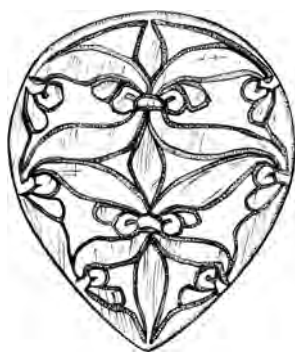

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

ROČNÍK LVII

2009

ČÍSLO 2

ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV SAV
NITRA 2009

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
ČASOPIS ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
V NITRE

HLAVNÝ REDAKTOR GABRIEL FUSEK

Redakcia: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Akademická 2, 949 21 Nitra

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
JOURNAL OF THE ARCHAEOLOGICAL INSTITUTE OF THE SLOVAK ACADEMY OF SCIENCES
IN NITRA

GENERAL EDITOR GABRIEL FUSEK

Edition: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Akademická 2, SK-949 21 Nitra

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
ZEITSCHRIFT DES ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTES
DER SLOWAKISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN
IN NITRA

SCHRIFTFLEITER GABRIEL FUSEK

Redaktion: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Akademická 2, SK-949 21 Nitra

Publikácia vznikla v rámci Centra excelentnosti SAV
Staré Slovensko: dejiny Slovenska od praveku po vrcholný stredovek

Zmluva III/1/2009

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

LVII - 2 - 2009

Recenzovaný časopis – Peer-reviewed journal – Rezensierte Zeitschrift

Hlavný redaktor

Gabriel Fusek

Predseda redakčnej rady

Matej Ruttkay

Redakčná rada

Václav Furmánek, Milan Hanuliak, Ivan Cheben, Titus Kolník, Pavel Kouřil,
Elena Miroššayová, Ján Rajtár, Alexander Ruttkay, Ladislav Veliačik

Výkonná redaktorka

Daniela Fábiková

Počítačové spracovanie

Beáta Jančíková

© Archeologický ústav SAV Nitra 2009

ISSN 1335-0102

Bez predbežného písomného súhlasu vlastníka vydavateľských práv nesmie byť žiadna časť tejto publikácie reprodukováaná alebo rozširovaná v žiadnej forme - elektronicky či mechanicky vrátane fotokópií, nahrávania, prípadne iným použitím informačného systému vrátane webových stránok.

No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form - electronic or mechanical, including photocopy, recording, or any information storage and retrieval system, including web pages, without the prior written permission from the copyright owner.

Vychádza dva razy do roka

Evidenčné číslo MK SR 3404/09

Rozširuje / Distribution

Archeologický ústav SAV, Akademická 2, 949 21 Nitra

e-mail: gabriela.holkova@savba.sk

Tlač VEDA, vydavateľstvo SAV, Bratislava

OBSAH

Jozef Bátora

Metallurgy and Early Bronze Age Fortified Settlements in Slovakia	195
Metalurgia a opevnené sídliská zo staršej doby bronzovej na Slovensku	218

Jozef Bátora

Hroby s dýkami na pohrebisku zo staršej doby bronzovej v Ludaniciach-Mýtnej Novej Vsi	221
Gräber mit Dolchen auf dem frühbronzezeitlichen Gräberfeld in Ludanice-Mýtna Nová Ves	258

Marta Ďuricová

K výskytu agráf na pohrebiskách obdobia avarského kaganátu z územia Slovenska	261
On the Occurrence of Agraffes at Burial Grounds of the Avar Khaganate Period on the Territory of Slovakia	281

Zuzana Borzová

Žatva obilným kosákom z obdobia včasného stredoveku	285
Ernte mit der Getreidesichel aus dem Frühmittelalter	299

Gabriel Nevizánsky - Jiří Košta

Výskum staromaďarského jazdeckého pohrebiska v Strede nad Bodrogom v rokoch 1926 a 1937	301
Grabung eines altmagyarischen Reitergräberfeldes in Streda nad Bodrogom in den Jahren 1926 und 1937	349

Kristýna Urbanová

Nálezy textilních fragmentů z lokality Streda nad Bodrogom. Předběžná zpráva	355
Funde von Gewebefragmenten aus der Fundstelle Streda nad Bodrogom. Vorläufiger Bericht	358

In memoriam

Za akademikom Bohuslavom Chropovským	359
Odišiel Emil Rejholec	363

Jubileá

Významné jubileum Archeologického ústavu SAV (<i>Matej Ruttkay</i>)	365
Sedemdesiatka PhDr. Júliusa Béreša, CSc. (<i>Alexander Ruttkay/Marta Jasečková</i>)	377

Správa

Medzinárodná konferencia Transkarpacie kontakty kulturowe w epoce kamienia, brązu i wczesnej epoce żelaza (<i>Vladimír Mitáš</i>)	383
---	-----

Recenzie

Jaroslav Peška: Protoúnětické pohřebiště z Pavlova (<i>Jozef Bátora</i>)	385
Miroslav Buchvaldek/Andreas Lippert/Lubomír Košnar (Ed.): Archeologický atlas pravěké Evropy. Svazky 1, 2 (<i>Jozef Bátora</i>)	386
Luboš Jiráň/Natalie Venclová (Ed.): Archeologie pravěkých Čech. Svazky 1-8 (<i>Václav Furmánek</i>)	387
Jens Martin: Die Bronzegefäße in Mecklenburg-Vorpommern, Brandenburg, Berlin, Sachsen-Anhalt, Thüringen und Sachsen (<i>Václav Furmánek</i>)	394
Václav Furmánek/Mária Novotná: Die Sichel in der Slowakei (<i>Klára Marková</i>)	396

Skratky - Abkürzungen - Abbreviations	403
---	-----

METALLURGY AND EARLY BRONZE AGE FORTIFIED SETTLEMENTS IN SLOVAKIA *

JOZEF BÁTORA

*The study is devoted to the 15th anniversary of doc. PhDr. Anton Točík, DrSc. 's death,
who was a significant pioneer in the research of fortified settlements in Slovakia.*

Metallurgy and Early Bronze Age Fortified Settlements in Slovakia. The study presents proofs of metallurgical production at fortified settlements of the Early Bronze Age cultures on the territory of Slovakia in the northern part of the Carpathian basin in the chronological succession they appeared. Since the beginning of the 1950s close attention has been paid to the research of fortified settlements in Slovakia. Owe to this Slovakia and Slovak archaeology made an important step to awareness of the European scientific public. Relevant precondition for metallurgy development were deposits of non-ferrous metals (copper, gold and tin), which are situated first of all in regions of central and eastern Slovakia. The fact that deposits of these metals appeared relatively closely to some fortified settlements in the distance of 10-20 km (Rybník, Vrábľe, Nižná Myšľa, etc.) is a relevant circumstance. From the point of view of metallurgical development in fortified settlements, the area at which western the Únětice culture meets eastern the Hatvan culture, appears to be of extraordinary importance. This is the region that spreads between the rivers Ipel' and Žitava. The fortified settlement of the Early Bronze Age at the Vrábľe-Fidvár position can stand as an excellent example. In the final period of the Early Bronze Age the number of fortified settlements in the northern part of the Carpathian Basin increased and the development of metallurgical production culminated. This situation is documented in both the western (the Maďarovce-Věteřov-Böheimkirchen) and the eastern (the Otomani-Füzesabony) cultural complexes. While metallurgy in the period of the Hatvani culture was concentrated at areas of fortified settlements prevailing, in the following period of the Maďarovce culture we can find proofs of metallurgical activities also out of fortified areas, at open space (Nitra, Báhoň). This makes the region of the Maďarovce culture close to that of the Věteřov culture and to the Böheimkirchen group of the Věteřov culture. Even more distinctively than in the Maďarovce culture in south-western Slovakia, metallurgy of non-ferrous metals is documented in the Otomani culture in eastern Slovakia. This observation does not point out the fact that metallurgical production in the Maďarovce culture was on noticeably lower level than in the Otomani culture. More probably it refers to different extinction of majority of fortified settlements in the Maďarovce and in the Otomani cultures. While small number of hoards and almost total absence of bronze and golden artefacts in settlements of the Maďarovce culture may refer to their gradual extinction, occurrence of numerous hoards of these artefacts in the Otomani culture, frequently hidden under a hut/dwelling floor, indicate their abrupt, probably catastrophic end.

Key words: Slovakia, Early Bronze Age, fortified settlements, metallurgy, Hatvan culture, Únětice culture, Otomani culture, Maďarovce and North Pannonian culture.

After sparse traces of metallurgical activities at Late Aeneolithic highland settlements (e. g. Veľká Lomnica-Burbrich) and at lowland ones (Trenčín-Polákova tehelňa) on the territory of Slovakia, more numerous marks are met at the end of the Early Bronze Age. This is the period, of which fortified settlements are typical, in which or in their close vicinity handicrafts used to be concentrated. Among them metallurgy in its wider context was significant, including in addition to casting process and surface finishing of metal artefacts also copper ore prospecting, mining, transport and preparation. In this study the author has concentrated on direct and indirect proofs of metal foundry at Early Bronze Age fortified settlements on the territory under study.

Since the beginning of the 1950s close attention has been paid to the research of fortified settlements in

Slovakia. Owe to this Slovakia and Slovak archaeology made an important step to the European professional public awareness, what was reflected also at a working session of the Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit that was in Nitra in 1958. During the excursion included into the meeting program the participants visited running excavations of Early Bronze Age fortified settlements at Nitriansky Hrádok and Malé Kosihy, both led by A. Točík. Several significant researchers from central, west and east Europe took place at the session and excursion as well (*Kommission 1961*).

Just A. Točík was the researcher who within the scope of elaboration of results obtained in his excavations of fortified settlements at Veselé (*Točík 1964*), Malé Kosihy (*Točík 1981a*) and Nitriansky Hrádok (*Točík 1978; 1981b*) devoted his attention

* The study resulted from solving of the VEGA Scientific Grant Agency project no. 2/7016/7.

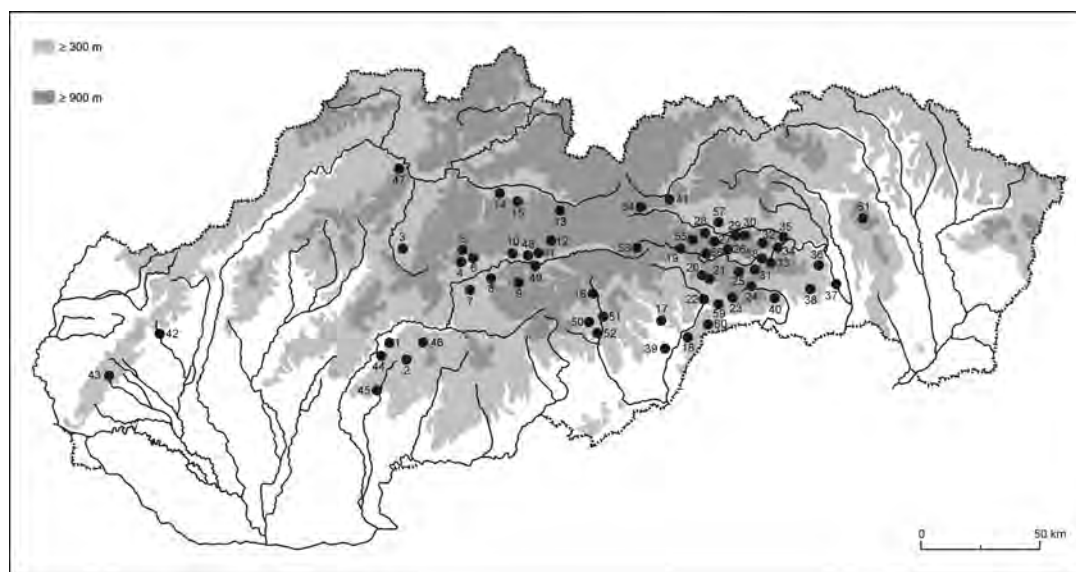

Fig. 1. Map of copper oxidation deposits occurrence in Slovakia. 1 - Vyhne; 2 - Banská Štiavnica; 3 - Blatnica; 4 - Špania Dolina; 5 - Staré Hory; 6 - Baláže; 7 - Poniky; 8 - Lubietová; 9 - Hronec; 10 - Jasenie; 11 - Mýto pod Ďumbierom; 12 - Jarabá; 13 - Malužiná; 14 - Partizánska Lupča; 15 - Dúbrava; 16 - Tisovec; 17 - Nandraž; 18 - Ardo; 19 - Dobšiná; 20 - Gemerská Poloma; 21 - Betliar; 22 - Rožňava; 23 - Drnava; 24 - Smolník; 25 - Stará Voda; 26 - Nálepko; 27 - Hnilčík; 28 - Novoveská Huta; 29 - Rudňany; 30 - Poráč; 31 - Mníšek nad Hnilcom; 32 - Slovinky; 33 - Prakovce; 34 - Gelnica; 35 - Žakarovce; 36 - Košická Belá; 37 - Košice; 38 - Rudník; 39 - Šankovce; 40 - Medzev; 41 - Kvetnica; 42 - Smolenice; 43 - Pernek; 44 - Hodruša-Hámre; 45 - Pukanec; 46 - Banská Belá; 47 - Strečno; 48 - Horná Lehota; 49 - Brezno; 50 - Klenovec; 51 - Mútnik; 52 - Hnúšťa; 53 - Šumiac; 54 - Vikartovce; 55 - Mlynky; 56 - Hnilec; 57 - Spišská Nová Ves; 58 - Helcmanovce; 59 - Krásnohorské Podhradie; 60 - Silica; 61 - Zlatá Baňa (after Sedliak 2005).

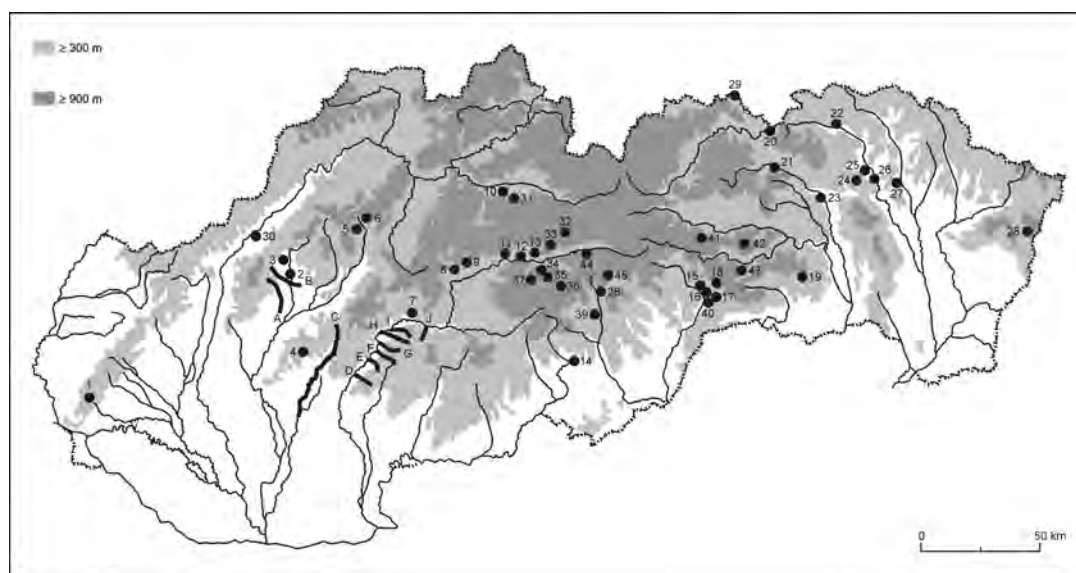

Fig. 2. Map of gold secondary deposits in Slovakia (thickly marked are gold-bearing flows). 1 - Limbach; 2 - Zlatníky; 3 - Dubodiel; 4 - Zlatno; 5 - Malinová; 6 - Nitrianske Pravno; 7 - Stará Kremnička; 8 - Korytnica; 9 - Ráztocká Hôľa; 10 - Partizánska Lupča; 11 - Jasenie; 12 - Horná Lehota; 13 - Jarabá; 14 - Poltár; 15 - Betliar; 16 - Čučma; 17 - Pača; 18 - Volovec; 19 - Zlatá Idka; 20 - Andrejovka; 21 - Lipany; 22 - Bardejov; 23 - Veľký Šariš; 24 - Raslavice; 25 - Marhaň; 26 - Gíralto; 27 - Ruská Voľa; 28 - Ruský Hrabovec; 29 - Mníšek nad Hnilcom; 30 - Trenčianska Turná; 31 - Dúbrava; 32 - Nižná Boca; 33 - Vyšná Boca; 34 - Rohožná; 35 - Michalová; 36 - Pohronská Polhora; 37 - Čierny Balog; 38 - Tisovec; 39 - Klenovec; 40 - Rožňava; 41 - Novoveská Huta; 42 - Slovinky; 43 - Bystrý Potok; 44 - Závadka nad Hronom; 45 - Muráň; A - valley of Chotina; B - valley of Livina; C - Žitava; D - Chváľenská depression; E - Rudniansky brook; F - Richňavská depression; G - Hodrušská depression; H - Vyhnianska depression; I - Teplá depression; J - Jasenia depression (after Sedliak 2005).

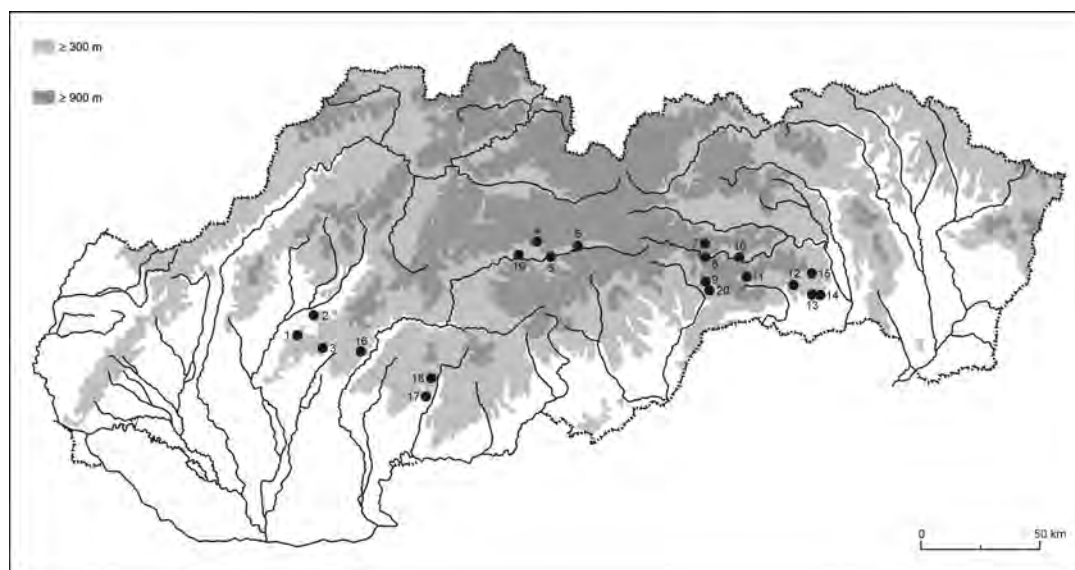

Fig. 3. Map of tin occurrence in Slovakia. 1 - Veľký Klíž; 2 - Kolačno; Veľké Uherce; 3 - Skýcov; 4 - Mýto pod Ďumbierom; 5 - Bujakov; 6 - Bacúch; 6 - Hnilec; 8 - Peklisko; Delava; 9 - Gemerská Poloma; 10 - Stará Voda; 11 - Bystrý Potok; 12 - Poproč; 13 - Rudník; 14 - Nováčany; 15 - Zlatá Idka; 16 - Žarnovická Huta; 17 - Sitnianska Lehôtka; 18 - Kráľovce-Krnišov; 19 - Horná Lehota; 20 - Betliar (after Sedliak 2005).

also to the problem of metallurgy, which at the above-mentioned sites was proved by numerous casting moulds and tuyeres. Fortified settlements and hillforts of the Bronze Age were the main topic also at the Slovak conference at Malé Vozokany in 1982, results of which were published in the *Archeologické rozhledy* journal, volume 1983. At this conference M. Novotná presented her contribution, in which metallurgy of fortified settlements at the area under study was elaborated more broadly for the first time (Novotná 1983, 63-71). She summarized contemporary finds related to metallurgy at fortified settlements of the Maďarovce and Otomani cultures. Adequate attention was paid also to proofs of Early Bronze Age metallurgy at neighbouring areas, i. e. in regions of present-day Hungary, Moravia and Austria. V. Furmánek, L. Veliačik and J. Vladár (1991; 1999) paid special attention to this problem in their monograph published in Slovak and later also German languages. Further studies on the given problem were published in 1990s by J. Bartík, who analysed metallurgical finds from the incipient Middle Bronze Age at the site Báhoň (Bartík 1992), at the Bronze Age settlement Veselé (Bartík 1995) and in the Maďarovce culture as a whole (Bartík 1999).

At the beginning of the 21st century more works focused on metallurgy at fortified settlements appear. K. Marková (2002, 205-212) worked out metallurgical evidence at the fortified settlement of the Hatvan and Otomani cultures in Včelince. In the same year

D. Gašaj and L. Olexa elaborated the problem in relation to results of their excavations of fortified settlements at Nižná Myšľa and Rozhanovce (Gancarski 2002). Later on L. Olexa (2003) in his popularising monograph devoted to Nižná Myšľa presents documents of metallurgy at the Otomani fortified settlement by numerous finds.

In the recent years V. Furmánek (2004) partially focused the problem in his monograph. This problem is connected also in the work on hoards of Koszider horizon on the territory of Slovakia (Furmánek/Vladár 2007, 184-225). The most recent study, in which metallurgy at fortified settlements on the territory of Slovakia is focused, is the introduction to the work on metallurgy of the Urnfield period by Z. Pančíková (2008a, 93-160). Similarly K. Marková and V. Furmánek (2008) deal with the problem in a popularising work that presents results of their research at Včelince.

Closely connected with the elaborated question is the work focusing on metallographic analyses of metal artefacts. In addition to older work focusing on spectral analyses of objects from the Aeneolithicum and the Bronze Age (the database of the SAM Project) conducted by the Stuttgart research group (Junghans/Sangmeister/Schröder 1960; 1968; 1974), one can also mention newer work by V. Furmánek and J. Vladár (2002, 255-264), which includes complex assessment of the state of research in metallographic analyses in the territory of Slovakia. Of particular importance in the current context is the work focu-

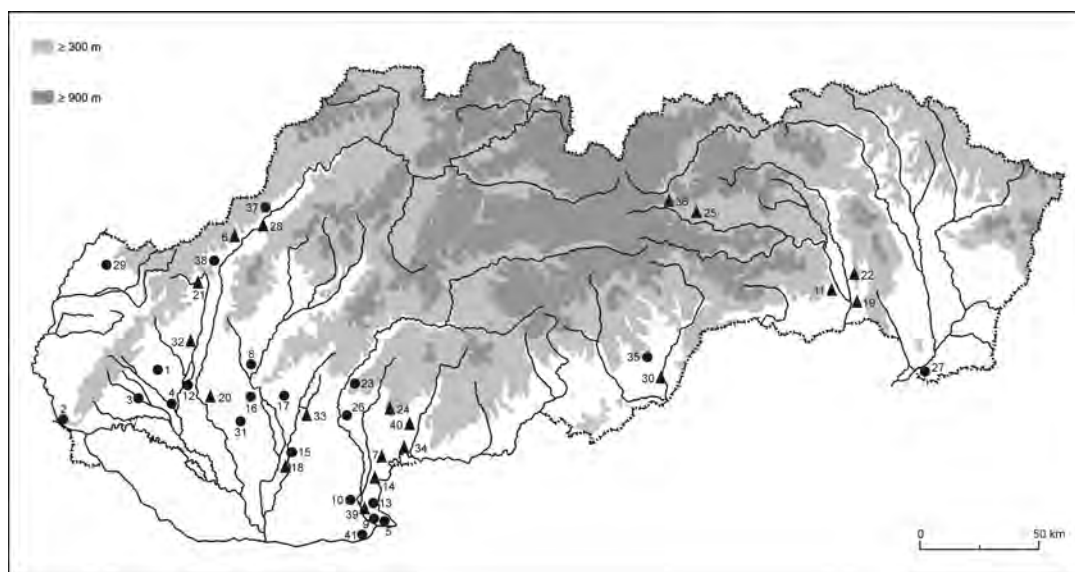

Fig. 4. Fortified settlements of the Early Bronze Age in Slovakia (black triangle - settlement with evidence of metallurgy). 1 - Boleráz; 2 - Bratislava-Devín; 3 - Budmerice/Jablonec; 4 - Hoste; 5 - Chľaba; 6 - Ivanovce; 7 - Ipeľský Sokolec; 8 - Jelšovce; 9 - Kamenica nad Hronom-Cintorín position; 10 - Kamenín; 11 - Košice-Barca; 12 - Križovany nad Dudváhom; 13 - Leľa; 14 - Malé Kosihy; 15 - Maňa; 16 - Nitra; 17 - Nitra-Veľké Janíkovce; 18 - Nitriansky Hrádok; 19 - Nižná Myšľa; 20 - Dvorníky-Posádka; 21 - Prašník; 22 - Rozhanovce; 23 - Rybník; 24 - Santovka-Malinovec (Maďarovce); 25 - Spišský Štvrtok; 26 - Starý Tekov; 27 - Streda nad Bodrogom; 28 - Trenčín; 29 - Unín; 30 - Včelince; 31 - Veľké Zálužie; 32 - Veselé; 33 - Vráble; 34 - Vyškovce nad Ipľom; 35 - Vyšné Valice; 36 - Veľká Lomnica; 37 - Skalka nad Váhom; 38 - Čachtice; 39 - Kamenica nad Hronom-Uhľisko position; 40 - Sazdice; 41 - Štúrovo.

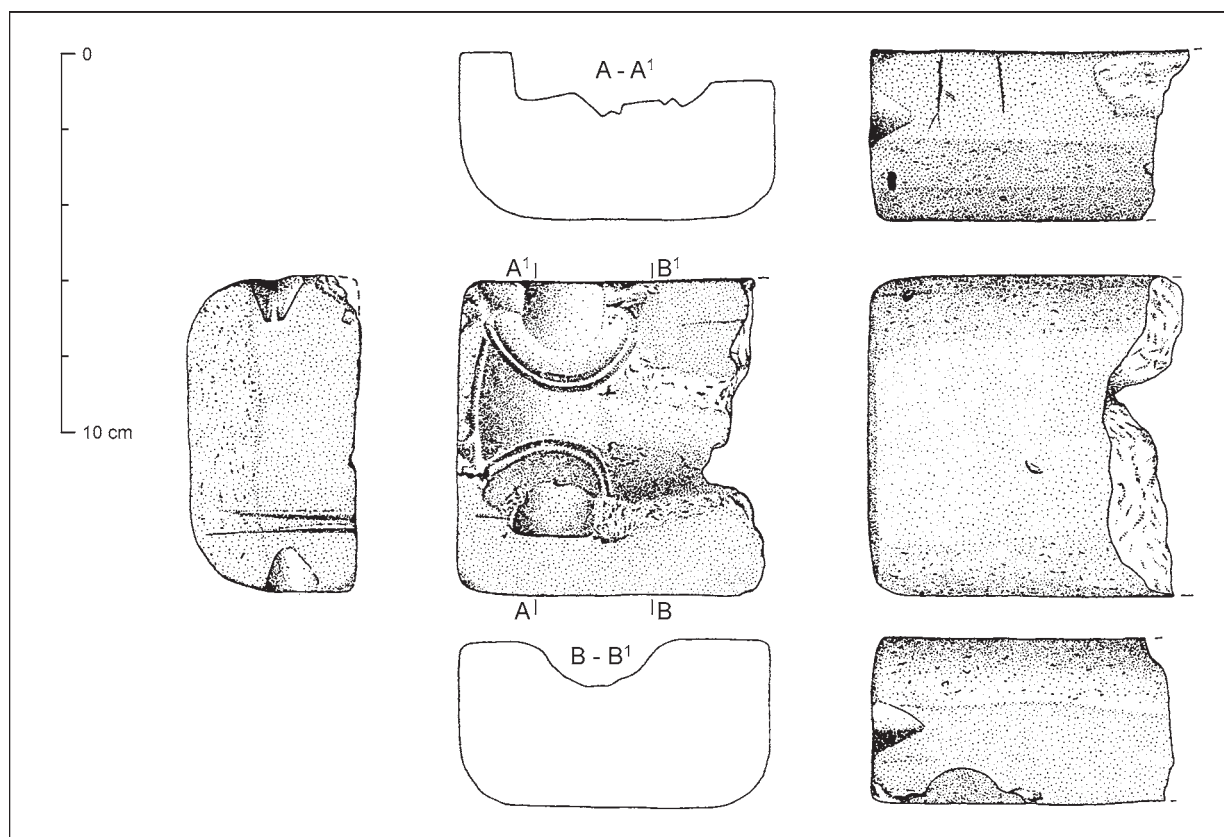

Fig. 5. Santovka-Malinovec (Maďarovce), district of Levice. Mould fragment for casting of the Tószeg type axes (after Marková 2000).

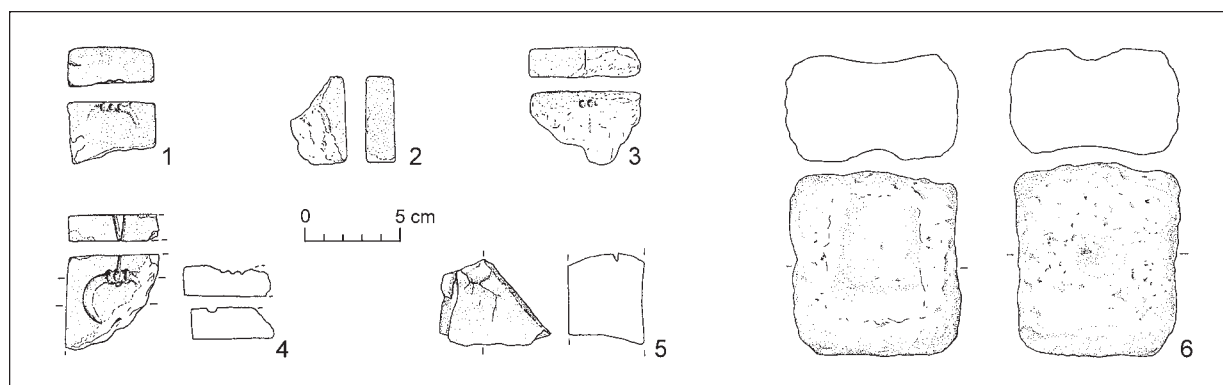

Fig. 6. Včelince, district of Rimavská Sobota. Mould fragments from the fortified settlement of the Early Bronze Age (after Furmánek/Illášová/Marková 1999).

sing on the findings of colored metals in Slovakia and the possibilities of their exploitation in prehistoric times. Besides older studies (Págo 1968, 245-254) one can mention more recent work by E. Schalk (1998), P. Sedliak (2005) and M. Schreiner (2007).

Relevant precondition for metallurgy of non-ferrous metals were their deposits. The territory of Slovakia in the northern part of the Carpathian basin is rich in minerals of metals including copper and gold (Fig. 1; 2). Tin is present in smaller extent (Fig. 3). It is noteworthy that associations of easily accessible secondary occurrences of metals and their primary sources are present at many deposits. They are mainly copper oxidative ores in surface or under-surface deposit layers that are gradually converted to sulphidic ores. This was the prerequisite created as soon as in the prehistory for quick detection and gradual exploitation of both secondary and deeply deposited primary ore sources.

The fact that deposits of non-ferrous metals appeared relatively closely to permanent sites (Fig. 4) is a relevant circumstance, which allows presupposing of exploitation of non-ferrous metals in the northern part of Carpathian basin in the Early Bronze Age. Some deposits were only 10-20 km distant from fortified settlements (Rybník, Vráble, Nižná Myšľa, etc.). Although direct evidence for exploitation of these ores in prehistory is missing, there are some marks that make it very probable. In this connection the site of Špania dolina-Piesky in central Slovakia can be mentioned, where salvage excavation was realized in 1971-1972. Almost 200 stone maceheads with groove, molten copper cake, stone stake for ore grinding and prehistoric pottery fragments (Ludanice group of the Lengyel culture and the Early Bronze Age) were found there. All of them were discovered in secondary position in ancient, probably medieval spoil heaps (Točík/Bublová 1985, 47-121; Žebrák 1987, 259).

PROOFS OF METALLURGY IN THE HATVAN CULTURE

Within the Early Bronze Age in the northern part of the Carpathian basin oldest evidence for metallurgy can be met at sites of the Nagyrév (Tószeg A) and Hatvan cultures. Traces of metallurgy in the Hatvan culture are documented since its early phase. Besides finds of earthen nozzles at the Tisza-luc-Dankadomb and Hatvan-Strázsahegy sites there are casting moulds for shaft-hole axes of the Tószeg type (Bóna 1992, 50). This axe type occurred in the Hatvan culture space and originally it used to be dated to its late phase, but I. Bóna (1992, 50) currently pushes its dating to early phase of the culture. This is documented by a pair of earthen moulds from Tószeg and a fragment of another one from an Early Bronze Age site at Santovka/Maďarovce in Slovak part of the river Ipel' basin (Fig. 5). Petrographic analysis showed the mould was made of fine-grained andesite tuff or tuffite. This material comes from the Štiavnické vrchy hills in the vicinity or from neighbouring mountain ranges of Börzsöny, Mátra and Bukové hory (Marková 2000, 399, 400). In this connection we have to mention also the fact that a casting mould fragment for the Tószeg-type axes the most probably was found at the Hatvan site of Nagybözsöny-Görhegy that is situated in Hungarian part of the river Ipel' basin (Kalicz 1968, 123, 163, Tab. LXXIX: 5).

Likewise the early phase of the Hatvan culture, metallurgical activity was documented in its late phase too. It is proved by finds from more fortified settlements. Fragment of an earthen mould for unidentifiable massive artefact (Fig. 6: 6; Furmánek/Illášová/Marková 1999, 8) was discovered in lower part of a ditch (Layer VI) surrounding a fortified settlement dated to the Early Bronze

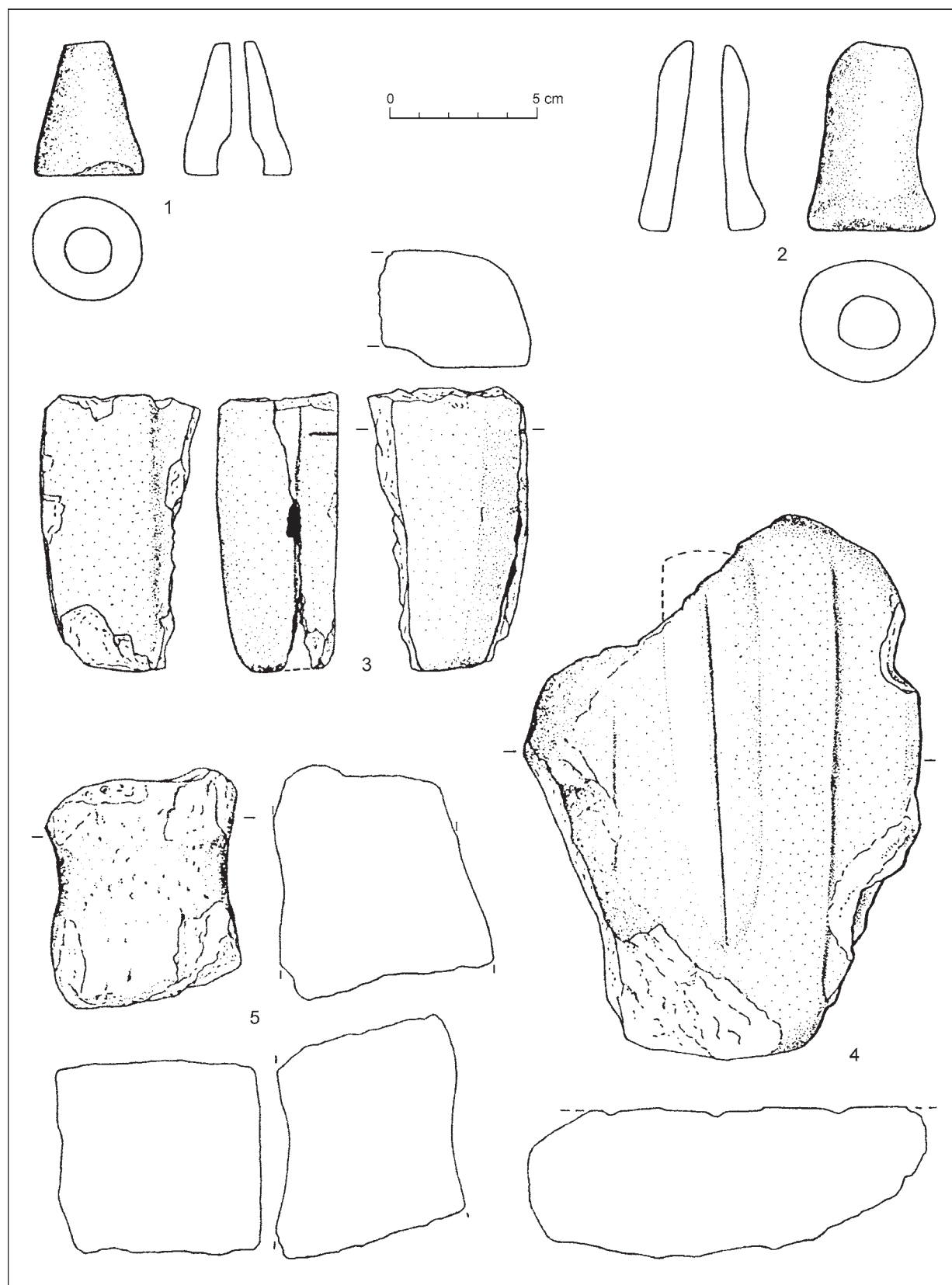

Fig. 7. Malé Kosihy, district of Nové Zámky. 1, 3-5 - finds from the fortified settlement of the Early Bronze Age at the Török-domb position (1 - tuyere; 3, 4 - fragments of moulds; 5 - fragment of grooved macehead); 2 - tuyere from the non-fortified settlement at the Papföld position (after Marková 2002).

Age at Včelince-Lázslófala position in the south of central Slovakia. A conical earthen tuyere and a stone macehead with groove (Fig. 7: 1, 5; *Točík 1981a*, tab. XII: 1) were found in southern part of the river Ipeľ basin at the area of a fortified acropolis at Malé Kosihy-Törökdomb position, cultural layer IIIA. Similar artefacts were discovered also at another fortified settlement of Ipeľský Sokolec-Staré vinohrady position (*Paulík 1983*, Fig. 121: 6, 12, 13). Grooved maceheads usually linked with copper ore exploitation were found also at other sites in the Ipeľ basin: Brhlovce, Lontov and in already mentioned Malé Kosihy (*Baliová 2005*, Map 7).

Fragment of an earthen casting mould for pins comes from the most probably fortified Hatvan settlement at Szadice (*Baliová 2005*, Tab. 128: 6).

Metallurgical development in the time period of Hatvan culture is proved also by finds of five halberds (Dolchstäbe) from the Ipeľ basin, which are considered the most distinct bronze industry representatives of the Únětice culture. A specimen that was found in 1893 during a railway construction in the Ipeľ basin and two other ones from old excavations at Santovka/Maďarovce another halberd was put in 1983, which was discovered at a fortified settlement area at Vyškovce nad Ipľom-Mahér position (*Ožďáni 1999*, Tab. 7). To these finds the halberd from the Piliny site in northern Hungary can be assigned as well (*Kovács 1996*, Fig. 2: 2). All the above-mentioned halberds were found in the river Ipeľ basin.

As it is known, the role of halberds was to work as a standard, symbol of power and dignity or as a cultic relic. They were a part of conventionally used system of symbols, which stressed power primacy of a leading social class ostentatiously (*Lernerz-de Wilde 1991*, 25-48). The above-mentioned finds can be presupposed to fulfil the same role for power structures, bearers of which settled in the Hatvan fortified settlements as well.

Remarkable concentration of such significant artefacts as the halberds undoubtedly were in the small geographic space of Ipeľ basin make us consider whether they were imports, presents, the spoils of war or local imitations of Únětice artefacts made by Hatvan culture bearers (*Kovács 1995*, 178). The same situation concerns also finds of "axes on stick" (Stabäxte) from the Tiszafüred necropolis. Their occurrence in the Hatvan cultural milieu the most proves contacts with the Únětice cultural environment that was situated westward.

This reality indicates important position of the Ipeľ basin region as a kind of cultural bridge between the river Tisa basin on one side and the central Danube region on the other.

PROOFS OF METALLURGY IN THE ÚNĚTICE CULTURE

From the view of metallurgical development at fortified settlements the space, in which the western Únětice culture meets the eastern Hatvan culture seems to be of extraordinary importance. An excellent site to document this is a fortified settlement of the Early Bronze Age at the Fidvár position in Vrable. During its investigation in 1967 A. Točík found mixed Hatvani-Únětice horizon proved by pottery material. No evidence of metallurgy was found at that time (*Točík 1986*, 463-476). But systematic surface exploration realized by the Archaeological Institute of the Slovak Academy of Sciences in Nitra, Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts Frankfurt am Main and the Otto-Friedrich-Universität in Bamberg in 2007 brought several artefacts that prove intensive metallurgical activity (Fig. 8). They are finds of a complete tuyere (Fig. 8: 6), some tuyeres fragments and a fragment of earthen casting mould for pins (Fig. 8: 7). Metallurgical activity can be the most probably linked also with a miniature earthen spoon (Fig. 8: 3) and miniscule coarsely shaped vessels, which can served as crucibles (Fig. 8: 1, 2). Local metallurgy of the Únětice culture is probably proved also by a fragment of spiral bracelet (*Bátora et al. 2008*, Fig. 9). Surface prospection at the site showed metallurgical activity was concentrated at minimally four separate distant places at the settlements centre and its periphery as well. Considering the discovered extended settlement agglomeration consisting of fortified and unfortified areas, more metallurgical workshops are presumed there justifiably. This fact is supported also by first chemical analyses of the boring cores from the settlement central area. The analyses showed that some settlement layers were contaminated with copper (*Bátora et al. 2008*, 106). Part of the metallurgical evidence can be ascribed to the following intensive settlement of the Maďarovce culture as well.

Increasing metallurgical activity during the Únětice culture period is proved by several hoards of bronze artefacts from south-western Slovakia, from which two were found in fortified areas. First is the hoard from Ivanovce in the central Váh basin, which was situated in an amphora of the Únětice culture classic phase. The vessel contained a spiral bracelet and two necklaces consisting of barrel-shaped bronze beads, bronze spacers and double-spiral pendants made of gold (*Veličik/Nemějcová-Pavůvková 1987*, 47-64). The other hoard from a fortified settlement in Unín consisted of beaten bronze ornaments with beading decoration (*Studeníková 1983*, 233, 234),

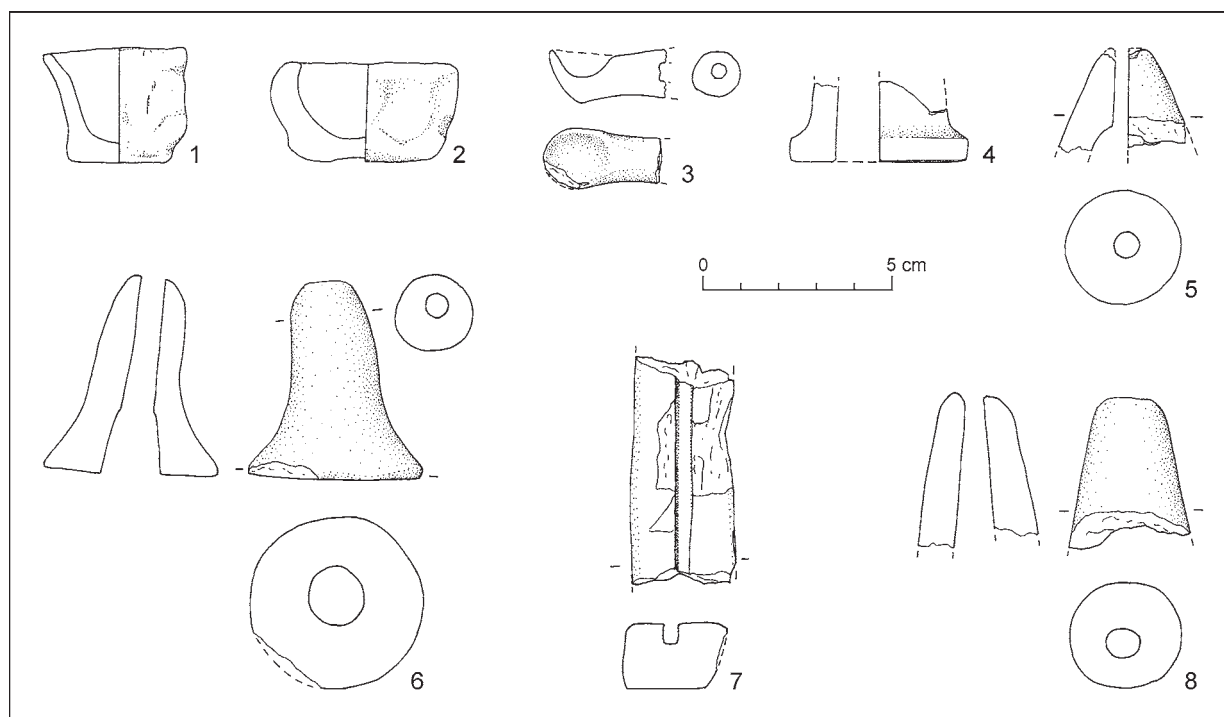

Fig. 8. Vrable, district of Nitra. Finds from the settlement agglomeration of the Early Bronze Age. 1, 2 - crucibles(?); 3 - spoon; 4-6, 8 - tuyeres; 7 - fragment of an earthen mould for casting of pins.

to which a wide bronze plate diadem increased later (Veličik 2002, Fig. 179).

Developing metallurgy of the Únětice culture is proved also by graves of two metal founders: a symbolic grave no. 50 from Matúškovo included four earthen tuyeres and fragments of bipartite sandstone casting mould for triangular daggers (Bátora 2002, Fig. 14); and a damaged inhumation metal founder's grave from Nitra-Kupecká ulica position, with two tuyeres and a bronze axe-shaped hammer close to the Saxon type (Ruttkayová 1996, 139-141).

PROOFS OF METALLURGY IN THE MAĎAROVCE AND NORTH PANNONIAN CULTURES

In the following period at the end of Early Bronze Age number of fortified settlements in the northern part of the Carpathian basin increased and metallurgical production culminated (Fig. 4) as it is evidenced by observations in its western part, in cultures of the cultural complex Maďarovce-Věteřov-Böheimkirchen and in its eastern area of the Otomani-Füzesabony cultural complex.

As it is known, the Maďarovce culture with its rather extensive settlement area has been divided

into three groups: eastern - the Hron-Ipeľ group; central - the Nitra group; and western - the Váh group (Točík 1964, 15, Fig. 3). Recent researches indicate also the fourth one - the Morava group at Záhorie.

In material culture of the eastern Hron-Ipeľ group of the Maďarovce culture we can observe strong, almost 50 % or more presence of the North Pannonian culture. Besides this, influences from the Tisa basin represented by the Otomani culture and those from the central Danubian Vátya culture were documented here as well.

In the area of fortified settlement at Malé Kosihy-Törökdomb position, metallurgical production in the Maďarovce culture is proved by two casting moulds that were found in IVB layer. At inner side of the greater mould negatives of a dagger and two pin shanks (Fig. 7: 4) and on the other mould an unidentified solid artefact (Fig. 7: 3) were imprinted. At the settlement non-fortified area at Papföld position an earthen bell-shaped form tuyere (Fig. 7: 2; Točík 1981a, Fig. 39: 10) was revealed from the North Pannonian culture layer.

Similarly distinct metallurgical activity was documented at an eponymous site of the Maďarovce culture at Santovka/Maďarovce. Metallurgical activity here is documented by a one-sided solid stone casting mould for triangular daggers (Fig.

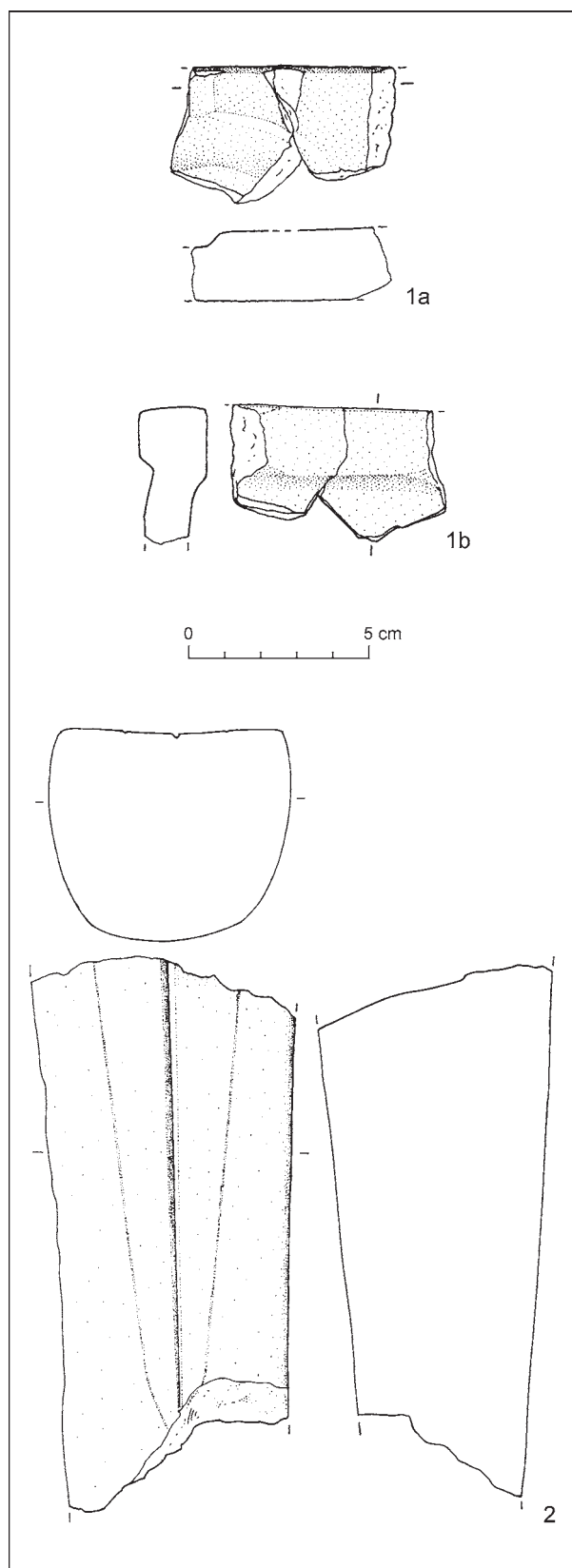

Fig. 9. Santovka-Malinovec-Maďarovce, district of Levice. 1 - fragment of a two-sided sandstone mould (1a - for lunular pendants; 1b - for unidentified artefacts); 2 - fragment of a stone mould for casting of daggers.

9: 2), fragment of a double-sided sandstone casting mould (Fig. 9: 1) and fragment of an earthen tuyere. On one side of the mould a part of casting mould for lunular pendants (Fig. 9: 1a) and on the other side was partially preserved part of a mould for unidentified artefact (Fig. 9: 1b) were found. A one-sided mould was discovered at a hut with mixed pottery belonging to the Maďarovce and North Pannonian cultures. A double-sided casting mould and tuyere were found in a cultural layer in 2006 during the first regular excavation of this 150 years known and mostly destroyed archaeological site. In joint excavation of the Archaeological Institute of the Slovak Academy of Sciences in Nitra and the Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts Frankfurt am Main two significant artefacts made of antler were found in the same layer: a horse cheekpiece of the Füzesabony type, decorated with engraved concentric rings, and a cylindrical holder decorated with lines of fine incisions. Following research led by the Archaeological Institute of the SAS in 2008 and 2009, which continued in results of preceding excavations, proved existence of dwellings - huts in the area where artefacts connected with metallurgy had been found. Considering the find circumstances, existence of a metal founder's hut can be presupposed here more likely than a foundry. As metal founders are known to belong to a higher social class (Bátora 2002, 217-221; Pančíková 2008b, 69-83), the above-mentioned exceptional artefacts made of antler could be owned by a metal founder. Existence of the metal founder's workshop at the site of Santovka/Maďarovce can be assumed to be situated at its periphery. Near the site southern border a hut partially dug in travertine underlying rock, in which several hearths and other remarkable artefacts were found together with the already mentioned solid one-sided mould (Fig. 9: 2). Along the southern side of the hut more distinct artefacts were discovered, e. g. a complete earthen cup, two complete earthen lids decorated with white incrustation, two earthen spoons, a handle and hoe made of antler, and two grain grinding stones. Among the finds an earthen bird-shaped rattle and two richly decorated antler artefacts - probably a small pipe and holder are exceptional. In the hut interior fragment of a bronze tin was found to indicate more finds of metal artefacts could be discovered in the more extensive excavation. Considering numerous finds of pottery of the North Pannonian culture they could be, in addition to Koszider artefacts, also artefacts that are usually connected with the horizon of Tolnanémedi-type hoards.

A solidified drop of copper that was discovered by an amateur seeker in the past (Simony's col-

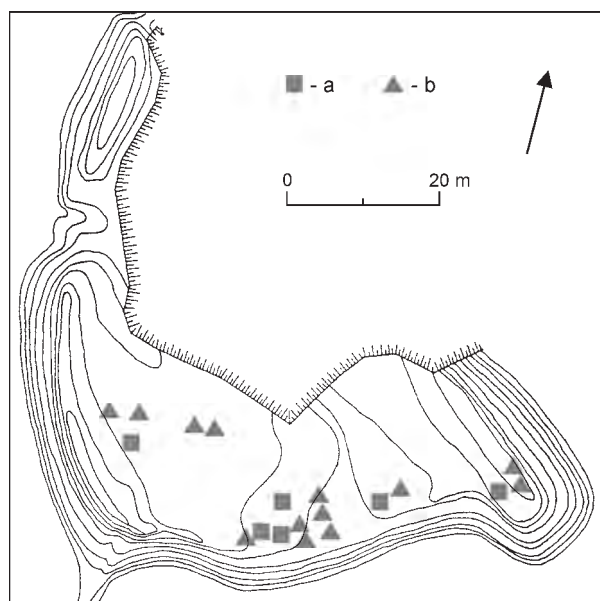

Fig. 10. Nitriansky Hrádok, district of Nové Zámky. Placement of moulds and tuyeres at the fortified settlement area of the Maďarovce culture (after Bartík 1999). Legend: a - casting mould; b - tuyere.

lection) could the most probably be linked with metallurgical activities at Santovka/Maďarovce in the Early Bronze Age as well. At an upland fortified settlement of Rybník in the river Hron basin, which has been systematically excavated since 2004 by the Archaeological Institute of the Slovak Academy of Sciences in Nitra and Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts Frankfurt am Main, metallurgical activities has been indirectly evidenced by finished bronze artefacts. More distinct of them are: an anchor-shaped pendant and a pin with racket head with embossed decoration. They are bronze artefacts typical of North Pannonian metallurgy (Bátora/Rassmann 2008, Fig. 9). This culture is connected also with another upland probably fortified settlement situated in the lower Hron basin at Kamenica nad Hronom-Uhlisko position. Metallurgical activity here is proved with an earthen tuyere and accompanying distinct material of the North Pannonian culture (Sinka 1912, Fig. 1-16). This settlement is situated at the confluence of the rivers Hron and Danube. This space together with the confluence of the rivers Ipel and Danube had exceptionally important strategic position in the Early Bronze Age. This fact is documented by great concentration of fortified and upland settlements in this region that can be assumed to be the greatest on the territory of the whole northern part of the Carpathian basin (Fig. 4). In the first

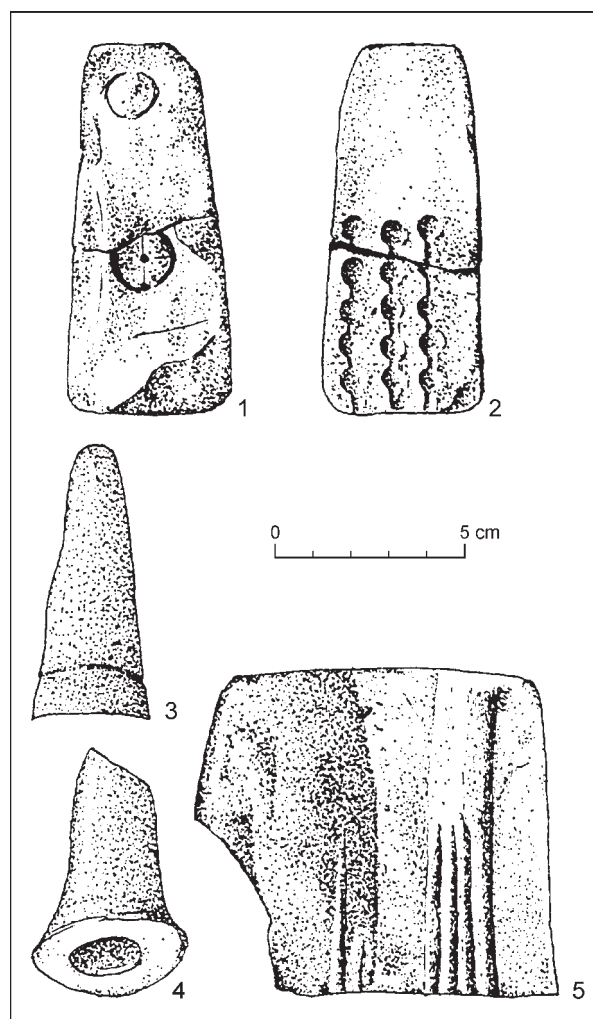

Fig. 11. Nitriansky Hrádok, district of Nové Zámky. Finds from the fortified settlement area. 1, 2, 4 - moulds; 3, 5 - tuyeres (after Novotná 1983).

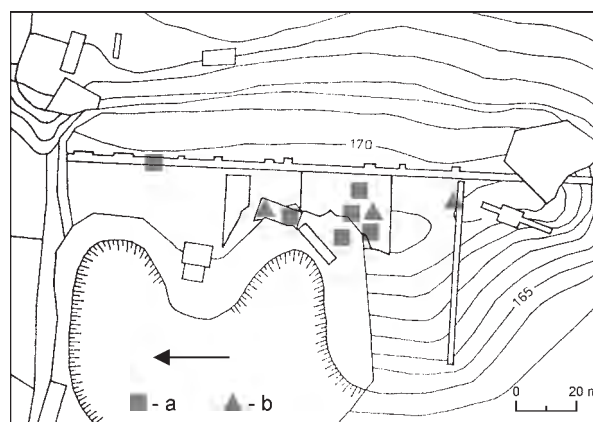

Fig. 12. Veselý, district of Piešťany. Placement of moulds and tuyeres at the fortified settlement area of the Maďarovce culture (after Bartík 1999). Legend: a - casting mould; b - tuyere.

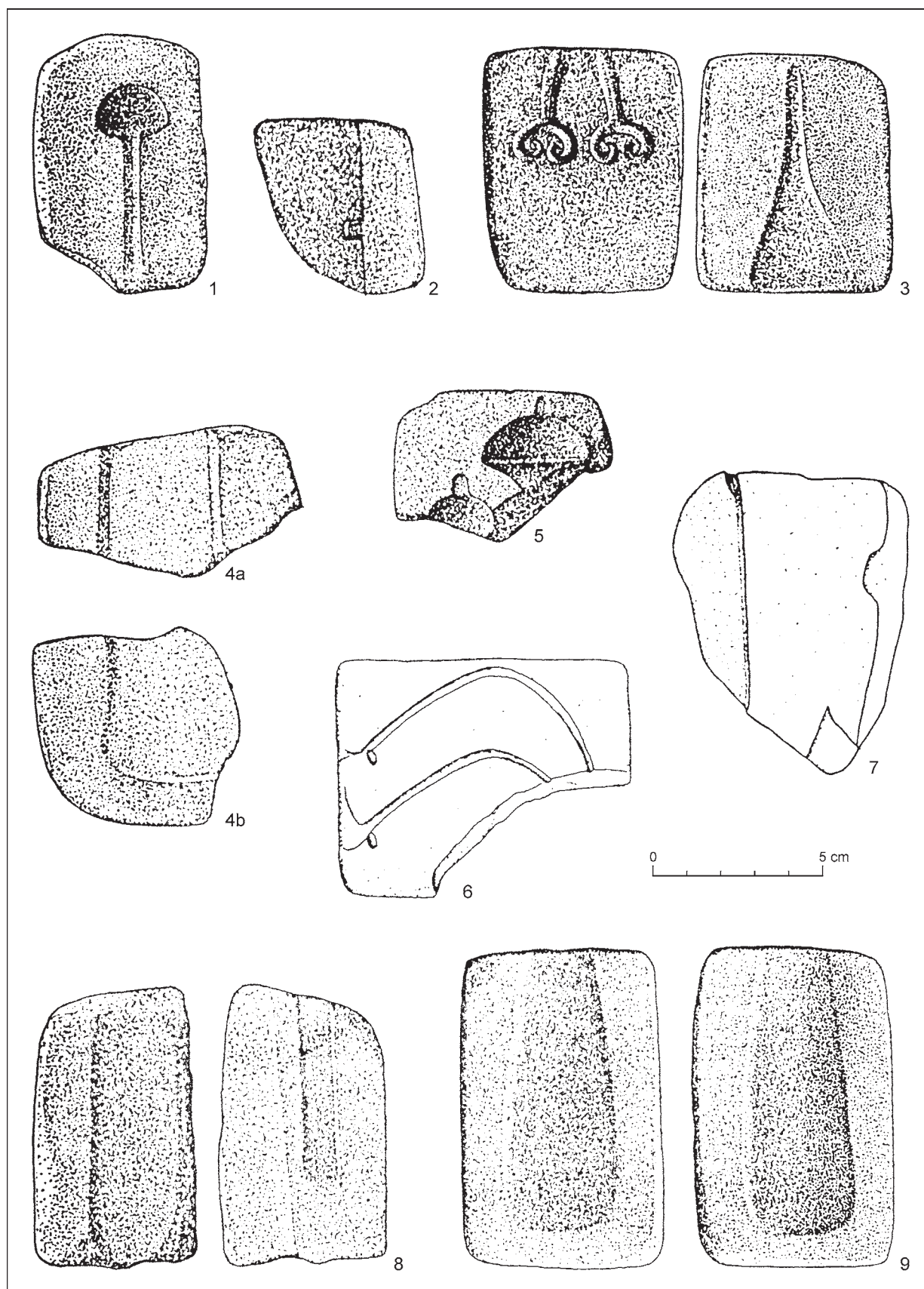

Fig. 13. Veselé, district of Piešťany. Moulds from the fortified settlement area of the Maďarovce culture (after Bartík 1995).

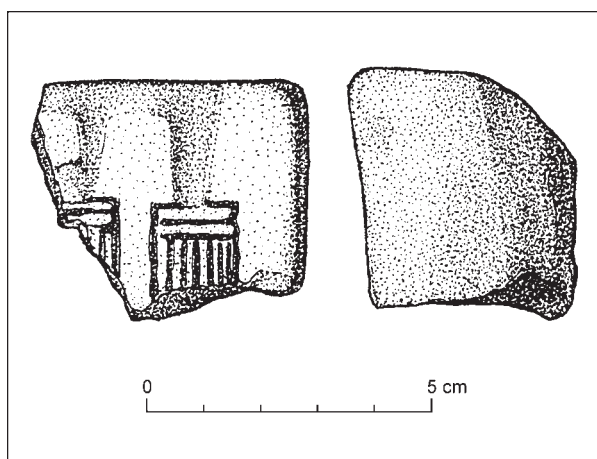

Fig. 14. Ivanovce, district of Trenčín. Fragment of a fine-grained rock mould probably from the fortified settlement of the Maďarovce culture (after Bača/Bartík/Farkaš 2000).

line to the north of the Danube they were at least five there: Chľaba, Leľa, Kamenica nad Hronom-Cintorín position, Kamenica nad Hronom-Uhlisko position and Štúrovo-Boží vrch position. Their settlements usually had started at the period of Hatvan culture and finished at the Maďarovce/North Pannonian culture.

Within the limits of Nitra group of the Maďarovce culture the most remarkable evidence of metallurgy was found at a fortified settlement of Nitriansky Hrádok-Zámeček position (Fig. 10) and at Vrable-Fidvár position. At Nitriansky Hrádok 14 tuyeres were discovered, 13 of them in excavation (Fig. 11: 3, 5). Eight casting moulds were found there, six of them with identified place of their finding. Considering the quality of published photographs, there are only few pieces about which we can say what artefacts were cast in them. Two moulds were used for casting of beads (Fig. 11: 1, 2). In another ribbon bracelets with ribbed decoration were cast (Fig. 11: 4). On further two moulds a dagger with median rib can be identified (Točík 1978, Tab. XCV: 20).

As we have already mentioned, some artefacts supporting metallurgical production at the settlement in Vrable along with the Únětice culture can be ascribed to the Maďarovce culture, settlement of which was cardinal (Fig. 8).

In the Váh group of the Maďarovce culture metallurgical activity is clearly manifested at the fortified settlement of Veselé-Hradisko position. Here nine moulds prove it, on which 17 casting moulds and three tuyeres were found. All the mentioned artefacts were concentrated on the area of 15 m diameter (Fig. 12). J. Bartík assumes a founder's

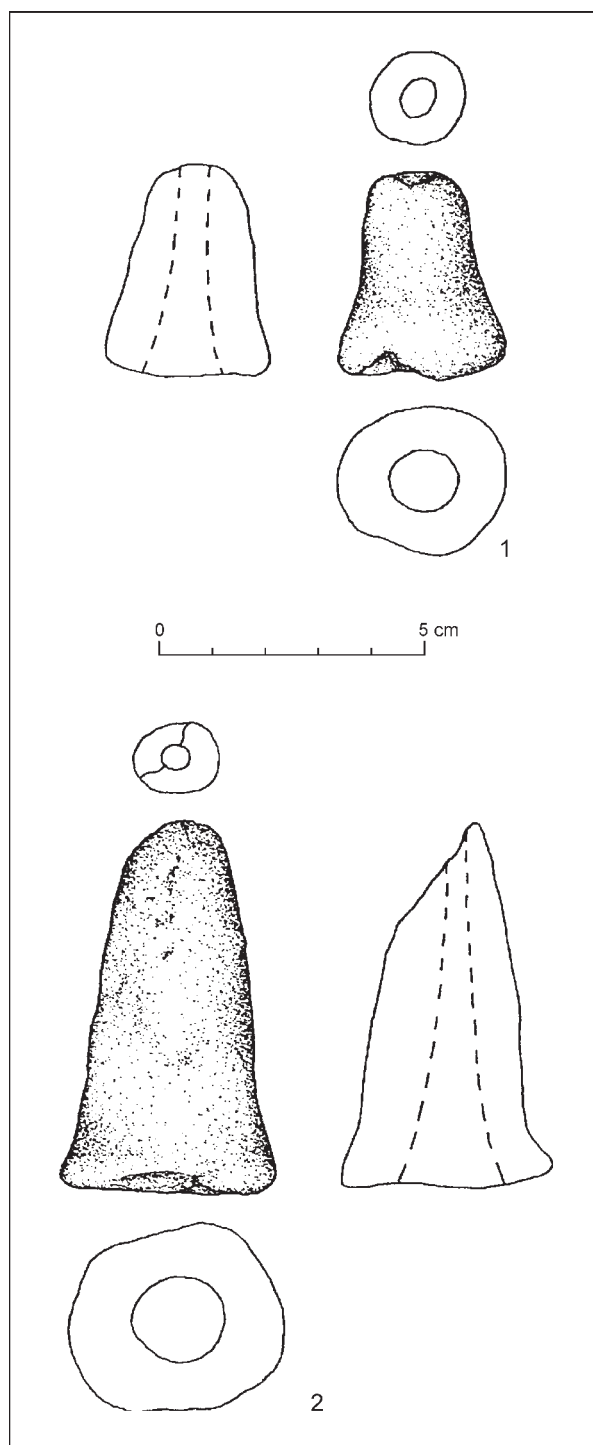

Fig. 15. Trenčín. Earthen tuyeres from the fortified settlement of the Maďarovce culture (drawing by P. Somr).

workroom was situated there. A double-sided mould from the pit 91 for casting of two heart-shaped pendants and funnel-shaped pendants (Fig. 13: 3) was determining in dating of the settlement to the Maďarovce culture final phase, i. e. to the Koszider horizon. This chronology was vindicated

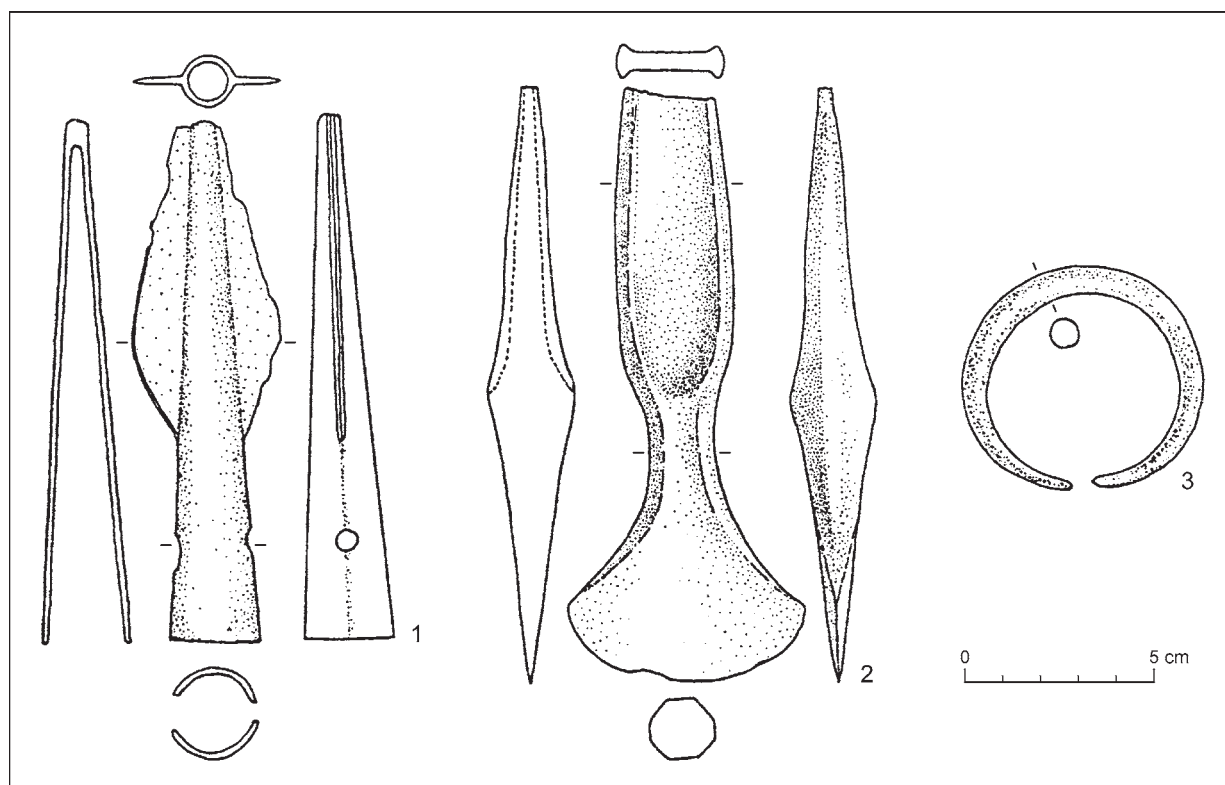

Fig. 16. Budmerice/Jablonec, district of Pezinok. Hoard of bronze artefacts from the fortified settlement of the Maďarovce culture (after Bartík 1993).

by further moulds for production of pins with large hollow head and semi-globular head of the Gajary type (Fig. 13: 1, 5). New moulds enriched the artefact range with socketed spears, axes with stop-bar, massive flat axes, knobbed sickles and chisels (Fig. 13: 4, 6-9; Bartík 1995, 38). Considering amount of used metal, axes are predominating. Importance of axes in economy is not stressed only by quantity of metal needed for production of one artefact, but also by the fact that more moulds even of the same dimensions were found. They were probably made in series. According to J. Bartík the contrast between rich collection of casting moulds from Veselý and small number of finished metal artefacts is worth attention. Besides it, no one bronze artefact did correspond with any of mould types found here. This fact could indicate that the end the settlement of the Maďarovce culture at this site, was not caused by which would make the inhabitants leave the valuable metal artefacts at the place (Bartík 1995, 38).

All moulds from Veselý underwent petrographic analysis. They were made of sandy shales with closest deposits in the Little Carpathians and in the area of Myjavská pahorkatina hills in direction to Brezová pod Bradlom, at the distance of 20 km from Veselý. E. Illášová (1995, 47) assumes the raw material

was mined because its effloresced fragments at the surface were not convenient for dressing.

Further fortified settlements of the Maďarovce culture ranked among the Váh group, in which indirect evidence of metallurgical production were found are sites at Dvorníky, local part Posádka, then Prašník, Ivanovce and Trenčín.

Metallurgical activity at Dvorníky, local part Posádka, Podzámček position, is proved by fragments of melting pots and solidified metal drops together with two earthen tuyeres found in their vicinity (Bartík 1997, 116).

At the area of fortified settlement in Prašník-Hrádok position, metallurgical activity is documented by finds of both earthen tuyeres and finished artefacts - a Křtěnov-type axehammer and short bronze triangular dagger (Novák 1981, 6, 7).

A mould fragment made of fine-grained rock was discovered probably at the fortified settlement area in Ivanovce-Skala position. The mould could serve for casting of ribbed bracelets (Fig. 14; Bača/Bartík/Farkaš 2000, Fig. 1: 1). Possible explanation is that they were ribbed plates, probably used as lace ends as are known from graves of the Otomani culture at Nižná Myšľa in eastern Slovakia. Similar casting mould was found there, too (Olexa 2003, Tab. XV: 17).

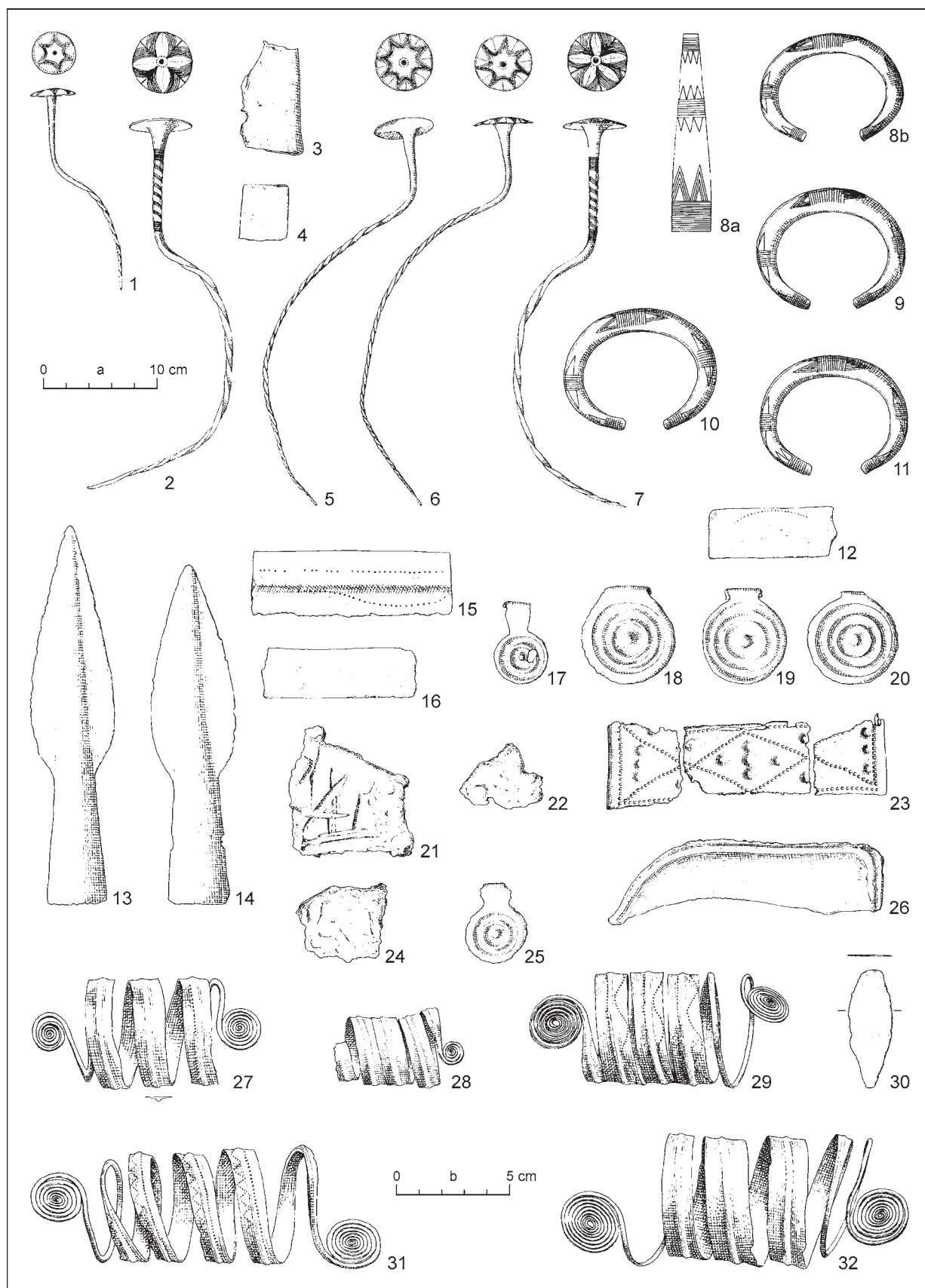

Fig. 17. Vyškovce nad Ipľom, district of Levice. Hoard of bronze artefacts (after Ožd'áni 1986).

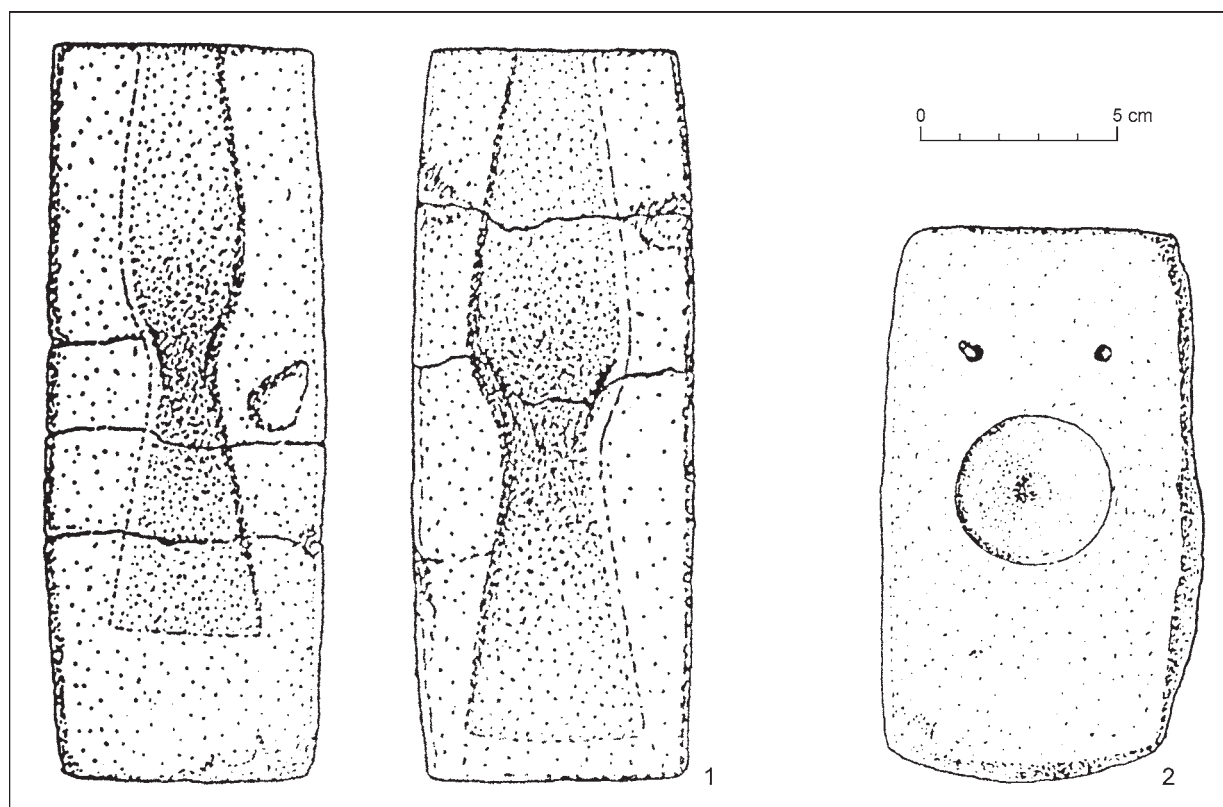

Fig. 18. Nitra-Mostná ulica position. Sandstone moulds from the non-fortified settlement (after Točík/Budinský-Krička 1987).

At the fortified settlement situated on a castle rock in Trenčín two earthen tuyeres were discovered that can be connected with metallurgical activity (Fig. 15: 1, 2; Nešporová 1993, 37).

Alike in the Únětice culture advanced metallurgical production of the Maďarovce culture is proved by three hoards of bronze artefacts that were excavated just in the fortified settlement area (Budmerice/Jablonec - Fig. 16; Nitriansky Hrádok, hoards I and II) and another three hoards, connection of which with fortified settlements can be assumed (Kamenín, Petrova Ves and Vyškovce nad Ipľom - Fig. 17; Furmánek/Vladár 2007, Fig. 32).

METALLURGY AT NON-FORTIFIED SETTLEMENTS OF THE MAĎAROVCE CULTURE

In the Maďarovce culture metallurgical activities have been documented also at non-fortified settlements in the close vicinity of fortified sites (Vráble, Nitra). In Nitra a fortified settlement was situated on the castle hill and non-fortified hamlet separated by the river Nitra's arm Nitrička lied southward. Two sandstone moulds, one double-sided for casting of

two axes with a stop-bar (Fig. 18: 1) and another mould for casting of axehammer heads with disc-shaped butt (Fig. 18: 2; Bátorá 1993, Fig. 12: 1). Metallurgical production has been documented also by a recent find of earthen tuyere that was excavated at the Svätoplukovo námestie position (Březinová/Samuel a kol. 2007, Fig. 122: c).

Rare traces of metallurgical activities are found also in sites of the Maďarovce culture, which had no direct connections to fortified settlements. For example, in the Váh group of the Maďarovce culture at the area of non-fortified settlement in Báhoň that was dated to the late Maďarovce period two sets of moulds consisting of 4 parts were discovered. In the moulds axes with a stop-bar and daggers were cast (Fig. 19: 1b, 2-4). The third mould served for casting of pincers - the artefact that was widely spread as late as in the Middle Bronze Age (Fig. 19: 1a; Bartík 1992, Fig. 13: 1b).

Advanced metallurgical production in these independent settlements of terminating Early and incipient Middle Bronze Age are documented by hoards of bronze artefacts from Bajč-Vlkanovo and Dunajská Streda (Furmánek/Vladár 2007, Fig. 4; 6). Notion of metallurgical development in the space of the Maďarovce and North Pannonian cultures

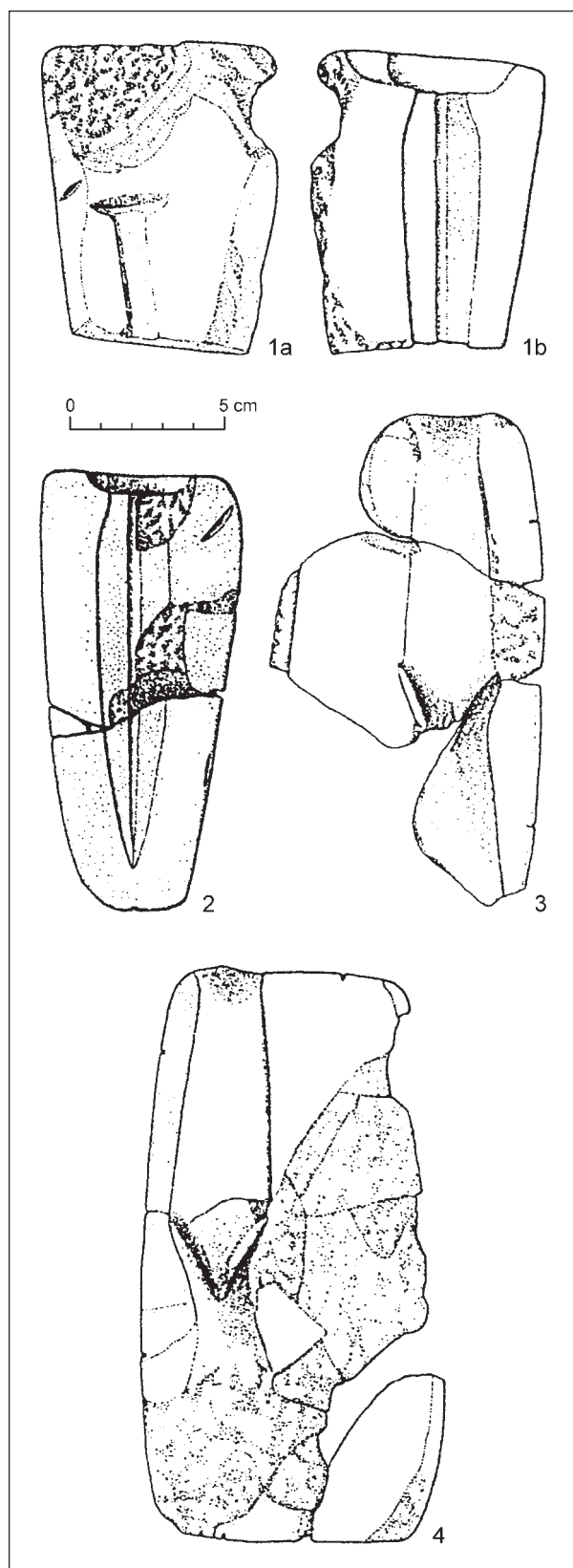

Fig. 19. Báhoň, district of Pezinok. Fragments of moulds (1a - casting mould for pincers; 1b - casting mould for axes with a stop-bar and daggers) from the non-fortified settlement (after Bartík 1992).

is complemented by originally rich hoard from Lubá (Bartík/Farkaš 2004, 25) and two hoards with no determination of finding circumstances from Malá nad Hronom and Nové Zámky (Furmánek/Vladár 2007).

All the above-mentioned casting moulds that were found at fortified as well as non-fortified settlements make the picture of the bronze artefacts structure produced by the Maďarovce culture bearers more complete. Thirty-five casting moulds were preserved on twenty-five moulds; in twenty-nine of them cast artefacts can be determined more or less likely. Ten of them were used for casting of tools, six for weapons, thirteen for personal ornaments and one for a toilet artefact (supplemented Bartík 1999, 193).

METALLURGY OF THE OTOMANI CULTURE

Even more distinctly than in the Maďarovce culture in southwestern Slovakia, metallurgy of non-ferrous metals has been documented in the Otomani culture in eastern Slovakia. One of the first fortified settlements where it was traced as soon as at the beginning of 1950s is a fortified site at Košice-Barca in the Košice basin. Proofs are finds of moulds for casting of pins, pendants, knives and daggers (Novotná 1983, 67). Another finding place in this region is a fortified settlement at Rozhanovce. From this area a sandstone mould for casting of daggers comes (Gancarski 2002, Fig. 25).

Metallurgy of bronze and gold is documented the most expressively at an area of two fortified settlements (settlement I and II) and burial ground at Nižná Myšľa. Broken and rarely also complete moulds for casting of bronze daggers, awls, sticks and axes were found at the fortified settlement I with its inner area of approximately 50 x 60 m. In addition to fragments of sandstone two-piece moulds majority of the discovered moulds were made of local raw material tuffite that is the bedrock of the entire site. Besides these, small earthen spoons were found there that could serve for dosing of components needed for bronze raw material. Non-functioning parts, fragments of stone moulds and spoons were revealed inside the houses and they probably were left where they had been used. According to L. Olexa (2003) every hut has a daubed hearth and so bronze artefacts could be made directly at home. Rare fragments of bronze artefacts were found there that could be meant for recasting. Fragments of pins, axes, hair-rings and pieces of bronze support this hypothesis. Finds of complete bronze artefacts just in houses, however, offer more possible interpretations. In one house a massive spearhead was

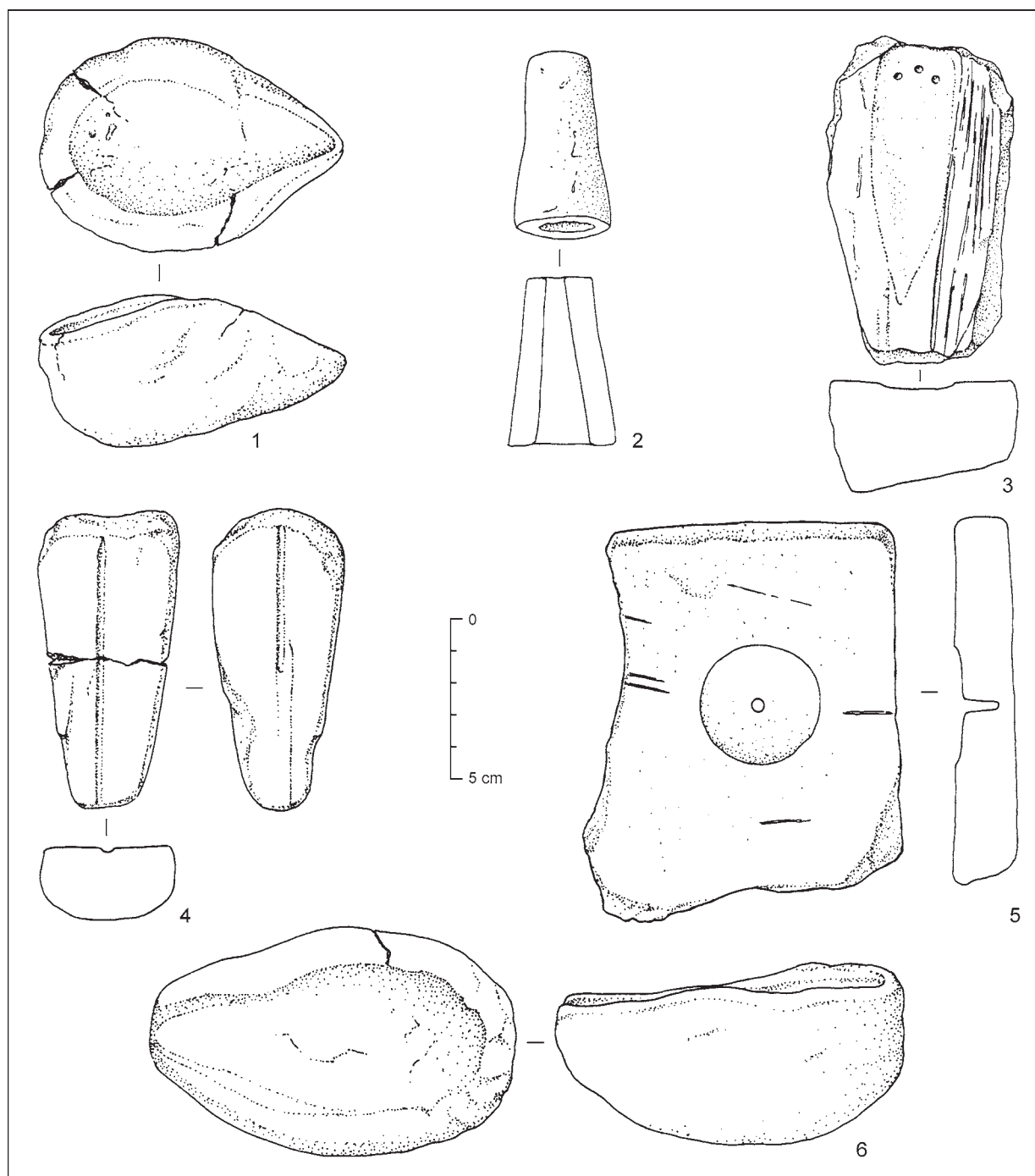

Fig. 20. Nižná Myšľa, district of Košice-vidiek. 1, 6 - earthen crucibles; 2 - earthen tuyere; 3-5 - sandstone moulds (after Olexa 2003).

discovered, in others were pins, chisels and awls. They could be final artefacts and working requisites as well. Founder's main occupation was realized at more safe places out of residential buildings.

At the younger and larger settlement II in Nižná Myšľa metallurgy was one of the principal handicrafts. Bronze sows, fragments of bronze artefacts meant for recasting, spoilage and finished artefacts were found in waste pits together with tens of bro-

ken moulds for casting of bronze jewellery, tools and weapons. Entire and broken earthen crucibles, dosing earthen spoons and a damaged mould made of local tuffite, in which gold ironworks were cast, rank among the significant finds.

During the existence of the settlement II clay-pits and some workshops were situated at the old non-functional ditch of the settlement I. In the pits fragments of earthen moulds were excavated together

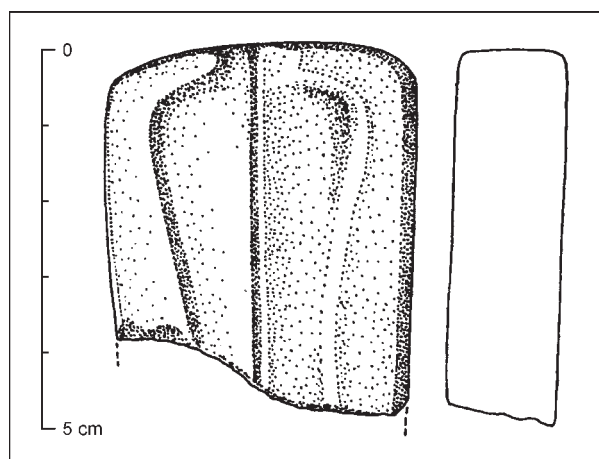

Fig. 21. Spišský Štvrtok, district of Spišská Nová Ves. Fragment of a mould for casting of daggers from the fortified settlement of the Otomani culture (after Bouzek 2004).

with different semi-products. In comparison with the settlement I, assortment in the pits was supplemented with moulds for casting of bronze spears (Fig. 20; Gancarski 2002).

Considering scattered metallurgical tools and bronze artefacts at the settlement II, there is no evidence of more distinct concentration of bronze metallurgy at any of its areas. In spite of the remains of melted bronze in earthen crucibles and amorphous waste fragment, no clear proof of bronze melting in the settlement was found. L. Olexa assumes the bronze staple was produced probably somewhere in the mountains around ore deposits; casting and final products were finished in craftsman's workshops. Ores including copper, crystalline pure copper and auriferous sands were mined in the hills of Slanské vrchy and Slovenské rudohorie and in river sediments nearby (Olexa 2003, 53-59).

Spectral analysis of metal artefacts at Nižná Myšľa proved the bronze artefacts were made of copper very close to the raw material from dispersed surface deposits near Bankov, close to Košice. Tin resource was unidentifiable. Chemical composition of gold or more precisely electronic jewellery exactly corresponds to the gold with considerable amount of silver, which occurs and recently has been mined at the Telkibánya miner's village in Hungary. This site is situated only 20 km from Nižná Myšľa. Deposits of gold at the river Ida basin have their origin in the same geological environment with the identical composition. The site Réca, where gold was panned even in the 1930s, is situated among the villages of Malá Ida and Veľká Ida. Also this deposit lies at 22 km distance from Nižná Myšľa. Considering this, we can presume majority of the used non-ferrous metals were mined in the deposits nearby.

In the region of eastern Slovakia another concentration of Otomani culture fortified settlements in addition to those at the Košice basin is known from the rivers Hornád and Poprad basins in the vicinity of the High Tatras. From the point of view of the problem under study, a settlement at Spišský Štvrtok is relevant, where a sandstone mould for casting of daggers proves metallurgical production (Fig. 21; Vladár 1973). J. Bouzek assumes it to be a mould for casting of bronze rapiers (Bouzek 2004). Metallurgical production here is indicated also by malachite ore that was stored at the settlement area and is evidence of using of local deposits (Gancarski 2002). The fortified settlement at Spišský Štvrtok, likewise that at Barca, is exceptional by high number of bronze and gold artefacts hoards (21 together) that were found in this area (Furmánek/Vladár 2007). We will pursue this problem on.

In connection with metallurgy in the Otomani culture the already mentioned fortified settlement at Včelince-Lázslófala position, at the south of central Slovakia has to be recalled, that besides the Hatvan culture was settled also in the period of the Otomani culture, too. Remains of a hut were excavated in the north-eastern part of the area. Casting moulds and their fragments (9 pieces) were discovered on the floor together with another finds. Three of them were used for casting of lunular pendants, two for bull's horn-shaped pendants (Fig. 6: 1, 4) and one stone mould for ribbed sickles. All these artefacts are typical products of the so-called Koszider horizon (Furmánek/Illášová/Marková 1996, 140; Furmánek/Marková 2008, Fig. 21). This time period was set to date a hoard of bronze artefacts that had been found in the depth of 25 cm under the hut floor. The hoard consisted of a small jug standing aslant on an axehammer with a discoid butt, under which a sickle was laid crosswise. In the jug two bronze pendants, a bracelet and 511 bronze rivets were put (Furmánek 2004, 177, the picture below).

The picture of the advanced metallurgy at fortified settlements of the Otomani culture is complemented by finds of numerous hoards consisting of bronze and gold artefacts and personal ornaments. A noteworthy fact is that hoards were excavated at four settlements and at each of them more than one hoards was discovered. At the sites in Nižná Myšľa and Včelince two hoards were discovered in each, five at Košice-Barca (Fig. 22) and 21 hoards were excavated in Spišský Štvrtok (Fig. 23). An interesting fact is that at Hodejov two hoards were found although no connection with any fortified settlement of the Otomani culture has been proved (Furmánek/Vladár 2007).

The above-mentioned hoards of the terminating Early and incipient Middle Bronze Age can be

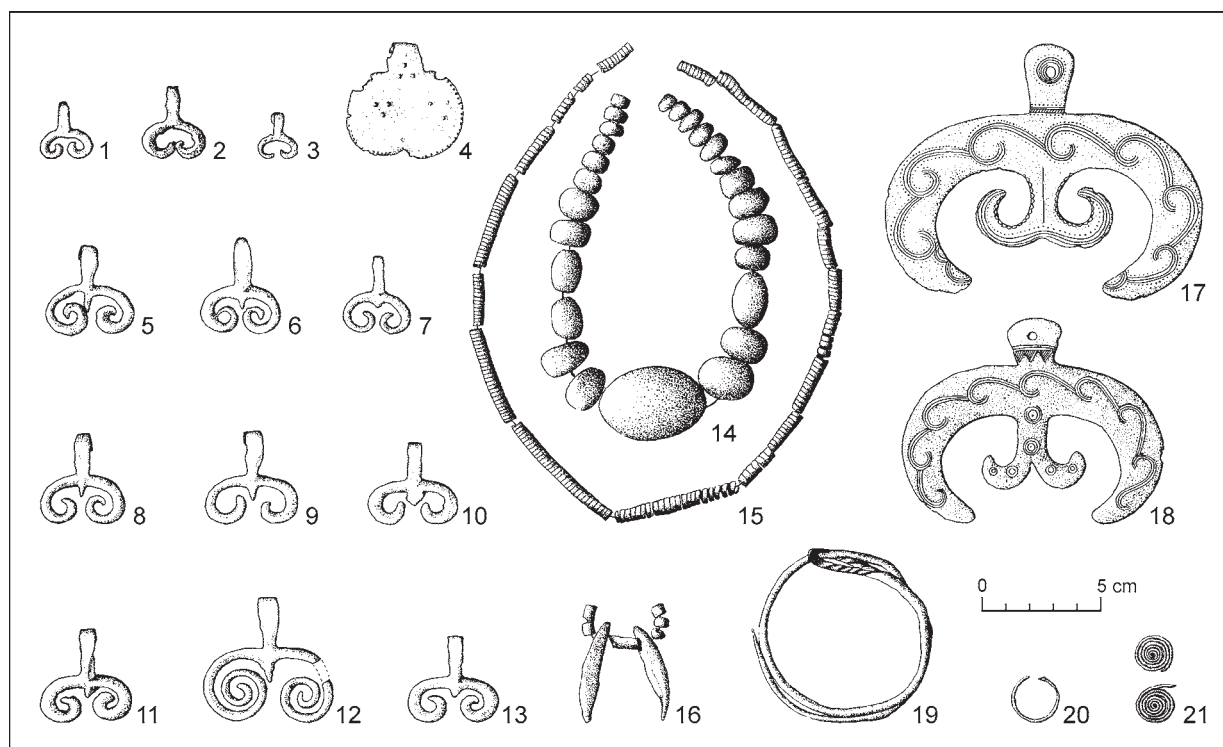

Fig. 22. Košice-Barca. Hoard from the fortified settlement of the Otomani culture (after *Furmánek/Vladár 2007*).

mostly linked with hoards of the so-called Koszider horizon. As follows from the above, they are substantially more numerous at fortified settlements of the Otomani culture than at those belonging to the Maďarovce culture (Fig. 24). Their proportion is 30 : 5 in favour of the Otomani culture. However, we have to note the remarkable contribution of the fortified settlements at Spišský Štvrtok, where 21 hoards were discovered (70 %) and Barca with 5 excavated hoards. Hence, together 26 hoards were found at these two sites, what represents more than 86 % from their total number in the Otomani culture.

We suppose this observation does not refer to the fact that metallurgical production in the region of the Maďarovce culture was at remarkably lower level than it was in the space of the Otomani culture. More probably it could reflect the different termination of the majority of fortified settlements in the Maďarovce culture in south-western Slovakia and the Otomani culture in eastern Slovakia. While small number of hoards and almost total absence of the both bronze and gold artefacts at settlements of the Maďarovce culture indicates their gradual extinction, occurrence of more numerous hoards consisting of these artefacts, often situated under floors of huts/dwellings of the Otomani culture, implies their abrupt, probably catastrophic end.

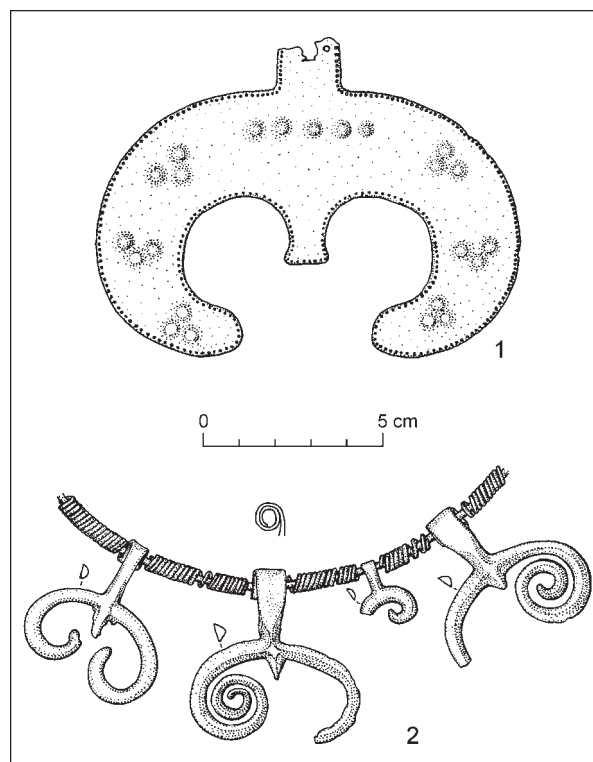

Fig. 23. Spišský Štvrtok, district of Spišská Nová Ves. Hoard of bronze artefacts from the fortified settlement of the Otomani culture (after *Furmánek/Vladár 2007*).

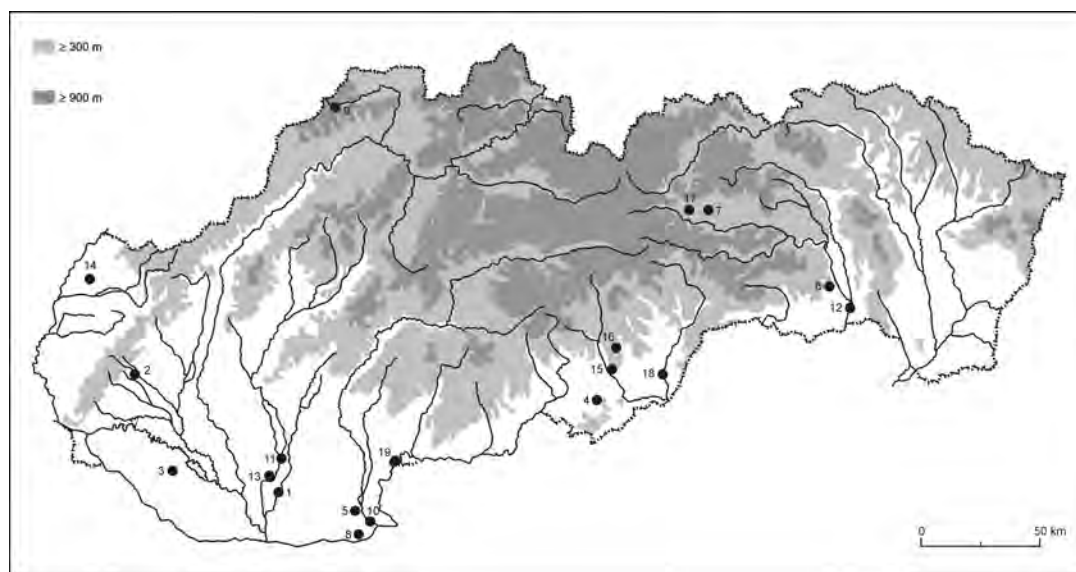

Fig. 24. Map of sites with hoards including bronze artefacts of the so-called Koszider horizon in Slovakia. 1 - Bajč-Vlkanovo; 2 - Budmerice; 3 - Dunajská Streda; 4 - Hodejov; 5 - Kamenín; 6 - Košice-Barca; 7 - Levoča; 8 - Lubá; 9 - Makov; 10 - Malá nad Hronom; 11 - Nitriansky Hrádok; 12 - Nižná Myšľa; 13 - Nové Zámky; 14 - Petrova Ves; 15 - Rimavská Sobota; 16 - Slizké; 17 - Spišský Štvrtok; 18 - Včelince; 19 - Vyškovce nad Ipľom (after *Furmánek/Vladár 2007*).

CONCLUSIONS

Although no metallurgical workshops have been explored in fortified settlements of the Early Bronze Age in Slovakia until now, some tools and artefacts indicate their existence. These finds prove metallurgical production directly in the settlement areas. Above all they are moulds made of stone or clay, into which bronze or gold artefacts and personal ornaments were cast. They are also earthen tuyeres, which originally were parts of bellows, and crucibles for melting and subsequent casting of molten metal. Some earthen spoons count among these tools, too, which were used for dosing of components to improve melting processes. Slag remains together with drops of solidified metal are evidence of metallurgical activities. Occurrence of stone grooved maceheads could be connected with processes of ore obtaining and preparing for melting.

At nineteen fortified settlements dated to the Early Bronze Age in Slovakia, i.e. in almost a half (46.34 %) of their total number of 41, proofs of metallurgical activities were discovered. In the Maďarovce culture metallurgical production was documented at 13 fortified settlements from the total number of 33 sites, what is 39.39 %. In the Otomani culture traces of metallurgical activities were found at six from the total number of eight fortified settlements, i. e. in 75 %. This simple sta-

tistics shows the difference of more than 35 % in evidence of metallurgical activities in favour of the Otomani culture.

Great number of settlements of the Early Bronze Age final phase, at which metallurgical activities were proved, make us assume that future excavations will probably vindicate its evidence at almost all settlements likewise the situation with the Vátya culture settlements situated on the both banks of the river Danube in Hungary. Proofs of metallurgy in some of them, however, are not frequent enough to ascribe them to activities of such metallurgical centres as existed in the Late and Final Bronze Age. More probably they can be considered evidence of existence of a founder and smith living in the village (*Horváth 2004*, 63). Central sites, such as that at Vráble-Fidvár position, Nitriansky Hrádok, Budmerice/Jablonec, Veselé and Nižná Myšľa, are evident exceptions in this conception.

While metallurgy in the Hatvan culture period was concentrated at fortified settlements prevalently, in the following Maďarovce culture we meet it at open settlements out of fortified areas as well (Nitra, Báhoň). This makes the space of the Maďarovce culture spreading close to the Věteřov culture and the Böheimkirchen group of the Věteřov culture (*Salaš 1985*, 46).

Recent excavations also confirm important influence of close resources of non-ferrous metals on the area of settlement and choice of settlement location

in the Early Bronze Age. This is well documented also by map of the North Pannonian culture spreading north of the Danube, on the territory of southwestern Slovakia. While the settlement in the western part is concentrated in lower flows or even estuaries of the rivers Váh, Nitra and Žitava, in the eastern areas it penetrates along the rivers Hron and Ipel' deeply into the region of the Maďarovce culture up to the Štiavnické vrchy foothills (Rybník). So the North Pannonian culture remarkably regroups here with the Maďarovce culture. We assume the conspicuous, almost cuneate movement of the North Pannonian settlement was not accidental but intentional, i. e. to be as close as possible to the ore resources (copper, gold). In this context these efforts could mean not only exploiting of deposits of the non-ferrous metals, but also controlling of the ore distribution. Existence of a fortified settlement of the Maďarovce and North Pannonian cultures in Rybník at the entrance of the so-called Slovak Gate corridor above the river Hron was not accidental at all.

At some fortified settlements obvious lack of local metallurgy was substituted by barter providing for enough bronze products. As regards this, a special place pertains to the fortified settlement of the Otomani culture at Spišský Štvrtok. This site overtook other settlements with local metallurgy in discovered amount of bronze and golden artefacts. Twenty-one hoards consisting of artefacts made of bronze and gold are evidence of this.

If comparing quantity of hoards of metal artefacts in the Maďarovce and Otomani cultures, their number unambiguously predominate in the Otomani culture. Their proportion is 30:5 in favour of the Otomani culture. The above-mentioned extraordinary high number of hoards excavated in Spišský Štvrtok, however, remarkably influences this disproportion.

We suppose this observation does not point out the fact that metallurgical production in the Maďarovce culture was on noticeably lower level than in the Otomani culture. More probably it refers to different extinction of majority of fortified settlements in the Maďarovce culture in southwestern Slovakia and in the Otomani culture in eastern Slovakia. While small number of hoards and almost total absence of bronze and golden artefacts in settlements of

the Maďarovce culture may refer to their gradual extinction, occurrence of numerous hoards of these artefacts in the Otomani culture, frequently cached under a hut/dwelling floor, indicate their sudden, probably catastrophic end.

From the map showing the distribution of fortified settlements follows that they can be divided into five categories minimally (Fig. 4). In the first category are settlements situated on river first terraces or banks, in the immediate vicinity of water streams (Budmerice/Jablonec, Jelšovce, Malé Kosihy, Nitriansky Hrádok, Včelince, Vráble) or also on elevated plateaus (Nižná Myšľa, Vyškovce nad Ipľom); in the second category are settlements situated on linguiform promontories (Boleráz, Dvorníky-Posádka, Leľa, Chľaba, Veselé, Kamenica nad Hronom-Cintorín position) and on buttresses with rocky subbase (Ivanovce, Trenčín, Nitra, Rybník, Starý Tekov); the third are settlements on elevations (Spišský Štvrtok, Unín, Veľké Zálužie, Ipeľský Sokolec, Kamenica nad Hronom-Uhlisko position, Štúrovo-Boží vrch position); the fourth category are settlements on dunes (Čachtice, Hoste, Križovany nad Dudváhom) and finally the fifth category are settlements on travertine domes (Gánovce, Santovka-Malinovec).

Considering different location of fortified settlements in the country, their dimensions and various finding circumstances, their functions are rightfully assumed to be different. Central settlements, which were relatively few, were situated on low terraces in south-western Slovakia in the immediate vicinity of water streams (Budmerice/Jablonec, Vráble, Nitriansky Hrádok), on elevated plateau in eastern Slovakia (Nižná Myšľa). Settlements of guarding and controlling character were situated at strategic places, on buttresses and linguiform promontories (Prašník, Rybník, Ivanovce). Settlements that probably were cultic centres were situated on travertine domes (Gánovce, Santovka-Malinovec).

Although the research of fortified settlements dated to the Early Bronze Age in Slovakia has moved forward noticeably, we are still not able to specify status of particular settlements in relation to organization structure of raw material mining, transport, melting and production of metal artefacts and their distribution as well.

REFERENCES

- Bača/Bartík/Farkaš 2000 - R. Bača/J. Bartík/Z. Farkaš: Nálezy zo súkromnej zbierky. AVANS 1999, 2000, 19.
- Baliová 2005 - H. Baliová: Osídlenie povodia Ipfa v staršej dobe bronzovej. Diplomová práca (Filozofická fakulta UK, Bratislava). Bratislava 2005. Unpublished.
- Bartík 1992 - J. Bartík: Belege über Metallurgietätigkeit aus der mittleren Bronzezeit in Báhoň. Zbor. SNM 86. Arch. 2, 1992, 21-44.
- Bartík 1993 - J. Bartík: Hromadný nález bronzov z Budmeric-Jablonca. Zbor. SNM 87. Arch. 3, 1993, 13-20.
- Bartík 1995 - J. Bartík: Kovolejárstvo na sídlisku z doby bronzovej vo Veselom. Zbor. SNM 89. Arch. 5, 1995, 25-46.
- Bartík 1997 - J. Bartík: Dvorníky, časť Posádka, poloha Podzámček. In: M. Ruttkay (Zost.): Archeológia na trase plynovodu. Bratislava 1997, 109-122.
- Bartík 1999 - J. Bartík: Die Metallgiesserei der Maďarovce-Kultur. In: J. Bátora/J. Peška (Hrsg.): Aktuelle Probleme der Erforschung der Frühbronzezeit in Böhmen und Mähren und in der Slowakei. Nitra 1999, 183-193.
- Bartík/Farkaš 2004 - J. Bartík/Z. Farkaš: Ukradnutý hromadný nález bronzov z Lubej. AVANS 2003, 2004, 25.
- Bátora 1993 - J. Bátora: Osídlenie Nitry v staršej a strednej dobe bronzovej. In: Nitra. Príspevky k najstarším dejinám mesta. Nitra 1993, 26-43.
- Bátora 2002 - J. Bátora: Contribution to the problem of „craftsmen“ graves at the end of aeneolithic and in the early bronze age in central, western and eastern Europe. Slov. Arch. 50, 2002, 179-228.
- Bátora et al. 2008 - J. Bátora/B. Eitel/F. Falkenstein/K. Rassmann: Fidvár bei Vrábce - eine befestigte Zentralsiedlung der Frühbronzezeit in der Slowakei. In: J. Czebreszuk/S. Kadrow/J. Müller (Ed.): Defensive Structures from Central Europe to the Aegean in the 3rd and 2nd millennia BC. Poznań - Bonn 2008, 97-107.
- Bátora/Rassmann 2008 - J. Bátora/K. Rassmann: Die Ausgrabungen auf der befestigten Siedlung Nad Hronom bei Rybník, Kr. Levice (Südwestslowakei). In: J. Czebreszuk/S. Kadrow/J. Müller (Ed.): Defensive Structures from Central Europe to the Aegean in the 3rd and 2nd millennia BC. Poznań - Bonn 2008, 85-95.
- Bouzek 2004 - J. Bouzek: Die Rapiere des Karpatenbeckens und die Gussform von Spišský Štvrtok. In: J. Bátora/V. Furmánek/L. Veliačik (Hrsg.): Einflüsse und Kontakte alteuropäischer Kulturen. [Festschr. Jozef Vladár]. Nitra 2004, 279-284.
- Bóna 1992 - I. Bóna: Bronzezeitliche Tell-Kulturen in Ungarn. I. Bronzeguss und Metallbearbeitung bis zum Ende der mittleren Bronzezeit. In: Bronzezeit in Ungarn Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss. Frankfurt am Main 1992, 48-65.
- Březinová/Samuel a kol. 2007 - G. Březinová/M. Samuel a kolektív: Tak čo, našli ste niečo? Svedectvo archeológie o minulosti Mostnej ulice v Nitre. Nitra 2007.
- Furmánek 2004 - V. Furmánek: Zlatý vek v Karpatoch. Nitra 2004.
- Furmánek/Illášová/Marková 1999 - V. Furmánek/L. Illášová/K. Marková: Metallgiesserei in Včelince. Vsl. Pravek. Spec. Issue, 1999, 7-15.
- Furmánek/Marková 2008 - V. Furmánek/K. Marková: Včelince. Archív dávnej minulosti. Nitra 2008.
- Furmánek/Veliačik/Vladár 1991 - V. Furmánek/L. Veliačik/J. Vladár: Slovensko v dobe bronzovej. Bratislava 1991.
- Furmánek/Veliačik/Vladár 1999 - V. Furmánek/L. Veliačik/J. Vladár: Die Bronzezeit im slowakischen Raum. Rahden/West. 1999.
- Furmánek/Vladár 2002 - V. Furmánek/J. Vladár: Der Stand der Metallanalysentätigkeit in der Slowakei. In: M. Bartelheim/E. Pernicka/R. Krause (Hrsg.): Die Anfänge der Metallurgie in der alten Welt. Rahden/Westf. 2002, 255-264.
- Furmánek/Vladár 2007 - V. Furmánek/J. Vladár: Metallhortfunde aus dem Verfallhorizont der befestigten Siedlungen der Otomani- und Maďarovce-Kultur in der Slowakei. In: Bronzezeitliche Depotfunde - Problem der Interpretation. Užhorod 2006, 184-225.
- Gancarski 2002 - J. Gancarski (Ed.): Między Mykenami a Bałtykiem. Otomani-Füzesabony. Krosno - Warszawa 2002.
- Horváth 2004 - T. Horváth: Néhány megfigyelés a Vatyai kultúra fémművészéhez - technológiai megfigyelések a kultúra köeszközein. Commun. Arch. Hungariae 2004, 11-64.
- Illášová 1995 - L. Illášová: Petrografická analýza kamených kadlubov. Zbor. SNM 89. Arch. 5, 1995, 47.
- Junghans/Sangmeister/Schröder 1960 - S. Junghans/E. Sangmeister/M. Schröder: Metallanalysen kupferzeitlicher und frühbronzezeitlicher Bodenfunde aus Europa. Stud. Anfängen Metallurg. 1. Berlin 1960.
- Junghans/Sangmeister/Schröder 1968 - S. Junghans/E. Sangmeister/M. Schröder: Kupfer und Bronze in der frühen Metallzeit Europas. Stud. Anfängen Metallurg. 2/1-3. Berlin 1968.
- Junghans/Sangmeister/Schröder 1974 - S. Junghans/E. Sangmeister/M. Schröder: Kupfer und Bronze in der frühen Metallzeit Europas. Stud. Anfängen Metallurg. 2/4. Berlin 1974.
- Kalicz 1968 - N. Kalicz: Die Frühbronzezeit in Nord-Ost Ungarn. Budapest 1968.
- Kommission 1961 - Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit, Nitra 1958. Bratislava 1961.
- Kovács 1995 - T. Kovács: Auf Mitteleuropa weisende Beziehungen einiger Waffenfunde aus dem östlichen Karpatenbecken. In: B. Hänsel (Hrsg.): Handel, Tausch und Verkehr im Bronze und Früheisenzeitlichen Südosteuropa. Südosteuropa Schr. 17. Prähist. Arch. Südosteuropa 11. München - Berlin 1995, 173-185.
- Kovács 1996 - T. Kovács: Halberds in Hungary and adjacent territories. In: T. Kovács (Hrsg.): Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen. [Festschr. Amalia Mozsolics]. Budapest 1996, 89-101.

- Lenerz-de Wilde 1991* - M. Lenerz-de Wilde: Überlegungen zur Funktion der frühbronzezeitlichen Stabdolche. *Germania* 69, 1991, 25-48.
- Marková 2000* - K. Marková: Steinerne Gussform aus Santovka-Maďarovce. In: S. Kadrow (Ed.): A turning of ages jubilee book to Professor Jan Machnik on this 70th anniversary. Kraków 2000, 393-403.
- Marková 2002* - K. Marková: Zur Metallurgie der Siedlung in Malé Kosihy. In: Studies of the Ancient World in Honour of Mária Novotná. Anodos 2, 2002, 205-212.
- Nešporová 1993* - T. Nešporová: Najstaršie osídlenie Trenčína. In: Trenčín. Vlastivedná monografia 1. Bratislava 1993, 33-46.
- Novák 1981* - P. Novák: Prašník praveké hradisko. Trnava 1981.
- Novotná 1983* - M. Novotná: Metalurgia opevněných osád. *Arch. Rozhledy* 35, 1983, 63-71.
- Olexa 2003* - L. Olexa: Nižná Myšľa. Osada a pohrebisko z doby bronzovej. Košice 2003.
- Ožďáni 1986* - O. Ožďáni: Zur Problematik der Entwicklung der Hügelgräberkulturen in der Südwestslowakei. *Slov. Arch.* 34, 1986, 5-96.
- Ožďáni 1999* - O. Ožďáni: Neuer Fund eines Stabdoches aus der älteren Bronzezeit in der Südwestslowakei. In: J. Batora/J. Peška (Hrsg.): Aktuelle Probleme der Erforschung der Frühbronzezeit in Böhmen und Mähren und in der Slowakei. Nitra 1999, 161-168.
- Págo 1968* - L. Págo: Chemická charakteristika slovenské medené rudy a její vztah k mědi používané v pravěku. *Slov. Arch.* 16, 1968, 245-254.
- Pančíková 2008a* - Z. Pančíková: Metalurgia v období popolnicových polí na Slovensku. *Pam. Arch.* 99, 2008, 93-160.
- Pančíková 2008b* - Z. Pančíková: K problematice spoločenského postavenia metalurgov v dobe bronzovej. Hroby metalurgov z územia Čiech, Moravy a Slovenska. In: Z. Měřinský/J. Klápště (Ed.): Moravskoslezská škola doktorandských studií. Seminář 1. Suppl. 1. Brno 2008, 69-83.
- Paulík 1983* - J. Paulík: Druhý rok výskumu opevnenej čačianskej osady v Ipelskom Sokolci. *AVANS* 1982, 1983, 196.
- Ruttkayová 1996* - J. Ruttkayová: Archeologický výskum v Nitre na Kupeckej ulici. *Arch. Rozhledy* 48, 1996, 139-141.
- Salaš 1985* - M. Salaš: Metalurgická výroba na výšinném sídlíšti z doby bronzové u Blučiny. *Čas. Moravského Muz.* Brno 70, 1985, 37-56.
- Sedliak 2005* - P. Sedliak: Možnosti ťažby a spracovania farebných kovov v dobe bronzovej na Slovensku. Diplomová práca (Filozofická fakulta UK v Bratislave). Bratislava 2005. Unpublished.
- Schalk 1998* - E. Schalk: Die Entwicklung der prähistorischen Metallurgie im nördlichen Karpatenbecken. Eine typologische und metallanalytische Untersuchung. *Internat. Arch. Naturwiss. u. Technol.* 1. Rahden/Westf. 1998.
- Schreiner 2007* - M. Schreiner: Erzlagerstätten im Hrontal, Slowakei. *Forsch. Arch. u. Altwiss.* 3. Rahden/Westf. 2007.
- Sinka 1912* - F. Sinka: A Garamkövesdi östelepröl. *Arch. Ért.* 32, 1912, 368-374.
- Studeníková 1983* - E. Studeníková: Tretia výskumná sezóna na Zámčisku v Uníne. *AVANS* 1982, 1983, 233, 234.
- Točík 1964* - A. Točík: Opevnená osada z doby bronzovej vo Veselom. Bratislava 1964.
- Točík 1978* - A. Točík: Nitriansky Hrádok-Zámeček. II. Nitra 1978.
- Točík 1981a* - A. Točík: Malé Kosihy. Osada zo staršej doby bronzovej. Nitra 1981.
- Točík 1981b* - A. Točík: Nitriansky Hrádok-Zámeček bronzzeitliche befestigte Ansiedlung der Maďarovce-Kultur. I. Nitra 1981.
- Točík 1986* - A. Točík: Opevnená osada zo staršej doby bronzovej vo Vrábľoch. *Slov. Arch.* 34, 1986, 463-476.
- Točík/Bublová 1985* - A. Točík/H. Bublová: Príspevok k výskumu zaniknutej ťažby medi na Slovensku. *Štud. Zvesti AÚ SAV* 21, 1985, 47-121.
- Točík/Budinský-Krička 1987* - A. Točík/V. Budinský-Krička: Z archeologických zbierok na Slovensku. *Zbor. SNM* 81. Hist. 27, 1987, 63-93.
- Veliačik 2002* - L. Veliačik: Členka z opevnenej osady Zámčisko v Uníne. *AVANS* 2001, 2002, 220-222.
- Veliačik/Nemějcová-Pavúková 1987* - L. Veliačik/V. Nemějcová-Pavúková: Zwei Bronzehorte aus Ivanovce. *Slov. Arch.* 35, 1987, 47-64.
- Vladár 1973* - J. Vladár: Osteuropäische und mediterrane Einflüsse im Gebiet der Slowakei während der Bronzezeit. *Slov. Arch.* 21, 1973, 253-357.
- Žebrák 1987* - P. Žebrák: Výsledky dosavadního výzkumu pravěkého hornictví na území Slovenska. *Vlastivěd. Sbor. Podbrdská* 38-39, 1987, 257-267.

Manuscript accepted 3. 12. 2009

*Reviewed by Prof. PhDr. Václav Furmánek, DrSc.
Translated by PhDr. Ludmila Vaňková*

Prof. PhDr. Jozef Bátora, DrSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra
nraubato@savba.sk
batora@fphil.uniba.sk

Metalurgia a opevnené sídliská zo staršej doby bronzovej na Slovensku

J o z e f B á t o r a

SÚHRN

Štúdia sa zaoberá dokladmi metalurgie v opevnených sídliskách zo staršej doby bronzovej na území Slovenska, výskumu ktorých sa venovala pozornosť najmä od počiatku druhej polovice 20. stor. Vďaka nim Slovensko a slovenská archeológia významne vstúpili do povedomia európskej odbornej verejnosti. Dôležitým predpokladom pre rozvoj metalurgie boli ložiská farebných kovov (medi, zlata a cínu), ktoré sa nachádzajú najmä v oblasti stredného a východného Slovenska (obr. 1-3). Významnou skutočnosťou je, že vzdialenosť týchto ložísk od niektorých opevnených osád bola iba 10-20 km (napr. Rybník, Vráble, Nižná Myšľa).

Štúdia prináša v chronologickej postupnosti doklady metalurgickej produkcie v opevnených, ale i neopevnených osadách patriacich jednotlivým kultúram staršej doby bronzovej. V hatvanskej kultúre, na počiatku doby bronzovej, je doložená metalurgia od jej včasnej fázy, podobne ako v Maďarsku. Výrazne ju dokumentuje zlomok kadluba na odlievanie sekeriek s jedným ostrým typom Tószeg, nájdený v Santovke/Maďarovciach. Podobne ako v staršej fáze hatvanskej kultúry je metalurgická činnosť doložená aj v jej mladšej fáze. Dokumentujú ju nálezy kadlubov a dýk z viacerých opevnených sídlisk (Malé Kosihy-Törökdomb, Szadice, Včelince). O rozvoji metalurgie v období hatvanskej kultúry svedčia i nálezy piatich dýk na palici (Dolchstäbe) z Poiplia, ktoré sú považované za najvýraznejšie artefakty bronzovej industrie únětickej kultúry. Markantná koncentrácia takýchto významných artefaktov na malom geografickom priestore Poiplia núti zamyslieť sa, či ide o importy, o dary, o vojnovú korisť, alebo o miestne napodobeniny únětických výrobkov nositeľmi hatvanskej kultúry. Ich výskyt v prostredí hatvanskej kultúry svedčí najskôr o kontaktoch s prostredím únětickej kultúry, ktorá bola rozšírená v jej západnom susedstve. Táto skutočnosť poukazuje na významné postavenie regiónu Poiplia, ktorý tvoril akýsi kultúrny most medzi oblasťou Potisia na strane jednej a oblasťou stredného Dunaja na strane druhej.

Z hľadiska rozvoja metalurgie v opevnených osadách sa ako mimoriadne významný ukazuje priestor, v ktorom dochádzalo ku kontaktu západnej - únětickej kultúry a východnej - hatvanskej kultúry. Excelentnou lokalitou, ktorá to dokumentuje, je Fidvár pri Vrábľoch, kde bola odkrytá opevnená osada zo staršej doby bronzovej. Pri systematickom povrchovom prieskume slovenskými a nemeckými bádateľmi (Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied v Nitre, Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts Frankfurt am Main a Otto-Friedrich Universität Bamberg) v roku

2007 sa podarilo nájsť niekoľko artefaktov, ktoré potvrdzujú intenzívnu metalurgickú činnosť (obr. 8).

Na rozmáhajúcu sa kovovú výrobu v období únětickej kultúry poukazujú viaceré depoty bronzových predmetov z juhozápadného Slovenska, z ktorých dva sa našli priamo v areáli opevnených osád (Ivanovce, Unín). Rozvíjajúcu sa metalurgiu únětickej kultúry dokladajú i hroby dvoch kovolejárov (Matúškovo, Nitra-Kupecká ulica).

V nasledujúcom období, v závere staršej doby bronzovej, narastá v severnej časti Karpatskej kotliny počet opevnených osád a metalurgická výroba dosahuje vrchol svojho rozvoja (obr. 4). Svedčia o tom pozorovania tak v jej západnej časti, v kultúrach kultúrneho komplexu Maďarovce-Věteřov-Böheimkirchen, ako aj v jej východnej časti, v otomansko-füzesabonskom komplexe.

V maďarovskej kultúre bola kovová výroba doložená v 13 z 33 opevnených osád, čo predstavuje v 39,39 %. V otomanskej kultúre evidujeme doklady metalurgie v 6 z jej 8 osád, t. j. v 75 %. Z tejto jednoduchšej štatistiky je zrejmy viac ako 35-percentný rozdiel v dokladoch metalurgickej činnosti v prospech otomanskej kultúry.

Vysoký počet osád s dokladmi metalurgie zo záverečného úseku staršej doby bronzovej naznačuje, že budúci výskum ju možno doloží takmer vo všetkých osadách, podobne ako v kultúre Váty na území po oboch brehoch Dunaja v Maďarsku (Horváth 2004, 63). Doklady metalurgie však vo viacerých osadách nie sú natoľko početné, aby ich bolo možné spájať s činnosťou dielenských centier, aké existovali v mladšej a neskoršej dobe bronzovej. Prevažne sa skôr dajú spájať s dokladom činnosti, resp. s pôsobením kovolejára či kováča žijúceho v osade. Evidentnou výnimkou v tomto smere sa ukazujú centrálné osady, napríklad z lokalít Vráble-Fidvár, Nitriansky Hrádok, Budmerice/Jablonec, Veselé, Nižná Myšľa.

Kým metalurgia v období hatvanskej kultúry sa prevažne koncentrovala v areáli opevnených sídlisk, v nasledujúcom období maďarovskej kultúry sa s ňou stretávame aj mimo opevnených areálov, v otvorených osadách (napr. Nitra, Báhoň). Tým je oblasť maďarovskej kultúry blízka oblasti věteřovskej kultúry a böheimkirchenskej skupine věteřovskej kultúry (Salaš 1985, 46).

Na rozvinutú metalurgickú produkciu v rámci maďarovskej kultúry, podobne ako v únětickej kultúre, poukazujú tri depoty bronzových predmetov, nájdené priamo v areáli opevnených sídlisk na lokalitách Budmerice/Jablonec (obr. 16) a Nitriansky Hrádok (depot I a depot II), ako aj tri ďalšie depoty, pri ktorých súvislosť s opevnenými sídliskami možno predpokladať (Kamenín, Petrova Ves a Vyškovce nad Ipľom).

Aj najnovšie výskumy ukazujú, že významný vplyv na priestor osídlenia a výber polohy osád v staršej dobe bronzovej mala tiež vzdialenosť ložísk farebných kovov. Dobré to dokumentuje i mapa rozšírenia severopanónskej kultúry severne od Dunaja, na území juhozápadného Slovenska. Kým jej osídlenie sa v západnej časti koncentruje pri dolných tokoch až ústiach riek Váh, Nitra a Žitava, vo východnej časti preniká pozdĺž riek Hron a Ipeľ hlboko do oblasti rozšírenia maďarovskej kultúry, až po úpätie Štiavnických vrchov (Rybník, Santovka). Teda severopanónska kultúra sa tu výrazne preskupuje s maďarovskou kultúrou. Ukazuje sa, že výrazný, až takmer klinovitý posun osídlenia severopanónskej kultúry nie je náhodný, ale intencionálny, t. j. byť čo najbližšie k ložiskám farebných kovov (meď, zlato). V tomto kontexte mohlo ísť nielen o exploatáciu daných ložísk, ale aj o snahu kontrolovať a ovládnuť distribúciu surovín. Iste nie je napríklad náhodné vybudovanie opevnenej osady maďarovsko-severopanónskej kultúry v Rybníku, vo vstupnej časti koridoru tzv. Slovenskej brány, tesne nad tokom Hrona.

Ešte výraznejšie než v maďarovskej kultúre na juhozápadnom Slovensku je doložená metalurgia farebných kovov v otomanskej kultúre na východnom Slovensku. Jedno z prvých opevnených sídlisk, kde sa ju podarilo zachytiť už začiatkom päťdesiatych rokov 20. storočia, sa nachádzalo v Košickej kotline na lokalite Košice-Barca. Ďalšia opevnená osada v tomto regióne bola v Rozhanovciach. Najvýraznejšie je metalurgia bronz a zlata dokumentovaná v Nižnej Myši - z areálu dvoch opevnených osád (osada I a osada II) a z pohrebiska. Osobitné miesto v rámci skúmanej problematiky patrí opevnenej osade zo Spišského Štvrtka, kde bol evidentný deficit miestnej kovovýroby nahradený výmenným obchodom. Ten zabezpečoval dostatok výrobkov z bronz a zlata. Ich množstvom toto sídlisko predstihlo i ostatné sídliská s miestnym kovolejárstvom. Svedčí o tom 21 depotov predmetov zhotovených z bronz a zlata.

Ak porovnávame počet depotov kovových predmetov v rámci maďarovskej a otomanskej kultúry, jednoznačne dominujúce sú z oblasti rozšírenia otomanskej kultúry, a to v pomere 30 ku 5 v neprospech maďarovskej kultúry. Na tomto nepomere sa však výrazne podieľa už spomenutý mimoriadne vysoký počet depotov zo Spišského Štvrtka.

Predpokladáme, že uvedené zistenia nepoukazujú na to, že metalurgická výroba by bola v oblasti maďarovskej kultúry na výrazne nižšej úrovni ako v oblasti otomanskej kultúry. Skôr by mohli poukazovať na rozdielny zánik

prevažnej väčšiny opevnených osád v maďarovskej kultúre na juhozápadnom Slovensku a otomanskej kultúry na východnom Slovensku. Kým malý počet depotov a takmer úplná absencia bronzových a zlatých artefaktov v osadách maďarovskej kultúry naznačuje ich pozvoľný zánik, prítomnosť väčšieho počtu depotov bronzových a zlatých predmetov často umiestnených pod dlážkami obydli v osadách otomanskej kultúry poukazuje skôr na ich náhly, zrejme tragický zánik.

Z mapy lokalít s opevnenými sídliskami vyplýva, že podľa situovania v teréne ich možno rozdeliť minimálne do piatich kategórií. Prvú kategóriu predstavujú sídliská umiestnené na terasách riek, resp. na brehoch v bezprostrednej blízkosti vodných tokov (napr. Budmerice/Jablonec, Jelšovce, Malé Kosihy, Nitriansky Hrádok, Včelince, Vráble), ale i na vyvýšených plošinách (napr. Nižná Myšľa, Vyškovce nad Ipľom), druhou sú sídliská na jazykovitých výbežkoch (napr. Boleráz, Dvorníky-Posádka, Leľa, Chľaba, Veselé, Kamenica nad Hronom-Cintorín) a na ostrohoch so skalnatým podloží (napr. Ivanovce, Trenčín, Nitra, Prašník, Rybník, Starý Tekov), do tretej kategórie patria sídliská na vyvýšeninách (Spišský Štvrtok, Unín, Veľké Zálužie, Ipeľský Sokolec, Kamenica nad Hronom-Uhlisko, Štúrovo-Boží vrch), do štvrtej možno zaradiť sídliská na dunách (Čachtice, Hoste, Križovany nad Dudváhom) a piatou kategóriou sú sídliská na travertínových kopách (Gánovce, Santovka-Malinovec-Maďarovce).

Vychádzajúc z odlišného umiestnenia opevnených sídlisk v teréne, z ich rozlohy a zistených nálezových situácií možno oprávnené predpokladať, že ich funkcia bola rôzna. Ukazuje sa, že osady centrálného charakteru, ktorých bolo pomerne málo, sa nachádzali na juhozápadnom Slovensku na nízkych terasách v bezprostrednej blízkosti vodných tokov (Budmerice/Jablonec, Vráble, Nitriansky Hrádok), na východnom Slovensku na vyvýšenom plató (Nižná Myšľa). Osady strážneho a kontrolného charakteru sa nachádzali na strategických miestach, na ostrohoch a jazykovitých výbežkoch (Prašník, Rybník, Ivanovce). Osady, ktoré boli pravdepodobne centrom kultu, sa rozprestierali na travertínových kopách (Gánovce, Santovka-Malinovec).

Na záver možno konštatovať, že hoci výskum opevnených osád zo staršej doby bronzovej na Slovensku výrazne pokročil, stále nie je možné v dostatočnej miere definovať postavenie jednotlivých sídlisk vo vzťahu k organizačnej štruktúre ťažby, transportu suroviny, k ťažbe a výrobe kovových výrobkov, ako aj ich následnej distribúcie.

HROBY S DÝKAMI NA POHREBISKU ZO STARŠEJ DOBY BRONZOVEJ V LUDANICIACH-MÝTNEJ NOVEJ VSI *

JOZEF BÁTORA

Graves with Daggers at the Early Bronze Age Burial Ground in Ludanice-Mýtina Nová Ves. Archaeological research of a burial ground at Mýtina Nová Ves, the local quarter of Ludanice, in south-western Slovakia was realized within the years 1982, 1984-1989 and 2003. The excavated 600 graves have enriched remarkably the collection of finds dated to the Nitra and Únětice cultures in Slovakia mainly concerning the group of metal artefacts, in which copper or bronze daggers that are the topic of this article are dominating. On the excavated burial ground 14 daggers were found there in 13 graves (12 male graves, 1 animal grave of sheep/goat). As the cultural chronology is concerned, 8 daggers belong to the Nitra culture and 6 to the Únětice culture, which were divided into three basic types (A-C) according to shapes of but and blade and their chronology (A - the oldest type, C - the youngest type). Special attention was paid to their position in graves. As the daggers occurred in male burials exclusively, age categories of the deceased men were observed. The difference in dagger positioning within the male graves of the Nitra culture and the Únětice culture was evident. Coming out from the assumption that daggers in the graves were placed in the way the deceased had wore them in life, daggers situated on a belt on the right side predominated in the Nitra culture and pointed up on the back in the Únětice culture. This different way of dagger wearing can indicate costume variances of the cultures under study and dissimilarities in infighting methods as well. Situating of graves with daggers within the burial ground area showed their noticeable concentration in its western or south-western section. More graves with daggers had free space around that make us think about possible existence of smaller mounds. Members of higher social strata, hunters and fighters are presupposed to be buried in the burials with daggers.

Key words: south-western Slovakia, Early Bronze Age, Nitra culture, Únětice culture, burial ground, daggers, social stratification.

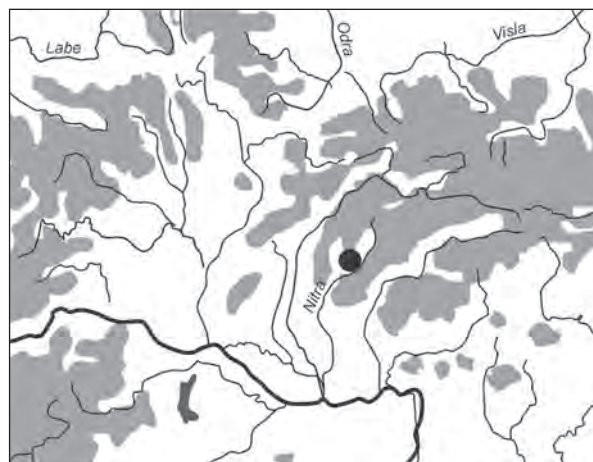
ÚVOD

Popri výskume sídlisk z obdobia staršej doby bronzovej sa v priebehu druhej polovice 20. storočia na juhozápadnom Slovensku realizoval celý rad výskumov pohrebísk (Bátora 2000; Dušek 1969; Točík 1979; Vladár 1973). Okrem výskumu pohrebiska v Jelšovciach, na ktorom bola doložená kontinuita pochovávaní počas celej staršej doby bronzovej (Bátora 2000), mal mimoriadny význam výskum pohrebiska v Mýtnej Novej Vsi, ktorá je miestnou časťou obce Ludanice, okr. Topoľčany. Výskum priniesol celý rad nových pozorovaní a poznatkov, z ktorých mnohé sú kľúčové pre riešenie problematiky počiatku doby bronzovej a pre vnútornú chronológiu nitrianskej a únětickej kultúry na Slovensku. Nemenej významný bol tiež pre detailnejšie poznanie jednotlivých prvkov pohrebného ritu a sociálnej štruktúry vtedajšej spoločnosti.

NÁLEZISKO

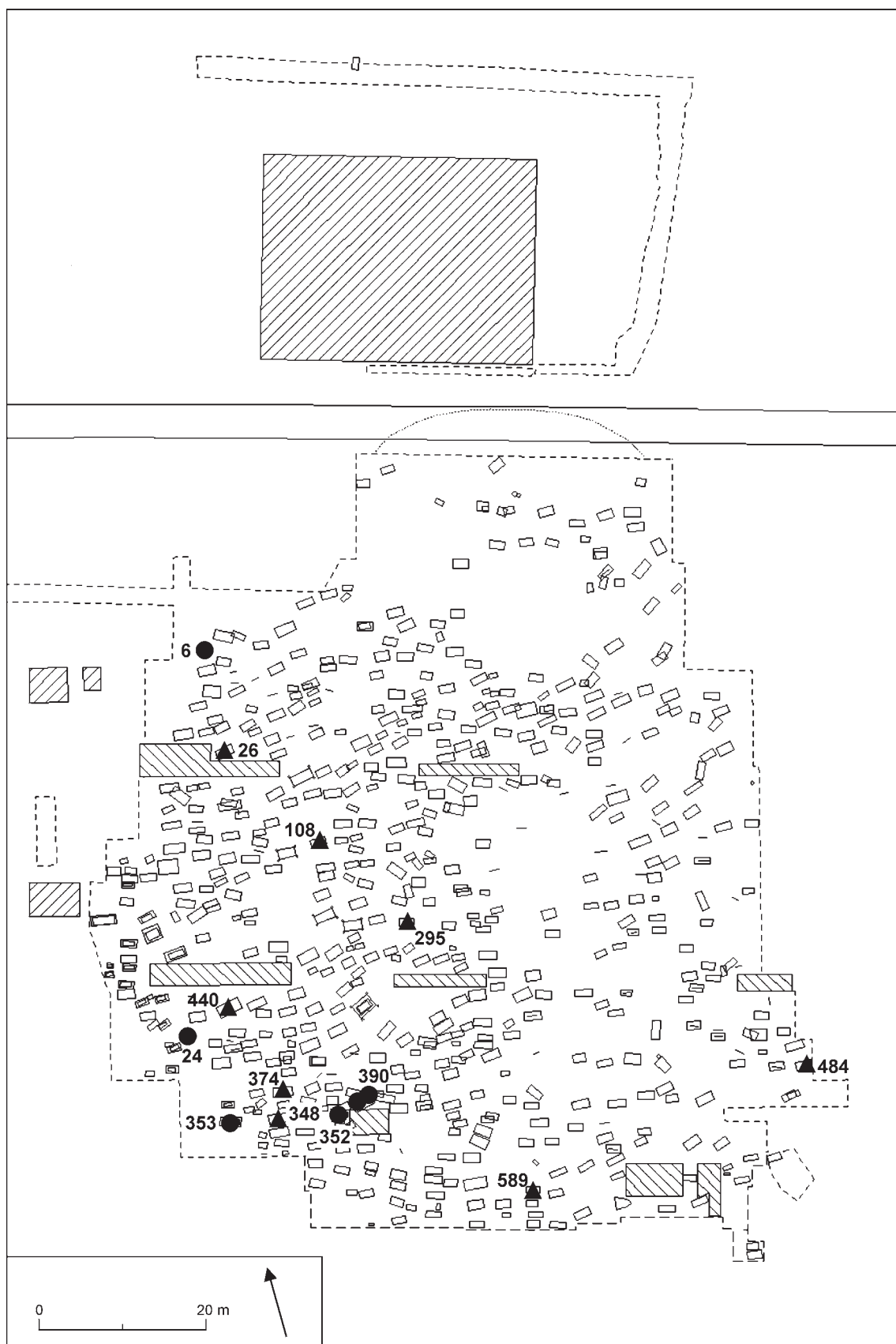
Mýtina Nová Ves je miestnou časťou obce Ludanice (okr. Topoľčany). Leží 20 km severne od Nitry pri významnom cestnom ťahu začínajúcom na juhu

pri Dunaji v Komárne a prechádzajúcom severným smerom cez Nové Zámky, Nitru, Prievidzu, Žilinu a Čadcu (obr. 1), teda na trase vedúcej z Maďarska cez Slovensko do Poľska. Zrejme týmto územím viedla v neskoršom období aj jedna z vetiev známej Jantárovej cesty od Baltického mora smerom na juh k Stredozemnému moru.

Obr. 1. Mapa s vyznačením náleziska Mýtina Nová Ves.

* Štúdia vznikla v rámci grantového projektu 2/7016/7 agentúry VEGA.

Obr. 2. Ludanice-Mýtna Nová Ves. Celkový plán pohrebiska zo staršej doby bronzovej s vyznačenými hrobmi s dýkami (čierne trojuholníky - dýky nitrianskej kultúry, čierne krúžky - dýky unětickej kultúry).

Z geografického hľadiska sa Mýtne Nová Ves nachádza v strednej časti Nitrianskej pahorkatiny, v jej bojníanskom úseku, na širokej pravostrannej terase a nive rieky Nitry. Povrch katastra tvoria mladotretiohorné usadeniny pokryté v štvrtohorách na pahorkatine sprašou a na nive nivnými uloženinami. Pôdny kryt lokality tvorí zväčša hnedozem uložená prevažne na sprašovom podklade a čiastočne tiež ilimerizované a nivné pôdy. V podloží prevažuje spraš a sprašová hlina, miestami s prímiesou piesku. Pod nimi nasledujú aluviálne náplavy štrkopieskov, ktoré prechádzajú do formácie ílovitých uloženín neogénneho charakteru. Hladina spodnej vody je okolo 3 m stála. Nadmorská výška v katastri Mýtnej Novej Vsi sa pohybuje v rozmedzí 151-255 m. Skúmané nálezisko sa nachádza vo výške 157 m n. m. (*Vlastivedný slovník obcí II*, 282).

Pohrebisko zo staršej doby bronzovej sa rozprestieralo v intraviláne obce, v miestach súkromných záhrad rodiny S. Baráta, D. Gerháta, I. Kapustu a J. Kráľa v miestnej časti Dolinky v polohe Mŕtvice na pravej terase rieky Nitry. Terasa sa z inundačného územia dvíha pomerne prudko, takže v teréne vytvára zjavný stupeň. Hoci sa regulovaný tok rieky Nitry v súčasnosti nachádza asi 1,5 km východne od okraja terasy, v minulosti v širokom inundačnom území meandroval a možno oprávnene predpokladať, že sa v určitých obdobiach nachádzal i neďaleko východného okraja pravej terasy. Poukazuje na to aj vyobrazenie na mape z 3. vojenského mapovania, ktoré sa uskutočnilo v roku 1882. Podľa tejto mapy sa neďaleko skúmaného pohrebiska nachádzalo viacero slepých ramien rieky Nitry. V súčasnosti tadiaľ preteká umelý kanál, ktorý sa niekoľko kilometrov južnejšie, pri Preseľanoch, vlieva do rieky Nitry.

Samotná plocha pohrebiska je v súčasnosti takmer rovná. Výskum však ukázal, že reliéf terénu sa v pravéku čiastočne odlišoval od terajšieho. Najvyšší bol pri okraji terasy a smerom na západ pozvoľne klesal tak, že na úseku dlhom 80 m výškový rozdiel predstavoval 30-40 cm. Okrem toho sa zistila v západnej časti lokality, v záhrade I. Kapustu, pomerne prudká depresia s ílovitými uloženinami. S najväčšou pravdepodobnosťou ide o zvyšok starého zaplneného meandra rieky Nitry.

STRUČNÉ DEJINY BĀDANIA

Na pohrebisko upozornil obyvateľ Mýtnej Novej Vsi, rímskokatolícky farár vdp. V. Valent, listom zaslaným koncom roka 1981 Archeologickému ústavu SAV v Nitre. Oznámil v ňom, že obyvateľ obce pán D. Gerhát pri kopaní trativodu vedúceho cez záhradu porušil ešte okolo roku 1970 kostrové hroby „skrčencov“. Pri povrchovom prieskume, reali-

zovanom autorom tohto príspevku a technickým pracovníkom J. Urbancom na jar v roku 1982, sa na lokalite našli viaceré ľudské kosti a črepový materiál so šnúrovou výzdobou. Počas následnej zisťovacej sondáže bol odkrytý hrob ženy. Uvedené nálezy spolu s nálezmi od D. Gerháta, t. j. záušnice v tvare vrbového listu a parohového korálika, umožnili pohrebisko datovať do obdobia nitrianskej kultúry (Bátora 1984, 629). V septembri 1982 sa na pohrebisku uskutočnil opäť pod vedením autora príspevku zisťovaco-záchranný výskum, ktorého cieľom bolo určenie rozsahu pohrebiska, ako i záchrana hrobov rozrušených kultiváciou pôdy. Výskumom sa potvrdilo, že ide o neobvykle rozsiahle pohrebisko, v rámci ktorého bolo odkrytých viacero pozoruhodných hrobových celkov. Z nich sa osobitne vynímal zvierací hrob 6 (Bátora 2005, 521).

Vzhľadom na uvedené skutočnosti začal od roku 1984 na pohrebisku systematický výskum, ktorý trval až do roku 1989. Počas siedmich výskumných sezón tu bolo spolu preskúmaných 550 hrobov z obdobia nitrianskej a únětickkej kultúry. Systematickým výskumom sa podarilo preskúmať prevažnú časť pohrebiska vrátane severného, západného a východného okraja. Jeho južný okraj, ktorý sa nachádzal v záhrade J. Kráľa, nebolo možné vtedy preskúmať kvôli mladým ovocným stromom. Nová možnosť na jeho preskúmanie sa ukázala až v roku 2003, keď časť ovocných stromov vyhynula. Počas výskumu, na ktorom participovali Archeologický ústav SAV v Nitre a Zentrum Anatomie Georg-August Universität Göttingen (SRN), sa podarilo preskúmať ďalších 50 hrobov, takže na pohrebisku bolo celkovo odkrytých už 600 hrobov (Bátora/Schultz 2004, 29). Napriek úsiliu výskumného tímu sa nepodarilo preskúmať celý južný okraj pohrebiska, nakoľko majiteľ záhrady nedovolil uskutočniť sondáž medzi zdravými ovocnými stromami.

METÓDA VÝSKUMU

Vzhľadom na to, že v rokoch 1982-1989 sa výskum realizoval v súkromných záhradách, sondy bolo treba kopať ručne. Len v roku 2003 bolo možné použiť na odstránenie ornice v jednotlivých sondách stroj typu Detvan. Sondy boli vzhľadom na prevažnú orientáciu hrobov zo staršej doby bronzovej v smere Z-V a V-Z, hĺbené v smere S-J. Ich dĺžka závisela od šírky jednotlivých záhrad, takže sa pohybovala medzi 10-12 m, široké boli štandardne 2 m. Počas výskumnej sezóny bola medzera medzi sondami obvykle 4 m veľká a slúžila na deponovanie zeminy. V nasledujúcom roku sa sondy vždy posunuli tak, že na miestach depónií zeminy z predchádzajúceho roku sa hĺbili nové sondy a zemina sa navršovala na

Obr. 3. Ludanice-Mýtň Nová Ves. Plány hrobův. 1 - hrob 6; 2 - hrob 24; 3 - hrob 26; 4 - hrob 108; 5 - hrob 295; 6 - hrob 348.

miesta preskúmané počas predchádzajúcej sezóny. Hroby, ktoré vbíehali pod 1 m širokú medzeru (profil) vznikajúcu pri tejto metóde výskumu medzi jednotlivými sondami, boli preskúmané pomocou vykopaných výklenkov. Týmto spôsobom bola postupne viac-menej súvisle preskúmaná takmer celá plocha pohrebiska, ktorá dosahovala cca 6500 m².

HROBY S DÝKAMI

Ako už bolo naznačené v úvode, výskum pohrebiska v Mýtnej Novej Vsi významne obohatil aj nálezovú základňu nitrianskej a únětickej kultúry o kovovú industriu. V rámci nej dominujú medené, resp. bronzové dýky, ktorým sa v príspevku venuje osobitá pozornosť. Na skúmanom pohrebisku sa ich našlo 14 exemplárov v 13 hrobách. V 12 prípadoch išlo o hroby mužov a v jednom prípade o hrob zvierťa - ovce, resp. kozy. Z kultúrno-chronologického hľadiska bolo možné zaradiť 8 dýk do obdobia nitrianskej kultúry a 6 dýk do únětickej kultúry (obr. 2).

Opis hrobov a nálezov

Hrob 6 (obr. 3: 1; 8: 2)

Hrob sa v sonde rysoval v podobe hnedého podlhovastého flaku. Po odkrytí mala hrobová jama zaoblené rohy, zošikmené steny a rovné dno; rozmery: 1,9 x 0,92 x 0,4 m. Na dne jamy bola kostra zvierťa, pravdepodobne ovce/kozy, uložená na pravom boku, orientovaná v smere Z-V. Kostra bola značne strávená, zachovala sa iba lebka, krčné stavce, časti predných končatín a kosti jednej zadnej končatiny, predné aj zadné končatiny boli ohnuté. Pri čelovej kosti lebky sa nachádzalo medené šidlo (1), medzi dolnou čeľusťou a krčnými stavcami bola náušnica z dvojitého drôtu (2), medzi posledným krčným stavcom a prednými končatinami ležala medená dýka (3) a v mieste, kde sa pôvodne nachádzala hrudná chrbtica, bola cyperská ihlica (4). Vo východnej časti hrovej jamy stála amforovitá nádoba (5), v ktorej bol silexový hrot šípu (6).

Opis nálezov:

1. Medené šidlo štvorcového prierezu so zahroteným koncom; dĺ. 54 mm, š. 3 mm (obr. 9: 1; 24: 3).
2. Náušnica z dvojitého špirálovito stočeného drôtu; pr. 18 mm (obr. 9: 3; 24: 4).
3. Triangulárna dýka so zaobleným tylom a tromi nitmi na upevnenie rukoväti; dĺ. 110 mm, š. čepele 45 mm (obr. 9: 5; 24: 2).
4. Cyperská ihlica so šabľovito ohnutou ihlou, s iba čiastočne zachovaným drôteným vinutím; dĺ. 103 mm, hr. 3 mm (obr. 9: 4; 24: 1).

5. Veľká bikónická amforovitá nádoba s horizontálne vyťahnutým okrajom, s nižšie posunutou vydutinou a malým dnom. Na pleciah je zdobená obežnou rytou výzdobou pozostávajúcou z paralelných horizontálnych línií, na ktoré sa napájajú štyri vertikálne zväzky rýh, siahajúce až po lom na vydutí nádoby. V priestore medzi vertikálnymi zväzkami línií sa nachádza akoby visiaci prehnutý zväzok oblúkovitých rýh. Materiál obsahuje prímes piesku; farba povrchu je hnedošedá; rozmery: v. 330 mm, pr. ústia 220 mm, pr. dna 95 mm (obr. 9: 6).
6. Trojuholníkovitý silexový hrot šípu (rádiolarit) s výrezom v základni; dĺ. 24 mm, š. krídeliek 13 mm (obr. 9: 2).

Hrob 24 (obr. 3: 2)

Hrob sa v sonde rysoval v podobe hnedého obdĺžnikovitého flaku. Po odkrytí mala hrobová jama zaoblené rohy, mierne zošikmené steny a rovné dno; rozmery: 1,45 x 0,63 x 0,23 m. Na dne jamy sa nachádzala kostra dospelého jedinca uložená na pravom boku, orientovaná v smere Z-V, tvárová časť lebky smerovala na juh. Horné končatiny boli skrčené, pravá bola v ostrom uhle ohnutá späť, ľavá bola ohnutá v 60° uhle a uložená na hrudníku. Dolné končatiny boli ohnuté v 50° a 60° uhle. Pri kostiach zápästia pravej hornej končatiny sa nachádzali zlomky náramku z tenkej tyčinky (1), pri pravej strane sánky ležali zlomky záušnice z dvojitého drôtu (2), pod lebkou boli zlomky náušnice z jednoduchého drôtu (3) a na kostiach pravej hornej končatiny zlomky prsteňa z jednoduchého drôtu (5). V priestore pravej panvovej kosti sa nachádzalo torzo tylovej časti dýky (4).

Antropologické určenie: muž, maturus I.

Opis nálezov:

1. Zlomky náramku z tenkej tyčinky; hr. 2 mm.
2. Zlomky záušnice z dvojitého drôtu; pr. cca 45 mm (obr. 10: 1).
3. Zlomky náušnice z jednoduchého drôtu; pr. cca 23 mm.
4. Torzo tylovej časti dýky so zachovanými štyrmi nitmi; zach. š. tyla 35 mm, hr. 1,5 mm (obr. 10: 2).
5. Zlomky prsteňa z jednoduchého drôtu; pr. 10-14 mm.

Hrob 26 (obr. 3: 3)

Hrob sa v sonde rysoval v podobe obdĺžnikovitého flaku bledohnedej farby. Po odkrytí mala hrobová jama zaoblené rohy, kolmé steny a rovné dno; rozmery: 1,8 x 1,0 x 0,6 m. Na dne jamy sa nachádzala kostra dospelého jedinca uložená na pravom boku, orientovaná v smere Z-V, tvárová časť lebky smerovala na juh. Horné končatiny boli skrčené, pravá bola ohnutá v ostrom uhle späť, ohnutie ľavej končatiny sa pre zlú zachovanosť

nedalo bližšie určiť. Dolné končatiny boli skrčené, pravá bola v ostrom uhle pritiahnutá k ohybu pravej končatiny, ľavá bola ohnutá v 60° uhle. Pod pravou panvovou kosťou sa nachádzal zlomok čepele dýky, ktorej hrot smeroval šikmo k pravej hornej končatine (1). V priestore rysujúcej sa hrovej jamy, v jej západnej polovici nad kostrou bola uložená veľká amforovitá nádoba (2).

Antropologické určenie: muž, maturus II.

Opis nálezov:

1. Fragment čepele medenej dýky - hrot; zach. dl. 54 mm (obr. 11: 1).
2. Veľká bikónická amforovitá nádoba s valcovitým hrdlom a úzkym dnom. Na povrchu nezdobená, pod okrajom sa nachádza pásikové ucho. Materiál s prímiesou piesku; farba povrchu šedá; rozmery: v. 387 mm, pr. ústia 190-195 mm, pr. dna 115 mm (obr. 11: 2).

Hrob 108 (obr. 3: 4)

Hrob sa v sonde rysoval v podobe pravidelného obdĺžnikovitého flaku. Jeho výplň bola svetlá piesčitá. Po odkrytí mala hrobová jama len mierne zaoblené, takmer pravouhlé rohy, steny kolmé a rovné dno; rozmery: 1,96 x 0,75 x 1,25 m. Na dne jamy sa nachádzala kostra dospelého jedinca uložená na pravom boku, orientovaná v smere Z-V, tvárová časť lebky smerovala na juh. Horné končatiny boli skrčené, pravá bola ohnutá v 40° uhle a smerovala k tvárovej časti lebky, ľavá bola ohnutá v 60° uhle a smerovala dolu k spodnej časti hrudníka. Dolné končatiny boli skrčené v 90 až 100° uhle a uložené tesne vedľa seba.

Na zápästí pravej hornej končatiny sa nachádzali fragmenty drôteného náramku (1), nad pravou panvovou kosťou, tesne pri chrbtici bola uložená medená dýka hrotom smerujúca šikmo dolu k panve (2), neďaleko dýky, pri panvovej kosti bola umiestnená kostená trubica (3), pri pravom boku kostry neďaleko dýky a trubice sa nachádzala skupina predmetov, pôvodne asi uložených v nejakom vrecúšku - boli tam dve kostené šidlá (4, 5), dva silexové hroty šípov (6, 7) a tri kusy silexovej suroviny (8-10).

Antropologické určenie: muž, adultus I.

Opis nálezov:

1. Zlomky náramku z masívnejšieho medeného drôtu; pr. cca 65 mm, hr. 2,1 mm (obr. 12: 6).
2. Medená triangulárna dýka so 4 nitmi v zaoblenom tyle; dl. 106 mm, š. tyla 40 mm, hr. 2,5-3 mm (obr. 12: 5).
3. Kostená trubica zhotovená z prednej končatiny ovce alebo kozy, zdobená na povrchu zväzkami horizontálnych rytých línií; dl. 145 mm, pr. 15-20 mm (obr. 12: 9).

4. Kostené šidlo so zachovanou kĺbovou hlavicou; dl. 73 mm (obr. 12: 1).
5. Obojstranné kostené šidlo zhotovené z odštiepenej zvieracej kosti; dl. 72 mm (obr. 12: 2).
6. Trojuholníkový silexový (limnokvarcit) hrot šípu s výrezom v základni; dl. 29 mm, š. krídeliek 15 mm (obr. 12: 3).
7. Trojuholníkový silexový (limnokvarcit) hrot šípu s výrezom v základni; dl. 23 mm, š. krídeliek 16 mm (obr. 12: 4).
- 8-10. Tri kusy silexovej (limnokvarcit) suroviny; dl. 22-48 mm, š. 9-27 mm (obr. 12: 7, 8).

Hrob 295 (obr. 3: 5)

Hrob sa v sonde rysoval v podobe pravidelného obdĺžnikovitého flaku bledohnedej farby. Po odkrytí mala hrobová jama kratšie steny takmer zaoblené, tri steny boli zošikmené mierne, štvrtá (západná stena) bola zošikmená výrazne; dno postupne klesalo od západu k východu; rozmery: 1,7 x 0,7 x 0,57-0,68 m. Na dne jamy sa nachádzala kostra dospelého jedinca uložená na pravom boku, orientovaná v smere ZSZ-VJV, tvárová časť lebky smerovala na JJZ. Horné končatiny boli silno skrčené a smerovali pred tvárovú časť lebky. Dolné končatiny, skrčené v 40-50° uhle, sa v dolnej časti prekryvali. Pred ohnutými stehennými kosťami bola uložená miniatúrna dýka, ktorej hrot smeroval k trupu pochovaného (1). V priestore za pravou panvovou kosťou sa nachádzalo päť silexových hrotov šípov (2-6), pred zápästím ľavej hornej končatiny bol uložený prsteň v tvare vrbového listu (7) a pod lebku ležala drôtená náušnica (8).

Antropologické určenie: muž, maturus I.

Opis nálezov:

1. Miniatúrna triangulárna dýka s tromi otvormi na mierne zahrotenom tyle; dl. 44,5 mm, š. tyla 27 mm (obr. 13: 5).
2. Trojuholníkový silexový hrot šípu čokoládovohnedej farby (rádiolarit); dl. 34 mm, š. krídeliek 15,5 mm (obr. 13: 7).
3. Trojuholníkový silexový hrot šípu čokoládovohnedej farby (rádiolarit); dl. 27 mm, š. krídeliek 14 mm (obr. 13: 3).
4. Trojuholníkový silexový hrot šípu čokoládovohnedej farby (rádiolarit); dl. 26 mm, š. krídeliek 15 mm (obr. 13: 4).
5. Trojuholníkový silexový hrot šípu šedohnedej farby (pazúrik); dl. 20 mm, š. krídeliek 12 mm (obr. 13: 2).
6. Trojuholníkový silexový hrot šípu čokoládovohnedej farby (rádiolarit); dl. 16 mm, š. krídeliek 9,5 mm (obr. 13: 1).
7. Zlomky prsteňa tvaru vrbového listu s nevýrazným stredovým rebrom; max. š. listu 6 mm.
8. Náušnica z jednoduchého drôtu; pr. 23 mm (obr. 13: 6).

Hrob 348 (obr. 3: 6)

Hrob sa v sonde rysoval v podobe pravidelného obdĺžnikového flaku bledohnedej farby. Po odkrytí mala hrobová jama zaoblené rohy, mierne zošíkmené steny a dno mierne klesalo od západu k východu; rozmery: 1,86 x 1,0 x 0,6 m. Na dne jamy sa nachádzala kostra nedospelého jedinca uložená na pravom boku, orientovaná v smere Z-V, tvárová časť lebky smerovala na juh. Horné končatiny boli výrazne skrčené a smerovali k tvárovej časti lebky. Dolné končatiny boli skrčené v 80° uhle. Tesne pri čelovej kosti sa nachádzal fragment dýky s hrotom smerujúcim šikmo k západnej stene jamy, za lebku (1). V priestore medzi ohybom horných končatín a stehennými kosťami boli roztrúsené tri silexové hroty šípov (2-4).

Antropologické určenie: muž, juvenis (18-20 r.)

Opis nálezov:

1. Fragment čepele medenej dýky so zaobleným ostrím so stopami odseknutia; zach. dl. 71 mm, max. š. 31 mm (obr. 14: 1).
2. Trojuholníkový silexový (rádiolarit) hrot šípu; dl. 25 mm, š. krídeliek 14 mm (obr. 14: 4).
3. Trojuholníkový silexový (rádiolarit) hrot šípu; dl. 23 mm, š. krídeliek 14 mm (obr. 14: 3).
4. Trojuholníkový silexový hrot šípu šedobielej farby (limnokvarcit); dl. 22 mm, š. krídeliek 11 mm (obr. 14: 2).

Hrob 352 (obr. 4: 1; 7: 1)

Hrob sa v sonde rysoval v podobe pravidelného obdĺžnikového flaku bledohnedej farby, ktorý južnou stenou porušoval severnú časť staršieho hrobu 351. Hrobová jama mala po odkrytí zaoblené rohy, mierne zošíkmené steny a rovné dno; rozmery: 2 x 0,8 x 0,4 m. Na dne sa nachádzala kostra dospelého jedinca uložená na pravom boku, orientovaná v smere Z-V, tvárová časť lebky smerovala na juh. Horné končatiny boli skrčené, pravá bola ohnutá späť v ostrom uhle, ľavá bola ohnutá v 90° uhle a smerovala pred kostru. Dolné končatiny boli skrčené mierne v 110° uhle a uložené vedľa seba. Pred kostrou, tesne nad ohybom pravej hornej končatiny ležala dýka hrotom smerujúca k lebke (1), našiel sa tam aj vypadnutý nit (3). Pri kostiach predlaktia ľavej hornej končatiny sa nachádzal silexový úštep (2).

Antropologické určenie: muž, adultus II.

Opis nálezov:

1. Triangulárna dýka so zaobleným tylom so štyrmi nitmi a zachovaným negatívom pôvodného upevnenia do rukováti; dl. 113 mm, š. tyla 52 mm (obr. 15: 3).
2. Silexový úštep z limnokvarcitu; dl. 34 mm, š. 16 mm (15: 1).
3. Nit z dýky; dl. 11 mm (obr. 15: 2).

Hrob 353 (obr. 4: 2)

Hrob sa v sonde rysoval v podobe pravidelného obdĺžnikovitého flaku hnedožltej farby, ktorý bol po okrajoch orámovaný žltými sprašovými pásmi širokými 10-15 cm. Po odkrytí mala hrobová jama zaoblené rohy, kolmé steny a rovné dno; rozmery: 2 x 1 x 0,66 m. Na dne jamy sa nachádzala kostra dospelého jedinca uložená na pravom boku, orientovaná v smere ZSZ-VJV, tvárová časť lebky smerovala na juh. Horné končatiny boli skrčené, pravá bola ohnutá v ostrom uhle a smerovala pred tvárovú časť lebky, ľavá bola ohnutá v 60° uhle a uložená na trupe. Dolné končatiny boli ohnuté v 90° uhle a uložené vedľa seba. Za kostrou, za ľavou ramennou kosťou bola uložená dýka hrotom smerujúcim nahor k SZ rohu hrobovej jamy (1). Pod lebkou pri pravom ušnom otvore sa nachádzala drôtená náušnica (2).

Antropologické určenie: muž, maturus I (mimo-riadne vysoký jedinec).

Opis nálezov:

1. Značne skorodovaná triangulárna masívna dýka; zach. dl. 127 mm, zach. š. tyla 52 mm (obr. 16: 1).
2. Fragmentárne zachovaná náušnica z viacnásobne stočeného drôtu; pr. cca 20 mm (obr. 16: 2).

Hrob 374 (obr. 4: 3)

Hrob sa v sonde rysoval v podobe pravidelného obdĺžnikového flaku bledohnedej farby. Po odkrytí mala hrobová jama zaoblené rohy, zošíkmené steny a rovné dno; rozmery: 2,26 x 1,1 x 0,6 m. Na dne jamy sa nachádzala kostra dospelého jedinca uložená na pravom boku, orientovaná v smere ZSZ-VJV, tvárová časť lebky smerovala na juh. Horné končatiny boli skrčené, pravá bola ostro späť ohnutá k pravému ramenu, ľavá bola ohnutá v 110° uhle a smerovala k pravej panve, pred telo. Dolné končatiny boli skrčené v 70 a 60° uhle a v dolnej časti sa prekrývali. V hrobe sa nachádzali na rôznych miestach tri silexové hroty šípov - za lebkou v SZ rohu hrobovej jamy (1), pred kostrou na úrovni dolnej časti trupu (2) a za kostrou pri ľavej panvovej kosti (3). V strede medzi panvovými kosťami bola uložená dýka, ktorej hrot smeroval dolu k chodidlám (4). Pri pravej panvovej kosti sa nachádzalo 12 kusov silexovej suroviny (5-16), pôvodne asi vo vrecúšku. Pod lebkou ležala náušnica z dvojitého drôtu (17).

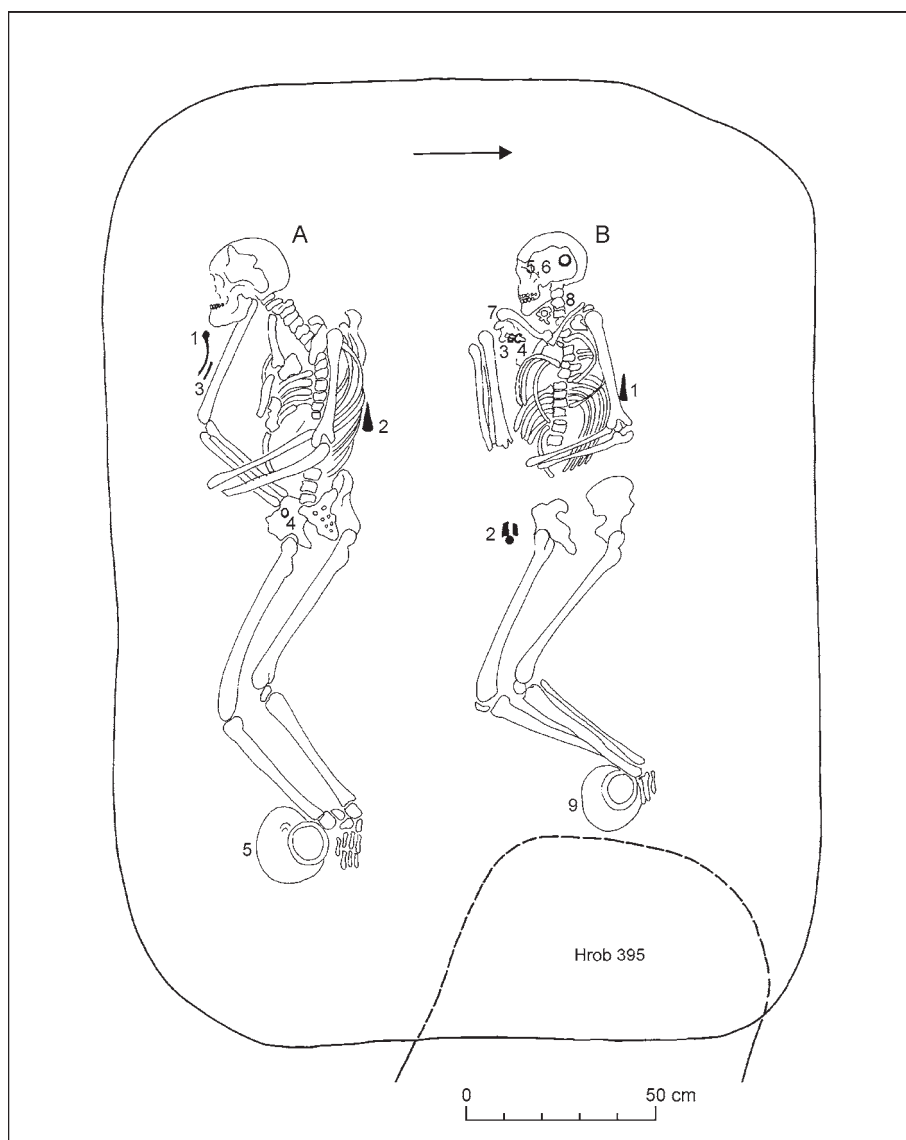
Antropologické určenie: muž, maturus I.

Opis nálezov:

1. Trojuholníkový silexový hrot šípu hnedej farby (rádiolarit); dl. 18 mm, š. krídeliek 12,5 mm (obr. 17: 2).

Obr. 4. Ludanice-Mýtna Nová Ves. Plány hrobov. 1 - hrob 352; 2 - hrob 353; 3 - hrob 374; 4 - hrob 484; 5 - hrob 589.

Obr. 5. Ludanice-Mýtň Nová Ves. Plán dvojhrobu 390.

2. Trojuholníkový sílexový hrot šípú bielej farby (limnokvarcit-chalcedón); dl. 18 mm, š. krídeliek 13 mm (obr. 17: 3).
3. Trojuholníkový sílexový hrot šípú bielej farby (limnokvarcit-chalcedón); dl. 18 mm, š. krídeliek 13 mm (obr. 17: 4).
4. Triangulárna dýka so zaobleným hrotom a tylom so štyrmi otvormi pre nity; dl. 78 mm, š. tyla 37 mm (obr. 17: 17).
- 5-16. Sílexová surovina (rádiolarit) hnedej farby (12 kusov); dl. 23-43 mm, š. 15-37 mm (obr. 17: 5-16).
17. Zlomky náušnice z dvojitého drôtu; pr. 18 mm (obr. 17: 1).

Hrob 390 (obr. 5; 7: 2)

Hrob sa v sonde rysoval v podobe veľkého obdĺžnikovitého fláku bledohnedej farby. Po odkrytí mala

hrobová jama výrazne zaoblené rohy, mierne zošíkmené steny a rovné dno; rozmery: 2,56 x 1,85 x 0,5 m. Na dne jamy sa v jej SV časti ukázala západná časť pôdorysu staršieho hrobu 395, ktorý patril do obdobia nitrianskej kultúry. Na dne hrobu 390 sa nachádzali kostry dvoch dospelých jedincov (A a B).

- Kostra A, ktorá patrila dospelému jedincovi a nachádzala v južnej polovici hrobovej jamy, bola uložená na pravom boku, orientovaná v smere Z-V, tvárová časť lebky smerovala na juh. Horné končatiny boli skrčené v 110° uhle a prekrížené pred telom. Dolné končatiny boli skrčené v 110° uhle a uložené vedľa seba. Pri pravej ramennej kosti bola uložená cyperská ihlica, hrotom smerujúca nadol pozdĺž kostry (1) a plochá kovová tyčinka (3). Za kostrou, tesne pri hrudnom koši

bola umiestnená dýka, ktorá hrotom smerovala nahor pozdĺž kostry k západnej stene hrovej jamy (2). Na pravej panvovej kosti, na mieste, kde boli pôvodne kosti prstov pravej hornej končatiny, sa nachádzal drôtený prsteň (4) a tesne pred chodidlami dvojúčá amfora (5).

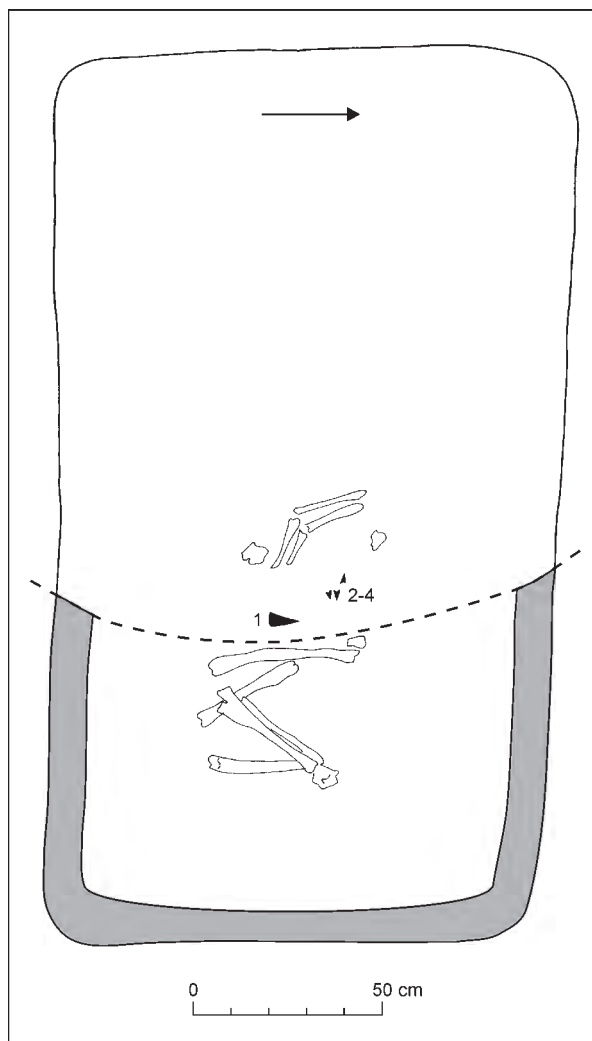
Antropologické určenie: muž, maturus I.

Opis nálezov:

1. Cyperská ihlica so šabľovito prehnutou ihlou; dl. 163 mm (obr. 18: 1; 25: 4).
2. Triangulárna dýka s tromi otvormi pre nity v zaoblenom tyle, na ktorom sa zachovali stopy po zasadení do rukoväti vyhotovenej z organickej látky. Čepel má v reze tvar splošteného kosoštvorca, s náznakom stredového rebra; dl. 96 mm, š. tyla 40,5 mm, hr. 2 mm (obr. 18: 3).
3. Plochá kovová tyčinka obdĺžnikového prierezu (zachovaná v dvoch zlomkoch), mierne oblúkovito prehnutá, ku koncom sa zužuje (jeden z koncov je vlnovito prehnutý); zach. dl. 45,5 a 17,5 mm, š. 4 mm, hr. 1,5 mm (obr. 18: 2; 25: 3).
4. Zlomky prsteňa z jednoduchého drôtu; pr. 15-17 mm (obr. 25: 2).
5. Amfora dvojkónického tvaru s okrajom vyhnutým dovonka. Na vyššej, hornej časti nádoby sa pod okrajom nachádzajú dve oproti sebe stojace pásikové uchá a pod nimi je rytá výzdoba pozostávajúca z dvoch horizontálnych okružných línií, ktorých medzipriestor je zdobený radom vpichov. Na horizontálne línie sa napájajú zväzky horizontálnych línií, pravidelne rozmiestnené na štyroch miestach po obvode. Nižšia spodná časť nádoby má odsadené dno. Amfora je zhotovená z materiálu s prímiesou piesku, má bledohnedú farbu a leštený povrch; rozmery: v. 213 mm, pr. ústia 133-136 mm, pr. dna 90 mm (obr. 18: 4).

- Kostra B, ktorá patrila dospelému jedincovi, sa nachádzala v severnej polovici hrovej jamy uložená na pravom boku vedľa kostry A, orientovaná bola v smere Z-V, tvárová časť lebky smerovala na juh. Horné končatiny boli skrčené, pravá bola ohnutá v ostrom uhle späť k pravému ramenu, ľavá bola ohnutá v 90° uhle a smerovala cez dolnú časť hrudníka pred telo. Dolné končatiny boli skrčené v 90° uhle, uložené vedľa seba a čiastočne sa prekrývali v oblasti chodidiel. Za kostrou pri ľavej ramennej kosti bola uložená dýka, ktorej hrot smeroval pozdĺž tela nahor, k západnej stene hrovej jamy (1). Pri pravej panvovej kosti sa nachádzali, zrejme pôvodne vo vrecúšku, tri silixové úštepky (2), na kostiach prstov pravej ruky boli dva drôtené prstene (3, 4), na lebke ležali na pravej spánkovej kosti dve drôtené náušnice (5, 6), pod pravou lopatkou bola kovová ihlica, ktorej ihla smerovala nadol k trupu (7), pri krčných stavcoch sa nachádzali štyri špirálky z náhrdelníka (8) a tesne pred chodidlami bol hrniec s jedným uchom (9).

Antropologické určenie: muž, adultus I.

Obr. 6. Ludanice-Mýtna Nová Ves. Plán hrobu 440.

Opis nálezov:

1. Triangulárna dýka so štyrmi otvormi pre nity v zaoblenom tyle, na ktorom sa zachovali stopy po zasadení do rukoväti vyhotovenej z organickej látky. Čepel má v reze tvar splošteného kosoštvorca, s náznakom stredového rebra; dl. 76,5 mm, š. tyla 34 mm, hr. 1,5 mm (obr. 19: 11; 25: 1).
2. Štyri silixové úštepky; dl. 38-47 mm, š. 11-21 mm (obr. 19: 6-9).
3. Fragmenty drôteného prsteňa; pr. 21,5 mm (obr. 19: 1).
4. Fragmenty drôteného prsteňa; pr. 21,5 mm (obr. 19: 2, 3).
5. Náušnica z dvojitého drôtu; pr. 36-42 mm (obr. 19: 5).
6. Náušnica z viacnásobne stočeného drôtu; pr. 34-37 mm.
7. Ihlica s hlavicou stočenou do očka a šabľovito prehnutou ihlou; dl. 133 mm (obr. 19: 12).
8. Štyri špirálky zhotovené z masívnejšieho drôtu; dl. 6-13 mm, pr. 6-7,5 mm (obr. 19: 4).
9. Hrniec s esovitou profiláciou, s von vyhnutým okrajom, odsadeným dnom a pásikovým uchom pod okrajom, na pleciah zdobený tromi symetricky rozmiestne-

Obr. 7. Ludanice-Mýtina Nová Ves. 1 - detail hrobu 352 s dýkou; 2 - hrob 390 (šípkami sú vyznačené miesta uloženia dýk za chrbtom kostier).

nými plastickými výčnelkami. Hrniec je zhotovený z materiálu s prímiesou piesku, má bledohnedú farbu a vyhladený povrch; rozmery: v. 202 mm, pr. ústia 155 mm, pr. dna 80-83 mm (obr. 19: 10).

Hrob 440 (obr. 6; 8: 1)

Hrob sa v sonde rysoval v podobe mimoriadne veľkého obdĺžnikovitého fľaku bledohnedej farby, ktorý bol v západnej polovici porušený objektom čiernehošedej farby z mladšej doby bronzovej (objekt 68/89). Po odkrytí sa ukázalo, že celá západná polovica hrobovej jamy vrátane hornej časti kostry bola porušená mladším objektom. V zachovanej východnej polovici mala hrobová jama zaoblené rohy, kolmé steny a rovné dno. Na dne zachovanej časti jamy sa pri jej okrajoch rysovali šedé pásy zeminy, široké cca 10 cm, ktoré možno považovať za zvyšky dreveného obloženia; rozmery hrobu: 2,35 x 1,33 x 0,85 m. Na dne zvyšku jamy sa v pôvodnej polohe nachádzali kosti dolných končatín. Podľa ich uloženia možno predpokladať, že v hrobe bol pochovaný jedinec mužského pohlavia, uložený na pravom boku, orientovaný v smere Z-V. Dolné končatiny boli skrčené v 45° uhle a v dolnej časti sa čiastočne prekryvali. V porušenej časti hrobu sa zachovali kosti jednej hornej končatiny. V priestore pravej panvovej kosti bola uložená dýka smerujúca

hrotom k panve (1) a pri ľavej panvovej kosti sa nachádzali tri sílexové hroty šípov (2-4).

Antropologické určenie: muž?, adultus II/maturus I.

Opis nálezov:

1. Triangulárna dýka s piatimi nitmi v zaoblenom tyle, zdobená v hornej časti čepele tromi úzkymi ryhami v tvare písmena V a dvomi plochými ryhami prebiehajúcimi od krajných nitov pozdĺž okraja k hrotu; dĺ. 97 mm, š. tyla 42 mm, hr. 2 mm (obr. 20: 1, 2; 23).
2. Trojuholníkový sílexový hrot šípu sivozelenej farby (rádiolarit); dĺ. 31 mm, š. krídeliek 17 mm (obr. 20: 4).
3. Trojuholníkový sílexový hrot šípu zhotovený z limnokvarcitu-chalcedónu; dĺ. 32 mm, š. krídeliek 15 mm (obr. 20: 5).
4. Trojuholníkový sílexový hrot šípu zhotovený z limnokvarcitu-chalcedónu; dĺ. 23 mm, š. krídeliek 13 mm (obr. 20: 3).

Hrob 484 (obr. 4: 4)

Hrob sa v sonde rysoval v podobe pravidelného obdĺžnikovitého fľaku bledohnedej farby. Po odkrytí mala hrobová jama kratšie steny takmer zaoblené, steny boli mierne zošíkmené a dno rovné; rozmery: 1,88 x 0,94 x 0,15 m. Na dne hrobovej jamy sa nachádzala kostra dospelého jedinca uložená na pravom boku, orientovaná v smere ZSZ-VJV, tvárová časť

Obr. 8. Ludanice-Mýtina Nová Ves. 1 - detail hrobu 440 s dýkou; 2 - detail hrobu 6 s dýkou.

lebky smerovala na juh. Horné končatiny boli skrčené, pravá bola ohnutá v ostrom uhle a smerovala pred tvárovú časť lebky, ľavá bola ohnutá v 90° uhle a smerovala šikmo pred telo. Dolné končatiny, skrčené v 90° uhle, sa v dolnej časti prekrývali. Pred kosterou pri ohybe pravej hornej končatiny bola uložená miniatúrna dýka smerujúca hrotom k lakťu (1).

Antropologické určenie: muž, adultus II.

Opis nálezu:

1. Miniatúrna dýka triangulárneho tvaru s tromi nitmi v zaoblenom tyle; dl. 59 mm, š. tyla 24 mm, hr. 1,5 mm (obr. 21).

Hrob 589 (obr. 4: 5)

Hrob sa v sonde rysoval v podobe pravidelného obdĺžnikovitého fláku bledohnedej farby. Po odkrytí mala hrobová jama vo východnej časti rohy zaoblené a v západnej časti takmer hranaté, steny boli kolmé a dno rovné; rozmery: 1,92 x 0,83 x 0,2 m. Na dne hrobovej jamy sa nachádzala kostra dospelého jedinca uložená na pravom boku, orientovaná v smere Z-V, lebka sa nezachovala. Horné končatiny boli výrazne skrčené a pôvodne smerovali pred tvárovú časť lebky. Dolné končatiny, pomerne silno skrčené v 30 a 40° uhle, sa v priestore chodidiel prekrývali. V ohybe horných končatín bola uložená dýka hrotom smerujúca nadol k východnej stene hrobovej jamy (1).

Antropologické určenie: muž?, dospelý jedinec.

Opis nálezu:

1. Triangulárna dýka s odlomeným kúskom hrotu, pôvodne s tromi nitmi (dva krajné sa zachovali) v trojuholníkovitom tyle. V hornej časti čepele je zdobená tromi jemnými rytými líniami v tvare písmena V, hore spojenými dvomi horizontálnymi líniami, na ktorých visia šrafované trojuholníčky. Od krajných nitov povedľa okraja smerom k hrotu prebieha dvojica plochých rýh; zach. dl. 88 mm, š. tyla 51 mm, hr. 2 mm (obr. 22).

ANALÝZA INVENTÁRA HROBOV

Keramika

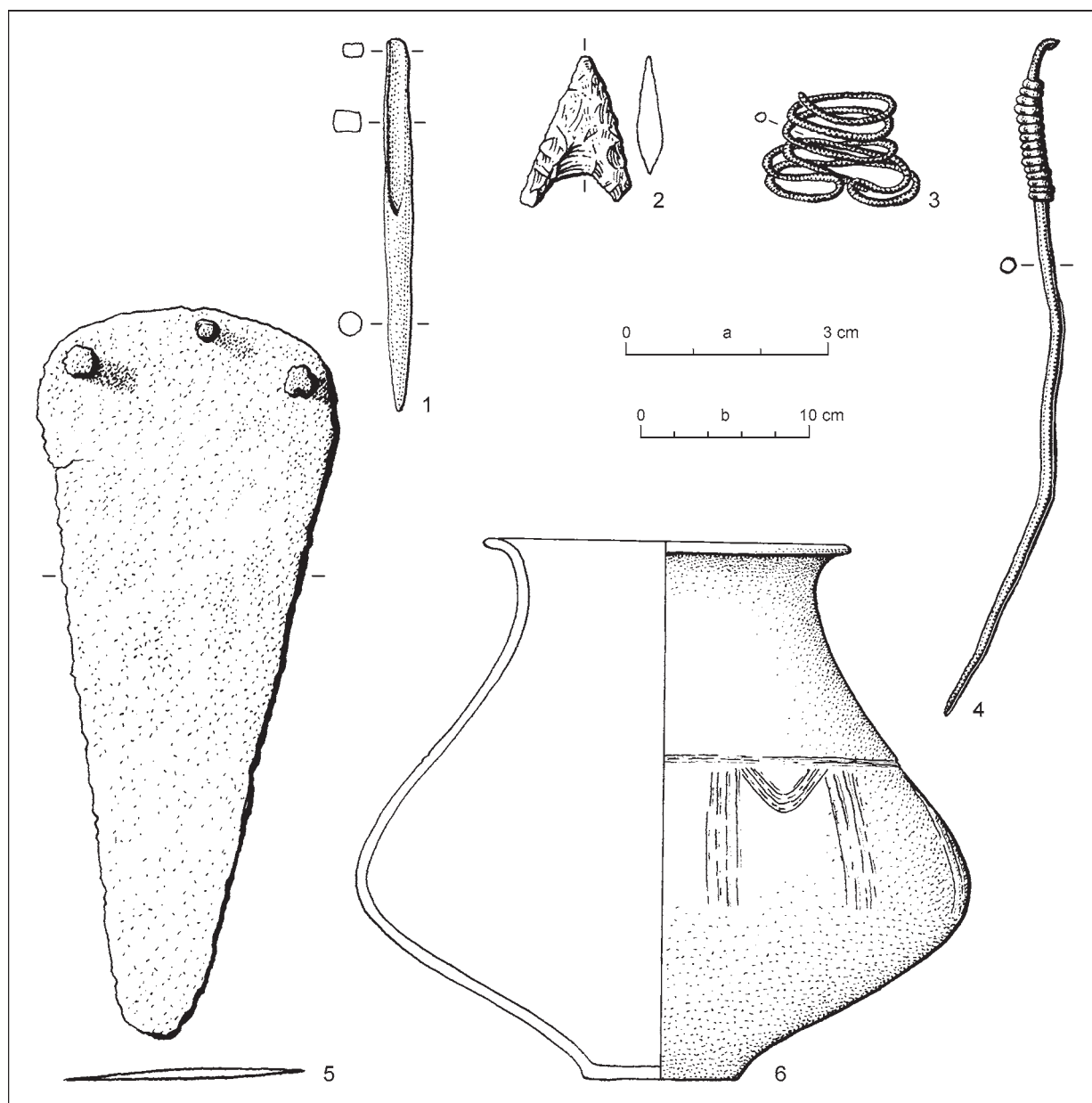
V rámci analyzovanej vybranej skupiny hrobov sa iba v troch vyskytla keramika, a to v hroboch 6 a 26 po jednom kuse, v hrobe 390 boli dva kusy. Každá zo štyroch nájdených nádob patrí k samostatnému typu.

Prvý typ zastupuje veľká amforovitá nádoba s dvojkónickým telom, ktoré v hornej časti plynule prechádza do nízkeho valcovitého hrdla a v dolnej

časti do úzkeho dna. Na hrdle, resp. na pleciach nádoby sa nachádza jedno pásikové ucho. Nádoba pochádza z hrobu nitrianskej kultúry (hrob 26 - obr. 11: 2). Tento typ nádob sa na pohrebiskách nitrianskej kultúry vyskytuje najčastejšie, obvykle však s výzdobou odtlačkami šnúry v hornej časti tela. Potvrďuje to aj inventár ďalších hrobov nitrianskej kultúry na pohrebisku v Mýtnej Novej Vsi, ako aj pozorovania na pohrebisku v Jelšovciach (hroby 27, 526 a 545 - *Bátora* 2000, tab. 4: 8; 45: 12; 46: 21).

Veľké amforovité nádoby sa prevažne objavujú v najstarších hroboch nitrianskej kultúry, t. j. v časovom horizonte bezprostredne nadväzujúcom na kultúru Chľopice-Veselé. Hrob 26 z Mýtnej Novej Vsi možno tiež datovať do včasného horizontu nitrianskej kultúry. Za takéto datovanie sa prihovára aj uloženie nádoby v priestore nad úrovňou hrobovej jamy, kedy je možné oprávnené predpokladať, že nádoba bola pôvodne uložená na drevenom strope hrobu (obr. 3: 3). Ide o zvyk, ktorý je charakteristický najmä pre začiatok doby bronzovej a pomerne často sa vyskytuje na pohrebiskách nitrianskej kultúry. Okrem pohrebiska v Mýtnej Novej Vsi (hroby 262, 305, 509) ho bolo možné sledovať napríklad na pohrebisku v Jelšovciach (hroby 526, 545 a 585 - *Bátora* 2000, obr. 491, 508, 541), v Branči (hrob 31 - *Vladár* 1973, obr. 10), vo Výčapoch-Opatovciach (hrob 26 - *Točík* 1979, tab. III: 1) a na dvoch pohrebiskách v Nitre (poloha Čermáň - hroby 42, 44 a 69, poloha Partizánska ulica - hrob 6; *Vladár/Bátora* 2004, 248; obr. 3). Je zaujímavé, že v príbuzných kultúrach epišnúrového prikarpatského kultúrneho komplexu sa s celými nádobami uloženými v priestore nad úrovňou hrobovej jamy, resp. vo výplni hrobovej jamy, nestretávame, čo je do určitej miery prekvapujúce. Takto uložené nádoby sa ojedinele vyskytli v susednej protoúnětickej kultúre na južnej Morave, napríklad v hrobe III v Opatoviciach pri Rajhrade (*Dezort* 1963-1964, 52) a v hrobe 3 v Chrlicich (*Staňa* 1957, 154).

Existencia skúmaného zvyku je v oveľa väčšej miere doložená v závere eneolitu v mohylách a hroboch kultúry so šnúrovou keramikou, najmä z prostredia jej lubaczowskej skupiny na území Malopoľska (Lukawica - mohyla I; Brzezinki - mohyla VI, Lipie - mohyla I). Tento zvyk možno pozorovať aj na území východnej Moravy (Kostelec - mohyla III, Nemětice). Ukazuje sa, že i samotný pôvod veľkých amforovitých nádob v nitrianskej kultúre je možné hľadať paradoxne v neskoroneolitckej kultúre so šnúrovou keramikou a nie v tesne ju predchádzajúcej kultúre Chľopice-Veselé. Poukazuje na to celý rad keramických nálezov z hrobov kultúry so šnúrovou keramikou (*Machnik/Bagińska/Koman* 2009, obr. 132-134).

Obr. 9. Ludanice-Mýtňa Nová Ves. 1-6 - inventár hrobu 6. Mierka: a - 1-5; b - 6.

Druhý typ keramiky, predstavuje nález z hrobu 6 - veľká amforovitá nádoba dvojkónického tvaru so zaobleným lomom, dovonka horizontálne vytiahnutým okrajom a malým dnom, v strednej časti tela zdobená rytou výzdobou (obr. 9: 6). Materiál, z ktorého bola nádoba zhotovená, obsahuje prímes piesku, čím je blízka veľkým amforovitým nádobám nitrianskej kultúry. K samotnému tvaru nádoby sú známe viaceré analógie z hrobov zo záverečnej nitriansko-únětickej fázy nitrianskej kultúry (Výčapy-Opatovce - Točík 1979, tab. XXXVI: 4; Veľký Grob - Chropovský 1960, tab. VIII: 1) a ojedinele i v hurbanovskom type únětickej kultúry (Hurbanovo - Točík 1979, tab.

LXXXII: 2). Výzdoba rytými zväzkami horizontálnych a vertikálnych línií je doteraz v najväčšej miere zastúpená v prostredí slovenskej vetvy únětickej kultúry na keramike z pohrebiska v Mýtnej Novej Vsi (hroby 4, 137 a 390A). Poloblúkovité línie na nádobe z hrobu 6 pripomínajú výzdobu rytými trojuholníkmi, ktorá sa vyskytla na hrnci únětickej kultúry z hrobu 452 v Jelšovciach (Bátora 2000, tab. 40: 16). Ide o výzdobu, ktorá sa objavuje na keramike staroúnětickej fázy najmä v centrálnej a severozápadnej časti rozšírenia únětickej kultúry. Stretávame sa s ňou napríklad v stredných Čechách na staroúnětickom pohrebisku v Dolných Počerniciach (Hásek 1959, tab.

VII: 5; XX: 24), Lovosiciach (Tschinkelova tehelná; *Moucha* 1961, tab. XV: 3) a v Sliezsku na keramike z lokality Kurzatkowice-Podgaj, kde bola tiež kombinovaná s výzdobou pozostávajúcou zo zväzkov rýh (*Zich* 1996, tab. 54: 4, 5). Pôvod výzdoby rytými trojuholníkmi možno zrejme hľadať v protoúnětickej kultúre, kde patrí k častým výzdobným motívom najmä na keramike v jej sliezskej maršovickej skupine (*Seger* 1904, obr. 20, 26, 29-31).

Tretí typ keramiky predstavuje dvojchá amfora dvojkonického tvaru z hrobu 390A (obr. 18: 4). Na hornej, vyššej časti má pod okrajom dve oproti sebe stojace uchá, pod nimi sa nachádza rytá výzdoba pozostávajúca z dvoch horizontálnych okružných línií, ktorých medzipriestor je zdobený radom vpichov. Na uvedené horizontálne línie sa napájajú na štyroch miestach po obvodu rozmiestnené zväzky horizontálnych línií. Ku vpichovanej výzdobe ohraničenej dvomi rytými líniami nachádzame priame analógie na keramike z pohrebísk únětickej kultúry na juhozápadnom Slovensku (Veľký Grob, hrob 8 - *Chropovský* 1960, obr. 22: 7; Rumanová, hrob 22 - *Veliačik/Masnicová* 2004, obr. 4: 2). Sprievodný inventár oboch uvedených hrobov umožňuje ich datovanie do staršieho úseku klasickej fázy únětickej kultúry na Slovensku. Za takéto datovanie sa prihovára aj výrazný sprievodný inventár hrobu 390A v Mýtnej Novej Vsi, reprezentovaný masívnym exemplárom cyperskej ihlice a triangulárnou dýkou (obr. 18: 1, 3).

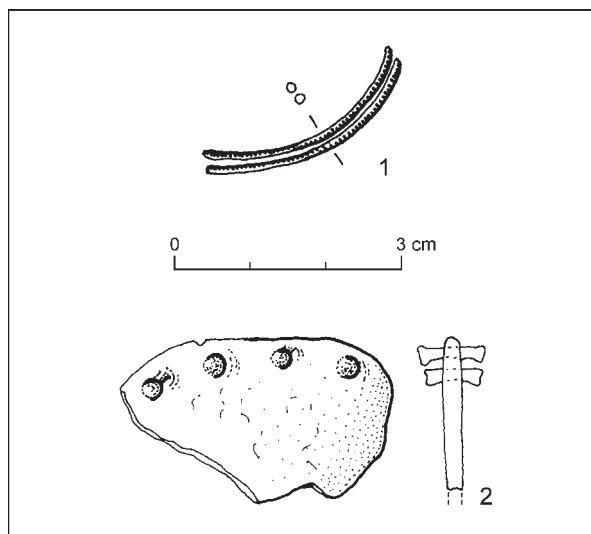
Štvrtý keramický tvar je zastúpený jednouchým hrncom s esovitou profiláciou a výzdobou pozostávajúcou z troch symetricky rozmiestnených plastických výčnelkov na pleciah (obr. 19: 10). Na základe výrazného sprievodného inventára ho možno datovať taktiež do staršieho úseku klasickej fázy únětickej kultúry (obr. 19). Priamu analógiu k nemu nachádzame v hrobe 9 na pohrebisku únětickej kultúry vo Veľkom Grobe (*Chropovský* 1960, tab. VIII: 10, 11).

Kovová industria

Dýky

V rámci medenej industrie na pohrebisku v Mýtnej Novej Vsi patrili k najvýraznejším artefaktom dýky. Z 13 hrobov pochádza 14 exemplárov. Na základe stvárnenia tyla a čepele ich možno začleniť do troch základných typov (A-C).

Prvý typ (typ A) predstavujú dýky triangulárneho tvaru s plochou hladkou čepeľou s tromi, resp. štyrmi nitmi na upevnenie rukoväti v tyle. Z pohrebiska v Mýtnej Novej Vsi možno do tohto typu zaradiť

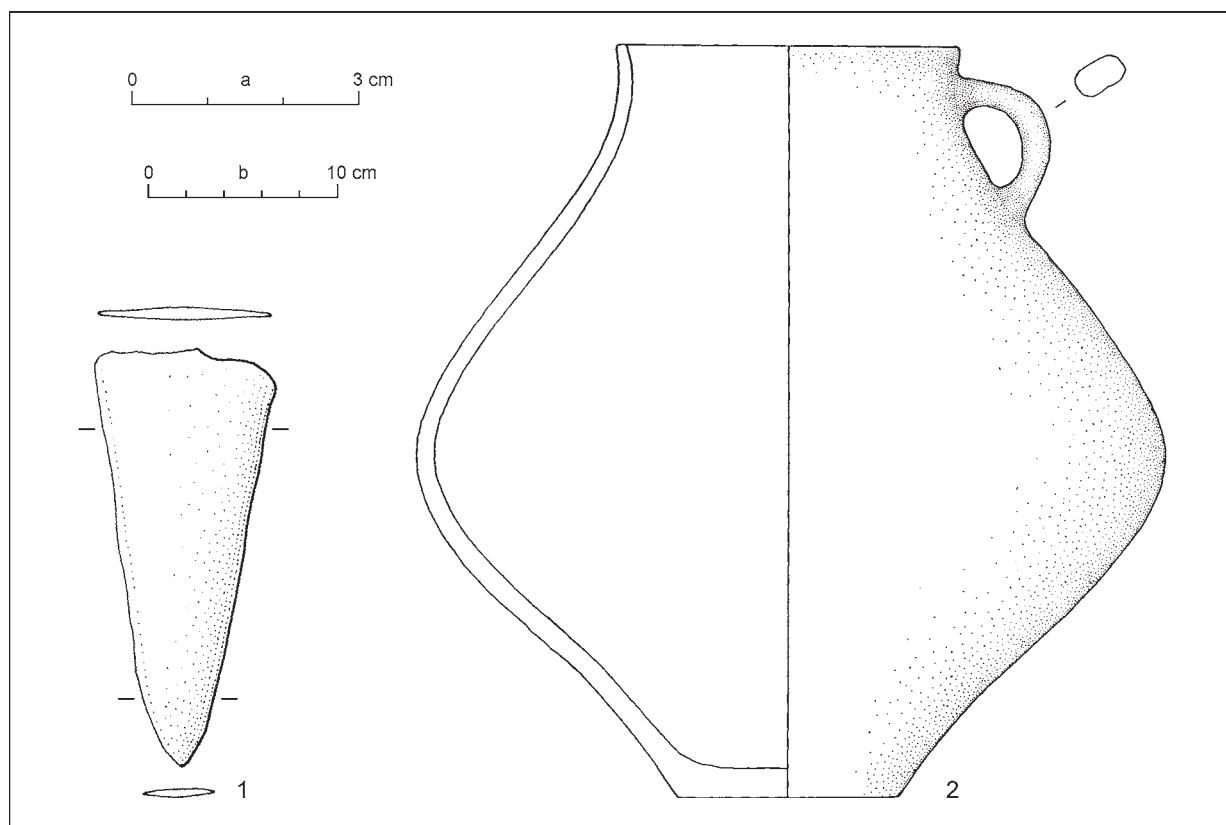

Obr. 10. Ludanice-Mýtina Nová Ves. Inventár hrobu 24.

šesť celých dýk (hroby 6, 108, 295, 352, 374, 484) a štyri neúplne zachované exempláre (hroby 24, 26, 353, 348). Analýza ukázala, že počet nitov umiestnených v tyle dýk typu A nie je z chronologického hľadiska natoľko relevantný ako stvárnenie tyla. Na tomto základe možno dýky typu A rozdeliť na dva varianty: A1 a A2.

- *Variant A1* reprezentujú dýky s tromi, resp. štyrmi nitmi v tyle, ktoré má náznak triangulárneho ukončenia (hroby 108, 295, 484 - obr. 12: 5; 13: 5; 21). Dýky možno na základe sprievodného materiálu v hrobách 108 a 295 zaradiť do obdobia včasného obdobia nitrianskej kultúry (obr. 12; 13). Na základe umiestnenia pri východnom okraji pohrebiska možno do obdobia nitrianskej kultúry začleniť aj hrob 484, ktorý bol bez sprievodného inventára. Podobné stvárnenie tyla má aj dýka z hrobu 51 na pohrebisku v Šali I (*Vladár* 1974, tab. 1: 21) a dýka 2. typu z hrobu 589 na pohrebisku v Mýtnej Novej Vsi (obr. 22).

- *Variant A2* zastupujú dýky s tromi nitmi (hroby 6 a 353? - obr. 9: 6; 16: 1; 24: 2), eventuálne so štyrmi nitmi v užšom (hroby 24, 374 - obr. 10: 2; 17: 17) alebo v širšom (hrob 352 - obr. 15: 3) mierne zaoblenom tyle. V rámci tohto variantu možno na základe sprievodného materiálu za najstaršiu považovať dýku z hrobu 374. Sprievodný materiál umožňuje jej datovanie do včasnej fázy nitrianskej kultúry (obr. 17). Dýka pôsobí archaicky a priame analógie k nej z územia Slovenska nie sú známe. Tvarom pripomína niektoré mladšie dýky na palici, ktoré sú však oveľa masívnejšie (*Klieber* 2006, tab. 17: 1, 2).

Obr. 11. Ludanice-Mýtňa Nová Ves. Inventár hrobu 26. Mierka: a - 1; b - 2.

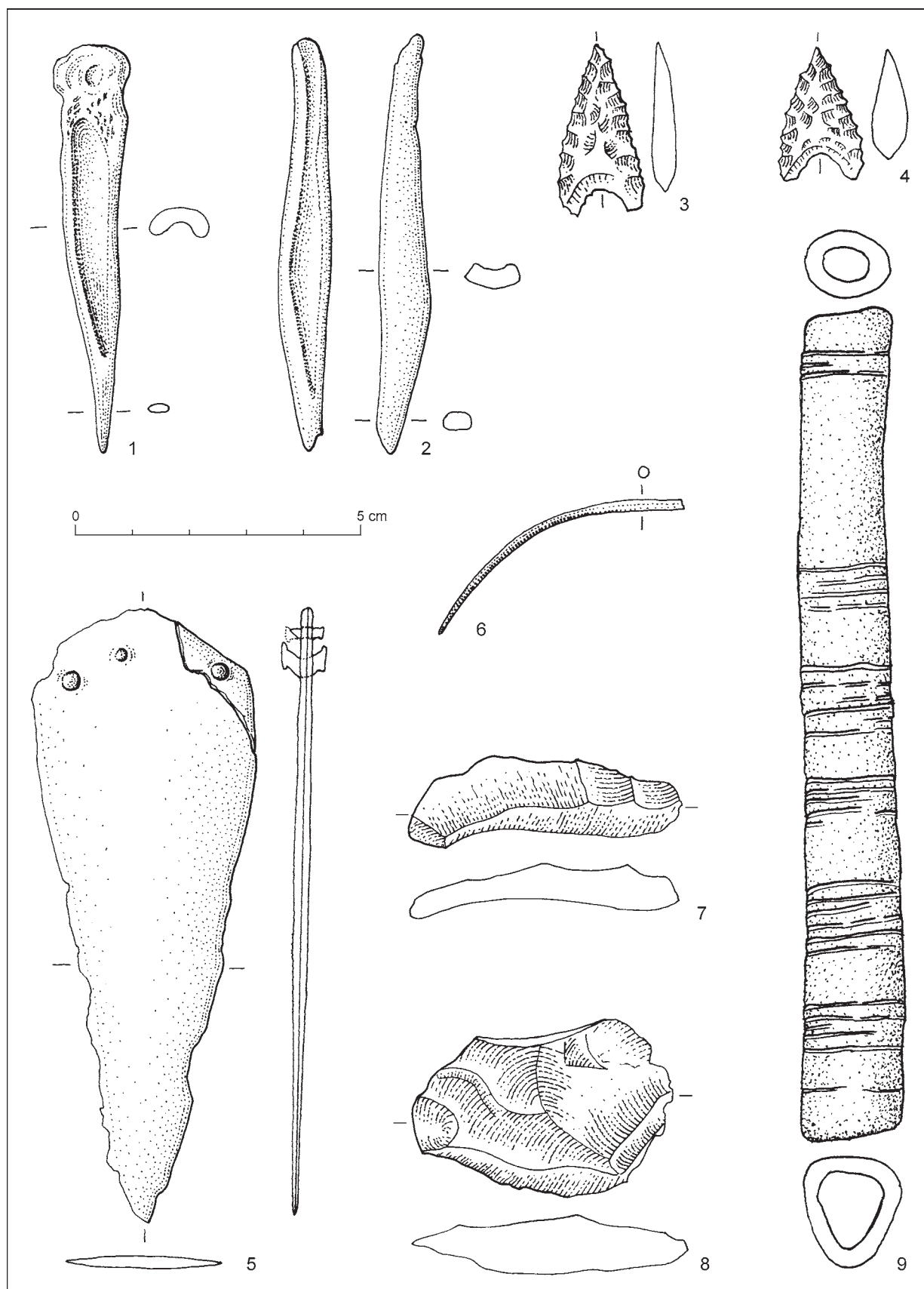
Dýka z hrobu 6 je svojím stvárnením veľmi blízka dýkam typu Hurbanovo podľa triedenia J. Vladára (1974, 33). Ide tiež o nezdobené exempláre s tromi nitmi v zaoblenom tyle, s hladkou čepeľou majúcou niekedy aj stredové rebro. Exemplár z Mýtnej Novej Vsi sa od tohto typu však líši tým, že nemá tak výrazne poloblúkovo formované tylo, ale jeho stvárnenie je ešte blízke dýkam predchádzajúcej nitrianskej kultúry, ktoré majú tylo prevažne len mierne zaoblené. Potvrdzujú to napríklad ich exempláre z pohrebiska Nitra-Čermáň, a to dýka s tromi nitmi v tyle (typ Výčapy-Opatovce), ktorá bola v hrobe 52, aj dýka s piatimi nitmi v tyle (typ Nitra), pochádzajúca z hrobu 69 (Vladár/Bátora 2004, obr. 5: 21; 6: 3). Dýky typu Výčapy-Opatovce, ako aj dýky typu Nitra sú síce datované sprievodným inventárom do staršej fázy nitrianskej kultúry, exemplár dýky z hrobu 6 v Mýtnej Novej Vsi však poukazuje na ich dlhšie trvanie, t. j. do nitriansko-únětickej (predklasickej) fázy, alebo až na počiatok klasickej fázy únětickej kultúry.

Dýke z hrobu 6 (obr. 9: 6) z pohrebiska v Mýtnej Novej Vsi je blízka aj dýka z hrobu 352 (tab. 15: 3). Tá má však širšie tylo, v ktorom sú štyri otvory pre nity. Širokým tylom a jeho miernym zaoblením je dýka blízka dýkam typu Nitra, ale i väčšiemu

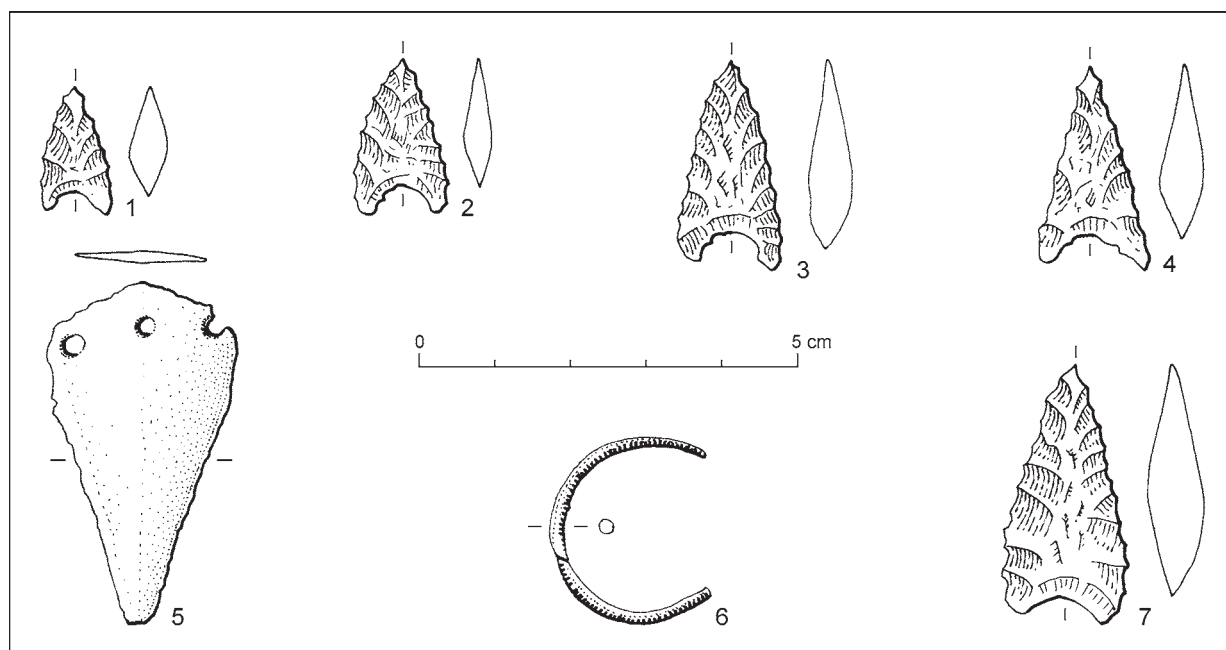
exempláru dýky z depotu v Jelke (Vladár 1974, tab. 2: 22, 23; 3: 62). Hrob 352 na pohrebisku v Mýtnej Novej Vsi možno na základe stratigrafických pozorovaní (porušuje starší hrob 351, datovaný do nitrianskej kultúry) datovať, podobne ako hrob 6, do nitriansko-únětickej, resp. počiatku klasickej fázy únětickej kultúry.

Do druhého variantu (A2) v rámci prvého typu dýk možno zaradiť i fragment dýky z hrobu 24 (obr. 10: 2), ktorej sprievodný inventár umožňuje datovanie do obdobia únětickej kultúry.

Iba rámcovo k dýkam typu A možno zaradiť fragmenty exemplárov dýk z hrobu 26 (obr. 11: 1) a hrobu 348 (obr. 14: 1). Oba fragmenty na základe sprievodného inventára pochádzajú z hrobov včasnej fázy nitrianskej kultúry. Pozoruhodné je, že v oboch prípadoch ide o intencionálne znehodnotenie dýk ich zlomením (hrob 26), resp. odseknutím (hrob 348). V oboch prípadoch evidentne zlomky dýk substituujú ich celé exempláre. Ide teda o jav, kde časť nahrádza celok, ktorý možno postrehnúť na viacerých pohrebiskách v tejto etape staršej doby bronzovej. Spomenúť možno napríklad zlomok čepele dýky (hrot) z hrobu 183 nitrianskej kultúry vo Výčapoch-Opatovciach (Točík 1979, 103), zlomok čepele dýky so stopami odseknutia z hrobu 48

Obr. 12. Ludanice-Mýtň Nová Ves. Inventár hrobu 108.

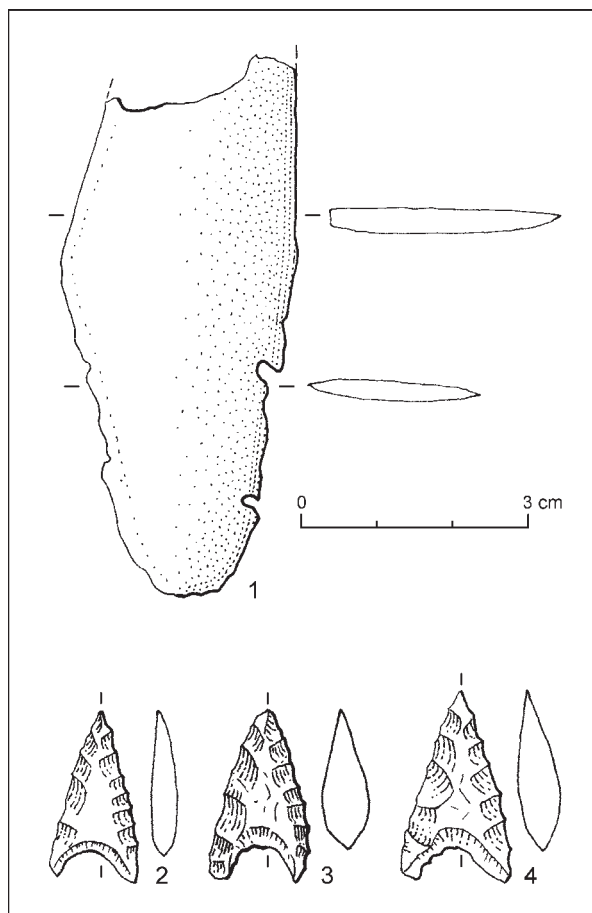

Obr. 13. Ludanice-Mýtina Nová Ves. Inventár hrobu 295.

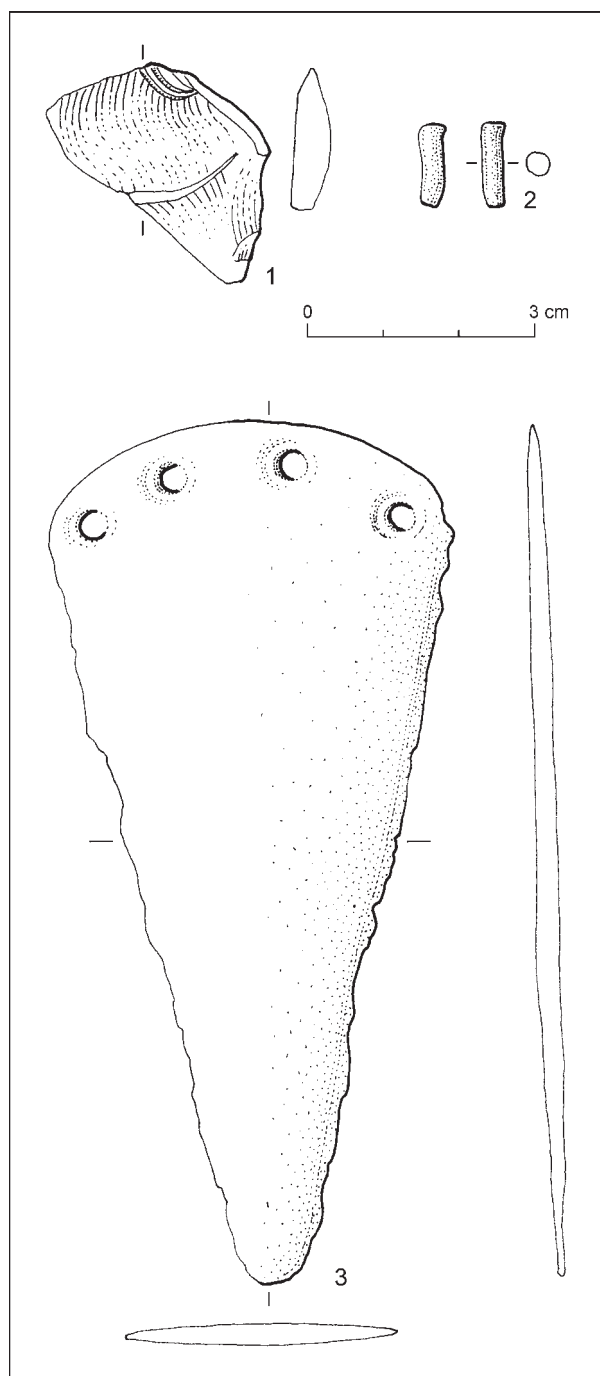
nitrianskej kultúry v Tvrdošovciach (Točík 1979, 141) a z hrobu 603 v západnej skupine hrobov nitrianskej kultúry na pohrebisku v Jelšovciach (Bátora 2000, tab. 51: 9). Časť dýky sa výnimočne objavila aj v hrobe 187 na pohrebisku marošskej kultúry v Mokrine (Girić 1971, 128) na juhu Karpatskej kotliny. Ojedinele sa s týmto javom stretávame aj v závere únetickej kultúry. Dobré to dokumentuje napríklad hrob 10 na pohrebisku v Sládkovičove, kde sa v priestore lebky našiel iba hrot dýky (Točík 1979, 182). Nakoľko vo všetkých uvedených prípadoch ide o intencionálne poškodenie funkčnosti predmetu, vysvetlenie takéhoto konania je potrebné hľadať v oblasti pohrebných zvyklostí a náboženských predstáv.

Druhý typ (typ B) reprezentujú dve ploché zdobené dýky (hroby 440 a 589), z ktorých každá predstavuje samostatný variant.

- *Variant B1* zastupuje dýka s mierne zaobleným tylom s piatimi nitmi na upevnenie rukoväti (obr. 20: 1, 2; 23) z hrobu 440. Čepeľ má zdobenú v hornej časti tromi úzkymi ryhami v tvare písmena V a dvomi plytkými žliabkami prebiehajúcimi od krajových nitov pozdĺž okraja k hrotu. Túto dýku je možné zaradiť aj k dýkam typu Nitra (Vladár 1974, 23, 24). Na základe sprievodného inventára v hrobe - troch silexových hrotov šípov - ju možno rámcovo datovať do staršieho obdobia nitrianskej kultúry. Takéto datovanie podporuje i nález analogickej dýky v inventári mimoriadne bohatého hrobu 69 na pohrebisku

Obr. 14. Ludanice-Mýtina Nová Ves. Inventár hrobu 348.

Obr. 15. Ludanice-Mýtina Nová Ves. Inventár hrobu 352.

nitrianskej kultúry z Nitry-Čermáňa (Vladár/Bátora 2004, obr. 5: 24). Prihovára sa za to i nález celého exemplára dýky z hrobu 7 na pohrebisku nitrianskej kultúry v Šali II-Dusikárni (Vladár 1974, tab. 2: 23), ako aj zlomky čepelí v hrobách nitrianskej kultúry na pohrebisku vo Výčapoch-Opatovciach - hrob 183 a na pohrebisku v Tvrdošovciach - hrob 48 (Vladár 1974, tab. 2: 24, 26).

• *Variant B2* reprezentuje dýka z hrobu 589, ktorá má na rozdiel od predchádzajúcej dýky iba tri nity a tylo v tvare splošteného trojuholníka (obr. 22). Dýka má hornú časť čepele zdobenú tromi jemnými rytými líniami v tvare písmena V, spojenými dvomi horizontálnymi líniami, na ktorých visia šrafované trojuholníčky. Od krajných nitov povedľa okraja smerom k hrotu prebieha paralelne dvojica žliabkov.

Dýka je svojím tvarom podobná a rozmermi identická s dýkou z hrobu 51 na pohrebisku v Šali I (Vladár 1974, tab. 1: 21). Stvárnením výzdoby je jej blízka tiež dýka z hrobu 443 nitrianskej kultúry na pohrebisku v Jelšovciach (Bátora 2000, tab. 40: 1), dýka z hrobu 5 nitrianskej kultúry v Šali I (Vladár 1974, tab. 2: 35) a dýka z hrobu 7 na pohrebisku únětickej kultúry vo Veľkom Grobe (Vladár 1974, tab. 2: 36). Dýku z hrobu 589 možno typologicky zaradiť k dýkam typu Šaľa-Veča, ktoré J. Vladár (1974, 25, 26) datuje do mladšej vývojovej fázy nitrianskej kultúry. Hrob 589 na pohrebisku v Mýtnej Novej Vsi okrem dýky neobsahoval žiadny sprievodný inventár. Hrob s podobnou dýkou, aká bola v hrobe 443 v Jelšovciach, sa nachádzal v areáli západného pohrebiska nitrianskej kultúry, ktoré obsahovalo hroby zo staršej až klasickej fázy (Bátora 2000, 317). Celkovým stvárnením a výzdobou je dýka z hrobu 589 blízka dýkam typu Nähermemmingen v južnom Bavorsku (Ruckdeschel 1978, obr. 2: 9).

Výzdoba, ktorá sa objavuje na dýkach typu B, sa vyskytuje i vo vzdialenejších oblastiach strednej Európy. Dobré to dokumentujú dýky z pohrebiska Singen v Badensku-Württembersku (Krause 1988, tab. 4: B; 6: B). Na to, že nejde o podobnosť iba tvarovú, ale i o blízke metalografické zloženie dýk z uvedených oblastí, poukázal najskôr H. Schickler (1977, 625) a potom aj R. Krause (1988, 55). Potvrdila to i metalografická analýza dýky z hrobu 443 z pohrebiska v Jelšovciach (Bátora/Pernicka 1999, 175-182). Zhotovená bola z medi bez prímеси cínu, so zvýšeným obsahom antimónu, ktorá je blízka napríklad medi z pohrebiska kultúry Unterwölbling v Gemeinlebarne A v Dolnom Rakúsku, kde reprezentuje skupinu kovov MI a MII, vyčlenenú F. Bertemesom (1989, 141), ďalej v skupine Adlerberg, Ries a Singen v južnom a juhozápadnom Nemecku (Krause 1988, 184). Podobnosť tvarov a detailov výzdoby na dýkach, ako i blízke metalografické zloženie možno považovať s najväčšou pravdepodobnosťou za výsledok kultúrnych spojení, kde sprostredkujúcu úlohu zohrávala rieka Dunaj, ktorej tok v smere Z-V dával k tomu veľmi dobré predpoklady.

Tretí typ dýk (typ C) zastupujú dve dýky z hrobu 390, s výrazne zaobleným tylom s tromi (hrob 390A - obr. 18: 3), resp. so štyrmi (hrob 390B - obr. 19: 11)

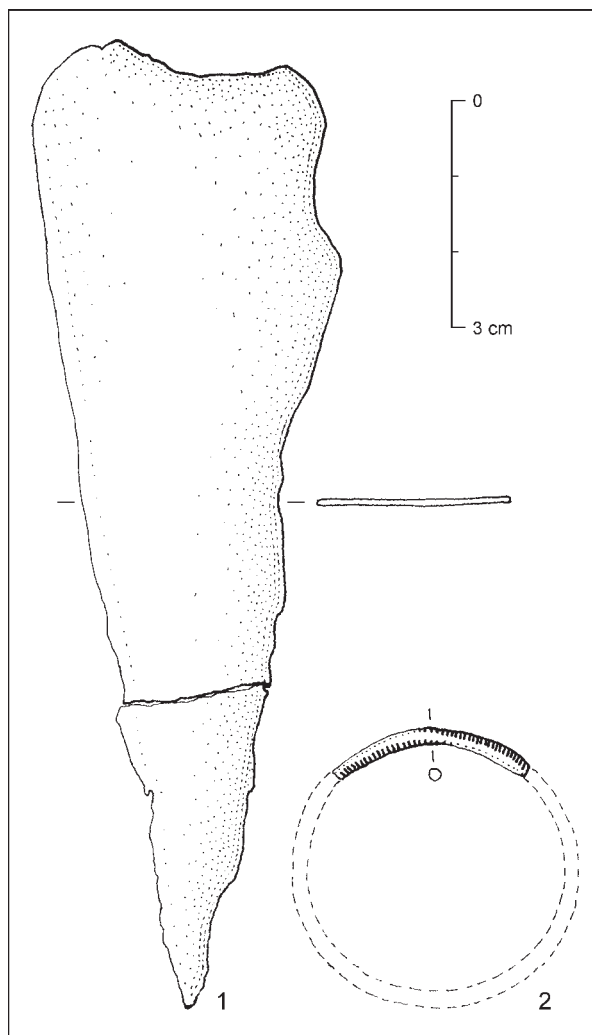
otvormi pre nity. Ich čepele majú v reze tvar splošteného kosoštvorca a náznak stredového rebra. Obe dýky sa v dvojhrobe 390 z Mýtnej Novej Vsi nachádzali v sprievode dvoch kusov keramiky a chronologicky relevantných kovových artefaktov - cyperskej ihlice a ihlice s hlavicou stočenou do očka (obr. 18; 19). V prípade cyperskej ihlice ide o masívny šablovito prehnutý exemplár, ktorý umožňuje datovanie do staršieho úseku klasickej fázy únětickej kultúry. Za takéto datovanie sa prihovára aj ihlica s hlavicou stočenou do očka a so šablovito prehnutou ihlou, ako aj obidva keramické hrnce. S dýkami blízkymi nášmu typu C, najmä kosoštvorcovým prierezom čepele, sa stretávame i v hurbanovskej skupine únětickej kultúry. J. Vladár ich označuje ako dýky variantu Hurbanovo (Dvory nad Žitavou - hrob 34; Hurbanovo - hrob 43) a variantu Nesvady (Nesvady - hrob 69) a oprávnene ich datuje do mladšieho horizontu hurbanovskej skupiny (Vladár 1974, 33; tab. 3: 72, 73; 4: 79).

Ihlice

V spracovávanej skupine hrobov sa vyskytli dva základné typy ihlíc: cyperská ihlica (typ A) a ihlica s hlavicou stočenou do očka (typ B).

Cyperské ihlice (typ A) sú na pohrebisku zastúpené dvomi exemplármi (hroby 6 a 390A). Oba kusy patria typologicky (konštrukčne) k jednému typu, rozdielna je iba ich veľkosť (obr. 9: 4; 18: 1; 24: 1; 25: 1). Hlavice oboch ihlíc pozostávajú z drôtu viacnásobne špirálovito stočeného do „očka“; drôtené vinutie z hlavice plynule prechádza na hornú časť ihly, ktorá je rovná, resp. šablovito prehnutá. Takáto konštrukcia hlavice je charakteristická pre staršie exempláre cyperských ihlíc. Dobré to dokumentujú najstaršie ihlice uvedeného typu, ktoré boli v hrobách nitrianskej kultúry na pohrebisku v Branči (hroby 87 a 88 - Vladár 1973, tab. X: 1, 16) a v Abraháme (hrob 100 - Novotná 1980, tab. 1: 13).

Pre mladšie exempláre, datované do klasickej a úněticko-maďarovskej fázy únětickej kultúry, je typické, že viacnásobné vinutie drôtu na hlavicu je predĺžené do oboch strán tak, že vytvára horizontálnu špirálovitú rúrku a hlavica nadobúda tvar kríža. Na rozdiel od starších exemplárov je ihla mladších ihlíc prevažne rovná a niekedy jej koniec býva zahnutý. Dokladajú to nálezy ihlíc najmä z pohrebísk hurbanovskej skupiny únětickej kultúry (Dvory nad Žitavou - hroby 11 a 33; Hurbanovo - hroby 39 a 59; Nesvady - hroby 43 a 80; Novotná 1980, tab. 1: 6, 8, 10, 11). Vychádzajúc z pozorovania na pohrebisku v Mýtnej Novej Vsi sa ukazuje, že popri samotnej konštrukcii hlavice a tvaru ihly je i veľkosť (masívnosť) vyhotovenia

Obr. 16. Ludanice-Mýtna Nová Ves. Inventár hrobu 353.

pri cyperských ihliciach z chronologického hľadiska relevantná. Teda menší exemplár (dĺ. 103 mm) z hrobu 6 možno považovať za chronologicky starší, masívnejší exemplár (dĺ. 163 mm) z hrobu 390A za mladší. Na základe sprievodného materiálu možno menšiu ihlicu z hrobu 6 datovať do včasnej, nitriansko-únětickej (predklasickej) fázy únětickej kultúry a väčší exemplár z hrobu 390A do staršieho úseku klasickej fázy únětickej kultúry. V dvojhrobe 390 v Mýtnej Novej Vsi bol pozoruhodný spoločný výskyt cyperskej ihlice a ihlice s hlavicou stočenou do očka. Podobnú kombináciu sme zaregistrovali aj v hrobe 19 na pohrebisku únětickej kultúry vo Veľkom Grobe (Chropovský 1960, tab. 11: 20, 21).

V súvislosti s cyperskými ihlicami je zaujímavé, že na pohrebisku v Mýtnej Novej Vsi sa vyskytli iba v hrobách mužov (hroby 137 a 390A). Oprávnene tak možno predpokladať, že aj v hrobe 6 v Mýtnej

Novej Vsi, kde bolo miesto ľudského jedinca pochované zviera, tiež bolo mužského pohlavia, t. j. išlo o hrob barana alebo capa. Sledovanie výskytu skúmaných ihlíc na území juhozápadného Slovenska ukázalo pozoruhodnú rozdielnosť v umiestnení týchto nálezov z hľadiska pohlavia pochovaných. V rámci hurbanovskej skupiny únětickej kultúry na juhu juhozápadného Slovenska sa cyperské ihlice nachádzajú iba v hroboch žien a v priestore severne od Nových Zámkov a Šale sa v rámci nitrianskej kultúry a po nej nasledujúcej únětickej kultúry vyskytujú iba v hroboch mužov. Cyperské ihlice sa vo viacerých hroboch na pohrebisku únětickej kultúry v Rebešovicach na Morave nachádzali v sprievode dýk a nákrčníkov, čo umožňuje považovať ich za hroby mužov (Ondráček 1962, 5-100). Rovnako iba v hroboch mužov sa s cyperskými ihlicami stretávame aj na pohrebiskách únětickej kultúry vo východnom Nemecku. Tam sa tieto ihlice tiež viackrát vyskytli v hroboch spolu s dýkou, podobne ako v hrobe 390A v Mýtnej Novej Vsi (Walter 1992, 249, 253, obr. 3). Iný obraz nám v tomto smere dáva pohrebisko Franzhausen I v susednom Dolnom Rakúsku, patriace unterwölblinskej kultúre. Cyperské ihlice sa tam vyskytli až v 35 hroboch, z ktorých 16 hrobov patrilo ženám, 8 mužom a 11 deťom (Neugebauer/Neugebauer 1997).

Ihlica s hlavicou stočenou do očka (typ B) sa na pohrebisku v Mýtnej Novej Vsi vyskytla iba v hrobe 390B, kde bola uložená pod pravou lopatkou kostry muža (obr. 19: 12). Ide o ihlicu s hlavicou roztepanou a stočenou do očka a šabľovito prehnutou ihlou. Je to typ ihlice, s ktorou sa v kultúrach staršej doby bronzovej na území Slovenska stretávame pomerne často. Najstaršie exempláre týchto ihlíc, ktoré majú prevažne šabľovito prehnutú ihlu, sa objavujú v hroboch zo záveru nitriansko-únětickej fázy a z počiatku klasickej fázy únětickej kultúry. Vyskytli sa na pohrebisku v Jelšovciach, v časti patriacej únětickej kultúre. Objavili sa tu v hrobe 203, kde boli sprevádzané tromi veľkými záušnicami z dvojitého drôtu so spätnou slučkou a v hrobe 411 bez sprievodných nálezov. Oba hroby sa nachádzali v III. skupine únětických hrobov, ktorú možno prevažne datovať už do jej klasickej fázy. Z ďalších pohrebísk sem možno zaradiť napríklad ihlice z hrobov 3, 6 a 9 v Bánove (Točík 1979, tab. LXXV: 17, 20; LXXVI: 9), z hrobu 1 v Úľanoch nad Žitavou (Točík 1979, tab. LXXIX: 1), z hrobu 3 v Komjaticiach II (Točík 1979, tab. LXXX: 6) a z hrobov 3a, 4, 5, 16, 19, 32, 35, 36 a 44 vo Veľkom Grobe (Chropovský 1960, tab. VI; VII; X; XI; XIII-XV). Niekoľko exemplárov sa vyskytlo tiež v hurbanovskej skupine únětickej kultúry, napríklad na pohrebisku v Hurbanove v hroboch 16 a 34 (Točík 1979, tab. LXXXII: 12; LXXXV: 5) a v Bajči v hroboch

19, 25, 50 a 55 (Točík 1979, tab. XCIV: 14; XCV: 1; XCVII: 16, 19). Z hrobov wieselburskej kultúry na území Slovenska sú ihlice s hlavicou stočenou do očka známe z hrobu 1 v Chorvátskom Grobe (Studeníková 1975, obr. 6) a z hrobu 4 v Rusovciach (Köszegi 1958, tab. VII: 2). Aj keď tieto ihlice patria k tvarom objavujúcim sa v nálezoch z takmer celej doby bronzovej na území juhozápadného Slovenska, možno ich chronologický výskyt v staršej dobe bronzovej ohraničiť v rámci relatívnej chronológie na obdobie druhej polovice stupňa BA1 a prvej polovice stupňa BA2.

Šidlo

V rámci spracováanej skupiny hrobov sa vyskytol iba jediný exemplár kovového šidla, a to v hrobe 6 (obr. 9: 1; 24: 3). Šidlo s dĺžkou 54 mm, ktoré má jeden koniec zahrotený a druhý obdĺžnikovitého prierezu, patrí k štandardným tvarom šidiel, pôvodne jedným koncom vsadeným do rukoväti z organickej hmoty. Šidlá uvedeného typu patria k chronologicky málo citlivým artefaktom, ktoré sa vyskytujú už od obdobia eneolitu a až do konca doby bronzovej. V hrobe 6 v Mýtnej Novej Vsi bolo šidlo sprevádzané výrazným materiálom, ktorý umožňuje jeho datovanie do nitriansko-únětickej (predklasickej) fázy, resp. na začiatok klasickej fázy únětickej kultúry (obr. 9; 24).

Tyčinka

V hrobe 390A sa našla plochá, mierne poloblúkovito prehnutá kovová tyčinka obdĺžnikového prierezu, na oboch koncoch mierne zúžená a na jednom aj vlnovito prehnutá (obr. 18: 2; 25: 3). Uložená bola spolu s cyperskou ihlicou pri pravej ramennej kosti pochovaného dospelého muža. V hrobe datovanom do počiatku klasickej fázy únětickej kultúry sa jej bližšiu funkciu nepodarilo zistiť.

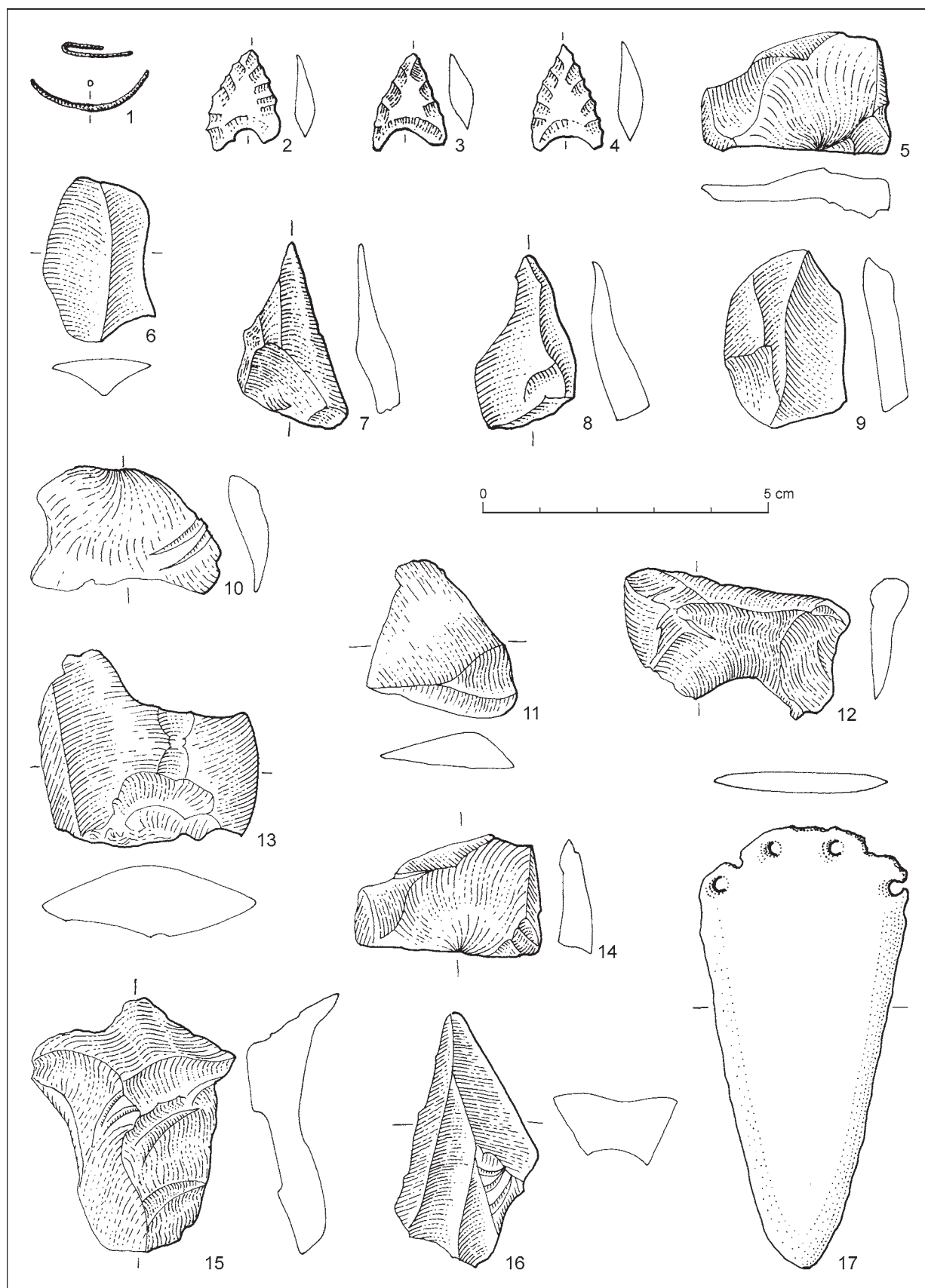
Náušnice

V hroboch s dýkami sa na pohrebisku v Mýtnej Novej Vsi našlo 8 náušnic, ktoré patria dvom základným typom (A a B).

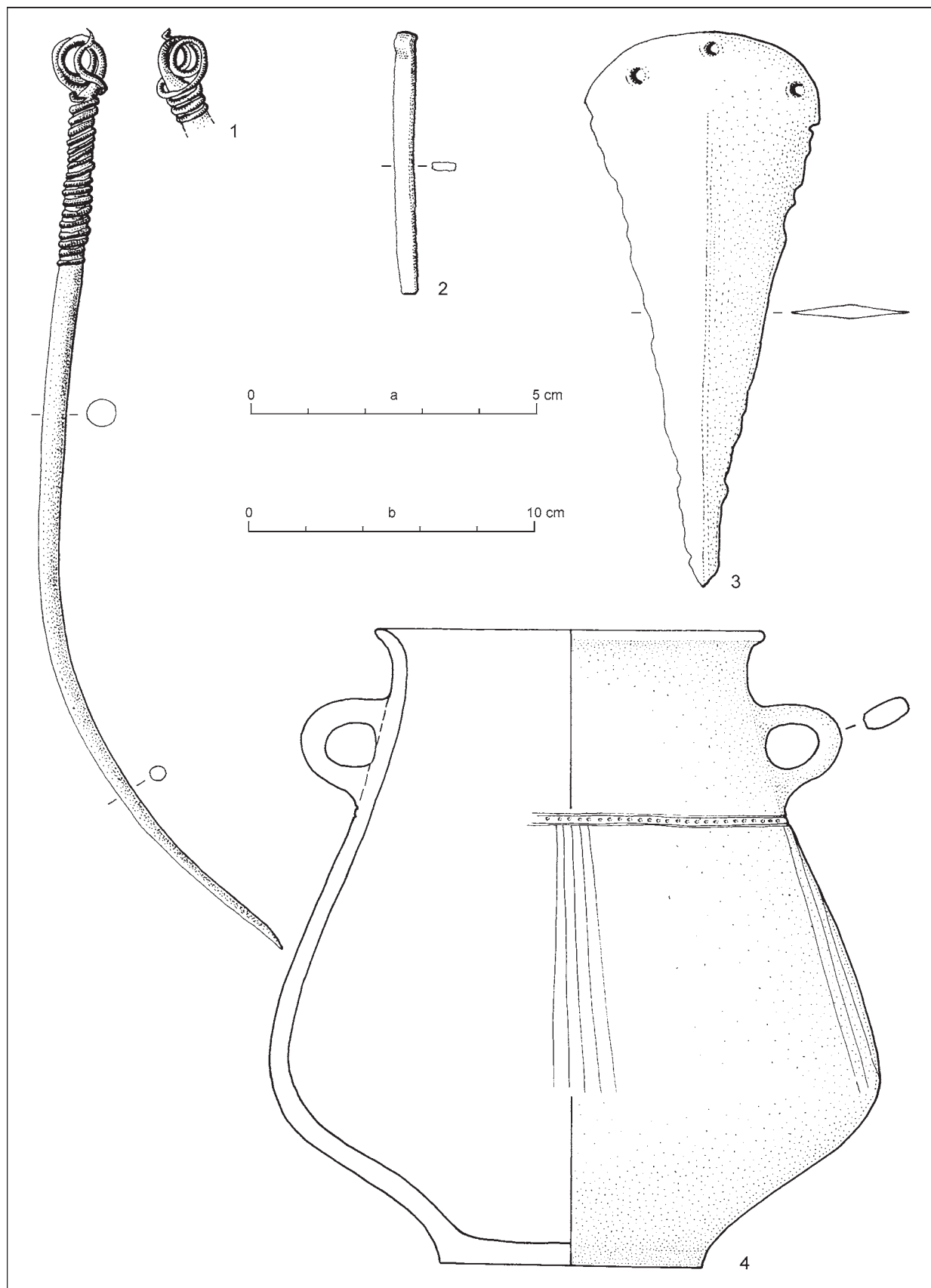
Prvý typ (typ A) zastupujú náušnice zhotovené z jednoduchého drôtu. Vyskytli sa po jednom kuse v hrobe 24 a hrobe 295 (obr. 13: 6).

Druhý typ (typ B) reprezentujú náušnice z dvojitého drôtu. Nájdene boli v hroboch 6, 24, 353, 374 a 390B (obr. 9: 3; 10: 1; 17: 1; 19: 5).

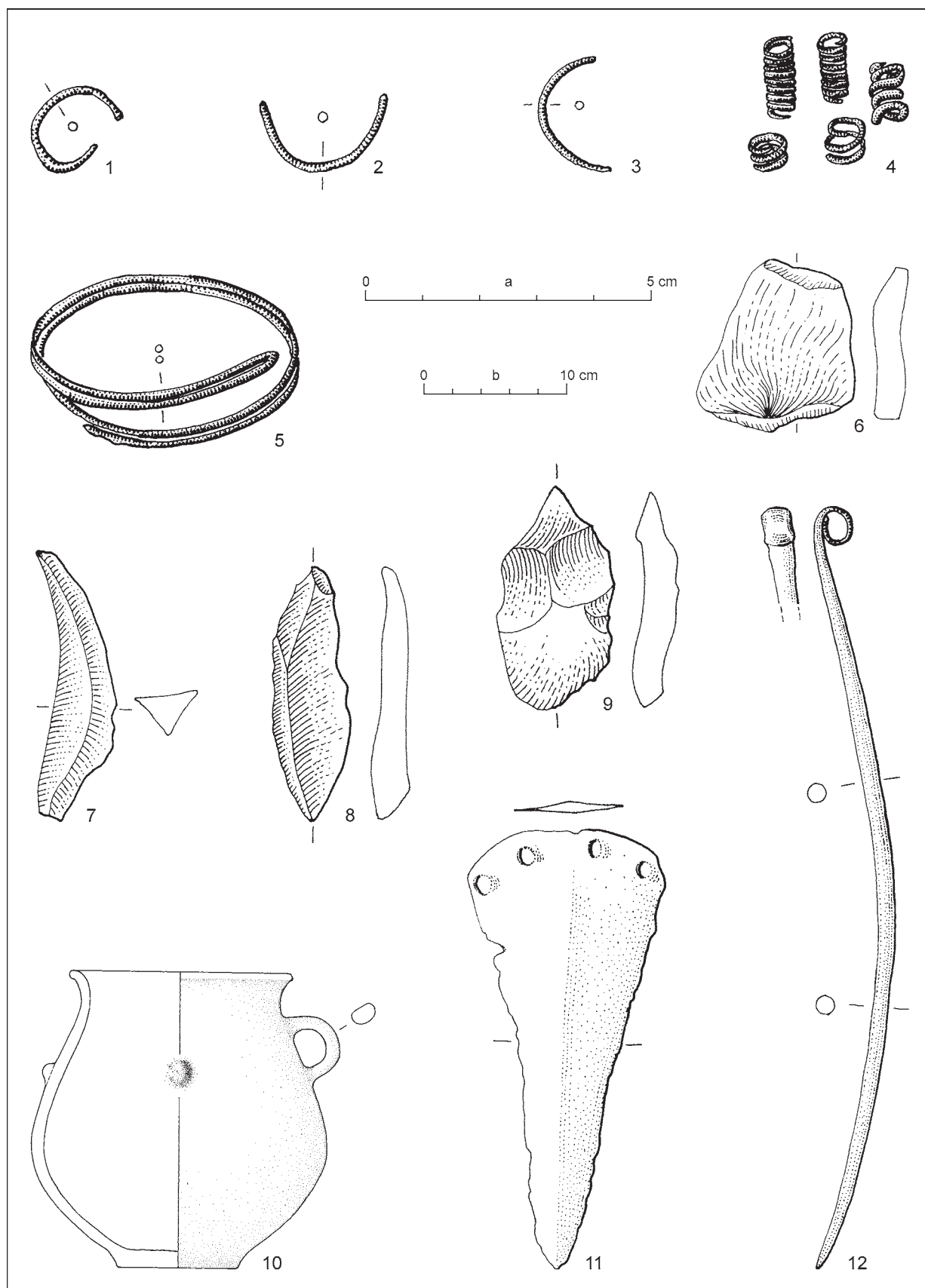
Oba typy náušnic boli na pohrebisku zastúpené tak v hroboch nitrianskej kultúry (hroby 295 a 374), ako aj v hroboch patriacich únětickej kultúre (hroby 6, 24, 353 a 390B).

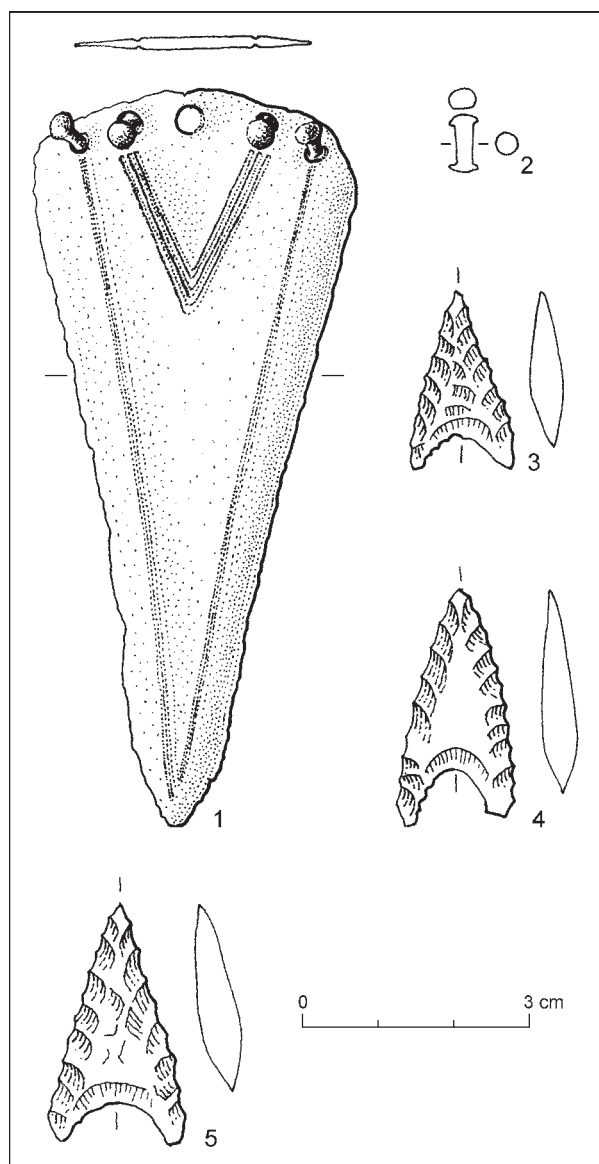
Obr. 17. Ludanice-Mýtina Nová Ves. Inventár hrobu 374.

Obr. 18. Ludanice-Mýtne Nová Ves. Inventár hrobu 390A. Mierka: a - 1-3; b - 4.

Obr. 19. Ludanice-Mýtna Nová Ves. Inventár hrobu 390B. Mierka: a - 1-9, 11, 12; b - 10.

Obr. 20. Ludanice-Mýtne Nová Ves. Inventár hrobu 440.

Náramky

V rámci spracováanej skupiny hrobov sa zistili dva torzovito zachované náramky v hrobe 24 a v hrobe 108 (obr. 12: 6). Reprezentujú jeden typ náramkov zhotovených z jednoduchého drôtu. Žiaľ, vzhľadom na ich torzovitosť a celkovú zlú zachovanosť sa nedá bližšie zistiť, či sa ich konce iba čiastočne prekryvali, ani či boli raz alebo viackrát násobne špirálovito stočené.

Sprievodný inventár z hrobu 108 na pohrebisku v Mýtnej Novej Vsi ukazuje, že náramky z jednoduchého drôtu sa objavujú už v staršej fáze nitrianskej kultúry. Potvrďuje to aj obsah hrobov nitrianskej kultúry na pohrebisku v Jelšovciach

(hroby 473, 477 a 526 - *Bátora 2000*, tab. 41: 23-25; 42: 29; 45: 11). V nasledujúcom období, v klasickej a nitriansko-únětickej fáze nitrianskej kultúry počet náramkov z jednoduchého drôtu v hroboch výrazne nenarastá. O niečo početnejšie boli na pohrebiskách únětickej kultúry. Potvrďuje to ich výskyt v spomínanom hrobe 24 a v ďalších hroboch únětickej kultúry (hroby 20, 377, 383) v Mýtnej Novej Vsi.

Prstene

V skúmanej skupine hrobov z pohrebiska v Mýtnej Novej Vsi sa našli štyri prstene, ktoré patria trom typom (typ A-C). Typ A zastupuje prsteň tvaru vřbového listu z hrobu 295, druhý typ B reprezentuje prsteň z jednoduchého drôtu z hrobu 390 A (obr. 25: 2), tretí typ predstavujú dva prstene z dvojitého drôtu, nájdené v hrobe 390B (obr. 19: 1-3).

V prípade typu A ide o prsteň v tvare úzkeho vřbového listu s nevýrazným stredovým rebrom. Takto stvárnené šperky patria k chronologicky starším typom. Prsteň bol v hrobe 295 sprevádzaný dýkou typu A - variant A1 a piatimi silexovými hrotmi šípov, ktoré umožňujú jeho datovanie do staršieho horizontu nitrianskej kultúry (obr. 13).

Prsteň typu B sa našiel v dvojhrobe 390 pri kostre A, kde boli okrem dvojuchej amfory uložené aj výrazné kovové artefakty - dýka typu C a cyperská ihlica. Nálezy umožňujú datovanie prsteňa do staršieho úseku klasickej fázy únětickej kultúry.

Prsteň typu C pochádza tiež z dvojhrobu 390, kde bol uložený pri kostre B. Z ďalšieho sprievodného inventára možno uviesť dýku typu C, ihlicu s hlavícou stočenou do očka a jednouchý hrniec. Tento prsteň možno datovať podobne ako prsteň typu B, teda do staršieho úseku klasickej fázy únětickej kultúry.

Špirálky

Špirálky (celkom 4 kusy) sa vyskytli iba v hrobe 390B, kde boli uložené pri krčných stavcoch pochovaného jedinca (obr. 19: 4). Ich poloha naznačuje, že ich možno považovať za súčasť náhrdelníka. Špirálky boli zhotovené z pomerne masívneho drôtu kruhového prierezu. Na základe sprievodného materiálu v hrobe 390 ich možno datovať do staršieho úseku klasickej fázy únětickej kultúry. Pôvod špirálok v únětickej kultúre na juhozápadnom Slovensku možno hľadať v predchádzajúcej nitrianskej kultúre, v rámci ktorej patria k ešte pomerne zriedkavým nálezom. Najvýraznejšie sú doložené na pohrebisku v Branči (*Vladár 1973*, tab. XVI: 12; XVII: 2).

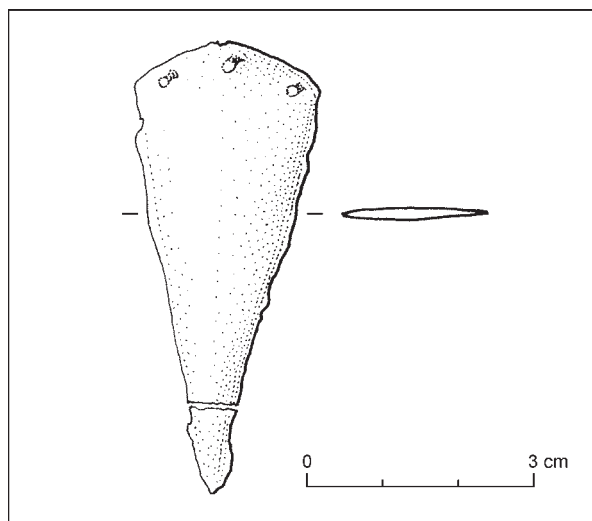
Kostené artefakty

Kostená trubica

Na pohrebisku v Mýtnej Novej Vsi sa vyskytlo celkom 10 kostených trubíc. V rámci spracovávanej skupiny hrobov je kostená trubica z hrobu 108 (dĺ. 145,5 mm, pr. 15-20 mm) ojedinelá (obr. 12: 9). Na povrchu je zdobená zväzkami rytých okružných línií rozmiestnených v pravidelných rozstupoch od oboch okrajov. Trubica bola (podľa určenia M. Fabiša z SPU v Nitre) zhotovená z diafýzy stehennej kosti ovce alebo kozy (*Ovis/Capra*). Kostené trubice sú známe z ďalších siedmich pohrebísk nitrianskej kultúry (Alešince, Branč, Čierny Brod, Jelšovce, Nitra-Čermáň, Šaľa I a Tvrdošovce). Tiež boli prevažne zhotovené z holenných kostí oviec alebo kôz, iba ojedinele z dlhých kostí vtákov (Alešince) a z kosti zajaca (Mýtna Nová Ves). Zo susednej protoúnětickej kultúry pochádza zdobená kostená trubica z hrobu 23/91 v Moravskej Novej Vsi-Hruškách (Stuchlík/Stuchlíková 1996, obr. 26: 8). Od exemplárov nitrianskej kultúry sa odlišuje tým, že je kratšia a hrubšia. Všetky uvedené kostené trubice nitrianskej kultúry pochádzajú z hrobov jej včasnej až počiatku klasickej fázy.

Kostené trubice sa vyskytli aj v susedných epišnúrových kultúrach. Z oblasti koštianskej kultúry možno spomenúť päť exemplárov z hrobu 148 na pohrebisku v Košiciach (Pástor 1969, tab. XXIII: 12-16), do rámca mierzanowickej kultúry patrí nález z hrobu CXXXVIII v Iwanowiciach z polohy „Babia Góra“ (Kadrow/Machnikowie 1992, tab. XIX: E1), nález z hrobu zo Sandomierza-Krukowa (Wróbel 1985, obr. 3: 1-14, 17) aj nález zo Samborzeza (Machnik 1978, tab. XVIII: 18) a do strzyżowskej kultúry sa radí nález zo sídliska v Strzyżowe (Głosik 1961, tab. II: 11; VI: 11; X: 15; XI: 2, 12).

Výskyt kostených trubíc v kultúrach epišnúrového komplexu a v protoúnětickej kultúre možno považovať za dedičstvo predchádzajúcej kultúry so šnúrovou keramikou. Poukazuje na to ich pomerne častý výskyt v hrobách kultúry so šnúrovou keramikou na území Malopoľska - hrob III (69/3) na lokalite Ksiażnice Wielkie (Machnik 1964, tab. II: 6), objekt 3 (Tunia 1979, obr. 13e) a hrob na lokalite Koniusza (Machnik 1979, obr. 212: A: f), ako aj hrob II na lokalite Złota (Babel 1992, obr. 3). V menšej miere sa objavujú i na území Čiech (v hrobe na lokalite Praha-Libeň - Borkovskij 1933, obr. na s. 4) a Dolného Rakúska (v hrobe 2000 na lokalite Franzhausen-Ost - Neugebauer et al. 1990, obr. 12). Staršie predlohy pre nálezy kostených trubíc v stredoeurópskom priestore možno hľadať už v eneolitických kultúrach južnej Ukrajiny a v pribajkalskej oblasti v Ázii. Dobré to dokumentujú ich nálezy v dnepro-doneckej kultúre

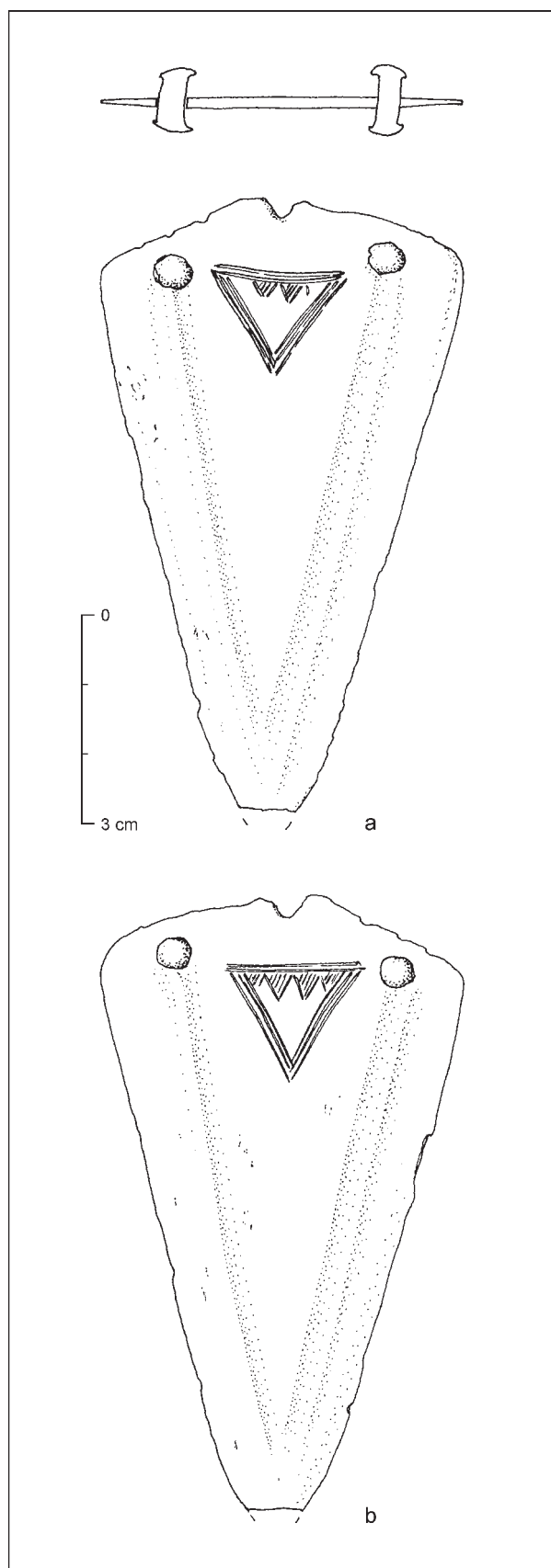

Obr. 21. Ludanice-Mýtina Nová Ves. Dýka z hrobu 484.

pri Azovskom mori na pohrebisku Mariupol (Makarenko 1933, tab. X: 40), v Pribajkalskej oblasti v žiarovom hrobe pohrebiska Žiloy (Okladnikov 1950, obr. na s. 397) a na vercholenskom pohrebisku (Okladnikov 1978, 88, 92). V súvislosti s otázkou pôvodu kostených trubíc je dôležitý ich pomerne častý výskyt v hrobách jamovej kultúry, napríklad na Ukrajine (10 kusov v Chmelnickom - Kostjučenko 1960, obr. 10, ale aj v hrobe 15 v mohyle 1 v Marjanskom - Berezovec/Pokrovska/Furmanska 1960, obr. 8), na dolnom Done (13 kusov v hrobe 6 v mohyle 7 v Donskoj - Melentejev 1966, 93-96) a v Povolží (v hlavnom hrobe 3 v mohyle 1 v Cerebaeve a v hrobe 5/3 v Skatovke - Sinicyn 1959, obr. 4: 1; 56: 6).

Nie jednoduchou otázkou je, na aký účel slúžili kostené trubice. V hrobe 108 v Mýtnej Novej Vsi bola trubica umiestnená pri pravej panvovej kosti pochovaného jedinca, neďaleko medenej dýky a skupiny predmetov, ktorú tvorili dve kostené šidlá, dva sílexové hroty šípov a tri kusy sílexovej suroviny. Podobne boli uložené trubice i v ostatných hrobách nitrianskej kultúry, kde sa obvykle taktiež vyskytovali sílexové hroty šípov. To umožňuje predpokladať, že boli uložené spolu vo vrecúsku, prípadne v tulci z organickej hmoty. Ich pomerne častý výskyt v hrobách spolu s loveckým inventárom (Mýtina Nová Ves - hroby 441, 442 a 450; Nitra-Čermáň - hroby 57 a 69) umožňuje uvažovať, že trubice slúžili azda ako vábničky na prilákanie divj zveri pri love.

J. Vladár (1973, 156) a A. Točík (1979, 132, 135) nálezy podobných kostených trubíc z pohrebísk nitrianskej kultúry v Branči a vo Výčapoch-Opatovciach považovali za rukoväti nožov. J. W. Neugebauer (1993, 54) ich nálezy v hrobách kultúry so šnúrovou keramikou z Dolného Rakúska považoval

Obr. 22. Ludanice-Mýtina Nová Ves. Dýka z hrobu 589.

za ihelníky, resp. soľníčky. S. Stuchlík a J. Stuchlíková (1996, 115) nálezy kvalitne opracovaných trubíc z Čiech a Moravy považujú skôr za nejaký druh ozdoby. Podobné trubice z eneolitického hrobu 8 v Mariupole na južnej Ukrajine a z hrobu 5/3 na lokalite Skatovka na Povolží sú interpretované ako súčasť hudobného nástroja, tzv. pannovej píšťaly (Häusler 1960, 323, 324). Nie je vylúčené, že i kostené trubice z hrobov nitrianskej kultúry mohli slúžiť ako hudobný nástroj - píšťala alebo flauta (Bátora/Staššíková-Štukovská 1993, 370-375). Ako je známe, flauta bola dôležitým atribútom kultovej činnosti. Bola spojená s čarovaním úspešnosti lovu, úrodnosti a znovuzrodenia (Häusler 1960, 332). Podľa L. L. Galkina (1975, 187-189) sa v zrubovej kultúre kostené trubice používali pri dojení. Išlo najmä o rituálny spôsob dojenia, ktorý vykonávali spravidla čarodějníci a zariekači.

V Pribajkalskej oblasti sú podobné kostené trubice považované za ihelníky. V niekoľkých prípadoch sa ihly našli uložené priamo v nich (Okladnikov 1950, obr. 87: 2).

Šidlá

V rámci hodnotenej skupiny hrobov sa vyskytli dve kostené šidlá v hrobe 108, datovanom do obdobia nitrianskej kultúry. Šidlá patria k dvom typom (A a B).

Typ A reprezentuje šidlo s jedným koncom ukončeným kĺbovou hlavicou a druhým koncom súmerne zahroteným (dĺ. 73 mm; obr. 12: 1).

Typ B zastupuje šidlo zhotovené z odštípeného boku dlhej kosti, na oboch koncoch zahrotené (dĺ. 72 mm; obr. 12: 2).

Šidlá boli zhotovené z metapodií, t. j. z metakarpálnych a metatarzálnych kostí oviec alebo kôz (podľa určenia M. Fabiša).

Na základe sprievodného materiálu v hrobe 108 možno obe šidlá datovať do staršej fázy nitrianskej kultúry.

Kamenná industria

Silexové hroty šípov

Z hodnotenej skupiny hrobov sa v šiestich z nich (hroby 6, 108, 295, 348, 374 a 440) nachádzali silexové hroty šípov v počte 17 kusov.

Všetky silexové hroty šípov patria jednému typu - typu A (trojuholníkovitý tvar s výrezom v základni a plochou retušou na povrchu), v rámci ktorého možno rozlíšiť dva varianty. Variant A1 reprezentujú hroty šípov so zaoblenými dlhšími stranami a krídelkami a s oválnym výrezom v základni. Našlo sa ich celkom 11 kusov - dva v hrobe 108, päť v hrobe

295, po jednom v hrobch 348 a 440, tri v hrobe 374 (obr. 12: 3, 4; 13: 1-3, 7; 14: 3; 17: 2-4; 20: 4). Variant A2 má tvar pravidelného trojuholníka s hrotitými, resp. useknutými krídelkami a oválnym výrezom v základni. Zo 6 nálezov tohto variantu sa po jednom exemplári našlo v hrobch 6 a 295, po dvoch exemplároch bolo v hrobch 348 a 440 (obr. 9: 2; 13: 4; 14: 2, 4; 20: 3, 5). Silexové hroty šípov v analyzovanej skupine hrobov s dýkami sú zastúpené výrazne početnejšie variantom A1 ako variantom A2. Toto konštatovanie platí celkovo aj o ďalších silexových hrotoch šípov, ktorých sa na pohrebisku v Mýtnej Novej Vsi našlo spolu 123 kusov.

Porovnanie nálezov týchto artefaktov z Mýtnej Novej Vsi s členením hrotov šípov kultúry so šnúrovou keramikou, ktoré uskutočnil J. Machník (1966, 48), ukazuje, že sú blízke jeho typu II (Machník 1966, tab. 35: 2, 3, 5) a ich porovnanie s Borkowského členením silexových hrotov šípov mierzanowickej kultúry v Malopoľsku ukazuje, že prevažná časť našich nálezov je zhodná s jeho typom II a iba niektoré exempláre sú blízke typom I, III a IV (Borkowski 1987, 167).

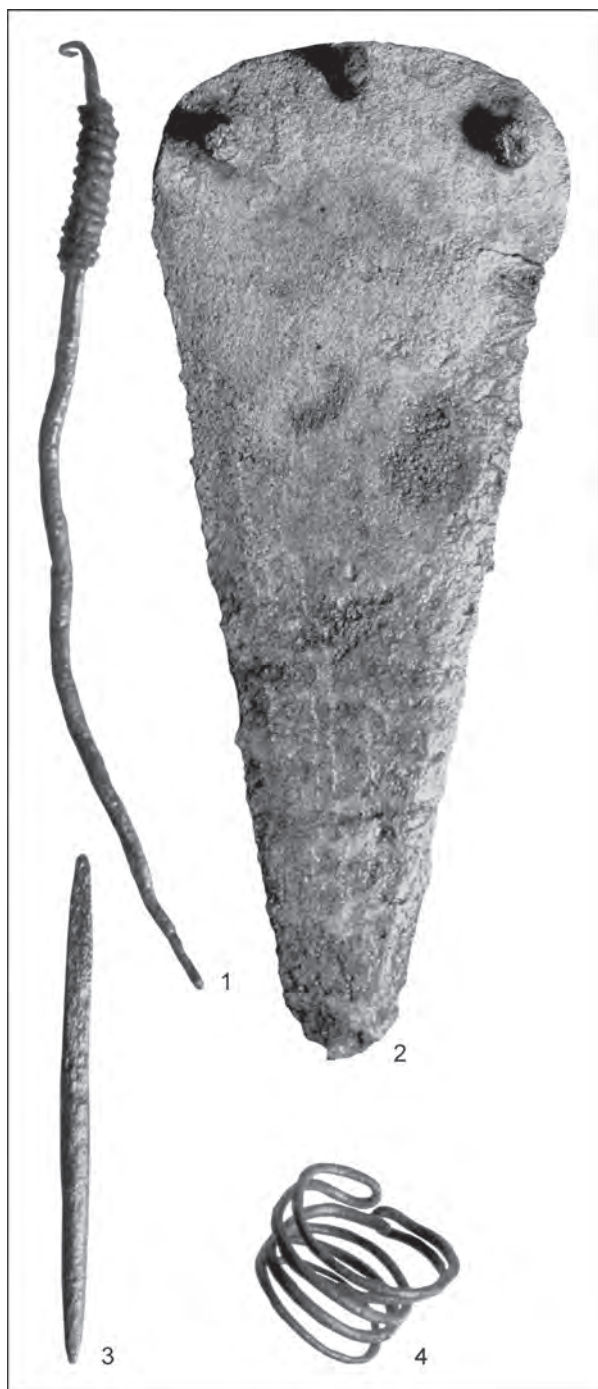
Dĺžka hrotov šípov sa pohybovala od 16,5 mm do 33 mm. Ich rozdielny „kaliber“ mal zrejme praktický, resp. balistický význam. Väčšie exempláre pravdepodobne slúžili na lov vysokej a čiernej zveri a menšie na zajace, pernatú zver a vtáky (Bátora 1994, 11). Počet hrotov šípov v hrobch s dýkami sa pohybuje od jedného do piatich exemplárov. Celkovo sa na pohrebisku v Mýtnej Novej Vsi ich počet v jednom hrobe pohyboval od 1 do 16 kusov (hrob 262). Z pohrebísk s väčším počtom týchto nálezov možno spomenúť pohrebisko v Holešove, kde sa v hrobe 310 našlo 15 kusov (Ondráček/Šebela 1985). Iná je situácia v príbuznej mierzanowickej kultúre v Malopoľsku, kde viaceré hroby obsahovali vyše 20 silexových hrotov šípov. Hrob 87 z Mierzanowic s 25 exemplármi patrí v rámci mierzanowickej kultúry k hrobom s ich doteraz najväčším počtom (Machník 1967, 74). Väčšie počty hrotov šípov v jednom hrobe sa vyskytovali aj v rámci predchádzajúcej kultúry Chłopice-Veselé, napríklad v Mierzanowiciach bolo v hrobe 89 až 15 kusov (Uzarowiczowa 1970, obr. 8: e) a v kultúre so šnúrovou keramikou v Żukowe obsahoval hrob 1 až 21 exemplárov (Marciniak 1960, 48). Všetky uvedené počty týchto nálezov v hrobch boli najnovšie prekonané odkryvom hrobu kultúry so šnúrovou keramikou v Mydłowe v juhovýchodnom Poľsku. V hrobe 2 sa tam našlo spolu 27 silexových hrotov šípov (Bargiel 2009, 196, obr. 2). Ide o doteraz najväčší zaznamenaný počet ich nálezov v jednom hrobe na celom území rozšírenia kultúry so šnúrovou keramikou. Väčšie počty silexových hrotov šípov obvykle obsahovali najbohatšie vybavené hroby mužov, čo evidentne poukazuje na súvislosť s ich spoločen-

Obr. 23. Ludanice-Mýtina Nová Ves. Dýka z hrobu 440.

ským postavením v súdobej spoločnosti. L. S. Klejn, opierajúc sa o historicko-etnografické paralely vo včasnoiránskych kultúrach, ako aj o ďalšie archeologické nálezy v katakombovej kultúre v eurázijskom stepnom regióne, tiež predpokladá, že takéto nálezy v hrobch možno považovať za doklad, že zomrelý jedinec mal v spoločnosti vysoké postavenie (Klejn 1967, 210; 222-227). K podobnému záveru prišiel aj S. N. Bratčenko (1989, 70-82) pri spracovaní problematiky šípov a luku v období eneolitu a doby bronzovej v oblasti juhovýchodnej Európy.

V hrobch s dýkami na pohrebisku v Mýtnej Novej Vsi sa oba varianty silexových hrotov šípov (A1, A2) vyskytujú často spolu (hroby 295, 348, 440).

Obr. 24. Ludanice-Mýtina Nová Ves.
Kovový inventár hrobu 6.

Hroby s ich nálezmi patria prevažne do staršej fázy nitrianskej kultúry a len v jednom prípade (hrob 6) sú datované do nitriansko-únětickej (predklasickej) až počiatku klasickej fázy únětickej kultúry.

Podľa petrografickej analýzy E. Illášovej boli silexové hroty šípov zhotovené prevažne z rádiolaritu (9 kusov) a limonokvarcitu (7 kusov). Iba jeden, v hrobe 295, bol z pazúrika. Aj na iných pohrebis-

kách nitrianskej kultúry boli silexové hroty šípov zhotovené prevažne z rádiolaritu a limonokvarcitu. Rádiolarit, prevažne čokoládovohnedej farby, získavali obyvatelia staršej doby bronzovej najmä v bradlovom pásme Bielych Karpát a Javorníkov, na strednom Považí hlavne v úseku tzv. kysucko-pieninskej série a v severnej oblasti bradlového pásma medzi Nemšovou a Pruským (Bátora/Illášová 1987, 236). V katastroch obcí Vršatecké Podhradie, Krivoklát, Bolešov a Svätá Sidónia boli zistené miesta ťažby rádiolaritu, ako aj miesta jeho prvotného opracovania - ateliéry (Pavelčík 1993, 67-74). Rádiolarit sa získaval aj z aluviálnych riečnych sedimentov rieky Váh.

Limonokvarcit sa nachádzal v Žiarskej kotline, v katastroch dnešných obcí Slaská, Lutila, Jelšovský potok a Kopernica, kde sa doteraz zachovali stopy povrchovej ťažby. Nie je vylúčené, že sa využívali aj sekundárne ložiská limonokvarcitu na dolnom toku Hrona (Bátora 1991, 100).

Úštepky a silexová surovina

Okrem silexových hrotov šípov sa v hrobách s dýkami vyskytli aj 4 úštepky a 15 kusov silexovej suroviny. Úštepky aj surovina boli vyhotovené tiež z rádiolaritu a limonokvarcitu. Úštepky pochádzajú z hrobov staršieho úseku klasickej fázy únětickej kultúry (hroby 352 a 390B - obr. 15: 1; 19: 6-9), surovina sa vyskytla v hrobách nitrianskej kultúry (hroby 108 a 374 - obr. 12: 7, 8; 17: 5-16).

POHREBNÝ RÍTUS

Hrobové jamy a ich úpravy

Hrobové jamy mali pravidelný obdĺžnikový tvar a zaoblené rohy, steny kolmé, resp. zošíkmené, dno prevažne rovné. Iba v prípade hrobu 348 dno klesalo od západu smerom na východ. Dĺžka hrobových jam nitrianskej kultúry sa pohybovala v rozmedzí od 1,7 m (hrob 295) do 2,35 m (hrob 440), šírka od 0,7 m (hrob 295) do 1,33 m (hrob 440) a hĺbka od 0,2 m (hrob 589) do 1,25 m (hrob 108). V únětickej kultúre (ak nepočítame extrémne veľkú hrobovú jamu dvojhrobu 390 s rozmermi 2,56 x 1,85 x 0,5 m) mali hrobové jamy dĺžku v rozpätí od 1,45 m (hrob 24) do 2 m (hroby 352 a 353), šírku od 0,63 m (hrob 24) do 1 m (hroby 26 a 353) a hĺbku od 0,23 m (hrob 24) do 0,66 m (hrob 353). Pozoruhodné je, že celkovo sú hroby nitrianskej kultúry rozmernejšie a majú väčšiu kubatúru ako hroby únětickej kultúry.

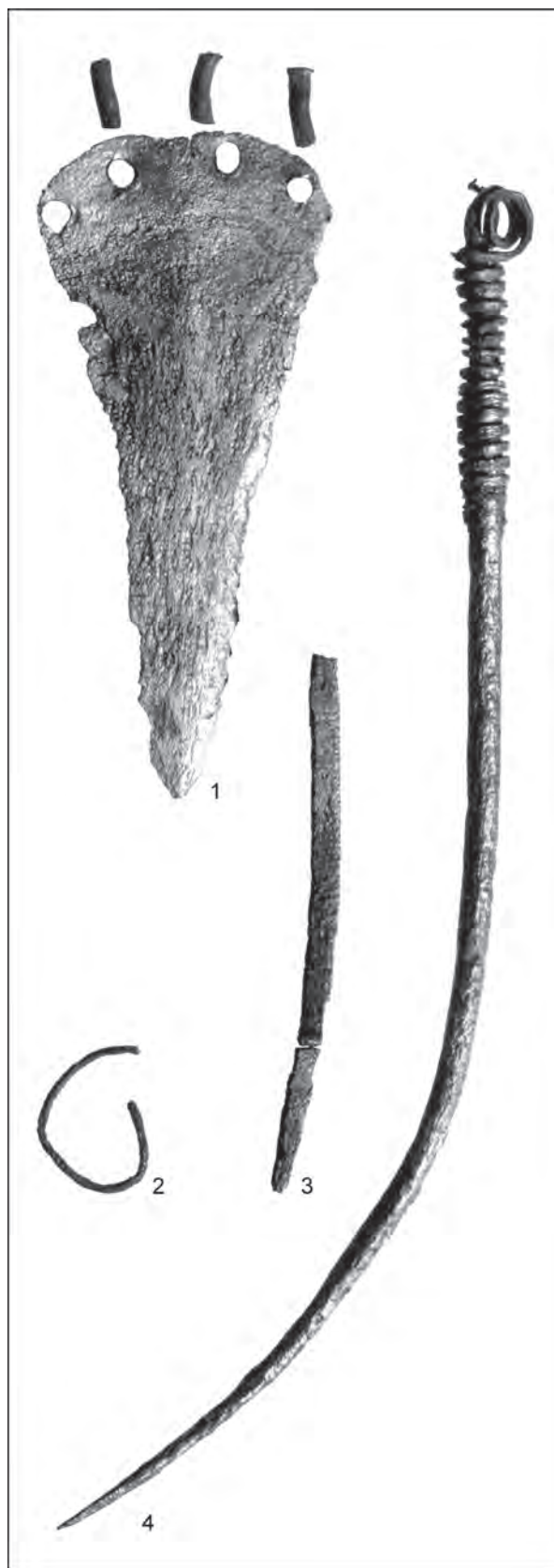
V dvoch hrobách, ktoré mali v inventári dýky (hroby 353 a 440), sa zistili stopy špeciálnych kon-

štrukcií. Hrob 353 mal pravidelnú obdĺžnikovú hrobovú jamu s hnedožltou výplňou, orámovanú po okrajoch žltými sprašovými pásmi širokými 10-15 cm (obr. 4: 2). Ide zrejme o doklad pozoruhodnej úpravy hrobovej jamy - o jej tzv. „vystlanie“, ktoré pozostávalo z intencionálneho uloženia spráše pozdĺž všetkých štyroch stien. Mohlo ísť o podobnú úpravu a pochovanie, aké spomína K. Tihelka (1960, 749) z pohrebiska únětickej kultúry v Rebešoviach na Morave do „hliněných schránek vymodelovaných z jílů“.

Na pohrebisku v Mýtnej Novej Vsi bola podobná úprava zistená v ďalších 16 hroboch. Všetky hroby s „výstelkou“ hrobových jám sa koncentrovali v najzápadnejšom výbežku pohrebiska. Ide o priestor, kde sa hroby nachádzali najhlbšie od dnešného povrchu v rámci celého pohrebiska. Na tých miestach bola pomerne prudká depresia s ílovitým vlhkým podložím (zrejme pozostatok starého zaplneného meandra rieky Nitry). Práve vlhké podložie mohlo byť príčinou tejto neobvyklej úpravy hrobových jám v snahe zabrániť prenikaniu spodnej vody do hrobov.

S použitím hlinenej výstelky sa stretávame už v hroboch kultúry so šnúrovou keramikou vo východnom Nemecku, napríklad na lokalitách Niedertopfstedt (Timpel 1960, 229) a Dornburg (Peschel 1963, 93, 97). K hrobu 348 v Mýtnej Novej Vsi je konštrukciou veľmi blízky hrob 55 na pohrebisku v Śmiardowe Krajeńskom, patriacom grobsko-śmiardowskej kultúre, ktorá bola rozšírená v strednej časti západného Poľska (v tzv. Veľkopoľsku). V uvedenom hrobe boli steny hrobovej jamy zhotovené z hlinito-zemitej zmesi (Schäfer 1987, 115).

V Mýtnej Novej Vsi v hrobe 440 sa na dne zachovanej časti hrobovej jamy vyrysovali pri jej okrajoch šedé pásy zeminy, široké cca 10 cm, ktoré možno považovať za zvyšky dreveného obloženia (obr. 6). Hrob 240 mal neobvykle rozmernú hrobovú jamu (dĺ. 238 cm, š. 135 cm, hl. 85 cm), patriacu popri dvojhrobe 390 k najväčším zo spracováanej skupiny hrobov. Uvedené drevené obloženie pravdepodobne pozostávalo zo zrubovej konštrukcie, ktorou boli obložené všetky štyri steny, a z dreveného stropu, ktorým bola hrobová jama prekrytá v hornej časti. S najväčšou pravdepodobnosťou išlo o podobné vydrevenie hrobovej jamy, aké bolo zistené v Mýtnej Novej Vsi aj v hrobe 262 (Bátora 1999a, obr. 6), na pohrebisku v Jelšovciach v hrobe 585 (Bátora 2000, obr. 541) a v Branči v hrobe 31 (Vladár 1973, obr. 10). Stopy po drevenom obložení hrobovej jamy, na východnej a západnej stene po celej dĺžke, sa podarilo zachytiť v hrobe kultúry zvoncovitých pohárov na Morave na lokalite Marefy I-Člupy (Kalousek 1956, 80, obr. 6). Vydrevená konštrukcia hrobovej jamy

Obr. 25. Ludanice-Mýtina Nová Ves. 1 - dýka z hrobu 390B; 2-4 - časť kovového inventára hrobu 390A.

je známa i z ďalšieho hrobu kultúry zvoncovitých pohárov - z hrobu XIII v Smolíne na Morave (*Novotný 1958*, obr. 3).

Voľný priestor okolo hrobu 440 naznačuje, že mohol byť pôvodne prekrytý mohylovým násypom. Podobný predpoklad sa viaže aj na spomenutý hrob 585 na pohrebisku v Jelšovciach, kde na existenciu násypu nad hrobom poukazuje i veľká amforovitá nádoba (*Bátora 2000*, 451). Jej pôvodná existencia v priestore nad hrobom 440 sa dá, vzhľadom na porušenie celej západnej polovice hrobu objektom z mladšej doby bronzovej, iba predpokladať. Pozoruhodné je, že tak v hrobe 440 v Mýtnej Novej Vsi, ako aj v hrobe 585 v Jelšovciach a v hrobe 31 v Branči boli pochovaní dospelí muži vo veku adultus II a maturus I.

Uloženie pochovaných v hrobch

Vo všetkých 13 hrobch s dýkami na pohrebisku v Mýtnej Novej Vsi boli pochovaní jedinci mužského pohlavia (vrátane zvieracieho hrobu 6). Z toho vyplynulo aj ich uloženie a orientácia vzhľadom na svetové strany. Všetci jedinci boli uložení v skrčenej polohe na pravom boku. Prevažne, teda v desiatich prípadoch boli hlavou orientovaní v smere základnej orientácie mužov v nitrianskej kultúre, t. j. Z-V, a štyrikrát v miernej odchýlke od tohto smeru, t. j. ZSZ-VJV. Tiež charakteristické smerovanie tvárovej časti lebky mužov nitrianskej kultúry na juh bolo dodržané v desiatich prípadoch. V jednom prípade bola zistená malá odchýlka od uvedeného smerovania na JJZ a v troch prípadoch toto smerovanie nebolo možné zistiť (hroby 6, 440 a 589).

Podobne ako na iných pohrebiskách zo staršej doby bronzovej na Ponitří, bolo uloženie a orientácia pochovaných mužov v hrobch únětickej kultúry na pohrebisku v Mýtnej Novej Vsi identické s orientáciou a uložením mužov v hrobch nitrianskej kultúry. Možno to považovať za dobrý doklad prežívania tradícií v pohrebnom ríte dvoch bezprostredne po sebe nasledujúcich kultúr.

Uloženie dýk

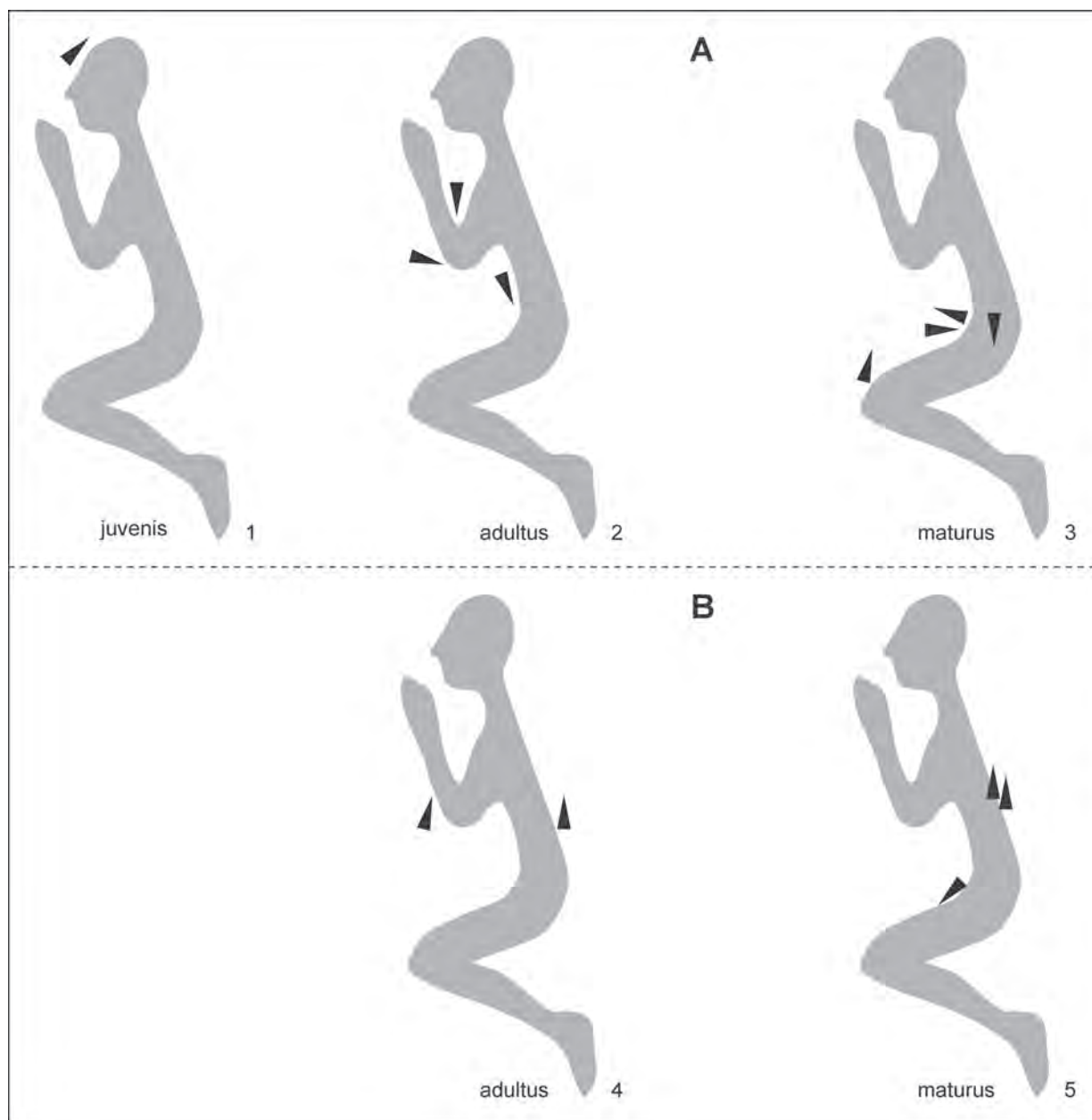
Detailné sledovanie umiestnenia dýk v hrobch na pohrebisku v Mýtnej Novej Vsi prinieslo viaceré pozoruhodné poznatky. Osobitne sme si všimli na jednej strane hroby nitrianskej kultúry a na strane druhej hroby únětickej kultúry. Nakoľko sa dýky vyskytovali iba v hrobch mužov, jednotlivo sme sledovali aj vekové kategórie zomrelých. V hrobch mužov nitrianskej kultúry vo veku adultus a v jednom prípade vo veku juvenis (hrob 348) sa dýky nachádzali iba v oblasti hornej časti tela (od panvových kostí vyššie - obr. 26: 1, 2), pred ohnu-

tými hornými končatinami (hrob 484), v ich ohybe (hrob 589), nad pravou panvovou kosťou (hrob 108) a tesne pri čelovej kosti (hrob 348). Dýky boli hrotmi uložené rôznymi smermi (obr. 26: 1, 2). V hrobch mužov nitrianskej kultúry vo veku maturus I a II sa dýky nachádzali prevažne v priestore panvových kostí (hroby 26, 374 a 440) a v jednom prípade pred ohnutými stehennými kosťami (hrob 295). Hroty dýk mali rôzne smerovanie, tak ako v hrobch mladých mužov (obr. 26: 3).

V hrobch mužov únětickej kultúry vo veku adultus I a II sa dýky nachádzali, podobne ako v nitrianskej kultúre, iba v hornej, resp. pri hornej časti tela. V jednom prípade boli pred ohnutými hornými končatinami (hrob 352) a v druhom za kosťami pri ľavej ramennej kosti. V oboch prípadoch boli dýky orientované hrotom nahor v smere uloženia lebky (obr. 26: 4). V hrobch mužov únětickej kultúry vo veku maturus I sa dýky v dvoch prípadoch (hroby 353 a 390 A) nachádzali uložené za kosťami a podobne ako v hrobch mladých mužov ležali hrotmi nahor v smere uloženia lebky, v jednom prípade (hrob 24) sa dýka nachádzala v priestore pravej panvovej kosti (obr. 26: 5).

Z porovnania umiestnenia dýk v hrobch mužov nitrianskej a únětickej kultúry na pohrebisku v Mýtnej Novej Vsi vyplynul evidentný rozdiel. Kým celkovo v hrobch mužov nitrianskej kultúry sa dýky vyskytovali v priestore horných končatín, lebky, panvy a stehenných kostí (obr. 27: 1), tak v hrobch mužov únětickej kultúry sa nachádzali prevažne za kosťami a iba ojedinele pri horných končatinách a panve (obr. 27: 2). Pozoruhodný rozdiel medzi hrobmi oboch kultúr bol nielen v uložení dýk, ale i v smerovaní ich hrotov. Kým v hrobch nitrianskej kultúry hroty dýk mali rôzne smerovanie (obr. 27: 1), v hrobch únětickej kultúry výrazne prevažovalo ich smerovanie hrotmi nahor v smere lebky (obr. 27: 2).

Ak vychádzame z predpokladu, že v hrobch boli dýky prevažne uložené tak, ako ich muži nosili za života, môžeme konštatovať evidentný rozdiel v spôsobe ich nosenia v nitrianskej a únětickej kultúre. Kým v nitrianskej kultúre prevládalo ich nosenie zrejme na opasku pri pravom boku, v únětickej kultúre bolo zvykom nosiť ich v oblasti chrbta hrotom nahor. V prípade takéhoto nosenia možno predpokladať popri opasku na páse tiež existenciu ďalšieho opaska smerujúceho krížom cez ľavé plece. Možno zároveň predpokladať, vzhľadom na nosenie dýky s rukoväťou smerujúcou nadol, jej pevnú fixáciu, zabráňujúcu vypadnutiu zbrane z puzdra z organickej látky. Takéto rozdielne umiestnenie dýk v oboch kultúrach môže znamenať nielen odlišnosť v kroji, ale môže poukazovať i na prípadný rozdielny spôsob v „technike“ boja zblízka.

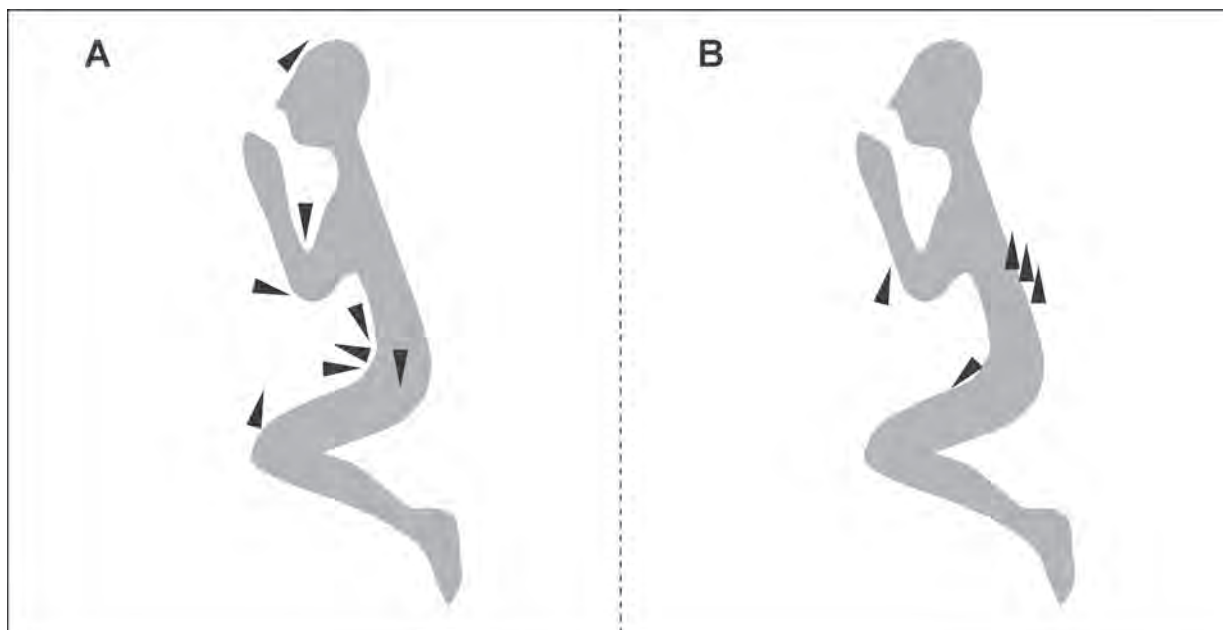

Obr. 26. Ludanice-Mýtň Nová Ves. Miesta uloženia dýk pri kostrách mužov podľa jednotlivých vekových kategórií v hroboch nitrianskej (A) a únětickej (B) kultúry.

S dýkou umiestnenou za chrbtom sa stretávame ojedinele aj na iných súdobých pohrebiskách. Dokumentujú to napríklad hroby na pohrebisku unterwölblinskej kultúry vo Franzhausene I v Dolnom Rakúsku (hroby 868 a 926), kde boli dýky uložené prevažne hrotom nadol (*Neugebauer/Neugebauer 1997*, tab. 371; 405) a iba výnimočne (hrob 57) hrotom smerujúcim hore (*Neugebauer/Neugebauer 1997*, tab. 19), podobne ako v Mýtnej Novej Vsi.

Odlišné od ostatných hrobov na pohrebisku v Mýtnej Novej Vsi bolo umiestnenie dýky v hro-

be 6, patriacom únětickej kultúre, v ktorom bola pochovaná ovca, resp. koza. Dýka sa nachádzala medzi dolnou čeľusťou a krčnými stavcami zvierťaťa, pričom hrotom bola akoby zabodnutá medzi ne (obr. 3: 1; 8: 2). Takéto umiestnenie dýky by mohlo naznačovať, že zviera podrezali, teda že išlo o zvieraciu obeť. Vzhľadom na celkovú hrobovú výbavu (obr. 9) a uloženie kostry (obr. 3: 1) možno predpokladať, že v hrobe bolo symbolicky pochované zviera miesto muža - významnej osobnosti (bojovníka?) tamjšej komunity, ktorého telo nebolo z nejakých dôvodov k dispozícii (napr.

Obr. 27. Ludanice-Mýtňa Nová Ves. Uloženie dýk v hrobách mužov všetkých vekových kategórií. A - nitrianska kultúra; B - únětická kultúra.

úmrtie ďaleko od osady, utopenie, roztrhanie divou zverou a pod.). Nepriamo by to podporovalo i bezprostredné susedstvo hrobu 29, v ktorom boli pochovaní dvaja jedinci (muži vo veku adultus II a maturus), ktorí mali na lebkách stopy smrteľných zranení (Bátora 2005, 526, 527).

Pozoruhodným fenoménom bolo uloženie neúplných dýk do hrobov mužov nitrianskej kultúry, zistené v dvoch prípadoch. V jednom prípade išlo o zlomok - hrot dýky bez tyla (hrob 26 - obr. 11: 1), v druhom prípade išlo o torzo dýky s hrotom so stopami po intencionálnom odseknutí (hrob 348 - obr. 14: 1). Ide o jav, s ktorým sa stretávame aj na iných pohrebiskách nitrianskej kultúry. Dobro to dokumentujú zlomky hrotov dýk, zistené na pohrebisku v Jelšovciach v hrobe 603 (Bátora 2000, tab. 51: 9), v Tvrdšovciach v hrobe 48 (Točík 1979, tab. LVIII: 3), v Šali I v hrobe 29 (Točík 1979, tab. LXI: 14) a vo Výčapoch Opatovciach v hrobe 183 (Točík 1979, tab. XLIII: 18). Ukazuje sa, že vo väčšine prípadov boli v týchto hrobách pochovaní starší dospelí muži.

Nahradenie celej dýky iba jej časťou by mohlo poukazovať na zámerné znehodnotenie funkčnosti predmetu, teda aj zbrane pred uložením do hrobu, azda v zmysle predstavy(?), že mŕtvemu patria iba „mŕtve“ veci. Ak by tomu bolo tak, vzniká oprávnená otázka, prečo takáto predstava(?) bola uplatnená iba v prípade týchto dvoch hrobov. Ide o zaujímavú problematiku, ktorej treba venovať pozornosť v osobitnej štúdii.

Uloženie nádoby v priestore nad úrovňou hrobu

Pozoruhodným fenoménom bolo uloženie veľkej amforovitej nádoby (s výškou 387 mm) v priestore nachádzajúcom sa nad hrobovou jamou hrobu 26 (obr. 3: 3). S podobným umiestnením nádoby sa stretávame na pohrebisku v Mýtnej Novej Vsi aj v ďalších v hrobách nitrianskej kultúry. Okrem iných to boli hroby s domami mŕtvych (hroby 206, 262, 305, 509 a 513 - Bátora 1999a, 1-57).

Uloženie nádob v priestore nad hrobom sa vyskytuje aj na ďalších pohrebiskách nitrianskej kultúry. V štyroch prípadoch sa napríklad zistili na pohrebisku Nitra-Čermáň (hroby 35, 42, 44 a 52), v jednom prípade na pohrebisku Nitra-Partizánska ulica (hrob 6 - Vladár/Bátora 2004, obr. 3) a početnejšie aj na pohrebisku v Branči (Vladár 1973, obr. 10; 51). Takmer vo všetkých prípadoch ide o hroby, v ktorých sa nachádzali drevené konštrukcie, takže takúto konštrukciu možno oprávnené predpokladať aj v hrobe 26 v Mýtnej Novej Vsi. Nádoby boli pôvodne uložené v násype nad hrobom alebo priamo na drevenom strope hrobovej komory.

S celými nádobami v priestore nad hrobom sa v príbuzných epišnúrových kultúrach prikarpatského kultúrneho komplexu nestretávame, čo je do určitej miery prekvapujúce. Vyskytujú sa však ojedinele v susednej protoúnětickej kultúre na južnej Morave (napr. hrob III v Opatoviciach pri Rajhrade - Dezort 1963-1964, 52 a v hrobe v Chrliciach -

Staňa 1957, 164). Oveľa výraznejšie sú takéto nálezy doložené v ďalších súvekých kultúrach najmä vo východnej Európe, napríklad na pohrebiskách faľjanovskej kultúry vo Vaulove, Volosovo-Danilove, Timofejeve (*Krajnov 1941, 122; 1972, 141, 194*) a v balanovskej skupine na eponymnom nálezisku Balanovo (*Bader 1963, 91-141*).

Pôvod zvyku ukladania nádob do násypu nad hrobom možno v nitrianskej kultúre hľadať v závere eneolitu v mohylách a hrobch kultúry so šnúrovou keramikou. Poznáme ho najmä z Malopoľska, z prostredia lubaczowskej skupiny kultúry so šnúrovou keramikou. Napríklad na lokalite Lukawica v mohyle K sa nad úrovňou hrobovej jamy nachádzal pohár a v zásype hrobu boli zlomky ďalšieho, v násype mohyly VI v Brzezinkách a v mohyle I v Lipie sa nádoby nachádzali nad stredom pôdorysu hrobovej jamy (*Machník 1966, 74, 75, 78*). Ojedinele sa s týmto javom v mohylách kultúry so šnúrovou keramikou stretávame aj na východnej Morave, napríklad v mohyle III v Kostelci (*Červinka 1911, 21*) a v mohylovom násype v Neměticích (*Schránil 1928, obr. 9*).

Zvyk ukladania nádob do hlineného násypu nad hrobom, resp. na drevené prekrytie hrobu, pravdepodobne súvisí s rituálnymi úkonmi počas pohrebných obradov a s pohrebnými hostinami. Úzko s tým súvisí aj ukladanie častí rozbitých nádob alebo črepov do násypu nad hrobom (*Krause 1988, 48*).

Pohlavie a vek pochovaných

Ako už bolo uvedené, vo všetkých hrobch s dýkami v Mýtnej Novej Vsi boli pochovaní jedinci mužského pohlavia (vrátane zvieracieho hrobu 6). Z hľadiska veku jednoznačne dominujú dospelí vo vekovej kategórii matusus - matusus I (5 zomrelých) a matusus II (1 zomrelý), potom nasleduje veková kategória adultus - adultus I (2 zomrelí) a adultus II (2 zomrelí). V jednom prípade bol v hrobe pochovaný jedinec vo veku adultus II/matusus I (hrob 440). Nedospelá populácia je reprezentovaná iba jedným zomrelým vo veku juvenis (18-20 rokov), ktorý bol pochovaný v hrobe 348. Z hľadiska kultúrnej príslušnosti jednotlivých hrobov možno konštatovať, že obidve vekové kategórie - matusus aj adultus boli zastúpené v oboch kultúrach. Iba nedospelý jedinec vo veku juvenis, uložený v hrobe 348, patrí do obdobia nitrianskej kultúry.

Umiestnenie hrobov s dýkami v areáli pohrebiska

Hroby s dýkami na pohrebisku v Mýtnej Novej Vsi sa nachádzali v jeho západnej polovici. Výnimku tvoril iba hrob 484, datovaný do obdobia nitrianskej kultúry, ktorý sa nachádzal na JV okraji pohrebiska

(obr. 2). Hroby s dýkami nitrianskej kultúry boli roztrúsené v rámci západnej polovice pohrebiska a iba hroby 348 a 374 sa nachádzali v jednom rade blízko seba. Hroby s dýkami únětickej kultúry boli umiestnené prevažne na západnom okraji pohrebiska, kde sa nachádzala aj prevažná väčšina hrobov tejto kultúry. Bezprostredne vedľa seba sa nachádzali iba dva hroby - hrob 352 a hrob 390, ktorý obsahoval dve dýky.

Ak sa pozrieme na rozmiestnenie dýk na pohrebisku bez ohľadu na kultúrnu príslušnosť, môžeme pozorovať výraznú koncentráciu hrobov s dýkami v jeho západnej až juhozápadnej časti (obr. 2). V páse dlhom 20 metrov a širokom 5 metrov tam evidujeme až päť hrobov so šiestimi dýkami (hroby 348, 352, 353, 374, 390A, 390B).

Podobne ako v Mýtnej Novej Vsi, aj na pohrebisku únětickej kultúry v Tešeticiach-Kyjoviciach sa hroby s dýkami koncentrovali v jeho západnej časti. Podľa V. Podborského bola západná časť pohrebiska vyčlenená najmä príslušníkom bojovníckej vrstvy, vrátane detí. Svedčí o tom prítomnosť dýk v hrobch detí, ako symbolu príslušnosti k tejto vrstve obyvateľstva. Výrazne to dokumentuje detský hrob 17, kde bolo 7-ročné dieťa pochované s dvomi dýkami (*Podborský 1987, 102, obr. 10b*). Podobne ako u detí, možno chápať prítomnosť dýk aj v hrobch žien. Výskumy pohrebísk zo staršej doby bronzovej ukazujú, že nálezy dýk v hrobovej výbave žien nepatria k príliš zriedkavým nálezom (*Bátora 2000, 402*). Dýky pochádzajúce z hrobov žien však majú často malé rozmery, resp. dlhým používaním boli značne skrútené. Stratili teda pôvodnú funkciu zbrane, čím potvrdzujú aj názor H. Wüstemanna (*1990, 557-561*).

Pozoruhodné je, že okolo viacerých hrobov s dýkami nitrianskej kultúry na pohrebisku v Mýtnej Novej Vsi sa nachádzal voľný priestor (hroby 26, 108, 295, 440), ktorý umožňuje v niektorých prípadoch predpokladať mohylové násypy s priemerom až 5 m. V prípade únětickej kultúry je výraznejší voľný priestor evidovaný iba v okolí hrobu 24 (obr. 2).

Spomenutá koncentrácia hrobov s dýkami v západnej časti pohrebiska, ako aj predpoklad existencie mohylových násypov nad viacerými takýmito hrobmi poskytujú možnosť uvažovať o tom, že v týchto hrobch boli pochovaní príslušníci vyššej spoločenskej vrstvy, lovci, bojovníci. Potvrdzuje to aj výskum sociálnej organizácie z pohrebiska v Branči, kde bola tamojšia komunita tiež sociálne stratifikovaná. Popri bohatých hrobch mužov to dokladajú aj bohaté hroby žien (*Harde 2005, 93-96; Shennan 1975, 285-287*). Privilegium vlastníť kovovú zbraň mali iba vyvolení členovia vtedajšej spoločnosti (*Novotná 2001, 321*).

Výskyt inej výzbroje na pohrebisku a doklady zranení

Doklady ďalšej výzbroje na pohrebisku v Mýtnej Novej Vsi sa vyskytli najmä v hrobách nitrianskej kultúry. Ide o silexové hroty šípov, ktoré svedčia o používaní strelnej diaľkovej zbrane - luku. Vyskytli sa (celkom 17 kusov) v šiestich z trinástich hrobov s dýkami (hroby 6, 108, 295, 348, 374 a 440). Ako už bolo uvedené, v rámci pohrebiska v Mýtnej Novej Vsi bol počet hrobov s hrotmi šípov podstatne väčší (123 kusov) ako na iných pohrebiskách na juhozápadnom Slovensku, čím sa približuje k pohrebisku nitrianskej a únětickej kultúry v Holešove na východnej Morave, odkiaľ pochádza 132 exemplárov (Bátora 1999b, 41). Popri vysokom počte militárií (hroty šípov, dýky, sekerky) zaraďujú nekropolu v Mýtnej Novej Vsi k osobitým v rámci juhozápadného Slovenska tiež doklady početných zranení zistených na kostrách pochovaných. Vysoký počet zbraní v hrobách, ako

aj značný počet zranených poukazuje na intenzívne bojové stretnutia populácie žijúcej a pochováajúcej v Mýtnej Novej Vsi. Vynára sa tu otázka, kto mohol byť nepriateľom tamjších obyvateľov? Ak sa na problém pozrieme z hľadiska geografického rozšírenia nitrianskej a únětickej kultúry, zistíme, že osada priliehajúca k pohrebisku v Mýtnej Novej Vsi sa nachádzala v staršej dobe bronzovej na severnom okraji sídliskovej oikumeny oboch uvedených kultúr na Ponitří. V ich bezprostrednom severnom a severovýchodnom susedstve, v podhorských a horských oblastiach stredného Slovenska, muselo ešte sídlieť aj iné obyvateľstvo v nevelkej vzdialenosti od ložísk farebných kovov (medi a zlata). Zrejme vzrastajúci tlak a záujem o ich exploatáciu, ale aj o následnú distribúciu suroviny mohol byť stretnutím záujmov a príčinou bojových stretnutí (Bátora 1999b, 41-46; Harde 2005, 96-103). Otázne je, ako spätne vplývali tieto bojové konflikty na vtedajšiu spoločnosť a na formovanie jej vnútornej štruktúry a sociálnej diferenciácie.

LITERATÚRA

- Babel 1992 - J. Babel: Wyobrażenie wioski prahistorycznej na zabytku ze Złotej, woj. Tarnobrzeskie. Spraw. Arch. 44, 1992, 117-128.
- Bader 1963 - O. N. Bader: Balanovskij mogilnik. Iz istorii lesnego Povolžja v epochu bronzы. Moskva 1963.
- Bargiel 2009 - B. Bagiel: Z problematyki występowania grocików krzemiennych na przykładzie znaleziska z Mydlowa, pow. Opatowski, woj. Świętokrzyskie. In: H. Taras/A. Zakosćielna (Red.): Hereditas praeteriti Additamenta archaeologica et historica dedicata Ioanni Gurba Octogesimo Anno Nascendi. Lublin 2009, 195-208.
- Bátora 1984 - J. Bátora: Nové hrobové nálezy nitrianskej skupiny na juhozápadnom Slovensku. Arch. Rozhledy 36, 1984, 629-637.
- Bátora 1991 - J. Bátora: The reflection of economy and social structure in the cemeteries of the Chľopice-Veselé and Nitra cultures. Slov. Arch. 39, 1991, 91-142.
- Bátora 1994 - J. Bátora: Hunting in the Early Bronze Age in Slovakia. In: Bronze Age in Slovakia. Pam. a Múz. Mimoriadne číslo, 1994, 11, 12.
- Bátora 1999a - J. Bátora: Gräber mit Totenhäusern auf frühbronzezeitlichen Gräberfeldern in der Slowakei. (Beitrag zu Kulturverbindungen zwischen Mittel-, West- und Osteuropa.) Prähist. Zeitschr. 74, 1999, 1-57.
- Bátora 1999b - J. Bátora: Waffen und Belege von Kampftreffen während der Frühbronzezeit in der Südwestslowakei. In: J. Bátora/J. Peška (Hrsg.): Aktuelle Probleme der Erforschung der Frühbronzezeit in Böhmen und Mähren und in der Slowakei. Nitra 1999, 41-52.
- Bátora 2000 - J. Bátora: Das Gräberfeld von Jelšovce. Ein Beitrag zur Frühbronzezeit im nordwestlichen Karpatenbecken. I, II. Kiel 2000.
- Bátora 2005 - J. Bátora: Eine Tierbestattung auf dem frühbronzezeitlichen Gräberfeld von Ludanice, Ortsteil Mýtna Nová Ves in der Südwestslowakei. In: B. Horejs/R. Jung/E. Kaiser/B. Teržan (Hrsg.): Interpretationsraum Bronzezeit Bernhard Hänsel von seinem Schülern gewidmet. Universitätsforsch. Prähist. Arch. 21. Bonn 2005, 521-529.
- Bátora/Illášová 1987 - J. Bátora/L. Illášová: Petroarcheologické analýzy kamenných artefaktov z pohrebiska v Jelšovciach a Mýtnej Novej Vsi. In: Archeológia - Geofyzika - Archeometria. 5. celoštátne sympóziu, Nové Vozokany 12.-17. apríla 1986. Acta Interdiscip. Arch. 5. Nitra 1987, 234-242.
- Bátora/Pernicka 1999 - J. Bátora/E. Pernicka: Metalographische Analyse der Kupferartefakte aus Jelšovce in der Südwestslowakei. Der Anschnitt 9, 1999, 175-182.
- Bátora/Schultz 2004 - J. Bátora/M. Schultz: Výskum pohrebiska zo staršej doby bronzovej v Ludaniciach. AVANS 2003, 2004, 29.
- Bátora/Staššiková-Štukovská 1993 - J. Bátora/D. Staššiková-Štukovská: Einzellängsflöten aus der Frühbronzezeit in der Slowakei? In: Actes du XII. Congrès International des Sciences Préhistoriques. Bratislava 1.-7. 9. 1991. Bratislava 1993, 370-375.
- Berezovec/Pokrovská/Furmanská 1960 - D. T. Berezovec/E. F. Pokrovská/A. I. Furmanská: Kurhany epochy bronzы poblizu s. Marjanskoho. Arch. Pam. Ukrajinskij RSR 9, 1960, 102-126.

- Bertemes 1989* - F. Bertemes: Das frühbronzezeitliche Gräberfeld von Gemeinlebarn. Kulturhistorische und paläometalurgische Studien. Text, Katalog. Bonn 1989.
- Borkowski 1987* - W. Borkowski: Neolithic and Early Bronze Age Heart-Shaped Arrow-Heads from the Little Poland Upland. Arch. Interregionalis 8, 1987, 147-181.
- Borkovskij 1933* - J. Borkovskij: Problémy středoevropské šňůrové kultury. Pam. Arch. 39, 1933, 3-12.
- Bratčenko 1989* - S. N. Bratčenko: Luk i strily eneolitu - bronzы Pivdnja Schidnoji Jevropy. Archeolohija (Kyjiv) 62, 1989, 70-82.
- Červinka 1911* - I. L. Červinka: Pokolení s kulturou keramiky šňůrové (durynské) na Moravě. Čas. Vlastivěd. Společ. Mus. Olomouc 109, 1911, 1-32.
- Dezort 1963-1964* - J. Dezort: Protoúnětické hroby v Opatovicích u Rajhradu. In: Sborník III. Karlu Tihelkovi k pětadesátinám. Brno 1963-1964, 50-56.
- Dušek 1969* - M. Dušek: Bronzezeitliche Gräberfelder in der Südwestslowakei. Bratislava 1969.
- Galkin 1975* - L. L. Galkin: Odnó iz drevnejšich praktičeskich prispособlenij skotovodov. Sovetskaja Arch. 1975, 186-192.
- Girić 1971* - M. Girić: Mokrin I nekropola ranog bronzanog doba. Diss. et Monogr. 11. Beograd 1971.
- Glosik 1961* - J. Glosik: Osada kultury ceramiky sznurowej w Strzyżowie, pow. Hrubieszów w świetle badań w latach 1935-37 i 39. Mat. Starożytne 7, 1961, 111-163.
- Harde 2005* - A. Harde: The emergence of warfare in the Early Bronze Age: the Nitra group in Slovakia and Moravia, 220-1800 BC. In: M. P. Pearson/I. J. N. Thorpe (Ed.): Warfare, Violence and Slavery in Prehistory. Proceeding of a Prehistoric Society conference at Sheffield University. BAR. Internat. Ser. 1374. Oxford 2005, 87-105.
- Hásek 1959* - I. Hásek: The early Únětician Cemetery at Dolní Počernice near Prague. Fontes Arch. Pragenses 2. Praha 1959.
- Häusler 1960* - A. Häusler: Neu Funde steinzeitlicher Muscinstrumente in Osteuropa. Wiss. Zeitschr. Univ. Halle-Wittenberg 9/3, 1960, 321-332.
- Chropovský 1960* - B. Chropovský: Gräberfeld aus der älteren Bronzezeit in Velký Grob. In: B. Chropovský/M. Dušek/B. Polla: Pohřebiská zo staršej doby bronzovej na Slovensku. I. Bratislava 1960, 12-136.
- Kadrow/Machnikowie 1992* - S. Kadrow/A. a J. Machnikowie: Iwanowice, Stanowisko Babia Góra. II. Cmentarzysko z wczesnego okresu epoki brązu. Kraków 1992.
- Kalousek 1956* - F. Kalousek: Lid se zvoncovitými poháry na Bučovsku (Morava). Čas. Moravského Mus. Brno. Vědy Spol. 41, 1956, 53-100.
- Klejn 1967* - L. S. Klejn: Reiche Katakombengräber. Ethnogr.-Arch. Zeitschr. 8, 1967, 210-234.
- Klieber 2006* - J. Klieber: Die Stabdolche aus Österreich. Arch. Austriaca 90, 2006, 139-178.
- Kostjučenko 1960* - I. P. Kostjučenko: Mohyľnyk epochy bronzы poblyzu chut. Chmeľnyckoho. Arch. Pam. Ukrajinskoj RSR 9, 1960, 88-101.
- Köszegi 1958* - F. Köszegi: Az Oroszvári bronzkori temető. Folia Arch. 10, 1958, 43-59.
- Krajnov 1941* - D. A. Krajnov: Vaulovskij mogiľnik. Trudy Gosud. Istor. Muz. 12, 1941, 105-155.
- Krajnov 1972* - D. A. Krajnov: Drevnejšaja istorija Volgo-Okskogo meždurečja. Faťjanovskaja kul'tura II tysjačelietia do n. e. Moskva 1972.
- Krause 1988* - R. Krause: Die endeneolitischen und frühbronzezeitlichen Grabfunde auf der Nordstadterasse von Singen am Hohentwiel. Forsch. u. Ber. Vor-u. Frühgesch. Baden-Württemberg 32. Stuttgart 1988.
- Machnik 1964* - J. Machnik: Groby kultury ceramiky sznurowej w Książnicach Wielkich, pow. Kazimierza Wielka. In: Studia i materiały do badań nad neolitem Małopolski. Prace Kom. Arch. Kraków 4, 1964, 339-367.
- Machnik 1966* - J. Machnik: Studia nad kulturą ceramiky sznurowej w Małopolsce. Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1966.
- Machnik 1967* - J. Machnik: Stosunki kulturowe na przełomie neolitu i epoki brązu w Małopolsce. Materiały do Prahistorii ziem Polskich 3/1. Warszawa 1967.
- Machnik 1978* - J. Machnik: Wczesny okres epoki brązu. In: Prahistoria Ziemi Polskiej. III. Wczesna epoka brązu. Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1978, 9-136.
- Machnik 1979* - J. Machnik: Krag kulturowy ceramiky sznurowej. In: Prahistoria Ziemi Polskiej. II. Neolit. Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1979, 337-411.
- Machnik/Bagińska/Koman 2009* - J. Machnik/J. Bagińska/W. Koman: Neolityczne kurgany na Grzędzie Sokalskiej w świetle badań archeologicznych w latach 1988-2006. Kraków 2009.
- Makarenko 1933* - M. Makarenko: Marijupil'skij mohyľnyk. Kyjiv 1933.
- Marciniak 1960* - J. Marciniak: Materiały neolityczne z Żukowa, pow. Sandomierz. Mat. Arch. 2, 1960, 43-56.
- Melentejev 1966* - A. N. Melentejev: Raskopki kurganov epochi bronzы pod Novočerkasskom v 1962 g. Kratkie Soob. Inst. Arch. 106, 1966, 92-98.
- Moucha 1961* - V. Moucha: Funder der Úněticer Kultur in der Gegend von Lovosice. Fontes Arch. Pragenses 4. Praha 1961.
- Neugebauer et al. 1990* - J.-W. Neugebauer/A. Gattringer/Chr. Mayer/B. Sitzwohl: Rettungsgrabungen im Unteren Traisental im Jahre 1990. Neunter Vorbericht über Aktivitäten der Abt. f. Bodendenkmale des Bundesdenkmalamtes im Raum St. Pölten-Traisum. Fundber. Österreich 29, 1990, 45-88.
- Neugebauer 1993* - J.-W. Neugebauer: Archäologie in Niederösterreich. St. Pölten und das Traisental. St. Pölten - Wien 1993.
- Neugebauer/Neugebauer 1997* - Chr. Neugebauer/J.-W. Neugebauer: Franzhausen das frühbronzezeitliche Gräberfeld I. 1. Materialvorlage - Textteil. 2. Materialvorlage - Tafelteil. Wien 1997.
- Novotná 1980* - M. Novotná: Die Nadeln in der Slowakei. PBF XIII/6. München.
- Novotná 2001* - M. Novotná: Angriffs- und Symbolwaffen der älteren Bronzezeit in der Slowakei. In: A. Lippert/M. Schultz/S. Shennan/M. Teschler-Nicola (Hrsg.): Mensch und Umwelt während des Neolithikums und der Frühbronzezeit in Mitteleuropa. Rahden/Westf. 2001, 317-323.
- Novotný 1958* - Bor. Novotný: Hroby kultury zvoncovitých pohárů u Smolína na Moravě. Pam. Arch. 49, 1958, 297-311.

- Okladnikov 1950* - A. P. Okladnikov: Neolit i bronzovyj vek Pribajkalia. Istoricko-archeologičeskoje issledovanie. I, II. Mat. i Issled. Arch. SSSR 18. Moskva - Leningrad 1950.
- Okladnikov 1978* - A. P. Okladnikov: Vercholenskij mogil'nik - pamjatnik drevnej kul'tury narodov Sibiri. Novosibirsk 1978.
- Ondráček 1962* - J. Ondráček: Únětické pohřebiště u Rebešovic na Moravě. Sbor. Čsl. Společ. Arch. 2, 1962, 5-100.
- Ondráček/Šebela 1985* - J. Ondráček/L. Šebela: Pohřebiště nitranské skupiny v Holešově (Katalog nálezů). Stud. Muz. Kroměříž. 85. Gottwaldov 1985.
- Pástor 1969* - J. Pástor: Košické pohrebisko. Košice 1969.
- Pavelčík 1993* - J. Pavelčík: Bošácka kulturní skupina. In: V. Podborský s kolektivem: Pravěké dějiny Moravy. Brno 1993, 200-204.
- Peschel 1963* - K. Peschel: Ein Grabhügel mit Schnurkeramik von Dornburg, Landkreis Jena. Prähist. Zeitschr. 41, 1963, 83-133.
- Podborský 1987* - V. Podborský: Archeologicko-historická analýza. In: A. Lorencová/J. Beneš/V. Podborský: Tešetice-Kyjovice 3. Únětické pohřebiště v Tešeticích-Vinohradech. Brno 1987, 99-144.
- Ruckdeschel 1978* - W. Ruckdeschel: Die frühbronzezeitlichen Gräber Südbayerns. Text, Katalog. Bonn 1978.
- Seger 1904* - H. Seger: Das Gräberfeld von Marschwitz, Kr. Ohlau. Schlesiens Vorzeit (N. F.) 3, 1904, 27-42.
- Shennan 1975* - S. E. Shennan: The social organisation at Branč. Antiquity 49, 1975, 163-175.
- Schäfer 1987* - K. Schäfer: Die Schmirtenauer Kultur - Zur Ordnung der frühen Bronzezeit im Netze-Warthe-Raum. Bonner Hefte zur Vorgeschichte 23. Bonn 1987.
- Schickler 1977* - H. Schickler: J. Vladár, Die Dolche in der Slowakei. PBF VI/3. München 1974 (Rezension). Fundber. Baden-Württemberg 3, 1977, 624-630.
- Siničyn 1959* - I. V. Siničyn: Archeologičeskie issledovanija Zavolžskogo otrjada. In: Drevnosti Nižnego Povolžja. I. Mat. i Issled. Arch. SSSR 60. Moskva 1959, 39-205.
- Schránil 1928* - J. Schránil: Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens. Berlin - Leipzig 1928.
- Staňa 1957* - Č. Staňa: Časné únětické hroby a sídliště v Chrlících u Brna. Arch. Rozhledy 9, 1957, 162-167.
- Studeníková 1975* - E. Studeníková: Kostrové hroby zo staršej doby bronzovej v Chorvátskom Grobe. Sbor. Národ. Muz. Praha 59. Hist. 15, 1975, 11-18.
- Stuchlík/Stuchlíková 1996* - S. Stuchlík/J. Stuchlíková: Pravěká pohřebiště v Moravské Nové Vsi-Hruškách. Brno 1996.
- Tihelka 1960* - K. Tihelka: Moravské únětické pohřby v dřevěných rakvích. Arch. Rozhledy 12, 1960, 748-749.
- Timpel 1960* - W. Timpel: Neolithisches Holzkistengrab mit Tonverstrich von Niedertopfstedt, Kr. Sondershausen. Ausgr. u. Funde 5, 1960, 224-229.
- Točík 1979* - A. Točík: Výčapy Opatovce a ďalšie pohrebiská zo staršej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku. Nitra 1979.
- Tunia 1979* - K. Tunia: Cmenratzysko kultury ceramiki sznurowej w Koniuszy, woj. Kraków. Spraw. Arch. 31, 1979, 47-77.
- Uzarowiczowa 1970* - A. Uzarowiczowa: Groby kultury ceramiki sznurowej z cmentarzyska w Mierzanowicach, pow. Opatów. Wiadomości Arch. 35, 1970, 201-234.
- Veliáčik/Masnicová 2004* - L. Veliáčik/S. Masnicová: Výsledky antropologickej analýzy pohrebiska únětickej kultúry v Rumanovej. In: J. Bátora/V. Furmánek/L. Veliáčik (Hrsg.): Einflüsse und Kontakte alteuropäischer Kulturen [Festschr. Jozef Vladár]. Nitra 2004, 165-184.
- Vladár 1973* - J. Vladár: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej v Branči. Bratislava 1973.
- Vladár 1974* - J. Vladár: Die Dolche in der Slowakei. PBF VI/3. München 1974.
- Vladár/Bátora 2004* - J. Vladár/J. Bátora: Pohrebiská nitrianskej kultúry v Nitre. In: E. Kazdová/Z. Měřinský/K. Šabatová (Ed.): K počtě Vladimíru Podborskému. Přátelé a žáci k sedmdesátým narozeninám. Brno 2004, 245-257.
- Vlastivedný slovník obcí II* - Vlastivedný slovník obcí na Slovensku II. Bratislava 1977.
- Walter 1992* - D. Walter: Ein Grab der Aunjetitzer Kultur von Gotha-Siebleben. Ausgr. u. Funde 37, 1992, 248-253.
- Wüstemann 1990* - H. Wüstemann: Zur Funktion bronzezeitlicher Dolche. In: Beiträge zur Geschichte und Kultur der mitteleuropäischen Bronzezeit. II. Berlin - Nitra 1990, 557-566.
- Wróbel 1985* - H. Wróbel: Grob ludności kultury mierzanowickiej z Sandomierza-Krukowa. Spraw. Arch. 37, 1985, 73-79.
- Zich 1996* - B. Zich: Studien zur regionalen und chronologischen Gliederung der nördlichen Aunjetitzer Kultur. Vorgesch. Forsch. 20. Berlin - New York 1996.

Rukopis prijatý 18. 12. 2009

Recenzoval PhDr. Mgr. Vladimír Mitáš, PhD.
Abstract translated by PhDr. Ludmila Vaňková
Zusammenfassung übersetzt von Mgr. Michal Dvorecký

Prof. PhDr. Jozef Bátora, DrSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra
nraubato@savba.sk
batora@phil.uniba.sk

Gräber mit Dolchen auf dem frühbronzezeitlichen Gräberfeld in Ludanice-Mýtna Nová Ves

Jozef Bátor a

ZUSAMMENFASSUNG

Neben den Entdeckungen von frühbronzezeitlichen Siedlungen wurden in der Südwestslowakei in der zweiten Hälfte des 20. Jh. auf einer ganzen Reihe von Gräberfeldern Grabungen durchgeführt. Neben der Grabung auf dem Gräberfeld in Jelšovce, auf dem im Laufe der ganzen frühen Bronzezeit kontinuierlich bestattet wurde, war auch die Grabung auf dem Gräberfeld in Ludanice, im örtlichen Teil der Gemeinde Mýtna Nová Ves, Bez. Topoľčany, von besonderer Bedeutung. Durch die Grabung wurden neue Tatsachen und Erkenntnisse festgestellt, wobei einige von ihnen bei der Lösung der Problematik des Anfangs der Bronzezeit und bei der Bearbeitung der inneren Chronologie der Nitraer- und Aunjetitzer Kultur in der Slowakei besonders wichtig sind. Die Ergebnisse der Grabung können auch bei der detaillierten Kenntnis von den einzelnen Merkmalen des Bestattungsritus und der sozialen Struktur der damaligen Gesellschaft behilflich sein.

Die Fundstelle Ludanice-Mýtna Nová Ves liegt 20 km nördlich der Stadt Nitra, bei einer bedeutenden Straße, die im Süden an der Donau in Komárno beginnt und weiter nördlich in die Richtung über Nové Zámky, Nitra, Prievidza, Žilina und Čadca führt (Abb. 1).

Aus der geographischen Sicht befindet sich Mýtna Nová Ves im mittleren Teil von Nitrianska pahorkatina (Nitraer Hügelland), in seinem Bojná-Abschnitt, auf einer breiten rechtsseitigen Terrasse und im Überschwemmungsgebiet des Flusses Nitra. Auf der Fundstelle wurde größtenteils Braunerde festgestellt, die auf dem Lössuntergrund liegt und teilweise konnten auch ilimerisierte Böden und Außenböden festgestellt werden. Die untersuchte Fundstelle liegt 157 m ü. d. M.

Das Gräberfeld erstreckte sich im Gemeindegebiet, in der Lage Mftvice, auf der rechten Terrasse des Flusses Nitra. Die Terrasse erhebt sich aus dem Überschwemmungsgebiet ziemlich steil, so entsteht im Gelände eine klare Stufe. In den Jahren 1982, 1983-1989 wurde auf dem Gräberfeld unter der Leitung des Autors dieses Beitrags eine systematische Grabung durchgeführt, während der insgesamt 550 Gräber aus der Zeit der Nitraer- und Aunjetitzer Kultur untersucht wurden. Bei den Grabungen konnte der Großteil des Gräberfeldes einschließlich des nördlichen, westlichen und östlichen Randes untersucht werden. Der südliche Rand des Gräberfeldes konnte wegen jungen Obstbäumen nicht untersucht werden. Das Gräberfeld konnte erst 2003 wieder untersucht werden, als ein Teil von bereits erwähnten Obstbäumen ausgestorben ist. Im Rahmen der Grabung, die vom Archäologischen Institut der Slowakischen Akademie

der Wissenschaften in Nitra in Zusammenarbeit mit dem Zentrum Anatomie Georg-August Universität Göttingen, Deutschland (M. Schultz) durchgeführt wurde, konnten weitere 50 Gräber untersucht werden, wodurch die Anzahl der freigelegten Gräber auf dem Gräberfeld auf 600 angestiegen ist. So wurde allmählich mehr oder weniger fast die ganze Fläche des Gräberfeldes kontinuierlich untersucht, deren Fläche sich auf ca. 6500 m² beläuft.

Durch die Grabung auf dem Gräberfeld in Mýtna Nová Ves wurde das Fundinventar der Nitraer- und Aunjetitzer Kultur um bedeutende Funde der Metallindustrie bereichert. Im Fundinventar überwiegen Kupfer- bzw. Bronzedolche, denen in dem Beitrag besondere Aufmerksamkeit geschenkt wird. Auf dem untersuchten Gräberfeld wurden insgesamt 14 Dolche in 13 Gräbern gefunden. In 12 Gräbern waren männliche Individuen bestattet, in einem Fall ging es um das Grab eines Tieres - einer Schafes bzw. einer Ziege. Aus der kulturell-chronologischen Sicht sind 8 Dolche in die Zeit der Nitraer-Kultur zu datieren und 6 Dolche werden in die Aunjetitzer Kultur gelegt (Abb. 2). Auf Grund der Darstellung des Nackens und des Blattes konnten sie in drei Grundtypen eingeteilt werden (A-C). Bei der Analyse wurde festgestellt, dass zu den typologisch ältesten Dolchen die Dolche des Typs A mit flacher Klinge und drei bzw. vier Nieten im Nacken gehören. Chronologisch lassen sie sich in die frühe Phase der Nitraer-Kultur datieren (Gräber 108, 295, 374). Die Dolche des Typs B repräsentieren flache Dolche mit Ritzverzierung (Gräber 440, 589) und sie lassen sich in die ältere bis klassische Phase der Nitraer-Kultur datieren. Eine ähnliche Verzierung ist auch auf den Dolchen vom Gräberfeld Singen in Baden-Württemberg zu finden. Auf die Tatsache, dass es sich nicht nur um eine ähnliche Form handelt, sondern dass auch die metallographische Zusammensetzung von Dolchen aus den angeführten Gebieten sehr ähnlich ist, haben schon vor längerer H. Schickler (1977, 625) und später auch R. Krause (1988, 55) hingewiesen. Diese Tatsache wurde auch bei der metallographischen Analyse des Dolches aus dem Grab 443 vom Gräberfeld in Jelšovce bestätigt (Bátora/Pernicka 1998, 175-182). Ähnliche Formen und Verzierungsdetails auf den Dolchen wie auch nahe metallographische Zusammensetzung können mit höchster Wahrscheinlichkeit für das Ergebnis von Kultureinflüssen gehalten werden, bei denen die Donau vermittelnde Funktion hatte. Ihr Flusslauf in Richtung Westen-Osten hatte dafür sehr gute Voraussetzungen.

Die Dolche des Typs C sind durch Exemplare mit ziemlich stark abgerundetem Nacken mit drei (Grab 390A -

Abb. 18: 3) bzw. vier (Grab 390B - Abb. 19: 11) Nietöffnungen vertreten. Ihre Klingen haben im Schnitt die Form eines abgeplatteten Rhombus und die Mittelrippe ist nur angedeutet. Neben beiden Dolchen im Doppelgrab 390 in Mýtina Nová Ves lagen zwei Keramikstücke und chronologisch relevante Metallartefakte - eine zyprische Nadel und eine Rollenkopfnadel (Abb. 18; 19), die uns ermöglichen, die Dolche in den älteren Abschnitt der klassischen Phase der Aunjetitzer Kultur zu datieren.

Besondere Aufmerksamkeit wurde der Anordnung von Dolchen in Gräbern der Nitraer-Kultur und in Gräbern der Aunjetitzer Kultur auf dem untersuchten Gräberfeld gewidmet. Da die Dolche nur in männlichen Gräbern vorgekommen sind, wurden einzeln auch ihre Alterskategorien verfolgt (Abb. 26). Aus dem Vergleich der Anordnung von Dolchen in männlichen Gräbern im Rahmen der Nitraer-Kultur und Aunjetitzer Kultur auf dem Gräberfeld in Mýtina Nová Ves ergab sich ein großer Unterschied. In männlichen Gräbern der Nitraer-Kultur kamen Dolche im Bereich der oberen Gliedmaßen, des Schädels, des Beckens und im Bereich der Oberschenkelknochen (Abb. 27: 1) vor, in männlichen Gräbern der Aunjetitzer Kultur befanden sich Dolche überwiegend hinter dem Skelett und nur vereinzelt kamen Dolche bei oberen Gliedmaßen und im Beckenbereich vor (Abb. 27: 2). Ganz besonders waren die Unterschiede zwischen den Gräbern beider Kulturen nicht nur in der Anordnung von Dolchen, sondern auch in der Orientierung von deren Spitzen. Während die Dolchspitzen in Gräbern der Nitraer-Kultur unterschiedlich orientiert waren (Abb. 27: 1), waren sie in den Gräbern der Aunjetitzer Kultur mit der Spitze nach oben orientiert, in Richtung des Schädels (Abb. 27: 2).

Ausgehend von der Annahme, dass die Dolche in Gräbern überwiegend so deponiert waren, wie sie von Männern getragen wurden, kann ein großer Unterschied in der Art des Tragens von Dolchen in Nitraer-Kultur und in der Aunjetitzer Kultur konstatiert werden. In der Nitraer-Kultur wurden Dolche am Gürtel auf der rechten Seite getragen, in der Aunjetitzer Kultur wurden sie am Rücken, mit der Spitze nach oben, getragen. Im Fall von dieser Art des Tragens kann neben einem herkömmlichen Gürtel auch die Existenz eines weiteren Gürtels angenommen werden, der quer durch die linke Schulter ging. Da Dolche mit dem Griff nach unten getragen wurden, kann auch ihre feste Befestigung angenommen werden, die verhindert hat, dass der Dolch aus der Hülle aus organischem Stoff herausfällt. Solche unterschiedliche Anordnung von Dolchen in beiden Kulturen kann nicht nur auf einen Unterschied in der Tracht hindeuten, sondern es kann auch auf eventuelle unterschiedliche Nahkampftechnik hindeuten.

Zu einem ganz besonderen Phänomen gehört die Deponierung von unvollständigen Dolchen in den Gräbern der Nitraer-Kultur, die in zwei Fällen vorgekommen ist. In einem Fall handelte es sich um das Fragment eines Kupferdolches mit fehlendem Rücken (Grab 26 - Abb. 11: 1), in dem zweiten Fall ging es um den Torso eines Dolches mit der Spitze mit Spuren nach absichtlichem Abhieb (Grab 348 - Abb. 14: 1). Es handelt sich um eine Erscheinung, mit der wir auch auf anderen Gräberfeldern der Nitraer-Kultur konfrontiert werden. Das Ersetzen des ganzen Dolches nur durch seinen Teil könnte auf die absichtliche Abwertung der Funktionalität des Gegenstands

- einer Waffe vor dem Legen in das Grab - hindeuten. Es ist möglich, dass Menschen solch eine Vorstellung hatten, dass dem Toten nur „tote“ Sachen gehören. Wenn sich diese Annahme bestätigen lassen würde, taucht ganz berechtigt die Frage auf, warum diese Vorstellung(?) nur in zwei Gräbern durchgeführt wurde? Es handelt sich um eine interessante Problematik, der mehr Raum in einer separaten Studie gewidmet werden sollte.

In zwei Gräbern, in deren Inventaren Dolche vorhanden waren (Grab 353 und 440), wurden Spuren nach speziellen Konstruktionen festgestellt. Im Grab 353 wurde eine regelmäßig rechteckige Grabgrube mit braungelber Verfüllung festgestellt. Längs der Ränder befand sich ein Rahmen aus gelben Lössstreifen, die 10-15 cm breit waren (Abb. 4: 2). Es handelt sich wahrscheinlich um den Beleg einer besonderen Aufbereitung der Grabgrube - um die sog. „Auskleidung“. Diese „Auskleidung“ bestand aus Lössboden, der längs aller Wände der Grabgrube absichtlich gelegt wurde. Es kann sich um eine ähnlich Aufbereitung und Bestattung handeln, die bei K. Tihelka (1960, 749) aus dem Gräberfeld der Aunjetitzer Kultur in Rebešovice in Mähren erwähnt wird: „... in die aus Lehm modellierten Tonkasten“.

Auf dem Gräberfeld in Mýtina Nová Ves war eine ähnliche Aufbereitung in weiteren 16 Gräbern festgestellt. Alle Gräber mit der „Auskleidung“ von Grabgruben waren in dem westlichsten Ausläufer des Gräberfeldes angehäuft. Es handelt sich um einen Raum, in dem sich die Gräber befanden und sich am tiefsten von dem Niveau der heutigen Oberfläche abzeichneten, und zwar im Rahmen des ganzen Gräberfeldes. In diesem Bereich befand sich eine ziemlich starke Landsenke mit lehmigem feuchtem Untergrund (wahrscheinlich geht es um den Rest eines alten Mäanders des Flusses Nitra). Und eben der feuchte Untergrund kann die bereits erwähnte ungewöhnliche Aufbereitung von Grabgruben zur Folge haben. Vielleicht wollten die Menschen verhindern, dass Unterwasser in die Gräber eindringt.

Im Grab 440 zeichneten sich am Boden des erhaltenen Teils der Grabgrube, bei deren Rändern, graue Streifen von der Erde ab, die ca. 10 cm breit waren und die für Reste einer alten Holzverkleidung gehalten werden können (Abb. 6). Das Grab 240 hatte ungewöhnlich große Grabgrube (L. 238 cm, B. 135 cm, T. 85 cm), die neben dem Doppelgrab 390 zu den größten Grabgruben von der bearbeiteten Gruppe von Gräbern gehört. Die angeführte Holzverkleidung bestand wahrscheinlich aus Blockkonstruktion, mit der alle vier Wände verkleidet waren und im oberen Teil war die Grabgrube mit einer Holzdecke bedeckt. Freier Raum um das Grab 440 deutet an, dass es ursprünglich mit einer Hügelschüttung bedeckt werden konnte. Freier Raum befand sich auch um die Gräber 26, 108 und 295. In einigen Fällen können die angenommenen Hügelschüttungen einen Durchmesser von 5 m gehabt haben.

Die Anordnung von Gräbern mit Dolchen auf dem Gräberfeld in Mýtina Nová Ves, ohne Rücksicht auf die kulturelle Zugehörigkeit, zeigte ihre hohe Anhäufung im westlichen bis südwestlichen Teil des Gräberfeldes (Abb. 2). Es kann angenommen werden, dass im westlichen Teil des Gräberfeldes vor allem Angehörige höherer gesellschaftlicher Schicht, Jäger und Krieger bestattet wurden.

- Abb. 1. Karte mit der Markierung der Fundstelle Mýtina Nová Ves.
- Abb. 2. Gesamtplan des Gräberfeldes aus der Frühbronzezeit mit markierten Gräbern und Dolchen (schwarze Dreiecke - Dolche der Nitraer-Kultur, schwarze Kreise - Dolche der Aunjetitzer Kultur).
- Abb. 3. Ludanice-Mýtina Nová Ves. Pläne der Gräber. 1 - Grab 6; 2 - Grab 24; 3 - Grab 26; 4 - Grab 108; 5 - Grab 295; 6 - Grab 348.
- Abb. 4. Ludanice-Mýtina Nová Ves. Pläne der Gräber. 1 - Grab 352; 2 - Grab 353; 3 - Grab 374; 4 - Grab 484; 5 - Grab 589.
- Abb. 5. Ludanice-Mýtina Nová Ves. Plan des Doppelgrabs 390.
- Abb. 6. Ludanice-Mýtina Nová Ves. Plan des Grabs 440.
- Abb. 7. Ludanice-Mýtina Nová Ves. 1 - Detail des Grabs 352 mit einem Dolch; 2 - Grab 390 (Pfeile zeigen den Deponierungsort von Dolchen hinter dem Rücken der Skelette).
- Abb. 8. Ludanice-Mýtina Nová Ves. 1 - Detail des Grabs 440 mit einem Dolch; 2 - Detail des Grabs 6 mit einem Dolch.
- Abb. 10. Ludanice-Mýtina Nová Ves. Inventar des Grabs 24.
- Abb. 11. Ludanice-Mýtina Nová Ves. Inventar des Grabs 26. Maßstab: a - 1; b - 2.
- Abb. 12. Ludanice-Mýtina Nová Ves. Inventar des Grabs 108.
- Abb. 13. Ludanice-Mýtina Nová Ves. Inventar des Grabs 295.
- Abb. 14. Ludanice-Mýtina Nová Ves. Inventar des Grabs 348.
- Abb. 15. Ludanice-Mýtina Nová Ves. Inventar des Grabs 352.
- Abb. 16. Ludanice-Mýtina Nová Ves. Inventar des Grabs 353.
- Abb. 17. Ludanice-Mýtina Nová Ves. Inventar des Grabs 374.
- Abb. 18. Ludanice-Mýtina Nová Ves. Inventar des Grabs 390A. Maßstab: a - 1-3; b - 4.
- Abb. 19. Ludanice-Mýtina Nová Ves. Inventar des Grabs 390B. Maßstab: a - 1-9, 11, 12; b - 10.
- Abb. 20. Ludanice-Mýtina Nová Ves. Inventar des Grabs 440.
- Abb. 21. Ludanice-Mýtina Nová Ves. Dolch aus dem Grab 484.
- Abb. 22. Ludanice-Mýtina Nová Ves. Dolch aus dem Grab 589.
- Abb. 23. Ludanice-Mýtina Nová Ves. Dolch aus dem Grab 440.
- Abb. 24. Ludanice-Mýtina Nová Ves. Metallinventar aus dem Grab 6.
- Abb. 25. Ludanice-Mýtina Nová Ves. 1 - Dolch aus dem Grab 390B; 2-4 - Teil von Metallinventar aus dem Grab 390A.
- Abb. 26. Ludanice-Mýtina Nová Ves. Orte der Deponierung von Dolchen bei den männlichen Skeletten nach den einzelnen Alterskategorien in Gräbern der Nitraer-Kultur (A) und der Aunjetitzer Kultur (B).
- Abb. 27. Ludanice-Mýtina Nová Ves. Deponierung von Dolchen in männlichen Gräbern aller Alterskategorien. A - Nitraer-Kultur; B - Aunjetitzer Kultur.

K VÝSKYTU AGRÁF NA POHREBISKÁCH OBDOBIA AVARSKÉHO KAGANÁTU Z ÚZEMIA SLOVENSKA

MARTA ĎURICOVÁ

On the occurrence of agraffes at necropolises of the Avar Khaganate period on the territory of Slovakia. The study presents results from the analysis of agraffes discovered in graves dated to the Avar Khaganate Period in Slovakia. The agraffes were identified in a total of 36 graves spread over 15 burial grounds. Given the large number of uncovered graves from the period in question, the scarcity of the artefacts is evident. Despite this rarity, the typological spectrum of the agraffes is of a surprisingly varied nature. Heterogeneity is visible also in the quantity of artefacts within selected typological groups, amongst which some contain relatively large number of agraffes whereas others are represented just by a single item. The typology itself describes the overall appearance of the agraffes, such as their flat and hollow forms, and also the shape. The shape varies between square, oval or circular wire frames, however, further division into variants considers decoration of the artefacts as well. Throughout the analysis, the chronological classification has been taken into consideration. This is based on simultaneous occurrence of different types of characteristic female jewellery such as earrings, beads and bracelets. Using this information, two consecutive chronological groups of the agraffes could be identified corresponding to the Middle and Late Periods of the Avar Khaganate.

The interpretations are completed by analyses regarding the location and number of the agraffes within a grave as well as the age and gender of the deceased buried with them. The results suggest that not all of the agraffes were worn as a mantle brooch. The uncertainty arises especially due to the occurrence of single exemplars of the otherwise two-part brooches, the presence of identical artefacts in both male and female graves and their presence in non-functional positions within the graves. The study discusses the problem concerning correct identification of the agraffes due to their coexistence with other similar or even identical types of contemporary decorative dress adornments and jewellery. Majority of them evolved as a consequence of various Byzantine female adornment designs that had become popular in the period in question and spread across Europe on a large scale.

Key words: Slovakia, Avar Khaganate, burial grounds, material culture, agraffen.

ÚVOD

Príspevok sa zaoberá nálezmi agráf z pohrebísk obdobia avarského kaganátu na území Slovenska. Typologické spektrum týchto predmetov sa totiž v súčasnosti javí podstatne pestrejšie ako to, ktoré predložila vo svojom spracovaní ženského šperku Z. Čilinská (1975, 81, 82). Podstatná je tiež skutočnosť, že typologické rozdelenie agráf tejto autorky sa vzťahuje na širšie územie stredného Podunajska, takže neozrejmuje konkrétnu situáciu v rámci jednotlivých regiónov. V nasledujúcom texte sa preto budeme zaoberať rozborom agráf pochádzajúcich výlučne z územia Slovenska, ktoré tvorilo okrajovú časť avarského kaganátu.

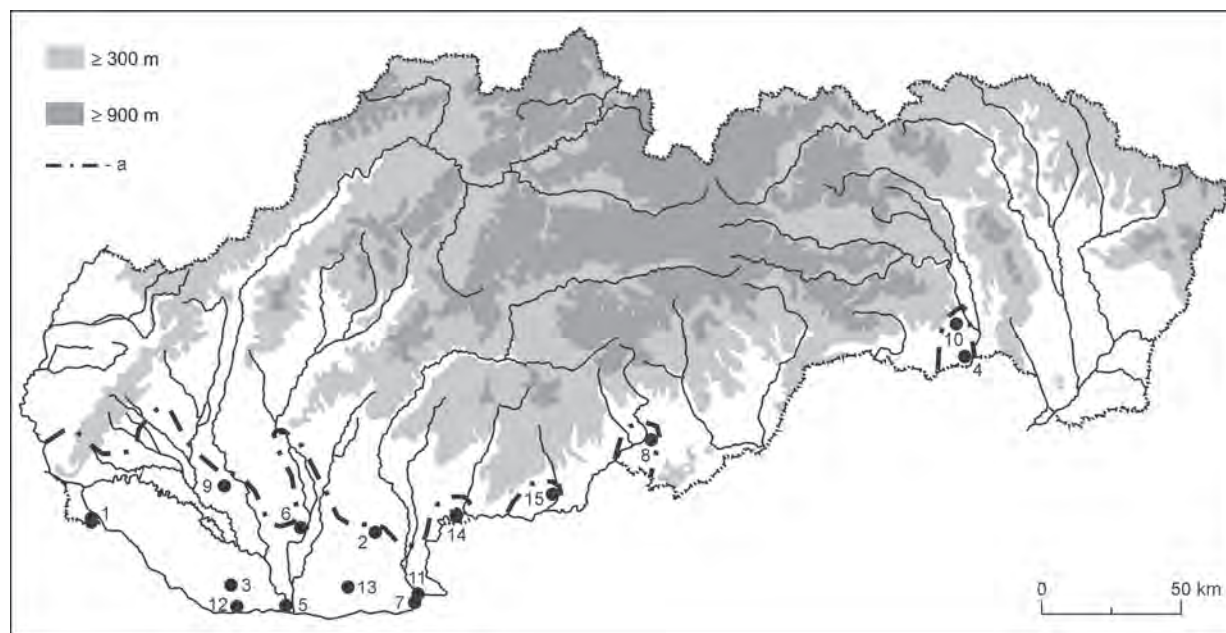
Pojmom agrafa označujeme kovové ozdoby, ktoré v oblasti pleca slúžili na spínanie vrchných vrstiev

ženského odevu (Breuer 2005, 75; Čilinská 1975, 81; Garam 1979, 81; Kovrig 1963, 116). Na území Slovenska boli tieto predmety zistené v 36 hrobových celkoch¹ na 15 pohrebiskách (tabela 1). Jednotlivé nekropoly sú rozptýlené pozdĺž celej severnej hranice avarského kaganátu na území dnešného Slovenska, teda v južných častiach východného a stredného Slovenska, ako aj v jeho juhozápadnej oblasti (obr. 1). Pozoruhodná je pritom skutočnosť, že z pohrebísk v okolí Bratislavskej brány nie je známy ani jeden nález agrafy. Uvedený jav nepochybne úzko súvisí s príčinami, pre ktoré sa v hroboch v tejto oblasti takmer vôbec nestretávame so ženským šperkom. Pohrebisko v Čunove, ktoré sa ako jediné zo skúmaných nekropol nachádza v podunajskej časti Slovenska, môžeme preto pokladať za najzápadnejšie situované nálezisko agráf.

¹ Je možné, že pozostatky agráf predstavujú tiež nálezy solitérnych kovaní z hrobov 37, 247 a 407 z Nových Zámkov (Čilinská 1966, 15, 51, 79, tab. XXII: 1; XLVI: 3; LXI: 6), ktoré nie sú súčasťou spracovaného súboru. Vyskytli sa tu totiž len neurčiteľné fragmenty kotúčovitých ozdôb v nejednoznačnom uložení, napríklad pri lebke vpravo v nálezovom celku 407, alebo pri pravej hornej končatine v hrobe 247. Mohli teda mať aj inú funkciu.

Tabela 1. Zoznam pohrebísk a čísla hrobov s nálezmi agráf na území Slovenska. Čísla pohrebísk zodpovedajú číslonaniu na obrázku 1.

	Pohrebisko	Hrob	Literatúra
1.	Čunovo	11, 61, 111	<i>Hampel 1905</i> , 143, 150, 155, tab. 119: 1, 2; 127: 1; 130: 3, 4, 5
2.	Dvory nad Žitavou	25, 54, 98	<i>Točík 1983</i> , 52, 53, 59, 68, obr. 23: 6, 10; tab. 4: 1, 7; 9: 26, 27; 15: 3
3.	Holiare	89, 313, 579, 776	<i>Točík 1968a</i> , 24, 56, 57, 89, 114, tab. XXXVI: 7; LVII: 19, 20; LXXIV: 11, 12; LXXXVII: 31
4.	Kechnec	18	<i>Pástor 1971</i> , 92, obr. 9: 3, 5
5.	Komárno-Lodenice	81	<i>Trugly 1987</i> , 270, tab. XXIV: 9, 10; XXXII: 1, 1a, 2
6.	Nové Zámky	66, 160, 281, 328, 411, 418, 511	<i>Čilinská 1966</i> , 19, 34, 35, 58, 66, 80, 81, 99, tab. XXIV: 2; XXXIV: 6; L: 6, 7; LIV: 5; LXI: 4, 5; LXII: 4, 5; LXXV: 8, 9
7.	Obid	138	<i>Zábojník 1990</i> , 64
8.	Prša	26, 32, 47, 92, 67/48	<i>Točík 1963</i> , 129, 130, 132, 139, 151, tab. IV: 4, 11; VII: 53, 55; IX: 48, 49; XVI: 11
9.	Šaľa-Veča	3	<i>Točík 1993</i> , 89, obr. 13: 13, 14
10.	Šebastovce	197b, 220	<i>Budinský-Krička/Točík 1991</i> , 43, 45, tab. XXVI: 1, 2, 3, 4; XXVII: 2, 3
11.	Štúrovo	197	<i>Točík 1968b</i> , 53, XLI: 3, 4
12.	Veľké Kosihy	7	<i>Čilinská 1976</i> , 443, tab. III: 12, 13
13.	Vojnice	2	<i>Čilinská 1960</i> , 835, obr. 306
14.	Vyškovce nad Ipľom	65	<i>Nevizánsky 1991</i> , 119, tab. XV: 19, 20
15.	Želovce	72, 158, 315, 380	<i>Čilinská 1973</i> , 47, 48, 63, 92, 93, 104, 105, tab. XIII: 8; XXVII: 5, 6; LIV: 6; LXIV: 16

Obr. 1. Mapa pohrebísk s nálezmi agráf z obdobia avarskeho kaganátu na území Slovenska. 1 - Čunovo; 2 - Dvory nad Žitavou; 3 - Holiare; 4 - Kechnec; 5 - Komárno-Lodenice; 6 - Nové Zámky; 7 - Obid; 8 - Prša; 9 - Šaľa-Veča; 10 - Šebastovce; 11 - Štúrovo; 12 - Veľké Kosihy; 13 - Vojnice; 14 - Vyškovce nad Ipľom; 15 - Želovce. Čísla lokalít zodpovedajú číslonaniu v tabele 1.

Legenda: a - maximálny územný rozsah avarskeho kaganátu na území Slovenska (podľa *Zábojník 2004*, mapa 2).

Tabela 2. Typologické rozdelenie agráf z územia Slovenska. Čísla v tabele zodpovedajú číslam hrobov na danom pohrebisku. Vysvetlivky: * - hroby s výskytom neúplných agráf.

Pohrebisko		Agrafy												počet spolu
		ploché										duté		
		štvor- uholníkové		oválne		okrúhle						oválne		
						hviezdicovité		lúčovité		rozetovité				
		hrob	počet	hrob	počet	hrob	počet	hrob	počet	hrob	počet	hrob	počet	
1.	Čunovo									11	2	61*, 111	2	4
2.	Dvory nad Žitavou									25, 54, 97	3			3
3.	Holiare									89*, 313, 579, 775	4			4
4.	Kechnec									18	1			1
5.	Komárno-Lodenice											81	1	1
6.	Nové Zámky	328*	1							66*, 160, 281, 411, 418, 511	7			8
7.	Obid									138	1			1
8.	Prša							67/48*	1	26*, 32*, 47, 92	4			5
9.	Šaľa-Veča									2	1			1
10.	Šebastovce									197b, 220	2			2
11.	Štúrovo	197	1											1
12.	Veľké Kosihy									7	1			1
13.	Vojnice									2*	1			1
14.	Vyškovce nad Ipľom									65	1			1
15.	Želovce	158	1	72	1	380	1			315	1			4
Spolu		3		1		1		1		29		3		38

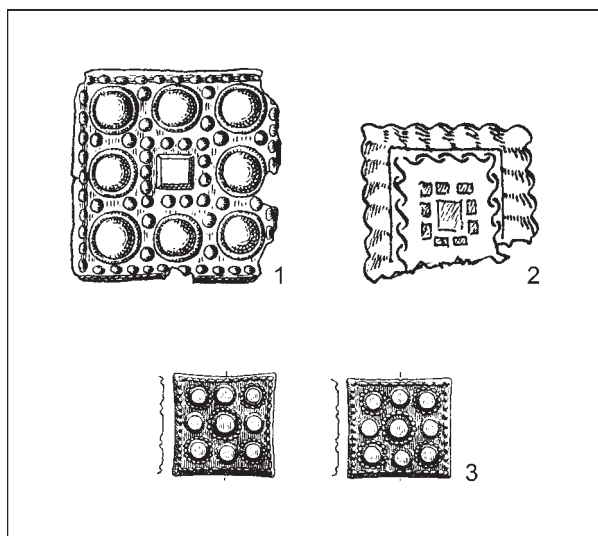
TIPOLOGICKÉ ROZDELENIE

Exempláre zastúpené na území Slovenska môžeme v súčasnosti všeobecne rozdeliť na agrafy ploché a duté. Ďalšie delenie bolo podmienené tvarom týchto predmetov, podľa ktorého bola možná ich podrobnejšia klasifikácia na viac typov (tabela 2). Ploché exempláre sú reprezentované tvarom štvoruholníkovým, oválnym a okrúhlym, kým duté, tzv. schránkovité agrafy sú zastúpené iba vo forme oválnej. Ako najrozšírenejší tvar v rámci Slovenska možno jednoznačne označiť okrúhly typ plochých agráf, ktorý bol na základe hlavných výzdobných prvkov rozdelený na 3 varianty - na hviezdicovité, lúčovité a rozetovité agrafy.

1. Ploché agrafy

Agrafy štvoruholníkového tvaru

V skúmanom súbore boli ako štvoruholníkové agrafy označené iba platničky zo ženských hrobov, a to z hrobu 328 z Nových Zámok (obr. 2: 1; Čilinská 1966, 66), z hrobu 197 zo Štúrova (obr. 2: 2; Točík 1968b, 53) a z hrobu 158 zo Želoviec (obr. 2: 3; Čilinská 1973, 63). Vytepané boli z bronzového (Nové Zámky, Štúrovo) a zlatého plechu (Želovce), pričom na pohrebisku v Štúrove pozostávala výzdoba z tepaných koncentrických štvorcov a perlovca na okraji. Hlavným výzdobným prvkom na platničkách z Nových Zámok a Želoviec boli sklené vložky lemované granulovanými vencami.

Obr. 2. Ploché agrafy štvoruholníkového tvaru. 1 - Nové Zámky, hrob 328 (podľa Čilinská 1966, tab. LIV: 5); 2 - Štúrovo, hrob 197 (podľa Wiedermann 1985, tab. IX: 3); 3 - Želovce, hrob 158 (podľa Čilinská 1973, tab. XXVII: 5, 6).

V každom prípade sa predmety podobné agráfam našli vo viacerých hroboch, v ktorých však nálezové okolnosti vyvolávali pochybnosti ohľadne skutočnej funkcie daných artefaktov. Ako už bolo uvedené, identifikácia agráf je založená výlučne na prítomnosti takýchto okrás v ženských hroboch a na ich výskyte v hornej časti hrudníka pochovaných (Čilinská 1975, 81; Garam 1979, 81; Kovrig 1963, 116). Exempláre z hrobu 328 z Nových Zámok, z hrobu 197 zo Štúrova a z hrobu 158 zo Želoviec spĺňajú tieto kritériá. Pochybnosti v súvislosti s výskytom identických predmetov v iných hroboch boli vyvolané napríklad ich neúplnosťou, absenciou spínacieho systému, prípadne nejednotnou lokalizáciou na rôznych častiach tel zosnulých. Problematický, resp. zavádzajúci je predovšetkým výskyt týchto predmetov v mužských hroboch. Napríklad v hrobe 202 na pohrebisku v Nových Zámok sa zistili dve štvoruholníkové kovania s tepanou štvorcovou výzdobou pri ramene a predlakti pravej hornej končatiny jedinca mužského pohlavia (Čilinská 1966, 42, tab. XXXIX: 1, 2, 2a). Nález záchytného očka z bronzového plechu v blízkosti týchto kovaní naznačuje, že v danom prípade môže ísť o agrafu. Známe sú však aj opačné situácie, kedy sa analyzovaný typ ozdôb vyskytol v hrobe žien, ale v uložení charakteristickom pre mužské hroby. V tejto súvislosti možno spomenúť ženský hrob 372 z Holiar, kde sa

na panve pochovanej zistila opasková garnitúra, ktorej súčasťou boli aj dve nezdobené bronzové kovania štvoruholníkového tvaru (Točík 1968a, 65, tab. LXIII: 4, 5).² Totožné umiestnenie dvoch štvoruholníkových exemplárov bolo zaznamenané aj v ženskom hrobe 182 na pohrebisku v maďarskej obci Alattyán, kde sa obidve kovania, ktoré boli vytepané zo strieborného plechu, našli na dolnom okraji pravej panvovej kosti zosnulej. I. Kovrig (1963, 23, 165, tab. XV: 4, 5) označila tieto kovania ako agrafu nahrádzajúcu opaskovú sponu.

Všetky uvedené príklady poukazujú na polyfunkčné uplatnenie štvoruholníkových ozdobných kovaní, o čom by v niektorých prípadoch svedčili aj niektoré ich konštrukčné prvky. Napríklad výskyt nitov a menších otvorov na dvoch štvoruholníkových platničkách s tepanou srdcovitou výzdobou, ktoré sa našli na hrudi mŕtveho muža v hrobe 206 z Nových Zámok, možno pokladať iba za šatovú ozdobu, prípadne nášivku (Čilinská 1966, 231, tab. XL: 1, 2). V mužských hroboch sa však pomerne často stretávame aj s tepanými dvojdielnymi kovaniami bez nitov či otvorov, ktoré teoreticky môžu dokladať existenciu štvoruholníkových agráf. Na pohrebisku v Holiaroch, napríklad v hroboch 35, 457 a 484, boli tieto platničky bez výnimky vytepané zo strieborného plechu a vo väčšine prípadov i zdobené geometrickou výzdobou (Točík 1968a, 16, 75, 78, tab. XXIX: 6, 7; LXVII: 9, 10; LXX: 5, 5a). V hrobe 322 z Nových Zámok sa našlo štvoruholníkové kovanie vytepané z postriebného bronzového plechu a zdobené koncentrickými štvorcami (Čilinská 1966, 65, tab. LIII: 1) a v hrobe 255 zo Želoviec bola bronzová platnička s tepanou mrežovanou výzdobou (Čilinská 1973, 81, tab. XLII: 21). Všetky uvedené štvoruholníkové kovania, podobne ako platničky z hrobu 182 v Alattyáne, sa našli v panvovej oblasti pochovaných. Z toho vyplýva, že ak kovania z alattyánskeho hrobu 182 skutočne predstavujú pozostatky opaskovej spony, potom rovnakú funkciu - aspoň v niektorých prípadoch - možno predpokladať aj v súvislosti s výskytom podobných kovaní v mužských hroboch. Na druhej strane nemožno tiež vylúčiť, že platničky z Alattyánu predstavujú iba ozdobu šiat alebo opaska, prípadne boli pôvodne uschované vo vrecúšku na pravom boku mŕtvej. Summa summarum, za predpokladu, že pohlavie pochovaných bolo určené správne, mohlo by ísť o ojedinelé výnimky, a síce, že muži nosili agrafy a ženy opaskové kovania, alebo dnes už nemusíme poznať skutočnú funkciu týchto predmetov.

² Podľa ústnej informácie J. Zábojníka ide v danom prípade skôr o hrob muža. Tento bádateľ totiž pokladá výskyt tzv. „Nadelbüchse“ v obsahu tohto hrobu za uzáver taštičky. Každopádne nálezy predmetného typu ozdobných kovaní v panvovej oblasti jedincov ženského pohlavia sú, ako to naznačuje i ďalší príklad, sporadicky známe.

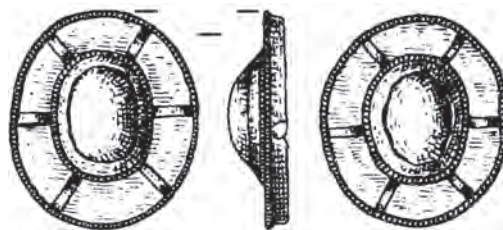
Neisté je tiež zaradenie samostatnej platničky z hrobu 328 v Nových Zámkoch medzi agrafy. Na podklade zodpovedajúcich analógií môže totiž dokladať tak agrafu, ako aj ozdobné kovanie. Podobný nález samostatnej, bohato zdobenej tepanej platničky z bronzového plechu pri lebke kostry zo ženského hrobu 307 na pohrebisku Czíkó totiž J. Hampel (1905, 285, 445, tab. 217: 1) označil iba ako ozdobu hlavy. Podstatne väčšie rozmery platničky z hrobu 328 v Nových Zámkoch (šírka 37 mm), ako rozmery dvojdielných kovaní pochádzajúcich z pohrebiska v Štúrove (šírka 30 mm)³ a Želovciach (šírka 26 mm) nabádajú uvažovať, že v danom prípade môže ísť tiež skôr o ozdobu ako agrafu. Z. Čilinská (1966, 231) sama označila túto platničku ako nášivku. Pre porovnanie možno uviesť, že šírka všetkých uvedených strieborných dvojitych kovaní z mužských hrobov nájdených v panvovej oblasti sa pohybovala v rozpätí medzi 22 a 27 mm⁴. Z toho vyplýva, že opaskové štvoruholníkové platničky nachádzané v panvovej oblasti sú o čosi menšie ako podobné kovania zo ženských hrobov, nachádzané v ľavej hornej časti hrudníka. V tejto súvislosti sa natíska úvaha, či formy menších kovaní z drahých kovov, známe prevažne z opaskových garnitúr v mužských hroboch, sa nevyvíjali ďalej a nemenili, prípadne nerozširovali svoje funkčné uplatnenie. To znamená, že s prechodom k mladším obdobiam sa štvoruholníkové platničky vytepávali hlavne z bronzu a ich veľkosť sa - možno ako kompenzácia pre úbytok drahých kovov - zväčšovala. Súčasne sa tvary a výzdoba týchto predmetov začali viac využívať pri výzdobe ženského šperku a šatových spôn. Podobné skutočnosti konštatuje tiež É. Garam (1989, 144, 146), ktorá pokladá za predchodcu avarských foriem agráf nielen opaskové ozdoby, ale napríklad aj okrúhle a štvoruholníkové platničky zo širokých náramkov, ozdobné kotúče z viacčlánkových nákrčných šperkov a iné okrasy. Podľa tejto autorky sa predmetný typ spínadiel v avarskom prostredí vyrábal spolu s najstaršími, zo zlata vytepanými kotúčovitými agrafami napodobňovaním byzantských predlôh s nejednotnou funkciou.

Veľká časť týchto plochých štvoruholníkových tepaných agráf s vložkami, aké sú známe napríklad z maďarských pohrebísk Győr, Keszthely a Kékesd (Fettich 1943, tab. XXIV: 25; Hampel 1905, tab. 142: 9; Kiss 1977, tab. XVIII: 4), či dokonca z územia východnej Európy, napríklad z lokality Romanovskaja stanica (Bálint 1989, 61, obr. 29: 2), je datovaná na prelom 7. a 8. stor. Relatívne častý výskyt korálikov

tvary melónového jadra v sprievode štvoruholníkových agráf však dokladá, že existujú aj mladšie exempláre (Garam 1989, 147). K nim možno nepochybne zaradiť i kovanie z hrobu 328 z Nových Zámkov, ktoré sa našlo spolu s uvedeným typom perál. Naopak, absencia perál tvaru melónového jadra v hrobe 197 zo Štúrova ukazuje na staršie datovanie tu nájdenej agrafy. Jej chronologické zaradenie na koniec 7. stor. podporuje napokon aj výskyt niektorých sprievodných nálezov (Točík 1968b, 8; Wiedermann 1985, 352). Približne do rovnakého obdobia možno na základe sprievodného materiálu, predstavovaného náušnicami typu IX a náramkami typu II podľa rozdelenia Z. Čilinskej (1975, 79, 83, 91), datovať tiež zlatú dvojdielnu agrafu z hrobu 158 v Želovciach. Podľa tejto autorky mal však výskyt štvoruholníkových ozdobných kovaní v súbore podunajského šperku iba krátke trvanie, čo dokladá nízky počet týchto predmetov.

Agrafy oválneho tvaru

Z územia Slovenska je v súčasnosti známy iba jeden nález plochej agrafy oválneho tvaru. Je to dvojdielna agrafa z hrobu 72 v Želovciach, vyhotovená zo zlatého plechu a v strede zdobená tmavomodrým polodrahokamom oválneho tvaru (obr. 3; Čilinská 1973, 47, 48, tab. XIII: 8). Kamenná vložka je lemovaná obvodovou granuláciou, z ktorej lúčo-

Obr. 3. Agrafa oválneho tvaru z hrobu 72 zo Želoviec (podľa Čilinskej 1973, tab. XIII: 8).

vito vybieha 6 poloblúkovito prehnutých tyčiniek rozdeľujúcich plochu kovania na 6 častí. Najbližšie analógie k takémuto vyhotoveniu spínadiel sú opäť známe z územia Maďarska, predovšetkým z pohrebiskových lokalít Keszthely a Czíkó (Hampel 1905, 444, obr. 1317, 1320). Na staršie datovanie agrafy zo Želoviec poukazuje použitie drahého kovu a rela-

³ V opise nálezov z hrobu 197 zo Štúrova A. Točík (1968b, 53, tab. XLI: 3, 4) udáva až 3 švoruholníkové kovania. Je možné, že došlo k tlačovej chybe, ako o tom nepriamo svedčí dvojica týchto kovaní, zobrazená na fotodokumentácii v tabuľkovej prílohe.

⁴ Opaskové kovania v ženskom hrobe 372 z Holiar boli menšie, široké iba 16 mm.

tívne tiež prítomnosť dvoch bronzových náušník kruhového tvaru s obojstranným skleným príveskom. Uvedený typ náušník totiž podľa typologickej schémy Z. Čilinskej (1975, 79) časovo predchádza bronzové náušnice oválneho tvaru so skleným príveskom, ktoré patria k charakteristickým nálezom neskorého stupňa avarskej doby. V každom prípade prítomnosť tmavomodrého skleného korálíka v tvare melónového jadra a nezdobených náramkov z bronzovej tyčinky dovoľujú predpokladať, že zlatá agrafa z hrobu 72 zo Želoviec bola do hrobu vložená niekedy v počiatočnom období neskorého stupňa avarského kaganátu, s veľkou pravdepodobnosťou v jeho prvej fáze (Zábojník 1991, 248; 1995, obr. 19).

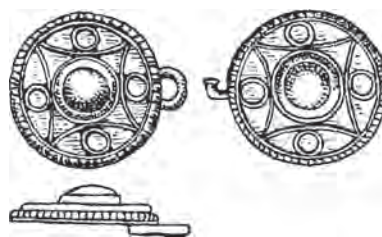
Agrafy okrúhleho tvaru

Najstaršie, zo zlata vytepané ploché agrafy okrúhleho tvaru sa v strednej Európe po prvýkrát objavujú najskôr až koncom 7. a na začiatku 8. stor. Ich výroba podľa všetkého súvisela s typologickým rozšírením sortimentu plášťových kotúčovitých spôn, ktoré sa na území južnej Panónie vyskytovali už v predchádzajúcom období (Garam 1989, 144, 146; 1993, 127, 130, 131). Samotné kotúčovité spony mali údajne byzantský pôvod a vyrábali sa napodobňovaním neskororímskych a rímskych predlôh. Ide napríklad o medailóny zdobené kamennými vložkami, platničky zo širokých náramkov, ozdobné kotúče z viacčlánkových nákrčných šperkov, ozdoby opaskov a iné.

E. Breuer (2005, 75) pokladá objavenie sa prvých kotúčovitých agráf za výsledok zjednotenia uvedených neskororímskych plášťových spôn kotúčovitého tvaru a včasnostredovekých dvojdielných spôn spojených retiazkou. Podľa toho môžu agrafy predstavovať následný vývojový variant, prípadne derivát jednodielnych kotúčovitých spôn, ktorého výroba bola ovplyvnená mediteránnym, tzv. *cloisonné* výzdobným štýlom a neskoromerovejskými dvojdielnymi sponami.

Hviezdicovité agrafy

Pod týmto názvom rozumieme kotúčovité exempláre, ktorých vrchná plocha bola rozčlenená hviezdicovitou výzdobou na niekoľko častí. Na skúmanom území sa uvedený typ spínadiel vyskytol iba v ženskom hrobe 380 na pohrebisku v Želovciach (obr. 4; Čilinská 1973, 104, 105, tab. LXIV: 16). Predstavuje ho dvojdielna agrafa vyhotovená z pozláteného bronzového plechu, ktorá sa našla na ľavom ramene ženskej kostry. Vrchná plocha obidvoch kovaní bola štvorcipým hviezdicovým motívom s konkávnymi stranami rozdelená na päť polí, do ktorých boli vsa-

Obr. 4. Agrafa okrúhleho tvaru s hviezdicovitou výzdobou z hrobu 380 zo Želoviec (podľa Čilinská 1973, tab. LXIV: 16).

dené okrúhle sklené vložky. Plocha so stredovým sklíčkom, resp. vnútorná časť hviezdice bola pritom podstatne väčšia ako polia s okrajovými sklenými vložkami. Presné analógie tejto výzdobnej techniky pochádzajú napríklad z hrobov 135 a 270 na pohrebisku Szeged-Kundomb (Salamon/Sebestyén 1995, tab. 20, 135: 3; 32, 270: 3) či z nálezu I na lokalite Igar (Fülöp 1988, 159, obr. 3: 5; 4: 1). V prípade igarského exemplára ide o samostatné kotúčovité kovanie s identickou výzdobou ako na agrafe zo Želoviec. Spolu s ním sa tu našiel tiež cylindrický prívesok, ktorý je zastúpený aj v hrobe 380 na pohrebisku v Želovciach. Podľa Z. Čilinskej (1991, 13) je zhoda vo výskyte až dvoch odlišných predmetov v obidvoch nálezových celkoch o to nápadnejšia, že nejde o ozdoby bežného typu. Hviezdicovité kovania z obidvoch nálezísk sa odlišujú len zložením materiálu, počtom jednotlivých kovaní a ich veľkosťou. V Igar sa totiž našlo iba jedno kovanie vyhotovené zo zlata, kým v Želovciach ide o dvojdielne bronzové spínadlo, ktoré bolo pozlátené. Rozdiel v materiáli bol zaznamenaný aj pri cylindrickom prívesku, ktorý je v náleze z Igaru strieborný (Fülöp 1988, 159, obr. 3: 3), kým v hrobe 380 zo Želoviec je bronzový. Pritom kovanie z Igaru bolo o čosi väčšie (priemer 30 mm) ako agrafa zo Želoviec (priemer 25 mm) a v blízkosti okrajovej časti bolo na dvoch protiľahlých situovaných miestach perforované dvojicou otvorov. Podľa Gy. Fülöpa (1988, 159, 177) súvisia tieto otvory až so sekundárnym, resp. až s terciálnym použitím tohto šperku, kedy bol nasýtený na časť odevu. Autor zároveň predpokladá, že igarské kovanie slúžilo pôvodne ako náprsná spona, ktorá bola neskôr použitá ako predloha pri výrobe želovskej agrafy. Aj keď sa takýto predpoklad nedá úplne vylúčiť, s prihliadnutím na nálezové okolnosti (absencia druhého kovania aj spínacieho systému a prítomnosť otvorov) a staršie datovanie exemplára z Igaru je tiež možné, že predmetné kovanie mohlo byť pôvodne vyrobené iba ako ozdobné kovanie bez praktického uplatnenia.

Ako už bolo spomenuté, v prípade hviezdicovitých kovaní nejde o ozdoby bežného typu. O to viac prekvapuje obsah zlatého pokladu z lokality Wieu-

werd v severnom Holandsku, ktorý bol datovaný do obdobia okolo roku 630 (*Alkemade 1997, 188; Mazo Karras 1985, 161*). Jeho súčasťou bol totiž aj okrúhly zlatý prívesok s hviezdicovitou výzdobou veľmi podobnou výzdobe na kovaniach z Igaru a Želoviec. Rozdiel spočíval len v absencii okrúhleho bieleho sklíčka v strede hviezdice a v situovaní štyroch kruhových buniek bez sklenených vložiek (podobne ako v Igaru) na cípy hviezdice a nie k jej základni. Že nejde o náhodnú podobu, dokladá tiež nález druhého prívesku s pásikovým uškom z lokality Wieuwerd, ktorý má svoje presné analógie zastúpené v náleze II z Igaru (*Fülöp 1988, 159, 160, obr. 7: 3, 4; Mazo Karras 1985, 161, 164, obr. 4: 3*). Aj keď pôvod príveskov spája R. Mazo Karras (*1985, 161, 164, 173*) s miestnym prostredím a pôsobením skôr severnejších vplyvov, súčasný výskyt byzantských solidov Justina I., Phocasa, Heracliusa a ďalších panovníkov v obsahu pokladu⁵ indikuje určitú previazanosť s byzantským prostredím.⁶ V súlade s uvedeným stojí tiež názor Gy. Fülöpa (*1988, 178*), podľa ktorého obidva kotúče z II. nálezu v Igaru mohli byť pôvodne časťou nákrčného šperku byzantského štýlu, s akým sa v období 6.-7. stor. často stretávame na území celej Európy. V danom období boli totiž mnohé vzácne predmety byzantského pôvodu, medzi inými aj šperk a odev, jednou z dôležitých foriem reprezentácie. Drahé šperky, ktoré symbolizovali prestíž svojho majiteľa, cirkulovali v celoeurópskom meradle na všetkých úrovniach spoločnosti (*Pohl 1997, 45*). Poklad z lokality Wieuwerd je spájaný s miestnou spoločenskou elitou (*Alkemade 1997, 184; Mazo Karras 1985, 173*), podobne ako aj zomrelá žena pochovaná v hrobe 380 zo Želoviec (*Čilinská 1991, 13-17*).⁷ Tento fakt spolu s bohatým obsahom obidvoch nálezov z Igaru tak priamo poukazuje na spoločenskú skupinu, pre ktorú sa predmetný typ šperku v danom období vyrábal.

Inventár hrobu 380 zo Želoviec je datovaný do prvej fázy neskorého stupňa avarského kaganátu, to znamená do obdobia rokov 700-720 (*Zábojník 1991, 248; 1995, obr. 19*). Z uvedeného vyplýva, že prívesky z lokality Wieuwerd sú staršie ako analyzovaná agraфа zo Želoviec. Zároveň možno konštatovať, že bez ohľadu na svoj pôvod má uplatnený hviezdicovitý motív staršie tradície a pôvodne sa používal pri výzdobe príveskov (Wieuwerd), prípadne

ozdobných šatových kovaní (Igar). Novšie názory posúvajú datovanie kovaní z Igaru až do obdobia posledného desaťročia 7. stor. (*Fülöp 1988, 184*). Na základe spomínaného výskytu cylindrického prívesku sa však dá predpokladať jeho aspoň čiastočná chronologická súbežnosť s agraфou z hrobu 380 zo Želoviec. To by znamenalo, že aplikácia hviezdicovitého motívu nesúvisela s použitím určitého typu predmetu, ktorý časom menil svoju funkciu (v poradí prívesok - nášivka - agraфа), ale že táto výzdoba sa uplatnila pri výzdobe ženského šperku v širšom horizontálnom meradle a v rámci dlhšieho časového obdobia.

Lúčovité agraфы

Pomenovanie je dané plastickou výzdobou kovových poloblúkov, ktoré lúčovito vybiehali zo stredovej obruby agraфы až k jej okraju. Tento typ spínadiel opäť reprezentuje iba jediný nález. Ide o kotúčovitú pozlátenú bronzovú kovanú (priemer 26 mm) s vrúbkovaným zosilneným okrajom, ktoré pochádza z porušeného hrobu 67/48 v Prši (*obr. 5; Točík 1963, 151*). Funkcia agraфы však nie je v danom prípade úplne jednoznačná. Spochybňuje ju nielen samostatný výskyt tohto kovania, ale predovšetkým prítomnosť dvoch protiľahlo situovaných očiek naletovaných na jeho spodnej strane. Takéto vyhotovenie spínacieho systému by mohlo zodpovedať skôr spomínaným ozdobným kotúčom z viacčlánkových nákrčných šperkov. Koniec koncov, dve protiľahlo situované očká sa vyskytli aj na jednom z dvoch už tiež spomínaných kovaní z II. nálezu

Obr. 5. Agraфа okrúhleho tvaru s lúčovitou výzdobou z hrobu 67/48 z Prše (podľa *Točík 1963, tab. XVI: 11*).

⁵ Pochádzajú z neho tiež germánske imitácie byzantských solidov, ktoré sú datované medzi roky 491-578, ako i ďalšie početné franské a vizigótske razby (*Alkemade 1997, 188; Mazo Karras 1985, 161*).

⁶ E. Garam (*1989, 147*) pokladá tak agraфу z hrobu 380 zo Želoviec, ako aj igarský prívesok už za spoľahlivo avarské produkty, ktoré imitovali výskyt starších zlatých agráf.

⁷ Inventár hrobu 380 totiž vykazuje príbuznosť s materiálom známym z niektorých kniežacích hrobov na území Maďarska. K popredným členom spoločnosti radí autorka tiež ženy pochované v hrobách 158 a 606 na tom istom pohrebisku, v ktorých sa našli odlišné typy agráf a ozdôb.

v Igare, ktoré boli označené ako spojovacie články nákrčného šperku byzantského štýlu (*Fülöp 1988*, 159, 178, obr. 7: 3; *Garam 1989*, 146). Zaradenie exemplára z Prše medzi agrafy je v tejto práci hypotetické, determinované hlavne jeho zarážajúcou podobnosťou s už analyzovanou dvojdielnou agrafou oválneho tvaru z hrobu 72 zo Želoviec (obr. 3). Rozdiely sú nepatrné. V prvom rade je to už spomenutý tvar a použitie materiálu. Želovská oválna agrafa bola vyhotovená zo zlatého plechu a v strede bola zdobená tmavým polodrahokamom oválneho tvaru. Z jeho obruby lúčovito vybieha šesť plochých tyčínok, ktoré rozdeľujú plochu obidvoch kovaní na šesť častí. Samostatne nájdený exemplár z hrobu 67/48 v Prši bol zas vytepaný z bronzu a nesie stopy po zlátení. V jeho strede sa nachádza zelený polodrahokam okrúhleho tvaru, vsadený do obruby, ktorá je s okrajom spojená piatimi kovovými poloblúkmi. Jeho neskoršie datovanie dokladá nielen použitie bronzovej suroviny, ale i sprievodný nález predstavovaný oválnou bronzovou náušnicou so zeleným skleným príveskom v tvare ihlana. Ako už bolo v tejto súvislosti uvedené, predmetný typ náušník časovo nasleduje po náušniciach kruhového tvaru s obojstranným guľovitým príveskom, aké sa našli v hrobe 72 v Želovciach, datovanom do prvej fázy neskorého stupňa avarského obdobia (*Čilinská 1975*, 79; *Zábojník 1991*, 248; 1995, obr. 19). Napriek istému chronologickému odstupu však očividná podobnosť vo vyhotovení obidvoch spomínaných exemplárov, ale i geografická blízkosť pohrebísk v Prši a Želovciach svedčí o tom, že tento odstup bol minimálny.

Z. Čilinská (1975, 82) označila oválnu agrafu z hrobu 72 zo Želoviec za prototyp rozetovitých agráf. Podľa tejto autorky bolo údajne šesť plôch vytvorených lúčovito vybiehajúcimi tyčinkami v neskoršom období vyplnených sklenými vložkami. Takýto predpoklad podporuje tiež výskyt analyzovaného mladšieho exemplára z Prše. Jeho okrúhly tvar, vyhotovenie z bronzu, ale i obvodová imitácia filigránovej výzdoby, aká sa bežne vyskytuje v prípade rozetovitých agráf, už jasne dokladá istú príbuznosť. V každom prípade výskyt oválnych bronzových náušníc, ktoré vystupujú tak s lúčovitými kovaniami, ako aj s rozetovitými spínadlami poukazuje skôr na ich relatívnu súčasnosť. Z toho vyplýva, že ich vývoj prebiehal s veľkou pravdepodobnosťou paralelne a nezávisle. Výskyt lúčovitých kovaní z viacčlánkových nákrčných šperkov a oválnych agráf s identickou výzdobou môžeme zároveň

na danom území pokladať za produkt domácej dielne, pokračujúcej v starých tradíciách vo výrobe ženského šperku byzantského štýlu.

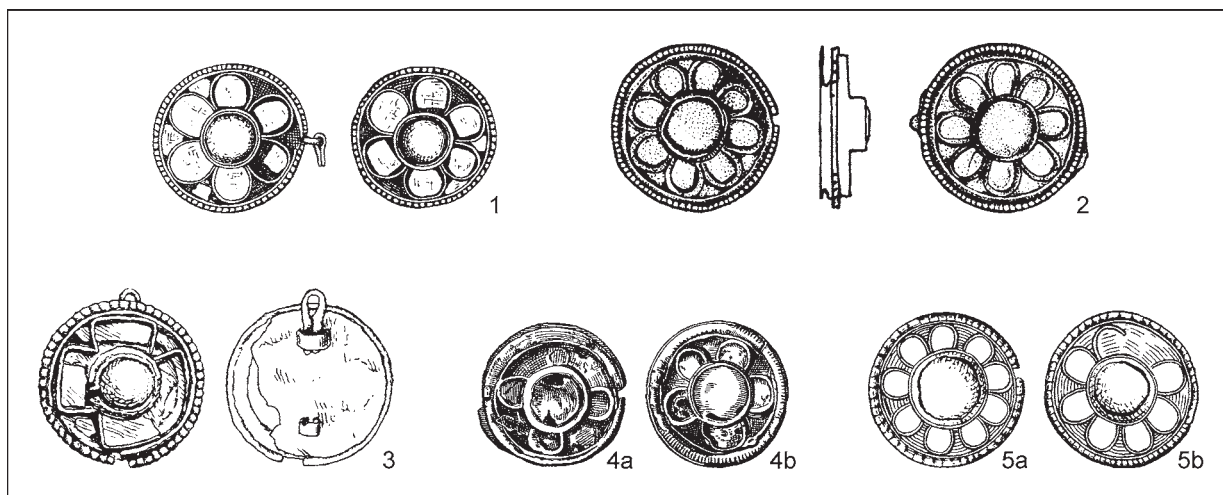
Rozetovité agrafy

Ide o kotúčovité okrasy s výzdobou v tvare rozety, ktorú vytvárajú sklené vložky lístkovito usporiadané okolo väčšieho stredového skleného očka (obr. 6). Jednotlivé sklíčka boli vsádzané do podkladu vyhotoveného zväčša z tepaného bronzového plechu a predstavujú hlavný výzdobný prvok. I. Kovrig (1963, 166) pokladá za prototyp analyzovaného typu agráf už spomínaný chronologicky starší pár zlatých kovaní z II. nálezu v Igare (*Fülöp 1988*, 159, 160, obr. 7: 3, 4), na ktorých sklené vložky tvorili zatiaľ len doplnkový výzdobný element. Ten pozostával zo štyroch okrúhlych protiľahlo situovaných buniek, v ktorých boli umiestnené štyri okrúhle sklené vložky. Vývojová postupnosť údajne spočívala v zväčšovaní stredového sklíčka a v súčasnom zmnožení obvodových sklených očiek, ako je to viditeľné na bronzovom exemplári z hrobu 233 v Alattyáne. Tam nájdená agrafa⁸ má totiž už sedem okrúhlych sklených vložiek obkolesujúcich väčšie stredové očko a na území Maďarska sa pokladá za najstarší typ rozetovitých spínadiel (*Kovrig 1963*, 27, 144, tab. XIX: 17).

Na území Slovenska typologicky zodpovedá kovaniu z hrobu 233 v Alattyáne exemplár z hrobu 138 v Obide, ktorý nebol publikovaný (obr. 7; *Zábojník 1990*, 64) a ktorý bolo možné zaradiť do analyzovaného súboru vďaka ochote J. Zábojníka (na tomto mieste mu ďakujem za všetky informácie a poskytnutý materiál). V skutočnosti však pozlátená bronzová agrafa z hrobu 138 v Obide predstavuje podstatne honosnejšiu verziu jednodielneho kovania z Alattyánu a na rozdiel od neho ju už možno naisto pokladať za šatovú sponu. Dokladá to tak výskyt obidvoch kovaní s čiastočne zachovaným spínacím systémom, ako aj lokalizácia tohto spínadla na ľavej kľúčnej kosti pochovaného jedinca. Agrafa je v strednej časti zdobená väčšou bezfarebnou sklenou vložkou⁹, okolo ktorej bolo pôvodne usporiadaných desať podstatne menších okrúhlych vložiek zelenej farby. Výzdobu dopĺňajú tepané rady perlovca, lemujúce obvodovú líniu obidvoch kovaní a všetky sklené vložky. Čo sa týka datovania tohto exemplára, treba zdôrazniť, že napriek datovaniu hrobu 138 z Obidu do záverečného obdobia neskorého stupňa avarského kaganátu (*Zábojník*

⁸ V danom prípade nie je úplne isté, či skutočne ide o agrafu. Našlo sa totiž iba jedno kovanie na okraji ľavej panvovej kosti ženskej kostry, čo nasvedčuje skôr na jeho čisto ozdobnú funkciu.

⁹ Je možné, že v prípade všetkých vložiek použitých pri výzdobe tejto agrafy ide o polodrahokamy - materiál nebol podrobený geologickým expertízam.

Obr. 6. Varianty agráf okrúhleho tvaru s rozetovitou výzdobou. 1 - Nové Zámky, hrob 160 (podľa Čilinská 1966, tab. XXXIV: 6); 2 - Vyškovce nad Ipľom, hrob 65 (podľa Nevizánsky 1991, tab. XV: 19, 20); 3 - Dvory nad Žitavou, hrob 98 (podľa Točík 1983, obr. 23: 10); 4 - Čunovo, hrob 11 (podľa Hampel 1905, tab. 119: 1, 2); 5 - Nové Zámky, hrob 411 (podľa Čilinská 1966, tab. LXI: 4, 5).

1995, obr. 17)¹⁰, nie je možné uvedené chronologické zaradenie vzťahovať aj na tam nájdenú agrafu. Predmetný exemplár, ktorý podľa vyššie uvedenej vývojovej schémy I. Kovrig (1963, 144, 166) možno na našom území pokladať za predchodcu klasického typu rozetovitých agráf, je totiž podľa uplatnenej výzdoby a typologického vyhotovenia podstatne starší. Analogické kovanie z hrobu 233 v Alattyáne je datované zlatými náušnicami s veľkým guľovitým príveskom do najstaršieho úseku 2. chronologickej skupiny, t. j. do obdobia po polovici 7. stor. (Kovrig 1963, 142, 143, 180, 188, tab. LXVI: 10, 11). Vychádzajúc z názoru É. Garam (1979, 81; 1989, 144, 151), podľa ktorej sa prvé typy agráf vyvinuli práve na podklade ozdobných kovaní (pričom vo funkcii šatových spôn vystupujú najskôr až koncom 7. stor.), možno agrafu z hrobu 138 z Obidu zaradiť práve do tohto časového úseku. Jej úplnosť a funkčné umiestnenie svedčia o tom, že do hrobu na okraji obidského pohrebiska sa dostala až po dlhej dobe od jej zhotovenia, s najväčšou pravdepodobnosťou ako zdedený funkčný šperk.

Ako poslednú zmenu vedúcu k vyvinutým formám rozetovitých agráf udáva I. Kovrig (1963, 144) úpravu okrúhleho tvaru obvodových sklených vložiek na tvar polkruhový. Tento konečný, klasický typ rozetovitých agráf predstavuje potom najrozšírenejší typ šatových spínadiel na pohrebis-

kách obdobia avarskeho kaganátu. Dominuje tiež v archeologickom materiáli na území Slovenska, kde bol zistený na 12 pohrebiskách dovedna v 26 hrobových celkoch (tabela 2).¹¹

V rámci tohto posledného vývojového typu sa často stretávame s nejednotným stvárnením výzdoby, spočívajúcim v aplikácii rôzneho množstva obvodových sklených vložiek - lístkov. Klasický typ rozetovitých agráf môžeme preto rozdeliť v závislosti od počtu lístkov na niekoľko variantov (tabela 3). Na skúmaných pohrebiskách sa ich množstvo pohybuje v rozpätí štyroch až deviatich lístkov, pričom sedemlístkové spínadlá, ktoré sú ojedinele zastúpené na území Maďarska (Hampel 1905, tab. 73: 5, 6; Kovrig 1963, tab. XIX: 17; XXVI: 17), neboli zaznamenané vôbec. Z tabule 3 vyplýva, že na území Slovenska výrazne prevláda výzdoba agráf šiestimi lístkami (obr. 6: 1), menej sa uplatnil osemlístkový variant (obr. 6: 2, 5b). Zvyšné exempláre so štyrmi, piatimi a deviatimi lístkami reprezentujú len jednotlivito zastúpené prípady (obr. 6: 3, 4, 5a). Napriek tejto ojedinelosti však výzdoba obidvoch štvorlístkových agráf známych zo sledovaného regiónu nie je identická. Odlišnosť spočíva v nejednotnom stvárnení obvodových lístkov, ktoré sú na exemplári z hrobu 11 z Čunova tradične tvarované do poloblúka (obr. 6: 4a)¹², kým na agrafe z hrobového celku 98 v Dvoroch nad Žitavou sú štvoruhlé a usporiadané

¹⁰ Takéto datovanie podporuje sprievodný nálezový materiál, a to dve jednoduché krúžkovité náušnice, praslen a nádoba.

¹¹ Súčasťou tohto konštatovania a nasledujúcich analýz nie je desaťlístková agrafa z hrobu 138 v Obide, ktorú, ako už bolo uvedené, treba pokladať za prototyp rozetovitých spínadiel.

¹² Agrafa sa zdá byť poškodená. Je možné, že v tomto prípade išlo pôvodne o viaclístkový variant rozetovitých agráf.

Tabela 3. Varianty rozetovitých agráf v závislosti od počtu obvodových sklených vložiek.

Pohrebisko	Rozetovité agrafy												počet spolu
	štvorlístkové		päťlístkové		šesťlístkové		osemlístkové		deväťlístkové		desaťlístkové		
	hrob	počet	hrob	počet	hrob	počet	hrob	počet	hrob	počet	hrob	počet	
Čunovo	11	1	11	1									2
Dvory nad Žitavou	98	1			25, 54	2							3
Holiare					313	1	89, 579, 776	3					4
Kechnec					18	1							1
Nové Zámky					66, 160, 281, 418, 511	5	411	1	411	1			7
Obid											138	1	1
Prša					26, 32, 47, 92	4							4
Šaľa-Veča					3	1							1
Šebastovce					197b, 220	2							2
Veľké Kosihy					7	1							1
Vojnice					2	1							1
Vyškovce nad Ipľom							65	1					1
Želovce					315	1							1
Spolu	2		1		19		5		1		1		29

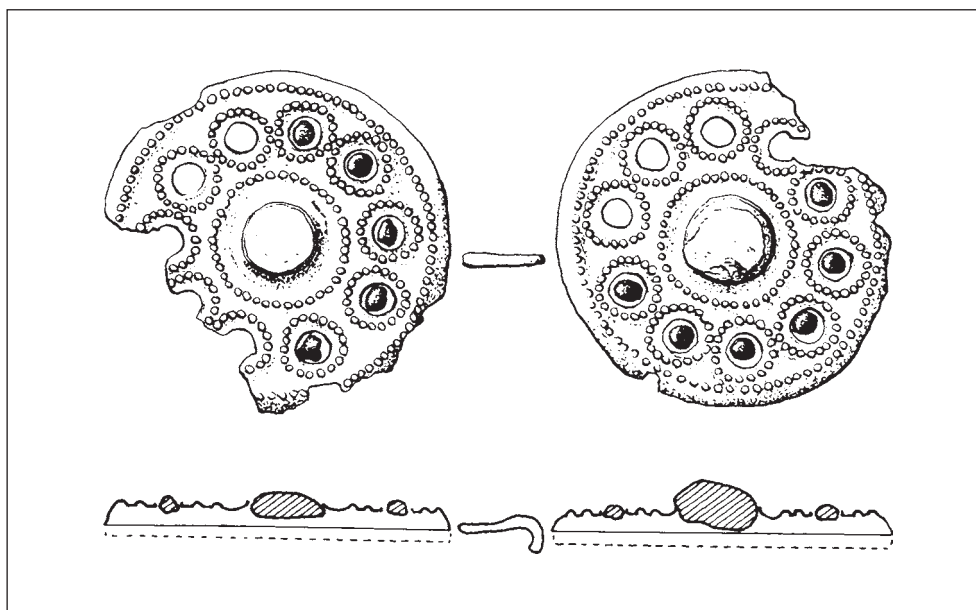
do tvaru gréckeho kríža (obr. 6: 3). Takéto atypické vyhotovenie je v rámci rozetovitých agráf na skúmanom území úplne jedinečné a najbližšiu analógiu k nemu nachádzame až v hrobe 11 na pohrebisku Homokmégy-Halom v Maďarsku (*Garam 1975a*, 27, obr. 3: 2, 3). Napriek rozdielnosti vo výzdobe sú však obidva nálezové celky s výskytom štvorlístkových rozetovitých agráf z územia Slovenska zhodne datované do tretej fázy neskorého stupňa avarského obdobia (*Zábojník 1991*, 248; *1995*, obr. 3, 5). S uvedeným chronologickým zaradením korešponduje aj nález veľkého počtu korálikov tvaru melónového jadra v hrobe 11 z pohrebiska Homokmégy-Halom, čo indikuje súčasnosť tohto ojedinelého variantu s ostatnými rozetovitými agráfami.

Podľa Z. Čilinskej (1975, 82) prevažné uplatnenie vyššieho počtu lístkov spôsobovala snaha výrobcov po pestrejšom stvárnení spínadiel. Túto snahu treba údajne považovať za istú kompenzáciu nedostatočnej farebnosti sklených očiek. Uvedené tvrdenie súhlasí s analýzou koloritu sklených vložiek, ktoré sa uplatnili pri výzdobe rozetovitých agráf. V určených prípadoch bolo totiž okružle stredové očko vždy bielej farby¹³ a zväčša bez-

farebné boli tiež dookola usporiadané polkruhovitým tvarovaným skleneným vložkami. V niektorých prípadoch sa však tieto obvodové biele sklenené očká striedali s očkami bledozelenými, ako to dokladajú exempláre z hrobu 579 z Holiar, z nálezových celkov 281 a 511 z Nových Zámok či z hrobu 98 z Dvorov nad Žitavou. V hroboch 776 v Holiaroch a 54 v Dvoroch nad Žitavou sa sklíčka bielej farby striedali so sklíčkami modrými, kým v Šebastovciach v hrobe 220 sa striedali iba modré a zelené sklenené vložky a v hrobovom celku 197b sa striedali modré a žlté sklenené očká. Na exemplári z hrobu 160 na pohrebisku v Nových Zámkoch boli okolo stredového skleného oka veľmi atypicky usporiadané iba sklenené vložky zelenej farby. Z uvedeného prehľadu vyplýva, že v rámci každého pohrebiska sa vyskytovali agráfy s rôznou farbou sklíčok. Zároveň možno konštatovať, že rovnaká škála farieb sa uplatnila i pri výzdobe rozetovitých agráf na území Maďarska. Čo sa týka počtu sklených lístkov, na území Maďarska bol zistený iba rozsah štyroch až ôsmich lístkov¹⁴, pričom opäť vysoko prevláda výskyt šesťlístkových variantov, nasledovaný variantom osemlístkovým (*Breuer 2005*, 75).

¹³ S výnimkou agráfy z hrobu 98 v Dvoroch nad Žitavou, ktorej jedno kovanie bolo v strede zdobené väčším modrým sklíčkom, kým stredové sklíčko na druhom kovaní zostalo tradične bezfarebné (*Točík 1983*, 68).

¹⁴ Uvedený rozsah počtu sklených vložiek sa týka iba vybraných pohrebísk s nálezmi rozetovitých agráf: Homokmégy-Halom, Szébény, Kisköre (*Garam 1975a*, 11-48; *1975b*, 49-120; *1979*), Alsó Páhok, Kun Halas, Szirák, Pásztó, Nemesvölgy, Abony, Győr (*Hampel 1905*, 337, 338, obr. 844-846, 848-852; tab. 470: 3, 4; 475: 2, 3; 492: 1), Üllő, Kiskőrös (*Horváth 1935*, tab. II: 30-32; V: 26, 27; X: 6, 7; XVI: 15, 16; XXI: 79), Alattyán, Dévaványa, Szob (*Kovrig 1963*; *1975a*, 121-155; *1975b*, 157-208) a Pilismarót (*Szabó 1975*, 241-281).

Obr. 7. Pozlátená agraфа z bronzového plechu z hrobu 138 z Obidu (nepublikované).

Veľmi nezvyčajný jav v rámci dvojdielných rozetovitých agráf predstavuje rozdielnosť vo výzdobe obidvoch ich súčastí. Na území Slovenska bola takáto diskrepancia zaznamenaná v hrobe 11 na pohrebisku v Čunove, v ktorom bola jedna agraфа zdobená piatimi lístkami, kým druhá, zdá sa, iba štyrmi (obr. 6: 4).¹⁵ Dvojdielna agraфа z hrobu 411 v Nových Zámkoch zas pozostávala z osem- a deväťlístkového kovania (obr. 6: 5). V tomto prípade sa obidve súčasti agráfy našli spolu pri sánke ženskej kostry a priemer obidvoch kovaní dosahoval zhodne 28 mm (Čilinská 1966, 80). Z uvedeného vyplýva, že odlišná výzdoba, spočívajúca v aplikácii rôzneho počtu sklenených vložiek, sa uplatnila na funkčnej agráfe, takže bola úmyselná. Zámernosť dokladá aj ojedinelý výskyt dvojdielných spínadiel s rozdielnou výzdobou kovaní na území Maďarska. Napríklad v hrobe 386 z Alattyánu sa pri sánke pochovanej ženy našlo spínadlo pozostávajúce zo sedem- a osemlístkového exemplára (Kovrig 1963, 37, tab. XXVI: 16, 17). Takéto anomálie vo výzdobe možno nepochybne spojiť s náhradami poškodených exemplárov, nedá sa však vylúčiť ani výstrednosť vkusu niektorých nositeľiek tohto šperku.

Priemer jednotlivých rozetovitých agráf z územia Slovenska sa v určených prípadoch pohyboval v rozpätí medzi 23-30 mm, pričom celkový priemer činil

27 mm. Rozdiely vo veľkosti v závislosti od počtu lístkov neboli zistené. Ak vezmeme do úvahy priemer vyššie uvádzaných spínadiel s hviezdicovitou (25 mm) a lúčovitou (26 mm) výzdobou, môžeme konštatovať, že veľkosť plochých agráf okrúhleho tvaru sa bez ohľadu na typ a počet sklenených vložiek v priebehu ich vývoja takmer vôbec nemenila. Jedinú výnimku predstavuje iba prototyp rozetovitých agráf z hrobu 138 z Obidu (obr. 7), s priemerom dosahujúcim až 45 mm. Ide skutočne o ojedinelý prípad bez zodpovedajúcej analógie, akcentujúci podstatne staršie datovanie tohto exemplára, než je chronologické zaradenie hrobu 138.

Na území Slovenska tvorili najčastejšiu prílohu v hrobách s výskytom klasických rozetovitých agráf bronzové náušnice (20 hrobov), perlové náhrdelníky (11 hrobov), náramky (11 hrobov) a prstene (11 hrobov). Skutočnosť, že ide zásadne o skupinu ozdobných predmetov, radí analyzovaný typ spínadiel do kategórie šperku. Ojedinelý výskyt nožov (9 hrobov), praslenov (7 hrobov) a praciek (5 hrobov), ktoré sú typickým inventárom predovšetkým chudobných hrobov, do istej miery podporuje názor É. Garam (1979, 81), že rozetovité agráfy patrili k výbave bohatých žien. Svoj názor dokladá autorka nielen častou absenciou praciek v hrobách s uvedeným typom spínadiel,¹⁶ ale aj ich nízkym počtom v rámci jedného pohrebiska. Rovnaké skutočnosti

¹⁵ Ako už bolo uvedené, agraфа sa zdá byť poškodená. Aj keď tu pôvodne mohlo byť až 8 lístkov, nemenilo by to nič na fakte, že kovania nie sú identické.

¹⁶ Neprítomnosť pracky (teda opaska) v hrobe s výskytom agráfy totiž indikuje plášťový druh odevu, ktorý je údajne na každodennú manuálnu prácu nevhodný (nepraktický).

konštatuje tiež Z. Čilinská (1966, 163) pri analýze materiálnej kultúry na pohrebisku v Nových Zámkoch. Uvádza, že všetky nálezové celky s výskytom rozetovitých agráf patria na tejto nekropole k najbohatším ženským hrobom. Napriek jednotnosti vyššie uvedených názorov, ktoré, ako sa zdá, boli založené iba na prítomnosti analyzovaného typu agráf v bohatých hrobách, však treba poznamenať, že ich platnosť nie je absolútna. To znamená, že (prinajmenšom čo sa týka územia Slovenska) hoci sú tieto ozdobné spínadlá častou zložkou inventára bohatých ženských hrobov, nemenej často ich nachádzame i v neporušených chudobných hrobách. Takéto zistenie je o to významnejšie, že ide o najchudobnejšie hrobové celky na pohrebiskách, na ktorých nie sú bohaté ženské hroby (bez nálezov agráf) žiadnou zriedkavosťou. Napríklad až 3 hroby s výskytom rozetovitej agráfy na pohrebisku v Holiaroch možno označiť ako chudobné. Našli sa v nich len ojedinelé predmety, napríklad náušnice a praslen (hrob 89), bronzové platničky (hrob 579) či niekoľko sklenených perál (hrob 776). Podobne je tomu v nálezovom celku 11 na pohrebisku v Čunove, kým v hrobe 26 v Prši a v hrobe 220 v Šebastovciach boli zistené iba milodary potravinových príloh.

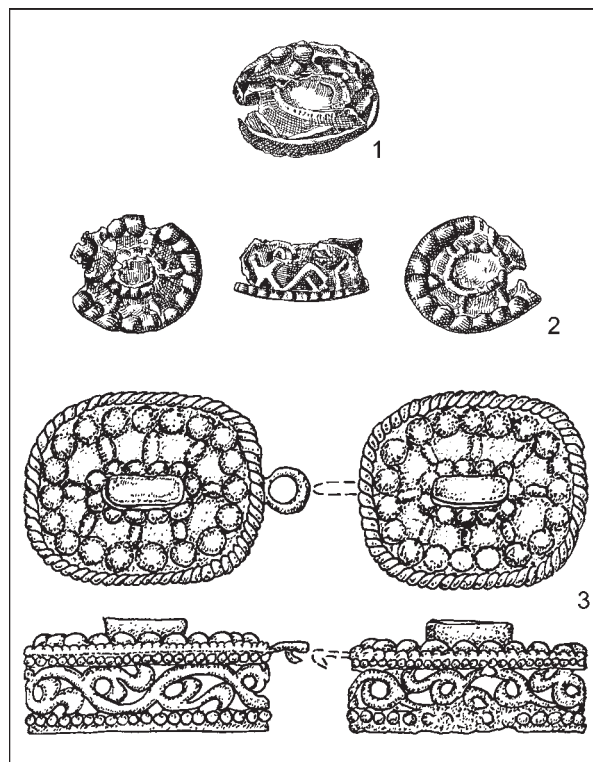
Ako už bolo uvedené, predlohy okrúhlych tvarov plochých agráf, teda aj ich rozetovitých variantov, pochádzajú z územia mimo Karpatskej kotliny (Breuer 2005, 75; Garam 1979, 81). Klasický vyvinutý typ rozetovitých agráf treba však už nepochybne pokladať za produkt domácej výroby. Tieto predmety, ktoré sú charakteristickou formou agráf neskorého stupňa avarského obdobia, sa totiž objavujú iba na území Slovenska, Maďarska, Rakúska a v priľahlých oblastiach. Vyskytujú sa predovšetkým v sprievode oválnych bronzových náušnic so sklenými príveskami, bronzových náramkov s hranatým i kruhovým prierezom a korálikov v tvare melónového jadra. Všetky uvedené predmety datujú výskyt rozetovitých agráf do obdobia od prvej štvrtiny 8. stor. až do ukončenia pochovávaní na pohrebiskách na konci 8. stor. (Čilinská 1966, 163, 231; 1975, 82; Daim 1987, 161; Garam 1979, 81). To korešponduje s absolútnym datovaním hrobov obsahujúcich analyzovaný typ agráf, ktoré bolo urobené na väčšine skúmaných pohrebísk (Zábojník 1991, 248; 1995, obr. 3, 5, 6, 8, 11, 12, 15, 19). Podľa tohto datovania sa rozetovité spínadlá hromadne objavujú v druhej fáze neskorého stupňa avarského kaganátu, ktorého začiatok zodpovedá roku 720. S prechodom do mladších období sa ich počet postupne znižuje a definitívne miznú vo štvrtej fáze neskorého stupňa na prelome 8. a 9. stor. V súvislosti s jednotlivými vyčlenenými variantmi bolo v úvodnej fáze ich výskytu pozorované len výlučné zastúpenie šesťlístkových agráf. Ostatné, teda štvor-, päť-, osem- a deväťlístkové varianty sa

objavujú až v nasledujúcom období. Šesťlístkový variant sa však objavuje vo všetkých fázach priebežne a svoje dominantné postavenie si udržuje počas celého obdobia výskytu rozetovitých agráf.

2. Duté (schránkovité) agráfy

Agráfy oválneho tvaru

Z územia Slovenska sú v súčasnosti známe tri prípady výskytu schránkovitých agráf. Dve z nich pochádzajú z hrobov 61 a 111 na pohrebisku v Čunove (obr. 8: 1, 2; Hampel 1905, 150, 155, tab. 127: 1; 130: 3-5), tretia je z hrobu 81 v Komárne-Lodeniciach (obr. 8: 3; Trugly 1987, 270, tab. XXIV: 9, 10; XXXII: 1, 1a, 2). Všetky tri exempláre majú oválny tvar a boli vytepané z bronzového plechu, pričom agráfa z hrobu 81 v Komárne-Lodeniciach bola aj pozlátená. S výnimkou agráfy z hrobu 61 v Čunove sú tieto spínadlá dvojdielne. Dolnú stranu majú hladkú, vrchnú stranu a bočné steny sú zdobené tepaním. Pokiaľ sa dá rozoznať, výzdoba vrchnej strany je vo všetkých prípadoch podobná. Pozostáva z kamennej vložky vsadenej do vyvýšeného orámovania v strednej časti platničky a z obvodovej

Obr. 8. Duté (schránkovité) agráfy oválneho tvaru. 1 - Čunovo, hrob 61 (podľa Hampel 1905, tab. 127: 1); 2 - Čunovo, hrob 111 (podľa Hampel 1905, tab. 130: 3-5); 3 - Komárno-Lodenice, hrob 81 (podľa Trugly 1987, tab. XXIV: 9, 10).

perlovcevej výzdoby. Badateľné sú však i mierne rozdiely. Na agrafe z hrobu 111 chýba kamenná vložka a kým jej bočné steny sú zdobené tepanou výzdobou, na bočných stenách spínadla z hrobu 81 v Komárne-Lodeniciach sa uplatnil prelamaný úponkovitý dekór. V súvislosti s týmto hrobom z Komárna-Lodeníc je nevšedný fakt, že agrafa sa našla na hrudi ženy pochovanej spolu s koňom. Tomu zodpovedá tiež obsah hrobového inventára, ktorý pozostával prevažne z dekoratívnych súčastí konského postroja. Zo ženských atribútov bolo v hrudnej oblasti pochovanej okrem agrafy zistených už len päť členených sklených korálikov (Trugly 1987, 270, tab. XXIV: 8).¹⁷ Z obsahu hrobov 61 a 111 z Čunova pochádzajú zase oválne bronzové náušnice so skleným príveskom a čierne sklené koráliky, niektoré z nich mali tvar melónového jadra (Hampel 1905, 150, tab. 127: 2-4; 130: 9, 10, 12-18). Uvedený typ náušnic spolu s typom korálikov pochádzajúcich z obidvoch hrobov tvoria charakteristický nálezový horizont najmladšieho obdobia avarského kaganátu. Dané tvrdenie tak súhlasí s datovaním všetkých troch analyzovaných hrobov do záverečných fáz jeho neskorého stupňa (Trugly 1987, 289, 297; Zábojník 1991, 248; 1995, obr. 3, 7), ako i so zistením É. Garam (1989, 148, 151), podľa ktorej oválne schránkovité agrafy spolu s rozetovitými exemplármi tvorili v druhej polovici 8. stor. poslednú vývojovú skupinu spínadiel. Za priameho predchodcu oválnych schránkovitých agráf pokladá autorka štvoruholníkové schránkovité tvary, ktoré sa ojedinele vyrábali v prvej polovici 8. stor. Ide napríklad o zlatú dvojdielnu štvoruholníkovú agrafu s antropomorfnou výzdobou z lokality Dunapataj, resp. jej neskoršiu bronzovú napodobeninu z pohrebiska Abony (Garam 1989, 147, 148, obr. 3; 7). Napriek ústupu od drahých kovov a zjednodušenému vyhotoveniu však pôsobia oválne schránkovité agrafy mimoriadne dekoratívne a honosne. Výskyt takéhoto predmetu v jazdeckom hrobe staršej 40-50 ročnej ženy (Gomolčák/Jakab 1987, 350) môžeme preto v sledovanom období pokladať za doklad jej vysokého spoločenského postavenia.

Z blízkyh analógií oválnych schránkovitých tvarov možno uviesť dvojdielnu bronzovú agrafu z hrobu 211 na pohrebisku Szebény I (Garam 1975b, 86, obr. 16: 3, 4). Podobnosť vykazujú tiež dve ďalšie oválne schránkovité agrafy z hrobov 138 a 237 na tej istej nekropole, ktorých vnútrajšok bol vystužený drevom (Garam 1975b, 82, 87, obr. 10: 3; 18: 2).

V súvislosti s analýzou zlatej dvojdielnej agrafy z lokality Dunapataj uvažuje É. Garam (1989, 144, 151, 152), že v kovovom puzdre bez dolnej platničky bola pôvodne tiež umiestnená drevená schránka. Autorka preto predpokladá, že schránkovité agrafy sa vyrábali podľa predlôh byzantských relikviárov. Súčasne pokladá tieto predmety za výrobky domácich šperkárov napodobujúcich rôzne predlohy byzantských umeleckých remeselníkov. Za zmienku stojí tiež názor T. Horvátha (1935, 61, 62), podľa ktorého výrobcom schránkovitých agráf oválneho tvaru zo ženských hrobov 184 a 201 na pohrebiskovej lokalite Üllő (Horváth 1935, tab. XI: 1, 2, 5, 6; XLVII: 1-4) bol kvalifikovaný remeselník pochádzajúci priamo z okruhu byzantského umeleckého zlatníctva. Ten však ich výrobu prispôbil avarskému vkusu, čo údajne kladie dobu vyhotovenia tohto typu agráf do 8. stor. Oválne schránkovité agrafy z pohrebiska Szebény I datuje É. Garam (1975b, 102) do obdobia poslednej štvrtiny 8. stor. až prvých desaťročí 9. stor. Takéto datovanie súhlasí s uvedeným zaradením obidvoch exemplárov zo Slovenska do záverečného obdobia trvania avarského kaganátu.

Uvedené typologické rozdelenie agráf podľa tvaru je možné ešte rozšíriť o rozdelenie na základe použitej výrobnéj techniky a uplatneného materiálu. Ako sme mali možnosť sledovať, agrafy sa vyrábali prevažne z plechu technikou tepania, a to bez ohľadu na tvar týchto predmetov. Niektoré exempláre boli pritom zdobené iba rôznorodými tepanými prvkami (pásky a oblúky perlovca, geometrické útvary a pod.). V iných, viac-menej zriedkavých prípadoch sa uplatnila aplikácia polodrahokamov, ktorých výskyt možno dať do súvisu predovšetkým so starším chronologickým obdobím. Väčšina analyzovaných agráf sa však vyznačuje výzdobou v podobe sklených vložiek. Ich aplikácia totiž prichádza do módy už v druhej polovici 7. stor. (Čilinská 1975, 82), kedy sa popri rôznorodých tepaných štvoruholníkových ozdobných kovaniach a agrafách začínajú objavovať rovnaké tvary zdobené sklíčkami.

S výnimkou pohrebiska v Želovciach, ktorého začiatky spadajú do prvej fázy stredného stupňa avarského obdobia, sa na väčšine skúmaných nekropol na území Slovenska začína pochovávať najskôr až v druhej fáze stredného stupňa (Zábojník 1995, obr. 3, 5-8, 11, 12, 15-17, 19). Zaujímavá je pritom skutočnosť, že prvé agrafy z týchto pohrebísk pochádzajú až z ďalších fáz pochovávaní.¹⁸ Absencia agráf v ich

¹⁷ Vezmúc do úvahy fakt, že tento hrobový celok bol porušený (Trugly 1987, 270), môže absencia ženského šperku súvisieť s od cudzením niektorých hrobových príloh počas sekundárneho zásahu.

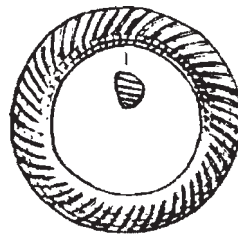
¹⁸ Výnimku tvorí iba nekropola v Šebastovciach, na ktorej sú agrafy zastúpené už na samom začiatku pochovávaní, predstavovanom druhou fázou neskorého stupňa kaganátu. Daný jav je prozaicky vysvetliteľný vyššie uvádzaným hromadným objavením sa rozetovitých agráf v tom období.

najstarších úsekoch indikuje, že v danom období, t. j. na konci 7. a na začiatku 8. stor. bola výroba týchto predmetov zatiaľ skutočne len ojedinelým javom. Ich zriedkavosť, použitie drahých kovov, náročnosť uplatnených výrobných techník a estetické stvárnenie dokladajú prácu malého počtu remeselníckych dielní, produkujúcich na objednávku pre úzky okruh bohatej vrstvy odberateľov sídlacích pravdepodobne v ich blízkosti. Na území Slovenska možno ako najstaršiu označiť štvoruholníkovú agrafu z hrobu 158 v Želovciach (obr. 2: 3), ktorá bola datovaná do druhej fázy stredného stupňa avarského obdobia. Štvoruholníkové ozdobné kovanie z hrobu 328 z Nových Zámkov (obr. 2: 1) je produktom už nasledujúceho obdobia, predstavovaného prvou fázou neskorého stupňa, podobne ako aj zlatá agrafa oválneho tvaru z hrobu 72 zo Želoviec (obr. 3) a okrúhla agrafa s hviezdicovitou výzdobou z hrobu 380 na tej istej nekropole (obr. 4). V tomto najstaršom období prekvapuje nielen koexistencia, ale hlavne koncentrácia viacerých typov zriedkavých foriem agráf z drahých kovov na pohrebisku v Želovciach, ktoré majú analógie v južných oblastiach avarského kaganátu. Je možné, že export vzácných šperkov do tejto vzdialenej severnej oblasti zodpovedal náročnosti bohatej vrstvy obyvateľstva a dôležitosti osady, ku ktorej pohrebisko patrilo. Na druhej strane však výskyt viacerých typov agráf z drahých kovov môže predstavovať výsledok existencie významnejšej miestnej dielne ťažiacej zo surovínového zdroja v Slovenskom rudohorí.

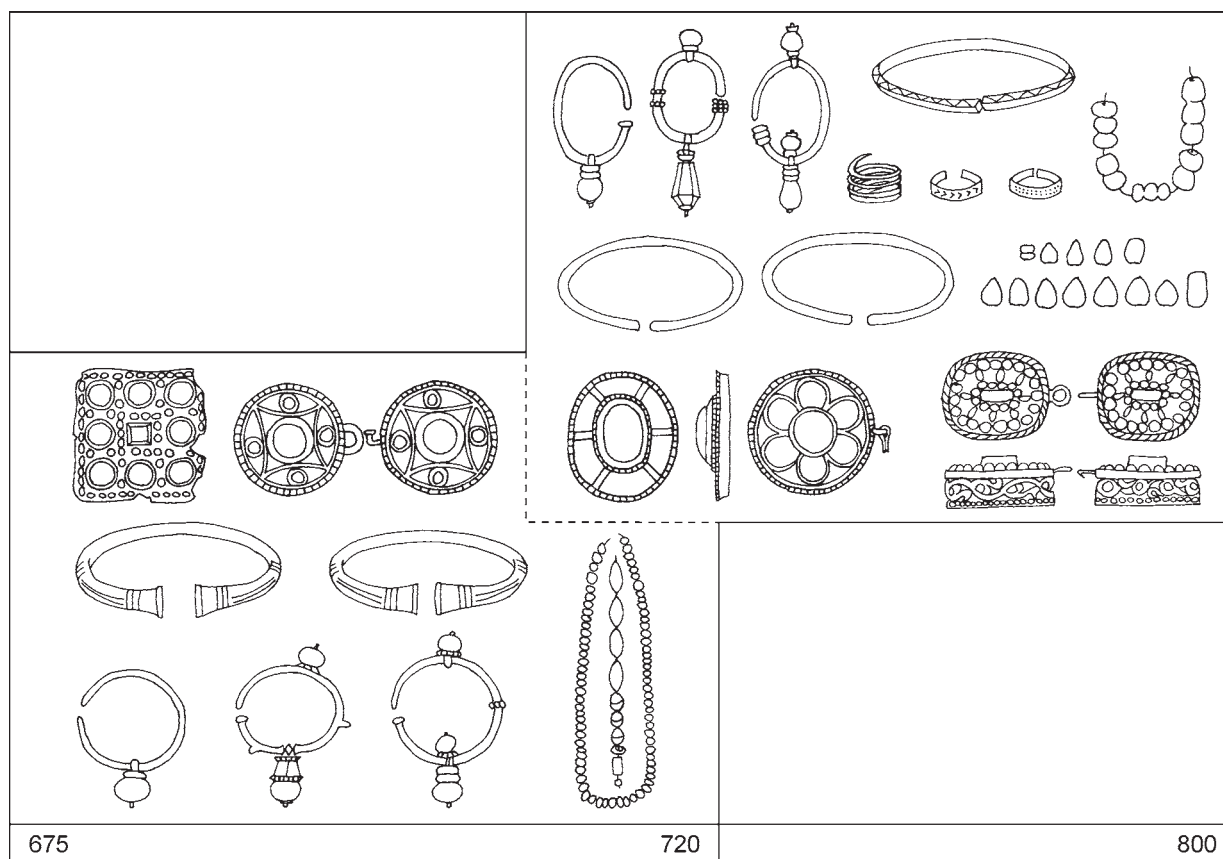
V každom prípade približne v prvej štvrtine 8. stor. sa agrafy z drahých kovov štvoruholníkového a okrúhleho tvaru s hviezdicovitou výzdobou vytrácajú a pri výrobe ďalších typov sa používa už iba bronz s ojedinelými prípadmi zlátenia. V tom istom období začína rozkvet výzdoby sklom (Čilinská 1966, 163, 231; 1975, 82; Garam 1979, 81) a výrazne sa zvyšuje produkcia agráf. Uvedené tvrdenie dokladá druhá fáza neskorého stupňa, v ktorej sa naraz vo vyšších počtoch objavujú okrúhle agrafy s rozetovitou výzdobou, sprevádzané menej bežnými schránkovitými typmi oválneho tvaru. Pozorovaná hromadná výroba s veľkou pravdepodobnosťou súvisela s dopytom a sprístupnila analyzovaný typ predmetov širším vrstvám obyvateľstva. Veľmi zreteľne o tom svedčia nálezy rozetovitých agráf v „chudobných“ hroboch, ale tiež ich súvislý výskyt na rozsiahlejšom území, čo poukazuje skôr už na ich miestnu produkciu. Pri týchto interpretáciách ale netreba zabúdať, že typologické zastúpenie agráf na území Slovenska je výsledkom širších vývojových procesov na celom území kaganátu. Je zrejmé, že mnohé, hlavne staršie vývojové rady nenašli žiadnu odozvu v skúmanom regióne, preto predovšetkým pri hľadaní prototypov je potrebné

prihliadať na celý známy súbor agráf z celej oblasti ich výskytu.

Na tomto mieste by bolo vhodné spomenúť ešte tepané kotúčovité agrafy, ktoré chronologicky predchádzajú všetky doteraz spomenuté typy spinadiel (Garam 1989, 144; 1993; Kovrig 1963, 116) a ktoré Z. Čilinská (1975, 81) označila ako svoj typ I. V jeho rámci uvádza táto autorka i tepané strieborné kovanie zdobené sedemcípym hviezdicovitým motívom, pochádzajúce z hrobu 82 v Holiaroch (Točík 1968a, 22, tab. XXXIV: 23). Kotúč sa našiel pod kostrou jedinca neurčeného pohlavia spolu s kovami opaskovej garnitúry, čo naznačuje, že pôvodne tvoril jej súčasť. Táto skutočnosť, ako aj ďalší sprievodný inventár zároveň indikujú, že v danom prípade ide o hrob muža. V súvislosti s nálezom bronzového tepaného kotúča s bohatou výzdobou koncentrickými girlandami, ktorý bol nájdený v ženskom hrobe XXI na pohrebisku v Sommereine v Rakúsku, však F. Daim a A. Lippert (1984, 57, 58, tab. 6: 5) dávajú výskyt podobných kovaní do kontextu so ženskými hrobmi predovšetkým na území západného Maďarska. Podobné exempláre, vyhotovené z bronzového plechu, ktoré boli niekedy postriebrené alebo pozlátané, títo bádatelia navyše lokalizujú do oblasti ľavého pleca, teda odlišne v porovnaní s nálezom kovania z Holiar. Tento postreh korešponduje napríklad s nálezom tepanej pozlátanej agrafy v hrobe 84 z Alattyánu (Kovrig 1963, 16, 115, 116), ktorá sa našla na ľavej kľúčnej kosti ženskej kostry. Tento exemplár má však na okraji malé otvory, čo autorka pokladá za doklad jeho našitia na okraj odevu, resp. na kožený podklad. Nálezy všetkých týchto bohato zdobených exemplárov zo ženských hrobov nasvedčujú, že kovanie z mužského(?) hrobu 82 z Holiar, ktoré má svoju presnú analógiu na pohrebisku v Győri (Fettich 1943, tab. XII: 2), malo pravdepodobne iba ozdobnú funkciu na opasku. Ako opaskové kovanie ho označil tiež J. Zábojník (2004, 41), ktorý ho zároveň datuje do staršej fázy stredného stupňa obdobia avarského kaganátu, t. j. do druhej polovice 7. stor. Je zrejmé, že v uvedenom období sa ozdobné kovania používali v rôznych funkciách. Tepané kotúče podobné agrafám sú síce sporadicky zastúpené na území Slovenska, napríklad

Obr. 9. Bronzový krúžok z hrobu 606 zo Želoviec (podľa Čilinská 1973, tab. XCV: 26).

Obr. 10. Vyčlenené chronologické skupiny agráf s najčastejšie zastúpenými typmi sprievodného ženského šperku.

aj v poklade zo Zemianskeho Vrbovka¹⁹, ide však len o predmety s jednoduchou výzdobou v nejednoznačných nálezových situáciách, ktoré spochybňujú ich označovanie v našom prostredí ako agráf.

Podobné pochybnosti možno uviesť aj v súvislosti s hrubším bronzovým krúžkom plátovaným striebrom (obr. 9), pochádzajúcim z hrobu 606 v Želovciach, ktorý Z. Čilinská (1973, 20, 142) označila názvom agrafa. Aj keď na jednej strane veľkosť tohto krúžku (priemer 30 mm) a jeho uloženie na ľavej strane hrudného koša pochovaného jedinca ženského pohlavia môžu indikovať funkciu agrafy, na strane druhej takéto označenie spochybňuje jeho samostatný výskyt, absencia akýchkoľvek stôp po spínacom systéme a predovšetkým atypický tvar bez zodpovedajúcich analógií v ženských hroboch. Podobný krúžok zo striebra so šikmo prebiehajúcimi zosilneniami napodobujúcimi tordovanie, ktorý mal podobné rozmery (priemer 26 mm), je totiž známy iba z mužského hrobu 49 na pohrebisku Pilin na území Maďarska (Hampel 1905, 876, tab. 522). I keď sa

funkcia spínadla nedá úplne vylúčiť, skutočnosť, že agrafy sa v odbornej literatúre pokladajú za prílohu výlučne ženských hrobov (Čilinská 1975, 81; Garam 1979, 81), by si žiadala preskúmať, či sa tieto predmety mohli vyskytnúť aj v hroboch mužských. Absencia podobných nálezov v ženských hrobových celkoch však nasvedčuje, že v prípade spomínaných krúžkov ide skôr o prívesok, šnúrka ktorého sa nezachovala, alebo o milodar - relikť, prípadne o zriedkavý typ šatovej ozdoby, akcentujúci vysoké spoločenské postavenie zomrelej (Čilinská 1991, 16, 17, 19).

Z uskutočnených analýz vyplýva, že agrafy zastúpené na území Slovenska možno v súčasnosti rozdeliť iba do dvoch chronologických skupín (obr. 10). Do prvej skupiny, ohraničenej rokmi 675-720, spadajú agrafy štvoruholníkového tvaru, oválneho tvaru z drahých kovov i okrúhleho tvaru s hviezdovitou výzdobou. Približne do tohto obdobia možno zaradiť aj prototyp rozetovitých agráf z hrobu 138 z Obidu. Všetky vymenované typy spínadiel (s výnimkou prototypu rozetovitých agráf) sa vyskytovali v sprie-

¹⁹ Súčasťou pokladu datovaného do druhej polovice 7. stor. bolo aj kotúčovité kovanie zo strieborného plechu s tepanou výzdobou, ktoré je spájané so súdobým avarským prostredím. Podľa B. Svobodu (1953, 40, 87-89, obr. 4: 3) bol tento kotúč k pokladu pripojený zrejme len ako zber striebornej suroviny.

Tabela 4. Antropologické určenie veku zomrelých jedincov pochovaných s agrafou (podľa Budinský-Krička/Točík 1991, 45; Gomolčák/Jakab 1987, 350; Stloukal/Hanáková 1966, 168, 172, 175, 180; 1974, 131, 134, 138; Vondráková 1991, 170).

Pohrebisko	Juvenis (15-19 rokov)	Adultus I (20-29 rokov)	Adultus II (30-39 rokov)	Maturus I (40-49 rokov)
Komárno-Lodenice				hrob 81
Nové Zámky	hrob 411	hroby 281, 511	hrob 160	
Šebastovce				hrob 220
Vyškovce nad Ipľom		hrob 65		
Želovce	hroby 72, 315	hrob 158		

vode okrúhlych náušnic so sklenou perlou, ale aj s náramkami s rozšírenými koncami či s drobnými korálikmi z pasty kotúčovitého tvaru. Do druhej chronologickej skupiny, vymedzenej rokmi 720-800, spadajú agrafy okrúhleho tvaru s rozetovitou výzdobou a duté oválne typy spínadiel. Najčastejší sprievodný hrobový inventár tvorili bronzové oválne náušnice, náramky s okrúhlym aj hranatým prierezom, členené koráliky a koráliky v tvare melónového jadra, ale aj špirálovite stočené a pásikové prstene. Už uvedené chronologické rozdelenie agráf súhlasí s datovaním niektorých najbežnejších typov spínadiel na území Maďarska (Breuer 2005, obr. 80).

VEK A POHLAVIE ZOMRELÝCH POCHOVANÝCH S AGRAFOU

Z 36 hrobov s výskytom agráf bol vek a pohlavie pochovaných určený odbornou antropologickou analýzou iba v 10 prípadoch (tabela 4). Mŕtvi, pochovaní v týchto hroboch, boli bez výnimky identifikovaní ako jedinci ženského pohlavia, vek ktorých sa v čase úmrtia pohyboval v rozpätí kategórií juvenis až maturus I.²⁰ Vekové rozdiely sa neviazali ani s určitým pohrebiskom, ani s výskytom špecifického typu agrafy. V rámci uvedených vekových kategórií však prevláda počet zomrelých vo veku juvenis a adultus I, teda žien vo veku 15 až 29 rokov. V takom veku boli pochované aj ženy s agrafami z drahých kovov. Aj keď situáciu môže skresľovať nízky počet prípadov podrobených antropologickým expertízam, pozoruhodný je postreh, že tento typ luxusných výrobkov môže indikovať slobodný stav ženy (Čilinská 1991, 29; Garam 1979, 81). Konkrétne by teda mohlo ísť o príbuzenský alebo aj predmanželský dar dedičnej povahy, čo by vysvetľoval napríklad už spomínaný nález typologicky staršej agrafy v hrobe 138 zo záverečnej fázy neskorého stupňa avarského obdobia z Obidu, alebo aj nález agráf v hroboch malých detí.

Ako deti boli autormi jednotlivých výskumov označení jedinci v hroboch 579 a 776 z Holiar, v hrobe 197b v Šebastovciach a v hrobe 7 vo Veľkých Kosihách (Budinský-Krička/Točík 1991, 43; Čilinská 1976, 443; Točík 1968a, 89, 114). S takýmto vekovým zaradením možno súhlasiť už aj na základe rozmerov ich hrobových jám, dĺžka ktorých nepresahovala 140 cm. Pri tom minimálne v prípade hrobu 197b zo Šebastoviec môžeme takmer s istotou predpokladať malé dieťa vo veku infans I. Dĺžka hrovej jamy (72 cm) totiž naznačuje, že tu boli uložené pozostatky jedinca nie staršieho ako jeden až dva roky. Hroby malých detí s nálezmi agráf sú známe aj z územia Maďarska a Rakúska, napríklad z trojhrobu 82 v Leobersdorfe, v ktorom bolo pochované asi päťročné dieťa s agrafou na ľavej kľúčnej kosti (Daim 1987, 246, 247).

Vo zvyšných neurčených prípadoch boli takmer všetky nálezové celky označené ako hroby dospelých žien. Z uvedeného by vyplývalo, že agrafy sú súčasťou výlučne ženských hrobov, kde sa vyskytujú v rámci všetkých vekových kategórií do veku približne 50 rokov. V každom prípade určovanie pohlavia dospelých osôb často prebieha iba všeobecne, na základe výskytu hrobových príloh s charakteristickými atribútmi. V niektorých prípadoch sa dokonca zdá, že ako ženský bol ten-ktorý hrob označený len na základe výskytu agrafy. Týka sa to napríklad hrobu 26 z Prše, v ktorom neboli kostrové pozostatky podrobené antropologickej analýze, a ktorý s výnimkou spomenutej agrafy obsahoval iba nádobu (Točík 1963, 129). Takéto určovanie pohlavia je však zavádzajúce, predovšetkým ak uvažíme reálnu možnosť, že agrafy sa príležitostne mohli objaviť aj v mužských hroboch.²¹ Zriedkavosť tohto javu by bola priamoúmerná doložiteľnému výskytu mužských atribútov (napr. súčastí opaskových garnitúr) v niektorých ženských hroboch. I keď sú isté javy na pohrebiskách obdobia avarského kaganátu spájané s pohlavím mŕtvych, známe výnimky z pravidiel naznačujú, že závery by nemali byť jednostranné.

²⁰ V práci bola použitá metodika určovania veku podľa schémy M. Stloukala (1971, 88-93).

²¹ Pozri analýzy agráf štvoruholníkového tvaru.

UMIESTNENIE AGRÁF

V rámci pohrebísk bolo často pozorované rozloženie hrobov s výskytom agráf na ich okrajoch. Týka sa to predovšetkým okrúhleho typu agráf s rozetovitou výzdobou, čo nepochybne môžeme pokladať za výsledok ich neskorého datovania. Každopádne v prípade viacnásobného výskytu agráf v rámci jednej nekropoly sa hroby obsahujúce tieto predmety nekumulovali, ale naopak, boli rozptýlené po celej ploche pohrebiskového areálu.

Pokiaľ ide o uloženie agráf v hrobe, v skúmanom súbore výrazne prevláda ich výskyt v oblasti ľavej hornej časti hrudníka, predovšetkým v oblasti ľavej kľúčnej kosti pochovaných. Ohľadne tejto lokalizácie neboli v súvislosti s jednotlivými vyčlenenými typmi v skúmanom súbore zaznamenané žiadne rozdiely. Uvedené zistenie súhlasí so situáciou na území Maďarska a s tvrdením É. Garam (1979, 81), že agrafy slúžili na spínanie hornej vrstvy odevu na ľavom pleci. Tomuto predpokladu neodporuje ani zistený výskyt niektorých agráf pod sánkou a v širšej oblasti hornej časti hrudného koša a ramien obidvoch horných končatín. Z naznačeného konceptu ukladania agráf sa vyníma iba uloženie dvojdielnej rozetovitej agrafy z hrobu 579 na pohrebisku v Holiaroch. Spomenutý exemplár sa totiž našiel v oblasti medzi ľavým predlaktím a telom dieťaťa (Točík 1968a, 89). Podobná lokalizácia bola pozorovaná aj v hrobe 147 na pohrebisku Kisköre, v ktorom sa však agrafa vyskytla z vnútornej strany pravého lakťa pochovanej (Garam 1979, 81). Je veľmi pravdepodobné, že napriek zriedkavosti takéhoto uloženia môžeme v obidvoch spomenutých prípadoch počítať s funkčným využitím spínadiel.

Pochybnosti o praktickom využití týchto predmetov ako plášťovej spony vyvoláva až ich zistené umiestnenie v oblasti dolnej časti tela zomrelých. Z tohto hľadiska je diskutabilná predovšetkým funkčnosť dvojdielnej rozetovitej agrafy z hrobu 54 v Dvoroch nad Žitavou. Toto spínadlo sa totiž našlo na dolnom okraji ľavej panvovej kosti na úrovni poniže bedrového kĺba (Točík 1983, 59, obr. 14: 1), čo v danom prípade vylučuje tak často zmieňovaný názor o plášťovej sponke. Rovnaké uloženie agráf udáva aj I. Kovrig (1963, 23, 27, 28, 144, 165) v už spomínaných ženských hroboch na pohrebisku Alattyán, a to bronzové kovanie s rozetovitou výzdobou z hrobu 233 na ľavej panvovej kosti pochovanej a štvoruholníkové strieborné spínadlo z hrobového celku 182 na dolnom okraji pravej panvovej kosti, ktorému autorka prisúdila funkciu opaskovej spony. Avšak ani explanácia opaskovej

spony nepripadá do úvahy v prípade hrobu 54 z Dvorov nad Žitavou, pretože jej funkciu bezpečne dokladá nález bronzovej pracky na pravej panvovej kosti pochovaného jedinca.²² Podstatne nižšie uloženie agrafy, už na úrovni ľavej stehennej kosti jedinca neurčeného pohlavia, nabáda uvažovať, že spínadlo bolo uschované vo vrecúšku zavesenom vľavo na opasku. Možno iba predpokladať, že to bolo kvôli jeho skoršiemu poškodeniu alebo kvôli prevencii pred prípadným neskorším odcudzením pri porušení hrobu.

V každom prípade spôsob spínania plášťových spôn nemusel byť vždy striktne uniformný. Tzv. plášťové spony sa mohli používať aj na zopnutie iných častí odevu, ktoré sa spínali napríklad v panvovej oblasti, poprípade v oblasti pri dolných končatinách. V použití spínadiel totiž existujú odlišnosti na celom území Európy, a to nielen v závislosti od časového obdobia, vrstvy obyvateľstva či súčasti odevu určenej na zopnutie (Hines 1993, 76).

Na záver možno spomenúť ešte výnimočné uloženie agrafy z hrobu 47 v Prši, v ktorom sa jedna časť spínadla našla pri lebke pochovanej, kým druhá ležala vedľa jej ľavého kolenného kĺbu. V tomto hrobe sa v nefunkčnej pozícii pri ľavom predkolení kostry nachádzali aj iné šperky, ktoré boli navyše poškodené (Točík 1963, 132, obr. 14). Takéto umiestnenie ozdobných predmetov preto nie je možné posudzovať v závislosti od ich funkčného opodstatnenia, pretože svojím naoko nezmyselným uložením nadobudli iný význam a vypovedajú tak o iných pohnútkach.

Rozdiely vo využití pravej či ľavej strany pri spínaní odevu mohli, aj nemuseli súvisieť s módou nosenia. Pritom sa dá predpokladať, že zomrelí bývali pred pohrebom zaodetí podľa určitých zvyklostí a že ich obliekali najbližší príbuzní. Je preto možné, že zriedkavý výskyt agráf na pravej časti tela (hrob 313 v Holiaroch a hrob 66 v Nových Zámkoch) mohol byť spôsobený aj nevedomým zásahom pozostalých. Na druhej strane však pozostali mohli presne napodobniť zvyk, podľa ktorého si zomrelí počas svojho života spínali odev na určitej strane tela. Tento zvyk mohol napríklad veľmi prozaicky súvisieť s dominanciou pravej či ľavej ruky. Dominantné použitie ľavej ruky totiž anatomicky umožňuje jednoduchšiu manipuláciu na pravej časti tela a naopak. Všeobecná zriedkavosť výskytu silnejšej ľavej ruky by tak vysvetľovala ojedinelý výskyt spínadiel na pravej časti tiel pochovaných. V tejto súvislosti rôzne umiestnenie agráf môže súvisieť aj s manipuláciou s telom mŕtvych počas pohrebu.

²² Pracka bola zistená aj na panve mŕtvych žien v hroboch 182 a 233 z Alattyánu, takže stotožnenie týchto kovaní s opaskovou sponou je, predovšetkým v prípade samostatného kovania z hrobu 233, veľmi nepravdepodobné.

POČET AGRÁF V JEDNOTLIVÝCH HROBOCH

Názory, že agrafy slúžili na spínanie vrchnej časti odevu, sú založené predovšetkým na ich vyššie analyzovanej lokalizácii prevažne v ľavej hornej časti hrudného koša jedincov ženského pohlavia (Čilinská 1975, 81; Garam 1979, 81; Kovrig 1963, 116). Funkcia spony je však logicky determinovaná tiež párovým výskytom jej jednotlivých súčastí, ktoré sú opatrené vzájomne sa dopĺňujúcim spínacím systémom. To znamená, že agrafa ako funkčné spínadlo pozostávala z dvoch súčastí, z ktorých jeden exemplár mal v okrajovej časti upevnený háčik, kým druhý bol vybavený očkom na zachytenie, ako je to viditeľné na agrafe z hrobu 380 v Želovciach (obr. 4). Každopádne, spínací systém sa zväčša vôbec nezachoval a v niektorých prípadoch (bez ohľadu na typ agrafy) sa v jednom hrobe nevyskytli ani 2 kusy tohto predmetu.²³ Konkrétne osem hrobových celkov obsahovalo iba jednodielne exempláre (tabela 2). Napriek evidentnej neúplnosti agráf sa však všetky exempláre nachádzali v oblasti korešpondujúcej s ich funkčným uplatnením. Aj keď údaj o sekundárnom porušení hrobu sa v staršej publikovanej literatúre často nevyskytuje, hypoteticky môže absencia jednej súčasti v niektorých hroboch súvisieť s dodatočným zásahom. V tejto súvislosti je tiež neistá miera pozornosti, ktorá bola odkrytiu hrobu v minulosti venovaná. Rovnako sa nedá vylúčiť ani fakt, že niektoré fragilnejšie kovania sa v nevhodných pôdnych podmienkach nemuseli vôbec zachovať. Na druhej strane však jednotlivé kusy môžu predstavovať milodar alebo ozdobu v sekundárnom použití, ako to bolo uvedené už pri analýzach štvoruholníkových kovaní z pohrebísk Nové Zámky a Czikó (Čilinská 1966, 66, 231; Hampel 1905, 285, 445). Nemožno tiež vylúčiť, že jeden exemplár spínal odev pomocou technológie, ktorá sa nezistila. Ak išlo napríklad o exemplár s háčikom, háčik sa mohol zachycovať o očko vytvorené šnúrkou na okraji plášťa, prípadne o otvor v blízkosti lemu. V prípade kovania agrafy s očkom by zas spínanie, resp. zviazanie umožnila existencia šnúrkou na protiľahlom krídle plášťa a pod. Na tomto mieste je dôležité uviesť aj poznatok týkajúci sa identickej funkcie neskororímskych jednodielnych spôn a včasnostredovekých agráf.²⁴ Zhoda v spôsobe použitia, ale aj tvar a rovnaké výzdobné prvky

uplatnené pri výrobe obidvoch typov spínadiel indikujú priamu vývojovú líniu (Breuer 2005, 75, obr. 49). Na základe uvedeného potom nemožno vylúčiť, že súčasne s dvojdielnymi agrafami sa nevyrábali rovnaké typy ozdobných spínadiel v jednodielnom vyhotovení.

Z pohrebísk obdobia avarskeho kaganátu je známych niekoľko typov samostatných predmetov, ktoré spínali odev na ľavom pleci. Ide napríklad o tordované bronzové ihlice ukončené háčikom, aké sa našli napríklad v hrobe 14 vo Vyškovciach nad Ipľom (Nevizánsky 1991, 107, tab. III: 16) či v hrobe 39 v Želovciach (Čilinská 1973, 41, tab. VIII: 2). Okrem nich sa ako spínadlo niekedy uplatnili aj pracky a, samozrejme, rímske spony, ktorých výskyt v podunajskej oblasti dokladá kontinuitu módy ich nosenia ešte z čias rímskej nadvlády v Panónii.²⁵ Avšak kým rímske spony svedčia o sekundárnom využití náhodne nájdených predmetov v ich pôvodnej funkcii, iné artefakty použité ako spínadlo predstavujú podľa všetkého len ich jednoduchú (dostupnú) náhradu.

ZÁVER

Z predloženého spracovania agráf pochádzajúcich z hrobových celkov na území Slovenska vyplýva predovšetkým problém ich určovania. Tá sa týka hlavne niektorých chronologicky starších typov týchto predmetov, ktoré sa v sledovanom regióne uplatnili len veľmi výnimočne. Podľa vykonaných analýz a v súlade so staršími názormi sa agrafy nielen vyvinuli na podklade viacerých typov okrás zo skupiny ženského šperku byzantského štýlu, ale s nimi aj koexistovali. To znamená, že rovnaké tvary a výzdobné prvky sa používali paralelne na rôznorodých ozdobných predmetoch, ako sú okrasy čeleniek, nákrčné šperky, šatové nášivky či opaskové kovania. Zriedkavosť štvoruholníkových agráf jasne svedčí, že boli iba malou súčasťou širokého spektra ozdobných kovaní jednotného typu, ktoré sa v danom období používali v najrozličnejších funkciách. Na problematike ich určovania sa tak podieľajú hlavne faktory spojené s výskytom jednodielnych exemplárov (i keď teoreticky môžeme predpokladať deriváty so samostatným spínaním) a s výskytom atypických tvarov s chýbajúcim spínacím systémom. Situáciu sťažujú aj nálezy perforovaných kovaní, výskyt identických kovaní

²³ Problematika počtu štvoruholníkových kovaní z hrobu 197 zo Štúrova (Točík 1968b, 53, tab. XLI: 3, 4) je spomenutá v poznámke 3.

²⁴ Ide o funkciu spínania vrchných častí odevu vo výške pleca.

²⁵ Na spínanie odevu mohli azda slúžiť aj relatívne často sa vyskytujúce jednoduché kovové krúžky situované v ľavej časti hrudníka pochovaných, ako to bolo naznačené v súvislosti so strieborným krúžkom z hrobu 606 zo Želoviec (obr. 9).

v hrobach obidvoch pohlaví, ich nálezy v panvovej oblasti a podobne. Uvedená problematika sa týka všeobecne všetkých typov agráf, mimoriadne nieisté je však určovanie niektorých zriedkavejších prípadov. Napríklad, predstavuje nález kovania s lúčovitou výzdobou z hrobu 67/48 z Prše (obr. 5), ktoré má svoju presnú analógiu v dvojdielnej agrafe oválneho tvaru z hrobu 72 v Želovciach (obr. 3) pozostatky viacčlánkového nákrčného šperku, alebo ide tiež o agrafu? Pre nedostatok kritérií (vypracovaných na podklade detailnejšieho výskumu ženského šperku zo sledovaného obdobia) stanovujúcich funkciu toho-ktorého predmetu, ale i na základe fragmentárnosti nálezov a neistých nálezových situácií môžeme za súčasného stavu bádania iba konštatovať, že rovnaké výzdobné motívy sa objavujú na ozdobných predmetoch s rôznou funkciou paralelne.

Vychádzajúc z množstva hrobov s nálezmi agráf na území Slovenska možno konštatovať, že dvojdielne ozdobné spínadlá predstavujú pomerne vzácnu okrasu. Napriek tejto zriedkavosti je typologické spektrum daných predmetov neobyčajne pestré. Jeho súčasťou sú tak jednotlivé exempláre, ako aj hromadnejšie vystupujúce typy. V staršom období avarského kaganátu sa objavujú agrafy iba veľmi sporadicky. Pri ich výrobe sa často používali drahé kovy a uplatňovali sa zložité technologické postupy. Ich zriedkavosť a výskyt viazaný výlučne na bohaté hroby svedčí, že v danom období zastávali tieto predmety nepochybne úlohu reprezentatívneho šperku sociálne nadradenej vrstvy. Neskôr sa ich produkcia rozširuje, upúšťa sa však od drahých kovov a použitie už hromadne vyrábaných šatových agráf s rozetovitou výzdobou sa sprístupňuje pre širšie vrstvy chudobnejšieho obyvateľstva.

Chronologické zaradenie agráf podľa tvaru, predložené v tejto práci, podľa všetkého nemožno pokladať za doklad vývojovej postupnosti tvarov od štvoruholníkových k okrúhlym. Zdá sa totiž, že prevaha určitých tvarov v tom-ktorom období demonštrovala skôr módnny trend a väčšina z nich sa používala viac-menej paralelne. I keď štvoruholníkové typy agráf patria na sledovanom území

k najstarším tvarom, ide iba o fenomén regionálneho významu. Z pohľadu vývojovej genézy agráf z neskororímskych kotúčovitých jednodielnych spôn možno ako najarchaickejší nepochybne označiť okrúhly tvar spínadiel, ktorých najstaršie varianty nie sú na území Slovenska zastúpené. Daný jav s veľkou pravdepodobnosťou súvisí s kultúrnou izoláciou tohto územia s prostredím vyspelého neskororímskeho umeleckého remesla, do kontaktu s ktorým sa dostáva až posunutím severnej hranice avarského kaganátu v strednom stupni jeho trvania.

Hojnejší výskyt a väčšia typologická škála agráf zastúpených na území Maďarska predstavuje výsledok bezprostrednej blízkosti byzantského územia, teda aj vysokú pravdepodobnosť existencie vyspelých miestnych umeleckých dielní. V nich môžu mať svoj pôvod aj niektoré najstaršie typy agráf pochádzajúce z územia Slovenska, hoci koncentrácia zriedkavých typov agráf z drahých kovov na pohrebisku v Želovciach nevylučuje existenciu tunajšej dielne. Prevažná prítomnosť týchto predmetov v hrobach mladých žien súčasne naznačuje, že v ich prípade môže ísť o predsvadobné príbuzenské či predmanželské dary. Do úvahy pripadá tiež obojstranná výmena darov, ktorá sa napokon medzi barbarskou časťou populácie tešila značnej obľube.

Výskyt okrúhlej agrafy s hviezdicovitou výzdobou v hrobe 380 v Želovciach (obr. 4), s analógiami v južnej i severnej časti Európy dáva tušiť zavedený diaľkový obchod spájajúci vzdialené časti kontinentu. Známymi obchodnými cestami sa v priebehu dlhšieho časového obdobia šírili z juhu smerom na sever predmety byzantského pôvodu luxusnej povahy. Tie reprezentovali status bohatej časti obyvateľstva po celej Európe a stali sa nielen zdrojom dopytu, ale aj napodobovania. Predchádzajúce analýzy priniesli práve svedectvo trvalej tradície pri výrobe ženského šperku v duchu byzantského umeleckého štýlu. Poskytli početné doklady o domácej práci v Panónii, ktorá vedela udržať staré typy predmetov, vynaliezavo spracovať nové a prispôbiť ich vkusu domáceho obyvateľstva.

LITERATÚRA

- Alkemade* 1997 - M. Alkemade: Elite Lifestyle and the Transformation of the Roman World in Northern Gaul. In: L. Webster/M. Brown (Ed.): The Transformation of the Roman World AD 400-900. Berkeley 1997, 180-193.
- Bálint* 1989 - Cs. Bálint: Die Archäologie der Steppe. Steppenvölker zwischen Volga und Donau vom 6. bis zum 10. Jahrhundert. Wien - Köln 1989.
- Breuer* 2005 - E. Breuer: Byzanz an der Donau. Eine Einführung in Chronologie und Fundmaterial zur Archäologie im Frühmittelalter im Mittleren Donau Raum. Tett nang 2005.
- Budinský-Krička/Točík* 1991 - V. Budinský-Krička/A. Točík: Šebastovce. Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches. Nitra 1991.
- Čilinská* 1960 - Z. Čilinská: Nové nálezy z neskorej doby avarskej na juhozápadnom Slovensku. Arch. Rozhledy 12, 1960, 829-832, 834-841.
- Čilinská* 1966 - Z. Čilinská: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. Arch. Slovaca Fontes 7. Bratislava 1966.
- Čilinská* 1973 - Z. Čilinská: Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce. Arch. Slovaca Catalogi 5. Bratislava 1973.
- Čilinská* 1975 - Z. Čilinská: Frauenschmuck aus dem 7.-8. Jahrhundert im Karpatenbecken. Slov. Arch. 23, 1975, 63-96.
- Čilinská* 1976 - Z. Čilinská: Záchranné výskumy predveľkomoravských pohrebísk na južnom Slovensku. Slov. Arch. 24, 1976, 441-451.
- Čilinská* 1991 - Z. Čilinská: Postavenie žien v avarskom kaganáte. In: K problematike osídlenia stredodunajskej oblasti vo včasnóm stredoveku. Nitra 1991, 9-38.
- Daim* 1987 - F. Daim: Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf, NÖ. In: Studien zur Archäologie der Awaren 3/1. Wien 1987.
- Daim/Lippert* 1984 - F. Daim/A. Lippert: Das awarische Gräberfeld von Sommerein am Leithagebirge, NÖ. In: Studien zur Archäologie der Awaren 1. Wien 1984.
- Fettich* 1943 - N. Fettich: Győr története a népvándorláskorban. Die Geschichte Győr in der Völkerwanderungszeit. Győr 1943.
- Fülöp* 1988 - Gy. Fülöp: Awarenzeitliche Fürstengründe von Igar. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 40, 1988, 151-190.
- Garam* 1975a - É. Garam: Homokmégy-Halom. In: Cemeteries of the Avar Period (567-829) in Hungary 1. Budapest 1975, 11-48.
- Garam* 1975b - É. Garam: Szebény. In: Cemeteries of the Avar Period (567-829) in Hungary 1. Budapest 1975, 49-120.
- Garam* 1979 - É. Garam: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre. Budapest 1979.
- Garam* 1989 - É. Garam: Über das Awarenzeitliche Goldene Agraftenpaar von Dunapataj. Folia Arch. 40, 1989, 137-153.
- Garam* 1993 - É. Garam: Die awarenzeitlichen Scheibenfibeln. Commun. Arch. Hungariae 1993, 99-134.
- Gomolčák/Jakab* 1987 - P. Gomolčák/J. Jakab: Anthropologische Analyse des Gräberfeldes in Komárno-Schiffswerft. Slov. Arch. 35, 1987, 345-364.
- Hampel* 1905 - J. Hampel: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. I.-III. Braunschweig 1905.
- Hines* 1993 - J. Hines: Clasps, Hektespenner, Agraften. Anglo-Scandinavian Clasps of Classes A-C of the 3rd to 6th Centuries A. D. Typology, Diffusion and Function. Uddevalla 1993.
- Horváth* 1935 - T. Horváth: Bemerkungen zu den Gräberfeldern von Üllő und Kiskőrös. Arch. Hungarica 19, 1935, 54-66.
- Kiss* 1977 - A. Kiss: Avar Cemeteries in County Baranya. Budapest 1977.
- Kovrig* 1963 - I. Kovrig: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. Budapest 1963.
- Kovrig* 1975a - I. Kovrig: Dévaványa. In: Cemeteries of the Avar Period (567-829) in Hungary 1. Budapest 1975, 121-155.
- Kovrig* 1975b - I. Kovrig: Szob. In: Cemeteries of the Avar Period (567-829) in Hungary 1. Budapest 1975, 157-208.
- Mazo Karras* 1985 - R. Mazo Karras: Seventh-Century Jewellery from Frisia: A Re-Examination. Anglo-Saxon Stud. Arch. and Hist. 4, 1985, 159-177.
- Nevizánsky* 1991 - G. Nevizánsky: Kostrové pohrebisko z doby avarskej ríše vo Vyškovciach nad Ipľom. In: K problematike osídlenia stredodunajskej oblasti vo včasnóm stredoveku. Nitra 1991, 103-165.
- Pástor* 1971 - J. Pástor: Kostrové pohrebisko v Hraničnej pri Hornáde. Vsl. Pravek 2, 1971, 89-179.
- Pohl* 1997 - W. Pohl: The barbarian successor states. In: L. Webster/M. Brown (Ed.): The Transformation of the Roman World. London 1997, 33-47.
- Salamon/Sebestyén* 1995 - Á. Salamon/K. Cs. Sebestyén: The Szeged-Kundomb Cemetery. Avar Corpus Füzetek 4, 1995, 8-109.
- Stloukal* 1971 - M. Stloukal: Běžné používané metody určování stáří na kostrovém materiálu. In: E. Vlček (Ed.): Symposium určování stáří a pohlaví jedince na základě studia kostry. Praha 1971, 88-93.
- Stloukal/Hanáková* 1966 - M. Stloukal/H. Hanáková: Anthropologie der Slawen aus dem Gräberfeld in Nové Zámky. Slov. Arch. 14, 1966, 167-204.
- Stloukal/Hanáková* 1974 - M. Stloukal/H. Hanáková: Antropologický výzkum pohřebiště ze 7.-8. století v Želovcích. Slov. Arch. 22, 1974, 129-185.
- Svoboda* 1953 - B. Svoboda: Poklad byzantského kovotepce v Zemianském Vrbovku. Pam. Arch. 44, 1953, 33-108.
- Szabó* 1975 - J. Gy. Szabó: Pilismarót. In: Cemeteries of the Avar Period (567-829) in Hungary 1. Budapest 1975, 241-281.
- Točík* 1963 - A. Točík: Pohrebisko a sídlisko z doby avarskej ríše v Prši. Slov. Arch. 11, 1963, 121-198.
- Točík* 1968a - A. Točík: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Holiare. Arch. Slovaca Catalogi 1. Bratislava 1968.
- Točík* 1968b - A. Točík: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Štúrovo. Arch. Slovaca Catalogi 2. Bratislava 1968.

- Točík 1983* - A. Točík: Pohrebisko z doby avarskej ríše v Dvoroch nad Žitavou, okres Nové Zámky. *Castrum Novum* 2, 1983, 47-127.
- Točík 1993* - A. Točík: Pohrebisko z doby avarskej ríše v Šali I-Veči. *Štud. Zvesti AÚ SAV* 29, 1993, 87-178.
- Trugly 1987* - A. Trugly: Gräberfeld aus der Zeit des Awarischen Reiches bei der Schiffswerft in Komárno. *Slov. Arch.* 35, 1987, 251-344.
- Vondráková 1991* - M. Vondráková: Antropologický rozbor kostrového materiálu z pohrebiska z doby avarskej ríše vo Vyškovciach nad Ipľom. In: *K problematike osídlenia stredodunajskej oblasti vo včasnóm stredoveku*. Nitra 1991, 167-180.
- Wiedermann 1985* - E. Wiedermann: K historicko-chronologickým otázkam včasnostredovekej spoločnosti 7.-8. stor. na Slovensku (Horizontálno-stratigrafická analýza pohrebiska v Štúrove). *Slov. Arch.* 33, 1985, 347-378.
- Zábojník 1990* - J. Zábojník: Gräberfeld und Siedlung aus der Zeit des awarischen Kaganats in Štúrovo-Obid. In: *Die Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen beim Aufbau des Kraftwerkssystems Gabčíkovo-Nagymaros*. Nitra 1990, 61-68.
- Zábojník 1991* - J. Zábojník: Seriation von Gürtelbeschlaggarnituren aus dem Gebiet der Slowakei und Österreichs (Beitrag zur Chronologie der Zeit des Awarischen Kaganats). In: *K problematike osídlenia stredodunajskej oblasti vo včasnóm stredoveku*. Nitra 1991, 219-321.
- Zábojník 1995* - J. Zábojník: Soziale Problematik der Gräberfelder des nördlichen und nordwestlichen Randgebietes des Awarischen Kaganats. *Slov. Arch.* 43, 1995, 205-344.
- Zábojník 2004* - J. Zábojník: Slovensko a avarský kaganát. Bratislava 2004.

Rukopis prijatý 16. 9. 2009

Recenzoval doc. PhDr. Jozef Zábojník, CSc.

Translated by author and PhDr. Ľudmila Vaňková

Mgr. Marta Ďuricová

Krupinská cesta 1158/13

SK-960 01 Zvolen

m_duricova@hotmail.com

On the Occurrence of Agraffes at Burial Grounds of the Avar Khaganate Period on the Territory of Slovakia

Marta Ďuricová

SUMMARY

The study deals with agraffes found at burial grounds of the Avar Khaganate Period from the territory of Slovakia. Within the region in question these artefacts were discovered in 36 grave units at 15 burial sites (Fig. 1; Table 1). Concerning their number, the agraffes evidently were rather rare dress adornments on the territory under study. In spite of their scarcity the typological spectrum is unusually varied. It comprises single items and mass finds as well.

The agraffes in the study have been divided into two groups according to their types. They are flat and hollow (shell-like) agraffes. Another division was determined by their shapes, according to which more detailed classification was possible (Table 2). The first group are square agraffes that were found in three graves (Fig. 2: 1-3). In some graves artefacts resembling agraffes were discovered, what cast doubt on their factual function. In general, identification of agraffes is based on their exclusive presence in female graves, where they use to be

situated mostly in upper part of the deceased's rib cage. The situation was complicated by appearance of one-piece ironworks, their different placing on dead bodies or their occurrence in both female and male graves. The discovery indicates multifunctional use of the square ornamental ironworks (clothing and belt fittings and ornaments, ornamental plates, head ornaments). As example, the uncertainty was caused also by a find of an ornamental plate from the grave 328 at Nové Zámky that according to corresponding analogies can be an agraffe or another personal ornament as well. As far as the interpretation is concerned, finds of two-piece square fittings placed on rib cages of male skeletons were problematic as well as were similar adornments found at female pelvises, where they denoted presence of belt mounts. In the case the sex of the dead bodies was set correctly, the only possible explanations is that these were rare exceptions, i. e. that men wore agraffes and women belt mounts or that we do not know actual function of these artefacts at present.

Diversity of agraffes is demonstrated by variety of types and variants that were classified in the study. Concretely, they are flat oval- or square agraffes with stellate or radiate decoration. In the example of the radiate agraffe from the grave 67/48 at Prša (Fig. 5) even its function is not unambiguous. Its separate occurrence and peculiar existence of two opposite-situated stones soldered on its bottom side cast doubt upon it. Such type of a clasping system could most likely correspond to ornamental discs of segmented neck-rings. Assigning of the exemplar from Prša to agraffes is hypothetic, determined mainly by its astounding resemblance to the two-piece oval agraffe from the grave 72 at Želovce (Fig. 3).

Another separate variant is represented by a disc-shaped agraffe with stellate ornament from the grave 380 at Želovce (Fig. 4). To this clasp older analogies are known that did not work as agraffes. One of them is a pendant from the golden hoard found at Wieuwerd site in northern Netherlands that indicates a certain linkage with the Byzantine milieu. In that historical period artefacts of Byzantine origin were significant way of representation. Precious jewels were prestige symbols of their owners all over the Europe. Ornamental motifs could be imitated and very probably were used in female jewellery decorations in wider horizontal extend and within the longer time span. The important fact is that women buried with the stellate-ornamented agraffe or other similar artefacts are assumed to belong to a social elite.

The most spread type of clothing clasps on the territory of Slovakia is represented by disc-shaped rosette-like agraffes that were discovered in 26 graves spread over 12 burial grounds (Fig. 6; Table 2). This type can be further divided into several variants due to number of rosette petals (Table 3). Agraffes with 4 to 9 rosette petals were found at the burial sites in question, while no agraffe with 7 petals was discovered. Rosettes with 6 petals are predominating (Fig. 6: 1); the variant with 8 petals is not so frequent (Fig. 6: 2, 5b). Remaining artefacts with 4, 5 and 9 petals represent individual cases only (Fig. 6: 3, 4, 5a). In some agraffes different decoration of the both parts of one artefact exists (Fig. 6: 4, 5). Such anomalies in decoration motifs can be certainly linked with replacement of broken artefacts, but eccentric taste of some jewellery wearers cannot be otherwise ruled out.

Similarly, shapes of circumferential petals (Fig. 6: 3, 4a) colour of glasses nor agraffe size are not unified in all artefacts. Diameter of the disc-shaped agraffes from the territory of Slovakia within the set under study ranged between 23-30 mm, with average diameter value of 27 mm. The only exception is a prototype of rosette-like agraffes from the grave 138 at Obid (Fig. 7), the diameter of which reached 45 mm. This is really the only exemplar having no corresponding analogy that stresses substantially older dating of the artefact as is the chronology of the grave 138.

In present, the agraffes coming from the territory of Slovakia can be divided into two chronological groups (Fig. 10). The first group, restricted by the years 675-720, includes square agraffes, oval exemplars made of precious metals and disc-shaped agraffes with rosette-like decoration as well. The prototype of rosette-like agraffes from the grave 138 at Obid can be dated approximately

to this period too. All the above-mentioned types of clothing clasps (except the rosette-like agraffe prototype) appeared accompanied by circular earrings with glass beads or bracelets with widened terminals and with minute disc-shaped beads made of paste. The other chronological group is limited by the years 720-800 and comprises circular agraffes with rosette decoration and hollow (shell-like) oval brooch types (Fig. 8) that represent the final evolutionary group of clothing clasps. The most frequent accompanying grave inventory included bronze oval earrings, bracelets with circular or square cross-section, segmented beads and melon-seed-shaped beads as well as spiral and ribbon finger rings.

Regarding the age and gender of the deceased buried with the agraffes, anthropological expertises determined only 10 from the total of 36 graves under study (Table 4). All the deceased were set females with their age ranging within the juvenis - maturus I categories. Women died at the age of juvenis and adultus I, i. e. 15-29 years predominate. Although the situation can be misrepresented due to the small number of anthropological analyses, the hypothesis that the luxurious jewellery could refer to unmarried state is worth noticing. Concretely, this could be a kind of kinship or also premarital present of hereditary character, what would explain for example the find of the typologically older agraffe in the grave 138 from Obid dated to the final phase of the Late Avar Khaganate Period or the find of agraffes in graves of small children. As follows from the above-mentioned, the agraffes appear in female grave inventories exclusively and in them they are present with all age categories to the age of 50 approximately.

Preponderate location of the agraffes in the left upper part of the deceased's rib cage supports the hypothesis that these artefacts were used for stitching the upper clothes together on the left shoulder. The discovered occurrence of some agraffes under mandibles and widely in the upper part of rib cages and arms did not contradict the assumption. The doubts about practical use of these artefacts as mantle brooches are cast upon by the finds of their location in the wider pelvic region. In such case the agraffe could be possibly put in a pouch suspended on the deceased's belt or these so-called mantle brooches were used for stitching of clothes together in the pelvic region.

Regarding the differences in using of the left or right side for fastening the clothing parts, these could be caused by handling the dead body during the funeral. The role of bodily dispositions of the deceased concerning the dominance of the left/right hand cannot be neglected neither. Dominant use of the left hand due to the human anatomy permits simpler handling on the right side of the body and vice versa. Generally rare occurrence of the stronger left hand could explain isolated finds of agraffes on the right side of the entombed individuals.

In the set under study, the agraffes are mostly clothing clasps consisting of two parts complementing each other in the joining system. In eight graves, however, one-part exemplars were found that correspond to the function of agraffes (Table 2). This incompleteness could arise from rather prosaic causes, but on the other hand, when concerning separate parts of two-part agraffes, it can be a charity or an ornament in its secondary application. We

cannot rule out the possibility that one exemplar joined the dress by an unknown technology or that alongside with two-part agraffes the same types of one-part clasps were manufactured.

The authoress also deals with the problems on classification of these personal ornaments that come out from the graves dated to the Avar Khaganate Period on the territory of Slovakia. Regarding the performed analyses and in keeping with older opinions, the agraffes not only evolved on the basis of several types of personal ornaments belonging to the group of the Byzantine-style woman's jewellery but they also coexisted with them. This means that the same shapes and decorative motifs were used parallelly in miscellaneous decorative artefacts. Hence, in the problem of agraffe classification mainly factors connected with the occurrence of one-part exemplars (even though derivatives with independent joining can be assumed theoretically) together with occurrence of atypical shapes with missing joining system take place (Fig. 9). Finds of perforated belt mounts, occurrence of identical mounts in both male and female graves, their locations in the pelvic region, etc., make the situation even more difficult.

Chronological categorization of the agraffes according to the shape, given in this study, cannot be considered the evidence of evolutionary sequence of shapes from square to circular ones. Although the square shapes belong to the oldest finds of agraffes on the territory in question, this is

only a phenomenon of regional meaning. From the point of view of evolutionary genesis of the agraffes from Late Roman disc-shaped brooches, the circular shape could be determined the most archaic, the oldest variants of which are not represented on the territory of Slovakia. This phenomenon the most probably is connected with the cultural isolation of the area in question from the advanced milieu of the Late Roman handicraft, contacts with which were established as late as after the moving of the Avar Khaganate northern border in the middle stage of its existence.

More frequent occurrence and bigger typological scale of the agraffes discovered on the territory of Hungary are results of immediate closeness of the Byzantine Empire, what means also the high probability of existence of advanced local handicraft workshops, from which also some oldest agraffe types on the territory of Slovakia could come, though the concentration of rare types of these personal ornaments made of precious metals on the burial ground at Želovce does not exclude the existence of a local workshop. In any case, typological representation of agraffes on the territory of Slovakia is a result of more extensive evolutionary processes throughout the Khaganate area. Obviously, a lot of mostly older evolutionary arrays did not find any response in the region under study, that's why in seeking for the prototypes we have to take into account the agraffes from the whole region of their existence.

Fig. 1. Burial grounds with finds of agraffes dated to the Avar Khaganate Period on the territory of Slovakia. 1 - Čunovo; 2 - Dvory nad Žitavou; 3 - Holiare; 4 - Kech-nec; 5 - Komárno-Lodenice; 6 - Nové Zámky; 7 - Obid; 8 - Prša; 9 - Šaľa-Veča; 10 - Šebastovce; 11 - Štúrovo; 12 - Veľké Kosihy; 13 - Vojnice; 14 - Vyškovce nad Ipľom; 15 - Želovce. The numbers of sites are corresponding to those at the Table 1. Caption: a - maximum territorial extend of the Avar Khaganate on the territory of Slovakia (after *Zábojník 2004*, Map 2).

Fig. 2. Flat square agraffes. 1 - Nové Zámky, grave 328 (after *Čilinská 1966*, Pl. LIV: 5); 2 - Štúrovo, grave 197 (after *Wiedermann 1985*, Pl. IX: 3); 3 - Želovce, grave 158 (after *Čilinská 1973*, Pl. XXVII: 5, 6).

Fig. 3. Oval agraffe from the grave 72 at Želovce (after *Čilinská 1973*, Pl. XIII: 8).

Fig. 4. Circular agraffe with stellate decoration from the grave 380 at Želovce (after *Čilinská 1973*, Pl. LXIV: 16).

Fig. 5. Circular agraffe with radiate decoration from the grave 67/48 at Prša (after *Točík 1963*, Pl. XVI: 11).

Fig. 6. Variants of circular agraffes with rosette decoration. 1 - Nové Zámky, grave 160 (after *Čilinská 1966*, Pl. XXXIV: 6); 2 - Vyškovce nad Ipľom, grave 65 (after *Nevizánsky 1991*, Pl. XV: 19, 20); 3 - Dvory nad Žitavou, grave 98 (after *Točík 1983*, Fig. 23: 10); 4 - Čunovo, grave 11 (after *Hampel 1905*, Pl. 119: 1, 2); 5 - Nové Zámky, grave 411 (after *Čilinská 1966*, Pl. LXI: 4, 5).

Fig. 7. Gold-plated agraffe made of bronze sheet from the grave 138 at Obid (unpublished).

Fig. 8. Hollow (shell-like) oval agraffes. 1 - Čunovo, grave 61 (after *Hampel 1905*, Pl. 127: 1); 2 - Čunovo, grave 111 (after *Hampel 1905*, Pl. 130: 3-5); 3 - Komárno-Lodenice, grave 81 (after *Trugly 1987*, Pl. XXIV: 9, 10).

Fig. 9. Bronze ring from the grave 606 at Želovce (after *Čilinská 1973*, Pl. XCV: 26).

Fig. 10. Selected chronological groups of agraffes with the most frequent types of accompanying female jewellery.

Table 1. List of burial grounds and numbers of graves with finds of agraffes on the territory of Slovakia. Numbers of burial grounds are corresponding to those at Fig. 1.

Table 2. Typology of agraffes from the territory of Slovakia. Numbers at the table correspond to numbers of graves at the given burial site. Footnotes: * - graves with incomplete agraffes.

Table 3. Variants of agraffes with rosette decoration in connection with quantity of circumferential glass stones.

Table 4. Anthropological age classification of the deceased buried with agraffes (after *Budinský-Krička/Točík 1991*, 45; *Gomolčák/Jakab 1987*, 350; *Stloukal/Hanáková 1966*, 168, 172, 175, 180; 1974, 131, 134, 138; *Vondráková 1991*, 170).

ŽATVA OBILNÝM KOSÁKOM Z OBDOBIA VČASNÉHO STREDOVEKU ¹

ZUZANA BORZOVÁ

Crop Sickle Harvesting of the Early Middle Ages. The work is presenting results of experiment in harvesting by means of an early medieval sickle replica. From a group of sickle-shaped artefacts dated to the Early Middle Ages in Slovakia, the so-called crop sickles can be singled out, which have specific features documenting their primary harvesting function. Within this group two types of crop sickles occur: sickle with serrated blade edge and sickle with plain blade edge. The experiment task was verification of defining of the so-called crop sickle group and of their typology as well. The first step was reconstruction of the both sickle types production, searching for different production methods or different demands of their production. The next experiment, the crop harvesting by means of the both types of sickle replicas would help reconstructing the harvesting. The goal was to observe different ways of grain harvesting dependently on the sickle type. In connection with this problem other questions concerning the harvesting are relevant, too, such as the crop height in dependence on kind of corn or type of sickle. Analysis of archaeological material, study of iconographic sources and ethnographic parallels first of all are aimed to make the results of this work even more effective.

Key words: Slovakia, Early Middle Ages, crop sickle, harvest.

ÚVOD

Jednou z najdôležitejších aktivít roľníka počas roka bola aj v období včasného stredoveku žatva. Ako dôkaz tejto činnosti sa v archeologickom materiáli vyskytuje kovová časť žacieho náradia - kosáka.

Včasnostredoveké kosáky z územia dnešného Slovenska² predstavujú v drvivej väčšine exempláre vyčlenené A. Steensbergom (1943) ako typ B, čiže kosáky s odsadenou rukoväťou. Neskôr slovanský tvar týchto kosákov označila M. Beranová (1957, 102; 1980, 198-203) ako typ BI. Kosák bez odsadenej rukoväti - typ A (Steensberg 1943), resp. typ AI (Beranová 1957, 101) sa objavuje menej často³. Podľa M. Beranovej a M. Lutovského (2009, 112) je staršieho pôvodu, s koreňmi už v praveku. Na území dnešného Slovenska kosáky tohto tvaru poznáme z konca 8. až z 9. stor. V tej dobe sa objavujú súčasne s typom BI, ktorý je používaný po celé obdobie včasného stredoveku. Typ AI a typ BI sa tvarovo odlišujú v spôsobe upevnenia rukoväti k pracovnej časti nástroja a v mieste najväčšieho zakrivenia⁴ (obr. 1).

Spomenuté tvarové odlišnosti však nedeterminujú funkciu kosáka. V oboch typoch sa vyskytujú exempláre vykazujúce špecifické znaky, na základe ktorých predpokladáme primárne využitie kosáka na žatie obilia.

Jedným z takých znakov je spôsob vyhotovenia hrotu. Prične roztepaný alebo zhrubnutý tupý hrot (obr. 2: 2) je prispôbený na hrstkovanie obilia a zároveň nevhodný na kosenie tráv. Možno teda predpokladať, že kosák s takýmto hrotom sa používal primárne pri žatevných prácach.⁵

Ďalším dôležitým znakom sú záseky na ostrí. Sú to približne 2-4 mm dlhé, pravidelné, šikmo dozadu smerujúce „zárezy“ na spodnej časti kosáka (obr. 2). Na väčšine skúmaných exemplárov badať stopy po takejto úprave takmer po celej dĺžke ostria, t. j. niekoľko centimetrov od hrotu až po zatupenú časť nad päťou čepele, resp. po päť čepele. V niektorých prípadoch ich pozorujeme len v mieste najväčšieho zakrivenia kosáka, teda v mieste najviac zaťaženom pri práci s týmto náradím. Kosák so zásekmi, resp. spôsob práce s ním, nie je vhodný na kosenie tráv, ale na žatie obilia⁶.

¹ Štúdia vznikla v rámci grantového projektu 2/0137/08 agentúry VEGA.

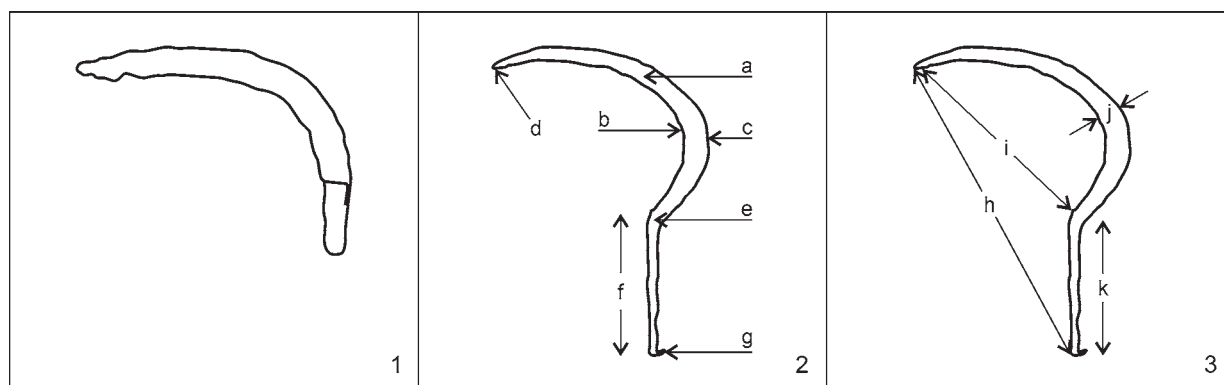
² Z obdobia 6.-10. stor. pochádza 178 publikovaných exemplárov kosákov alebo ich zlomkov, pričom 118 kusov možno vyčleniť podľa zaužívanej typológie (Beranová 1957, 102).

³ Z územia dnešného Slovenska pochádza 118 exemplárov, ktoré bolo možné typologicky zaradiť. Z tejto skupiny 116 exemplárov patrí k typu BI a 2 exempláre k typu AI.

⁴ Geometrické parametre, ako aj úprava ostria sú pri oboch typoch podobné. Tento výsledok však môže byť ovplyvnený malým počtom kosákov typu AI, ktoré sú v nepomere ku kosákum typu BI.

⁵ Viac o tomto parametre pozri Borzová 2005, 45.

⁶ Pomocou takto upraveného ostria sa pri zbere stebľa „odpíla“ rýchlym rezným pohybom.

Obr. 1. Kosáky - tvarové a geometrické parametre. 1 - kosák s neodsadenou rukoväťou; 2, 3 - kosák s odsadenou rukoväťou (2 - časti kosáka: a - čepeľ; b - ostrie; c - chrbát; d - hrot; e - päta; f - šířka; g - záchytný háčik; 3 - geometrické parametre kosáka: h - celková dĺžka kosáka; i - rozpätie čepele; j - maximálna šírka čepele; k - dĺžka trňa).

Niektoré exempláre zo skúmaného súboru majú ostrie hladké.⁷ To nevyklučuje možnosť ich primárneho využitia na žatvu, a to v prípade, že disponujú inými znakmi obilného kosáka, ku ktorým patrí zatupený hrot a zároveň zatupenie časti čepele nad päťou. Kosáky, ktoré majú čepeľ v mieste nad trňom po miesto najväčšieho zakrivenia tupú⁸, nie sú vhodné na vykonávanie „sečných“ úkonov, čiže ani na kosenie trávy. Predpokladáme, že na žatvu obilia sú vhodné.

Na základe spomínaných znakov vzniká skupina kosákov s predpokladom ich primárnej funkcie pri žacích prácach. Tieto tzv. *obilné kosáky* sú väčšinou podobnej veľkosti aj tvaru. Prevažne ide o exempláre s odsadenou rukoväťou, málokedy o kosáky s neodsadenou rukoväťou. Majú plynule zakrivenú čepeľ, ktorej najväčšie zakrivenie sa zväčša nachádza v prvej tretine jej dĺžky. Hrot obilného kosáka je zhrubnutý alebo plocho odsadený. Ďalším znakom je tupá časť nad päťou čepele. Tieto kosáky môžu mať rozdielne upravené ostrie. Na základe tohto kritéria, ktoré môže byť určujúce pri práci s nimi, delíme obilné kosáky na dva typy: 1 - so zásekmi na ostrí, 2 - s hladkým ostrím.

Samotný archeologický súbor poskytuje nespočetné množstvo informácií, na základe ktorých možno definovať materiál a spôsob výroby tohto náradia, určiť geometrické parametre a iné vlastnosti samotného kosáka a zároveň určiť jednotlivé typy tohto náradia. Avšak prácu s obilným kosákom, čiže zber obilia, možno rekonštruovať len na základe prepojenia spomenutých poznatkov s informáciami

z oblasti archeobotaniky, etnografie, ikonografie a historických prameňov. Získané výsledky slúžia na modelovanie tejto pracovnej činnosti, t. j. žatvy, formou experimentu.

Cieľom našej práce je výroba repliky včasnostredovekého kosáka a pokus o žatie týmto náradím v prostredí, kde sa používa podnes.

VÝROBA REPLÍK VČASNOSTREDOVEKÝCH KOSÁKOV

Výrobu kovovej časti kosáka, zloženie jeho materiálu, prípadne spôsob opravy umožňujú rekonštruovať hlavne výsledky metalografických analýz. V minulosti sa práce takého charakteru vyskytovali menej často (napr. *Pleiner* 1962; 1967; *Pleiner/Plzák/Quadrat* 1956). V súčasnosti vzrastá počet prác so spomínanou problematikou aj vďaka interdisciplinárnej spolupráci (napr. *Klíma/Ptáček* 2006; *Klíma/Ptáček/Stránský* 2008). Metalografická analýza zo súboru včasnostredovekých kosákov zo Slovenska bola v ostatnom čase uskutočnená a vyhodnotená v prípade exemplárov z pohrebiska v Šebastovciach a z hradiska v Pobedime (*Longauerová/Kocich/Longauer* 1995).

Na výrobu replík kosákov z obdobia včasného stredoveku z územia Slovenska poslúžili hlavne exempláre z Gajár a Čeboviec. Replika obilného kosáka s hladkým ostrím vznikla na základe exemplára z hromadného nálezu z Gajár (*Bartošková* 1986, 11; *Eisner* 1939-1946, 103), ktorý poznáme

⁷ V rámci tejto skupiny sa v sledovanom súbore nachádza väčší počet takých exemplárov, ktoré sú poškodené koróziou, vytupené častým používaním, alebo neodborne zrekonštruované či konzervované. Tieto kosáky nevykazujú záseky na ostrí, čo však neznamená absenciu takejto úpravy ostria v dobe ich výroby a používania.

⁸ Táto časť má v priereze tvar plochého obdĺžnika alebo štvorca.

Obr. 2. Zásoky na ostrí včasnostredovekých kosákov. 1 - časť čepele a trňa kosáka z Bojne; 2 - časť čepele kosáka so zachovaným hrotom z Gajár; 3 - časť čepele kosáka z Bojne.

z autopsie⁹. Ide o celý kosák v zachovalom stave, s oblúkovitou čepeľou s najväčším zakrivením v prvej tretine jej dĺžky. Čepeľ je jednostranne prežliabnutá a chrbát mierne zosilnený tak, že kosák je usposobený na prácu pre praváka. Miesto nad päťou čepele je neostré, v priereze má tvar úzkeho obdĺžnika. Hrot kosáka je tupý, odsadený od čepele a plocho roztepáný, čím vzniká priečna ploška v tvare malého obdĺžnika. Trň je dlhý, rovný, ukončený záchytným háčikom. Celková dĺžka kosáka je 33,5 cm, rozpätie čepele 23,3 cm, maximálna šírka čepele je 2,2 cm, a to v mieste najväčšieho zakrivenia, dĺžka trňa je 11,9 cm.

Na základe kosáka pochádzajúceho z depotu v Čebovciach (Točík 1983) bola vyhotovená replika tohto nástroja so zásekmi. Tvarovo je takmer identický s kosákom z Gajár s oblúkovitou čepeľou s najväčším zakrivením v prvej tretine jej dĺžky. Čepeľ je taktiež jednostranne prežliabnutá, chrbát mierne zosilnený tak, že kosák je prispôsobený na prácu pre praváka. Miesto nad päťou čepele je neostré, v priereze má tvar úzkeho obdĺžnika. Hrot kosáka je

tupý a plocho roztepáný, čím vzniká priečna ploška v tvare malého obdĺžnika. Trň je dlhý, rovný, ukončený záchytným háčikom. Celková dĺžka kosáka je 32,1 cm, celkové rozpätie čepele 21,7 cm, maximálna šírka čepele 1,5 cm, dĺžka trňa je 11,2 cm. Na rozdiel od predchádzajúceho exemplára má ostrie kosáka z Čeboviec pravidelné záseky. Zachytávame ich v mieste najväčšieho zakrivenia a v mieste približne 2 cm od hrotu. Tento exemplár poznáme len z publikovanej literatúry (Točík 1983, 210, 211, obr. 2: 3) a nie z autopsie. Z toho dôvodu sme na podrobnejšie štúdium zásekov použili niektoré exempláre z depotov z Bojne¹⁰ (obr. 2: 1, 3) a kosák z hromadného nálezu z Gajár (obr. 2: 2).

Úlohou prvej časti nášho experimentu bola výroba pracovného nástroja¹¹ s pevnou a tvrdou pracovnou časťou (ostrím) a zároveň s mäkkým a pružným chrbtom čepele identického tvaru a geometrických parametrov, ako sú kosáky z Gajár a Čeboviec.

Na výrobu takého náradia sa v období včasného stredoveku používalo viacero polotovarov rôznych vlastností - mäkkšie nízkouhlíkové železo,

⁹ Kosák je uložený v Archeologickom múzeu SNM v Bratislave (inv. č. 6614). Za zapožičanie, ochotu a pomoc ďakujem J. Bartíkovi a K. Tomčíkovej.

¹⁰ Za zapožičanie ďakujem K. Pietovi z Archeologického ústavu SAV v Nitre.

¹¹ Za výrobu replík a odborné rady ďakujem P. Francúzovi.

dva železné pláty (Klíma/Ptáček 2006, 412) alebo nízkouhlíková zvárková oceľ (Pleiner 1962, 148).¹² Tieto polotovary, ktorých počet bol od 8.-9. stor. v porovnaní s predchádzajúcim obdobím menší, sa zvarili preložením (Longauerová/Kocich/Longauer 1995, 229). Tak vznikol prút/pás, ktorý bolo možné ďalej spracovať.

Na výrobu replík oboch kosákov bola použitá uhlíková, resp. ušľachtilá oceľ (14. triedy) z listového pera. Z tohto materiálu sa odrezal rovný pás, približne v takej dĺžke, akú majú kosáky z Gajár a Čeboviec. Materiál sa vo vyhni nahrieval do žerava. Následne bol za tepla vytvarovaný presný tvar čepele (miesto najväčšieho zakrivenia, odsadenie trňa)¹³. Nasledovalo natiahnutie ostria. Tvarovanie sa uskutočnilo po celej dĺžke čepele, a to za tepla silnými údermi hrotom kladiva, smerujúcimi postupne od chrbta čepele smerom k ostriu. Týmto úkonom sa v priereze tvar kosáka zmenil z obdĺžnika na pravouhlý trojuholník s prežliabnutou preponou. Horná strana kosáka (z pohľadu praváka) sa stala od chrbta smerom k ostriu prežliabnutá, pričom chrbát bol mierne zosilnený. Údery kladiva pri vyťahovaní ostria spôsobili na povrchu kosáka nerovnosti, ktoré bolo treba vyhladiť za tepla tupou stranou kladiva opäť údermi v smere od chrbta k ostriu. Pri vyťahovaní a hladení ostria má kosák tendenciu meniť svoj tvar. Buď sa ohýba do strán, alebo sa otvára, takže mení aj tvar oblúka, preto je potrebné pri každom nahrievaní kosák vyrovnať a opäť ohnúť do pôvodného tvaru.

Ďalším krokom bola úprava hrotu. Táto časť kosáka bola za tepla vyklepaná kladivom na nákovu. Tak vznikol tupý odsadený a priečne roztepaný hrot.

Nasledovalo tvarovanie trňa, a to podobným spôsobom ako tvarovanie čepele.¹⁴ Táto časť sa na záver neleští až do hladka, pretože mierne nezrovnalosti sú vyhovujúce na lepšie osadenie rukoväti, ktorá sa v takomto prípade neotáča a nevykýva sa tak rýchlo ako pri hladkom povrchu trňa.

Následne bolo možné pristúpiť k úprave pracovnej časti nástroja - jeho ostria, s cieľom zvýšenia jeho tvrdosti a pevnosti. Vo včasnom stredoveku sa ostrie upravovalo úmyselným tepelným spracovaním, teda kalením, čiže nakutím ocele po celej dĺžke čepele a jej následným zakalením. Takúto úpravu čepele zaznamenávame v prípade kosáka zo Šebastoviec a Pobedima (Longauerová/Kocich/Longauer 1995, 229) a niektorých kosákov pochádzajúcich z Moravy (Klíma/Ptáček 2006, 412). Poznáme však aj eventuality, kedy

sa neaplikovalo tepelné spracovanie, napríklad v prípade kosákov z Pobedima (Longauerová/Kocich/Longauer 1995, 220). Niektorí autori sa domnievajú, že výrobcovia v období včasného stredoveku sa snažili spevniť ostrie aj novým technologickým postupom, bez transformačného spevnenia, resp. bez použitia vyššieuhlíkového materiálu, a to za studena, ako sa aplikuje v súčasnosti (Longauerová/Kocich/Longauer 1995, 229).

Pracovné časti replík včasnostredovekých kosákov boli vyrobené, ako u niektorých kosákov z obdobia včasného stredoveku, taktiež kalením. Kalenie sa uskutočnilo len v mieste ostria. Táto časť kosáka sa rozžeravila a prudko ochladila, čím sa zvýšila jej tvrdosť. Ostatná časť, ktorá sa nekalila, zostala mäkkšia a teda pružnejšia. V prípade kosáka so zásekmi kalenie nebolo také silné (nekalilo sa pri takej vysokej teplote) ako pri kosákoch s hladkým ostrím.¹⁵

Záseky na ostrí sa vytvárali takým spôsobom, že čepeľ kosáka sa umiestnila na nákovu tak, aby sa ostrie nachádzalo na jej hrane. Zo spodnej strany ostria kováč za studena malým ostrým sekáčikom

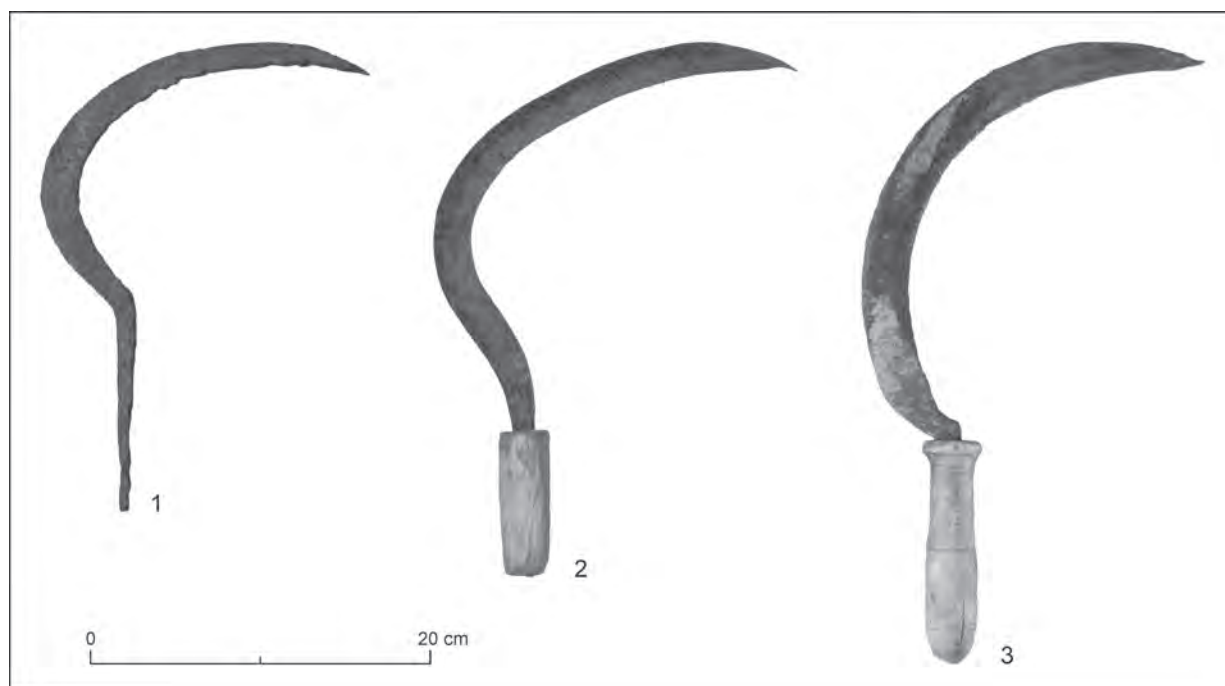
Obr. 3. Spôsob úpravy ostria na replike kosáka so zásekmi. 1 - záseky na spodnej strane kosáka; 2 - zúbky a zatupený hrot na vrchnej strane kosáka.

¹² Pri výrobe takýchto predmetov bola oceľ dôležitou surovinou s možnosťou kalenia, čím sa zvyšuje tvrdosť predmetu.

¹³ Predpokladáme, že tento krok pri postupe výroby kosáka bol obdobný aj vo včasnom stredoveku.

¹⁴ Trň sa však, na rozdiel od čepele, vyťahuje z dvoch strán.

¹⁵ Do tvrdého a zároveň krehkého materiálu kaleného pri vysokej teplote by nebolo možné nasekať záseky.

Obr. 4. Tvary obilných kosákov. 1 - včasnostredoveký kosák z Gajár; 2 - replika kosáka z Gajár; 3 - obilný kosák so zásekmi z Bezidu.

vysekával do ostria záseky približne pod 40° uhlom¹⁶, ďalšia osoba pritom pridržala kosák na nákovke a pomaly ho posúvala. Po nasekaní sa kosák otočil a ostrie, resp. zúbky, ktoré sa pri sekaní zohli, sa z tejto strany za studena vyrovnali slabými údermi kladiva. Nakoniec sa malým trojuholníkovým pilníkom zaostrovali nedostatočne špicaté zúbky.

Zo spodnej strany (z pohľadu praváka) tak vznikol rad pravidelných zásekov smerujúcich šikmo dozadu (obr. 3: 1), z vrchnej strany viditeľné zúbky plnili funkciu pílk (obr. 3: 2).¹⁷

Takto zhotovená kovová časť kosáka bola nasadená na drevenú rukoväť¹⁸, ktorá vznikla opracovaním drevenej palice. Najskôr sa materiál spracoval do požadovaného tvaru, následne sa do neho prevítala dierka s priemerom o niečo menším ako šírka trňa kosáka. Rukoväť sa narazila kladivom na trň. Koniec trňa, ktorý po narazení pretŕčal z drevenej rukováti, sa za studena ohol na nákovke kladivom k rukováti, resp. sa ohol do tvaru háčika a potom sa do rukováti zarazil.¹⁹

Repliky vyhotovené pomocou pracovných úkonov známych z obdobia včasného stredoveku, s doplnením o poznatky získané metalografickými analýzami, majú podobné vlastnosti (pružnosť čepele, tvrdosť ostria) ako ich predlohy.

Tvar replík je podobný originálom, ale líši sa v detailoch. Napriek úsiliu kováča sa nepodarilo vyrobiť celkom identickú napodobeninu s predlohou (obr. 4: 1, 2), čo je spôsobené tým, že neexistuje „forma“ na výrobu kosákov. Kosáky sú teda jedinečnými výrobkami, ktorých tvar a materiálové vlastnosti sú ovplyvnené možnosťami a zručnosťami kováča, ako aj požiadavkou kupujúceho.

Pri výrobe oboch typov kosákov sa postupovalo rovnakým spôsobom až po vyhotovenie zásekov na ostrí, čo si vyžadovalo väčšiu dávku zručnosti a viac času pri výrobe. Určenie efektivity tohto typu kosáka pri žatevných prácach v porovnaní s kosákom s hladkým ostrím sa stáva ďalším krokom nášho experimentu.

¹⁶ Pri výrobe kvalitných a rovnakých zásekov bolo potrebné sekáčik často brúsiť.

¹⁷ Táto činnosť si vyžaduje zručnosť kováča, pretože vysekanie takmer identických zásekov približne rovnako od seba vzdialených a zároveň ostrých je náročný úkon.

¹⁸ Postup výroby drevenej časti kosáka, rukováti, dokumentuje etnografický materiál, súčasne paralely z oblastí, kde sa kosáky na žatie obilia používajú podnes.

¹⁹ Záchytný háčik slúžil na pevnejšie pripevnenie rukováti ku kosáku.

EXPERIMENT S REPLIKAMI VČASNOSTREDOVEKÝCH KOSÁKOV

Experiment s replikami včasnostredovekých obilných kosákov je zameraný na rekonštrukciu žatevných prác v regióne s tradičnou formou hospodárenia a s výskytom takých druhov obilnín v súčasnosti, ktoré sa pestovali vo včasnom stredoveku aj na území dnešného Slovenska.

Jedným zo zámerov je určenie efektívnosti a spôsobu žatvy v závislosti od oboch typov obilných kosákov (kosáka s hladkým ostrím a kosáka so zásekmi). Určenie predpokladanej výšky žatvy vo včasnom stredoveku, resp. určenie závislosti medzi druhom obilia a výškou žatvy, je ďalším cieľom experimentu. Konečným zámerom sa stáva porovnanie výsledkov experimentu a žatevných prác v súčasnosti.

Výber lokality

Posledný z uvedených stanovených cieľov bol hlavným determinantom výberu lokality. V súčasnosti zaznamenávame niekoľko málo regiónov v rôznych oblastiach Európy s tradičnou formou hospodárenia a pestovania takého spektra obilnín ako vo včasnom stredoveku na území Slovenska. Jednou z nich je práve okolie Targu Mureș v oblasti Sedmohradska v Rumunsku. Kataster obce Bezid, nachádzajúci sa v spomenutom regióne, sa preto stal východiskovou lokalitou na uskutočnenie experimentu a zároveň miestom etnografického pozorovania žatevných prác v súčasnosti.

Druhy zrnovín

Experiment s replikami včasnostredovekých kosákov sme uskutočnili na troch druhoch obilia, ktoré sú známe z archeobotanických nálezov na území Slovenska zo sledovaného obdobia a ktoré sa dodnes pestujú v oblasti Bezidu. Ide o extenzívnu zrnovinu - pšenicu jednozrnovú, o intenzívnu zrnovinu - pšenicu siatu a o neskôr skultúrnenu zrnovinu - raž siatu.

- Pšenica jednozrnová (*Triticum monococcum* L.) je plevnatá pšenica s tuhým klasom a útlými zrnami v kláskoch. Väčšinou sa v klásku nachádza jedno zrn, poznáme však aj dvojzrnové odrody. Výška stebľa dosahuje v priemere 120 cm. V Európe sa objavuje v období neolitu, od doby

bronzovej sa v archeobotanickom materiáli začína vyskytovať menej často, pravdepodobne vplyvom narastania významu nahozrnových pšeníc. V období včasného stredoveku sa vyskytuje už len ojedinele - ako prímes v pšenici siatej (*Tempír* 1979, 155) alebo ako trpená buriňa.²⁰ Používa sa skôr na prípravu kaše a platiek. Jej zrná slúžili už od doby rímskej ako krmivo (*Hajnalová, E. 1999, 27*). Dnes ju nachádzame len ojedinele, a to hlavne v oblasti západného Turecka, na Kaukaze, vo Švajčiarsku, v Nemecku, v Španielsku (*Hajnalová, E. 1999, 27*) a v oblasti Sedmohradska, kde sa pestuje hlavne kvôli pevnému a dlhému stebľu, ktoré slúži na výrobu slamených produktov (*Borzová/Pažinová, v tlači; Hajnalová/Eliáš/Pažinová 2007*).

- Raž siata (*Secale spec.*) je nahou zrnovinou vyskytujúcou sa od neolitu, avšak ako burinová prímes na pšeničných a jačmenných poliach (*Hajnalová, E. 1993, 64*). Samostatné pestovanie tejto obiloviny na našom území predpokladáme od doby bronzovej (*Hajnalová, E. 1993, 66*). Jej podiel vzrástá až od obdobia sťahovania národov, ale významné postavenie si zachováva aj v období stredoveku (*Hajnalová, E. 1999, 47, 48; Hlavatá 2008, 67*) nielen pre obľúbenosť jej zrna, ale aj z dôvodu istejšej úrody v porovnaní s pšenicou a jačmeňom (*Hajnalová, E. 1993, 65*). Na území juhozápadného Slovenska mala v období včasného stredoveku prioritné zastúpenie (*Hlavatá 2008, 67*). V tom období prevláda zrnno strednej dĺžky a dlhých tvarov (*Hajnalová, E. 1993, 66*), výška stebľa dosahuje v priemere 180 cm. Jej múka sa používa na prípravu chleba, zrnno sa využíva aj ako krmovina.
- Pšenica siata (*Triticum aestivum* L.) je hexaploidnou pšenicou s nahým zrnom, so stebľom dorastajúcim do výšky približne 50-60 cm. V archeobotanickom materiáli z územia Slovenska sa objavuje spolu so pšenicou nakopenou (*Triticum compactum* L.) od 5. tisícročia pred Kristom. Jej podiel sa však zvyšuje až od konca doby laténskej a začiatku doby rímskej (*Hajnalová, E. 1993, 62*). V období včasného stredoveku sa vyskytovala v druhotnom zastúpení medzi pestovanými obilninami (*Hajnalová, E. 1993, 100; Hlavatá 2008, 67*). Napriek tomu ju zaznamenávame na viacerých včasnostredovekých lokalitách vo forme archeobotanických nálezov (*Hajnalová, E. 1993, 54*). Jej múka sa používa na prípravu kvasených aj nekvasených jedál, zrnno sa využíva aj ako krmovina (*Hajnalová, E. 1999, 34*).

²⁰ Za poskytnutie tejto informácie ďakujem M. Hajnalovej z Katedry archeológie FF UKF v Nitre.

Rozdielnosť týchto zrnovín okrem náročnosti v pestovaní, v ich využití a v intenzite pestovania v rôznych obdobiach, spočíva aj v ich odlišnej morfolologickej skladbe. Všetky tri sledované druhy zrnovín majú rozdielnú dĺžku stebľa²¹, čo mohlo byť dôležitým determinantom spôsobu žatvy.

Pramene

K experimentu sme využili doteraz známe informácie o spôsobe žatvy vo včasnom stredoveku, resp. poznatky z publikovaných prác o rekonštrukcii žatvy (napr. *Beranová 1957; 1991; 1993*), ktoré vychádzajú z ikonografických prameňov a etnografických poznatkov.

K rekonštrukcii žatevných prác vo včasnom stredoveku napomáhajú dobové vyobrazenia roľníkov pri žatve. Bohatý ikonografický materiál, väčšinou však z obdobia vrcholného stredoveku až novoveku (*Belcredi 1989; Husa/Petráň/Šubrtová 1967; Kovačevićová 1987; Kučera 1975; Kybalová 2001; Mlynka 2007; Pöttler 1998; Rösener 1985*), menej z obdobia včasného stredoveku (*Belcredi 1989*, obr. 1) poskytuje informácie o žatve - o spôsobe uchytienia hrsti stebiel, o burinách v obilí, o výške žatvy, o polohe ženca pri zbere úrody, o jeho odeve, o type kosáka²² a podobne. Keďže tieto pramene sú „statické“, k doplneniu informácií napomáhajú tiež etnografické pozorovania a paralely zo súčasnosti, ktoré poskytujú poznatky o spôsobe práce pri žatve.

Aj v etnografickom materiáli nachádzame dva typy náradia slúžiaceho na žatevné práce. Náradie so zásekmi sa väčšinou označuje ako srp a náradie s hladkým ostrím ako kosák (*Hyčko 1973*, 9-12; *Slavkovský 1978*, 597; 1988, 87; *Urbanová 1973*). Odlišný tvar a vyhotovenie ostria podľa etnografov predurčuje rôzny spôsob narábania s nimi. Pri práci so srpom sa obilie chytilo do ľavej ruky a pravou rukou sa rovnomerným pohybom odrezalo. Pri práci s kosákom sa obilie nehrsťovalo, iba sa odchýlilo, odtiahlo od ostatného stojaceho obilia a švihom sa stebľa odsekli. Táto práca bola rýchlejšia, ale z hľadiska vypadaného obilia stratovejšia v porovnaní s prácou so srpom (*Slavkovský 1988*, 88). Či to platí aj pri práci s obilným kosákom s hladkým ostrím a kosákom so zásekmi z obdobia včasného stredoveku, je otázkou experimentu.

Žatva kosákom so zásekmi na ostří

Podľa vzoru etnografických pozorovaní, uchopil žnec-experimentátor obilie do ľavej ruky. Mierne zohol hrstou uchopené stebľa smerom k sebe a následne ich odpíliť. Pohyb pravou rukou, smerujúci k sebe, bol však nebezpečný a neefektívny. Následne žnec odchýlil od seba vzniknutú hrst stebiel mierne smerom k nepožatému obiliu. Pravou rukou „odpíliť“ hrst stebiel kosákom so zásekmi. Najrýchlejšie sa obilie odpíliť, keď ostrie kosáka pri tomto úkone smerovalo mierne šikmo nahor. Kolmo na hrst stebiel bolo obtiažne obilie odpíliť. Najefektívnejšie sa stebľa píliť pod ľavou rukou, teda hneď pod uchytенým obilím. Po získaní „rutiny“ v tejto činnosti pokračoval zber obilia rýchlejšim tempom. Najdôležitejším úkonom pri „pílení“ bolo práve nachýlenie hrsti stebiel smerom od ženca a sklon kosáka pod ostrým uhlom. Pri tomto úkone sa nelámali stebľa a vďaka hrsťovaniu nedochádzalo k roztrúseniu zožatých stebiel.

Žatevné práce sa týmto typom kosáka uskutočnili postupne na všetkých troch druhoch obilia. Experimentom sa nezistil rozdiel v žatve v závislosti na druhu obilia. Všetky druhy sa zbierali tým istým spôsobom a s podobným výsledkom.

Pri žatve kosákom so zásekmi počas celej doby experimentu²³ nebolo nutné kosák so zásekmi brúsiť, resp. opravovať zúbky/záseky. Záseky na ostří sa netupili a počas celej doby experimentu sa s kosákom pracovalo s rovnakou efektivitou. Podľa analogických exemplárov používaných v Bezide podnes, nebola nutná oprava tohto typu kosáka počas jednej až dvoch sezón.

Žatva kosákom s hladkým ostrím

Národopisné štúdie upozorňujú na skutočnosť, že v regiónoch so spoločným výskytom srpu a kosáka, ženci kosákom žali najskôr spôsobom ako so srpom, čiže hrsťovali, no neskôr začali obilie sekať ako trávu, čo im pripadalo efektívnejšie (*Urbanová 1973*, 19). Pre ženca-experimentátora bol však tento spôsob menej efektívny ako pri hrsťovaní. Sečný pohyb kosákom s hladkým ostrím bol viac

²¹ Všetky tri pestované druhy majú nerozpadavý klas.

²² Na niektorých vyobrazeniach z obdobia vrcholného stredoveku je možné pozorovať záseky na ostří (Velislavova biblia okolo roku 1340, fol. 6; Breviár kláštora sv. Jiří na hrade Pražském okolo r. 1400, fol. 4; Slovenský kalendár na rok 1430, záhlavie na mesiac august; Erbový obrazec rodinnej listiny G. Herpalýia z r. 1606 a i.).

²³ Experiment v katastri obce Bezid v Rumunsku trval týždeň a uskutočnil sa na viacerých niekoľkoárových poliach domácich roľníkov na všetkých troch druhoch spomínaného obilia.

únavnejší a okrem toho dochádzalo k roztrúseniu odseknutých stebiel, ktoré bolo treba starostlivo vyzbierať. To spôsobilo väčšiu námahu ako ukladať zožaté obilie priamo na povrieslo. Hoci sa podarilo týmto spôsobom zbierať obilie rýchlejšie, čas, počas ktorého museli experimentátori nielen zožať obilie, ale aj vyzbierať popadané stebľa, bol približne rovnaký ako pri hrstovaní, avšak s väčšou námahou. Okrem toho ikonografické pramene západnej Európy z obdobia včasného stredoveku²⁴ a strednej a západnej Európy z neskoršieho obdobia²⁵ zachytávajú takmer výlučne žencov, ktorí zbierajú obilie hrstovaním.

Z týchto dôvodov sme aj my zvolili druhý spôsob práce - hrstovanie. Postup bol identický ako spôsob žatvy kosákom so zásekmi až po moment odrezania hrsti obilia. Tento úkon sa musel vykonať rýchlym sečným pohybom smerujúcim sprava šikmo doľava. Žnec uchopil hrst stebiel ako pri žatve kosákom so zásekmi a mierne ich odchýlil. Hrstené obilie odrezával bez väčších problémov bez rozdielu druhu obilia. Po odrezaní cca 20-30 hrstí však dochádzalo k postupnému vytupeniu ostria, preto žnec-experimentátor musel na túto činnosť vynaložiť väčšiu námahu, vložiť väčšiu silu do pohybu pravou rukou. Po miernom až úplnom vytupení kosák stebľa neodrezal, iba ich „zlomil“. Pri vynaložení väčšej sily, čiže pri snahe o odrezanie hrsti obilia pomocou kosáka s vytupeným ostrím, sa týmto úkonom podarilo vytrhnúť celé rastliny aj s koreňmi. Kosák v tomto prípade slúžil na podchytenie/podobratie a následné podvihnutie stebiel.

Veľké množstvo bazálnych častí slamy, semená rastlín s ovíjavou a popínavou stonkou v archeobotanických vzorkách indikujú tento spôsob zberu obilia, čiže vytrhávanie (Campbell 2000; Hillman 1984; Hlavatá 2008, 150). Analýza archeobotanického materiálu z územia dnešného Slovenska zo včasného stredoveku zatiaľ nedokladá takýto spôsob zberu. Experiment českých kolegov s ručným vytrhávaním obilia (bez pomoci kosáka) dokázal, že tento spôsob zberu je v porovnaní so žatvou kosákom rýchlejší, ale neefektívny. Rastliny vytrhnuté s koreňmi museli byť zbavené hliny a následne koreňov, čo vykazuje dvojnásobný úkon v porovnaní so žatím pomocou kosákov (Beranová 1993, 104).²⁶ Na základe týchto výsledkov nepredpokladáme uvedený spôsob

zberu obilia pomocou kosáka s hladkým ostrím vo včasnom stredoveku.

Viac pravdepodobné je využitie kosáka na žatie odrezaním stebľa, ale len kosákom s nabrušeným ostrím, čo si však vyžadovalo častú úpravu ostria formou brúsenia osličkou. Táto činnosť sa vykonávala priamo počas žatvy a vyžadovala si určitý stupeň zručnosti ženca.

Z experimentu teda vyplýva, že všetky tri druhy obilovín je možné žať kosákom s hladkým ostrím aj kosákom so zásekmi, a to technikou hrstovania. Pri správnom zaobchádzaní s oboma typmi dochádza k minimálnym stratám z hľadiska vypadávanie zrna.²⁷ Zber obilia pomocou kosáka s hladkým ostrím je však pomalší ako kosákom so zásekmi. Spôsobujú to „nútené prestávky“ potrebné na brúsenie ostria tohto typu kosáka. Z toho dôvodu sa javí efektívnejšie zbierať obilie druhým typom kosáka, teda kosákom so zásekmi.

Výška žatvy

V archeobotanickom materiáli spolu so zrnovínami nachádzame semená poľných burín alebo semená ovíjavých rastlín. Tieto rastliny sa líšia výškou vzrastu, tvarom stonky a kvetenstvom - súkvetím (Hlavatá 2008, 115). Žatie vo vyšších polohách tesne alebo nižšie pod klasom dokumentuje prítomnosť len tých semien rastlín, ktoré dosahujú vyšší vzrast (Hlavatá 2008, 115). Zber obilia v strede stebľa dokazuje prítomnosť burín, ktoré tvoria súkvetia vyššie v úrovni klasov, v stredných výškach, prípadne na rozhraní stredných a vyšších polôh, alebo sú to ovíjavé rastliny. Zároveň medzi týmito vzorkami absentujú semená burín tvoriace kvetenstvo vo výške 5-15 cm nad zemou (Hajnalová, E. 1993, 101). Spôsob zberu na nižšie strnisko dokladá výskyt nízkych až stredne vysokých burín majúcich poliehavé a plazivé stonky, nachádzaných spolu so semenami rastlín vyššieho vzrastu (Hlavatá 2008, 115).

Buriny zo slovanských nálezov zrnovín predstavujú širokú škálu. Poznáme vyššie a vysoké, ale aj celkom nízke a opletavé buriny. Táto pestrá škála burín môže dokumentovať zber v rôznych výškach, čiže aj žatvu nízko pri zemi (Hajnalová, E. 1993, 100, 101). Dokladom sú aj nové výsledky

²⁴ Spôsob hrstovania je možné pozorovať napr. na výjave kalendárneho zobrazenia na mesiac august z Chronologische und Astronomische Sammelhandschrift z roku 818, alebo na vyobrazení zberu obilia z tzv. Utrechtského žaltára z 9. stor.

²⁵ Spôsob hrstovania z obdobia vrcholného a neskorého stredoveku možno pozorovať na mnohých ilumináciách aj z oblasti strednej Európy - výjav žatvy zo Slovenského kalendára na mesiac júl z roku 1432, výjav žatvy Adama a Kaina z Velislavovej biblie a i.

²⁶ Vytrhávanie obilia je známe aj z obdobia novoveku ako núdzová technika zberu v neúrodných rokoch. Vykonávalo sa však iba rukami, bez pomoci kosáka (Slavkovský 1988, 86; Urbancová 1973, 184).

²⁷ Všetky druhy obilia majú nerozpadavý klas.

archeobotanických analýz, napríklad zo včasno-stredovekého sídliska v Nových Zámkoch, kde sa predpokladá zber obilia nižšie pod polovicou, resp. nízko pri zemi (Hlavatá 2008, 150).

Tieto indicie sú však odlišné od nasledovných výsledkov. Existencia nízkych burín podľa iných výsledkov výskumu indikuje žatvu poľahnutého obilia (Beranová 1993, 107), teda nie pravidelnú žatvu obilia pri zemi. Takisto staršie výsledky archeobotanických analýz materiálu z územia Čiech (Dohnal 1958; Tempír 1982) dokazujú zber obilia mierne nad polovicou výšky stebľa, čoho dôkazom je podľa M. Beranovej a M. Lutovského (2009, 112) aj ikonografický materiál. Pri výskume starých dobových vyobrazení si autori všimajú polohu roľníka pri žatve, resp. hĺbku jeho predklonu, ktorá má determinovať výšku žatvy.

Pri štúdiu ikonografických prameňov v súvislosti s výškou žatvy je dôležité si všimnúť aj výšku vyobrazeného strniska, resp. dĺžku zožatých stebiel, ak to umožňuje skúmaný materiál.²⁸ Snopy na poli alebo nízke strnisko vyobrazené v ikonografických prameňoch spolu s výsledkami archeobotanických analýz umožňujú predpokladať žatvu nižšie pod polovicou stebľa, resp. nízko pri zemi.

Naším pokusom sme chceli overiť efektivitu žatia v rôznych výškach stebľa v závislosti od typu obilného kosáka a druhu zbieraného obilia.

Stebľa raži siatej, pšenice siatej a pšenice jednozrnovej boli pokusne žaté v troch výškach - pod klasom, v strede stebľa a pri zemi. K experimentu sme použili oba typy obilných kosákov.

Zber obilia pod klasom v doslovnom zmysle nebolo možné uskutočniť, pretože obilie bolo nepravidelného vzrastu, teda rôzne dlhé. Ak by sme žali pod klasom najnižšie rastliny, obilie vyššieho vzrastu by sa muselo zbierať spolu s časťou stebľa, ktorého dĺžka sa pohybovala v rozpätí 5-17 cm.²⁹ Z toho dôvodu sme tento úkon nazvali zber v horných výškach. Uskutočnil sa na pšenici siatej a pšenici jednozrnovej tak kosákom s hladkým ostrím, ako aj kosákom so zásekmi. Obilie sa pri takejto žatve ťažko ohýbalo, skôr sa stebľa lámali a iba s námahou sa odrezávali. Viac efektívny bol postup kosákom so zásekmi, pri ktorom sa už polámané stebľa ľahšie „odpílili“ ako odsekli. Zbierané klásky s dlhšími a kratšími časťami stebiel sa v tomto prípade ukládali do pleteného košíka, na rozdiel od obilia

zbieraného v stredných a spodných výškach, ktoré sa viazalo do snopov, čo sa zdalo byť efektívnejšie a praktickejšie. Raž siata, ktorá dosahovala výšku cca 170-180 cm, bola zbieraná len v stredných a nižších výškach. Zber pod klasom si vyžadoval veľkú námahu, pretože žnec musel mať ruky stále nad hlavou, čo spôsobovalo väčšiu únavu ako poloha v predklone. Tento spôsob zberu obilia možno označiť za neefektívny a vo včasnom stredoveku za málo pravdepodobný.

Žatva raži siatej, pšenice siatej a pšenice jednozrnovej v stredných výškach bola uskutočnená oboma typmi kosákov. Približne v strede stebľa sa hrst obilia mierne odchýlila a odpílila, resp. odrezala. Je to pomerne rýchla a „čistá“ činnosť. Kosákom s hladkým ostrím sa v stredných výškach žalo obtiažnejšie hlavne od momentu, kedy sa začala jeho čepeľ tupiť. Vtedy dochádzalo k vytrhávaniu rastlín aj s koreňmi v rámci celej hrsti, alebo k čiastočnému vytrhávaniu, čiže niekoľko stebiel z hrsti sa podarilo odseknúť a ostatné sa vytiahli spolu s koreňmi.

Tento úkon si vyžadoval polohu v miernom až strednom predklone. Avšak žnec-experimentátor musel pri odrezaní/odpílení každej hrsti obilia uskutočniť aj hlbší predklon pri ukladaní hrsti na kopu vytvárajúcu snop.

Zber obilia pri zemi a v nižších výškach prebiehal pomerne dobre pomocou oboch typov kosákov, ale len v prípade ich výborného stavu. Táto činnosť sa uskutočňovala v hlbokom predklone. Poloha po kľáčiky bola pre veľmi vyčerpávajúca a neefektívna z hľadiska vzniknutého uhla medzi ostrím a hrstou stebiel. Okrem toho pri kľáčení hrozilo nebezpečenstvo úrazu kosákom a navyše pritom trpeli svaly. Naš poznatok je v protiklade s niektorými vyobrazeniami z obdobia vrcholného stredoveku s výjavom ženca, ktorý zbiera úrodu po kľáčiky³⁰.

Kosenie trávy obilnými kosákmi

Trávu a trávne porasty sme sa pokúsili kosiť hrstovaním, aj sekaním bez hrstovania, a to oboma typmi kosákov, resp. ich replikami. Experiment potvrdil už skôr publikované poznatky, že ani jeden z typov kosákov z obdobia včasného stredoveku nie je vhodný na kosenie trávy, resp. trávnych porastov vo väčšej miere.

²⁸ Podľa M. Hajnalovej (ústna informácia) vyobrazenie polohy roľníka, čiže uhol predklonu pri žatve nie vždy zodpovedá reálnemu stavu. Narastajúca vzdialenosť medzi žnúcim roľníkom a jeho pozorovateľom skresľuje daný stav. Čím ďalej sa pozorovateľ nachádza od sledovaného roľníka, tým miernejší predklon môžeme pozorovať voľným okom.

²⁹ K podobným výsledkom dospela aj M. Beranová a jej tím (Beranová 1993, 104).

³⁰ Ako napríklad pri výjave žatvy Adama a Kaina z Velislavovej biblie.

Obr. 5. Žatva kosákom so zásekmi v Bezide.

Obr. 6. Tvorba povriesla a umiestnenie kosáka na ramene žnice pri tejto činnosti.

Obr. 7. Spôsob podobratia odpílenej hrsti obilia pomocou kosáka.

Obr. 8. Ukladanie podobretej hrsti stebiel na kopu.

Obr. 9. Hotový snop.

ŽATVA KOSÁKOM V SÚČASNOSTI

V Bezide sa žatva v prevažnej miere uskutočňuje kosákom so zásekmi, a to v nižšej časti stebľa, resp. pri zemi. Takýto spôsob v sledovanom regióne determinujú dva faktory. V prvom rade je to primárne postavenie pšenice jednozrnovej, ktorá sa dnes pestuje hlavne kvôli dlhým a pevným stebľám vhodným na výrobu slamených klobúkov. Druhým dôvodom je dlhodobá tradícia tejto činnosti, ktorá pretrvala aj v časoch kolektívizácie a uplatňuje sa aj dnes. Dôkazom je zber pomocou kosákov nielen jednozrnky, ale aj ostatných obilnín, ktoré sa pestujú ako krmovina, čiže na zrno.

Žatva sa uskutočňuje po dozretí obilia, teda v letných mesiacoch v závislosti od počasia a od

druhov pestovaného obilia. Tejto činnosti sa zúčastňujú všetci dospelí členovia rodiny, bez rozdielu pohlavia.³¹

Zber sa začína skraja poľa, po riadkoch. Žnec/žnica stojac v hlbokom predklone s mierne rozkročenými nohami uchopí obilie do ľavej ruky, mierne ho odchýli smerom k stojacim stebľám a dole pri zemi kosákom v pravej ruke pod hrsťou odpíli stebľa (obr. 5). Čepeľ kosáka smeruje šikmo hore k stebľám, avšak uhol medzi stebľom a čepeľou nesmie byť veľmi ostrý, pretože by to mohlo spôsobiť skĺznutie čepele hore po stebľách.³² Prvé odpílené hrsti stebiel slúžia na vytvorenie povriesla (obr. 6), na ktoré sa ukladajú ostatné hrsti. Odseknutá/odpílená hrsť sa na kopu prenáša pomocou kosáka, ktorým sa podoberie (obr. 7; 8) až do objemu, ktorý je možné zviazať pripraveným povrieslom. Takto

³¹ Etnografický materiál z konca 19. storočia dokladá, že žatva bola prácou žien (Slavkovský 1988, 88). Podľa dobových vyobrazení z obdobia stredoveku predpokladáme, že v tom období zber obilia uskutočňovali prevažne muži, ženy sa venovali viazaniu snopov a ich sústreďeniu na kopu (Belcredi 1989, 46). Podľa P. Slavkovského (1988, 88) bola táto delba spôsobená tým, že kosáky v stredoveku boli ťažké a nekvalitné, takže práca s nimi bola namáhavá. Podľa nás je táto skutočnosť skôr spôsobená dôležitým postavením žatvy v rámci života stredovekého človeka. Z toho vyplýva, že ju prednostne uskutočňoval vedúci člen rodiny, hospodár, roľník, živiteľ.

³² Tento úkon uskutočňujú tunajší roľníci podobným, avšak obratnejším spôsobom ako žnec-experimentátor.

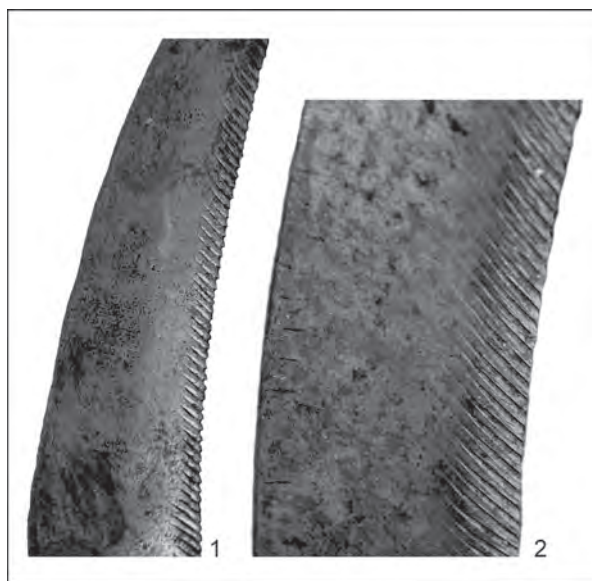
nakopené a zviazané obilie tvorí jeden snop (obr. 9). Snopy sa ukladajú vedľa seba a po žatve sa zväžajú do hospodárskych dvorov.³³

Po zožatí obilia sa z poľa vyzbierajú roztrúsené stebľá, ktoré mohli vypadnúť pri hrstovaní, alebo sa pri zbere obilia odlomili.

Kosáky, ktorými v Bezide vykonávajú žatvu, sú výlučne exempláre so zásekmi. Kosáky s hladkým ostrím tam nevyužívajú ani na žatie obilia, ani na sekanie trávy.³⁴ V sledovanom mikroregióne sa kosák kupuje hlavne u kováča³⁵, ktorý raz za čas prechádza dedinou, aby predal nové výrobky alebo opravil pokazené náradie. Oprava kosákov spočíva hlavne v opätovnom nasekaní zásekov, ktoré sa po určitom čase otupia. Túto činnosť vykonávajú výlučne podomoví kováči, nie bezidskí roľníci.³⁶ Tento úkon je možné uskutočniť na jednom kosáku až niekoľkokrát. Opakovaným nasekávaním sa však opotrebováva ostrie kosáka, preto po viac ako štyroch až piatich opravách (nasekaním nových zásekov) je nutné už použiť nové náradie. Starý kosák sa buď naďalej využíva ako „rezervný“, alebo ho kováč odkúpi a následne ho použije na výrobu nového exemplára.

Neplánovaným krokom v našom experimente bolo, že bezidskí poľnohospodári žali našimi replikami včasnostredovekých kosákov.

Na žatie obilia roľníci uprednostnili repliku kosáka so zásekmi, ktorý bol podobný ich kosákom. Tvar bezidského kosáka sa od včasnostredovekých kosákov líši hlavne miestom najväčšieho zakrivenia a v uhle medzi čepeľou a rukoväťou, resp. celkovým zakrivením čepele. Geometrické parametre včasnostredovekých a bezidských kosákov sú podobné. V porovnaní s etnografickým materiálom z územia Slovenska možno konštatovať, že niektoré exempláre z Bezidu sú podobné kosákom z konca 19. storočia z územia Slovenska a Maďarska, čiže sú oblúkovité, s hrubou čepeľou a hladkým ostrím. Iné tvary pripomínajú skôr náradie so zásekmi, ktoré etnografia väčšinou

Obr. 10. Úprava ostria bezidských kosákov. 1 - záseky vyrábané kováčom; 2 - továrenská výroba kosáka.

označuje ako srp, čiže s viac otvorenou čepeľou a miernejším uhlom odsadenia rukoväti (obr. 4). Tvary bezidských kosákov stoja niekde medzi včasnostredovekými a novovekými tvarmi kosákov z územia dnešného Slovenska. Avšak všetky bezidské kosáky bez rozdielu tvaru majú záseky na ostrí (obr. 10: 1, 2).³⁷

Bezidskí roľníci žali pšenicu jednozrnnú týmto náradím rovnakým spôsobom ako svojimi kosákmi, čiže technikou hrstovania. Replikou kosáka so zásekmi bolo obilie odpílené v takej istej výške nad ľavou rukou ako s bezidskými kosákmi, čiže čo najnižšie pri zemi.³⁸ Vynaložená námaha, čas žatia, ako aj množstvo zožatého obilia pomocou repliky kosáka so zásekmi boli takmer identické ako pri práci s bezidskými kosákmi.

Pri použití kosáka s hladkým ostrím sa vyskytli obdobné problémy, o akých sme sa už zmienili.

³³ V snopoch spolu so zožatým obilím nachádzame aj buriny. Ide hlavne o vysoké buriny. Bodliaky sa v tomto období na poliach už neobjavujú, roľníci ich odstraňujú v jarných mesiacoch, kým je obilie menšieho vzhľadu, a to pomocou špeciálneho náradia určeného len na tento úkon (Borzová/Pažinová, v tlači).

³⁴ Podľa iných etnografických pozorovaní sa v širšom okolí Bezidu, v katastrach neďalekých obcí, používajú na žatvu aj kosáky s hladkým ostrím, aj so zásekmi, dokonca v rámci jedného spoločenstva (M. Hajnalová/Dreslerová, v tlači).

³⁵ Od začiatku 20. storočia sa kosáky so zásekmi v sledovanom regióne začali vyrábať aj manufaktúrne a dnes ich možno zakúpiť v každom väčšom meste. Obyvatelia Bezidu však uprednostňujú kúpu u kováča z dôvodu kvalitnejšieho zhotovenia kosákov.

³⁶ Kosák so zásekmi sa nebrúsi osličkou ani iným náradím.

³⁷ Novoveký srp sa od včasnostredovekého kosáka líši v tvare oblúka čepele, ktorý je viac otvorený, a v šírke čepele, ktorá je v priemere o 1 cm užšia ako bola vo včasnom stredoveku. Na rozdiel od včasnostredovekého má novoveký kosák miesto najväčšieho zakrivenia takmer v polovici oblúka. Šírka čepele novovekého kosáka je väčšia a prežliabnutie výraznejšie (Slavkovský 2002, obr. 20; 21).

³⁸ Podľa výsledkov experimentu M. Beranovej (1993, 107) sa experimentátorom lepšie žalo etnografickými kosákmi nižšie pri zemi a nižšie pod rukou kvôli dĺžke kosáka. Bezidský kosák sa od repliky v geometrických parametroch odlišoval len minimálne, väčší bol rozdiel v tvare, čo však nespôsobovalo problémy pri žatve.

ZÁVER

Zhrnutím našich výsledkov a s využitím poznatkov z archeobotaniky, ikonografie a etnografie sme dospeli k názoru, že v období včasného stredoveku sa na žatie obilia používali výhradne obilné kosáky pravdepodobne dvoch typov - so zásekmi na ostrí a s hladkým ostrím. Oba typy majú podobné tvarové a geometrické parametre aj podobný spôsob výroby, zároveň sú vyrobené z rovnakého materiálu. Líšia sa len v spôsobe úpravy ostria. V rámci sledovaného obdobia sa vyskytujú súčasne počas celého obdobia včasného stredoveku, s miernou prevahou kosákov so zásekmi.³⁹

Vychádzajúc z poznatkov získaných metalografickými analýzami a z poznatkov o výrobe kosákov vo včasnom stredoveku sa pomocou experimentu podarilo vyrobiť nástroje (repliku kosáka s hladkým ostrím a repliku kosáka so zásekmi), ktoré sú nielen tvarovo podobné originálom (včasnostredoveký kosák z Gajár a z Čeboviec), ale aj s podobnými vlastnosťami.⁴⁰ Pri zhotovení replík sme postupovali podľa poznatkov o výrobe kosákov vo včasnom stredoveku, pričom niektoré postupy, ktoré sme doteraz nepoznali, sa podarilo experimentom doplniť, resp. bližšie charakterizovať.

Z experimentu vyplýva, že kvalitný a funkčný kosák vyrobený vo včasnom stredoveku bol jedinečným výrobkom zhotoveným podľa možnosti a zručnosti kováča ovládajúceho techniku výroby, zručnosť pri práci a poznatky o kalení ocelí.⁴¹ Väčšiu dávku zručnosti a viac času pri výrobe si však vyžaduje vyhotovenie kosáka so zásekmi.

Pokusom sa podaril overiť spôsob práce s oboma typmi kosákov. Efektívnejšia sa javila technika hrsťovania, a to pri práci s oboma typmi. Druhý typ kosáka si však vyžadoval úpravu, čiže brúsenie ostria počas žatevných prác, čo spomaľovalo prácu

s týmto náradím. Na základe týchto poznatkov možno predpokladať, že napriek zložitejšej výrobe kosáka so zásekmi, sa týmto typom žatevného náradia pracovalo efektívnejšie ako kosákom s hladkým ostrím.

Väčší počet kosákov so zásekmi v archeologickom materiáli, ako aj spomínané prednosti neurčujú ich primárne postavenie v žacích prácach na území Slovenska vo včasnom stredoveku. Z doterajších nálezov kosákov a ich nálezových okolností vyplýva, že v prevažnej väčšine sa na jednej lokalite vyskytuje len jeden typ kosáka.⁴² Tento poznatok vedie k predpokladu, že roľníci jedného sídliska používali jeden typ kosáka na žatie obilia. Výber typu bol pravdepodobne ovplyvnený nielen ich možnosťami a technologickými danosťami, ale aj tradíciou či zachovaním zvykov pri žatevných prácach, ako to zaznamenávame v niektorých regiónoch podnes.

Žatva vo včasnom stredoveku na území dnešného Slovenska sa uskutočňovala pomocou kosáka so zásekmi na ostrí a kosáka s hladkým ostrím. Odlišná úprava ostria spôsobovala odlišný spôsob použitia oboch typov, čo viedlo k rozdielnej efektívnosti práce. Použitie konkrétneho typu kosáka pravdepodobne záviselo od regiónu, v ktorom sa uskutočňovala žatva. Túto činnosť vykonávali pravdepodobne prevažne muži v letným mesiacoch. Predpokladáme, že ženci zbierali obilie technikou hrsťovania bez ohľadu na typ kosáka. Steblá uchopili v nižšej časti obilia a pod rukou ho kosákom odpílili, resp. odsekli. Takto zbierané klasy spolu s dlhými stebkami ukladali do snopov. Tento spôsob zberu obilia bol z hľadiska experimentu najefektívnejší, čo však neznamená, že stredoveký roľník nepoznal lepšiu techniku zberu obilia. Spôsob žatvy, ako aj typ kosáka mohli mať v rôznych regiónoch odlišný charakter.

³⁹ S predpokladom, že tento typ kosáka sa vyskytoval v omnoho väčšej miere, ako dnes vykazuje publikovaný archeologický materiál.

⁴⁰ Včasnostredoveké kosáky, ako aj ich repliky majú pevné a tvrdé ostrie a zároveň pružnú ostatnú časť čepele.

⁴¹ Samotnú zručnosť je možné sledovať na celkovom vyhotovení kosáka, na tvare, váhe (kvalitnejšie exempláre sú ľahké), na úprave povrchu a pružnosti nástroja.

⁴² Tento výsledok môže byť ovplyvnený nielen doterajším stavom bádania, ale aj zlým stavom zachovania alebo neodbornou konzerváciou kosáka a v neposlednom rade niekedy aj nevhodnosťou archeológa pri spracovaní archeologického materiálu.

LITERATÚRA

- Bartošková 1986 - A. Bartošková: Slovanské depoty železných predmetů v Československu. Praha 1986.
- Belcredi 1989 - L. Belcredi: Prínos ikonografie k poznání inventáře a všedního života na středověké vsi. Arch. Hist. 15, 1989, 43-55.
- Beranová 1957 - M. Beranová: Slovanské žňové nástroje v 6.-12. století. Pam. Arch. 48, 1957, 99-117.
- Beranová 1980 - M. Beranová: Zemědělství starých Slovanů. Praha 1980.
- Beranová 1991 - M. Beranová: Slavic harvest and harvesting implements until the beginning of the 15th century. Ethnol. Slavica 23, 1991, 7-35.
- Beranová 1993 - M. Beranová: Versuche zur vorgeschichtlichen und fruhmittelalterlichen Landwirtschaft. Pam. Arch. 84, 1993, 97-119.
- Beranová/Lutovský 2009 - M. Beranová/M. Lutovský: Slované v Čechách. Archeologie 6.-12. století. Praha 2009.
- Borzová 2005 - Z. Borzová: Poľnohospodárske náradia a nástroje v období 6.-12. storočia na území dnešného Slovenska. Dizertačná práca (Filozofická fakulta UKF v Nitre). Nitra 2005. Nepublikované.
- Borzová/Pažinová, v tlači - Z. Borzová/N. Pažinová: Súčasné poľnohospodárstvo v Rumunsku. Prípadová štúdia z obce Bezid, v tlači.
- Campbell 2000 - G. Campbell: Plant utilization: the evidence from charred plant remains. In: B. Cunliffe: The Danebury Environs Programme. The Prehistory of a Wessex Landscape. 1. Introduction. Oxford 2000, 45-59.
- Dohnal 1958 - Z. Dohnal: Užité rostliny a jejich upotřebení na slovanském hradišti v Klučově u Českého Brodu. Pam. Arch. 49, 1958, 499-512.
- Eisner 1939-1946 - J. Eisner: Sídliště ze starší doby hradištní ve Slovenském Pomoraví. Pam. Arch. 42, 1939-1946, 94-105.
- Hajnalová, E. 1993 - E. Hajnalová: Obilie v archeobotanických nálezoch na Slovensku. Nitra 1993.
- Hajnalová, E. 1999 - E. Hajnalová: Archeobotanika pestovaných rastlín. Nitra 1999.
- Hajnalová/Eliáš/Pažinová 2007 - M. Hajnalová/P. Eliáš/N. Pažinová: Ancient crop in modern world: Traditional non-industrial cultivation methods and use of einkorn (*Triticum monococcum*) in modern Transylvania (Romania). In: J. Brindza (Ed.): Traditional Agroecosystems '05, 1st International Conference and Satellite Workshops. Nitra 2007, 122-126.
- Hajnalová/Dreslerová, v tlači - M. Hajnalová/D. Dreslerová: Prehistoric agriculture from the ethnographic and experimental perspective. Why to bother to model in archaeology? Pam. Arch., v tlači.
- Hillman 1984 - G. Hillman: Interpretation of archaeological plant remains: The application of ethnographic models from Turkey. In: W. van Zeis/W. A. Casparie: Plants and Ancient Man. Studies in paleoethnobotany. Proceedings of the Sixth Symposium of the International Work Group od Palaeoethnobotany, Goringen, 30-May-3 June 1983. Boston 1984, 1-41.
- Hlavatá 2008 - J. Hlavatá: Hospodárske stratégie sídlisk v období včasného stredoveku na základe archeobotanickej analýzy a syntézy archeologických prameňov. Diplomová práca (Filozofická fakulta UKF v Nitre). Nitra 2008. Nepublikované.
- Husa/Petráň/Šubrtová 1967 - V. Husa/J. Petráň/A. Šubrtová: Homo faber. Pracovní motivy ve starých vyobrazeních. Praha 1967.
- Hyčko 1973 - J. Hyčko: Žatevné a mlatobné náradie. Martin 1973.
- Klíma/Ptáček 2006 - B. Klíma/L. Ptáček K problematice raně středověkých srpů a opravám jejich čepelí. In: V. Hašek/R. Nekuda/M. Ruttikay (Ed.): Ve službách archeologie VII. Brno 2006, 403-413.
- Klíma/Ptáček/Stránský 2008 - B. Klíma/L. Ptáček/K. Stránský: Srpy velkomoravského hradiště v Mikulčicích a jejich kovářské spracování. Ve Službách Arch. 1/2008, 255-270.
- Kovačevićová 1987 - S. Kovačevićová: Človek tvorca. Bratislava 1987.
- Kučera 1975 - M. Kučera: Ikonografia slovenského kalendára z r. 1432. Historica (Bratislava) 26, 1975, 97-133.
- Kybalová 2001 - L. Kybalová: Dějiny odívání. Středověk. Praha 2001.
- Longauerová/Kocich/Longauer 1995 - M. Longauerová/M. Kocich/S. Longauer: Porovnanie štruktúry kosákov z rôznych historických období. Štud. Zvesti AU SAV 31, 1995, 217-230.
- Mlynka 2007 - M. Mlynka: Ikonografické pramene k štúdiu slovenského poľnohospodárstva. In: Agrárni kultúra. O tradičných formách zemědělského hospodaření a života ve vesnici. Brno 2007, 43-62.
- Pleiner 1962 - R. Pleiner: Staré evropské kovářství. Praha 1962.
- Pleiner 1967 - R. Pleiner: Die Technologie des Schmiedes in der Grossmährischen Kultur. Slov. Arch. 15, 1967, 77-188.
- Pleiner/Plzák/Quadrat 1956 - R. Pleiner/F. Plzák/O. Quadrat: Poznámky k výrobní technice staroslovanských čepelí. Pam. Arch. 42, 1956, 314-334.
- Pöttler 1998 - V. H. Pöttler: Bäuerliche Fahrzeuge und Arbeitsgeräte. Ein Ausstellungsbegleiter. Stübling 1998.
- Rösener 1985 - W. Rösener: Bauern im Mittelalter. Mnichov 1985.
- Slavkovský 1978 - P. Slavkovský: Srp a kosák. Slov. Národopis 26, 1978, 597-600.
- Slavkovský 1988 - P. Slavkovský: Roľník a jeho práca. Bratislava 1988.
- Slavkovský 2002 - P. Slavkovský: Agrárna kultúra Slovenska. Premeny v čase. Bratislava 2002.
- Steensberg 1943 - A. Steensberg: Ancient harvesting implements. København 1943.
- Tempír 1979 - Z. Tempír: K otázce pěstování obilnin na území českých zemí v 6.-13. století (podle archeologických nálezů). In: Aktuálne otázky výskumu slovanských populácií na území ČSSR v 6.-13. storočí. Nitra 1979, 149-164.
- Tempír 1982 - Z. Tempír: Zemědělské plodiny a plevely z archeologických nálezů v Břežně u Loun. Vědec. Práce Zemědel. Muz. 22, 1982, 121-195.
- Točík 1983 - A. Točík: Veľkomoravský železný depot z Čeboviec. Štud. Zvesti AU SAV 20, 1983, 207-230.
- Urbančová 1973 - V. Urbančová: Žatevné náradie a pracovné techniky na Slovensku. Slov. Národopis 21, 1973, 183-216.

Edície a pramene

Breviár kláštora sv. Jiří na hrade Pražském, okolo r. 1400.
Státní knihovna Praha (sig. XIII. CI/a).
Chronologische und Astronomische Sammelhandschrift
z roku 818. Österreichische Nationalbibliothek Salzburg
(cod. 387).

Slovenský kalendár na rok 1432. Bavorská štátna knižnica
Mníchov (sig. C 1 m 21 590).
Velislavova biblia - okolo roku 1340. Státní knihovna Praha
(sig. XXIII, C 124, vydané v r. 1970). Praha.
Utrechtský žaltár. *Utrecht. Rijksuniversiteit Bibliothek (Hs. 32).*

Rukopis prijatý 5. 12. 2009

Recenzoval PhDr. Gabriel Fusek, CSc.
Abstract translated by PhDr. Ludmila Vaňková
Zusammenfassung übersetzt von Mgr. Michal Dvořecký

Mgr. Zuzana Borzová, PhD.
Filozofická fakulta UKF
Katedra archeológie
Hodžova 1
SK-949 74 Nitra
zborzova@ukf.sk

Ernte mit der Getreidesichel aus dem Frühmittelalter

Z u z a n a B o r z o v á

ZUSAMMENFASSUNG

Auf dem Gebiet der heutigen Slowakei kamen in der Zeit des Frühmittelalters Sichel unterschiedlicher Formen vor: mit nicht abgesetztem Griff - Typ A, abgesetztem Griff - Typ BI (Abb. 1). Auf die Unterschiede in der Form von Sichel der beiden Gruppen (Befestigungsart des Griffs zum Arbeitsteil und die Stelle der größten Biegung) ist aber nicht die Funktion einer Sichel zurückzuführen. Bei beiden Typen sind aber Exemplare vertreten, bei denen bestimmte Merkmale festgestellt wurden, auf Grund deren die Verwendung der Sichel bei der Getreideernte angenommen werden kann - diese Sichel haben stumpfe Spitze, Einkerbungen auf der Schneide (Abb. 2; 3), der untere Teil der Klinge ist stumpf. Die Anwesenheit von mindestens einem der angeführten Merkmale setzt voraus, dass die Getreidesichel ihre primäre Funktion bei der Ernte hatte.

Die Getreidesichel haben meistens ähnliche Größe und auch Form. Es handelt sich überwiegend um Exemplare mit abgesetztem Griff und mit fließend gebogener Klinge, deren größte Biegung meistens im ersten Drittel ihrer Länge festgestellt wurde. Sie unterscheiden sich voneinander nur in der Bearbeitungsart der Schneide. Auf Grund dieses Kriteriums, das bei der Arbeit mit ihnen entscheidend werden kann, werden die Sichel in zwei Gruppen eingeteilt - der erste Typ hat Einkerbungen auf der Schneide, der zweite Typ hat glatte Schneide.

Diese Arbeit hat mehrere Ziele. Erstens geht es um die Rekonstruktion von beiden Typen der Sichel und nach der Rekonstruktion wurde in der Region mit herkömmlicher Form der Wirtschaft und in der das Getreide heute und im Frühmittelalter angebaut wird, versucht, mit den Repliken von diesen Gegenständen zu ernten.

Die Repliken, die mit Hilfe von Anweisungen, die aus dem Frühmittelalter bekannt sind, angefertigt und durch

die bei den metallographischen Analysen gewonnenen Erkenntnisse ergänzt wurden, haben ähnliche Eigenschaften (Elastizität der Klinge, Härte der Schneide) wie ihre Vorlagen. Die Form von Repliken ist der Form von originellen Sichel ähnlich, aber es gibt Unterschiede in Details. Trotz der Bemühungen des Schmieds ist es uns nicht gelungen, ein Werkzeug anzufertigen, das mit der Vorlage identisch wäre (Abb. 4), was darauf zurückzuführen ist, dass es keine „Form“ zur Herstellung von Sichel gibt. Sichel sind also einzigartige Werkzeuge, deren Form und Zusammensetzung des Materials durch Möglichkeiten und Geschicklichkeit des Schmiedes wie auch durch die Anforderungen des Bestellers beeinflusst werden.

Bei der Anfertigung von beiden Sicheltypen wurde das gleiche Verfahren bis zur Anfertigung der Einkerbungen auf der Schneide verwendet. Es hängt damit zusammen, dass die Anfertigung von Einkerbungen mehr Zeit und Geschicklichkeit in Anspruch genommen hat. Die Effektivität von diesem Typ der Sichel wie auch von der Sichel mit glatter Schneide wurde direkt bei der Ernte überprüft.

Die Getreideernte wurde im Kataster der Gemeinde Bezid, 45 km von der rumänischen Stadt Târgu Mureș in Siebenbürgen durchgeführt. In diesem Gebiet werden bis heute drei Typen von Getreide angebaut. Sie kamen auch im Frühmittelalter vor - Einkorn, Weichweizen und Roggen. Das Getreide wird hier mit herkömmlicher Form angebaut. Geerntet wird es mit einer Sichel mit Einkerbungen, was auch ein Grund für die Durchführung von diesem Experiment eben in dieser Region war.

Das Experiment wurde mit Hilfe von beiden Sicheltypen allmählich auf allen drei Getreidearten durchgeführt, wobei das Getreide in unterschiedlichen Höhen geerntet wurde. Mehr effektiv schien die Technik des Schwadenmachens zu

sein, und zwar bei der Arbeit mit beiden Typen von Sicheln bei der Ernte von allen drei Getreidearten. Der zweite Sicheltyp bedarf einer Bearbeitung, d.h. er musste während der Ernte geschliffen werden, was die Arbeit mit diesem Werkzeug verlangsamte. Auf Grund von diesen Erkenntnissen kann angenommen werden, dass die Sichel mit Einkerbungen trotz mehr komplizierten Verfahrens bei deren Anfertigung zu den Sichel gehört, mit denen effektiver gearbeitet wurde als mit den Sichel, deren Schneide glatt war.

Eine größere Anzahl von Sichel mit Einkerbungen in archäologischen Funden wie auch die bereits erwähnten Vorteile bei der Getreideernte sind aber kein Beweis dafür, dass sie eine primäre Stellung bei der Ernte auf dem Gebiet der Slowakei im Frühmittelalter hatten. Aus den bisherigen Funden von Sichel wie auch den Fundumständen ergibt sich die Tatsache, dass in der Regel auf einer Fundstelle nur ein Typ der Sichel vorkommt. Diese Erkenntnis führt uns zur Annahme, dass die Bauer in einer Siedlung nur einen Typ der Sichel bei der Getreideernte verwendet haben. Die Auswahl des Typs war wahrscheinlich nicht nur durch ihre Möglichkeiten und technologischen Gegebenheiten bedingt, sondern auch durch die Tradition oder Erhaltung von Bräuchen bei der Ernte, wie es sich bis heute in einigen Regionen beobachten lässt.

Die Getreideernte in Bezid wird bis heute mit Sichel mit Einkerbungen durchgeführt. An den Erntearbeiten nehmen Grundstückbesitzer beider Geschlechter teil. Alle angebauten Getreidearten werden im niedrigeren Teil des Halms bzw. ganz unten geerntet, und zwar mit der Technik des Schwadenmachens. Derjenige, der erntet, steht tief vorgebeugt mit leicht gespreizten Beinen. Das Getreide wird in die linke Hand genommen, es wird in die Richtung zu stehenden Halmen leicht gebeugt und unten am Boden werden die Halme unter dem Schwaden mit einer Sichel in der rechten Hand abgesägt (Abb. 5). Die Klinge der Sichel ist schräg nach oben zu den Halmen gerichtet, aber der Winkel zwischen dem Halm und der Klinge kann nicht zu scharf sein, weil sonst die Klinge nach oben abrutschen könnte. Die ersten abgesägten Schwaden dienen zur Bildung einer Garbe (Abb. 6),

auf die weitere Schwaden gelegt werden. Der abgehackte/ abgesägte Schwaden wird auf einen Haufen mit Hilfe einer Sichel getragen, mit der er von unten bis zu einem Umfang angepackt wird (Abb. 7; 8), der sich mit einem vorbereiteten Strohband binden lässt. Auf diese Weise angehäuften und gebundenes Getreide bildet ein Bündel (Abb. 9). Die Bündel werden nebeneinander gelegt, nach der Ernte werden sie in Wirtschaftshöfe getragen. Nach der Getreideernte werden vom Feld zerstreute Halme gesammelt, die beim Schwadenmachen ausfallen konnten oder bei der Getreideernte gebrochen wurden.

Die Formen von Sichel aus Bezid sind den Sichel aus dem Frühmittelalter aus dem Gebiet der Slowakei ähnlich, aber alle Sichel (ohne Unterschied der Form) haben Einkerbungen auf der Schneide (Abb. 10).

Auf Grund der Ergebnisse aus dem durchgeführten Experiment und auf Grund der Beobachtungen bei der Ernte in Bezid und in Anknüpfung an die ikonographischen Quellen und die Analyse des archäologischen Materials wurden folgende Tatsachen festgestellt.

Die Ernte im Frühmittelalter wurde auf dem Gebiet der heutigen Slowakei mit Getreidesichel beider Typen durchgeführt, d.h. mit den Sichel mit Einkerbungen auf der Schneide und auch mit Sichel, deren Schneide glatt war. Diese Tätigkeit wurde überwiegend von Männern in den Sommermonaten in Abhängigkeit vom Wetter und Charakter des Getreides durchgeführt. Es wird angenommen, dass das Getreide mit Hilfe der Technik des Schwadenmachens geerntet wurde, wobei der Typ der Sichel nicht entscheidend war. Die Halme wurden im unteren Teil des Getreides genommen und unter der Hand wurden sie mit einer Sichel mit Einkerbungen abgesägt, bzw. mit einer Sichel mit glatter Schneide abgehackt. Die Technik des Schwadenmachens scheint aus der Sicht des Experiments bei der Getreideernte effektiver zu sein, wobei die Arbeit mit einer Sichel mit Einkerbungen einfacher und schneller war. Die Verwendung der Sichel mit glatter Schneide bei der Ernte führt uns zur Annahme, dass die Art der Ernte wie auch der Typ der Sichel in verschiedenen Regionen unterschiedlichen Charakter haben konnten.

Abb. 1. Formparameter und geometrische Parameter von Sichel. Form: 1 - Sichel mit nicht abgesetztem Griff; 2, 3 - Sichel mit abgesetztem Griff (2 - Teile der Sichel: a - Klinge; b - Schneide; c - Rücken; d - Spitze; e - Fuß; f - Dorn; g - Fanghaken; 3 - geometrische Parameter der Sichel: h - Gesamtlänge der Sichel; i - Klingenweite; j - max. Breite der Klinge; k - Länge des Dorns).

Abb. 2. Einkerbungen auf der Schneide von frühmittelalterlichen Sichel. 1 - Teil der Klinge und des Dorns einer Sichel aus Bojná; 2 - Teil einer Klinge mit erhaltener Spitze aus Gajary; 3 - Teil der Klinge von einer Sichel aus Bojná.

Abb. 3. Art der Bearbeitung der Schneide auf der Replik der Sichel mit Einkerbungen. 1 - Einkerbungen auf der unteren Seite der Sichel; 2 - Zähne und stumpfe Spitze auf der oberen Seite der Sichel.

Abb. 4. Formen von Getreidesichel. 1 - frühmittelalterliche Sichel aus Gajary; 2 - Replik der Sichel aus Gajary; 3 - Getreidesichel mit Einkerbungen aus Bezid.

Abb. 5. Ernte mit einer Sichel mit Einkerbungen in Bezid.

Abb. 6. Bildung einer Garbe und die Platzierung der Sichel auf dem Arm der Schnitterin bei dieser Tätigkeit.

Abb. 7. Auf diese Art und Weise wird der abgesägte Schwaden mit einer Sichel von unten angepackt.

Abb. 8. Legen von unten angepackten Schwaden auf einen Haufen.

Abb. 9. Fertiges Bündel.

Abb. 10. Schneide von Sichel aus Bezid. 1 - von einem Schmied angefertigte Einkerbungen; 2 - in einer Fabrik hergestellte Sichel.

VÝSKUM STAROMAĎARSKÉHO JAZDECKÉHO POHREBISKA V STREDE NAD BODROGOM V ROKOCH 1926 A 1937

GABRIEL NEVIZÁNSKY - JIŘÍ KOŠTA

Invest on the Ancient Hungarian Horseman Burial Ground at Streda nad Bodrogom within the Years 1926 and 1937.

Interpretation of finds from four ancient Hungarian horseman graves that were discovered during an amateur digging in 1926 and trial excavation in 1937. Content of finds that were rescued during the first phase of the investigation activities indicates that the total number of originally found graves was probably higher than the professional literature has assumed. Marking of the graves with burial mounds at the site in Streda nad Bodrogom represents an unusual and peculiar funeral rite. Some grave pits were cut straight into the bedrock. Common burying of the dead and the horse has been proved in all the four cases. In the past the graves have been devastated by grave thieves or by unprofessional interventions. Majority of the grave goods were discovered in secondary positions, skeletons of the deceased were scattered. Only horse remains in the grave 2/1937 were revealed in situ. Grave inventories from the saved graves cannot be considered complete. Exceptional by its rich content is the grave 2/1937, in which numerous gilded silver cast mounts and personal ornaments with the total weight of approximately 220 g were found together with other artefacts. The dead was buried with large attributes that symbolize his outstanding social position in the contemporary society hierarchy. He obviously was a prominent dignitary, a member of the princely power military elite. From the grave inventory mounts that decorated gorytos were discovered in company with a belt, horse harness belts and a pouch for fire lighting gear. Weapons from the grave in question were probably stolen by grave thieves, or they have not get into a museum collection. The material culture includes also artefacts that have their roots or close analogies in the wider east European area (human mask-shaped mounts, belt ornaments of the Cherdin-type, leaf-shaped mounts with palmette decoration, pottery etc.). Some artefacts yet have no analogies in the wider middle- and east European context. Majority of silver personal ornaments were made in artisan workshops at the upper Tisa basin. At the clan burial site in Streda nad Bodrogom members of first two generations of the ancient Magyars were buried during the first half of the 10th century.

The grave 2/1937 can be defined a chieftain's burial that with its richness and type of grave goods ranks among the first ten most opulent contemporary burials at the upper Tisa river. The article includes also the list and the brief description of necropolises of the 10th-11th centuries from the Slovak part of the Bodrog-Tisa region and adjacent territory.

Key words: South-eastern Slovakia, first half of the 10th century, ancient Hungarians, horseman graves.

POLOHA NÁLEZISKA

Dominantná vyvýšenina Bálványhegy (na mape v mierke 1 : 10 000 s názvom Balvan), označená kótou 137, ktorá je v podstate súčasťou najjužnejšieho výbežku Zemplínskych vrchov, sa dvíha severovýchodne od intravilánu obce. V nedávnej minulosti severne a západne od tejto vyvýšeniny ešte meandrovala rieka Bodrog. Západný svah vrchu Bálványhegy, ktorý sa zvažuje k mŕtvemu ramenu Bodrogu, domáce obyvateľstvo nazýva Bakhegy. V odbornej literatúre často dochádza k zámene uvedených chotárných názvov a preto sa stáva, že poloha staromaďarského pohrebiska sa raz uvádza v podobe Bakhegy (Budinský-Krička 1960; Neustupný 1958), inokedy ako Bálványhegy (Erdélyi 1961-1962; László 1944). B. Svoboda (1938, 141) dokonca udáva nesprávnu polohu Kozia hora (na mape 1 : 10 000 sa uvádza Čapí kopec), ktorá je však od vyvýšeniny Bálványhegy vzdialená juhovýchodne cca 350 m. Vzhľadom na to, že staromaďarské hroby sa našli na temene vrchu v okolí kóty 137 a slovanské mohyly pod nimi na južnom svahu, uprednostňujeme

chotárny názov Bálványhegy (obr. 1). Toto pomenovanie sa objavuje aj na pôvodných kartónových lístkoch z roku 1937 s opismi nájdených hrobov a nálezov, ktoré sú uložené v archíve Východoslovenského múzea v Košiciach. Na druhej strane však výskumné aktivity, ktoré uskutočnil v roku 1955 na úpätí západného svahu vyvýšeniny B. Polla (1960; 1964; 1969), možno skutočne naďalej uvádzať pod chotárnym názvom Bakhegy. Na margo však treba uviesť, že chotárny názov Bálványhegy sa dnes už nepoužíva a terajšia populácia obce ho ani nepozná. Posledná zmienka o existencii uvedeného toponyma pochádza od J. Szatmáryho (1987, 74-76), ktorý v rokoch 1980-1982 zaznamenal v sledovanej obci všetky vtedy existujúce chotárne názvy.

DEJINY BÁDANIA

Prvé amatérske výkopy na lokalite urobil v roku 1926 štábný kapitán J. Kukla, ktorý našiel údajne dva hroby. O výsledkoch tejto, z dnešného hľadiska ilegálnej akcie sa nezachovali písomné záznamy. Prvý

Obr. 1. Streda nad Bodrogom. Geografická poloha náleziska (čierny kruh).

odborný výskum na lokalite uskutočnili až v roku 1937 pracovníci Národného múzea v Prahe (J. Neustupný a B. Svoboda) a Východoslovenského múzea v Košiciach (G. Medvecký). Počas výkopových prác, ktoré trvali od 18. októbra do 4. novembra, odkryli dva staromaďarské hroby, tretí odkryli jeho dokopaním po niekdajšom neodbornom zásahu J. Kuklu. Zároveň sa tu preskúmali aj dve mohyly so žiarovým rítom, ktoré J. Neustupný (1958) dotoval do slovanského obdobia. Po viedenskej arbitráži 2. novembra 1938 Streda nad Bodrogom pripadla Maďarsku. O náleze významných staromaďarských pamiatok získala informácie maďarská odborná verejnosť mimochodom aj prostredníctvom dennej tlače (Neustupný 1938a; 1938b; 1938c). Revízný výskum, naplánovaný na rok 1940, sa nakoniec uskutočnil až v roku 1941. Realizovali ho od 17. mája do 16. júna pracovníci Národného múzea v Budapešti pod vedením Gy. Lászlóa a N. Fetticha za spoluúčasti antropológa M. Malána a vtedy ešte technického pracovníka I. Mériho. Českí archeológovia sa domnievali, že v roku 1937 bolo preskúmané celé pohrebisko (Neustupný 1938a), následné terénne aktivity však túto alternatívu vylúčili. Maďarským bádateľom sa tam podarilo ešte odkryť ďalších deväť kostrových hrobov (Erdélyi 1961-1962; 1995; László 1944, 361, obr. 54). Keďže mali informácie od vlastníka pozemkov baróna Ferenc Vécseyho, že pražskí archeológovia kopali iba stred mohýl, rozhodli sa znova otvoriť celú plochu vrátane priestoru okolia kamenných vencov (Fettich 1941; László 1941)¹.

Archeologický materiál z výskumnej akcie v roku 1941 deponovali v Maďarskom národnom múzeu (Magyar Nemzeti Múzeum) v Budapešti pod prírástkovým číslom 10/1941.

Pri číslovaní objavených hrobov v Strede nad Bodrogom zachováame ich pôvodné historické označenia. Aby sme sa vyhli zbytočným komplikáciám a nejasnostiam, za číslami hrobov uvádzame zároveň aj rok ich objavu.

Osudy Kuklových nálezov z roku 1926

Hrobové nálezy z roku 1926, dovedna 68 kusov, daroval v roku 1933 nálezca J. Kukla Národnému múzeu v Prahe (Jednatelská zpráva 1934, 24), kde sú pod prírástkovým číslom 5/33 zaevidované s inventárnymi číslami H1-118976 až H1-119042. V prírástkovej knihe múzea v stĺpci „poznámky“ bolo pri každom evidovanom predmete zaznamenané aj číslo hrobu, z ktorého daný artefakt pochádza (napr. Kuklov hrob I, Kuklov hrob II). Medzi odovzdanými nálezmi z Kuklovho hrobu I/1926 sa nenachádzajú predmety z konského postroja (strmene, zubadlo). V kolekcii artefaktov z hrobu II však predmety patriace do uvedenej kategórie existujú pod inventárnymi číslami H1-119019 až H1-119024. Ide o dva strmene, dve zubadlá a fragmenty ďalšieho zubadla, resp. zubadiel? Sledovaný údaj je dôleži-

¹ Medzi spismi v Maďarskom národnom múzeu v Budapešti sa našla aj kresba N. Fetticha, zachytávajúca stav mohýl v roku 1939 (obr. 2).

tý z hľadiska rekonštrukcie nálezových okolností. Prevažná časť predmetov darovaných J. Kuklom (okrem strieborných rímskych mincí a štyroch fragmentov zlatých plieškov) je zo železa. Nemáme však informácie o osude strieborných a pozlátených kovaní, o ktorých sa zmienil J. Neustupný (1938a).

Kuklov hrob I - hrob 1/1926

Hrobová dokumentácia, ak vôbec existovala, o čom máme vážne pochybnosti, sa nezachovala. Strieborné mince z hrobu boli zaevidované pod inventárnymi číslami H1-118816 až H1-118824 a ďalšie odovzdané železné predmety vrátane štyroch fragmentov zlatých plieškov a textilných zvyškov pod číslami H1-118976 až H1-119042. Železné predmety reprezentujú v prvom rade hroty šípov (6 kusov), rozdeľovače remeňov (2 kusy) a pracka lýrovitého tvaru. Absentujú tu však kovové súčasti konského postroja. Z hrobového inventára boli doposiaľ publikované iba predierkované strieborné rímske denáre. R. Turek (1961, 104) sa vo svojom krátkom príspevku domnieva, že sledovaný hrob bol vystrojený skromnejšie a nájdené mince tvorili súčasť náhrdelníka. Tomuto predpokladu však protirečí informácia J. Neustupného (1938a), ktorý uvádza, že J. Kukla v roku 1926 v oboch objavených hroboch našiel pochované ľudské telo a časti konských kostier. Žiaľ, o osude antropologického a archeozoologického materiálu z výkopu J. Kuklu nemáme k dispozícii žiadne bližšie poznatky.

Kuklov hrob I z roku 1926 bol v podstate doskúmaný až v roku 1937. Vtedy dostal pracovné označenie ako hrob 3/1937. Vo Východoslovenskom múzeu v Košiciach sa našiel dokumentačný záznam z revízného výskumu v roku 1937 včítane plánu neporušenej časti zmieneného hrobu (obr. 5). Z analýzy zachovaného dokumentu možno vydedukovať, že *in situ* sa zachoval v podstate iba jeho východný okraj, označený na povrchu kamenným závalom, resp. kruhom. Z opisu nálezových okolností sa ďalej dozvedáme, že po odkrytí časti ornice sa našla kamenná konštrukcia, pod ktorou bola čierna hlinená výplň a potom nasledovalo už iba kamenné podlažie. Hrobová jama bola údajne vytesaná do skaly. Pri východnom okraji hrobovej jamy sa v pôvodnej polohe našli ešte dva strmene hruškovitého tvaru (obr. 5: 1, 2; tab. VII: 1, 2), britva?/nožík? (obr. 5: 3; tab. VII: 5), zubadlo s postrannými tyčinkami (obr. 5: 4; tab. VII: 3), strieborné pliešky, z ktorých sa zachoval iba jeden (obr. 5: 5; tab. VII: 6) a kúsok obsidiánu, snáď pôvodne vo funkcii kresacieho kamienka (obr. 5: 7; tab. VII: 4). Všetky predmety okrem obsidiánu sa našli vedľa seba v juhovýchodnej časti doskúmaného hrobu (obr. 5). Popri nájdených artefaktoch boli zaznamenané aj rozdrvené kostičky (obr. 5: 6).

• *Nálezy z Kuklovho hrobu I - hrobu 1/1926, deponované v zbierke Národného múzea v Prahe:*

1. Strieborný rímsky denár vytepaný do kosoštvorcového tvaru, s výbežkami pre otvor, z ktorých spodný je ulomený. Okraje s nápismi sú sploštené. Rozmery: 25 x 24 mm. Mincu dal vyraziť Marcus Iulius Philiphus (244-249). Inv. č. H1-118816 (tab. XIII: 1).
2. Veľmi opotrebovaný a skorodovaný strieborný rímsky denár s vytepanými výbežkami pre otvory, z ktorých jeden (za hlavou) je ulomený. Rozmery: 23 x 19 mm. Razba: Gallienus (253-268). Inv. č. H1-118817 (tab. XIII: 2).
3. Silno vytepaný strieborný rímsky denár so zoslabeným okrajom, na obvode so stopou po dierkovaní. Rozmery: 24 x 21 mm. Razba: Publius Licinius Valerianus (253-260). Inv. č. H1-118818 (tab. XIII: 3).
4. Strieborný rímsky denár upravený do kosoštvorca, s dvoma sekundárnymi dierkami. Nápisy sú takmer zničené. Rozmery: 27 x 22 mm. Razba: Herenia Etruscilla, manželka Deciova (248-251). Inv. č. H1-118819 (tab. XIII: 4).
5. Strieborný rímsky denár vytepaný do kosoštvorca, vo výbežkoch (hore pred hlavou a dole za hlavou) sú dierky, okraj je výrazne poškodený. Rozmery: 25,5 x 22,5 mm. Razba: Salonina, manželka Gallienova (253-268). Inv. č. H1-118820 (tab. XIII: 5).
6. Silno vytepaný strieborný rímsky(?) denár s dvojicami protiľahlých sekundárných dierok. Rozmery: 27,5 x 26,5 mm. Inv. č. H1-118821 (tab. XIII: 6).
7. Silno vytepaný strieborný rímsky(?) denár so stopou po dierke. Rozmery: 23,5 x 21,5 mm. Inv. č. H1-118822 (tab. XIII: 7).
8. Silno vytepaný strieborný rímsky(?) denár s dvojicami protiľahlých dierok. Rozmery: 25,5 x 26,5 mm. Inv. č. H1-118823 (tab. XIII: 8).
9. Nepravdivý závesok z nekvalitného striebra (snáď vytepaná rímska? minca) s hrubou patinou mierne miskovito vyklenutého tvaru. Rozmery: pr. 32 x 31 mm. Inv. č. H1-118824 (tab. XIII: 9).
10. Železný hrot šípu so štvorhranným listom, hladkým valcovitým telom a s trňom kruhového prierezu. Rozmery: dĺ. 98 mm; pr. listu 5 x 6 mm; pr. tela 4,5 mm; pr. trňa 4 mm; dĺ. listu 36 mm; dĺ. valcovitého tela 38 mm; dĺ. trňa 24 mm. Inv. č. H1-118976 (tab. IX: 1).
11. Železný hrot šípu s mierne odsadeným štvorbokým listom, s valcovitým kónickým sa rozširujúcim telom, resp. trňom. Rozmery: celková dĺ. 71 mm; dĺ. listu 22,5 mm; dĺ. tela s trňom 48 mm; pr. listu 4 x 4 mm; pr. tela 2,5 až 4 mm. Inv. č. H1-118977 (tab. IX: 2).
12. Dlhý zahrotený štvorhranný železný hrot na prebíjanie panciera, s listom z tyčinky kosoštvorcového prierezu a s trňom kruhového prierezu. Rozmery: celková dĺ. 132 mm; dĺ. hrotu 59 mm; dĺ. trňa 73 mm; pr. hrotu 5 x 5 mm; pr. trňa 4 mm. Inv. č. H1-118978 (tab. XI: 6).

13. Železný hrot šípu so štvorhranným mierne odsadeným listom v podobe ihlana, časť valcovitého tela s trňom je odlomená. Rozmery: celková dĺ. 53 mm; dĺ. listu 22 mm; prierez listu 6 x 6 mm; pr. tela 4 mm. Inv. č. H1-118979 (tab. IX: 5).
14. Fragment železnej tyčinky. Rozmery: dĺ. 58 mm. Inv. č. H1-118980 (nezobrazené).
15. Fragment železného pásikového kovania, v mieste odlomenia je umiestnený nit, ktorým sa pripevňoval premet pravdepodobne k drevenej podložke. Rozmery: dĺ. 86 mm; š. 5 a 9 mm. Inv. č. H1-118981 (nezobrazené).
16. Časť podobného úzkeho železného kovania so zvyškom nitu. Rozmery: dĺ. 41 mm; š. 4 mm. Inv. č. H1-118982 (nezobrazené).
17. Fragment železného pásikového kovania, ktoré sa mierne rozširovalo. Rozmery: dĺ. 55 mm; š. 4-10 mm. Inv. č. H1-118983 (nezobrazené).
18. Železný hrot šípu so štvorhranným listom kosoštvorcového prierezu, zoslabeným krčkom a hladkým valcovitým telom. Rozmery: celková dĺ. 62 mm; dĺ. listu 28 mm; prierez listu 5 x 4 mm; pr. tela 6 mm. Inv. č. H1-118984 (tab. XI: 4).
19. Fragment silne skorodovaného železného predmetu. Rozmery: 28 x 6 mm. Inv. č. H1-118985 (nezobrazené).
20. Železný rozdeľovač remeňov, pozostávajúci z krúžka s dvomi navlečenými kovaniami, ktoré sú zhotovené z prehnutého prúžka železného plechu spojeného nitom. Rozmery: pr. krúžka 23 mm; š. pásikov 15 a 16 mm; dĺ. 33 a 30 mm. Inv. č. H1-118986 (tab. IX: 19).
21. Malá lýrovitá železná pracka s trňom. Rozmery: 28 x 23 mm; dĺ. trňa 17 mm; pr. rámčeka cca 3,5 mm. Inv. č. H1-118987 (tab. IX: 13).
22. Železný rozdeľovač remeňov, pozostávajúci z krúžka s dvomi navlečenými záchytnými prúžkami zhotovenými z prehnutého plechu, na jednom z nich sú odtlačky textilu. Rozmery: 51 x 48 mm; pr. krúžka cca 23 mm; dĺ. prúžkov 29 a 35 mm; š. 15 a 18 mm. Inv. č. H1-118988 (tab. IX: 18).
23. Zlomok železného kovania. Rozmery: dĺ. 31 mm; š. 10-11 mm. Inv. č. H1-118989 (nezobrazené).
24. Fragment skorodovaného železného plechu. Rozmery: dĺ. 16 mm; š. 11 mm. Inv. č. H1-118990 (nezobrazené).
25. Silno poškodené železné kovanie s nitom. Rozmery: dĺ. 60 mm; š. 6-8 mm, pr. ohnutej tyčinkovej časti 5 mm; hr. plechu 1,5-2 mm. Inv. č. H1-118991 (nezobrazené).
26. Zlomok prúžka železného plechu. Rozmery: dĺ. 18 mm; š. 11 mm. Inv. č. H1-118992 (nezobrazené).
27. Fragment plechového prúžka. Rozmery: dĺ. 19 mm; š. 12 mm. Inv. č. H1-118993 (nezobrazené).
28. Zlomok skorodovaného železného plechu. Rozmery: dĺ. 14 mm; š. 10 mm. Inv. č. H1-118994 (nezobrazené).
29. Torzo silne skorodovanej železnej tyčinky. Rozmery: dĺ. 15 mm; š. 7 mm. Inv. č. H1-118995 (nezobrazené).
30. Fragmenty skorodovaného železa. Inv. č. H1-118996 (tab. IX: 16).
31. Poškodený železný, pravdepodobne romboidný hrot šípu s odlomeným trňom. Rozmery: zach. dĺ. 55 mm; max. š. 33 mm; hr. listu 2 mm; pr. trňa 5 mm. Inv. č. H1-118997 (tab. IX: 4).
32. Skorodovaná železná kruhová pracka so zakriveným trňom. Rozmery: pr. pracky 50 mm; dĺ. trňa 68 mm; pr. tyčinky, z ktorej krúžok vyhotovili, je 35 x 60 mm. Inv. č. H1-118998 (tab. IX: 22).
33. Značne poškodený a skorodovaný trň z väčšej pracky. Rozmery: zach. dĺ. 71 mm. Inv. č. H1-118999 (tab. IX: 17).
34. Masívny železný krúžok pracky, vyhotovený z tyčinky štvorcového prierezu. Rozmery: pr. pracky 57-61 mm. Inv. č. H1-119000 (tab. IX: 20).
35. Fragment pracky(?) s rámom poloblúkového tvaru z roztepanej železnej tyčinky. Rozmery: v. 38 mm; zach. š. 40 mm; pr. tyčinky 3 x 8 mm. Inv. č. H1-119001 (tab. IX: 21).
36. Fragment železného kovania tulca, na širší plochy pásik je prinitovaná roztepaná mierne prehnutá železná tyčinka s kruhovým prierezom. Inv. č. H1-119002 (tab. IX: 15).
37. Neúplný článok železnej retiazky, ku ktorému je pripojený kúsok ďalšieho. Rozmery: 32,5 x 22 mm. Inv. č. H1-119003 (tab. IX: 11).
38. Prehnutý prúžok veľmi tenkej zlatej fólie. Rozmery: dĺ. 23 mm; š. 4-6 mm. Inv. č. H1-119004 (tab. IX: 7).
39. Fragment prúžka zlatej fólie. Rozmery: dĺ. 18 mm; š. 3-7,5 mm. Inv. č. H1-119005 (tab. IX: 9).
40. Zlomok tenkého ohnutého zlatého plieška. Rozmery: 16 x 9,5 mm. Inv. č. H1-119006 (tab. IX: 8).
41. Mierne deformovaný prstenec z tenkého zlatého prúžka s jedným tordovaným koncom. Rozmery: pr. 12 x 14 mm; š. 1-2 mm. Inv. č. H1-119007 (tab. IX: 10).
42. Železný predmet, pravdepodobne klinec. Rozmery: dĺ. 29 mm. Inv. č. H1-119008 (nezobrazené).
43. Fragment silného železného plechu. Rozmery: dĺ. 20 mm; š. 28 mm. Inv. č. H1-119009 (tab. IX: 12).
44. Zlomok železného plechu. Rozmery: dĺ. 24 mm; š. 20 mm. Inv. č. H1-119010 (nezobrazené).
45. Kúsok zahrotenej železnej tyčinky štvoruholníkového prierezu, väčšia časť predmetu je odlomená. Rozmery: dĺ. 23 mm. Inv. č. H1-119011 (nezobrazené).

46. Hlavička železného klinca s kúskom krčka štvorcového prierezu. Rozmery: pr. hlavičky 11-12 mm; dĺ. 12 mm. Inv. č. H1-119012 (nezobrazené).
47. Hlavička železného klinca s časťou štvorhranného krčka. Rozmery: pr. hlavičky 9-11 mm; dĺ. 14 mm. Inv. č. H1-119013 (nezobrazené).
48. Pätnásť amorfných železných zlomkov. Inv. č. H1-119014 (nezobrazené).
49. Tmavohnedý kusok hrubšieho textilu oválneho tvaru. Rozmery: 36 x 29 mm. Inv. č. H1-119015 (nezobrazené).
50. Neúplne zachovaný tmavohnedý kusok textilu hrubšej väzby, na jednej strane je prilepený zvyšok nejakej inej látky, tmelu? Rozmery: 34 x 31 mm. Inv. č. H1-119016 (nezobrazené).
51. Kusok tmavohnedého textilu oválneho tvaru a hrubšej väzby. Rozmery: 30 x 30 mm. Inv. č. H1-119017 (nezobrazené).
52. Podobný kusok textilu. Rozmery: 27 x 20 mm. Inv. č. H1-119018 (nezobrazené).

Je veľmi pravdepodobné, že s uvedenými predmetmi 1 až 52 tvorili jeden nálezový celok artefakty zo záchranného výskumu v roku 1937, ktoré sa dostali do zbierok Východoslovenského múzea v Košiciach. Ako sme už spomenuli, vtedy odkrytý hrob bol pracovne označený ako hrob 3/1937. Predpokladáme, že pravdepodobne ide o zvyšky nedoskúmaného Kuklovho hrobu I/1926.

- *Nálezy z hrobu 3/1937, deponované vo Východoslovenskom múzeu v Košiciach:*
53. Kvalitne vyhotovený železný strmeň hruškovitého tvaru s uškom obdĺžnikového tvaru, zaoblené stúpadlo je z vonkajšej strany zosilnené rebierkom. Rozmery: v. 140 mm; max. š. 125 mm; max. š. stúpadla 41 mm, max. š. ramena 135 mm; hr. ramena 5 mm; v. uška 23 mm; š. uška 31 mm, rozmery otvoru pre remeň 16 x 17 mm. Inv. č. A 1278 (tab. VII: 2).
 54. Dobre zachovaný železný strmeň hruškovitého tvaru s uškom obdĺžnikového tvaru, zaoblené mierne skorodované stúpadlo je z vonkajšej strany zosilnené plastickým rebierkom. Rozmery: v. 145 mm; max. š. 125 mm; š. stúpadla 42 mm; max. š. ramena 12 mm; v. uška 23 mm; š. uška 33 mm, rozmery otvoru pre remeň 11 x 18 mm. Inv. č. A 1279 (tab. VII: 1).
 55. Železná britva (nožík?) s rovnou tenkou úzkou a na jednej strane zaostrenou čepeľou, s dlhým trňom, ktorý je vsadený do olovenej tyčinky kruhového prierezu. Hrot je tupý, snáď odlomený, na konci rúčky trň vyčnieva. Rozmery: dĺ. 145 mm; dĺ. čepele 55 mm; max. š. čepele 7,5 mm; dĺ. rúčky 88 mm; pr. rúčky 8 mm. Inv. č. A 1280 (tab. VII: 5).
 56. Dvojdielne železné zubadlo s ramenami ukončenými uškom, cez ktoré sú prevlečené postranné tyčinky

a malý krúžok. Tyčinky sú na tele zdobené obvodovými ryhami, ukončené sú hríbovitou hlavičkou a v strednej časti majú uško lichobežníkového tvaru. Rozmery: celková dĺ. 193 mm; dĺ. ramien 78 a 81 mm; dĺ. postranných tyčiniek 118 a 120 mm; pr. malých koncových krúžkov 29-31 mm a 27-33 mm. Inv. č. A 1281 (tab. VII: 3).

57. Prehnutý tenký strieborný pliešok šesťuholníkového tvaru s tromi otvormi. Rozmery: v. 20 mm; š. 26 mm. Inv. č. A 1278 (tab. VII: 6).
58. Kresací kamienok z obsidiánu. Rozmery: 24 x 18 mm; hr. 50 mm. Inv. č. A 1284 (tab. VII: 4).

O nálezových okolnostiach, technickej dokumentácii, prípadne iných súdobých pozorovaní nemáme k dispozícii primárne informácie. Z lakonickej správy J. Neustupného (1938a) vieme iba toľko, že v hrobe sa okrem ľudského tela našli aj časti kostry koňa. Do Národného múzea v Prahe boli odovzdané iba železné predmety, ktoré pod prírastkovým číslom 5/33 majú inventárne čísla H1-119019 až H1-119039. V inventárnej knihe sú všetky, dovedna 22 artefaktov, označené ako Kuklov hrob II.

- *Nálezy u Kuklovho hrobu II - hrobu 2/1926, deponované v zbierke Národného múzea v Prahe:*

1. Kovaná postranná tyčinka železného zubadla. Značná časť predmetu je odlomená, oblúkovito prehnuté ramienka sú spojené dohromady, najdlhšie z nich je asi v polovici dĺžky roztepané. Inv. č. H1-119019 (nezobrazené).
2. Zlomok postrannej tyčinky železného zubadla, na časti tyčinky je trojica vývalkov, z nich dva okrajové sú zdvojené a stredný, najširší je rozdelený obvodovou ryhou. Obe konce sú olámané. Inv. č. H1-119020 (nezobrazené).
3. Železné zubadlo s tordovanými ramienkami a s postrannými krúžkami, do bočného kĺbu ramienok sú navlečené ešte ďalšie menšie oválne krúžky s hrotitým výčnelkom. Rozmery: celková dĺ. 210 mm; dĺ. ramienok 78 a 81 mm; pr. postranných krúžkov 45-46 mm; pr. tyčinky, z ktorej vyhotovili postranné krúžky, je 5 mm; pr. ramienok 9,5 mm; pr. oválnych krúžkov s výčnelkom 15 x 35, resp. 28 x 15 mm. Inv. č. H1-119021 (tab. X: 2).
4. Železné zubadlo s tordovanými ramienkami a s poškodenými postrannými krúžkami, poškodený je aj jeden stredový kĺb ramienka. Rozmery: dĺ. ramien 72 a 79 mm; pr. ramienka 8, resp. 9 mm; pr. postranných krúžkov 39-41 a 44-46 mm; pr. tyčinky 5 mm. Inv. č. H1-119022 (tab. X: 1).
5. Silno skorodovaný, zle zachovaný neúplný železný strmeň s rozkovaným plecom a uškom, na zaoblenom stúpadle sa nachádza jeden dodatočne vyvrtaný otvor. Rozmery: zach. v. 164 mm; max. š. 118 mm; obdĺžnikový otvor strmeňového remeňa cca 24 x 7,5 mm. Inv. č. H1-119023 (tab. X: 7).

6. Železný strmeň hruškovitého tvaru so zaobleným a rozšíreným stúpadlom zosilneným v strede rebrom, ktoré je mierne poškodené v dôsledku korózie, uško s otvorom pre strmeňový remeň má obdĺžnikový tvar. Rozmery: v. 164 mm; max. š. 139 mm; max. š. stúpadla 40 mm; š. ramena 11 mm; hr. ramena 4 mm; rozmery otvoru pre strmeňový remeň 18 x 8 mm. Inv. č. H1-1190024 (tab. X: 8).
7. Železný, miestami skorodovaný krúžok vyhotovený z tyčinky kruhového prierezu. Rozmery: pr. krúžka 54 mm; pr. tyčinky 4-5 mm. Inv. č. H1-119025 (tab. X: 4).
8. Podobný krúžok, zhotovený z tyčinky takmer kruhového priemeru. Rozmery: pr. krúžka 56-57 mm; pr. tyčinky 5-6 mm. Inv. č. H1-119026 (tab. X: 6).
9. Železný krúžok vyhotovený z tyčinky kruhového prierezu. Rozmery: pr. krúžka 50 mm; pr. tyčinky 5-6 mm. Inv. č. H1-119027 (tab. X: 5).
10. Železná sekera hybridného typu (širočina + fokoš) s neobyčajne širokým ostrím a s dlhým úzkym tylovým nadstavcom. Telo pri otvore pre násadu je na oboch stranách lalokovito rozšírené. Na oboch stranách krčka, tesne pri lalokoch otvoru pre porisko sa nachádzajú tri rovnobežné zvislé plastické rebrá. Približne v strede tela (listu) je kruhový otvor s priemerom 3 mm. Rozmery: dl. 165 mm; š. ostria 149 mm; š. lalokov 29 mm; š. tyla 10 mm; hr. tyla 4 mm; veľkosť otvoru na porisko 25 x 22 mm. Inv. č. H1-119029 (tab. X: 3).
11. Kus železného esovito stočeného hranatého drôtu. Rozmery: dl. 32 mm; š. drôtu 2 x 4 mm. Inv. č. H1-119030 (nezobrazené).
12. Zlomok železnej tyčinky kruhového prierezu. Rozmery: dl. 41 mm; š. 4 mm. Inv. č. H1-119031 (nezobrazené).
13. Zlomok železnej štvorhrannej tyčinky s roztepanými a ohnutými koncami, ktoré sú odlomené. Rozmery: dl. 22 mm; pr. 3,5 x 3,5 mm. Inv. č. H1-119030 (nezobrazené).
14. Zlomok železnej tyčinky kruhového prierezu. Rozmery: dl. 41 mm; pr. 4 mm. Inv. č. H1-119031 (nezobrazené).
15. Zlomok železnej štvorhrannej tyčinky s roztepanými ohnutými a odlomenými koncami. Rozmery: dl. 22 mm; pr. 3,5 x 3,5 mm. Inv. č. H1-119032 (nezobrazené).
16. Fragment železnej doštičky. Rozmery: dl. 26 mm; š. 10 mm. Inv. č. H1-119033 (nezobrazené).
17. Zlomok železnej tyčinky? Rozmery: dl. 15 mm; š. 8 mm. Inv. č. H1-119034 (nezobrazené).
18. Fragment železnej doštičky. Rozmery: dl. 11 mm; š. 18 mm. Inv. č. H1-119035 (nezobrazené).
19. Vo fragmentoch zachovaný podlhovastý železný predmet na oboch koncoch zaoblený. Jedna strana je rovná, druhá mierne zaoblená. Rozmery jednotlivých zlomkov: dl. 23 až 29,5 mm; max. š. 10 mm. Inv. č. H1-119036 (tab. IX: 14).
20. Fragment železného pásika. Rozmery: dl. 25 mm; š. 11 mm. Inv. č. H1-119037 (nezobrazené).
21. Časť železného nitu. Rozmery: pr. 10 x 8 mm; v. 12 mm. Inv. č. H1-119038 (nezobrazené).
22. Štyri amorfné železné fragmenty. Inv. č. H1-119039 (nezobrazené).

Druhá etapa odкрývania archeologických pamiatok v Strede nad Bodrogom v polohe Bálványhegy je spojená s terénnou aktivitou pracovníkov Národného múzea v Prahe a Východoslovenského múzea v Košiciach. Na temene kopca odкрývali iba hroby označené kamennou konštrukciou, ktoré už boli v minulosti narušené. Zatiaľ sa nemožno jednoznačne vyjadriť k otázke, či vonkajšie zásahy spôsobila súdobá komunita, alebo neskoršia amatérska činnosť nadšencov, prípadne „zlatokopov“. Na základe analýzy dokumentačného materiálu z roku 1937 možno konštatovať, že obidva odкрýté hrobové celky už boli veľmi narušené, resp. devastované. Iba nepatrná časť ľudských, prípadne konských kostí a hrobového inventára ležali *in situ*.

Hrob 1/1937

Hrob bol zapustený do neolitickej sídliskovej vrstvy, takže na povrchu nebolo možné obrisy hrobovej jamy spozorovať. Neolitické črepy a fragmenty zvieracích kostí sa nachádzali jednak v zásepe hrobu, jednak pri kostre ľudského jedinca. Celý povrch hrobu bol zavalený kameňmi, niektoré z nich mali väčšie rozmery. Kamene sa zistili aj medzi kosťami pochovaného, aj na dne hrobovej jamy. Obrisy hrobovej jamy bolo možné rekonštruovať na základe štrkovej vrstvy na dne hrobu, ktorú lemovali veľké kamene, resp. skalné podložie. Niektoré hrobové prídatky, napríklad jeden strmeň a zubadlo ležali priamo na väčších kameňoch. Zistilo sa, že pri úprave hrobovej jamy bolo skalné podložie miestami aj vysekávané. Prevažná časť kostry nebožtíka neležala *in situ*. Autori výskumu sa domnievali, že k posunu došlo v dôsledku toho, že zomrelého pôvodne pochovali v sediacej polohe. Podľa nášho názoru bol hrob už v minulosti porušený a snáď aj čiastočne vykradnutý. Náš predpoklad potvrdzuje aj skutočnosť, že kamene navršené pôvodne nad hrobom sa našli aj medzi kosťami, resp. aj v zásepe hrobu. Na pôvodnom mieste (*in situ*) ležala snáď iba ľudská lebka a lebka koňa. Ľudská lebka, zistená v hĺbke 30 cm, ležala na pravom spánku. Zomrelého ľudského jedinca pochovali pôvodne vo vystretej polohe s orientáciou zhruba v smere Z-V. Naľavo od kostrových zvyškov pochovaného tela sa našli kosti koňa. Hlava koňa, pôvodne ležiaca v hrudnej časti pochovaného, bola otočená čelom

k hlave jazdca. Zvyšky konských končatín neležali pod konskou lebku, ale východne od nej, kde boli umiestnené aj súčasti konského postroja - v hĺbke 40 cm bolo zubadlo (4) a v hĺbke 31 cm strmene (5). V hĺbke 50 cm sa *in situ* zistil okraj stojacej keramickej nádoby (1) situovanej cca 40 cm SZ (naľavo) od hlavy zomrelého. Medzi rozhádzanými ľudskými kosťami, v oblasti predpokladanej panvy a predlaktí sa našli v hĺbke 40 až 98 cm poskrúcané a prehnuté úzke strieborné pásiky rôznej dĺžky (2). Pri ľudskej kostre sa odkryl ešte dvojdielny pozlátený strieborný závesok (3), ktorého presnú polohu nepoznáme (tab. I: 1a, 1b). O osude antropologického a archeozoologického materiálu nemáme k dispozícii informácie. Na základe zloženia hrobového inventára však predpokladáme, že v sledovanom hrobe bola najpravdepodobnejšie pochovaná dospelá žena. Autori výskumu nevylúčili možnosť uloženia tela zomrelého človeka do drevenej truhly, prípadne komory. Základom tejto interpretácie boli zistenia o výskyte kameňov v zásepe hrobu, resp. netypická poloha kostí pochovaného ľudského jedinca. Sami však konštatujú, že priame doklady svojej hypotézy (zvyšky petrifikovaného, resp. spráchniveného dreva, kolové jamy) sa nikde nezaznamenali.

Hrobové prílohy sú uložené vo Východoslovenskom múzeu v Košiciach.

- *Nálezy z hrobu 1/1937, deponované vo Východoslovenskom múzeu v Košiciach:*

1. Sivohnedá, miestami hnedá dvojuchá nádoba s nízkym lievikovito roztvoreným hrdlom, zdobená na tele zväzkom plytkých nízkych vlnoviek, pod ktorými sa nachádzajú nerovné, veľmi tenké obvodové línie. Pod hrdlom na pleci nádoby sú oproti sebe symetricky umiestnené malé uška s horizontálnym otvorom a v strede so zvislým žlabom. Na rovnom dne je viditeľná nevýrazná hrnčiarska značka v podobe lúčov v dvojito neúplnom krúžka. Kvalitne vypálená keramika je vyhotovená na kruhu. Rozmery: pr. ústia 105 mm; pr. hrdla 92 mm; pr. dna 84 mm; v. 209 mm; v. ucha 25 mm; š. ucha pri otvore 15 mm. Inv. č. A 1290 (tab. VIII: 1).
2. Poskrúcané, resp. rozlomené strieborné, neodborne a nahrubo strihané, cca 4-8 mm široké pásiky rôznej dĺžky, niektoré s otvorom pri koncoch (dovedna ich je 13). Inv. č. A 1271-1272 a 1275 (tab. II: 1, 3-9).
3. Liate strieborné dvojdielne kovanie so stopami po pozlátení v priehlbínach. Na zadnej strane sú v hornej časti tri nity s roztepanými koncami, na ktorých sú malé pliešky štvoruholníkového tvaru. Rozmery: celková dl. 28,5 mm; max. š. hornej časti 16 mm; max. š. dolného závesku 14 mm. Bez inv. č. (tab. II: 2).
4. Neúplné železné zubadlo ukončené krúžkami. Rozmery: dl. ramena 79 mm (druhé chýba); š. roztepanej tyčinky 7-8 mm, hr. 4-5 mm; pr. krúžkov 52 a 56 mm. Inv. č. A 1273 (tab. I: 2).

5. Dva železné strmene hruškového tvaru, s odsadeným uškom lichobežníkového tvaru, so zaobleným roztepaným stúpadlom, ktoré je v strede zosilnené rebrom. V oboch prípadoch sú na ploche stúpadla pravidelné otvory (na jednom 5, na druhom 8), ktoré boli prebité z vnútornej strany. Jeden strmeň má stúpadlo poškodené. Rozmery: v. 148 a 150 mm; max. š. 119 a 121 mm; max. š. stúpadla 41,5 mm; v. uška 25 mm; š. uška 27-35, resp. 30-38,5 mm; veľkosť otvorov pre remeň 21 x 5, resp. 20 x 9 mm. Inv. č. A 1274 a 1277 (tab. I: 3, 4).

Hrob 2/1937

Jazdecký hrob so zvyškami kostí koňa. Opis hrobu sme, žiaľ, nemali k dispozícii. Vo Východoslovenskom múzeu v Košiciach sa nachádza plán hrobu 2/1937 v mierke 1 : 20, vyhotovený dňa 4. 10. 1937 (obr. 4). Na uvedenom dokumente sa *in situ* nachádzajú iba zvyšky kostry koňa (lebka a časti dolných končatín), zvyšky ľudskej kostry nie sú zakreslené. Z plánu hrobu možno ešte vyčítať, že v hĺbke 60 cm sa našla lebka koňa roztláčená tlakom zeminy, orientovaná zhruba v smere Z-V. Za tylom lebky zvieratá ležali zvyšky zhodne orientovaných dolných končatín. Vychádzajúc z poznatkov o dislokácii konských kostí v staromaďarských hroboch možno predpokladať, že hlava koňa bola otočená čelom k pochovanému ľudskému jedincovi. Z legendy, ktorá sa nachádza na okraji plánu tohto hrobu, možno rekonštruovať aj polohu strmeňov, ktoré sú označené číslom 8. Jeden strmeň bol cca 40 cm východne od zvyškov končatín koňa, tesne pri kamennom venci, kým druhý exemplár bol v relatívne vysunutej polohe asi 150 cm západne od lebky koňa. Pri dlhých konských kostiach, resp. južne od nich, pod kódmi K14 až K17 sú zrejme evidované predmety, ktorými boli v prírastkovej knihe označené strieborné kovania s inventárnymi číslami H1-118841, H1-118845 (pozri predmety v opise nálezov pod č. 14). Ide o strieborné ozdoby s prelamaným otvorom, zdobené po stranách motívom špirály a v strede štylizovanou palmetou (obr. 4; tab. V: 1-6). Kovania uvedeného typu zo staromaďarských hrobov zdobili na jednej strane opasok jazdca, ale evidujeme aj také prípady, keď krásili remene konskej ohlávky. Na základe uvedených kovaní možno predpokladať, že zomrelého ľudského jedinca pozostalí najskôr umiestnili napravo od koňa v zhodnej orientácii, t. j. v smere Z-V. Problémom však ostáva otázka, či hrob rozrušili a vykradli súdobí delikventi, alebo sa stal objektom neodborného výkopu v roku 1926. Druhú alternatívu pokladáme za pravdepodobnejšiu najmä z toho dôvodu, že v prírastkovej knihe Národného múzea v Prahe sú tieto železné predmety zapísané až následne po premetoch z výskumu J. Neustupného a B. Svobodu, a to pod prírastkovým číslom 5/33, kde figurujú aj

iné nálezy odovzdané J. Kuklom v roku 1933 (pozri inv. č. H1-119043 až H1-119085).

Podľa nákresu hrobu 2/1937 mohol byť spôsob úpravy hrobovej jamy alebo jeho označenie analogické ako v prípade hrobu 1/1937. Celý jeho povrch bol zakrytý kameňmi rôznych rozmerov. Menšie kamene, získané najskôr z miestneho zdroja, ležali zrejme aj na dne hrobovej jamy, resp. v jej výplni. Na pláne sú po okrajoch predpokladaného hrobu zakreslené aj rozmernejšie kamene (cca 50-100 x 30-80 cm), ktoré mohli byť azda súčasťou kamenného venca mohyly. Je otázne, či na zachovanom pláne je zakreslená ich primárna poloha, alebo ide už o ich sekundárne miesto po devastácii hrobu. Počas revízieho výskumu v roku 1941 miesto sledovaného hrobu s okolím znova odkryli. Pri opise nálezovej situácie sa uvádza, že pôvodné miesto hrobu nálezcovia označili obrovskými skalami kladenými na hranu, ktoré usporiadali do väčšieho kruhu. Okrem zabudnutých kovových nálezov sa tam našli i rozhádzané ľudské kosti (Fettich 1941).

Nálezy z hrobu 2/1937 sú uložené v Národnom múzeu v Prahe pod prírástkovým číslami 110/37 a 5/33. Pod prvým prírástkovým číslom zaevidovali takmer výlučne predmety vyhotovené z farebných kovov, predovšetkým zo striebra, dovedna 95 kusov (inv. č. 118825-118919). Súčet hmotnosti strieborných predmetov pochádzajúcich z hrobu 2/1937 je cca 220,61 gramov. Jediným predmetom z bronzu je liate jazykovité nákončie remeňa, uvedené pod inv. č. H1-118825 (tab. V: 19). Naopak, nálezy pod prírástkovým č. 5/33, dovedna 43 kusov, boli zhoto-vené výlučne zo železa.

- *Nálezy predmetov z farebných kovov (striebro, v jednom prípade bronz) z hrobu 2/1937, deponované v Národnom múzeu v Prahe pod prírást. č. 110/37:*

1. Liate bronzové jazykovito ukončené nákončie remeňa, so slabou vykrojeným tylom. Povrch je zdobený tromi zväzkami palmiet, ktoré sú zoradené do vodorovného radu. Po obvode dlhších strán kovania je perlovcová ozdoba. Na zadnej strane kovania je päť na koncoch roztepaných nitov. Jeden odlomený nit bol reparovaný a opatrený kruhovou platničkou s priemerom 0,6 mm. Užší koniec ozdoby je pomerne opotrebovaný. Rozmery: dĺ. 53 mm; š. 15,47 mm; dĺ. nitov 2,1 mm; hmotnosť 9,87 g. Inv. č. H1-118825 (tab. V: 19; XV: 7).
2. Tri liate strieborné jazykovité nákončia zdobené výrazne vyhlbenou značne štylizovanou jednoduchou, proti sebe umiestnenou palmetou s uzlom v strede. Tylo je mierne vykrojené, v strede s mandľovitým výbežkom. Na jeho zadnej strane sú tri nity, na niektorých sú tenké kruhové platničky s priemerom 5 mm. Vonkajší povrch nesie výrazné stopy po dlhšom používaní. Rozmery: dĺ. 32-32,4 mm; š. pri tyli 15,8-16 mm; hr. 1,34-1,43 mm; dĺ. nitov 2,62 až 4,42 mm; hmotnosť 4,3 g, 4,66 g a 5,29 g. Inv. č. H1-118826 - H1-118828 (tab. IV: 9-11; XIV: 18-20).
3. Liate strieborné opotrebované jazykovito ukončené nákončie s výrazne vykrojeným tylom. V hornej časti je zdobené vyhlbeným ornamentom v tvare písmena V, v strede s nepravidelným presekávaním a so zvyškami pozlátenia. Na zadnej strane sú tri nity, z ktorých dva, zahrotené v tylovej časti, sú skrížené. Rozmery: dĺ. 22,88 mm; š. 11,34 mm; hr. 1,25 mm; dĺ. nitov 4,8 až 5,08 mm; hmotnosť 2,03 g. Inv. č. H1-118829 (tab. VI: 11; XVI: 11).
4. Zlomok tylovej časti strieborného liateho kovania s dvomi nitmi a dvomi dodatočne predierkovými otvormi na upevnenie. Na prednej strane je časť plastického ornamentu so stopami pozlátenia. Rozmery: zach. dĺ. 22,21 mm; š. 23,7 mm; hr. 2,19 mm; hmotnosť 4,94 g. Inv. č. H1-118830 (tab. V: 10; XV: 1).
5. Liate strieborné listovité kovanie zdobené dvomi zväzkami plastických palmiet. Prehlbené časti majú súvislé pozlátenie, na zadnej strane je negatív ornamentu a päť nitov. Rozmery: dĺ. 70,94 mm; max. š. 60,73 mm; hr. 1,9 mm; dĺ. nitov 3,4 až 4,27 mm; hmotnosť 33,76 g. Inv. č. H1-118831 (tab. VI: 9; XVI: 9).
6. Liate strieborné listovité kovanie, v strede s väčším otvorom mandľovitého tvaru s rozmermi 12 x 10 mm, po obvode je zdobené štylizovanými plastickými palmetami. Prehlbené časti boli súvislo pozlátene. Na zadnej strane je pomocou päť nitov prichytená tenká fólia bronzového plechu. Rozmery: dĺ. 41,32 mm; max. š. 36,92 mm; hr. 1,9 mm; dĺ. nitov 1,34 až 3,17 mm; hmotnosť 13,74 g. Inv. č. H1-118832 (tab. IV: 2; XIV: 21). Druhý, obdobný exemplár je uložený vo Východoslovenskom múzeu v Košiciach pod. inv. č. A 1285 (tab. IV: 1).
7. Liate strieborné kruhové kovanie (faléra), v strede s menším kruhovitým otvorom, na zadnej strane so štyrmi nitmi. Celý vonkajší povrch je zdobený nepravidelnými úponkami, z nich niektoré sú husto presekávané, iné riedko priečne a pozdĺžne prežliabnuté. Prehlbené miesta sú pozlátene. Jeden nit bol reparovaný tenkou platničkou obdĺžnikového tvaru s rozmermi 3 x 5 mm. Rozmery: pr. 30,36 mm; hr. 2,58 mm; pr. otvoru 4 mm; dĺ. nitov 5,7 až 6,21 mm; hmotnosť 8,69 g. Inv. č. H1-118833 (tab. IV: 4; XIV: 23).
8. Zlomok, asi polovica podobného mierne deformovaného liateho kruhového kovania, ktoré bolo dodatočne na dvoch miestach predierkované, okolie druhého otvoru je vylomené. Na opačnej strane je zachovaný jeden nit so zvyškom medenej fólie kruhového tvaru s priemerom 6 mm. Rozmery: pr. 38,36 mm; hr. 2,64 mm; dĺ. nitu 4,49 mm; hmotnosť 6,17 g. Inv. č. H1-118834 (tab. IV: 3; XIV: 22).
9. Liate strieborné kruhové kovanie, výrazne opotrebované, v strede s väčším okrúhlym otvorom s priemerom 45 mm. Vonkajšia strana je zdobená dvoma radmi obvodových roziet, ktoré sú umiestnené v koncentrických kruhoch. Na zadnej časti sú dva nity. Rozmery: pr. 14,5 mm; hr. 1,82 mm; dĺ. nitov 5,46 mm; hmotnosť 1,4 g. Inv. č. H1-118835 (tab. VI: 6; XVI: 6).

10. Liata strieborná ozdoba so základňou tvaru trojlístka, zo stredu ktorej vyrastá zrezaný dutý kužeľ s otvorom s priemerom 5 mm (možno na vsadenie skla alebo polodrahokamu). Na zadnej strane sú tri nity. Rozmery: v. 8,35 mm; š. 26,38 a 20 mm; dĺ. nitov 7,14 mm; hmotnosť 5,13 g. Inv. č. H1-118836 (tab. III: 9; XIV: 8).
11. Dve liate strieborné kovania s obdĺžnikovou základňou, na ktorú nasadajú dve očká s otvormi s priemerom 3 mm a štylizovaná palmeta. Prehĺbené plochy nesú stopy pozlátenia. Na zadnej strane sú tri nity, niektoré z nich aj so zvyškami medenej fólie. Rozmery: š. základne 16,78 a 16,86 mm; max. v. 18,57 a 18,81 mm; hr. 1,16 a 1,23 mm; dĺ. nitov 2,42 až 4,35 mm; hmotnosť 1,49 a 1,83 g. Inv. č. H1-118837 a H1-118838 (tab. III: 13, 14; XIV: 12, 13).
12. Liata strieborná prevliečka lýrovitého tvaru s lomenými bočnými stenami a dvomi nitmi. Rozmery: dĺ. 27,49 mm; max. š. 19,17 mm; hr. 2,25 mm; š. otvorov 14,4-14,5 mm; v. otvorov 6 mm; dĺ. nitov 0,73 mm; hr. 2,25 mm; hmotnosť 3,21 g. Inv. č. H1-118839 (tab. VI: 8; XVI: 8).
13. Liate, značne opotrebované a čiastočne poškodené strieborné polmesiacovité závesné uško s jedným odlomeným koncom, zdobené palmetovým ornamentom. Na zadnej strane boli pôvodne štyri nity, z ktorých sa zachovali iba dva. Rozmery: zach. dĺ. 53 mm; max. v. 23 mm; hr. 1,65 mm; otvor uška 12 x 6 mm; dĺ. nitov 4,83 mm; hmotnosť 5,53 g. Inv. č. H1-118840 (tab. VI: 2; XVI: 4).
14. Štyri liate strieborné trojuholníkové kovania s prelamaným otvorom zhruba obdĺžnikového tvaru, zdobené po bokoch motívom špirály a v strede medzi nimi sa nachádza štylizovaná palmeta. Na zadnej strane, kde je viac-menej zreteľný negatív výzdobných motívov, sú tri nity. Rozmery: v. 20 až 20,8 mm; max. š. 30,1 až 30,5 mm; hr. 1,5 až 1,79 mm; rozmery otvoru: 33 až 40 x 11 až 11,5 mm; dĺ. nitov 3,19 až 4,55 mm; hmotnosť 3,16 až 4,17 g. Inv. č. H1-118841 až H1-118844 (tab. V: 1-4; XV: 13-16).
15. Dve analogické, výrazne opotrebované strieborné liate kovania, ale bez prelamaného otvoru. Na niektorých nitoch sú medené platničky štvorcového tvaru cca 5 x 5 mm. Rozmery: max. v. 19 a 19,6 mm; š. 30 a 30,6 mm; hr. 1,25 a 1,47 mm; dĺ. nitov 3,92 až 4,9 mm; hmotnosť 3,89 a 3,96 g. Inv. č. H1-118845 a H1-118846 (tab. V: 5, 6; XV: 17, 18).
16. Dve liate strieborné srdcovité kovania opaska, zdobené po obvode perlovcom, v strede pozláteného srdcovitého poľa akoby vyrastala plastická štylizovaná palmeta. Na zadnej časti sú tri nity. Jedno kovanie má mierne poškodený (vyložený) okraj. Rozmery: v. 19,5 a 20 mm; š. 22 a 22,14 mm; hr. 1,92 a 1,94 mm; dĺ. nitov 5,15 až 5,51 mm; hmotnosť 2,87 a 2,94 g. Inv. č. H1-118847 a H1-118848 (tab. V: 8, 9; XV: 11, 12).
17. Takmer analogické strieborné kovanie, ale s hladkým polguľovitým výstupom (výčnelkom) v strede základne. Na zadnej strane boli pôvodne tri nity, jeden z nich bol však po ulomení nahradený väčším medeným, ktorý prerazil lícnu stranu kovania. Prehĺbená plocha na prednej strane bola pozlátená. Rozmery: v. 25 mm; š. 23,9 mm; hr. 2,14 mm; dĺ. nitov 3,36 mm; hmotnosť 2,83 g. Inv. č. H1-118849 (tab. V: 7; XV: 10).
18. Liate strieborné štvorcové kovanie zdobené po stranách plastickou palmetou. Stred prehĺbeného a pozláteného poľa vyplňa drobná polguľa, z ktorej vyrastá štvorcipa hviezda. Na zadnej strane sú štyri nity, v každom rohu po jednom, na ktorých sú tenké obdĺžnikové platničky s veľkosťou cca 4 x 4 mm. Rozmery: v. 22,6 mm; š. 22,6 mm; hr. 1,13 mm; dĺ. nitov 2,61 mm; hmotnosť 3,32 g. Inv. č. H1-118850 (tab. IV: 5; XIV: 17).
19. Sedem srdcovitých liatych strieborných kovaní s viacnásobne lalokovito vykrojeným obvodom a po okraji s tromi symetricky rozmiestnenými drobnými výčnelkami (výčnelkami). Predná strana je zdobená vyhlbenými rozvetvenými úponkami. Na zadnej strane sú tri nity, na niektorých sú zvyšky malých medených(?) fólií štvorcového alebo obdĺžnikového tvaru s veľkosťou cca 4 x 4 mm, resp. 3,5 x 4,5 mm. Rozmery: v. 17,88 až 18,3 mm; š. 16,1 až 16,7 mm; hr. 1,58 až 1,8 mm; dĺ. nitov 2,89 až 4,9 mm; hmotnosť 1,57 až 1,95 g. Inv. č. H1-118851 až H1-118857 (tab. V: 11-17; XV: 2-6, 8, 9).
Ďalšie, analogické kovanie, nájdené počas výskumu v roku 1941, je uložené v Maďarskom národnom múzeu v Budapešti pod inv. č. 10/1941.68 (tab. V: 18).
20. Plochý nerovný strieborný plech s viacnásobne poškodeným okrajom, päťnásobne predierkovaný. Rozmery: v. 19,52 mm; max. š. 17,25 mm; hr. 0,3 mm; hmotnosť 0,34 g. Inv. č. H1-118858 (tab. VI: 10; XVI: 10).
21. Dve liate strieborné kovania v podobe lietajúceho vtáka s roztvorenými krídlami, zdobené plastickými líniami a poloblúkmi, ktoré zväčša kopírujú jeho okraj. Približne v strede artefaktu vyrastá polguľovitý výčnelok. Jedno kovanie je mierne poškodené. Na zadnej časti sú tri nity, na niektorých sa zachovali zvyšky striebornej(?) fólie. Rozmery: v. 19 a 20 mm; max. š. 21 mm; hr. 1,13 a 1,5 mm; dĺ. nitov 3,26 až 4,4 mm; hmotnosť 1,58 a 2,18 g. Inv. č. H1-118859 a H1-118860 (tab. III: 7, 8; XIV: 6, 7).
22. Tri strieborné liate kovania s takmer obdĺžnikovou hornou časťou a zhruba kosoštvorcovým výbežkom v dolnej časti. Zdobené sú palmetovým motívom. V priehlbínach sú stopy pozlátenia. Na zadnej strane sú tri nity. Rozmery: v. 20 až 20,2 mm; š. 21,5 až 22 mm; hr. 1,2 mm; dĺ. nitov 2,9 až 3,4 mm; hmotnosť 1,98 až 2,1 g. Inv. č. H1-118861 až H1-118863 (tab. III: 10-12; XIV: 9-11).
23. Štyri liate strieborné romboidné kovania so štyrmi symetricky rozmiestnenými polguľovitými výčnelkami, zdobené plastickým krížom, ktorý člení vonkajší povrch na štyri polia. Na zadnej strane sú dva nity. Jedno kovanie má poškodený okraj, v strede predierkovaný. Prehĺbené časti majú zvyšky pozlátenia. Rozmery: dĺ. 18 až 18,4 mm; š. 10 až 12,2 mm; hr. 1,35 až 1,6 mm; dĺ. nitov 2,6 až 3,8 mm; hmotnosť 0,68 až 1,43 g. Inv. č. H1-118864 až H1-118867 (tab. VI: 13, 14, 16, 17; XVI: 12, 13, 15, 16).

24. Tri malé liate strieborné kovania srdcovitého tvaru, v strede horného okraja s polguľovitým výčnelkom. Zdobené sú motívom pripomínajúcim lotosový kvet. V priehlbínach sa zachovali zvyšky pozlátenia. Na zadnej strane sú dva nity. Rozmery: v. 14,4 až 15,3 mm; š. 13,4 až 14,6 mm; hr. 1,1 až 1,5 mm; dĺ. nitov 4,6 až 5,35 mm; hmotnosť 1,21 až 1,85 g. Inv. č. H1-118868 až H1-118870 (tab. VI: 3, 5, 7; XVI: 2, 5, 7).
25. Tri liate, pomerne opotrebované strieborné kovania tvaru vysokého lotosového kvetu. Ich výzdoba pozostáva zo zväzku palmiet, ktorých listy zo stredu vyrastajú nahor i nadol. Na zadnej strane každého sú dva nity. Rozmery: v. 15,5 až 16,4 mm; š. 11 až 11,2 mm; hr. 1,3 až 1,5 mm; dĺ. nitov 2,44 až 3,8 mm; hmotnosť 1,16 až 1,29 g. Inv. č. H1-118871 až H1-118873 (tab. IV: 6-8; XIV: 14-16).
26. Tri liate, značne opotrebované strieborné kovania obdĺžnikového tvaru. Pod okrajom dlhších strán je plastická lišta, ktorá je prerušovaná, resp. predlábavá. Obdĺžnikové pole vyplňa zložitý plastický palmetový ornament. Prehlbené plochy kovania sú pozlátané. Každé kovanie má na zadnej strane štyri nity, ktoré sú umiestnené v rohoch. Jedno poškodené kovanie má vylomenú časť okraja. Rozmery: v. 20 mm; š. 29,2 až 29,3 mm; hr. 1,8 až 2,14 mm; dĺ. nitov 2,5 až 3,28 mm; hmotnosť 3,3 g, 4,21 g a 4,55 g. Inv. č. H1-118874 až H1-118876 (tab. III: 1-3; XIV: 1-3).
27. Dve liate strieborné kovania v tvare trojzubého hrebeňa. Tylová časť je zdobená vysokou plastickou vlnovkou. Okraje zubkov sú plasticky zosilnené, prehĺbené plochy sú pozlátané. Jedno kovanie poškodené. Na zadnej strane mali kovania pôvodne štari nity, ktoré boli umiestnené v rohoch. Rozmery: v. 16,9 a 17 mm; max. š. 17,6 a 18,1 mm; hr. 1,3 a 1,8 mm; dĺ. nitov 2,5 až 2,65 mm; hmotnosť 1,46 a 1,75 g. Inv. č. H1-118877 a H1-118878 (tab. III: 4, 5; XIV: 4, 5).
Ďalší, podobný, poškodený exemplár, nájdený počas revízneho výskumu v roku 1941, je uložený v Maďarskom národnom múzeu v Budapešti pod inv. č. 10/1941.65 (tab. III: 6).
28. Drobné liate strieborné kovanie v podobe ľudskej masky. Obličaj bol vyhotovený tak, že stredný pruh vlasov, nadočnicové oblúky, nos a fúzy tvorí súvisle vystupujúce plastické rebierko. Brada a vlasy sú zvýraznené žliabkami. Na zadnej strane sú dva nity so zvyškami medenej(?) fólie s rozmermi cca 4,5 x 5 mm. Rozmery: v. 12,3 mm; š. 10,2 mm; hr. 1 mm; dĺ. nitov 3,3 mm; hmotnosť 0,9 g. Inv. č. H1-118879 (tab. VI: 1; XVI: 1).
29. Drobné liate strieborné listovité kovanie, ktoré má na zadnej strane dva nity. Výzdoba pozostáva z dvoch plastických listov a z plastického kosoštvorca, v strede ktorého vyčnieva koniec jedného nitu. Prehlbené plochy sú pozlátané. Rozmery: v. 9,9 mm; š. 9,6 mm; hr. 0,9 mm; dĺ. nitov 3,5 mm; hmotnosť 0,43 g. Inv. č. H1-118880 (tab. VI: 4; XVI: 3).
30. Osemnásť liatych strieborných nitov s plochou hlavičkou pripomínajúcou rozetu, ktorá pozostáva z 8 obvodových lístkov kvapkového tvaru. Na zadnej strane každej hlavičky je v strede nit s fóliou štvorcového tvaru. Niektoré exempláre sú značne opotrebované. Rozmery: pr. 8,5-8,8; hr. 1,5 mm; dĺ. nitu 3,8 mm; hmotnosť 0,61 g. Inv. č. H1-118881 až H1-118898 (tab. VI: 15; XVI: 14).
31. Dvadsaťjeden drobných liatych strieborných nitov s hladkou polguľovitou hlavičkou. Na piatich nitoch sú tenké strieborné fólie štvorcového tvaru. Osem nitov je poškodených. Rozmery: pr. 6,6 mm; v. 7,2 mm; hmotnosť 0,39 g. Inv. č. H1-118899 až H1-118919 (tab. III: 16).
Ďalší, analogický predmet, nájdený počas revízneho výskumu v r. 1941, je uložený v Národnom múzeu v Budapešti pod inv. č. 10/1941.70 (tab. III: 15).
- *Nálezy prevažne železných predmetov, priradené k hrobu 2/1937, deponované v Národnom múzeu v Prahe pod príř. č. 5/33:*
32. Dva zlomky silne skorodovaného železného plechu. Rozmery: 27 x 19 mm; 16 x 8 mm. Inv. č. H1-119045 (nezobrazené).
33. Úlomok železného plechu so zarazeným dvojitém klincom s roztepanou hlavičkou; Rozmery: dĺ. 26 mm; š. 2-15 mm; dĺ. klinca 12 mm. Inv. č. H1-119047 (nezobrazené).
34. Zlomok železného plechu s klincom s konvexnou hlavičkou. Rozmery: dĺ. 18 mm; max. š. 10 mm; dĺ. klinca 24 mm. Inv. č. H1-119048 (nezobrazené).
35. Hrot železného klinca štvorcového prierezu. Rozmery: dĺ. 12 mm. Inv. č. H1-119049.
36. Štyri drobné skorodované zlomky železa, jeden z nich je fragment plechu. Inv. č. H1-119050 (nezobrazené).
37. Tenká, mierne prehnutá strieborná fólia štvorcového tvaru, v rohoch má po jednom otvore pre nit. Vonkajší povrch nesie stopy pozlátenia? Rozmery: 22 x 21 mm. Inv. č. H1-119051 (tab. XI: 2).
38. Skorodovaný železný krúžok z tyčinky oválneho, takmer kruhového prierezu. Rozmery: pr. 44 x 42 mm; hr. 6,5 x 7 mm. Inv. č. H1-119052 (tab. XI: 1).
39. Veľmi skorodovaná polovica železného zubadla s postrannou tyčinkou pôvodne na obidvoch koncoch hríbovito ukončenou a takmer po celej dĺžke zdobenou obvodovými ryhami. Ramienko má na vonkajšej strane dva kruhové otvory s priemerom 10 mm, do vonkajšieho bol navlečený krúžok s priemerom 37 mm. Rozmery: zach. dĺ. ramienka 116 mm; zach. dĺ. postrannej tyčinky 129 mm; pr. tyčinky 5 až 75 mm. Inv. č. H1-119053 (tab. XI: 5).
40. Polovica železného zubadla s postrannou tyčinkou pôvodne na obidvoch koncoch hríbovito ukončenou a takmer po celej dĺžke zdobenou obvodovými ryhami. Ramienko má na vonkajšej strane dva kruhové otvory s priemerom 13 a 22 mm, do vonkajšieho bol navlečený krúžok z roztepanej tyčinky s priemerom 38-39 mm. Rozmery: dĺ. ramena 112 mm; zach. dĺ. postrannej tyčinky 132 mm; pr. tyčinky 6 až 75 mm. Inv. č. H1-119054 (tab. XI: 6).

Považujeme za dosť pravdepodobné, že neúplné a poškodené polovice zubadiel, uvedené pod. č. 39 a 40 patrili k sebe.

41. Poškodený železný hrot šípu pravdepodobne listovitého tvaru s trňom Rozmery: dĺ. 53 mm; max. š. 18 mm; pr. trňa 2,5 mm. Inv. č. H1-119055 (tab. XI: 4).
42. Fragment železného kovania, na plochej doštičke je prichytený úzký železný pásik. Rozmery: dĺ. 22 mm; š. 22 mm. Inv. č. H1-119056 (nezobrazené).
43. Zlomok silne skorodovaného plochého železného pásika. Rozmery: dĺ. 51 mm; š. 3,5-4 mm. Inv. č. H1-119057 (nezobrazené).
44. Fragment železného pásika. Rozmery: dĺ. 49 mm; š. 4 mm. Inv. č. H1-119058 (nezobrazené).
45. Časť plochého železného pásika. Rozmery: dĺ. 35 mm; š. 4 mm. Inv. č. H1-119059 (nezobrazené).
46. Časť železného prúžka. Rozmery: dĺ. 39 mm; š. 3 mm. Inv. č. H1-119060 (nezobrazené).
47. Zlomok skorodovanej železnej tyčinky, jeden koniec je rovný, druhý zaoblený. Rozmery: dĺ. 10 mm; š. 2,5 mm. Inv. č. H1-119061 (nezobrazené).
48. Železná tyčinka v dvoch zlomkoch, jedna strana je plochá, druhá vyklenutá. Rozmery: dĺ. 27 mm a 24 mm; š. 3-4 mm. Inv. č. H1-119062 (nezobrazené).
49. Železná tyčinka s odlomenými koncami, jedna strana je plochá, druhá vyklenutá. Rozmery: dĺ. 27 mm; š. 3 mm. Inv. č. H1-119063 (nezobrazené).
50. Zlomok skorodovaného železného pásika. Rozmery: dĺ. 24 mm; š. 3,5 mm. Inv. č. H1-119064 (nezobrazené).
51. Fragment skorodovanej železnej tyčinky. Rozmery: dĺ. 41 mm; š. 3 mm. Inv. č. H1-119065 (nezobrazené).
52. Železná tyčinka s jedným zahroteným koncom, druhý je odlomený. Rozmery: dĺ. 38 mm; pr. 0,5-2 mm. Inv. č. H1-119066 (nezobrazené).
53. Fragment ohnutého železného pásika s odlomenými koncami. Rozmery: dĺ. 58 mm; š. 4 mm. Inv. č. H1-119067 (nezobrazené).
54. Zlomok železnej tyčinky s odlomenými koncami, tyčinka je na jednej strane rovná, na druhej zaoblená. Rozmery: dĺ. 20 mm; š. 4 mm. Inv. č. H1-119068 (nezobrazené).
55. Fragment do poloblúka zahnutej železnej tyčinky s odlomenými koncami. Rozmery: dĺ. 30 mm; š. 3 mm. Inv. č. H1-119069 (nezobrazené).
56. Fragment železného kovania. Inv. č. H1-119070 (nezobrazené).
57. Zlomok nepravidielného železného plechu. Rozmery: dĺ. 27 mm; š. 22 mm; hr. 1-3 mm. Inv. č. H1-119071 (nezobrazené).
58. Zlomok železného kovania s odtlačkami textilu. Rozmery: dĺ. 31 mm; š. 12 mm; hr. 2-3 mm. Inv. č. H1-119072 (tab. XI: 3).
59. Fragment hrubej valcovitej tyčinky s odlomenými koncami. Rozmery: dĺ. 18 mm; pr. 6,8 mm. Inv. č. H1-119073 (nezobrazené).
60. Fragment plochej železnej tyčinky s odlomenými koncami. Rozmery: dĺ. 31 mm; š. 4-4,5 mm; hr. 2-3 mm. Inv. č. H1-119074 (nezobrazené).
61. Kúsok železnej tyčinky s odlomenými koncami. Rozmery: dĺ. 21 mm; š. 4 mm; hr. 0,5 mm. Inv. č. H1-119075 (nezobrazené).
62. Časť tenkej a úzkej železnej tyčinky. Rozmery: dĺ. 19 mm; š. 2,5-3 mm; hr. 1 mm. Inv. č. H1-119076 (nezobrazené).
63. Fragment silno skorodovanej železnej tyčinky s odlomenými koncami. Rozmery: dĺ. 22 mm; max. š. 6 mm; hr. 2 mm. Inv. č. H1-119077 (nezobrazené).
64. Fragment skorodovaného železného predmetu s odlomenými koncami. Rozmery: dĺ. 16 mm; š. 8 mm. Inv. č. H1-119078 (nezobrazené).
65. Pásik zo silného plechu s odlomenými koncami, prehnutý takmer do pravého uhla. Rozmery: dĺ. 10 mm; š. 3 mm. Inv. č. H1-119079 (nezobrazené).
66. Zlomok železnej tyčinky s hlavičkou. Rozmery: dĺ. 11,5 mm. Inv. č. H1-119080 (nezobrazené).
67. Železný predmet vyhotovený z dvoch k sebe priliehajúcich kovaní. Rozmery: dĺ. 15 mm; š. 14 mm. Inv. č. H1-119081 (nezobrazené).
68. Desať plochých železných zlomkov rôznej veľkosti. Inv. č. H1-119082 (nezobrazené).
69. Fragment železného, z boku mierne ohnutého plieška, ktorý má na spodnej strane vrstvičku organického materiálu hnej farby. Rozmery: dĺ. 24 mm; š. 26 mm. Inv. č. H1-119083 (nezobrazené).
70. Fragment hlavičky klinca (nit?). Rozmery: dĺ. 6,4 mm. Inv. č. H1-119084 (nezobrazené).
71. Zlomky dreva so zvyškami bronzového plieška. Inv. č. H1-119085 (nezobrazené).
72. Časti väčšieho železného pásika s dvoma nitmi. Inv. č. H1-119043 (nezobrazené).
- *Nález strieborného predmetu z hrobu 2/1937, ktorý sa nachádza v zbierkovom fonde Východoslovenského múzea v Košiciach:*
73. Liate strieborné listovité kovanie s väčším otvorom madľovitého tvaru v strede, po obvode zdobené štylizovanými plastickými palmetami. Prehlbené časti boli súvisle pozlátené. Na zadnej strane je pomocou päť nitov prichytená tenká fólia bronzového plechu. Nález je úplne identický s predmetom č. 6, ktorý sa nachádza v zbierkach Národného múzea v Prahe. Rozmery: v. 40 mm; š. 36 mm. Inv. č. A 1285 (tab. IV: 1).

- *Nálezy z okolia hrobu 2/1937, nájdené počas revízneho výskumu v roku 1941, deponované v Maďarskom národnom múzeu v Budapešti:*
- 74. Liate strieborné srdcovité kovanie s viacnásobne lalokovito vykrojeným obvodom a tromi symetricky rozmiestnenými drobnými vývalkami (výčnelkami) po okraji. Predná strana je zdobená vyhlbenými rozvetvenými úponkami. Na zadnej strane sú umiestnené tri nity. Rozmery: v. 18 mm; š. 16,5 mm; hr. 2 mm; dĺ. nitov 3,5 mm. Inv. č. 10/1941/68 (tab. V: 18). Sedem analogických kovaní sa nachádza v Národnom múzeu v Prahe (tab. V: 11-17).
- 75. Poškodené liate strieborné kovanie v tvare trojzubého hrebeňa. Tylová časť je zdobená vysokou plastickou vlnovkou, okraje zúbkov sú plasticky zosilnené. Prehlbené plochy sú pozlátené. Na zadnej strane sú tri nity. Rozmery: v. 17 mm; max. š. 17,5 mm; dĺ. nitov 3-3,3 mm. Inv. č. 10/1941/65 (tab. III: 6). Dva ďalšie, analogické exempláre sa nachádzajú v Národnom múzeu v Prahe (tab. III: 4, 5).
- 76. Strieborný nit s polguľovitou hlavičkou, v strede s pritaveným a zahroteným klincom. Rozmery: pr. hlavičky 10,5 mm; v. hlavičky 4,5 mm; v. nitu s klincom 8 mm. Inv. č. 10/1941/70 (tab. III: 15).
- *Ojedinelé nálezy z rozrušených hrobov, nájdené počas výskumu nekropoly v roku 1941, deponované v Maďarskom národnom múzeu v Budapešti:*
- 77. Opatrované liate strieborné kovanie kruhového tvaru, v strede je otvor s priemerom 5 mm. Na prednej strane je výzdoba motívom ozubeného kola. Prehlbené plochy kovania sú pozlátené. Na zadnej strane sú štyri nity s mierne roztepanými koncami. Rozmery: pr. 20,5 mm; hr. 1,5 mm; dĺ. nitov 6-7 mm. Inv. č. 10/1941.67 (tab. VI: 12).
- 78. Železné zubadlo s postrannými krúžkami, s ramedami nerovnakej dĺžky. Krúžky boli vyhotovené z roztepanej tyčinky obdĺžnikového prierezu. Rozmery: celková dĺ. 225 mm; pr. krúžkov 44 a 49 mm; dĺ. ramien 74 a 88 mm. Inv. č. 10/1941.69 (tab. XI: 7).
- 79. Poškodené kostené stredové obloženie tela luku. Rozmery: zach. dĺ. 113 mm; max. š. 28 mm. Inv. č. 10/1941.66 (tab. VII: 7).
- 80. Dva poškodené tenké silno roztepané a mierne vyklenuté strieborné pliešky kruhového tvaru, pri okraji sú oproti sebe umiestnené dva otvory. Rozmery: pr. 20-21 mm a 18-20 mm. Inv. č. 10/1941.66 (tab. VII: 8, 9).

V zbierkovom fonde Východoslovenského múzea v Košiciach sa nachádza aj celá hlinená nádoba majúca na tele nápis Streda nad Bodrogom 1937. Text je napísaný bielym tušom a nepochybne ide o hrobovú keramiku. Nakoľko v katastri sledovanej obce doposiaľ nepoznáme iné súdobé pohrebisko z 10. stor., domnievame sa, že aj tento predmet môže pochádzať z polohy Bálványhegy.

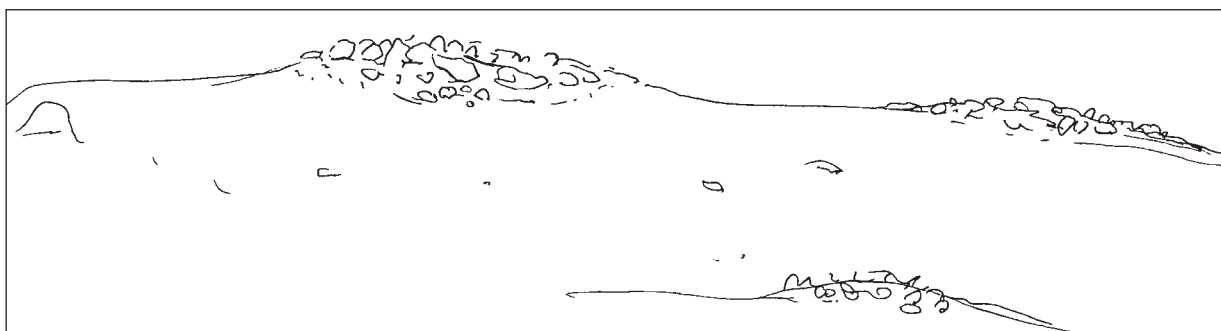
Opis nálezu: kvalitne vypálený sivočierny hrniec s nízkym hrdlom, zdobený po celom tele hustými obvodovými líniami. Tesne pod hrdlom je základný ornament presekávaný 6 zväzkami krátkych šikmých čiar. Rozmery: v. 136 mm; pr. vydutia 128 mm; pr. dna 78 mm; pr. ústia 108 mm; pr. hrdla 91 mm. Inv. č. 22106 (tab. VIII: 3).

Počas štúdia nálezov železných predmetov zo Stredy nad Bodrogom, deponovaných v Národnom múzeu v Prahe, sme medzi predmetmi evidovanými pod inventárnymi číslami H1-119019 až H1-119022, H1-119053, H1-119054, H1-118998 a H1-118999, ktoré daroval J. Kukla, zaznamenali dovedna štyri samostatné zubadlá. Ak k nim pripočítame ďalšie dve zubadlá z hrobov 1/1937 a 3/1937, deponované vo Východoslovenskom múzeu v Košiciach, a tiež sekundárny nález tohto predmetu, nájdený počas výskumu v roku 1941, dostaneme sa k číslu sedem. Signifikatným (určujúcim) znakom staromaďarských jazdeckých hrobov je prítomnosť zubadla. Až na malé výnimky sa v jednom hrobe vyskytoval spravidla jeden exemplár. Preto sa môžeme oprávnenne domnievať, že počet hrobov devastovaných J. Kuklom v Strede nad Bodrogom bol oveľa vyšší, ako to odborná spisba doposiaľ pripúšťala. Predpokladáme, že nálezy získané neodborným výkopom J. Kuklu a revíznym výskumom v roku 1937 pochádzajú minimálne zo 7 jazdeckých hrobov. K nálezovým celkom uvedenej kategórie adekvátne prislúchali aj hroby nejazdecké a hrobové celky bez príloh, resp. s typickým ženským inventárom. Predpokladáme, že minimálny počet hrobov na pohrebisku v Strede nad Bodrogom vrátane 9 hrobov, ktoré boli zachránené v roku 1941 (obr. 3), sa pohyboval okolo 17.

POHREBNÝ RÍTUS

Úprava hrobových jám a ich povrchové označenie

Neobvyklým a svojráznym prvkom pohrebného rítu v Strede nad Bodrogom je spôsob označenia miesta niektorých hrobov. Všetci bádatelia, ktorí sa podieľali na odkrývaní kostier, zhodne konštatovali, že takmer nad každým hrobom zvislú vrstvu väčších či menších kameňov vyplňajúcich vrchnú časť hrobovej jamy. Nad hrobmi odkrytými českými archeológmi boli dokonca na povrchu viditeľné navršene väčšie lomové kamene, ktoré po obvode lemovali na hranu postavené skaly v podobe akéhosi venca (*Fettich 1941; László 1941; 1944, 33; Neustupný 1938a; 1938b, 35*). Povrchové označenie jedného z hrobov skúmaných v roku 1937 znázorňuje aj

Obr. 2. Streda nad Bodrogom, poloha Bálványhegy. Navršené kamene nad hrobmi. Škica Nándora Fetticha z roku 1939.

škica N. Fetticha z roku 1939 (obr. 2), ktorú zverejnil J. Szarka (2003). Hrobovú jamu v niektorých prípadoch pozostali vytesali priamo do skalného podložia. Uvedený spôsob vyhlbenia bol zaznamenaný pri hroboch I/1926, 1/1937 a 3/1941 (Erdélyi 1961-1962, 24). O spôsobe zasypania hrobovej jamy disponujeme pozorovaniami hlavne z posledného výskumu. Jama oválneho pôdorysu detského hrobu 1/1941 bola prikrytá na celej ploche väčšími či menšími kameňmi, pod ktorými ležala vrstva drobnejších kameňov. Nad jazdeckým hrobom 2/1941 boli bez akéhokoľvek systému poukladané rozmernejšie skaly, pod ktorými sa nachádzala cca 24 až 40 cm hrubá vrstva drobnejších kameňov premiešaných s hlinou, s pravekými črepami a kosťami. Kostra v hrobe 3/1941 bola zasypaná vrstvou hlíny premiešanej s drobnými kameňmi. Podobne bol kameňmi prekrytý aj hrob 4/1941. V detskom hrobe 5/1941 bol nad cca 20-25 cm hrubou vrstvou hlíny zásyp s obsahom kameňov strednej veľkosti. Hrob 6/1941 mal tiež kamenný prikrov, pod ktorým sa nachádzala cca 10-15 cm vrstva hlíny premiešaná s drobnejšími kameňmi a pravekými črepami. Hrobová jama 7/1941, s kostrou nedospelého jedinca, bola vyložená kameňmi. V prípade hrobu 8/1941 sa nad kostrou nachádzala 30 cm hrubá vrstva hlíny, potom nasledovala vrstva drobnejších kameňov, ústie hrobu a celý priestor nad hrobom pozostával z väčších skál. V hrobe 9/1941, kde bola pochovaná žena, bola zaregistrovaná iba jediná väčšia skala, situovaná v oblasti nad hrudníkom pochovaného jedinca (Erdélyi 1961-1962, 27).

Podobný zvyk označenia hrobov kamenným príkrovom bol aj na pohrebisku pospolitého ľudu z 11. stor. v neďalekom Somotore (Hanuliak 1991, 79; Pástor 1955a). Vzdušná vzdialenosť medzi obidvomi nekropolami je približne 4 km. Lámané andezitové kamene miestnej proveniencie, ktorými obyvatelia pokrývali hroby zosnulých, mali hrúbku cca 30-50 cm. Jeden z kameňov nad hrobom 39 bol dokonca čiastočne opracovaný. Na hornej ploche bola vysekaná značka pozostávajúca z dvoch rovno-

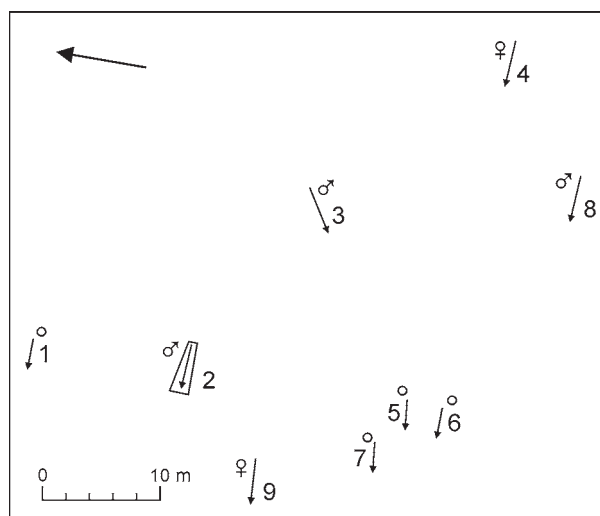
bežných línií (Pástor 1958, 68). Hroby obložené kameňmi sa vyskytli aj v prikostolnom cintoríne v Zemplíne, v polohe Várhegy (Béres 2008, 338).

Zriedkavejšie sa objavuje nad staromaďarskými hrobmi hlinený mohylový násyp. Na haličskej nekropole z 9.-10. stor. v Krylosi uvádza J. Pasternak (1937, 301) dva hroby prikryté hlineným mohylovým násypom, ktoré sa dodnes zachovali vďaka lesnatému terénu. Pri jednej ľudskej kostre sa tam našla aj parciálna časť konského skeletu. Zložitejšia situácia bola v Zemplíne, kde nebolo jednoznačne potvrdené súdobé navršenie hlineného násypu nad „kniežacím“ hrobom. Uvažuje sa skôr o vyhlbení hrobovej jamy do plášťa už existujúcej mohyly zo staršej doby rímskej (Budinský-Krička 1965, 310). Publikované plány prierezu mohyly 4 však skôr signalizujú, že umelý násyp vytvorili pozostali pravdepodobne až po pohrebe náčelníka (Budinský-Krička 1965, obr. 93).

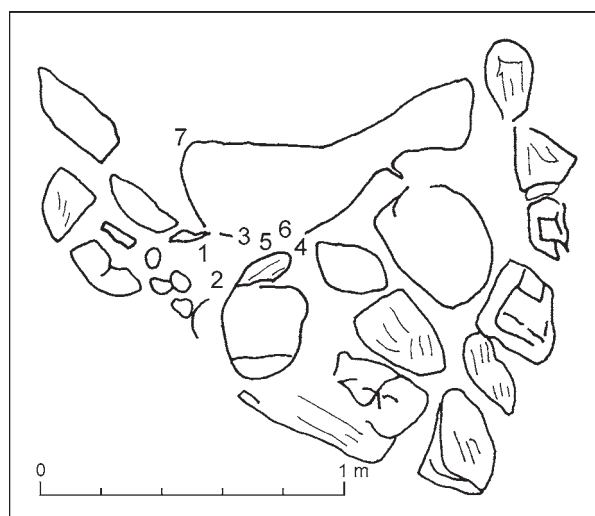
Ojedinelý výskyt väčšieho balvana pri hlave alebo nohách mŕtveho v sledovanom období bol zaznamenaný aj na lokalitách Kluž - hrob 4 (Kovács, I. 1942, 92, tab. II), Gimbas, prv Gombás aj Marosgombás (Nagy 1913, 269), Tiszajenő-Kecséskepart (Bakay 1978, 154, pozn. 146) a Levice-Géňa - hrob 13 (Nevizánsky 2006, 290, tab. X: 8). Zvyšky akéhosi kamenného obloženia pochovaného sa vyskytli najmä na niektorých pohrebiskách dolného Poiplia, ako je Letkés I; Letkés II a Szob-Ipolypart (Bakay 1978, 55, 60, 68, 99, 113) a dolného Pohronia, napríklad Levice-Géňa - hrob 12 (Nevizánsky 2006, 290, tab. X: 7) a Tekovský Hrádok (Nevizánsky/Kujovský 1991, 556).

Orientácia a spôsob uloženia mŕtvych v hroboch s tzv. parciálnym spolupochovaním koňa

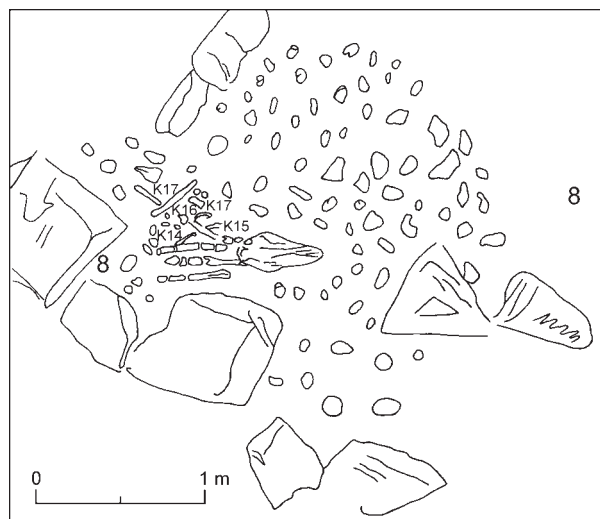
Vychádzajúc z analýzy zachovaných plánov preskúmaných hrobov počas sezóny v roku 1937 musíme konštatovať, že potrebné údaje o tvare hrobových jám, žiaľ, nemáme k dispozícii. Máme

Obr. 3. Streda nad Bodrogom. Plán pohrebiska z výskumu v roku 1941.

Obr. 5. Streda nad Bodrogom. Plán zvyškov nedoskúmaného hrobu 3 z výskumu v roku 1937. 1, 2 - strmene; 3 - britva (nožík?); 4 - zubadlo; 5 - strieborné pliešky; 6 - rozdrvené kostičky; 7 - kresací kamienok.

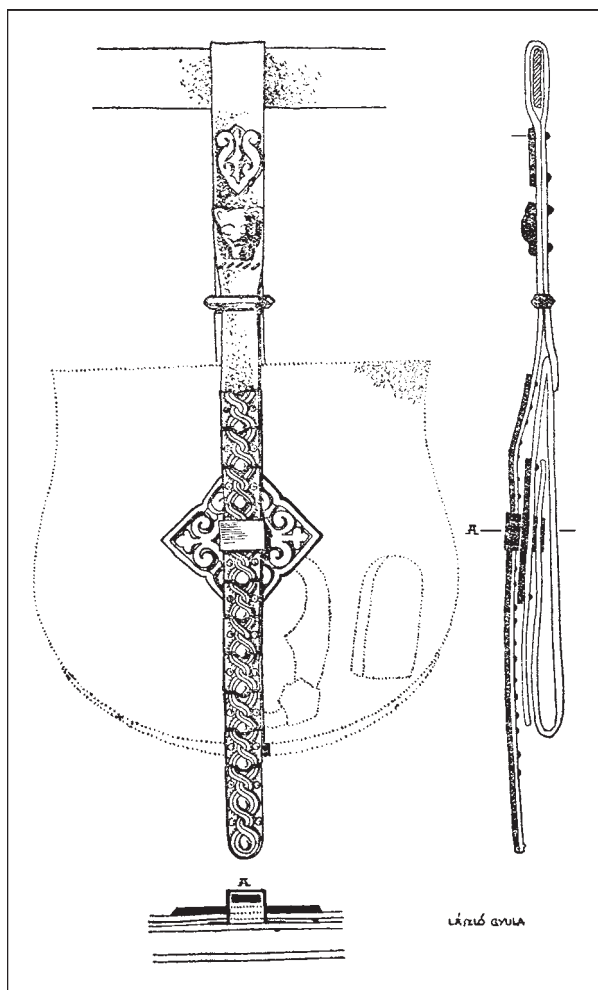
Obr. 4. Streda nad Bodrogom. Plán jazdeckého hrobu 2 z výskumu v roku 1937

však poznatky o tom, že všetky hroby boli zahĺbené do neolitickej sídliskovej vrstvy. Na zachovaných kresbách chýba tiež šípkou vyznačený sever, takže orientáciu uloženia tela zomrelých možno iba rekonštruovať (obr. 4; 5; tab. I: 1a, 1b). Nakoľko v Strede nad Bodrogom boli všetky neskoršie odkryté hroby orientované s menšími či väčšími odchýlkami v osi Z-V, je pravdepodobné, že podobnú polohu mohli mať aj skôr nájdené hroby.

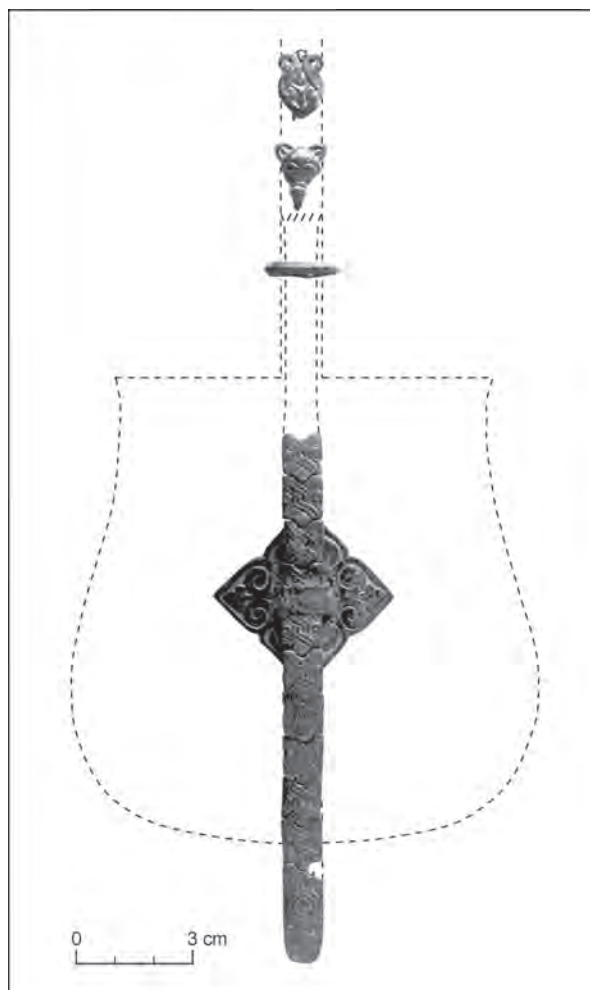
Podobne aj o polohe kostier v hrobách disponujeme iba neucelenými a neúplnými poznatkami.

Z krátkych informatívnych správ J. Neustupného (1938a; 1938b; 1938c) a B. Svobodu (1938, 141) sa dozvedáme, že vo všetkých štyroch hrobách pri kostre ľudského jedinca zaznamenali okrem súčastí konského postroja lebku koňa aj časti jeho dolných končatín. Podľa plánu hrobu 1/1937 však kosti jazdca aj koňa boli rozhádzané, už neležali *in situ*. Z nákresu možno zistiť iba to, že zvyšky koňa boli uložené naľavo pozdĺž tela pochovaného jedinca a v zhodnej orientácii s ním. Lebka bola pritom obrátená čelom na západ (tab. I: 1a). V hrobe 2/1937 ľudská kostra vôbec nebola prítomná. Vo východnej časti hrobu, v blízkosti kamenného venca ležali v anatomickej polohe zvyšky koňa, ktorého lebka bola situovaná čelom na západ. Východne za tylovou časťou lebky koňa boli umiestnené takmer rovnobežne vedľa seba koncové časti jeho končatín. Predpokladáme, že zomrelý jazdec bol pôvodne pochovaný napravo od uložených zvyškov koňa a v zhodnej orientácii so zvieratom (obr. 4). Dodatočne doskúmaný Kuklov hrob I/1926, pracovne označený ako hrob 3/1937, bol už v čase záchranného výskumu v roku 1937 takmer totálne devastovaný. Pri kameňoch z venca mohly okrem strmeňov, zubadla, britvy (nožíka?), kresacieho kamienka a strieborného plieška sa našiť iba zle zachované zvyšky drobných rozdrvených kostičiek (obr. 5).

Ďalšie dva jazdecké hroby na pohrebisku boli odkryté aj v roku 1941. Inventár hrobu 2/1941 okrem konských kostí obsahoval kovania tulca spolu s ôsmimi hrotmi šípov, dvoma strmeňmi a kresacími kamienkami, zubadlom, kresadlom, prackou

Obr. 6. Streda nad Bodrogom. Rekonštrukcia taštičky zdobenej kovaniami z hrobu 3/1941 (podľa László 1944).

Obr. 7. Streda nad Bodrogom. Kovania z taštičky z hrobu 3/1941.

Obr. 8. Streda nad Bodrogom. Kovanie líščej hlavičky z hrobu 3/1941.

a nožíkom. Pri skelete zvierafa boli aj dva otvorené bronzové krúžky a prevrtnaná kostená guľka.

Oveľa bohatšie vystrojili pozostali jazdecký hrob 3/1941. Pochovaný jazdec mal pri sebe šabl'u, luk, päť šípov, tulec, dva nože, taštičku zdobenú liatymi bronzovými kovaniami (obr. 6-8), kresadlo s kresacím kamienkom, brúsku, pár strmeňov, zubadlo, pracku a bronzový krúžok (Erdélyi 1961-1962, 23, 24).

Celkový plán preskúmanej časti pohrebiska z roku 1937 sme nemali k dispozícii. Publikovaný bol ale plán sledovanej nekropoly z výskumu v roku 1941, kde však, pochopiteľne, boli zakreslené iba objekty nájdené počas danej etapy výskumných prác (obr. 3). V nálezovej správe maďarskí bádatelia uvádzajú, že zemné práce v roku 1937 realizovali v susedstve hrobu 1/1941 (Erdélyi 1961-1962, 18). To znamená, že všetky tri analyzované hrobové celky boli najpravdepodobnejšie situované v blízkosti severného okraja nekropoly.

MATERIÁLNA KULTÚRA

Kovové ozdoby opaska

Dôležitou súčasťou výstroja jazdeckých hrobov bol liatymi kovami bohato dekorovaný opasok, ktorý okrem funkčnej stránky symbolizoval aj bohatstvo, moc a spoločenské postavenie svojho nositeľa. Medzi nálezmi z hrobu 2/1937 za kovania opaska takmer s úplnou istotou možno považovať tri liate strieborné kovania srdcovitého tvaru, po obvode zdobené perlovcom. V strede pozláteného srdcovitého poľa vyrastá štylizovaná plastická palmeta. Na zadnú stranu artefaktu sú pritavené tri nity, ktorými sa fixovali ozdoby na remeň (tab. V: 7-9). Jedno z kovaní, o niečo vyššie aj širšie ako dve predchádzajúce (tab. V: 7), má v strede základne hladký polguľovitý výstupok (výčnelok). Odložený nit kovania bol nahradený väčším medeným, ktorý prerazil aj lícnu stranu kovania. Funkciu sledovaných ozdôb bolo možné jednoznačne identifikovať na základe polohy úplne analogických nálezov v hrobe 61 na blízkom pohrebisku v Karosi II (*Révész 1996a*, 30, tab. 101; 102: 2-41). Na uvedenej lokalite v jazdeckom hrobe bojovníka s parciálne spolupočovaným koňom bol jazdec vyzbrojený reflexným lukom a šípmi. L. Révész v tomto hrobe odkryl v oblasti panvových kostí jazdca dovedna 40 liatych strieborných srdcovitých kovaní s motívom palmety. Medzi nimi boli zastúpené aj exempláre s hladkým polguľovitým výčnelkom (celkom 22 kusov). Úplne identické kovania (15 kusov) s nezaznamenanou funkčnou polohou boli aj v narušenom osamelom kniežacom hrobe na lokalite Geszteréd (*Kiss, L. 1938*, 13, tab. VIII: 1-15). Vychádzajúc z počtu sledovaných predmetov na uvedených lokalitách možno oprávnené predpokladať, že aj v Strede nad Bodrogom bol ich počet oveľa vyšší. Opodstatnenosť tejto domnienky potvrdzuje aj absencia pracky so šarnierom, štýlovo prislúchajúca ku garnitúre opaska. Takisto chýba zo súpravy aj nákončie. Blízke analógie k sledovanému kovaniu srdcovitého tvaru s motívom štylizovanej palmety uvádza M. Schulze-Dörrlamm (1988, 405, 464, obr. 28) západne od Uralu z územia povodia Kamy, resp. zo širšej oblasti Baltiku a zavádza pre ne pomenovanie typ Čerdin. V Karpatskej kotline kovania uvedeného typu udomácnila zrejme prvá generácia staromaďarskej populácie. Vzhľadom na ich prítomnosť iba v bohatých jazdeckých hroboch významných jedincov v užšom geografickom prostredí horného Potisia, možno súhlasiť s názorom, že ich vyrábali v tej istej dielni miestni špecializovaní umeleckí remeselníci v priebehu prvej tretiny 10. stor. (*Mesterházy 1991; 1994; Révész 1996a*, 115).

Súčasťou garnitúry opaska boli pravdepodobne aj drobné srdcovité liate strieborné kovania s viacnásobne lalokovito vykrojeným obvodom a po okraji s tromi symetricky rozmiestnenými drobnými vývalkami (tab. V: 11-18). Ich prednú stranu zdobili vyhlbené rozvetvené úponky. Z hrobu 2/1937 sa zachránilo dovedna 7 exemplárov. Nakoľko ich funkčnú polohu v hrobe nepoznáme, predpokladáme, že zdobili užší bočný remeň, resp. remene, na ktoré sa pripevňovala kožená taštička, tulec, prípadne aj goryt.

Konce týchto zvislo visiacych remeňov krášlili úzke nákončia (tab. V: 19; VI: 11). Do sledovanej kategórie nálezov s veľkou pravdepodobnosťou patria aj tri malé strieborné kovania srdcovitého tvaru s polguľovitým výčnelkom v strede horného okraja, ktoré sú zdobené motívom pripomínajúcim lotosový kvet (tab. VI: 3, 5, 7). Ďalší úzky remeň zdobilo maličké kovanie listovitého tvaru (tab. VI: 2) a drobná unikátna liata strieborná ozdoba v podobe ľudskej masky (tab. VI: 1). Prvýkrát sa tu objavuje antropomorfný motív v staromaďarskom umeleckom remesle. Obličaj je vyhotovený tak, že stredný pruh vlasov, nadočnicové oblúky, nos a fúzy tvorí súvisle vystupujúce plastické rebierko. Brada a vlasy sú zvýraznené žliabkami. Podľa I. Fodora (2009, 101) tento výzdobný motív odzrkadľuje umelecký vplyv z vikinského prostredia.

Korene motívu ľudskeho obličaja na kovaniach však treba hľadať úplne inde, a to v južnej časti Sibíri, konkrétnejšie v sajansko-altajskej oblasti, predovšetkým v Minusinskej kotline severozápadne od Mongolska. Práve z tohto územia publikoval nedávno pomerne blízke analogické nálezy k sledovanému kovaniu zo Stredy nad Bodrogom G. G. Korol' (2008, obr. 22: 3, 15-17, 21-24). Ide o ikonografické vyobrazenia tváre s mongoloidnými črtami, ktoré sú rámcovo datované do 6.-8. stor. (*Korol' 2008*, 102). Príbuzné kovanie opaska zo záveskom publikoval práve z Minusinskej kotliny N. Fettich (1935, 58; tab. XIX: 14) vo svojej monografii o staromaďarskom umeleckom remesle. Kovanie s ľudskou maskou zo Stredy nad Bodrogom podľa I. Fodora (1980, 214, pozn. 168) bolo pripevnené na bočný úzky závesný remeň, ktorým sa fixovala taštička na úschovu predmetov potrebných na rozloženie ohňa.

Prvú dodnes akceptovanú rekonštrukciu takejto taštičky práve na základe hrobových nálezov zo Stredy nad Bodrogom realizoval Gy. László (1944, obr. 54), ktorý bol zároveň aj spoluautorom výskumu v roku 1941. Na sledovanej lokalite v jazdeckom hrobe 3/1941 našiel liate kovania, ktoré zdobili koženú taštičku na úschovu kresadla, kresacieho kamienka a kamennej brúsky, resp. závesný remienok na fixovanie k opasku (obr. 6; 7). Medzi ozdobami uvedeného remienka bolo aj unikátne liate bronzové

kovanie v podobe líščej hlavičky (obr. 8). V hrobe pochovaný bojovník mal pri sebe ešte šablú, tulec s piatimi šípami, luk, nôž, pár strmeňov hruškovitého tvaru, zubadlo ukončené krúžkami, železné závesné uško a železnú pracku (Erdélyi 1961-1962, 24; obr. 7, 9, 11, 12a; tab. II; III: 1-5; V; VI: 1, 2; VIII: 1-3).

Goryt

Jednou z najhonosnejšie zdobených súčastí výstroja staromaďarského bojovníka-lukostrelca bol kožený goryt - tulec na uloženie luku so založenou tetivou, teda v pohotovostnej polohe. O jeho existencii a používaní vo vojenstve sa získali priame doklady zhruba len pred dvoma desaťročiami vďaka systematickému výskumu pohrebísk 10. stor., ktoré realizoval L. Révész v katastri prihraničnej obce Karos. V chotári uvedenej obce, ktorá sa nachádza juhozápadne od Stredy nad Bodrogom vo vzdialenosti cca 6 km, sa na susedných pieskových dunách celoplošne preskúmali tri samostatné pohrebiská z 10. stor. (Révész 1996a) s neobyčajne dôležitým a bohatým inventárom.

Dovtedy boli k dispozícii vďaka pozorovaniam a názornej rekonštrukcii Gy. Lászlóa (1955) poznatky o používaní ochranného puzdra na uloženie reflexného luku v uvoľnenom stave, v transportnej polohe. Autorovi výskumu sa podarilo vďaka priaznivým nálezovým okolnostiam na pohrebisku Karos II v hrobách 52 a 60 detailne odhliadnuť, všestranne zdokumentovať a následne perfektne rekonštruovať goryt. Toto ploché puzdro vakovitého tvaru s mierne rozšíreným rovným ústím bolo vyhotovené z kože a jeho predná strana bola honosne zdobená veľkým počtom rozmanitých pozlátených, zväčša liatych strieborných kovaní často neobvyklých foriem. Goryt s ústím širokým cca 20 až 23 cm, s dĺžkou cca 65-70 cm bol obvykle celoplošne zdobený v hornej tretine výšky tromi až štyrmi vodorovnými radmi ozdôb zvyčajne obdĺžnikového tvaru. Ďalšia koncentrácia kovaní sa nachádzala spravidla v strede goryta, kde bolo liate kovanie usporiadané do kruhu. Okraj dolnej vakovitej časti obyčajne lemovali drobné kruhové ozdoby, resp. malé nity s polguľovitou hlavičkou (Révész 1996a, 157-161). Goryt s dvomi závesnými uškami alebo prevliečkami sa fixoval na opasok jazdca, ktorý ho nosil obvykle na ľavom boku, prípadne mohol visieť na sedle.

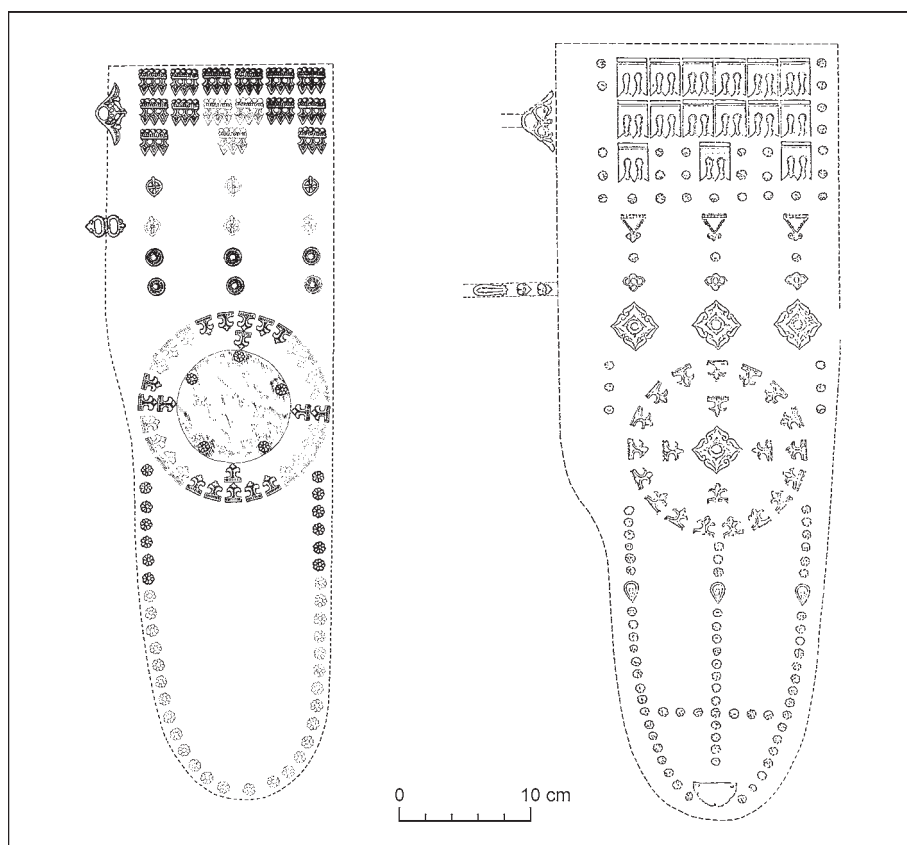
Podľa záznamu v prírástkovej knihe Národného múzea v Prahe by kovania, ktoré podľa našej analýzy mohli pochádzať z puzdra na luk, pochádzajú z hrobu 2/1937. Pokúsiť sa dnes o jeho rekonštrukciu je však problematické kvôli torzovitosti, resp. takmer absolútnej absencii poznatkov

o nálezových okolnostiach či nedokonalnej terénnej dokumentácii, ktoré ani zďaleka nedosahujú rámec kritérií potrebných pre serióznu prácu. Hoci máme k dispozícii plán hrobu, chýbajú, žiaľ, vyjadrenia k legendám. Z nákresu hrobu je tiež evidentné, že nájdené kostrové zvyšky v čase odkrytia už neležali *in situ*. Podobné možno zrejme konštatovať aj o polohe hrobového inventára. Dnes už nemožno dať jednomyselnú odpoveď na otázku, či hrob bol prvýkrát narušený súdobými vykrádačmi, alebo amatérskou aktivitou prvotného nálezcu J. Kuklu. Chýbajú tiež informácie o celkovom počte jednotlivých typov kovaní. Presné informácie nie sú ani o osude predmetov získaných výkopmi roku 1926. V prírástkovej knihe medzi odovzdanými predmetmi okrem mincí figurujú iba artefakty vyhotovené zo železa. Situácia sa komplikuje aj zistením, že jedno strieborné kovanie z hrobu 2/1937 sa ocitlo v zbierke Východoslovenského múzea (tab. IV: 1). Ďalšie kovanie, ktoré nepochybne zdobilo goryt, sa našlo mimo hrobu, v sekundárnej polohe počas výskumu v roku 1941 (tab. III: 6).

Za prioritný cieľ tohto príspevku považujeme pokus o vyčlenenie tých typov kovaní, ktoré s veľkou pravdepodobnosťou zdobili sledovaný artefakt. Vychádzame pritom z analógií hrobových celkov, v ktorých bol goryt bezpečne doložený (Karos II - hroby 52 a 60, Karos III - hrob 11). Do analýzy sme však zahrnuli aj tie hrobové celky, v ktorých bol goryt prítomný, ale v dôsledku nepriaznivých nálezových okolností, resp. nedokonalnej dokumentácie nebol definovaný, resp. rozpoznávaný (napr. Eperjeske - hroby 2 a 3; Kiss, L. 1920-1922, 44, 47, obr. 5; 10; 11).

Kovania z hrobu 2/1937, zdobiace prednú stranu koženého puzdra - goryta (obr. 9)

Tri ploché liate strieborné kovania obdĺžnikového tvaru s rozmermi cca 2 x 3 cm, pochádzajúce z hrobu 2/1937, zdobili pravdepodobne plochu tesne pod okrajom ústia goryta (tab. III: 1-3). Podobne ako v prípade rekonštruovaného puzdra z hrobu 11 na pohrebisku Karos III boli usporiadané v rade/v radoch vodorovne tesne vedľa seba (Révész 1996a, tab. 154). Nakoľko sledované artefakty neboli ohnuté, resp. inak deformované, možno predpokladať, že pokrývali predmet s rozmernejšou rovnou plochou. Podľa dĺžky nitov umiestnených v rohoch usudzujeme, že boli pripevnené na masívnejšiu, pravdepodobne koženú podložku. Obdĺžnikové pole kovaní vyplňa zložitý plastický ornament. Prehĺbené plochy sú pozlátené. Z typologického aspektu analyzované predmety sú zatiaľ bez analógií v staromaďarskom umeleckom remesle. Použité výzdobné prvky však nie sú ojedinelé, objavujú sa

Obr. 9. Rekonštrukcia goryta (podľa Révész 1996a).

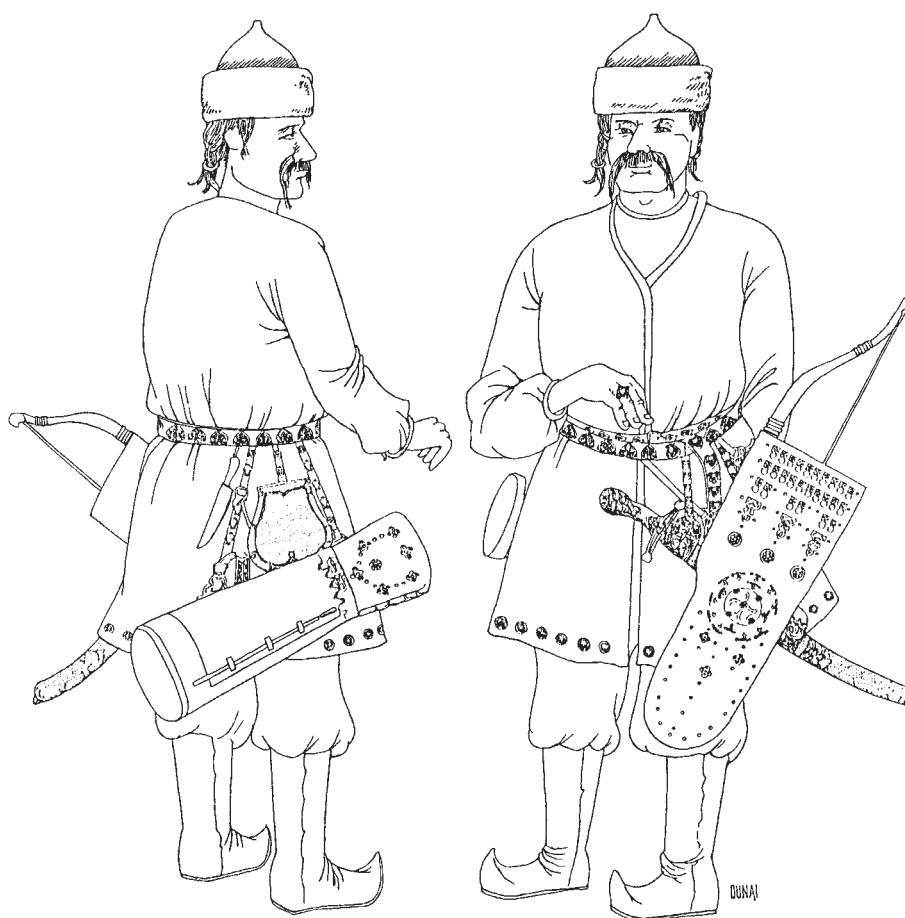
predovšetkým v oblasti horného Potisia na iných tvaroch kovaní, ktoré mali určite aj odlišnú funkciu.

Tri liate strieborné artefakty v tvare trojzubca s rovnou tylovou časťou, na ktorej dominuje motív jednoduchej plastickej vlnovky, zdobili tiež pravdepodobne hornú tretinu puzdra. Okraje zúbkov sú plasticky zosilnené, prehĺbené plochy sú pozlátené (tab. III: 4-6). Analogické kovania, ktoré sa zaznamenali v inventári jazdeckého hrobu 2 na hornopotiskej lokalite Eperjeske, podľa rekonštrukcie L. Révésza (1996a, obr. 97) krášlili tiež ústie goryta. V uvedenom hrobovom celku však ich počet dosiahol až 13 kusov, takže je dosť reálne, že ich usporiadali až do 2-3 vodorovných radov (Kiss, L. 1920-1922, 47, obr. 11). Sprievodnými nálezmi v uvedenom eperjeskom hrobu 2 boli z typologického hľadiska veľmi príbuzné kovania, aké boli zastúpené aj v Strede nad Bodrogom.

Dve liate strieborné ozdoby s obdĺžnikovou základňou, na ktorú nasadajú dve očka s otvormi a štylizovaná palmeta (tab. III: 13, 14). Zrejme ich pôvodný počet bol oveľa väčší a pravdepodobne v usporiadaní do kruhu, podobne ako kovania z eperjeského hrobu, zdobili strednú časť puzdra. Sledované predmety však mohli byť kombinované s tromi liatymi

kovaniami s takmer obdĺžnikovou hornou časťou a zhruba kosoštvorcovým výbežkom v dolnej časti, na ktorých sa objavuje palmetovitý motív (tab. III: 10-12). Takmer analogické kovania sa odkryli aj v eperjeskom jazdeckom hrobu 3 (Kiss, L. 1920-1922, 444, obr. 5; Révész 1996a, rekonštrukcia na obr. 98).

Do sledovanej kategórie možno priradiť aj dve typologicky vzácne strieborné liate ozdoby v podobe lietajúceho vtáka s roztvorenými krídlami, zdobené plastickými líniami a poloblúkmi (tab. III: 7, 8). K uvedeným predmetom zatiaľ nenachádzame analógie v staromaďarskom hrobovom inventári. Do stredu kružnice, ktorý vytvárali uvedené drobnejšie kovania, bola s najväčšou pravdepodobnosťou umiestnená unikátna strieborná ozdoba so základňou tvaru trojlístka, zo stredu ktorej vyrastá dutý zrezaný kužeľ s otvorom (tab. III: 9). Analogický nález pochádza z blízkeho pohrebiska Karos I, žiaľ, získaný bol zberom zo zničených hrobov, takže miesto jeho uloženia a funkciu nepoznáme (Dókus 1900, obr. 3: 4; Révész 1996a, 13, tab. 1: 19). Do otvoru bol zrejme pôvodne vsadený nejaký polodrahokam alebo farebné sklo. Okraje koženého puzdra lemovali po okrajoch strieborné nity s hladkou polguľovitou

Obr. 10. Karos II, hrob 52. Rekonštrukcia kroja a výstroja (podľa Révész 1996a, obr. 127).

hlavičkou (tab. III: 16). V Národnom múzeu v Prahe uschovávajú dovedna 21 kusov a ďalší podobný exemplár z výskumu v roku 1941 je v Národnom múzeu v Budapešti (tab. III: 15). Sledované predmety sa však objavujú aj v hroboch bohatsších žien vo funkcii ozdôb obuvi. Na jednej strane lemovali okraje holennej časti čižiem, na strane druhej tvorili vybiľané pestré ornamenty zvrška čižiem (Csallány 1970).

Na zavesenie goryta pomocou úzkeho koženého remeňa na opasok slúžilo strieborné liate polmesiakovité závesné uško (tab. VI: 2). Pravá polovica vlastného uška bola od opotrebovania výraznejšie skorodovaná ako ostatná časť. Predpokladáme, že uvedený predmet zrejme bol pôvodne pripevnený na puzdro v blízkosti ústia vo zvislej polohe a celková záťaž sa koncentrovala na jeho hornú (pravú) stranu (Révész 1996a, obr. 97). O funkcii uvedeného predmetu existovala donedávna v odbornej literatúre mylná predstava. Pri interpretácii nálezového celku hrobu 2 v Nesvadoch sa autor výskumu B. Szóke (1941, 222) domnieval, že uvedený predmet bol pripevnený na vrchný okraj koženej taštičky, v ktorej sa uschovávali

predmety na rozkladanie ohňa (kresadlo, kresací kamienok a práchno). Pri opätovnej analýze doteraz známych súvekých analogických nálezov z územia Karpatskej kotliny L. Révész (1996a, 159) jednoznačne dokázal, že vo všetkých známych prípadoch boli súčasťou goryta. Z uvedeného aspektu bude nutné prehodnotiť aj súbor kovaní staromaďarskej proveniencie z Liteměřic, kde sa našli z bronzu vyhotovené analogické artefakty (Profantová/Lutovský 1992, 8, obr. 2: 4, 6). Na základe rekonštrukčného nákresu puzdra na luk z hrobu 2 na lokalite Eperjeske (Révész 1996a, 97) možno predpokladať, že sledovaný predmet mohol byť fixovaný na opasok zároveň aj druhým, nižšie umiestneným remeňom prevlečeným cez liatu prevliečku lýrovitého tvaru s lomenými bočnými stenami (tab. VI: 8).

Goryty zdobené honosnými pozlátenými kovania- mi sa objavujú takmer výlučne iba v oblasti horného Potisia (Révész 1996a, 167, obr. 93). Podobne ako plechové taštičkovité kovania, resp. šable a opasky so zlatými alebo striebornými kovania- mi, sú považované za predmety, ktoré symbolizovali prioritné

spoločenské postavenie ich majiteľov. Vlastnili ich výlučne príslušníci najužšieho sprievodu (družiny) veľkokniežat, ktorí vládli v prvej polovici 10. stor. (obr. 10). Napriek tvarovej rozmanitosti a nesúrodosti výzdobných prvkov ich možno začleniť do jedného kultúrneho okruhu s produkciou v jednom umeleckom centre. Vlastnili ich predovšetkým príslušníci prvých dvoch generácií staromaďarskej populácie (Révész 1996a, 167).

Súčasti konských postrojov

A. Funkčné súčasti konského postroja

V Strede nad Bodrogom reprezentujú túto kategóriu konského postroja predovšetkým strmene, zubadlá a pracky podbrušného remeňa držiaceho sedlo na chrbte koňa.

Strmene sa našli v hrobách II/1926 (tab. X: 7, 8), 1/1937 (tab. I: 3, 4), 2/1937 (obr. 4) a 3/1937 (tab. VII: 1, 2) vždy v pároch. Z typologického aspektu reprezentujú najbežnejší, teda hruškovitý tvar s plochými ramenami s obdĺžnikovým alebo lichobežníkovým uškom. Iba v hrobe II/1926 má jeden zo strmeňov plece aj uško rozkované a tým aj stenčené (tab. X: 7). Stúpadlá, ktorých maximálna šírka sa pohybuje v rozpätí 118 až 125 mm, boli po celej dĺžke zosilnené výraznejším plastickým rebrom. Celková výška strmeňov je cca 145 až 162 mm, maximálna šírka dosahuje 118 až 125 mm. Každá dvojica predstavuje takmer rovnaký typ s takmer zhodnými rozmermi, menšia odchýlka v základných parametroch nepresahuje 3 mm. O osude strmeňov z hrobu 2/1937 nemáme žiadne informácie. Na pláne sledovaného hrobu je ich poloha označená číslom 8, ale v prírástkovej knihe Národného múzea v Prahe medzi nálezmi z hrobu 2/1937 absentujú. Jeden zo sledovaných artefaktov ležal cca 40 cm východne od zvyškov končatín koňa, tesne pri kamennom venci, druhý exemplár bol relatívne dosť vysunutý na okraji mohylového násypu, cca 150 cm západne od lebky zvierafa. Vzájomná vzdialenosť oboch strmeňov v hrobe bola dosť netypická, cca 280 cm (obr. 4). Excentricky zaznamenaný exemplár sa našiel zrejme už v sekundárnej polohe.

Predmety sledovanej kategórie zhotovili veľmi zruční kováči, ktorí boli schopní produkovať tovar na úrovni sériovej manufaktúrne výroby. Na blízkej lokalite Karos L. Révész (1996a, 45) zistil, že strmene s rozkovaným plecom a uškom boli vždy umiestnené na pravej strane sedla. V hrobách nikdy neboli prítomné vo dvojiciach a druhý kus vždy reprezentoval strmeň hruškovitého typu. Použitie strmeňov s rozdielnymi konštrukčnými detailmi zrejme bolo podmienené spôsobom jazdy, resp. nasadenia na koňa.

V hrobe 1/1937 mali obidva strmene na stúpadlách päť, resp. osem malých otvorov predierkovaných z vnútornej strany (tab. I: 3, 4). Umelý otvor sme spozorovali aj na jednom stúpadle strmeňa z hrobu II/1926 (tab. X: 7). Najpravdepodobnejší výklad funkcie uvedených sekundárne vyhotovených dierok podal na základe početných etnografických paralel I. Dienes (1958, 136). V dôsledku dlhej jazdy v zimnom období železné strmene nepríjemne chladili nohy jazdca, preto ich najskôr obalili kožou alebo textilom, ktoré potom fixovali práve využitím navŕtaných dierok na stúpadle strmeňa. Inou alternatívou bolo použité dreveného strmeňa opatreného kovovým uškom. Pre komplexnosť informácií je potrebné ešte uviesť, že v Strede nad Bodrogom boli strmene odkryté aj v jazdeckých hrobách 2/1941 a 3/1941. Umiestnené boli medzi, resp. naľavo od holenných kostí pochovaného (Erdélyi 1961-1962, 24, tab. VII).

Strmene zároveň možno považovať aj za hmotný doklad bojovej techniky jazdeckých spoločností, ktoré v boji využívali výdobytky tzv. ľahkej jazdy. V sedle sediaci jazdec s nohami v strmeni mal totiž možnosť vzpriamene, ale aj otočením sa dozadu intenzívnejšie a presnejšie strieľať lukom.

Zubadlo možno považovať za najdôležitejší prostriedok jazdca, pomocou ktorého nanucuje svoju vôľu koňovi. Slúžilo na vládanie a na riadenie koňa do požadovaného smeru. V Strede nad Bodrogom boli zubadlá prítomné vo všetkých analyzovaných hrobách obyčajne po jednom exemplári (hrob 1/1937 - tab. I: 2; hrob 2/1937 - tab. XI: 5, 6; hrob 3/1937 - tab. VII: 1, 2), iba z Kuklovho hrobu II/1926 (tab. X: 1, 2) boli zapísané do prírástkovej knihy dva kusy (inv. č. 119019-119020).

V staromaďarských hrobách sú najfrekvencovanejšie dvojdielne zubadlá v strede s klbom. Obvykle rovnako dlhé ramená mali na jednom konci postranné krúžky, ktoré slúžili na upevnenie do oprát. V hrobe 1/1937 zubadlo uvedeného typu nebolo úplné, chýbalo mu jedno rameno (tab. I: 2). V hrobe II/1926 mali obidve zubadlá relatívne hrubé tordované ramená (tab. X: 1, 2). Zubadlá s postrannými krúžkami pochádzajú aj z hrobov 2/1941 a 3/1941, ďalší exemplár, z rozrušeného hrobu, bol nájdený počas výskumnej sezóny v roku 1941 (tab. XI: 7; Erdélyi 1961-1962, 24, tab. VI: 1; VII: 1).

Druhý, počtom skromnejší základný typ reprezentujú dvojdielne zubadlá, ktoré majú vonkajšie konce ramien opatrené postrannými tyčinkami kruhového prierezu, dlhé cca 118 až 129 mm. Uvedený typ sa našiel v najhonosnejšie vystrojenom hrobe 2/1937 (tab. XI: 5, 6) a v hrobe 3/1937, doskúmanom na dve etapy (tab. VII: 3). Obidve zubadlá majú postranné tyčinky na oboch koncoch hrúbkovito ukončené a telo zdobené rytými obvodovými krúžkami.

V odbornej literatúre sa zubadlami sledovaného obdobia najpodrobnejšie, najprecíznejšie a najdetailnejšie zaoberal I. Dienes (1966), ktorý na báze etnografických pozorovaní definoval a rozuzlil aj funkčnosť niektorých konštrukčných detailov. Z výsledku jeho analýzy vyplýva, že zubadlá s postrannými tyčinkami sú prítomné predovšetkým v hrobách spoločensky najvyššie postavených mužov a žien, zriedkavejšie aj detí. Ide o zomrelých, ktorých hrobovú výbavu okrem iného tvorili predmety symbolizujúce ich vysoký post v spoločnosti (Dienes 1966, 210). Naopak, zubadlá s postrannými krúžkami používali široké masy pastierov a radoých bojovníkov. Sú však prítomné aj v hrobách významných jedincov na pohrebiskách pospolitého ľudu. Správnosť Dienesových názorov, potvrdil aj pramenný fond získaný na troch blízkych nekropolách v obci Karos (Révész 1996a, 43) a nakoniec aj analyzovaný materiál zo Stredy nad Bodrogom, reprezentovaný predovšetkým hrobom 2/1937.

B. Dekoratívne súčasti postroja z hrobu 2/1937

V staromaďarských jazdeckých hrobách sa vyskytuje celý rad kovových ozdôb, ktoré sa pripevňovali, resp. prišivali na remene konského postroja. V pomerne hojnom počte sa tieto predmety nachádzajú v oblasti lebky koňa, resp. jeho dolných končatín. Najskôr upútali na seba pozornosť bádateľov strieborné alebo bronzové kovania zdobené motívom rozety, ktoré sa vyskytujú výlučne v hrobách bohato vystrojených žien (László 1944, 328; Szőke 1962, 11-19). Svojrázne ozdoby konského postroja v mužských jazdeckých hrobách definoval iba prednedávnom L. Révész (1993; 1994a). Nakoľko o presnej polohe kovaní konského postroja zo sledovaného hrobu v Stredy nad Bodrogom nemáme k dispozícii žiadne informácie, pri rekonštrukcii a interpretácii jednotlivých typov ozdôb vychádzame v prvom rade z poznatkov získaných pri výskume neďalekých troch súdobých nekropol v katastri obce Karos (Révész 1996a).

Dve unikátne strieborné nerovnako veľké kruhové kovania (faléry) s priemerom cca 30-38 mm, v strede s menším kruhovitým otvorom, zdobené po celom povrchu motívom husto presekávaných nepravidelných úponiek zrejme zdobili ohlávku (tab. IV: 3, 4). Rozmermi väčší exemplár sa zachoval iba spolovice (tab. IV: 3). Funkčne analogické predmety sa našli iba v mužských jazdeckých hrobách obvykle v blízkosti konskej lebky, napríklad na lokalite Karos II - hroby 29 a 52 či Karos III - hrob 11 (Révész 1993, 366, obr. 18: 26; 23: 1, 3; 24: 36, 37). Na území Slovenska boli prítomné v osamelom náčelníckom hrobe v Zemplíne (Budinský-Krička/Fettich 1973, 34, tab. 20: 2-7). V hrobách sledovanej kategórie sú obvykle zastúpené dvojice väčších

falér spolu so 4-5 menšími kruhovými kovaniami. Väčšia faléra obyčajne zdobila ohlávku na mieste, kde sa krížili remene - nad ňufákom (nosom) koňa. Menšie falérky zas krášlili remeň ohlávky, ktorý sa nachádzal na čele zvieraťa (Révész 1996a, obr. 40: 1 a 40: 2 - rekonštrukcie).

Ohlávka, prípadne opraty na ovládanie uzdy, teda aj koňa, boli zdobené drobnými striebornými nitmi s plochou okrúhlou hlavičkou s motívom štylizovanej rozety (tab. VI: 15). Z hrobu 2/1937 sa zachránilo dovedna 18 kusov, ale ich pôvodný počet mohol dosahovať aj vyššie číslo. Úplne analogické ozdoby boli aj v mužskom jazdeckom hrobe 52 v Karosi II, ktorý bol jedným z najbohatšie vybavených na pohrebisku. Predmetné kovania však boli na uvedenej lokalite aj v hrobe 54, v ktorom bola pochovaná žena vo veku adultus. V tomto prípade sa však nity s plochou hlavičkou našli v oblasti chodidiel a zrejme zdobili kožené čizmy pochovanej (Révész 1996a, 29, tab. 94: 32-37).

Dve väčšie a masívnejšie strieborné listovité kovania s väčším otvorom mandľovitého tvaru v strede, po obvode zdobené štylizovanými palmetami (tab. IV: 1, 2) najpravdepodobnejšie zdobili náprsný remeň. Poznáme celú škálu tvarovo podobných - zdobených aj nezdobených artefaktov, ktoré boli často vyrobené lisovacou technikou (napr. Karos II - hrob 52; Karos III - hrob 11; Révész 1993, obr. 21 a 25). Do sledovanej kategórie nálezov patrí aj najhonosnejší predmet zo sledovaného hrobu 2/1937. Masívne a relatívne ťažké (33,76 gramov) liate strieborné listovité kovanie zdobia dva zväzky plastických palmiet. Prehlbené časti sú na súvislej ploche pozlátené, na opačnej strane je zreteľný negatívny ornament (tab. VI: 9). Predpokladáme, že uvedeným unikátnym kovaním bol zdobený náprsný, prípadne zádržný (zadný) remeň, pomocou ktorého bolo fixované konské sedlo. Pôvodný počet takýchto kovaní však mohol byť oveľa vyšší. Najbližšiu analógiu k analyzovanému kovaniu totiž nenachádzame v Karpatskej kotline, ale na východe, konkrétnejšie v Kyjeve, na pohrebisku kniežacej vojenskej družiny pri tzv. Zlatej bráne. V jazdeckom hrobe 108, ktorý bol odkrytý ešte v roku 1900, sa popri iných honosných nálezoch, ako napríklad dvojsečný meč na rukoväti s čienkou (obložením) s palmetovým motívom, našlo aj dvanásť celých a fragmenty ďalších ôsmich strieborných liatych pozlátených listovitých kovaní (Karger 1958, 170, tab. XIV). Tieto artefakty sú z typologického aj technologického aspektu takmer úplne analogické so sledovaným kovaním zo Stredy nad Bodrogom. Dokonca aj výzdobný ornament je natoľko príbuzný, že možno uvažovať o ich výrobe v spoločnej dielni, ktorá pracovala niekde v oblasti Kyjeva niekedy v priebehu 10. stor. V každom prípade však musíme

konštatovať, že sledované predmety z kyjevského hrobu 108 a analogické kovanie zo Stredy nad Bodrogom sú súdobé a ich genézu možno klásť do prvej polovice 10. stor. Vo východnej Európe však naďalej prežívali a môžu byť aj mladšie (Fodor 1994, 53).

Súčasťou ozdoby ohlávky boli zrejme aj tri jazykovité nákončia s výrazne vyhlbenou a značne štylizovanou jednoduchou, proti sebe umiestnenou palmetou s uzlom v strede (tab. IV: 9-11). Zrejme do tejto kategórie ozdôb patrí aj trojica drobnejších, pomerne opotrebovaných kovaní tvaru vysokého lotosového kvetu. Ich výzdoba pozostáva zo zväzku palmiet, ktorých listy vyrastajú zo stredu nahor a nadol (tab. IV: 6-8).

Podstatnou príčinou veľkej variability ozdôb konského postroja je medzi inými aj sekundárne použitie pôvodných kovaní opaska na zdobenie remeňov ohlávky, resp. oprát (Révész 1993, 365). Nakoľko v hrobe 2/1937 sme už definovali predmety, ktorými bol zdobený opasok (tab. V: 7-9), séria veľmi opotrebovaných trojuholníkových kovaní s motívom špirály a štylizovanej palmety zrejme plnila inú funkciu (tab. V: 1-6). Šesť liatych strieborných ozdôb, z ktorých štyri mali v dolnej časti otvor zhruba obdĺžnikového tvaru, najskôr zdobilo opraty, prípadne remene ohlávky. Obdobné sekundárne funkčné využitie garnitúr opaskov bol bežný hlavne v jazdeckých hroboch jedincov mužského pohlavia.

Menej solventní a zrejme aj v spoločenskej hierarchii nižšie postavení jedinci si krášlili konský postroj z umeleckého aspektu bezvýznamnými a remeselnícky nenáročnými ústrižkami strieborných plieškov rôznych geometrických tvarov, ktoré za pomoci niekoľkonásobných upevňovacích dierok fixovali na remeň. Zrejme túto funkciu plnil aj prehnutý tenký strieborný pliešok šesťuholníkového tvaru s tromi dierkami, ktorý pochádza z hrobu 3/1937 (tab. VII: 6). Tenký deformovaný strieborný pliešok štvorcového tvaru s jedným otvorom v každom rohu sa údajne našiel v hrobe 2/1937 (tab. XI: 2). Na Slovenku obdobnými artefaktmi zdobili jazdci postroje napríklad v Malých Kosihách (hroby 82 a 123; Hanuliak 1994, 121, 123), v Bánove (hrob 28), v Červeníku (hrob 7), v Seredi I (hrob 15), v Seredi II (hrob 4) a na ďalších lokalitách (Točík 1968, 15, 19, 47, 54).

Militária

Výzbroj príslušníkov staromaďarských jazdeckých bojových družín pozostávala jednak z diaľkových zbraní - reflexných lukov so šípmi, jednak z militárií slúžiacich na kontaktný boj - sečných zbraní (šable, meče), bodných zbraní (kopije) a úderových zbraní (bojové sekery).

Najfrekvencovanejšími nálezmi v rámci militárií v hrobových celkoch sledovaného obdobia boli predmety súvisiace s lukostreľbou (kostené obloženie luku, železné hroty šípov a železné kostry tulcov). Medzi nálezmi sledovanej kategórie si mimoriadnu pozornosť zasluhuje päť železných hrotov šípov na prebíjanie panciera, ktoré pochádzajú z Kuklovo hrobu I/1926 (tab. IX: 1-3, 5, 6). Vo všetkých prípadoch ide o hroty šípov s výrazným štvorhranným listom, ktorý až na jeden prípad je výrazne odsadený od trňa kruhového prierezu. Najkratší z týchto hrotov (dĺ. 52,5 mm) má na hranolovitom liste výrazné, ale nízke krídelká a je opatrený aj krátkym krčkom kruhového prierezu. Najväčší hrot šípu (dĺ. 132 mm) má na konci trňa zdobený vetvičkovým ornamentom (tab. IX: 6). Väčšina analyzovaných hrotov šípov má analógie vo východnej Európe a podľa klasifikácie A. Medvedeva (1966, 80, 83) reprezentujú v troch prípadoch typ 80 a v jednom prípadne typ 91. Rozmerom najdlhší hrot však v predmetnej publikácii nie je zahrnutý.

Najbežnejšie šípy, s plochým romboidným hrotom, sú zastúpené v súbore dvomi exemplármi. Jeden z nich, s poškodeným ostrím a odlomeným trňom, pochádza z Kuklovo hrobu I/1926 (tab. IX: 4). Druhý podobný hrot, ktorého špic sa nezachoval, bol údajne v hrobe 2/1937 (tab. XI: 4).

Hroty šípov zo staromaďarských hrobov dosiaľ ako jediný analyzoval K. Cs. Sebestyén (1932) a definoval ich z typologického aj z funkčného hľadiska. Rozoznáva 6 základných typov, pričom dlhé a úzke podlhovasté hroty šípov s troj- alebo štvorhranným listom označuje ako typ F a považuje ich za exempláre, ktoré sa používali hlavne v poľovníctve. Nemožno ich považovať za zriedkavý typ, pretože boli zaznamenané na početných nekropolách, ako je napríklad Berehovo (Hampel 1907, 102, 103, tab. 2: 9-11, 14; Fettich 1935, tab. LXXII: 13), Karos II - hrob 17, 18, 29, 36, 41, 50-52, 60, 61 a Karos III - hrob 13 (Révész 1996a, 169), Tiszanána-Cseh tanya - hrob 22 (Révész 2008, 290, tab. 79: 13, 14), Tiszaszederkény - hrob 2 (K. Végh 1992, 62, obr. 4: 9-13), Tuzsér-Boszorkány-hegy - hrob 6 (Istvánovits 2003, 335, tab. 228: 1-5), Sárretudvari-Hízófold - hroby 41, 146, 169, 178 a 214 (Nepper 2002, 303, 327, 333, 335) atď. Zrejme do tejto kategórie nálezov patria aj ojedinelé nálezy hrotov šípov s trojhranným listom zo západného Slovenska, napríklad z Ducového a Oslí (Ruttkay 2007).

Kostená platnička zo stredového obloženia tela reflexného luku (tab. VII: 7) sa našla počas výskumu v roku 1941 na ploche skúmanej českými bádateľmi. Dnes už nie je možné zistiť jej primárnu polohu, hoci isté indície by naznačovali, že pôvodne azda pochádza z hrobu 2/1937. Do úvahy berieme predovšetkým skutočnosť, že v uvedenom nálezovom celku bol prítomný aj goryt, resp. medzi sekun-

dárnyimi nálezmi sa našli aj iné kovania. Druhý bojovnícky hrob 3/41 v Stredě nad Bodrogom so zvyškami kosteného obloženia odkryli maďarskí archeológovia (*Erdélyi 1961-1962*, 24, tab. VI: 2).

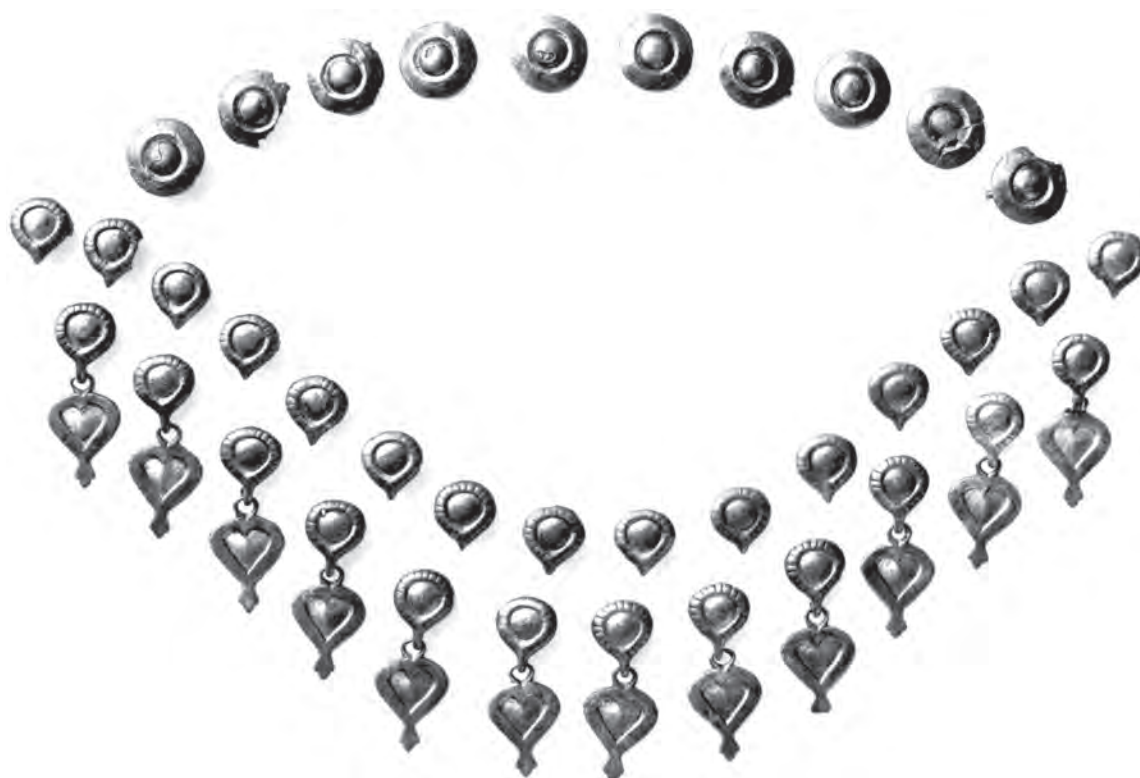
Na analyzovanom pohrebisku sa vyskytli aj zvyšky organického materiálu (fragmenty kosteného obloženia). Pevné časti (kostra tulca a zbrane) však boli zhotovené zo železa. Medzi predmetmi depónovanými v Národnom múzeu v Prahe sa nachádza veľký počet železných fragmentov v podobe tyčinky, železného prúžka, resp. nitov, klinec a amorfných kúskov skorodovaného pliešku. Domnievame sa, že uvedené fragmenty pôvodne pochádzali najskôr z kostry tulca. Neodborným výskumom a uschovávaním počas akcie v roku 1926 sa zrejme ďalej lámali, takže dnes už nemožno postrehnúť ich konštrukčné detaily. Predmety uvedenej kategórie podľa inventárnej knihy boli prítomné predovšetkým v Kuklovom hrobe I/1926 (tab. IX: 15ab) a hrobe II/1926, resp. v hrobe 2/1937. Našli sa však aj pri kostrách z neskoršieho výskumu, napríklad v hrobách 2/1941 a 3/1941 (*Erdélyi 1961-1962*, 20, 24).

S fixovaním tulca na opasok súvisia nepochybne aj dva železné rozdeľovače remeňov, ktoré pozostávajú z krúžka s dvomi zdvojenými širokými zachytnými prúžkami (tab. IX: 18, 19). Pochádzajú z hrobu I/1926, ktorý našiel J. Kukla.

Pri interpretácii sledovaného predmetu vychádzame z funkčnej polohy analogického nálezu v hrobe 59 na pohrebisku Letkés I (*Bakay 1978*, 77, tab. 37: 1, 1a). V uvedenom hrobe sa celkom podobný predmet našiel nad dlaňou pravej ruky vo výške horného stehenného kĺbu pochovaného jedinca, nižšie pod ním ležala železná kostra tulca spolu s hrotmi šípov (*Bakay 1978*, obr. 86). Analogický predmet sa našiel pri tulci aj v jazdeckom hrobe 3 na banátskej lokalite vo Voiteni, prv Vejte (*Mendelej/Tanase/Gáll 2001*, 99, obr. 4: 4). Podobne interpretuje funkciu analogických rozdeľovačov *L. Révész (1996a, 175)*, ktorý ich odkryl na lokalite Karos II v hrobe 36. Analyzované predmety vyhotovené zo železa, prípadne z bronzu neboli frekventované v inventári staromaďarských bojovníckych hrobov. Okrem už uvedených lokalít možno spomenúť ďalšie miesta s ich nálezmi, napríklad Berehovo, prv Beregszász (*Hampel 1907*, 102, tab. 2: 4, 6); Bihar, prv Bihar - hroby 7 a 8 (*Hampel 1907*, tab. 7: 34; 8: 25); Geszteréd (*Kiss, L. 1938*, tab. XX: 1-4); Cluj, prv Kolozsvár, ul. Zápolya - hrob 11 (*Bóna 1986*, tab. 39: 15); Svaľava, prv Szolyva (*Hampel 1900*, 710, tab. 94: 9, 11). Vzhľadom na to, že sa vyskytli aj v staromaďarskom hrobe v Krylosi, mimo Karpatského oblúka (*Pasternak 1937*, 300, tab. 135: 12-14), možno ich považovať za artefakt patriaci do najstaršieho horizontu pamiatok. Zrejme ich vyrobili ešte v starej vlasti, niekde na území Atelkuzu.

V kategórii úderových zbraní si zvláštnu pozornosť zasluhuje unikátny nález železnej sekerky hybridného typu, ktorá má približne v strede listu kruhový otvor s priemerom 3 mm (tab. X: 3). V prírastkovej knihe Národného múzea v Prahe sa uvádza, že pochádza z Kuklovho hrobu II/1926. Z typologického aspektu ide o akýsi hybrid širočiny a fokoša s neobvyčajne širokým ostrím a dlhým tylovým nadstavcom. Telo pri otvore pre násadu je na obe strany lalokovito rozšírené. Na oboch stranách krčka, tesne pri lalokoch, sa nachádzajú tri rovnobežné zvislé plastické rebrá.

Bojové sekery sa vyskytujú v staromaďarských hrobách zriedkavejšie ako súčasti luku a železné hroty šípov. Doteraz však evidujeme v Karpatskej kotline takmer 100 sekier, ktoré pochádzajú skoro bez výnimky z hrobových celkov. Na území Slovenska sa našli na lokalitách: Dobrá - hrob 1 (*Dókus 1900*, 55, tab. I: 1); Hurbanovo, časť Bohatá - hrob 3 (*Rejholcová 1976*, 193, tab. III: 6); Streda nad Bodrogom - hrob II/1926 a detský hrob 5/1941 (*Erdélyi 1961-1962*, 24, tab. III: 7); Trnovec nad Váhom - hroby 58 a 63 (*Točík 1971*, 142, 142, tab. XXIII: 2, 12) a Somotor, časť Věč (*Szendrei 1898*, 12, obr. 1: 7). Typológiu bojových sekier nájdených v staromaďarských hrobách vypracoval *L. Kovács (1980-1981)* vo svojej nepublikovanej kandidátskej dizertácii, z ktorej uverejnil iba tézu. Rozoznáva dovedna deväť základných typov a niekoľko ďalších podtypov. Sekerka zo Stredy nad Bodrogom podľa jeho typologického radu patrí do typu V (*Kovács, L. 1980-1981*, 249, tab. 3: 1). V čase monografického spravovania nálezov sekier uvedeného typu V reprezentoval iba nález sekerky z lokality Kecel, ktorý publikoval *N. Fettich (1937, 105, tab. CXVII: 23)*. Sekerka sa tam našla v jazdeckom hrobe 2 na pravej strane kostry bojovníka. Novší, typologicky príbuzný nález uverejnil *L. Révész (1996a, 32, tab. 108: 1)* z lokality Karos II. Ide o sekerku z hrobu 69, zaťatú ostrím do dna hrobovej jamy pri pravom chodidle muža, ktorý sa dožil veku adultus. Z typologického aspektu ide v obidvoch prípadoch o akýsi hybrid fokoša a širočiny, ktorý podľa *L. Kovácsa* vznikol už na území Karpatskej kotliny v priebehu 10. stor. úpravou zbrane západoeurópskeho pôvodu kombinovaním tylového nadstavca východoeurópskeho typu (*Révész 1996a, 175, pozn. 790*). Bojová sekerka zo Stredy nad Bodrogom z hrobu II/1926 má však bližšiu analógiu vo východnej Európe v Kyjeve, kde sa našla v hrobe 108 (*Karger 1958, 170, obr. 23*). Sekerky podobného typu ako nález z Kyjeva datuje *A. N. Kirpičnikov (1966, obr. 6)* do 10. stor. až začiatku 11. stor. Uvedený autor ich genézu hľadá niekde na území východne či juhovýchodne od Kyjevskej Rusi, pričom poukazuje na najvčasnšie nálezy, ktoré sa objavili v Baškirske a na Kaukaze (*Kirpičnikov 1966, 35*). Nálezový celok

Obr. 11. Streda nad Bodrogom. Ozdoby goliera ženskej košielky z hrobu 4/1941.

z kyjevského hrobu 108 obsahoval okrem iného aj analogické listovité kovania náprsného remeňa konského postroja, ktoré poznáme taktiež z hrobu 2/1937 zo Stredy nad Bodrogom. Podobne ako telo (list) sekerky z hrobu 2/1926 - Kuklov hrob II, aj nález z Kyjeva mal kruhový otvor (*Kirpičnikov 1966, 107*). V rámci Karpatskej kotliny sa vyvrátný kruhový otvor vyskytol na liste sekerky z osamelého staromaďarského jazdeckého hrobu v srbskej Báčke v Dorosle (*Fodor 1991, 152, obr. 2: 4*) a v Demecseri vo východnom Maďarsku (*Istvánovits 2003, 37, tab. 27: 6*). Otvor na liste bojovej sekerky pravdepodobne slúžil na jej fixovanie k sedlu jazdca (*Fodor 1991, 152; Kirpičnikov 1966, 29*). V Stredě nad Bodrogom sa miniatúrna sekerka našla aj v detskom hrobe 5/1941 (*Erdélyi 1961-1962, 24, tab. III: 7*), kde bola umiestnená pri pravom pleci pochovaného.

Ozdoby ženského odevu

V analyzovanom nálezovom súbore šperk vôbec nie je zastúpený. V devastovanom hrobe 1/1937 medzi zachráneným inventárom sa nachádzalo jedno strieborné dvojdielne liate kovanie s listovitým záveskom. Tento predmet neležal *in situ*, ale medzi rozhádzanými ľudskými kosťami v priestore panvy pochovanej ženy. Ide o typicky staromaďarskú

ženskú ozdobu, ktorou sa obvykle krášlili goliere košielky. Pôvodný počet dvojdielných kovaní však býva oveľa väčší. V Stredě nad Bodrogom boli napríklad aj v hrobe 6/1941 v počte 12 exemplárov typu Ie (obr. 11). Ležali okolo krku pochovanej ženy (*Bálint 1991, 126; Erdélyi 1961-1962, 27*). Na blízkyh pohrebiskách v Karosi však neboli vôbec zaznamenané. S predmetmi sledovanej kategórie sa podrobnejšie zaoberal vo svojej monografickej práci o nálezoch z 10. stor. v južnom Maďarsku Cs. *Bálint (1991, 123-132)*. Do svojej typologickej škály však dvojdielne kovania z hrobu 1/1937 pre ich výnimočnosť nezaraďil. Dolná závesná časť uvedeného nálezu je takmer analogická s podobnými artefaktmi z hrobu 16 na lokalite Tiszabездéd, prv Bezdéd (*Istvánovits 2003, 214, tab. 214: 49-64*). Dvojdielne kovania s fixovanou hornou časťou a voľným záveskom sú zastúpené v Karpatskej kotline na početných nekropolách. Ich hlavný výskyt sa koncentruje do oblasti stredného Potisia, na juhozápadnom Slovensku a v hornom Potisí sa objavujú sporadickejšie (*Bálint 1991, obr. 36*).

Medzi typické ozdoby ženskej košielky patria aj štyri liate strieborné kovania romboidného tvaru, ktoré sa uvádzajú v prírastkovej knihe Národného múzea v Prahe pod inventárnymi číslami 118864 až 118867 medzi nálezmi z hrobu 2/1937 (tab. VI: 13, 14, 16, 17). Domnievame sa, že v tomto prípade došlo pri inventarizácii k omylu a uvádzané predmety po-

chádzajú najskôr z výkopovej akcie J. Kuklu z roku 1926. Nevylučujeme však ani tú možnosť, že romboidné kovania sa našli síce v priebehu výskumu v roku 1937, ale pochádzajú z iného zničeného, resp. devastovaného hrobu. Medzi súdobými overenými nálezovými celkami sa totiž uvedené artefakty ani v jedinom prípade nevyskytli v mužskom hrobe. Na skúmanom pohrebisku v Strede nad Bodrogom jedno mierne poškodené romboidné kovanie - nášivka pochádza dokonca z detského hrobu 6/1941 (*Erdélyi 1961-1962*, 27, tab. 17). V menšom počte boli zastúpené typologicky odlišné ozdoby aj na náleziskách Karos I a Karos II. Ich počet v hrobových celkoch sa pohyboval medzi dvomi až dvanástimi exemplármi (*Révész 1996a*, 94).

Romboidné kovania sú na sídliskovom území starých Maďarov rozšírené predovšetkým v oblasti stredného a horného Potisia, v strednom Maďarsku medzi Dunajom a Tisou a na juhozápadnom Slovensku. V Zadunajsku sú zaznamenané iba sporadicky (*Bálint 1991*, tab. XLIV: 4; *Nevizánsky 2006*, 298, obr. 8). Uvedené ozdoby sa vyskytujú predovšetkým v hrobách datovaných do prvých dvoch tretín 10. stor. Z hrobovej výbavy sa však úplne vytrácajú až na konci 11. stor. (*Bálint 1991*, 136; *Révész 1996a*, 94).

V Strede nad Bodrogom sa medzi rozhádzanými ľudskými kosťami v hrobe 1/1937 našli poskrúcané, prehnuté a rôzne deformované úzke strieborné pásiky, ktoré boli pomerne hrubým spôsobom odstrihnuté od tenkého plochého plechu. Niektoré z nich boli pri koncoch prederavené (tab. II: 1, 3-9). Jeden podobný strieborný pásik bol aj v hrobe 4/1941 (*Erdélyi 1961-1962*, 24, tab. IV: 11). Takéto pásiky sa vyskytujú nielen v ženských, ale aj v mužských hrobách. Obvykle sú dislokované pri zápästiach, resp. v oblasti strednej časti predlaktí. Často však ležali aj pri chodidlách alebo na holených kostiach pochovaných. Ich nálezy sú známe napríklad z lokalít Bánov - hrob 28 (*Točík 1968*, 15); Hurbanovo, časť Bohatá - hrob 3 (*Rejholcová 1976*, 183); Malé Kosihy - hrob 123 (*Hanuliak 1994*, 123); Marcelová - hrob 5 (*Liptáková 1964*, 242); Nesvady (*Szőke 1941*, 222); Nesvady, poloha Rókalyuk - hrob 9 (*Nevizánsky/Ratimorská 1991*, 262, obr. 4). Uvedené predmety sú rozšírené na celom sídliskovom území starých Maďarov. Ich výskyt v hornom Potisi je bežný predovšetkým na pohrebiskách strednej vrstvy obyvateľstva. Funkciu uvedených prúžkov v hrobách bádatelia zatiaľ rôzne interpretujú. Mnohí ich považujú za súčasť pohrebného rúcha, závoja. Podľa iných zas mali aj praktickú funkciu - lemovali rukávy košielok, resp. kaftanov (*Révész 1996a*, 96). Nakoľko sa však takéto prúžky našli aj na holených kostiach a chodidlách pochovaných, zrejme v istých prípadoch lemovali okraje číziem a obuvi.

Väčšie kusy textilu z Kuklovho hrobu I - hrob 1/1926 (inv. č. H1-119015 až H1-119018) analyzovala K. Urbanová (2009).

Predmety dennej potreby

Do tejto kategórie nálezov patria nepočítne, druhovo i typovo rôznorodé artefakty. Zo sledovanej kolekcie sem patria predmety slúžiace na rozloženie ohňa (železné kresadlo a kresací kamienok) a nožík (britva).

Kresací kamienok vyhotovený z obsidiánu sa našiel v hrobe 3/1937 (tab. VII: 4). Medzi zachránenými nálezmi uvedeného hrobu sa kresadlo síce neuvádza, ale medzi inventarizovanými predmetmi tzv. Kuklovho hrobu I - hrob 1/1926 nachádzame množstvo železných fragmentov, ktoré túto funkciu mohli plniť. V západnej časti Karpatskej kotliny si obyvatelia zhotovovali kresacie kamienky z rôznych odrôd kremeňa. V oblasti horného Potisia však využívali aj miestne zdroje obsidiánu. Máme ale doložené aj prípady opätovného výskytu úštepovej industrie, ktorú pôvodne používali praví obyvatelia sledovaného regiónu (napr. *Tímár-Kovács, L. 1988*, 151). Kresadlo a kresací kamienok nachádzame takmer výlučne v mužských hrobách. Uvedený poznatok však neplatí pre nožík, ktorý sa objavuje v hrobovom inventári oboch pohlaví a u všetkých vekových kategórií. V juhovýchodnej časti doskúmaného hrobu 3/1937 sa v blízkosti okraja hrobovej jamy okrem iného našla aj železná britva (nožík) s rovnou úzkou čepeľou a dlhým trňom vsadeným do olovenej rúčky (tab. VII: 5). Nožíky v staromaďarských hrobách mali obvykle drevené rúčky, vzácne sa však vyskytli aj kostené (*Istvánovits 2003*, 330; *Kiss, A. 1983*, 207). Zatiaľ je analyzovaný artefakt s olovenou rúčkou unikátny v skúmanom prostredí. Iné predmety zhotovené z olova v hrobových celkoch uvedeného etnika nie sú ojedinelé. Kus oloveného predmetu kruhového tvaru a poškodený olovený krížik pochádza z Ibrány z hrobov 57 a 197 (*Istvánovits 2003*, 361, tab. 61 a 94). Väčšie množstvo šperkov zhotovených zo zliatiny olova a cínu bolo zaznamenaných na pohrebiskách Halimba a Pusztaszentlászló (*Szőke/Vándor 1987*, 52, 53). Fragment olovenej platničky bol dokonca aj v detskom hrobe 7/1941 na pohrebisku v Strede nad Bodrogom (*Erdélyi 1961-1962*, 27).

Pracky remeňov a železné krúžky

Funkciu predmetov tejto kategórie v dôsledku absencie precíznej terénnej dokumentácie a údajov o ich presnej polohe v hrobách dnes už nemožno

určiť. Železné pracky väčších rozmerov pochádzajú obyčajne z podbrušného remeňa, ktorým bolo fixované sedlo na chrbte koňa (tab. IX: 17, 20, 22). Dva takéto exempláre sa našli v Strede nad Bodrogom v hrobe 1/1926. Lýrovitá železná pracka, zaevidovaná medzi Kuklovými nálezmi z hrobu I - 1/1926 (tab. IX: 13), najskôr mohla slúžiť na zavesenie tulca na opasok. Pri rekonštrukcii funkcie sledovaného predmetu vychádzame z poznatkov, ktoré boli zaznamenané zo susedných nekropol v obci Karos, kde sa v hrobách obvykle našli v blízkosti kovaní tulca (*Révész 1996a*, 18, 37; tab. 25: 14; 131: 10). Podobný multifunkčný význam mali v hrobách železné krúžky (tab. X: 4-6; XI: 1). Na jednej strane sa pomocou nich fixovali rôzne visiace súčasti pastierskej, resp. bojovníckej výbavy na opasok. Poznáme však aj prípady, keď obyčajné železné krúžky plnili funkciu jednoduchkej pracky, kadiaľ sa prevliekol koniec opaska. Nevylučujeme však ani možnosť, že železné krúžky, najmä obdĺžnikového prierezu, mohli pôvodne slúžiť aj ako postranné krúžky zubadiel.

Zlaté prúžky a mince

Medzi odovzdanými predmetmi z Kuklovho hrobu I/1926 sa nachádzajú aj štyri fragmenty zlatých prúžkov, resp. fólií (tab. IX: 7-10), ktoré pôvodne zrejme boli súčasťou ozdoby hodnotnejších predmetov. Mohli krášliť napríklad schránky alebo pošvy honosných, prípadne luxusných výrobkov, ktoré v uvedenom hrobe pôvodne existovali, ale do verejnej zbierky sa už nedostali. Hrob však mohol byť aj devastovaný, prípadne vykradnutý ešte v minulosti, krátko po zániku pochovávania na lokalite.

Strieborné, miestami roztepané rímske mince z hrobu I/1926 (tab. XIII: 1-9) zverejnil v krátkej informatívnej správe R. Turek (1961). Z funkčného aspektu ich považoval za súčasť náhrdelníka. Podľa nášho názoru však najskôr zdobili remene konského postroja, prípadne opasok pochovaného. Uvedené mince sa tepaním upravovali do vhodného štvoruholníkového tvaru a raz alebo dvakrát sa predierkovali kvôli prišitiu na remeň. Podľa určenia citovaného autora ide o denáre, ktoré dali vyraziť Marcus Iulius Philiphus (244-249), Gallienus (253-268), Publius Licinius Valerianus (253-260), Herenia Etruscilla, manželka Deciova (248-251) a Salonina, manželka Gallienova (253-268). Okrem piatich rímskych denárov boli v hrobe ešte ďalšie štyri artefakty druhotne vyhotovené zo strieborných mincí, zhotovené však mohli byť aj zo súdobých západoeurópskych denárov, prípadne východoeurópskych dirhamov.

Keramika

Z typologického aspektu unikátna nádoba pochádza z hrobu 1/1937. Odkrytá bola v stojacej polohe naľavo od hlavy pochovaného. Je to sivohnedý dvojuchý štíhly hrniec s nízkym lievikovito roztvoreným hrdlom, ktorý má na pleci oproti sebe symetricky umiestnené malé ušká s horizontálnym otvorom a zvislým žlabom v strede. Nádoba je približne v strednej tretine tela zdobená zväzkom plytkých nízkych vlnoviek a tenkými nerovnými obvodovými líniami. Na rovnom dne je viditeľná nevýrazná hrnčiarska značka v podobe lúčov v dvojitom neúplnom krúžka (tab. VIII: 1). Na sledovanom pohrebisku sa našla nádoba aj v detskom hrobe 7/1941, kde stála tiež v ľavom hornom rohu hrobovej jamy, severozápadne od lebky pochovaného jedinca (*Erdélyi 1961-1962*, 27, obr. 10). Tretí keramický artefakt, bez bližších nálezových okolností, bol nájdený tiež v roku 1937 (tab. VIII: 3). V slovenskej časti Medzibodrožia sa na staromaďarských jazdecských pohrebiskách 10. stor. objavila keramika ešte v Bieli (tab. VIII: 4), v Čiernej nad Tisou (tab. VIII: 2) a v Dobrej (*Dókus 1900*, 60, 61). Vysoká frekvencia výskytu keramiky bola zaznamenaná aj na troch súdobých nekropolách v katastri obce Karos, kde sa našlo dovedna 15 exemplárov (*Révész 1996a*, 186). V rámci 73 preskúmaných hrobov na pohrebisku Karos II bola nádoba zaznamenaná pri deviatich kostrách, pričom hrob 3 obsahoval až dva exempláre (*Révész 1996a*, tab. 9: 7, 9).

Na blízke genetické vzťahy nádoby z hrobu 1/1937 zo Stredy nad Bodrogom so saltovskou keramikou ako prvý upozornil J. Eisner (1966, 166) a následne K. Mesterházy (1975, 109). Prvý z bádateľov sa odvoláva na analogické nálezy z nekropoly Svistunova pri Dnepropetrovsku, druhý bádateľ na hrobové nálezy z Dmitrievky, z ktorých lakonický výber vyobrazila S. A. Pletneva (1967, obr. 31: 2) a neskôr ich precíznejšie a podrobnejšie prezentoval V. S. Flërov (1990). Platnosť uvedených téz potvrdili aj početné štúdie a predložený pramenný fond uverejnený v zborníku o saltovsko-majackej kultúre pod redigovaním Cs. Bálinta (1990). Podobné konštatovanie platí aj pre hrncovitú nádobu získanú zberom (tab. VIII: 3), ale s tým rozdielom, že tento artefakt má nespočetné analógie v saltovsko-majackej kultúre (napr. Chersonesos, Kordon Oba a Tepsen na Kryme - *Baranov 1990*, obr. 1; tab. 4: 10, 14; v oblasti medziriečia Dnestra a Prutu - *Čebotarenko 1990*, tab. I: 2, 6; na území severných prítokov Donca - *Krasil'nikov 1990*).

V oblasti rozšírenia saltovsko-majackej kultúry má analógie dokonca aj hrnčiarska značka na nádobe z hrobu 1/1937 zo Stredy nad Bodrogom (*Čebotarenko 1990*, tab. 6: vľavo hore).

SÚPIS POHREBÍSK A HROBOVÝCH NÁLEZOV
Z 10.-11. STOROČIA V SEVERNEJ
(SLOVENSKEJ) ČASTI MEDZIBODROŽIA
A JEHO BLÍZKEHO OKOLIA

- 1. Biel**, okr. Trebišov. Na kopci židovského cintorína bola pri eksploatacii hliny nájdená nádoba, ktorú T. Bajza z Malej Dobrej roku 1950 odovzdal Východoslovenskému múzeu v Košiciach (*Pástor 1955b*, 140).

Opis nádoby: sivá až sivohnedá kvalitne vypálená dvojchúť amfora vyhotovená na kruhu. Vysoké valcovité hrdlo je zdobené tromi výraznými obvodovými rebrami, na pleci nádoby sú dve symetricky rozmiestnené pásikové uchá. Dno je poškodené. Rozmery: v. 185 mm; pr. max. vydutia 170-172 mm; v. hrdla 47 mm, pr. ústia 95 mm; pr. dna 108 mm; v. úch 39 a 41 mm; š. úch 14 a 16 mm; pr. otvoru úch 10 a 12 mm. Inv. č. A 872 (tab. VIII: 4).

- 2. Čierna nad Tisou**, okr. Trebišov, poloha Nagyréti-domb. V roku 1951 tu bolo zničených minimálne 5 jazdeckých hrobov. Časť inventára zachránil J. Braun, ktorý odovzdal nálezy do Východoslovenského múzea v Košiciach (*Pástor 1952*). Zachránený hrobový inventár tvorili železné kovania tulca(?), rôzne typy strmeňov a zubadiel, meč typu U, čepeľ šable, hroty šíпов, dvojchúť amfora a kosti koňa.

Opis nádoby: kvalitne vypálená sivohnedá, miestami sivočierna amfora s valcovitým hrdlom, ktoré je zdobené tromi obvodovými plastickými rebrami. Na pleci nádoby sú symetricky umiestnené dve pásikové ušká. Rozmery: v. 158 mm; pr. ústia 88 mm; pr. dna 82,5 mm; v. hrdla 31 mm; v. úch 33-34 mm, hrúbka úch 11 mm (tab. VIII: 2).

- 3. Dobrá**, okr. Trebišov, poloha Ligahomok. Počas eksploatacie piesku v roku 1898 bol zničený neznámy počet hrobov. Následne Gy. Dókus (1900, 52-61) odkryl sedem hrobov, v troch bolo doložené parciálne pochovávanie koňa. Nálezy: šable, hroty šíпов, sekerka, strmene, zubadlá, kresadlá a kresacie kamene, nožík, kovania opaska, pracka, dvojdielne závesky, krúžky do vlasov, rôzne typy náramkov, nákrčník a 9 predierkovaných dirhamov vyrazených medzi rokmi 893/894 až 928/929 (*Kovács, L. 2008*, 526).

- 4. Hraň**, okr. Trebišov. V intraviláne obce neďaleko kalvínskeho kostola bola v roku 1950 pri planírovaní dvora Imricha Tomku (dom č. 433) v blízkosti záhrady nájdená ľudská lebka, pri ktorej ležali dve esovité záušnice s ryhovanou slučkou, tri sklené koráliky a údajne aj meč (šabl'a?). Zo záušníc bola jedna strieborná, druhá bronzová (tab. XII: 2, 3),

koráliky sa stratili (*Andel 1955*, 149; V. Budinský-Krička - Nález. správa 3195/66, AÚ SAV).

- 5. Rad**, okr. Trebišov, poloha Cselédhomok. Ťažbou piesku bolo takmer úplne devastované pohrebisko pospolitého ľudu z 10.-11. stor. Pred záchranným výskumom bol zničený neznámy počet hrobov. V rokoch 1978-1979 zachránila E. Miroššayová (1982) na okrajoch pohrebiska 13 kostrových hrobov, z ktorých 7 obsahovalo inventár. Nálezy: esovité záušnice (jedna z nich vyhotovená z cínu), prstene, nôž, fragment brúsika, železný krúžok, nádoby, sekerka, denár Ladislava I. (1077-1095; Huszár 28).

Rad, okr. Trebišov, poloha Vereshomok. Asi 750 m juhovýchodne od obce pri ťažbe piesku na dune Vereshomok (kóta 99,3) v roku 1963 zachránil Š. Špiak tri bronzové esovité záušnice rôznej veľkosti (tab. XII: 4-6) a lebku. Na mieste ťažby bolo zničených asi 20 hrobov, ktoré ležali v hĺbke 80-100 cm. Na lokalite sa údajne našla aj jedna hlinená nádoba (Budinský-Krička - Nález. správa 1537/63 AÚ SAV; *Kolektív 2004*, 473). V chotári obce je to už druhé pohrebisko pospolitého ľudu z 10.-11. stor. Pohrebiská sú od seba vzdialené cca 750 m (obr. XII: 1).

- 6. Somotor**, okr. Trebišov, poloha Hegyilegelő. Pohrebisko pospolitého ľudu na úpätí JJZ svahu Somatorskej hory. V rokoch 1954-1958 na súvislej ploche oddkryl J. Pástor (1955a) dovedna 64 kostrových hrobov, z ktorých 29 (45,3 %) obsahovalo inventár. Na niektorých hroboch boli kamenné príkrovy (*Hanuliak 1991*, 79). Nálezy: rôzne typy esovitých záušníc (medzi nimi aj s ryhovanou slučkou), vlasové krúžky, náušnice na spodnej polovici obtočené špirálovito vinutým drôtikom, rôzne typy korálikov a prsteňov, tyčinkové náramky, hrkálky, lunicovitý závesok, spodná časť prelamaného srdcovitého závesku, ulity morského slimáka kauri, nádoba, zuby koňa, vajcia, rybie stavce a mince Štefana I. (1000-1038), Petra (1038-1041 a 1044-1046), Ondreja I., Gejzu dux, Šalamúna a Ladislava I.

Somotor, časť Véc, predtým Bodrogyecs, okr. Trebišov. Pri zakladaní nového vinohradu na pieskovej dune oproti dnes už neexistujúcej krčme Lecse bol v roku 1897 zničený neznámy počet jazdeckých hrobov (*Szendrei 1898*). V nasledujúcom roku boli objavené ďalšie devastované hroby, z ktorých zachránenú časť inventára nálezcovia odovzdali Gy. Dókusovi (1900, 39-47). Nálezy sú pomiešané, ale na základe 18 zachránených strmeňov a 10 zubadiel odhadujeme minimálny

počet zničených jazdeckých hrobov na desať. Nálezy: dve garnitúry opaska a ďalšie kovania konského postroja, plechová ozdoba s palmetovým motívom, z prednej strany taštičky, šable, železné hroty šípov, bojovnícka sekera, koráliky, prstene s očkom, atď. Dirham Ahmeda b. Ismaila, vyrazený v rokoch 911-912, je vlastne imitáciou vyhotovenou povolžskými Bulharmi (Kovács, L. 2008, 524). Podľa L. Révész (1996b, 140) na lokalite bolo zničené jedno z najvýznamnejších staromaďarských pohrebísk, pričom celkový počet hrobov odhaduje na 80-100. Ďalej poznamenáva, že štruktúrou, charakterom a významom sa radí do kategórie lokalít reprezentovaných nekropolami Karos II a Kenézlő I.

7. **Strážne**, okr. Trebišov, poloha Külsőlegelő. Zmienka o existencii pohrebiska belobrdského typu (Andel 1955, 166). Z polohy sa uvádza fragment hlineného kotlíka (Čaplovič/Slivka 1985, 50, obr. 1: 5).
8. **Svinice**, okr. Trebišov. V chotári obce počas rigolovania pôdy pre vinohrad v roku 1902 bol zničený neznámy počet hrobov. Zachránené nálezy: strieborné kovania kruhového a štítového tvaru, zdobené motívom rozety, ktoré dekorovali remene konského postroja, strieborný plechový náramok so zaoblenými rozšírenými koncami a železné zubadlo s postrannými tyčinkami (Hampel 1907, 144, 145).
9. **Streda nad Bodrogom**, okr. Trebišov, poloha Bálványhegy. Staromaďarské jazdecké pohrebisko z prvej polovice 10. stor. Skutočný počet nájdených hrobov bol minimálne 17. Z nich vyniká náčelnícky hrob 2/1937 s neobyčajne bohatým hrobovým inventárom, ktorý odkryli pracovníci Národného múzea v Prahe v roku 1937. Niektoré hroby boli na povrchu označené mohylami, z ktorých sa zachovali aj kamenné vence, resp. príkrovy.
10. **Svätá Mária**, predtým Bodrog, okr. Trebišov, poloha Papdomb. Východoslovenské múzeum v Košiciach získalo z tejto lokality v roku 1961 dve bronzové esovité záušnice a torzo striebornej liatej náušnice s hviezdicovým príveskom. Pochádzajú pravdepodobne z pohrebiska pospolitého ľudu, ktoré bolo porušené pri rigolovaní na vrchu Papdomb, situovanom medzi Malou Vieskou a obcou Svätá Mária (Budinský-Krička et al. 1962, 300).
11. **Veľký Kamenec**, okr. Trebišov, poloha Szöllőshomok. Pod zrúcaninami hradu na pozemku kniežaťa Lajosa Windichgrätza bol v roku 1898 pri

rigolovaní zničený neznámy počet staromaďarských jazdeckých hrobov, z ktorých sa zachránilo iba 5 železných strmeňov nerovnakého typu. Na lokalite sa okrem ľudských a konských kostí údajne našiel ešte meč (šabľa?), zubadlo a fragmenty drobných kovaní (Dókus 1900, 50-52).

Veľký Kamenec, okr. Trebišov, neznáma poloha. Okolo roku 1913 Maďarské národné múzeum v Budapešti získalo kúpou striebornú náušnicu (1) a náramok (2). Medzi získanými nálezmi sa uvádza ešte strieborný prsteň s hlavičkou, zdobený filigránom a granuláciou, resp. filigránom zdobený vajcovitý korálik zhotovený zo striebra (Fehér/Éry/Kralovánszky 1962, 47; Szőke 1962, 45).

Opis nálezov:

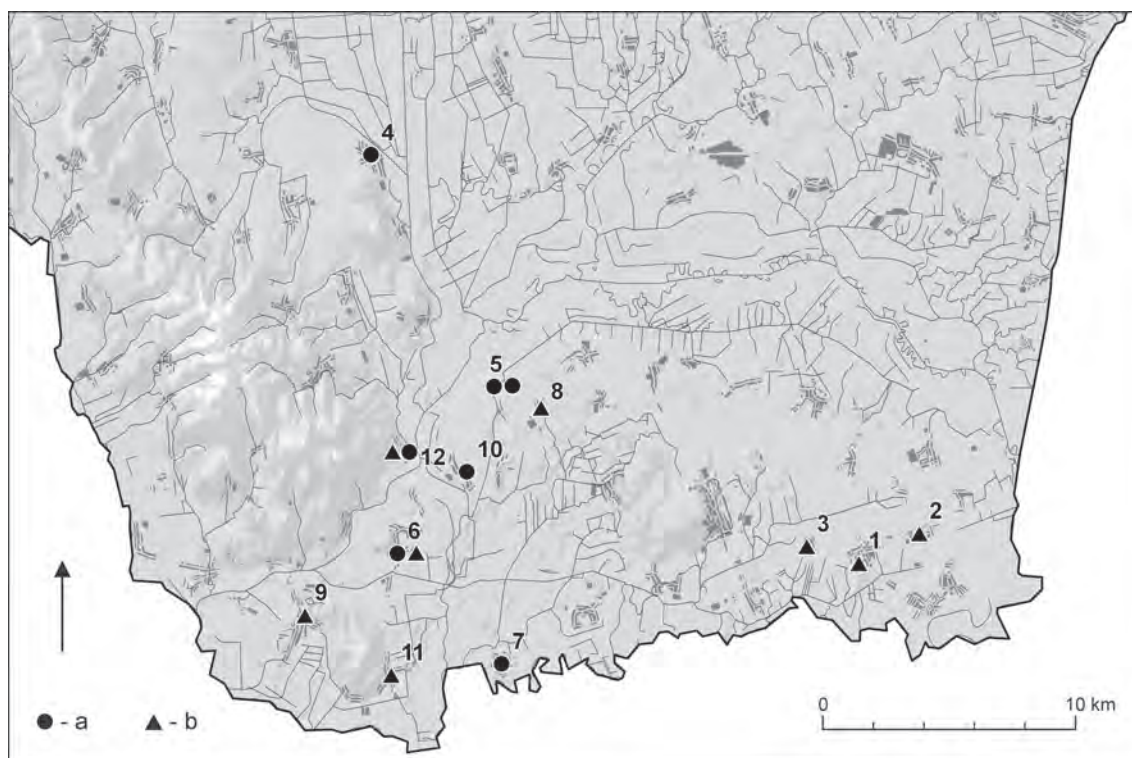
1. Liata strieborná náušnica, na dolnom oblúku v strede má obojstranný závesok guľovitého, resp. súdkovitého tvaru (tokajský typ), pokrytý na celom povrchu pseudogranulovanými zrnčkami rôznej veľkosti, vedľa záveska sú z každej strany umiestnené po dva prstence s imitáciou granulovaných zrnčiek. Rozmery: 40,5 mm; pr. 28 mm. Inv. č. 88/1913,3 (tab. XII: 7).
2. Tyčinkový náramok so zaoblenými koncami, vyhotovený zo striebra s vysokým obsahom medi, resp. bronzu(?). Rozmery: pr. 66-67 mm; pr. tyčinky 6 mm. Inv. č. 88/1913,1 (tab. XII: 8).

12. **Zemplín**, okr. Trebišov, poloha Szélmalomdomb. Osamelý „kniežací“ hrob zahĺbený do staršej, pravdepodobne pravekej mohyly, odkrytý v roku 1959. Mimoriadne honosný, jedinečný a bohatý inventár monograficky spracovali a vyhodnotili V. Budinský-Krička a N. Fettich (1973).

Zemplín, okr. Trebišov, poloha Kertalja. Torzo-vito a počas viacerých etáp bolo skúmané pravdepodobne rozsiahle pohrebisko pospolitého ľudu z 10.-11. stor. Neznámy počet hrobov bol zdevastovaný počas zemných prác v roku 1961. Nálezy: náušnice, esovité záušnice, koráliky, krúžky do vlasov a denár Bélu I. (1061-1063; Béreš 2008, 339, 340; Čaplovič 1984; Miroššayová/Čaplovič 1991, 116, 121).

Zemplín, okr. Trebišov, poloha Várhegy. V areáli hradiska bolo preskúmaných 5 hrobov pôvodne obložených kameňmi. Patrili k západnému okraju prikostolného cintorína. V jednom hrobe bola esovitá záušnica (Béreš 2008, 338).

Vzhľadom na zreteľnú a nápadnú prítomnosť staromaďarských jazdeckých pohrebísk 10. stor. v severnej časti Medzibodrožia otázka existencie

Obr. 12. Pohrebiská 10-11. stor. v severnej časti Medzibodrožia a blízkeho okolia. 1 - Biel; 2 - Čierna nad Tisou; 3 - Dobrá; 4 - Hraň; 5 - Rad; 6 - Somotor; 7 - Strážne; 8 - Svinice; 9 - Streda nad Bodrogom; 10 - Svätá Mária; 11 - Veľký Kamenec; 12 - Zemplín. Legenda: a - hroby a pohrebiská pospolitého ľudu; b - jazdecké hroby a pohrebiská.

nekropol tzv. pospolitého ľudu bola v dôsledku nerovnomernej výskumnej aktivity v minulosti do istej miery skreslená (obr. 12). V niektorých štúdiách, aj keď dosť opatrne, vyslovili autori domnienku o absencii pohrebísk pospolitého ľudu v 10., resp. v prvej polovici 11. stor. Vychádzali pritom z hypotetického predpokladu, že prevažná časť staromaďarského pospolitého ľudu sa do Karpatskej kotliny presunula cez karpatské priesmyky v Sedmohradsku a rovinaté územie východného Slovenska by osídlili až neskôr (Točík 1973, 352; 1979; 76; 1987, 228). V sledovanom regióne doteraz evidujeme 16 nekropol z 10.-11. stor. Takmer polovicu lokalít reprezentujú jazdecké pohrebiská, kde pochovávali príslušníkov tzv. strednej vrstvy staromaďarskej spoločnosti (Biel, Čierna nad Tisou, Dobrá, Somotor - časť Věč, Svinice, Streda nad Bodrogom a Veľký Kamenec). Na druhej strane sú výrazným percentom zastúpené aj náleziská, ktoré patria do kategórie tzv. pohrebísk pospolitého ľudu (napr. Hraň, Rad - dve polohy, Somotor, Strážne, Svätá Mária a Zemplín - dve polohy). Žiaľ, na väčšine uvedených lokalít sa v minulosti archeologický výskum nerobil, prípadne niektoré lokality boli skúmané iba veľmi torzovito a nesystematicky (Rad - poloha Cselédhomok, Somotor, Zemplín - polohy Kertalja a Várhegy). Nakoľko na

území Východoslovenskej roviny nemáme k dispozícii ani jediné komplexne prebádané pohrebisko, domnienky o čase príchodu pospolitého ľudu považujeme za unáhlené a predčasné. Vzhľadom na to, že pomer sledovaných dvoch kategórií pohrebísk sa v budúcnosti výrazne asi už nezmení, reprezentatívnym preskúmaním existujúcich, prípadne novoobjavených nekropol pospolitého ľudu sa zrejme nami vyslovená pochybnosť potvrdí, resp. spresní.

POHREBISKO V STREDE NAD BODROGOM V KONTEXTE OSÍDLENIA MEDZIBODROŽIA, RESP. HORNÉHO POTISIA

V katastri obce Streda nad Bodrogom v polohe Bálványhegy bolo vďaka iniciatíve a výskumnej aktivite pracovníkov rôznych inštitúcií z bývalého Československa a z Maďarska viac-menej odkryté klasické, tzv. veľkorodinné pohrebisko staromaďarského etnika z prvej polovice 10. stor. Žiaľ, o presnom rozsahu preskúmanej plochy nemáme k dispozícii spoľahlivé informácie. Počet objavených hrobov, ktoré uvádza odborná literatúra je 13. V depozitoch Národného múzea v Prahe, Východoslovenského múzea v Košiciach a Národného múzea

v Budapešti sú však uložené nálezy bez bližších náleзовých okolností, ktoré takmer určite pochádzajú z ďalších devastovaných hrobov. Minimálny počet zistených hrobov na nekropole možno odhadovať na 17.

Z hľadiska zloženia inventára, neobyčajného bohatstva pozlátených strieborných kovaní (celková váha cca 220 gramov) a prítomnosti atribútov signalizujúcich významné spoločenské postavenie, vyniká nepochybne hrob 2/1937, ktorý možno definovať ako náčelnícky. Napriek tomu, že hrob bol už v minulosti čiastočne devastovaný, resp. vykradnutý, svojím bohatstvom sa radí do prvej desiatky súdobých náleзовých celkov horného Potisia. Do sledovanej kategórie patria ešte osamotené hrobové celky veľmožov z Geszterédu a Zemplína a náčelnícke hroby z veľkorodinných pohrebísk na lokalitách Eperjeske, Karos II, Karos III, Kenézlő, Tarcál a Rakamaz (*Révész 1994b*). Neobyčajná koncentrácia bohato vystrojených hrobov a jazdeckých pohrebísk v Medzibodroží a v blízkom okolí viedla k úvahám a k vysloveniu tézy o existencii mocenského centra na čele s veľkokniežatom práve niekde v hornom Potisí. Veď na pohrebiskách, kde sa nachádzajú náčelnícke hroby, boli pochovaní významní hodnostári, vojenská elita kniežacieho sprievodu (družiny). Zrejme nie náhodou všetky významné nekropoly zanikajú naraz, v priebehu druhej polovice 10. stor., keď v dôsledku mocenského zápasu súperiacich strán dochádza k premiestneniu veľkokniežacieho centra na západ, pravdepodobne do oblasti medzi dnešným Budínom, Székesfehérvárom a Esztergomom (*Révész 1996a*, 193-206).

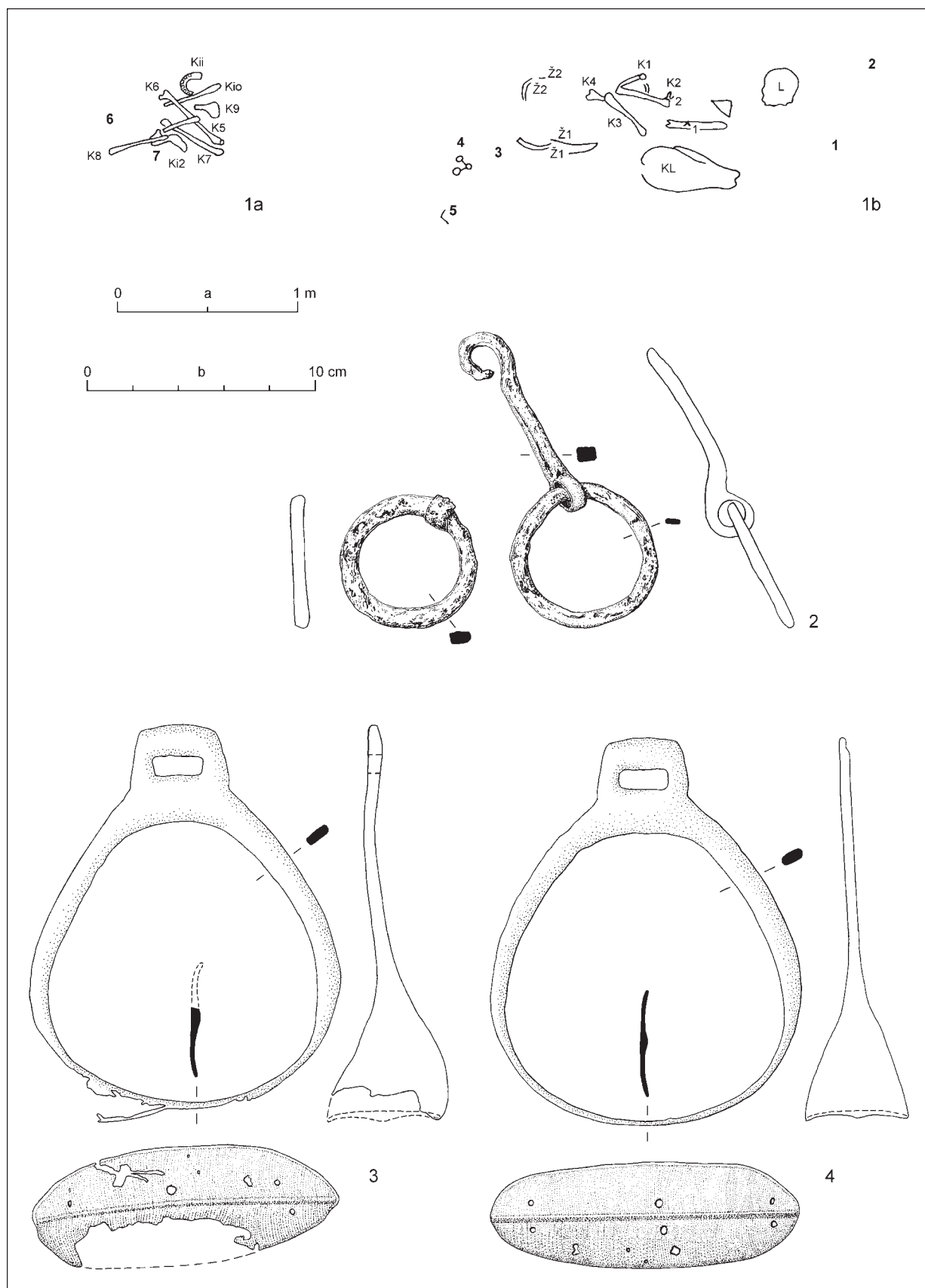
Náčelník, pochovaný v hrobe 2/1937 v Strede nad Bodrogom, bol na onen svet vystrojený dôležitými atribútmi moci, medzi ktoré patrí nepochybne aj goryt a kovaniami zdobená taštička. Z tohto hrobu sa však okrem jediného hrotu šípu nedostali do verejnej zbierky iné zbrane. To však neznamená, že pôvodne vo výbave hrobu absentovali. Mŕtvemu s danými atribútmi moci prislúchala šabľa, ktorej rukoväť a pošva sa zdobili strieborným alebo zlatým plechom, resp. kovaním. Je dosť pravdepodobné, že poskrúcané zlaté prúžky, uvádzané ako nálezy z Kuklovho hrobu I/1926, pôvodne pochádzali z hrobu 2/1937. Nakoniec, šabľa s lukom, šípmi, tulcom a kovaniami zdobenou taštičkou sa našli napríklad v hrobe 3/1941 (*Erdélyi 1961-1962*, 24, obr. 11; 12a). V Strede nad Bodrogom boli zbrane -

luk, šípy, resp. bojová sekerka prítomné aj v hroboch 2/1941 a 5/1941.

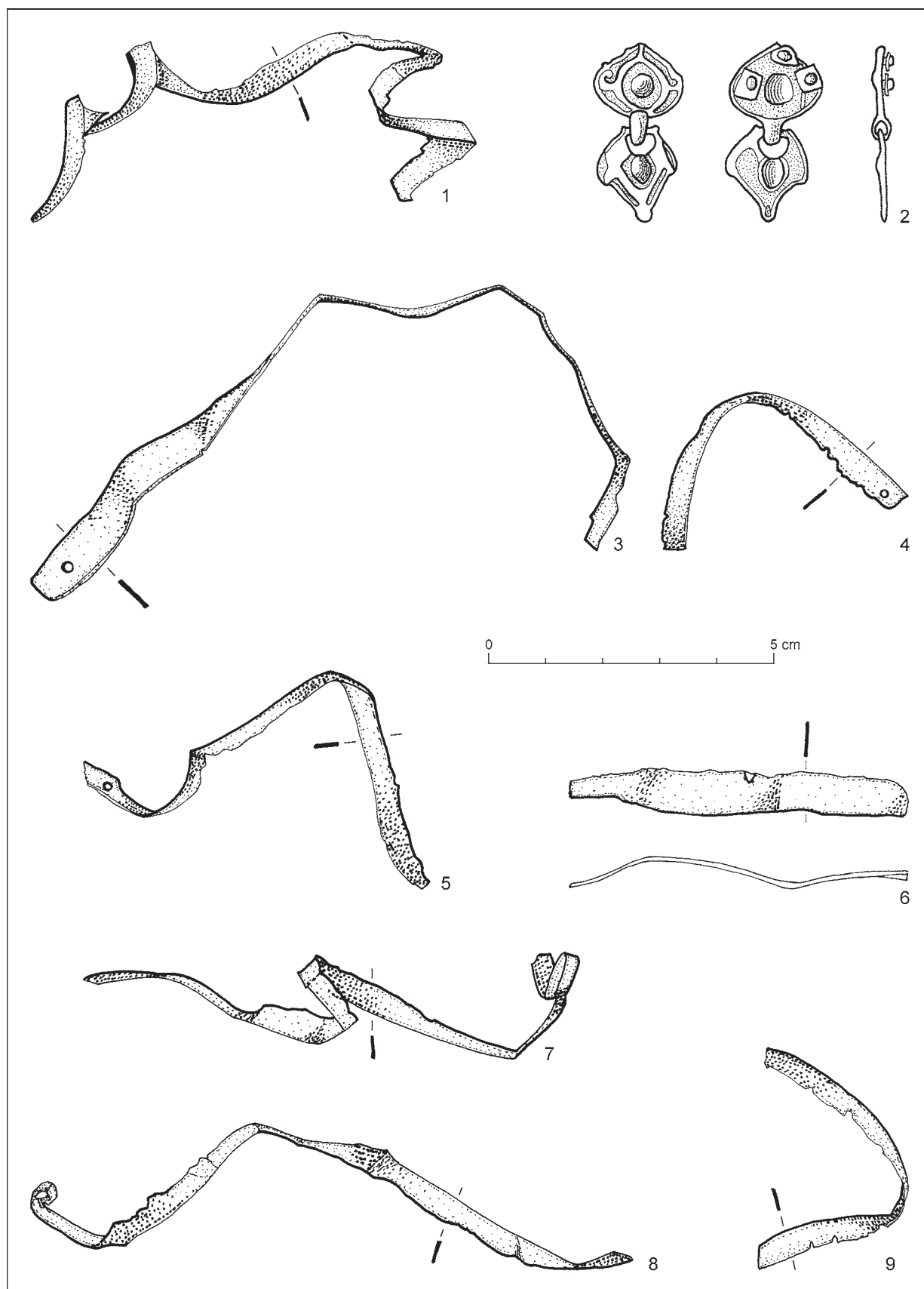
Nie bezvýznamnú časť strieborných kovaní z hrobu 2/1937 reprezentujú predmety, ktoré sú zatiaľ úplne bez analógie, alebo sa objavujú iba vzácné, v prísne ohraničenom teritóriu horného Potisia. V niekoľkých prípadoch ide o predmety špičkovej kvality súdobého umeleckého remesla, ktoré boli zrejme vyhotovené v blízkej centrálnej dielni. Tunajší zruční kovolejáři a kovotepci produkovali výrobky z drahých kovov predovšetkým na objednávku kniežacieho dvora, resp. jeho podriadenej vojenskej elity. Surovina na výrobu tohto neobyčajne veľkého množstva umeleckých predmetov pochádzala z lúpežných vojenských výprav a nájazdov, ktoré smerovali predovšetkým do západnej Európy. Viedla a organizovala ich práve tunajšia vojenská elita so svojimi jazdeckými jednotkami. Preto sa nemožno čudovať výskytu relatívne veľkého množstva strieborných predmetov a mincí v preskúmaných hroboch. Niektorí vodcovia, prípadne členovia bojovníckej zložky fyzicky a vojensky náročných korisníckych výprav vedených predovšetkým do západnej Európy, zrejme odpočívajú práve na jazdeckých pohrebiskách sledovanej oblasti.

V materiálnej kultúre odkrytej na pohrebisku v Strede nad Bodrogom sú zastúpené predmety, ktoré majú korene a blízke analógie vo východnej Európe (keramika, kovanie v podobe ľudskej masky, kovania opaska typu Čerdin, veľké listovité kovanie zdobené palmetami). Predpokladáme, že patria k pamiatkam prvej generácie starých Maďarov. Prevažná väčšina inventára však už bola vyhotovená v novej vlasti, v remeselníckych dielnach pôsobiacich v hornom Potisí. Na druhej strane treba poznamenať, že na pohrebisku sa nevyskytli predmety, ktoré by bolo možné jednoznačne a výlučne zaradiť do druhej polovice 10. stor. Záverom teda možno konštatovať, že na sledovanom pohrebisku boli pochovaní najpravdepodobnejšie príslušníci prvých dvoch generácií staromaďarskej populácie, ktorú reprezentovala predovšetkým vojenská elita kniežacieho sprievodu so svojou najbližšou rodinou, služobníctvom a príbuzenstvom. Nemožno vylúčiť istú formu vazalského vzťahu medzi časťou populácie pochovanej v Strede nad Bodrogom a vysokým hodnostárom „kniežatom“, ktorého našli v osamelom hrobe v neďalekom Zemplíne.

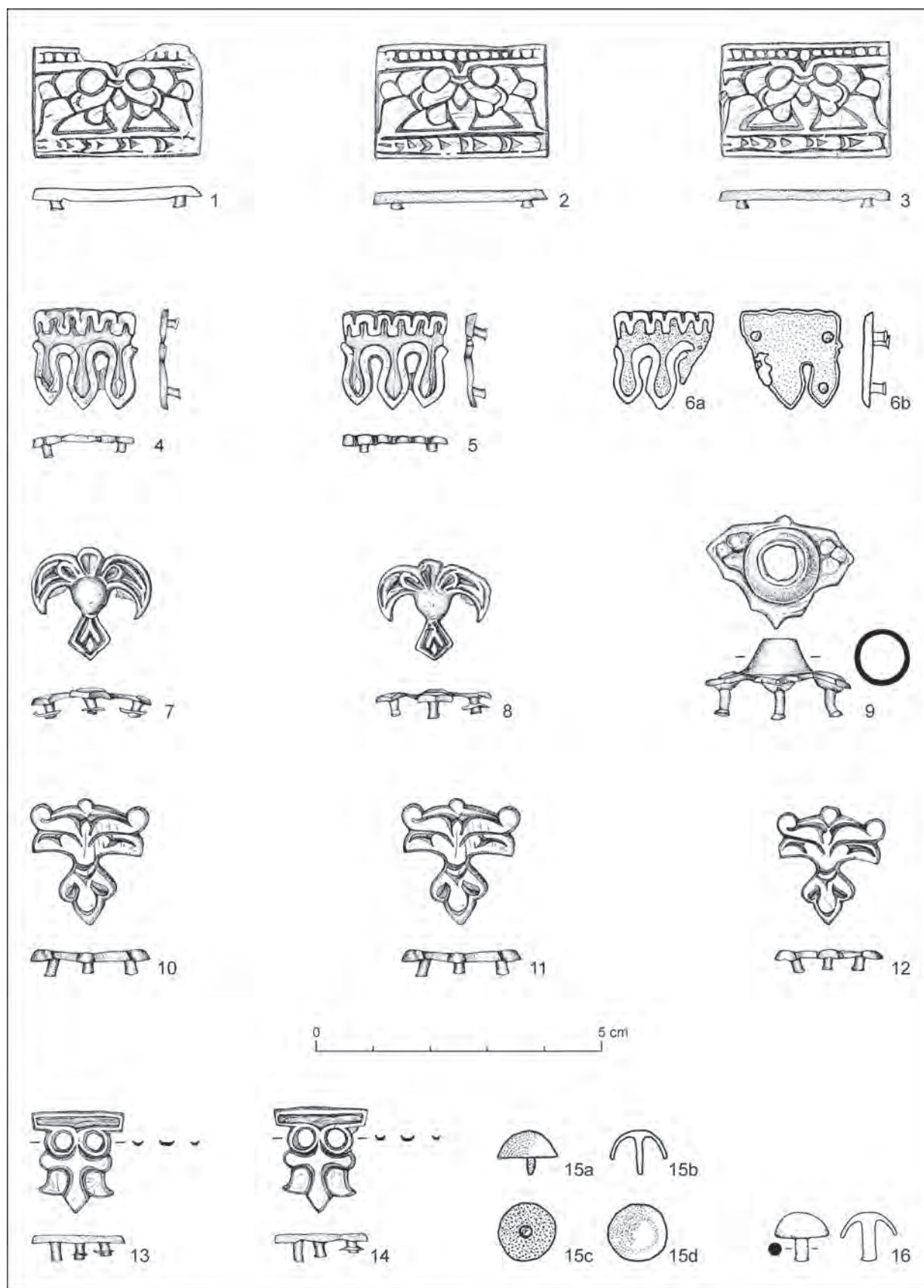
Poznámka: Práca vznikla v rámci projektu RGZM Reiterkrieger - Burgenbauer. Die Ungarn und das „Deutsche Reich“ (9.-11. Jh.). Predmety uložené v Národnom múzeu v Prahe kreslila Lenka Káchová, nálezy deponované vo Východoslovenskom múzeu v Košiciach a v Národnom múzeu v Budapešti Jana Gajdošíková, ktorá sa podieľala aj na prekresľovaní plánov hrobov a na zostavovaní tabuliek. Na vyhľadani písomností a terénnej dokumentácie k výskumu v Strede nad Bodrogom majú zásluhu kolegovia Dárius Gašaj a Péter Prohászka. Všetkým touto cestou ďakujeme.

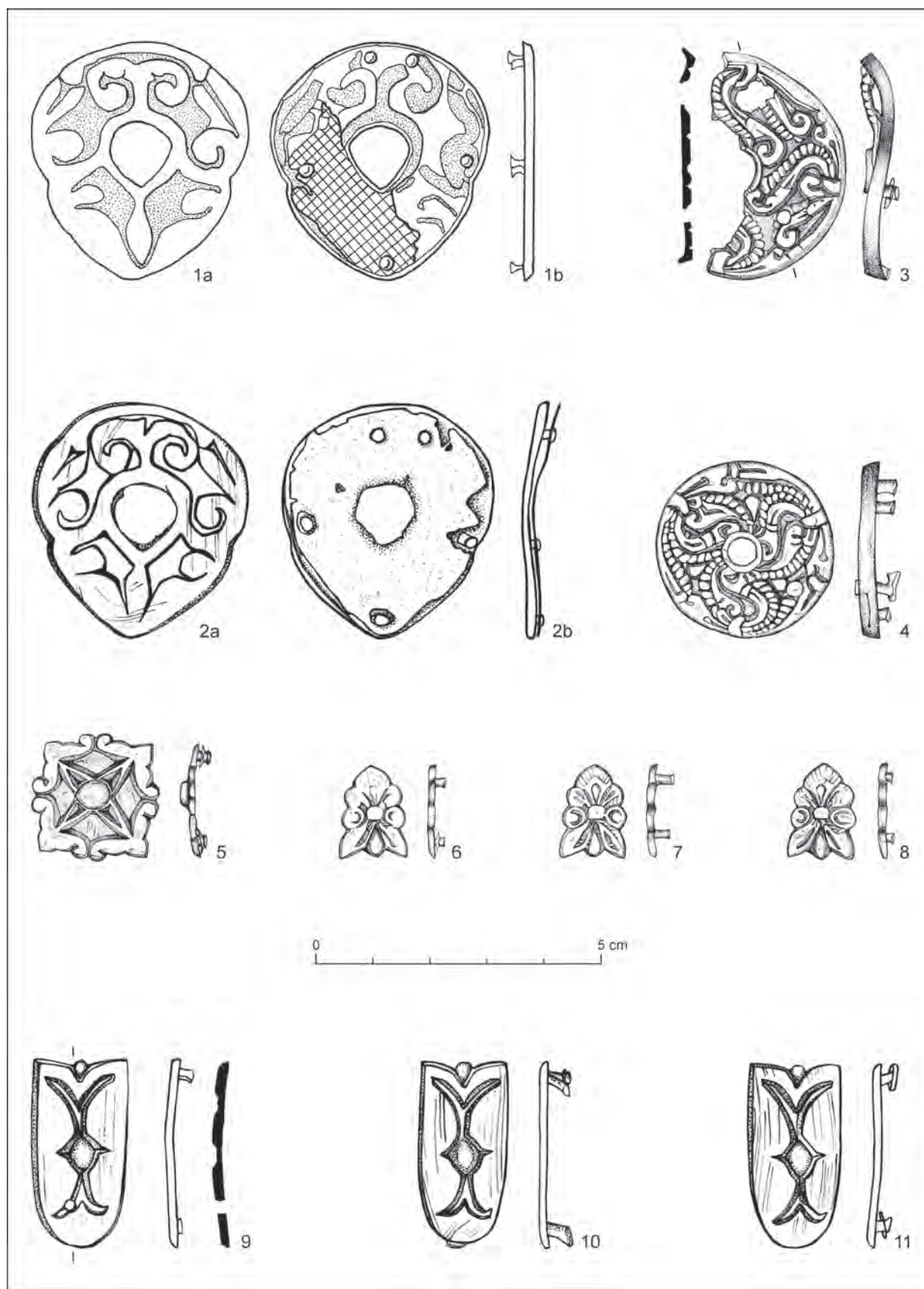
Tab. I. Streda nad Bodrogom, okr. Trebišov. Hrob 1/1937. 1a, 1b - plán hrobu v rôznych hĺbkach; 2-4 - súčasti konského postroja. Mierka: a - 1a, 1b; b - 2-4.

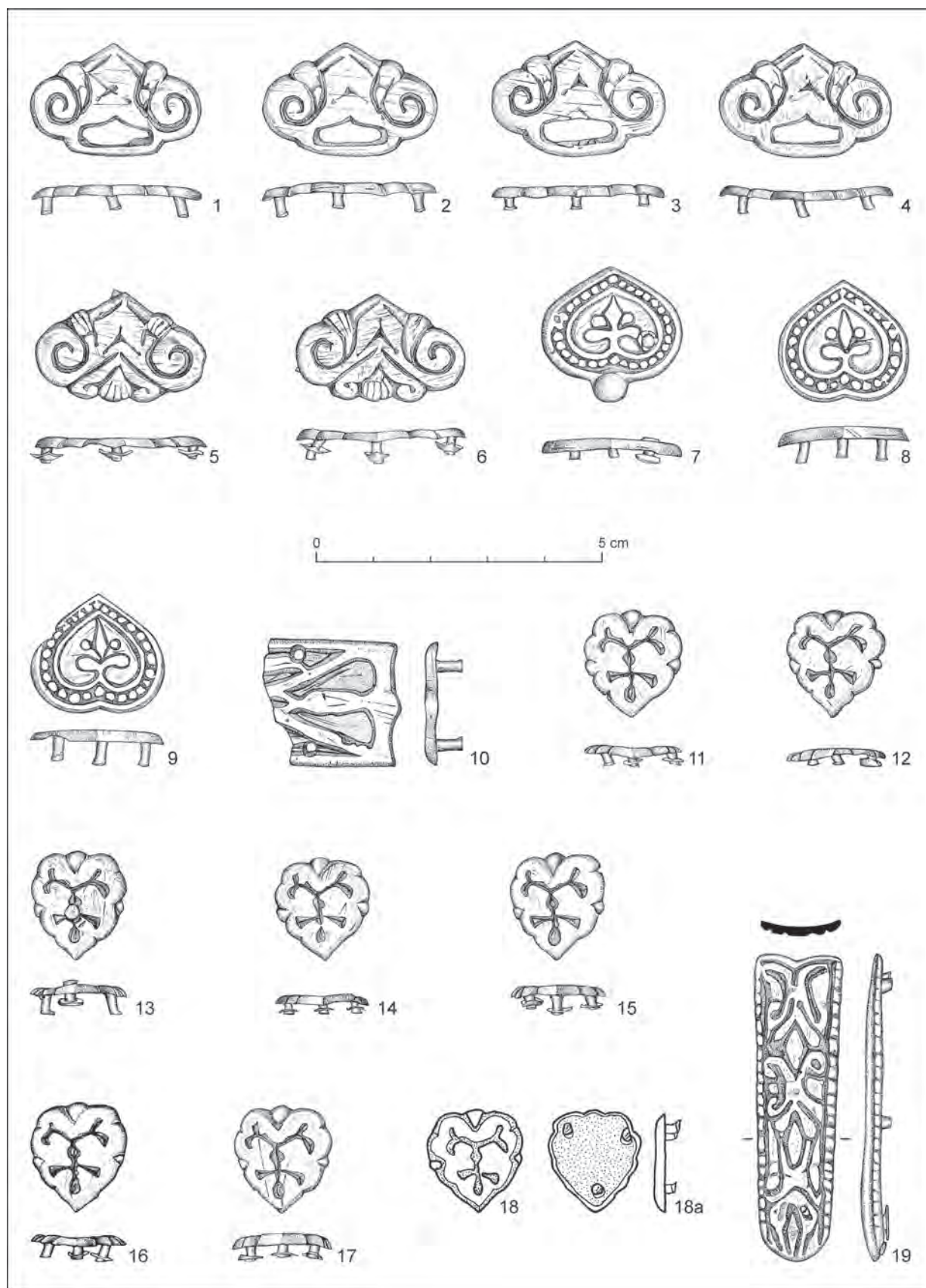
Tab. II. Streda nad Bodrogom, okr. Trebišov. Hrob 1/1937. Ozdoby odevu.

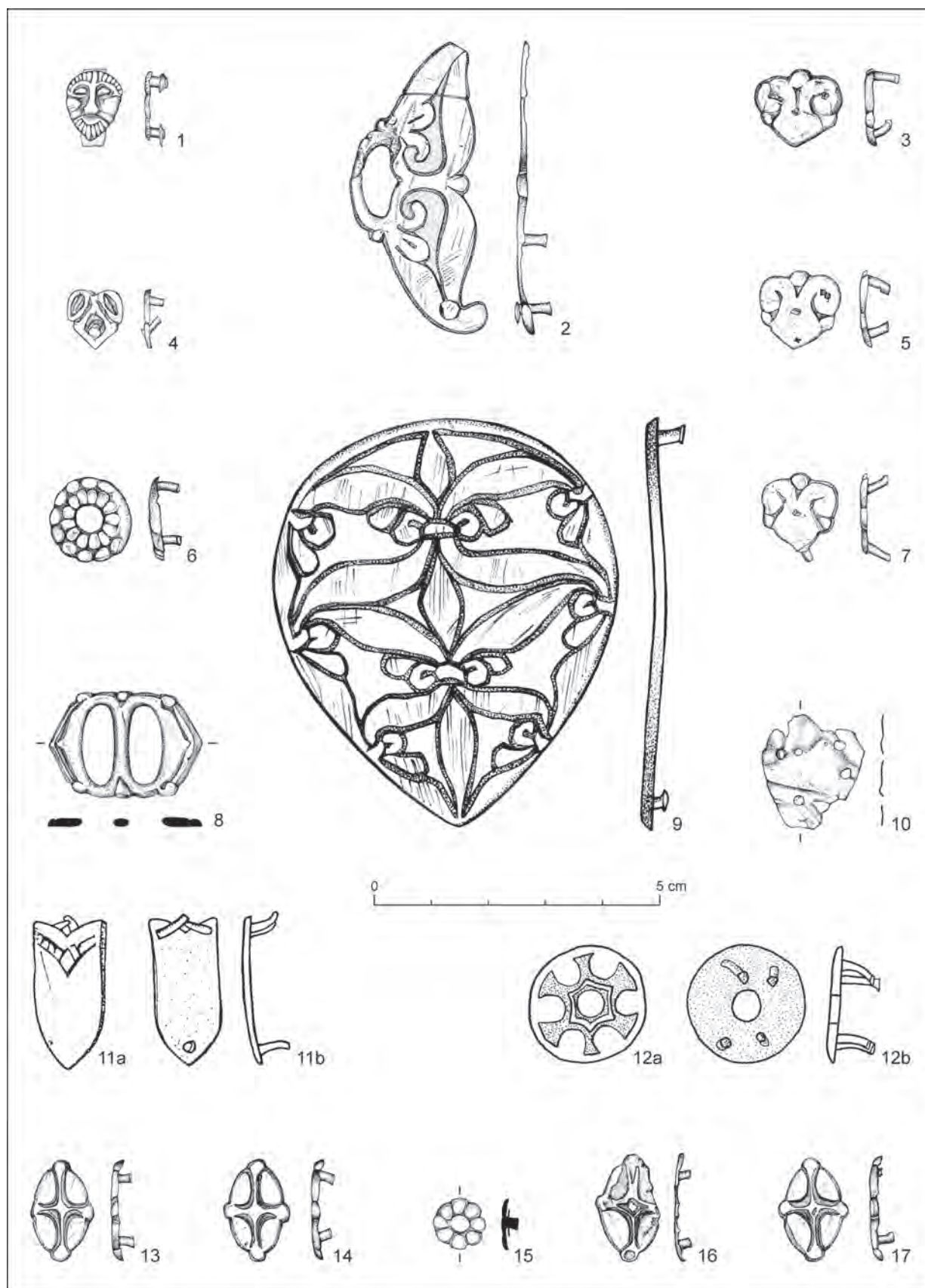
Tab. III. Streda nad Bodrogom, okr. Trebišov. Hrob 2/1937. Kovania goryta.

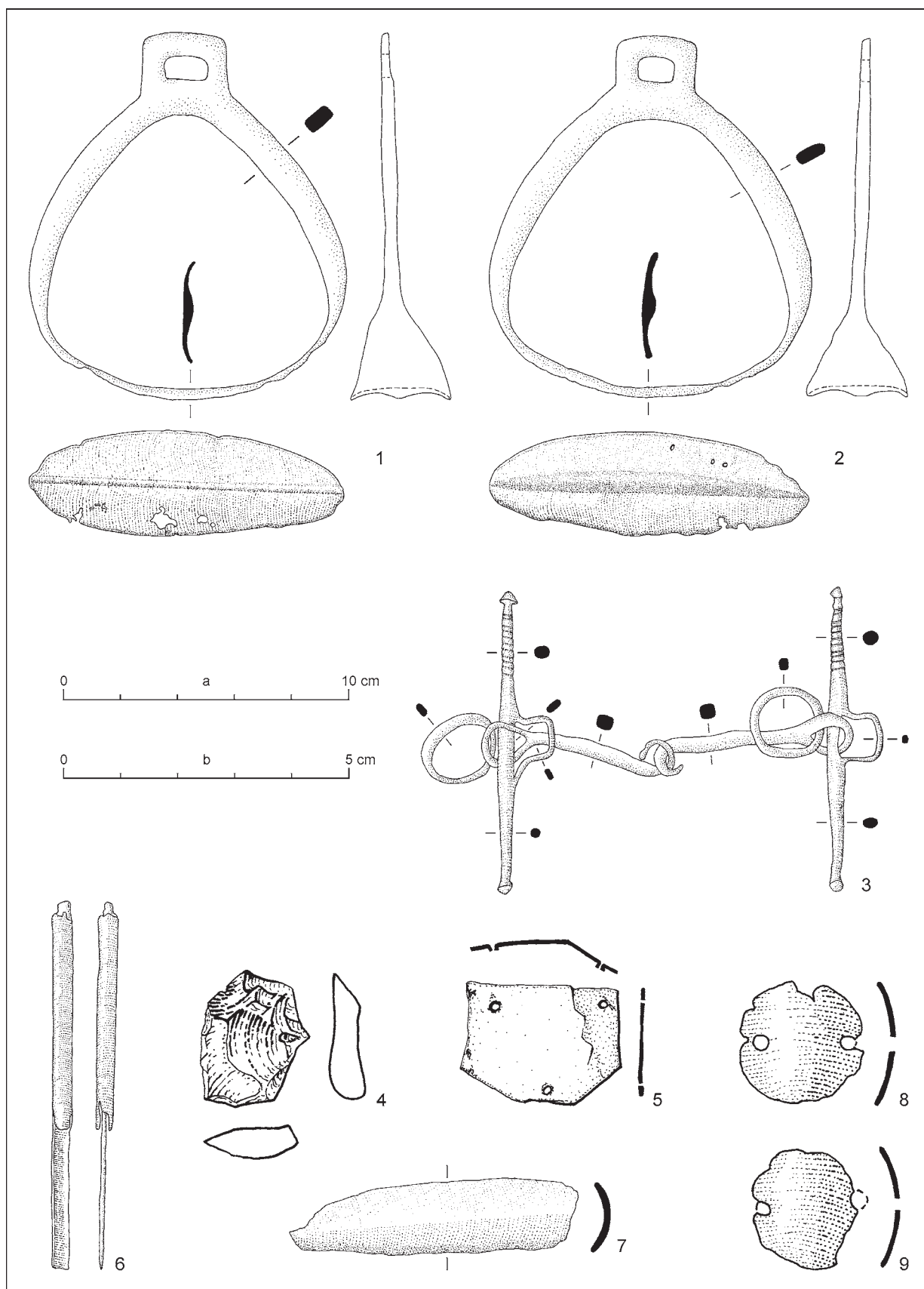
Tab. IV. Streda nad Bodrogom, okr. Trebišov. Hrob 2/1937. Kovaná remeňov konského postroja.

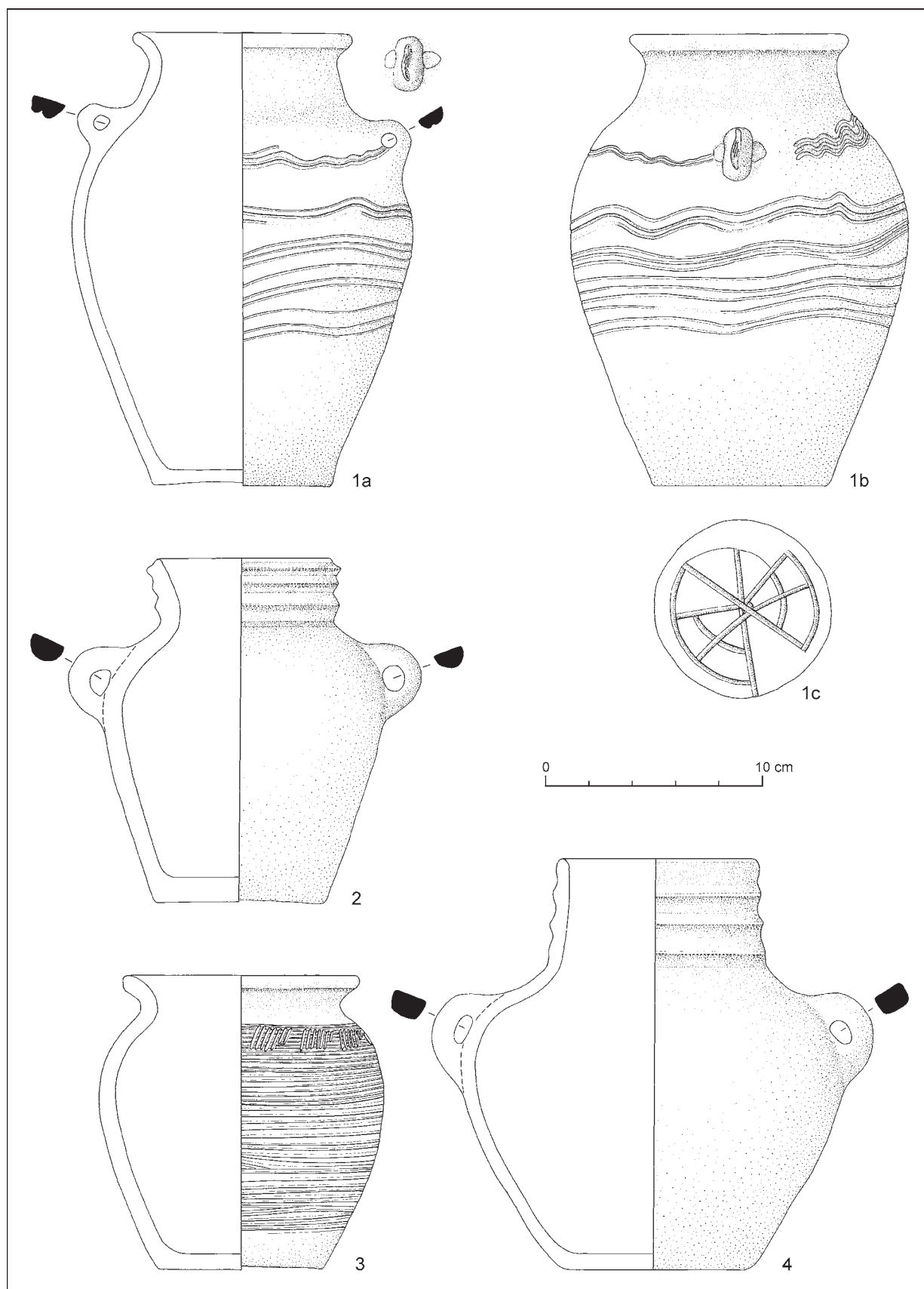
Tab. V. Streda nad Bodrogom, okr. Trebišov. Hrob 2/1937. 1-6, 10 - ozdoby remeňov konského postroja; 7-9, 11-19 - ozdoby opaska.

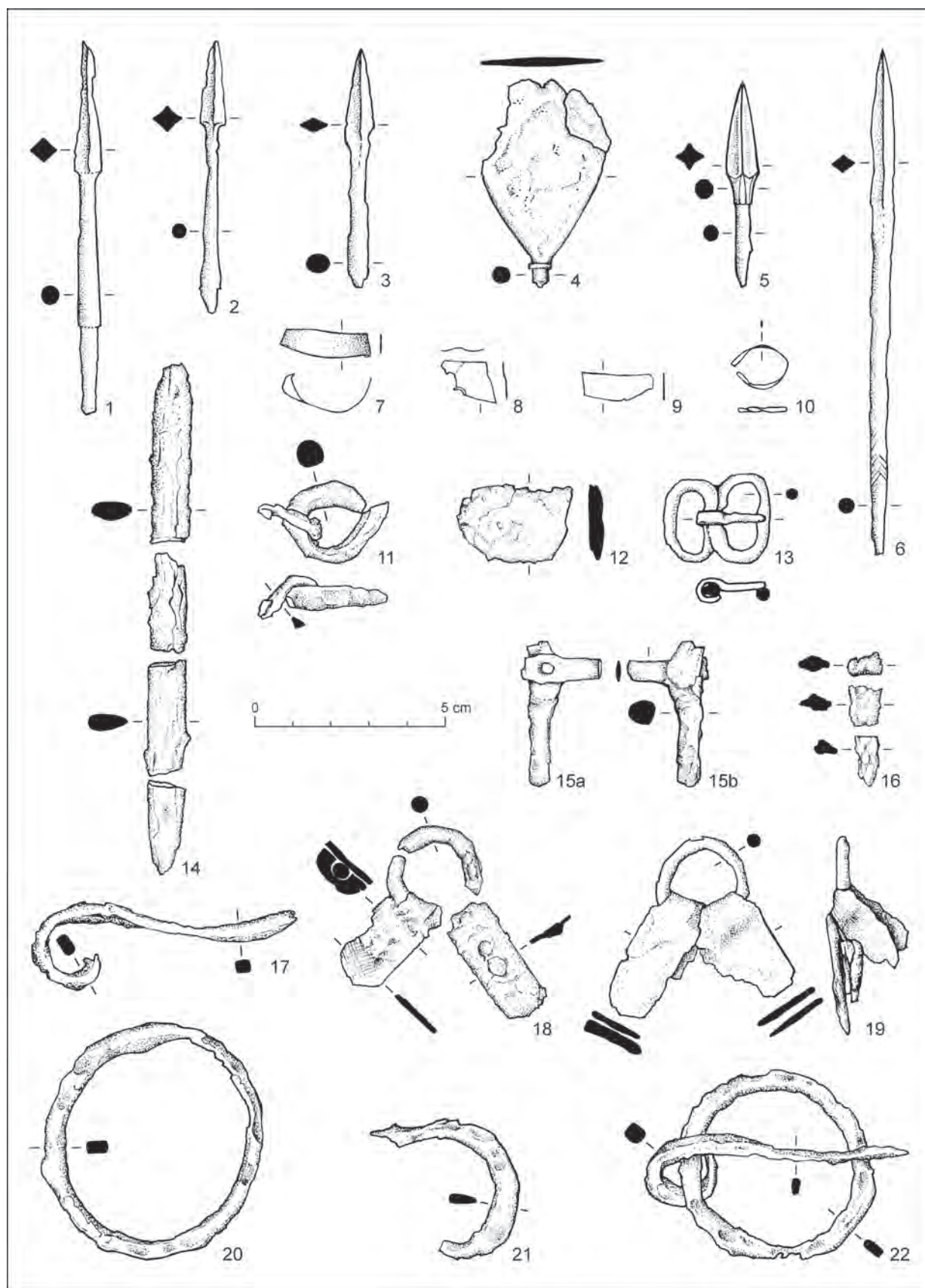
Tab. VI. Streda nad Bodrogom, okr. Trebišov. 1-11, 15 - nálezy z hrobu 2/1937; 12-14, 16, 17 - nálezy z rozrušeného ženského hrobu.

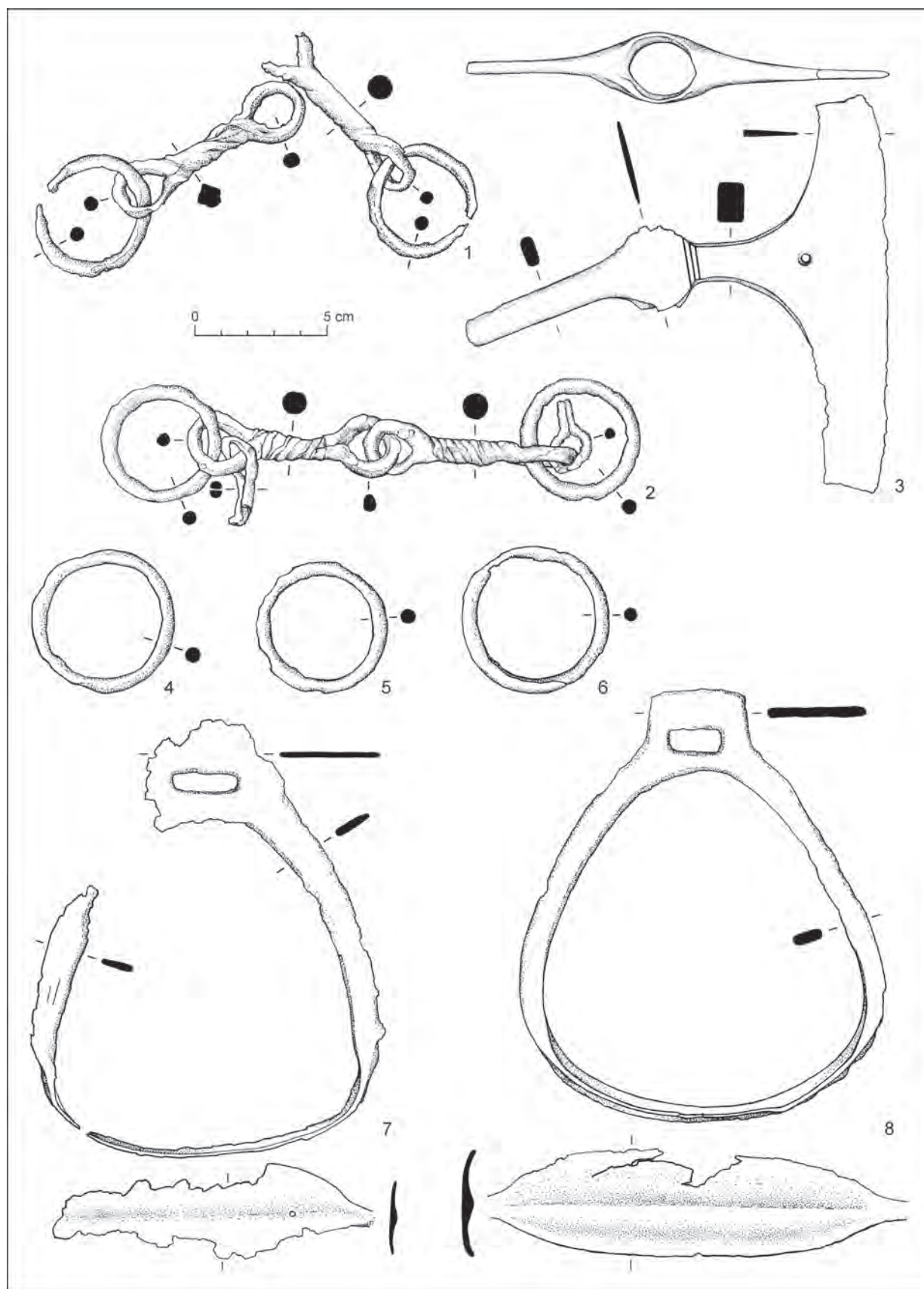
Tab. VII. Streda nad Bodrogom, okr. Trebišov. 1-6 - nálezy z hrobu 3/1937; 7-9 - predmety z rozrušených hrobov. Mierka: a - 1-3, 6, 7; b - 4, 5, 8, 9.

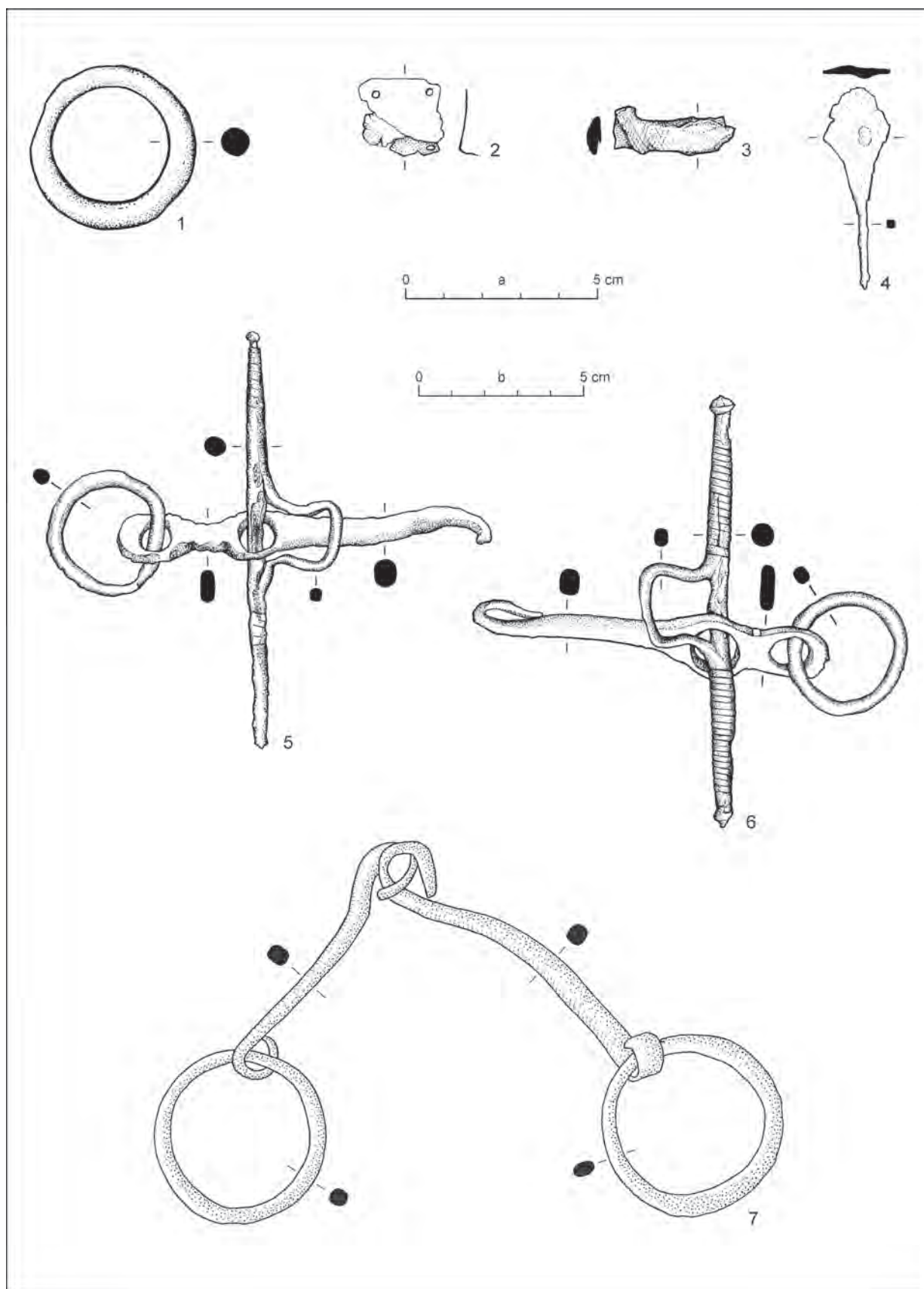
Tab. VIII. Keramika zo staromaďarských hrobov. 1 - Streda nad Bodrogom, hrob 1/1937; 2 - Čierna nad Tisou; 3 - Streda nad Bodrogom, zber z roku 1937; 4 - Biel.

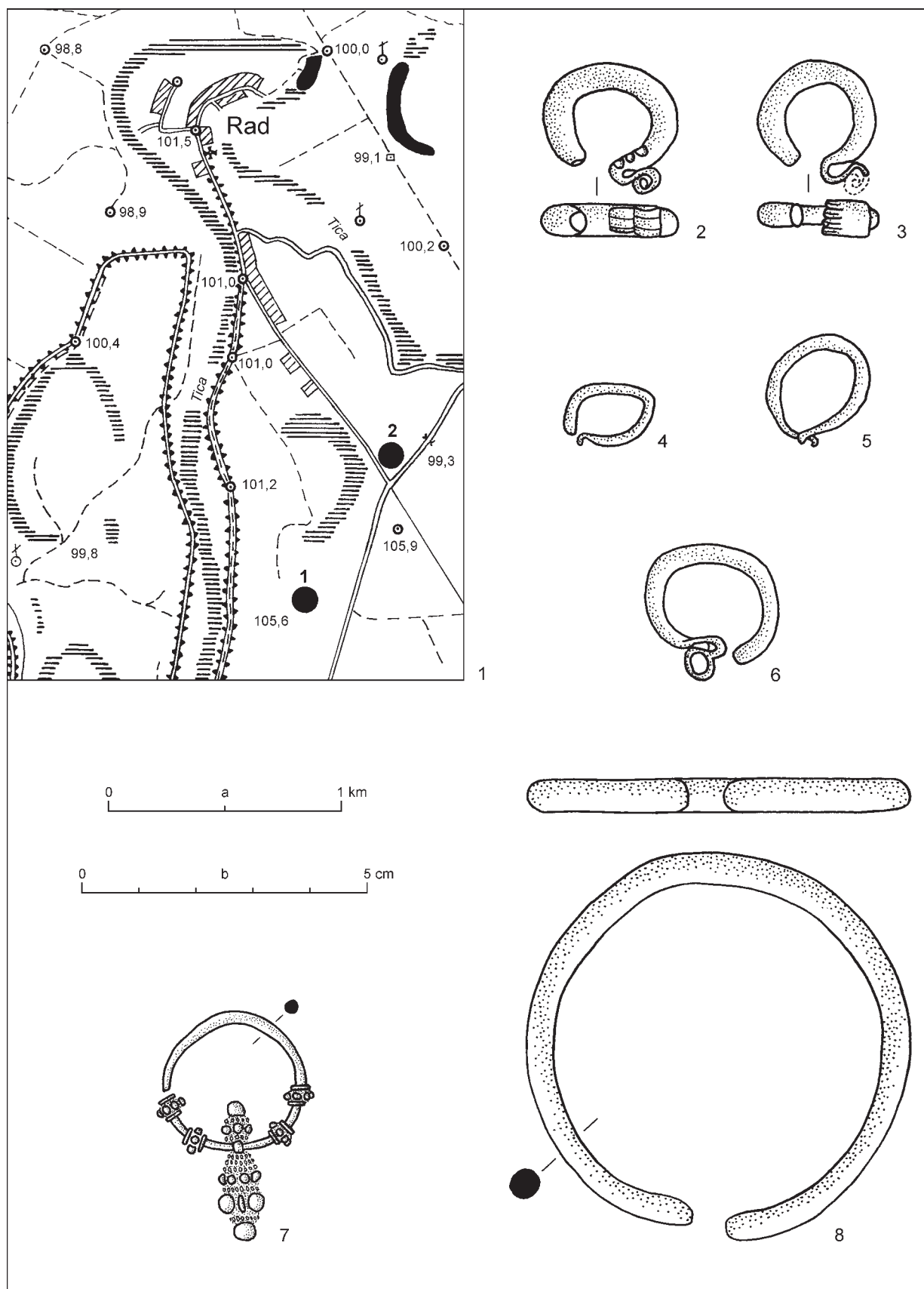
Tab. IX. Streda nad Bodrogom, okr. Trebišov. 1-13, 15-22 - nálezy z Kuklovho hrobu I/1926; 14 - nález z Kuklovho hrobu II/1926.

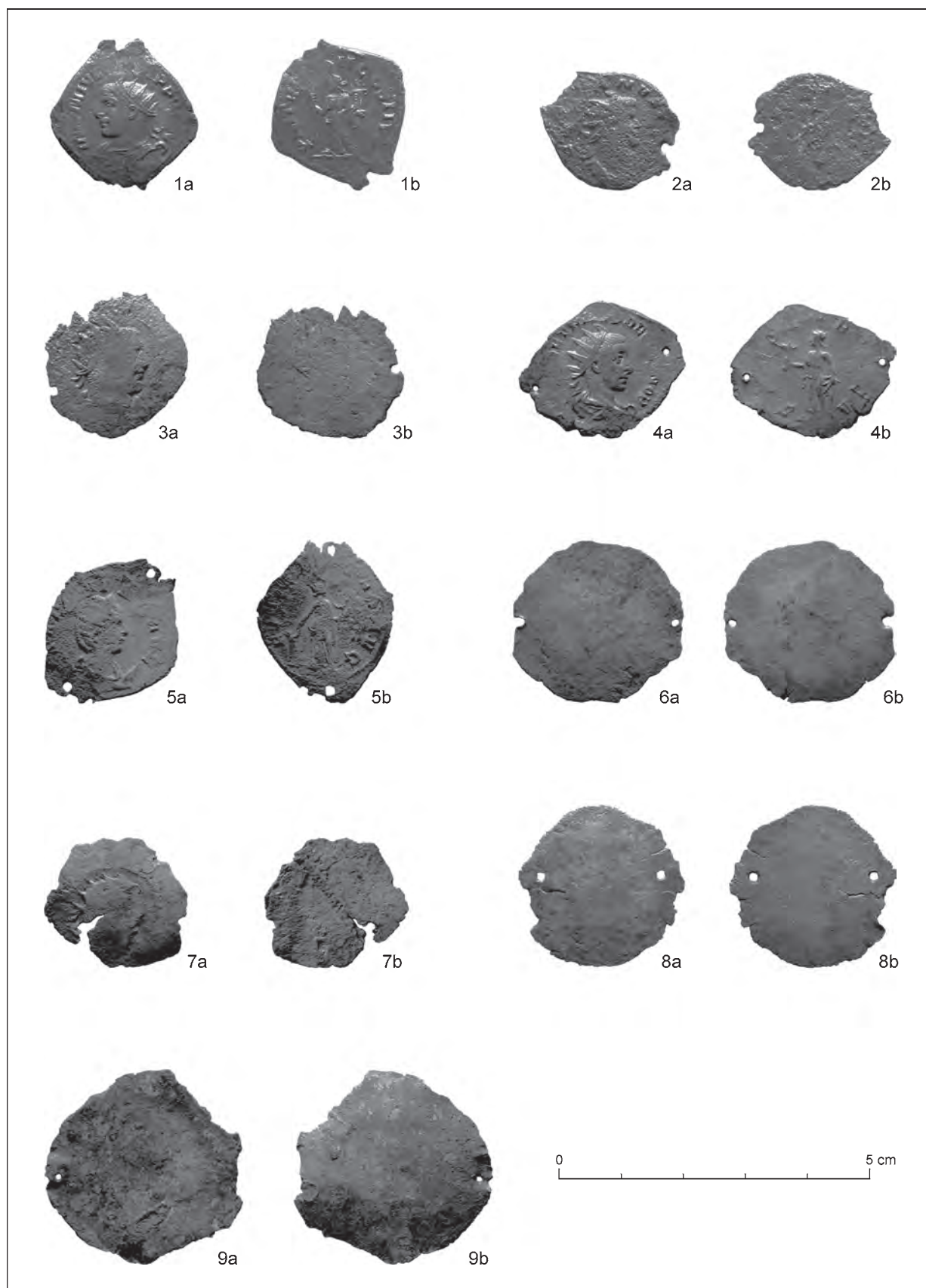
Tab. X. Streda nad Bodrogom, okr. Trebišov. Nálezy z Kuklovho hrobu II/1926.

Tab. XI. Streda nad Bodrogom, okr. Trebišov. 1-6 - nálezy z hrobu 2/1937; 7 - zber z roku 1941. Mierka: a - 1-4, 7; b - 5, 6.

Tab. XII. 1 - Rad, situačný plán pohrebísk; 2-8 - nepublikované nálezy z 10.-11. stor. z Východoslovenskej roviny (2, 3 - Hraň; 4-6 - Rad; 7, 8 - Veľký Kamenec).

Tab. XIII. Streda nad Bodrogom, okr. Trebišov. Mince z Kuklovho hrobu I/1926.

Tab. XIV. Streda nad Bodrogom. Strieborné kovania z hrobu 2/1937. Skutočná veľkosť.

Tab. XV. Streda nad Bodrogom. Strieborné kovania a bronzové nákončie remeňa z hrobu 2/1937. Skutočná veľkosť.

Tab. XVI. Streda nad Bodrogom. Strieborné nálezy z roku 1937. Skutočná veľkosť.

LITERATÚRA

- Andel 1955* - K. Andel: Výsledok archeologického prieskumu na zemplínsko-užskej nížine v r. 1953-1954. In: *Vlastivedný sborník* 1. Košice 1955, 144-171.
- Bakay 1978* - K. Bakay: Honfoglalás-és államalapításkori temetők az Ipoly mentén. Szentendre 1978.
- Bálint 1990* - Cs. Bálint (Ed.): Die Keramik der Saltovo-Majaki Kultur und ihrer Varianten. *Varia Arch. Hungarica* 3. Budapest 1990.
- Bálint 1991* - Cs. Bálint: Südungarn im 10. Jahrhundert. Budapest 1991.
- Baranov 1990* - I. A. Baranov: Die Keramik der Saltovo-Majaki-Kultur in der Krim. In: *Bálint 1990*, 23-45.
- Béres 2008* - J. Béres (Zost.): Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia. Nitra 2008.
- Bóna 1986* - I. Bóna: Daciától Erdőelvéig. A népvandorlás kora Erdélyben. In: *Erdély története*. I. Budapest 1986, 107-234.
- Budinský-Krička 1960* - V. Budinský-Krička: Výskum r. 1958 na vrchu Bakhegy v Strede nad Bodrogom. *Slov. Arch.* 8, 1960, 217-230.
- Budinský-Krička 1965* - V. Budinský-Krička: Staromaďarský náčelnícky hrob zo Zemplína. *Arch. Rozhledy* 17, 1965, 309-338.
- Budinský-Krička et al. 1962* - V. Budinský-Krička/M. Lamiová-Schmiedlová/Z. Šuhajíková-Pivovarová/S. Šiška: Archeologický výskum na východnom Slovensku v roku 1961. *Štud. Zvesti AU SAV* 9, 1962, 288-304.
- Budinský-Krička/Fettich 1973* - V. Budinský-Krička/N. Fettich: Das altungarische Fürstengrab von Zemplín. Bratislava 1973.
- Csallány 1970* - D. Csallány: Weiblicher Haarflechtenschmuck und Stiefelbeschlüge aus der ungarischen Landnahmezeit im Karpatenbecken. *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* 22, 1970, 261-299.
- Cs. Sebestyén 1932* - K. Cs. Sebestyén: „A sagittis Hungarorum...“ A magyarok íjja és nyila/Bogen und Pfeil der alten Ungarn. *Dolg. M. Kir. Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből* 8, 1932, 167-255.
- Čaplovič 1984* - D. Čaplovič: Výskum v Zemplíne. *AVANS* 1983, 1984, 62-64.
- Čaplovič/Slivka 1985* - D. Čaplovič/M. Slivka: Stredoveká importovaná keramika na východnom Slovensku. *Arch. Rozhledy* 37, 1985, 49-57.
- Čebotarenko 1990* - G. F. Čebotarenko: Die Keramik des mittleren und südlichen Dnestr-Prut-Gebietes im 8.-12. Jh. In: *Bálint 1990*, 47-75.
- Dienes 1958* - I. Dienes: A honfoglaló magyarok fakengyele. *Folia Arch.* 10, 1958, 125-142.
- Dienes 1966* - I. Dienes: A honfoglaló magyarok lószerszámának néhány tanulsága. *Arch. Ért.* 93, 1966, 208-234.
- Dókus 1900* - Gy. Dókus: Árpádkori sírleletek Zemplén vármegyében. *Arch. Ért.* 20, 1900, 39-61.
- Eisner 1966* - J. Eisner: *Rukověť slovanské archeologie*. Praha 1966.
- Erdélyi 1961-1962* - I. Erdélyi: A bodrogszerdahelyi honfoglaláskori temető. *Nyíregyházi Jósza András Múz. Évk.* 4-5, 1961-1962, 17-30, 221-228.
- Erdélyi 1995* - I. Erdélyi: A bodrogszerdahelyi honfoglaláskori magyar temető. *Stud. Nova* 2/4, 1995, 69-81.
- Fehér/Éry/Kralovánszky 1962* - G. Fehér/K. Éry/A. Kralovánszky: A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei. *Rég. Tanulmányok* 2. Budapest 1962.
- Fettich 1935* - N. Fettich: A honfoglaló magyarság fémművészége. Budapest 1935.
- Fettich 1941* - N. Fettich: Služobné hlásenie podžupanovi Zemplínskej stolice Miklósovi Bornemiszozi zo dňa 30. mája 1941 (Historický archív Maďarského národného múzea v Budapešti, č. 102/1939). Budapest 1941. Nepublikované.
- Flërov 1990* - V. S. Flërov: Einige arten der polierten Keramik der Saltovo-Majaki-Kultur. In: *Bálint 1990*, 113-136.
- Fodor 1980* - I. Fodor: Honfoglalás kori korongjaink. *Folia Arch.* 31, 1980, 189-219.
- Fodor 1991* - I. Fodor: Honfoglaláskori sír Doroszlón. *Commun. Arch. Hungariae* 1981, 149-164.
- Fodor 1994* - I. Fodor: Leletek Magna Hungáriától Etelközig. In: L. Kovács (Ed.): *Honfoglalás és régészet*. Budapest 1994, 47-65.
- Fodor 2009* - I. Fodor: *Őstörténet és honfoglalás. Magyarország története* 1. Budapest 2009.
- Hampel 1900* - J. Hampel: A honfoszlási kor hazai emlékei. In: Gy. Pauler/S. Szilágyi (Ed.): *A magyar honfoglalás kútfoi*. Budapest 1900, 513-830.
- Hampel 1907* - J. Hampel: Újabb tanulmányok a honfoglalás kor emlékeiről. Budapest 1907.
- Hanuliak 1991* - M. Hanuliak: Zhodnotenie archeologického materiálu z nekropol 11.-16. storočia zo Somotoru. *Hist. Carpatica* 22, 1991, 77-98.
- Hanuliak 1994* - M. Hanuliak: Malé Kosihe I. Pohrebisko z 10.-11. storočia. Nitra 1994.
- Istvánovits 2003* - E. Istvánovits: A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékei. *Nyíregyháza* 2003.
- Jednatelská zpráva 1934* - Jednatelská zpráva Národního musea za rok 1933. Praha 1934.
- Karger 1958* - M. K. Karger: *Drevnij Kijev. Očerki po istorii material'noj kul'tury drevnerusskogo goroda*. I. Moskva - Leningrad 1958.
- Kirpičnikov 1966* - A. N. Kirpičnikov: *Drevnerusskoje oružije* 2. Arch. SSSR E1-36. Moskva - Leningrad 1966.
- Kiss, A. 1983* - A. Kiss: Baranya megye X-XI. századi sírleletei. Budapest 1983.
- Kiss, L. 1920-1922* - L. Kiss: Eperjeskei honfoglaláskori temető. *Arch. Ért.* 1920-1922, 42-55.
- Kiss, L. 1938* - L. Kiss: A geszterédi honfoglaláskori sírlelet. Budapest 1938.
- Kolektív 2004* - Kolektív autorov: *Archeologické dedičstvo Zemplína. Pravek až včasný stredovek*. Michalovce 2004.
- Koroľ 2008* - G. G. Koroľ: *Iskusstvo srednevekovych kočevnikov Jevrazijsk. Moskva - Kemerovo* 2008.
- Kovács, I. 1942* - I. Kovács: A kolozsvári Zápolya-utcai magyar honfoglaláskori temető. *Közl. Erdélyi Nemzeti Múz. Éremtárából* 2, 1942, 85-115.
- Kovács, L. 1980-1981* - L. Kovács: Die Waffen der landnehmenden Ungarn: Säbel, Kampfähnte, Lanzen. *Mitt. Arch. Inst. Ungar. Akad.* 10-11, 1980-1981, 243-255, 433-438.
- Kovács, L. 1988* - L. Kovács: A tímári (Szalolcs-Szatmár m.) honfoglalás kori temetőmaradványok. *Commun. Arch. Hungariae* 1988, 125-158.
- Kovács, L. 2008* - L. Kovács: Muslimische Münzen im Karpatenbecken des 10. Jahrhunderts. *Antaeus* 29-30, 2008, 479-533.
- Krasiľnikov 1990* - K. I. Krasiľnikov: Die Keramik der Saltovo-Majaki-Kultur am nördlichen Mittellauf des Donec. In: *Bálint 1990*, 193-244.

- K. Végh 1992 - K. K. Végh: Honfoglalás kori sírleletek Tisza-szederkényről. Arch. Ért. 119, 1992, 62-67.
- László 1941 - Gy. László: Hlásenie o výsledkoch výskumu zo dňa 20. 7. 1941 pre Národné múzeum v Budapešti (Historický archív Národného múzea v Budapešti, č. 102/1939). Budapest 1941. Nепublikované.
- László 1944 - Gy. László: A honfoglaló magyar nép élete. Budapest 1944.
- László 1955 - Gy. László: A kenézlői honfoglaláskori íjtegez. Folia Arch. 7, 1955, 111-122.
- Liptáková 1964 - Z. Liptáková: Dve pohrebiská z X. storočia na juhozápadnom Slovensku. Štud. Zvesti AU SAV 14, 1964, 237-258.
- Medvedev 1966 - A. F. Medvedev: Ručnoje metatelnoje oružije (luk i strely, samostrel) VIII-XIV vv. Arch. SSSR E1-36. Moskva 1966.
- Mendeley/Tanase/Gáll 2001 - F. Mendeley/D. Tanase/E. Gáll: X. századi honfoglalás kori temetőrészet Vejtén (Temes megye, Románia). Arch. Ért. 126, 2001, 99-112.
- Mesterházy 1975 - K. Mesterházy: Honfoglalás kori kerámiának keleti kapcsolatai. Folia Arch. 26, 1975, 99-117.
- Mesterházy 1991 - K. Mesterházy: A Felső-Tisza vidéki öntőműhely és a honfoglalás kori emlékek időrendje. Agria 25-26, 1991, 235-274.
- Mesterházy 1994 - K. Mesterházy: Die Landnahme der Ungarn aus archäologischer Sicht. In: M. Müller-Wille/R. Schneider (Hrsg.): Ausgewählte Probleme europäischer Landnahmen des Früh- und Hochmittelalters. II. Sigmaringen 1994, 23-65.
- Miroššayová 1982 - E. Miroššayová: Slovanské radové pohrebisko v Rade, okr. Trebišov. Arch. Rozhledy 34, 1982, 36-44.
- Miroššayová/Čaplovič 1991 - E. Miroššayová/D. Čaplovič: Najnovšie výsledky výskumu včasno dejinného a stredovekého osídlenia v Zemplíne. Vsl. Pravěk 3, 1991, 115-132.
- Nagy 1913 - G. Nagy: Erdély a honfoglalás idején a régészeti leletek világánál. Arch. Ért. 33, 1913, 268-275, 293-294.
- Nepper 2002 - I. M. Nepper: Hajdú-Bihar megye 10.-11. századi sírleletei I. Budapest - Debrecen 2002.
- Neustupný 1938a - J. Neustupný: Tisícileté hroby. In: Pražský ilustrovaný zpravodaj 10. Praha 1938, 7.
- Neustupný 1938b - J. Neustupný: Výzkum staromaďarského pohřebiště u Stredy nad Bodrokom. Zprávy Pam. Péče 2, 1938, 35.
- Neustupný 1938c - J. Ny: Staromaďarské pohřebiště z X. stol. ve Středě nad Bodrokom. Čas. Národ. Mus. Praha 112, 1938, 163.
- Neustupný 1958 - J. Neustupný: Slovanské mohyly u Stredy nad Bodrogom. Slov. Arch. 6, 1958, 206-208.
- Nevizánsky 2006 - G. Nevizánsky: Staromaďarské jazdecké pohrebisko v Leviciach-Géni. Slov. Arch. 54, 2006, 285-328.
- Nevizánsky/Kujovský 1991 - G. Nevizánsky/R. Kujovský: Kostrové pohrebisko z prvej polovice 10. storočia v Tekovskom Hrádku. Arch. Rozhledy 43, 1991, 552-561.
- Nevizánsky/Ratimorská 1991 - G. Nevizánsky/P. Ratimorská: Staromaďarské kostrové pohrebiská z 10. storočia v Nesvadoch. Arch. Rozhledy 43, 1991, 259-280.
- Pasternak 1937 - J. Pasternak: Die ersten altungarischen Grabfunde nördlich der Karpaten. In: N. Fettich: Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn. Budapest 1937, 297-303.
- Pástor 1952 - J. Pástor: Jazdecké hroby v Čiernej nad Tisou. Arch. Rozhledy 4, 1952, 485-487, 500-501, 557.
- Pástor 1955b - J. Pástor: Východné Slovensko na úsvite dejín. In: Vlastivedný sborník 1. Košice 1955, 122-143.
- Pástor 1955a - J. Pástor: Belobrdské pohrebište v Somotore. Slov. Arch. 3, 1955, 276-285.
- Pástor 1958 - J. Pástor: Pohrebisko z XII-XIII. storočia v Somotore. Múzeum (Bratislava) 3, 1958, 65-75.
- Pletneva 1967 - S. A. Pletneva: Ot kočevij k gorodam. Mat. i Issled. Arch. SSSR 142, Moskva 1967.
- Polla 1960 - B. Polla: Birituelle Füzesabonyer Begräbnisstätte in Streda nad Bodrogom. In: B. Chropovský/M. Dušek/B. Polla: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej na Slovensku. I. Bratislava 1960, 299-386.
- Polla 1964 - B. Polla: Neolitické a eneolitické nálezy v Stredě nad Bodrogom. Zbor. SNM. Hist. 4, 1964, 97-116.
- Polla 1969 - B. Polla: Nálezy z doby rímskej a sťahovania národov v Stredě nad Bodrogom. Zbor. SNM. Hist. 9, 1969, 183-206.
- Profantová/Lutovský 1992 - N. Profantová/M. Lutovský: Staromaďarské nálezy z Čech. Sbor. Společ. Přátel Starožit. 2, 1992, 3-9.
- Rejholcová 1976 - M. Rejholcová: Pohrebisko z 10.-11. storočia v Hurbanove-Bohatej. Slov. Arch. 24, 1976, 191-234.
- Révész 1993 - L. Révész: Veretekkel díszített lószerszámok a honfoglalás kori női és férfi sírokból. Herman Ottó Múz. Évk. 30-31/2, 1993, 351-416.
- Révész 1994a - L. Révész: Mit Beschlügen geschmückte Pferdegeschirre aus den Landnahmezeitlichen Frauen- und Männergräbern. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 46, 1994, 307-361.
- Révész 1994b - L. Révész: Vezéri sírok a Felső-Tisza vidékén. In: L. Kovács (Ed.): Honfoglalás és régészet. Budapest 1994, 139-150.
- Révész 1996a - L. Révész: A karosi honfoglalás kori temetők. Miskolc 1996.
- Révész 1996b - L. Révész: Bodrogvécs. In: I. Fodor (Red.): A honfoglaló magyarság. Budapest 1996, 140-142.
- Révész 2008 - L. Révész: Heves megye 10.-11. századi temetői. Budapest 2008.
- Ruttikay 2007 - A. Ruttikay: Néhány szlovákiai 10.-11. századi fegyverlelet vizsgálatáról (tézy prednášky). In: Újabb eredmények a Kárpát-medence 10.-11. századi régészeti kutatásban. Budapest 2007.
- Schulze-Dörrlamm 1988 - M. Schulze-Dörrlamm: Untersuchungen zur Herkunft der Ungarn und zum Beginn ihrer Landnahme im Karpatenbecken. Jahrb. RGZM 35, 1988, 373-478.
- Svoboda 1938 - B. Svoboda: Přehled výskumů prehistorického oddělení Národního musea v Praze v letech 1935-1938. Obzor Praehist. 11, 1938, 139-141.
- Szarka 2003 - J. Szarka: Akalandozó magyarok temetkezéséről. Móra Ferenc. Múz. Évk. Stud. Arch. 9, 2003, 297-307.
- Szatmáry 1987 - J. Szatmáry: Királyhelme (Kráľovský Chlmec) és környéke helynevei. Magyar Névtani Dolgozatok 76. Budapest 1987.
- Szendrei 1898 - J. Szendrei: A bodrogvécsi honfoglaláskori lelet. Arch. Ért. 18, 1898, 7-14.
- Szőke 1941 - B. Szőke: Honfoglaláskori magyar sírok Naszvadon. Folia Arch. 3-4, 1941, 214-224.
- Szőke 1962 - B. Szőke: A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. Rég. Tanulmányok 1. Budapest 1962.
- Szőke/Vándor 1987 - B. M. Szőke/L. Vándor: Puszsztlászló Árpád-kori temetője. Budapest 1987.
- Točík 1968 - A. Točík: Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei. Bratislava 1968.
- Točík 1971 - A. Točík: Flachgräberfelder aus dem IX. und X. Jahrhundert in der Südwestslowakei. Slov. Arch. 19, 1971, 135-276.

Točík 1973 - A. Točík: Zur Frage der slawisch-magyarischen Kontakte an der mittleren Donau im 10. und 11. Jahrhunderts. Berichte über den II. Internationalen Kongreß für Slawische Archäologie. II. Berlin 1973, 351-356.

Točík 1979 - A. Točík: K otázke etnicity pohrebísk z 10. storočia na Slovensku. In: Aktuálne otázky výskumu slovanských populácií na území Československa v 6.-13. storočí. Nitra 1979, 68-88.

Točík 1987 - A. Točík: Nachgroßmährische Gräberfelder des 10. und 11. Jh. in der Südwestslowakei. Štud. Zvesti AÚ SAV 23, 1987, 177-241.

Turek 1961 - R. Turek: Mince jako ozdůbka ve hrobě hradištního období. Moravské Num. Zprávy 8, 1961, 108.

Urbanová 2009 - K. Urbanová: Nálezy textilních fragmentů z lokality Streda nad Bodrogom. Předběžná zpráva. Slov. Arch. 57, 2009, 355-358.

Rukopis prijatý 23. 11. 2009

Recenzoval PhDr. Gabriel Fusek, CSc.

Abstract translated by PhDr. Ludmila Vaňková

Zusammenfassung übersetzt von Mgr. Michal Dvorecký

PhDr. Gabriel Nevizánsky, CSc.

Archeologický ústav SAV

Akademická 2

SK-940 21 Nitra

gabriel.nevizansky@savba.sk

Mgr. Jiří Košta

Národní muzeum v Praze

Václavské náměstí 68

CZ-115 79 Praha 1

jiri_kosta@nm.cz

Grabung eines altmagyarischen Reitergräberfeldes in Streda nad Bodrogom in den Jahren 1926 und 1937

Gabriel Nevizánsky - Jiří Košta

ZUSAMMENFASSUNG

Die Fundstelle befindet sich auf der auffälligen Anhöhe Bálványhegy, die mit der Kote 137 bezeichnet wird. Sie bildet eigentlich einen Bestandteil des südlichsten Ausläufers des Gebirges Zemplínske vrchy. Sie ragt nordöstlich vom Gemeindegebiet (Abb. 1). In der nicht weit entfernten Vergangenheit umfloss die Anhöhe der Fluss Bodrog.

Die ersten unprofessionellen Ausgrabungen auf der Fundstelle wurden in 1926 vom Stabskapitän J. Kukla durchgeführt, der angeblich zwei Gräber fand. Die erste professionelle Grabung auf der Fundstelle wurde erst 1937 von J. Neustupný und B. Svoboda, den MitarbeiterInnen des Nationalmuseums in Prag, durchgeführt. An den Ausgrabungen nahm auch Dr. Medvecký teil, der damals Mitarbeiter des Ostslowakischen Museums in Košice war. Im Laufe der Ausgrabungen wurden zwei altmagyarische Gräber freigelegt, das dritte Grab wurde später nach dem unprofessionellen Eingriff von J. Kukla zu Ende untersucht. Gleichzeitig wurden auch zwei Hügelgräber mit Brandritus freigelegt, die von J. Neustupný (1958) in die slawische Periode datiert wurden. Nach der Wiener Arbitrage im Jahr 1938 gehörte Streda nad Bodrogom zu Ungarn. Die archäologische Revisionsgrabung führten Mitarbeiter des Nationalmuseums in Budapest durch. Namentlich ging es um Gy. László und N. Fettich in Zusammenarbeit mit M. Malán, der für die anthropologischen Analysen zuständig war. Obwohl die tschechischen Archäologen angenommen haben, dass sie im Jahr 1937 das ganze Gräberfeld erforscht haben

(Neustupný 1938a), wurde diese Annahme bei den nachfolgenden archäologischen Aktivitäten ausgeschlossen. Den ungarischen Forschern gelang es, weitere neun Skelettgräber freizulegen (Erdélyi 1961-1962; László 1944, 361, Abb. 54). Bei der Nummerierung der entdeckten Gräber in Streda nad Bodrogom verwenden wir ihre ursprünglichen historischen Bezeichnungen. Um unnötige Probleme und Unklarheiten zu vermeiden, wird hinter den Grabnummern auch das Jahr ihrer Entdeckung (Freilegung) angeführt.

Die Grabfunde aus den ersten zwei Gräbern, die im Jahr 1926 entdeckt wurden, hat der Finder später dem Nationalmuseum in Prag geschenkt. (In dem Zuwachskatalog sind sie als Grab von Kukla I/1926 bzw. II/1926 erfasst.) Es ist fast sicher, dass das Grab I/1926 von J. Kukla nur teilweise freigelegt wurde. Seine Reste wurden erst 1937 untersucht und damals wurde der Torso des untersuchten Objekts provisorisch als Grab 3/1937 bezeichnet (Abb. 5; Taf. VII: 1-6).

Unter den untersuchten Gräbern in Streda nad Bodrogom ist das Reitergrab 2/1937 besonders auffällig. Obwohl es teilweise ausgeplündert wurde, gehört das Grab mit Reichtum und Zusammensetzung des Inventars zu den ersten zehn am prunkvollsten ausgestatteten Gräbern im oberen Theißgebiet. In der Grabgrube wurden insgesamt 95 gegossene vergoldete silberne Gegenstände unterschiedlicher Typen und Provenienz gefunden, wobei sich ihr Gesamtgewicht auf ca. 220,61 Gramm belief.

Was die Lage der Skelette in den in Streda nad Bodrogom entdeckten Gräbern angeht, stehen uns nur unvollständige Informationen zur Verfügung. Aus kurzen informativen Nachrichten von J. Neustupný (1938a; 1938b; 1938c) und B. Svoboda (1938, 141) haben wir erfahren, dass bei den Toten in allen drei Gräbern außer verschiedenen Pferdegeschirrbestandteilen auch Pferdeschädel mit Teilen von unteren Gliedmaßen vorhanden waren. Nach dem Plan des Grabes 1/1937 waren die Knochen des Reiters und des Pferdes verewählt und sie lagen nicht *in situ*. Anhand der Zeichnung kann rekonstruiert werden, dass die Reste des Pferdes mit gleicher Orientierung auf die linke Seite längs des Bestatteten gelegt wurden. Der Pferdeschädel wurde dabei in die westliche Richtung gerichtet (Taf. 1: 1a). Im Grab 2/1937 befand sich kein menschliches Skelett. Im östlichen Teil des Grabes, in der Nähe eines Steinkranzes lagen in anatomischer Lage Reste eines Pferdes, dessen Schädel in westlicher Richtung situiert war. Östlich hinter dem Nackenteil des Kopfs wurden die Endteile von Pferdefuß fast parallel nebeneinander gelegt. Es wird angenommen, dass der gleich orientierte Reiter rechts von den Pferdeknochen bestattet wurde (Abb. 4). Das später untersuchte Grab von Kukla (Grab I/1926), das auch unter der Bezeichnung 3/1937 bekannt ist, war schon zur Zeit der archäologischen Rettungsgrabung fast völlig destruiert. Bei den Steinen aus dem Kranz des Hügelgrabs wurden außer Steigbügel, einer Trense, einem Rasiermesser (Messer?), einem Zündstein, einem silbernen Blech nur zwei schlecht erhaltene Reste von zerquetschten Knochen gefunden (Abb. 5).

Wir verfügen über keinen Gesamtplan des Teils des Gräberfelds, das im Jahr 1937 erforscht wurde. Es wurde aber der Plan der untersuchten Nekropolis aus der Grabung im Jahr 1941 veröffentlicht, auf dem selbstverständlich nur Objekte eingetragen sind, die im Laufe der zweiten Grabungsphase entdeckt wurden (Abb. 3). In dem Fundbericht führen die ungarischen Forscher an, dass die Erdarbeiten im Jahr 1937 in der Nachbarschaft des Grabs 1/41 durchgeführt wurden (Erdélyi 1961-1962, 18). Das bedeutet, dass sich alle drei untersuchten Grabverbände sehr wahrscheinlich in der Nähe des nördlichen Rands des Gräberfelds befanden.

Zu einem ungewöhnlichen und besonderen Merkmal des Bestattungsritus in Streda nad Bodrogom gehört die Art und Weise der Bezeichnung von einigen Gräbern. Alle Forscher, die sich an der Freilegung von Skeletten beteiligten, haben konstatiert, dass fast über jedem Grab eine kontinuierliche Schicht von größeren und kleineren Steinen festgestellt wurde. Über den im Jahr 1937 untersuchten Gräbern befanden sich auf der Oberfläche sogar sichtbare angehäuften größere Bruchsteine, die am Umfang die auf die Kante gelegten Steine in Form eines Kranzes säumten (Abb. 2; László 1944, 33; Neustupný 1938a; 1938b, 35). In einigen Fällen wurde die Grabgrube direkt in den Felsenuntergrund gemeißelt.

Zu einem der am prächtigsten verzierten Bestandteil des Pferdegeschirrs aus dem Reitergrab 2/1937 gehörte der *Gorytos* - Köcher zur Aufbewahrung des Bogens in der Lage, die seinen sofortigen Einsatz ermöglichte. Die Beschläge, mit denen wahrscheinlich der vordere Teil des Lederköchers verziert war, sind in der Tafel III abgebildet. Zu einigen von ihnen gibt es bis jetzt keine Analogien (Taf. III: 1-3, 7, 8). Auch die Gürtelgarnitur aus dem untersuchten Grab war wahrscheinlich nicht vollständig. Der Gürtel war höchstwahrscheinlich mit den Beschlägen des Typs Čerdin verziert (Taf. V: 7-9). Die Verzierung von seitlichen Riemen bildeten kleine herzförmige Zierteile mit mehrfach lappenförmig ausgeschnittenem Umfang (Taf. V: 11-18) und eine schmale zungenförmig abge-

schlossene Riemenzunge, die im Unterschied zu den anderen aus Bronze hergestellt war (Taf. V: 19). Ein anderer schmaler Riemen war mit einer kleinen gegossenen Zier in Form einer menschlichen Maske verziert (Taf. VI: 1). Die Wurzeln dieses Motivs sind unserer Meinung nach in Sajan-Altaj-Gebiet zu suchen, besonders im Minusinsker Becken, nordwestlich der heutigen Mongolei (Fettich 1935, 58; Taf. XIX: 14; Koroľ 2008, 102, Abb. 22: 3, 15-17, 21-24).

Im Reitergrab 2/1937 war eine breite Skala von verschiedenen dekorativen Beschlägen vertreten, mit denen die Riemen des Pferdegeschirrs verziert waren (Taf. IV: 1-4, 9-11; V: 1-6; VI: 9). Zwei unikale silberne unterschiedlich große kreisförmige Beschläge (Phalaren) mit einem Durchmesser von ca. 30-38 mm bildeten wahrscheinlich die Verzierung des Halfters. In der Mitte befand sich eine kleine kreisförmige Öffnung, verziert waren sie auf der ganzen Oberfläche mit dem Motiv von dicht durchgehauten unregelmäßigen Ranken (Taf. IV: 3, 4). Von dem größeren Exemplar blieb nur eine Hälfte erhalten.

Der Halfter bzw. die Zügel, mit denen Zaum und Pferd gesteuert wurden, waren mit kleinen silbernen Nietten mit einem flachen kreisförmigen Kopf mit dem Motiv der stilisierten Rosette verziert (Taf. VI: 15). Aus dem Grab 2/1937 wurden insgesamt 18 Exemplare gerettet, ursprünglich kann es sich aber um eine größere Menge gehandelt haben.

Mit zwei größeren und mehr massiven silbernen blattförmigen Beschlägen war höchstwahrscheinlich der Brustriemen verziert. Die Beschläge hatten in der Mitte eine größere mandelförmige Öffnung, am Umfang waren sie mit stilisierten Palmetten verziert (Taf. IV: 1, 2). Zur verfolgten Kategorie von Funden gehört auch ein prächtiger Gegenstand aus dem Grab 2/1937. Es handelt sich um einen massiven und relativ schweren (33,76 Gramm) gegossenen silbernen Beschlag, der mit zwei Bündeln von plastischen Palmetten verziert war. Die eingetieften Teile sind auf einer Fläche kontinuierlich vergoldet, auf der anderen Seite ist ein negatives Ornament sichtbar (Taf. VI: 9). Wir nehmen an, dass mit dem angeführten unikalenen Beschlag entweder der Brust- bzw. der hintere Riemen verziert waren. Mit diesen Riemen war der Sattel auf dem Pferd fixiert. Die Anzahl der Exemplare des verfolgten Beschlags kann aber viel höher gewesen sein. Die nächste Analogie zu dem untersuchten Beschlag ist nämlich nicht im Karpatenbecken zu finden, sondern im Osten, in Kiew, auf dem Gräberfeld der militärischen Fürstengruppe bei dem sog. Goldenen Tor. Im Reitergrab 108, das noch im Jahr 1900 neben anderen prächtigen Funden (zweischneidiges Schwert, dessen Griffbelag mit Palmettenmotiv verziert war) gefunden wurde, wurden auch 12 gegossene vollständige Beschläge und Fragmente von weiteren acht vergoldeten gegossenen silbernen blattförmigen Beschlägen entdeckt (Karger 1958, 170, Taf. XIV). Diese Artefakte sind aus der typologischen und technologischen Sicht fast völlig analog zu den verfolgten Beschlägen aus Streda nad Bodrogom. Sogar das Verzierungsornament ist so ähnlich, dass ihre gemeinsame Herstellung in einer Werkstatt irgendwo in dem Gebiet von Kiew im Laufe des 10. Jh. angenommen werden kann. Auf jeden Fall muss aber konstatiert werden, dass die verfolgten Gegenstände aus dem Grab 108 in Kiew und der analogische Beschlag aus Streda nad Bodrogom gleichzeitig sind und ihre Genese in die erste Hälfte des 10. Jh. gelegt werden kann. In Osteuropa dauern sie länger an und sie können auch jünger sein (Fodor 1994, 53).

Einen Bestandteil der Halfterverzierung bildeten auch drei zungenförmige Riemenzungen mit ausgeprägt ausgetiefter und ziemlich stilisierter einfacher, gegeneinander abgewand-

ten Palmette mit einem Knoten in der Mitte (Taf. IV: 9-11). Zu dieser Kategorie von Ziergegenständen gehört wahrscheinlich auch die Dreiergruppe von relativ gebrauchten Beschlägen in Form einer hohen Lotosblume. Ihre Verzierung besteht aus einem Bündel von Palmetten, deren Blätter von der Mitte nach oben und unten wachsen (Taf. IV: 6-8).

Den wesentlichen Grund einer großen Variabilität von Zierelementen des Pferdegeschirrs bildet auch die sekundäre Verwendung von ursprünglichen Gürtelbeschlägen zur Verzierung von Halfterriemen bzw. Zügeln (*Révész* 1993, 365). Da die Gegenstände im Grab 2/1937, mit denen der Gürtel verziert war (Taf. V: 7-9), bereits definiert wurden, erfüllte die Serie von gleich gebrauchten dreieckigen Beschlägen mit dem Motiv der Spirale und der stilisierten Palmette wahrscheinlich eine andere Funktion (Taf. V: 1-6). Mit sechs gegossenen silbernen Ziergegenständen, von denen vier im unteren Teil mit einer ungefähr rechteckigen Öffnung versehen waren, waren Zügel bzw. Halfterriemen verziert.

Weniger solvente und in der gesellschaftlichen Hierarchie niedriger gestellte Individuen verzierten ihr Pferdegeschirr aus künstlicher Sicht mit unbedeutenden und handwerklich einfachen silbernen Schnipseln unterschiedlicher geometrischer Formen, die mit Hilfe von mehrfachen Befestigungsöffnungen auf dem Riemen befestigt waren. Diese Funktion erfüllte wahrscheinlich auch ein gebogenes dünnes silbernes kleines sechseckiges Blechstück mit drei Öffnungen, das im Grab 3/1937 entdeckt wurde (Taf. VII: 6). Ein kleines deformiertes silbernes rechteckiges Blechstück, das in den Ecken jeweils eine Öffnung hatte, wurde angeblich im Grab 2/1937 entdeckt (Taf. XI: 2). Die funktionalen Bestandteile des Pferdegeschirrs repräsentieren besonders eiserne Steigbügel, Trensen und Schnallen aus dem Bauchriemen, mit dem der Sattel festgehalten wird. Steigbügel wurden in jedem Grab entdeckt, immer in Paaren (Taf. I: 3, 4; VII: 1, 2; X: 7, 8), Steigbügel aus dem Grab 2/1937 sind verloren gegangen. Im Grab 1/1937 hatten beide Steigbügel auf den Trittf lächen 5 bzw. 8 kleine Öffnungen, die von der inneren Seite perforiert waren (Taf. I: 3, 4). Eine künstliche Öffnung befand sich auf dem Fund aus dem Grab II/1926 (Taf. X: 7). Steigbügel waren auch in allen Gräbern (jeweils ein Exemplar) vertreten, nur im Zusammenhang mit dem Grab II/1926 werden zwei Exemplare angeführt (Taf. I: 3; VII: 1, 2; X: 1, 2; XI: 5, 6).

Wie schon erwähnt wurde, wurden in dem reichsten Grab 2/1937 außer einer rhomboiden Pfeilspitze (Taf. XI: 4) keine weiteren Waffen gerettet. Zu der am häufigsten vorkommenden Waffe in den Gräbern aus Streda nad Bodrogom gehören Gegenstände, die mit dem Bogenschießen zusammenhängen (knöcherner Bogenbelag, eiserne Pfeilspitzen und eiserne Köcherskelette). Unter den Funden der verfolgten Kategorie von Funden sind fünf eiserne Pfeilspitzen von besonderer Bedeutung. Sie dienten zum Durchschlagen des Panzers und stammen aus dem Grab I/1926, das von J. Kukla entdeckt wurde (Taf. IX: 1-3, 5, 6). In allen Fällen geht es um Pfeilspitzen mit ausgeprägtem vierkantigem Blatt, das bis auf einen Fall ganz stark von dem Dorn kreisförmigen Querschnitts abgesetzt ist. Die kürzeste von ihnen hat eine Länge von 52,5 mm, sie hat auf dem prismenförmigen Blatt ausgeprägte, aber niedrige Flügel und ist mit einem kurzen Hals kreisförmigen Querschnitts versehen. Die längste von ihnen hat eine Länge von 132 mm. Am Ende ist der Dorn mit dem Motiv eines Tannenzweigs verziert (Taf. IX: 6). Zu der Mehrheit von den analysierten Pfeilspitzen gibt es Analogien in Osteuropa. Im Sinne der Klassifikation nach A. Medvedev (1966, 80, 83) stellen sie in drei Fällen den Typ 80 und in einem Fall wahrscheinlich den Typ 91 dar.

Die geläufigsten Pfeilspitzen mit flacher rhomboider Spitze sind im Fundbestand mit zwei Exemplaren vertreten. Eine Pfeilspitze mit beschädigter Schneide und abgebrochenem Dorn stammt auch aus dem Grab I/1926, das von J. Kukla entdeckt wurde. Die zweite ähnliche Pfeilspitze mit nicht erhaltener Spitze wurde angeblich im Grab 2/1937 entdeckt (Taf. XI: 4).

Das knöcherne Plättchen von dem mittleren Belag des Reflexbogens wurde bei einer Begehung festgestellt (Taf. VII: 7). Heutzutage ist es nicht mehr möglich, seine primäre Lage festzustellen, obwohl bestimmte Indizien angedeutet haben, dass es ursprünglich aus dem Grab 2/1937 stammt.

Auf dem untersuchten Gräberfeld kamen auch Reste vor, die aus organischem Material hergestellt wurden. Ihre Verfestigungsteile (Skelett) wurden aus Eisen hergestellt. Unter den erfassten Gegenständen in Prag befindet sich eine hohe Anzahl von eisernen Fragmenten in Form eines Stäbchens, gleichzeitig lassen sich dort Fragmente eines eisernen Rings bzw. Fragmente von Nieten und Nägeln feststellen und in der Sammlung befinden sich amorphe Stücke von korrodiertem Blech. Wir nehmen an, dass die bereits angeführten Fragmente höchstwahrscheinlich vom Köcherskelett stammten. Bei unprofessioneller Grabung und Deponierung im Jahr 1926 wurden sie wahrscheinlich weiter gebrochen und so ist es heutzutage nicht mehr möglich, Konstruktionsdetails zu rekonstruieren. Gegenstände der angeführten Kategorie waren laut Bestandsliste vor allem im Grab I/1926 (Taf. IX: 15), II/1926 bzw. im Grab 2/1937 vorhanden.

Mit der Fixierung des Köchers an den Gürtel hängen ohne Zweifel auch zwei eiserne Riemenverteiler zusammen, die aus einem Ring mit zwei verdoppelten Befestigungsstreifen bestehen (Taf. IX: 18, 19). Sie stammen aus dem Grab I/1926 und können für ein Artefakt gehalten werden, das zum ältesten Horizont der Denkmäler gehört.

In der Kategorie der Schlagwaffen gibt es den unikalsten Fund einer Eisenaxt hybriden Typs, die ungefähr in der Mitte des Blattes mit einem kreisförmigen Loch mit einem Durchmesser von 3 mm versehen ist (Taf. X: 3). Aus typologischer Sicht geht es um die hybride Form einer Breitaxt und einer Streitaxt, sog. Fokoš mit ungewöhnlich breiter Schneide und langem Nackenaufsatz. Der Körper ist bei der Öffnung für den Aufsatz in beiden Seiten lappenartig verbreitet. Auf beiden Seiten des Halses, gleich bei den Lappen, befinden sich drei parallel verlaufende senkrechte plastische Rippen.

Im untersuchten Fundverband sind keine Funde von Schmuck vertreten. Im devastierten Grab 1/1937 befand sich unter dem geretteten Inventar ein silberner zweiteiliger Beschlag mit blattförmigem Anhänger. Der untersuchte Gegenstand lag nicht *in situ*, aber unter den verwühlten Menschenknochen im Bereich des Beckens.

Zu den typischen Ziergegenständen des Frauenhemds gehören auch vier gegossene silberne Beschläge rhomboider Form, die im Zuwachskatalog des Nationalmuseums in Prag unter den Funden aus dem Grab 2/1937 angeführt werden (Taf. VI: 13, 14, 16-17). Wir nehmen an, dass in diesem Fall bei der Bestandsaufnahme ein Fehler passiert ist und die angeführten Gegenstände höchstwahrscheinlich aus der Grabung von J. Kukla in 1926 stammen. Es wird aber nicht einmal die Möglichkeit ausgeschlossen, dass die rhomboiden Beschläge zwar im Laufe der Grabung im Jahr 1937 gefunden wurden, aber aus einem anderen, früher zerstörten bzw. devastierten Grab stammen. Unter den gleichzeitigen beglaubigten Fundverbänden kamen die bereits angeführten Artefakte in keinem der Fälle in einem männlichen Grab vor.

In Streda nad Bodrogom lagen im Grab 1/1937 unter den verwühlten menschlichen Knochen zusammengerollte, gebogene und unterschiedlich deformierte schmale silberne Streifen, die ganz grob von einem dünnen flachen Blech abgeschnitten wurden. Einige von ihnen waren an den Enden perforiert (Taf. II: 1, 3-9).

Zu den Funden täglichen Gebrauchs gehören nicht besonders zahlreich vorkommende typologisch unterschiedliche Typen von Artefakten. Aus der untersuchten Sammlung gehören hierher Gegenstände zum Anzünden von Feuer (ein eiserner Feuerstahl und ein Zündstein) und ein Messer (ein Rasiermesser).

Ein aus Obsidian hergestellter Feuerstahl wurde im Grab 3/1937 gefunden (Taf. VII: 4). Unter den geretteten Funden aus dem oben angeführten Grab wird zwar kein Feuerstahl angeführt, aber unter den Gegenständen aus dem Grab von Kukla I/1926 ist eine große Menge von Eisenfragmenten zu finden, die diese Funktion erfüllen konnten. Im südöstlichen Teil des zu Ende untersuchten Grabes 3/1937 wurde in der Nähe des Randes der Grabgrube u.a. auch ein eisernes Rasiermesser (Messer) mit gerader schmaler Klinge und langem Dorn entdeckt, wobei der Dorn in einem bleiernen Griff eingesetzt war (Taf. VII: 5). Messer in altmagyarischen Gräbern hatten in der Regel hölzerne Griffe, sehr selten kommen aber auch knöcherne Griffe vor (*Istvánovits 2003, 330; Kiss, A. 1983, 207*). Das untersuchte Artefakt mit bleiernem Griff gehört zu den unikalen Funden im untersuchten Milieu. Andere aus Blei hergestellte Gegenstände in Grabverbänden des angeführten Volkes stellen keine Besonderheit dar.

Die Funktion von Schnallen und Ringen kann infolge der fehlenden detaillierten Geländedokumentation nicht mehr bestimmt werden. Größere Eisenschnallen stammen in der Regel aus dem Bauchriemen, mit dem der Sattel auf dem Rücken des Pferdes fixiert wurde (Taf. IX: 17, 20, 22). Zwei solche Exemplare wurden im Grab I/1926 gefunden. Die leierförmige eiserne Schnalle, die unter den Funden von J. Kukla aus dem Grab I/1926 zu finden ist (Taf. IX: 13) kann zum Aufhängen des Köchers an den Gürtel gedient haben. Eine ähnliche multifunktionale Bedeutung hatten in den Gräbern auch eiserne Ringe (Taf. X: 4-6; XI: 1). Auf der einen Seite wurden mit Hilfe von ihnen verschiedene hängende Bestandteile der Hirten- bzw. Kampfausrüstung an den Gürtel fixiert. Es sind aber auch Fälle bekannt, wenn einfache eiserne Ringe die Funktion einer einfachen Schnalle erfüllt haben. Durch die Schnallen wurden Gürtelenden durchgezogen.

Unter den abgegebenen Gegenständen aus dem Grab von Kukla I/1926 befinden sich auch vier Fragmente von goldenen Ringen bzw. Folien (Taf. IX: 7-10), die ursprünglich zu der Verzierung von mehr wertvollen Gegenständen gehörten. Sie verzierten vielleicht auch Hüllen bzw. Scheiden von prächtigen bzw. Luxusprodukten, die im untersuchten Grab ursprünglich existierten, aber in die öffentliche Sammlung nicht mehr geraten sind. Das untersuchte Grab kann aber auch noch in der Vergangenheit zerstört bzw. ausgeplündert worden sein, kurz nach dem Untergang der Bestattungen auf der Fundstelle.

Silberne an einigen Stellen gehämmerte römische Münzen aus dem Grab I/1926 wurden in der Vergangenheit in einem kurzen informativen Bericht von *R. Turek (1961)* veröffentlicht. Aus funktionaler Sicht wurden sie für den Bestandteil einer Halskette gehalten. Unserer Meinung nach waren mit ihnen eher Riemen eines Pferdegeschirrs bzw. der Gürtel eines Bestatteten verziert. Die einzelnen Münzen wurden auf einer Seite durch Hämmern zur passenden viereckigen Form bearbeitet, auf der anderen Seite wurden sie ein- oder

zweimal perforiert. Dann wurden sie an den Riemen befestigt. Nach der Bestimmung des genannten Autors geht es um Denare. Die wurden von Marcus Iulius Philippus (244-249); Gallienus (253-268); Publius Licinius Valerianus (253-260); Herennia Etruscilla, Ehefrau von Decius (248-251) und Salonina, Ehefrau von Gallienus (253-268) geprägt. Außer fünf römischen Denaren wurden im Grab noch weitere vier aus silbernen Münzen sekundär angefertigte Artefakte entdeckt, die aber auch aus gleichzeitigen westeuropäischen Denaren bzw. aus osteuropäischen Dirhems angefertigt werden konnten.

Aus typologischer Sicht wurde ein unikales Gefäß im Grab 1/1937 entdeckt. Es wurde in der vertikalen Lage links von dem Kopf des Toten entdeckt. Ein graubrauner doppelhenkeliger schmaler Topf mit niedrigem trichterförmig ausladendem Hals hatte auf der Schulter kleine gegenüber stehende Ösen mit horizontaler Öffnung und in der Mitte waren sie mit einer vertikalen Rinne versehen. Das Gefäß ist ungefähr im mittleren Drittel mit einem Bündel von flachen niedrigen Wellen und schmalen ungeraden Umlauflinien verziert. Auf dem geraden Boden befindet sich ein unauffälliges Töpferzeichen in Form von Strahlen im doppelten unvollständigen Ring (Taf. VIII: 1). Ein weiteres Keramikartefakt aus Streda nad Bodrogom ohne nähere Fundumstände wurde auch im Jahr 1937 gewonnen (Taf. VIII: 3).

Auf nahe genetische Beziehungen des Gefäßes aus dem Grab 1/1937 aus Streda nad Bodrogom mit der Saltovo-Keramik wies als erster *J. Eisner (1966, 166)* hin, später wies darauf *K. Mesterházy (1975, 109)* hin.

Im Verbreitungsgebiet der Saltovo-Majaki-Kultur findet man Analogien sogar zum Töpferzeichen auf dem Gefäß aus dem Grab 1/1937 (*Čebotarenko 1990, Taf. 6: links oben*).

Auch dank der Forschungsaktivitäten von Mitarbeitern aus verschiedenen Institutionen der ehemaligen Tschechoslowakei und aus Ungarn wurde im Kataster der Gemeinde Streda nad Bodrogom in der Lage Bálványhegy das sog. klassische Großfamilien-Gräberfeld eines altmagyarischen Ethnikums aus der ersten Hälfte des 10. Jh. freigelegt. Wir verfügen leider über keine verlässlichen Informationen über das genaue Ausmaß der untersuchten Fläche. In der Fachliteratur beläuft sich die Anzahl der entdeckten Gräber auf 13. In den Sammlungen des Nationalmuseums in Prag, des Ostslowakischen Museums in Košice und des Nationalmuseums in Budapest sind aber auch Funde ohne nähere Fundumstände zu finden, die fast mit Sicherheit aus weiteren devastierten Gräbern stammen. Die Mindestanzahl der festgestellten Gräber auf der Nekropolis kann mit der Formel 17 ausgedrückt werden.

Auf jeden Fall fällt das Grab 2/1937 auf, das sich als Hauptlingsgrab definieren lässt. Besonders auffällig sind Zusammensetzung des Inventars, besonderer Reichtum von vergoldeten silbernen Beschlägen (Gesamtgewicht von ca. 220 Gramm) und Anwesenheit von Attributen, die eine bedeutende gesellschaftliche Stellung andeuten. Obwohl das Grab in der Vergangenheit mehrmals teilweise devastiert bzw. ausgeplündert wurde, gehört es mit seinem Reichtum zu den ersten zehn gleichzeitigen Fundverbänden aus dem oberen Theißgebiet. Zur verfolgten Kategorie gehören noch vereinzelte Grabverbände von Magnaten aus Geszteréd und Zemplín und Hauptlingsgräber aus Großfamilien-Gräberfeldern in Eperjeske, Karos II, Karos III, Kenézlő, Tarcal und Rakamaz (*Révész 1994b*). Eine ungewöhnliche Anhäufung von reich ausgestatteten Gräbern und Reitergräberfeldern in der Region Medzibodrožie (ung. Bodrogköz) und in der nahen Umgebung führte uns zur Überlegung,

dass ein Machtzentrum mit einem Großfürsten an der Spitze eben irgendwo im oberen Theißgebiet existierte. Eben auf den Gräberfeldern, wo sich Häuptlingsgräber befinden, wurden bedeutende Würdenträger, militärische Elite des Fürstengefolges - (Suite) bestattet. Es ist wahrscheinlich kein Zufall, dass alle bedeutenden Nekropolen auf einmal im Laufe der zweiten Hälfte des 10. Jh. untergehen. In dieser Zeit kommt es nämlich infolge des Kampfs um die Macht zur Verschiebung des Großfürstenzentrums in den Westen, wahrscheinlich in das Gebiet zwischen dem heutigen Buda, Székesfehérvár und Esztergom (*Révész 1996a*, 193-206).

Der Häuptling im Grab 2/1937 in Streda nad Bodrogom wurde mit wichtigen Machtattributen bestattet, zu denen ohne Zweifel auch ein Goryt und eine mit Beschlägen verzierte Tasche gehören. Auf der anderen Seite gerieten aus dem angeführten Grab in die öffentlichen Sammlungen außer einer Pfeilspitze keine Waffen. Das bedeutet aber nicht, dass sie in der ursprünglichen Ausstattung fehlten. Dem Toten mit den verfolgten Machtattributen gehörte ein Säbel, dessen Griff und Scheide mit silbernem oder goldenem Blech bzw. mit einem Beschlag verziert war. Es ist sehr wahrscheinlich, dass die gerollten goldenen Streifen, die als Funde aus dem Grab von Kukla I/1926 angeführt werden, ursprünglich aus dem Grab 2/1937 stammten. Schließlich wurden ein Säbel mit einem Bogen, Pfeilen, mit einem Köcher und eine mit Beschlägen verzierte Tasche zum Beispiel im Grab 3/1941 gefunden (*Erdélyi 1961-1962*, 24, Abb. 11, 12a). In Streda nad Bodrogom waren Waffen (ein Bogen, Pfeile bzw. eine Kampfaxt) auch in den Gräbern 2/1941 und 5/1941 vorhanden.

Einen ganz interessanten Teil von silbernen Beschlägen aus dem verfolgten Grab stellen Gegenstände dar, zu denen bis jetzt keine oder sehr wenige Analogien existieren. Sie kommen dann in einem stark begrenzten Raum des oberen Theißgebiets vor. In einigen Fällen geht es um Gegenstände mit ausgezeichneter Qualität des damaligen Kunsthandwerks, die wahrscheinlich in der nahen zentralen Werkstatt angefertigt wurden. Die damaligen geschickten Metallgießer und Schmiede stellten Erzeugnisse aus Edelmetallen besonders auf die Bestellung des Fürstenhofs bzw. seiner untergeordneten militärischen Elite her. Der Rohstoff zur Herstellung von dieser besonders großen Menge von Kunstgegenständen stammte aus militärischen Raubzügen und Ausfällen, die vor allem in Westeuropa unternommen wurden. Geführt und organisiert wurden sie von der damaligen militärischen Elite mit ihren Reitereinheiten. Auf diese Raubzüge und Ausfälle ist auch die Existenz von einer relativ großen Menge von silbernen Gegenständen und Münzen in den untersuchten Gräbern zurückzuführen. Einige Führer und ein Teil von den Soldaten ruhten nach physisch anspruchsvollen Aktivitäten auf den Reitergräberfeldern im untersuchten Gebiet aus.

In der Sachkultur, die auf dem Gräberfeld in Streda nad Bodrogom freigelegt wurde, sind Gegenstände vertreten, die ihre Wurzeln und Analogien in Osteuropa haben (Keramik, Beschläge in Form einer menschlichen Maske, Gürtelbeschläge des Typs Čerdin, große blattförmige Beschläge verziert mit

Palmetten). Es wird angenommen, dass sie zu den Denkmälern der ersten Generation der alten Magyaren gehören. Die Mehrheit des Inventars wurde schon in der neuen Heimat, in den Werkstätten im oberen Theißgebiet, hergestellt. Auf der anderen Seite sind auf dem Gräberfeld keine Gegenstände vorhanden, die eindeutig und nur in die zweite Hälfte des 10. Jh. datiert werden könnten. Zum Schluss kann deshalb konstatiert werden, dass auf dem untersuchten Gräberfeld höchstwahrscheinlich Angehörige der ersten zwei Generationen der altmagyarischen Bevölkerung bestattet wurden. Zu dieser Bevölkerung gehörte vor allem die militärische Führungsschicht des Fürstengefolges mit den nächsten Familienmitgliedern, mit Dienstpersonal und Verwandten. Es kann deshalb nicht ausgeschlossen werden, dass ein Teil der Bevölkerung in Streda nad Bodrogom eine Vasallenbeziehung zum „Fürsten“ hatte, der in einem Einzelgrab in nicht weit entferntem Zemplín bestattet wurde.

Angeichts der markanten und auffälligen Anwesenheit von altmagyarischen Reitergräberfeldern aus dem 10. Jh. im nördlichen Teil von der Region Medzibodrožie (ung. Bodrogköz) war die Frage der Existenz von Nekropolen des sog. einfachen Volkes infolge der unausgewogenen Forschungsaktivität in der Vergangenheit bis zu einem gewissen Maße auch ziemlich verzerrt (Abb. 12). In einigen Studien wurde ziemlich vorsichtig die Annahme über die Abwesenheit von Gräberfeldern des einfachen Volkes im 10. bzw. in der ersten Hälfte des 11. Jh. ausgesprochen. Man ging dabei von der hypothetischen Annahme aus, dass die Menge des altmagyarischen einfachen Volks in den Karpatenbecken über die karpatischen Pässe in Siebenbürgen kamen und das flache Gebiet der Ostslowakei erst später besiedelt wurde (*Točík 1973*, 352; 1979, 76; 1987, 228). In der untersuchten Region sind bis jetzt 16 Nekropolen aus dem 10.-11. Jh. erfasst. Fast die Hälfte der Fundstellen stellen Reitergräberfelder dar, auf denen die Angehörigen der sog. mittleren Schicht der altmagyarischen Gesellschaft bestattet wurden (Biel, Čierna nad Tisou, Dobrá, Somotor, Teil Věč, Svinice, Streda nad Bodrogom und Veľký Kamenec). Auf der anderen Seite sind ziemlich zahlreich auch Fundstellen vertreten, die zur Kategorie der sog. Gräberfelder des einfachen Volkes (des Stils von Bijelo-Brdo) gehören, z. B. Hraň, Rad - 2 Lagen, Somotor, Strážne, Svätá Mária und Zemplín - 2 Lagen. Die Mehrheit der angeführten Fundstellen wurde in der Vergangenheit leider nicht archäologisch untersucht bzw. es wurden nur unsystematische Grabungen durchgeführt (Rad, Lage Cseleldhomok, Somotor, Zemplín, Lagen Kertalja und Várhegy). Da uns auf dem Gebiet der Ostslowakischen Ebene kein einziges erforschtes Gräberfeld zur Verfügung steht, halten wir die Annahmen über die Ankunft des einfachen Volkes für übereilt und vorzeitig (Taf. XII). Da das Verhältnis der verfolgten zwei Kategorien von Gräberfeldern in Zukunft wahrscheinlich nicht mehr schwanken wird, lässt sich der Zweifel durch unsere repräsentativen Untersuchungen der schon existierenden bzw. neu entdeckten Nekropolen des einfachen Volkes bestätigen bzw. präzisieren.

Abb. 1. Streda nad Bodrogom. Geographische Lage der Fundstelle (schwarzer markierter Kreis).

Abb. 2. Streda nad Bodrogom, Lage Bálványhegy. Angehäufte Steine über den Gräbern. Skizze von Nándor Fettich aus dem Jahr 1939 (nach *Szarka 2003*).

Abb. 3. Streda nad Bodrogom. Plan des Gräberfeldes aus der Grabung im Jahr 1941 (nach *Erdélyi 1961-1962*).

Abb. 4. Streda nad Bodrogom. Plan des Reitergrabs 2 aus der Grabung im Jahr 1937.

Abb. 5. Streda nad Bodrogom. Plan der Reste von dem nicht zu Ende untersuchten Grab 3 im Jahr 1937. 1, 2 - Steigbügel; 3 - Rasiermesser (Messer?); 4 - Trense; 5 - kleine silberne Blechteile; 6 - zerquetschte Knochen; 7 - Zündstein.

Abb. 6. Streda nad Bodrogom. Rekonstruktion der mit Beschlägen verzierten Tasche aus dem Grab 3/1941 (nach *László 1944*).

Abb. 7. Streda nad Bodrogom. Beschläge aus der Tasche aus dem Grab 3/1941.

Abb. 8. Streda nad Bodrogom. Beschlag in Form eines Fuchskopfs aus dem Grab 3/1941.

Abb. 9. Rekonstruktion des Goryts (nach Révész 1996a).

Abb. 10. Karos II, Grab 52. Rekonstruktion der Tracht und der Ausrüstung (nach Révész 1996a).

Abb. 11. Streda nad Bodrogom. Zierelemente auf dem Kragen des Frauenhemds aus dem Grab 4/1941.

Abb. 12. Gräberfelder 10.-11. Jahrhundert im nördlichen Teil der Region Medzibodrožie (ung. Bodrogköz) und in der nahen Umgebung. 1 - Biel; 2 - Čierna nad Tisou; 3 - Dobrá; 4 - Hraň; 5 - Rad; 6 - Somotor; 7 - Strážne; 8 - Svinice; 9 - Streda nad Bodrogom; 10 - Svätá Mária; 11 - Veľký Kamenec; 12 - Zemplín. Legende: a - Gräber und Gräberfelder des gemeinen Volkes; b - Reitergräber und Gräberfelder.

Taf. I. Streda nad Bodrogom, Bez. Trebišov, Grab 1/1937. 1a, 1b - Plan des Grabs in verschiedenen Tiefen; 2-4 - Bestandteile des Pferdegeschirrs. Maßstab: a - 1a, 1b; b - 2-4.

Taf. II. Streda nad Bodrogom, Bez. Trebišov, Grab 1/1937. Gewandzier.

Taf. III. Streda nad Bodrogom, Bez. Trebišov, Grab 2/1937. Beschlag aus dem Goryt.

Taf. IV. Streda nad Bodrogom, Bez. Trebišov, Grab 2/1937. Beschläge aus den Riemen des Pferdegeschirrs.

Taf. V. Streda nad Bodrogom, Bez. Trebišov, Grab 2/1937. 1-6, 10 - Zierelemente auf den Riemen des Pferdegeschirrs; 7-9, 11-19 - Gürtelzier.

Taf. VI. Streda nad Bodrogom, Bez. Trebišov. 1- 11, 15 - Funde aus dem Grab 2/1937; 12-14, 16, 17 - Funde aus dem zerstörten Frauengrab.

Taf. VII. Streda nad Bodrogom, Bez. Trebišov. 1-6 - Funde aus dem Grab 3/1937; 7-9 - Gegenstände in den gestörten Gräbern. Maßstab: a - 1-3, 6, 7; b - 4, 5, 8, 9.

Taf. VIII. Keramik aus altmagyarischen Gräbern. 1 - Streda nad Bodrogom, Grab 1/1937; 2 - Čierna nad Tisou; 3 - Streda nad Bodrogom, Lesefunde aus dem Jahr 1937; 4 - Biel.

Taf. IX. Streda nad Bodrogom, Bez. Trebišov. 1-13, 15-22 - Funde aus dem Grab von Kukla I/1926; 14 - Fund aus dem Grab von Kukla II/1926.

Taf. X. Streda nad Bodrogom, Bez. Trebišov. Funde aus dem Grab von Kukla II/1926.

Taf. XI. Streda nad Bodrogom, Bez. Trebišov. 1-6 - Funde aus dem Grab 2/1937; 7 - Lesefunde aus dem Jahr 1941. Maßstab: a - 1-4, 7; b - 5, 6.

Taf. XII. 1 - Rad, Situationsplan der Gräberfelder; 2-8 - unveröffentlichte Funde aus dem 10.-11. Jh. aus der Ostslowakischen Ebene (2, 3 - Hraň; 4-6 - Rad; 7, 8 - Veľký Kamenec).

Taf. XIII. Streda nad Bodrogom, Bez. Trebišov. Münzen aus dem Grab von Kukla I/1926.

Taf. XIV. Streda nad Bodrogom. Silberbeschläge aus dem Grab 2/1937. Natürliche Größe.

Taf. XV. Streda nad Bodrogom. Silberbeschläge und eine Bronzeriemenzunge aus dem Grab 2/1937. Natürliche Größe.

Taf. XVI. Streda nad Bodrogom. Silberfundstücke aus dem Grab 2/1937. Natürliche Größe.

NÁLEZY TEXTILNÍCH FRAGMENTŮ Z LOKALITY STREDA NAD BODROGOM

Předběžná zpráva

KRISTÝNA URBANOVÁ

Finds of Textile Fragments from the Streda nad Bodrogom Site. Preliminary Report. Archaeological textiles belong in Central European Area to uncommon findings. Thanks to the corrosion processes, some small pieces of textiles with various structures have preserved on several metal objects from graves from Streda nad Bodrogom until today. The Collection from National Museum contains also three ring-shaped fragments of textile from Streda nad Bodrogom (tomb I - 1/1926). The textiles are in good condition, except of the signs of mechanical damage. The more detailed textile research established the type of the fabric - *samitum* - weft-faced compound weave. It is the type of silk fabric, employing a main warp, a binding warp, and a weft composed of two or more series of threads, usually of different colours. *Samitum*, which was produced in the Near East, belonged to the imported goods, connected with the social elite.

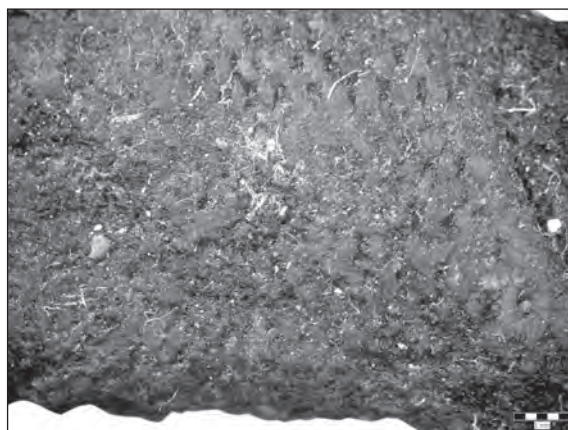
Key words: South-eastern Slovakia, first half of the 10th century, ancient Hungarians, graves, textiles, *samitum*.

Nálezy archeologických textilií na území střední Evropy, kde zpravidla nebývají specifické půdní podmínky vhodné k uchování organického materiálu, patří k vzácným jevům. Většinou se setkáváme s miniaturními fragmenty nebo drobnými otisky tkanin, a to nejčastěji na kovových předmětech (*Mitschke 2001*) nebo keramice. Výjimečně se za příznivých podmínek dochovávají drobné útržky vlastních tkanin o šířce i délce pouhých několika centimetrů (*Bravermanová/Březinová/Urbanová, v tisku*). Předměty organického původu, které se v době rozvoje koroze nacházely v těsné blízkosti kovového předmětu, se zachovávají zpravidla ve třech různých formách - jako zbytky vlastního organického materiálu, jako zmineralizovaná forma původního organického materiálu (tzv. pseudomorfa), nebo jako otisk vnějšího povrchu původního organického předmětu v korozních vrstvách (*Peška/Králík/Selucká 2006*, 5, 38). Jedná se o nejčastější typ nálezů organického původu (textil, kůže, dřevo) na území střední Evropy, který se rozšiřuje s rozvojem výroby kovu a spolu se zařazením kovových předmětů (železo, bronz, barevné kovy, občas stříbro) do hrobového inventáře. Na několika předmětech z nálezového souboru se právě díky korozním procesům železa zachovaly drobné kusy tkanin různých vazeb, které byly podrobeny textilně-technologickému rozboru. Stav dochování těchto tkanin je různý - od snadno čitelných struktur po narušené a mechanicky poškozené textilie s nezřetelnou vazbou (obr. 1; 2).

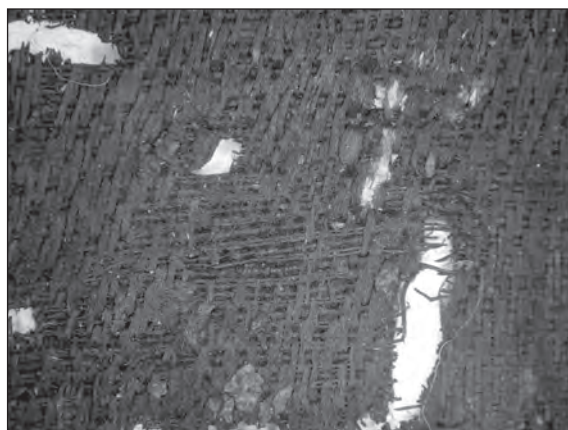
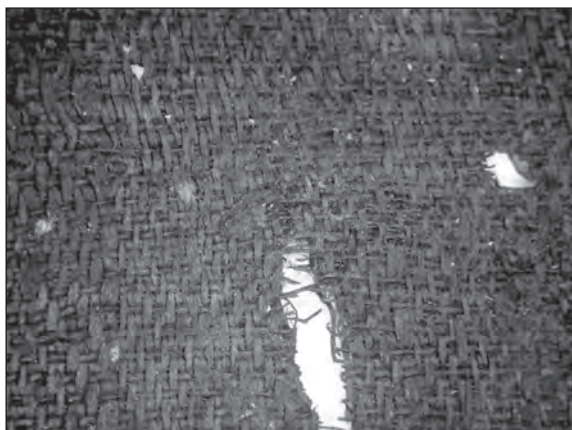
Nálezy z lokality Streda nad Bodrogom byly podrobeny průzkumu na odborném pracovišti Oddělení prehistorie a protohistorie Národního muzea v Praze a v laboratořích Restaurování starého textilu na Pražském hradě¹. Textilní technologický rozbor byl vytvořen na základě mikroskopického snímkování monokulárními mikroskopy Olympus SZX9 (se zvětšením 6,3-50x), Olympus SZX10, digitálním fotoaparátem Olympus a následně vyhodnocený pomocí programu Quick Photo Camera 2 (v tomto programu také proběhla potřebná měření). Určení textilní suroviny proběhlo pomocí mikroskopického snímání na binokulárním mikroskopu Olympus. Výsledné zprávy jsou uloženy v Oddělení prehistorie a protohistorie Národního muzea v Praze (*Urbanová 2009*). Detailní rozbor bude publikován v průběhu roku 2010.

Zcela unikátní jsou však nálezy samostatně dochovaných textilií. V souboru předmětů byly nalezeny tři drobné kruhově střižené fragmenty textilu složité vazby, do velikosti 5 cm (inv. č. H1-119016 až H-119018). Všechny pocházely z hrobu I - 1/1926. Byly mechanicky odděleny od povrchu kovového předmětu, ke kterému byly pravděpodobně přikrodovány (patrně zabarvení patinou), a chemicky ošetřeny. Způsob konzervace, která byla provedena patrně v průběhu druhé poloviny 20. století, se, bohužel, z důvodu neexistujících restaurátorských zpráv, nepodařilo zjistit. Tkaniny jsou v poměrně dobrém stavu, místy jeví pouze známky mechanického poškození - roztržení, prodření apod.,

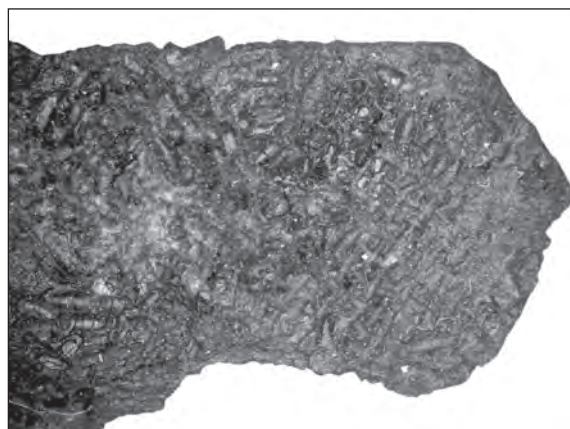
¹ Děkuji za zpřístupnění PhDr. Mileně Bravermanové. Za konzultace také děkuji PhDr. Heleně Březinové, PhD., z ARÚP AV ČR, v. v. i.

Obr. 1. Streda nad Bodrogom. Korozními procesy dochovaný fragment tkaniny utkané v plátnové vazbě na kování (inv. č. H1-118988) - pohled na zachovalou vazbu (napravo) a rozrušenou strukturu - otisky spodních stran nití (nalevo).
Foto K. Urbanová.

Obr. 2. Streda nad Bodrogom. Detailní pohledy na rubovou (vlevo) a lícovou (vpravo) stranu tkaniny (inv. č. H1-119016), *samitum*. Na lícové straně tkaniny pohled na poškození útkových nití. Díky tomuto poškození je vidět hlavní - zdvojená osnova. Foto K. Urbanová.

Obr. 3. Streda nad Bodrogom. Korozí železa dochovaný kus textilie - pravděpodobně *samitum* (inv. č. H1-119072).
Foto K. Urbanová.

kteřé jsou však původní, nikoliv recentní. Současné hnědavé zbarvení je dáno působením půdních kyselin a korozních procesů, originální barva je neznámá.

Při bližším zkoumání zmíněných textilních fragmentů se ukázalo, že se jedná o *samitum* (obr. 3), typ hedvábné tkaniny, která je tvořena hlavní osnovou, vaznou osnovou a nejméně dvěma systémy útků, častěji různých barev. Hlavní osnova odděluje útek na lícové straně od ostatních, které zůstávají na rubu. Vazná osnova váže útky *per passée*. Celý povrch je poté pokryt flotujícími útky, které hlavní osnovu zcela zakrývají. Při tkaní základ i vzor vznikají současně (CIETA 1964, 58;

1979, obr. 68; 69). Tkanina z hrobu I - 1/1926 byla pravděpodobně bez vzoru, ovšem vzhledem k velikosti fragmentu nelze vzorování zcela vyloučit. *Samitum* vyráběné na Blízkém Východě patřilo k luxusnímu dovoznímu artiklu a bylo úzce spjato s prostředím nobility. V Čechách jej známe například z prostředí Pražského hradu (*Bravermanová/Březinová/Urbanová, v tisku*).

Vzhledem k drobnosti fragmentů je původní funkce většiny tkanin neurčitelná - pravděpodobně se jednalo o součásti oděvů zemřelého z oblasti pasu či pánve (nalezeno u opasku), anebo o část oděvních funkčních doplňků (obaly, váček na předměty aj.).

LITERATURA

- Bravermanová/Březinová/Urbanová, v tisku* - M. Bravermanová/H. Březinová/K. Urbanová: Metodika výzkumu archeologických textilních nálezů. Arch. Rozhledy, v tisku.
- Mitschke 2001* - S. Mitschke: Zur Erfassung und Auswertung archäologischer Textilien an korrodiertem Metall. Eine Studie zu ausgewählten Funden aus dem Gräberfeld von Eltville, Rheingau-Taunus-Kreis (5.-8. Jh. n. Chr.). Kleine Schriften 51. Marburg 2001.
- Peška/Králík/Selucká 2006* - J. Peška/M. Králík/A. Selucká: Rezidua a otisky organických látek v korozních produktech mědi a jejích slitin. Pam. Arch. 97, 2006, 5-46.

- Urbanová 2009* - K. Urbanová: Textilně-technologické rozborů tkanin z lokality Streda nad Bodrogom (uloženo bez č. j. v Oddělení prehistorie a protohistorie NM v Praze). Praha 2009. Nепublikováno.

Prameny

- CIETA 1964* - Centre International d'Etude des Textiles Anciens. Vocabulary of Technical Terms, Fabrics. Lyon 1964.
- CIETA 1979* - Centre International d'Etude des Textiles Anciens. Tracés techniques. Lyon 1979.

Rukopis přijatý 18. 1. 2010

Recenzoval Mgr. Tereza Štolcová

Abstract translated by author

Zusammenfassung übersetzt von Mgr. Michal Dvůřecký

Mgr. Kristýna Urbanová

Národní muzeum Praha

Oddělení prehistorie a protohistorie

Václavské náměstí 68

CZ-115 79 Praha 1

urbanova-kristyna@post.cz

Funde von Gewebefragmenten aus der Fundstelle Streda nad Bodrogom

Vorläufiger Bericht

Kristýna Urbanová

ZUSAMMENFASSUNG

Funde von archäologischen Geweben auf dem Gebiet von Mitteleuropa gehören zu seltenen Erscheinungen, da es sich um ein Gebiet handelt, auf dem in der Regel keine günstigen Bedingungen zur Erhaltung von organischen Stoffen vorhanden sind. Wir werden meistens mit sehr kleinen Fragmenten oder kleinen Abdrücken von Geweben konfrontiert. Am häufigsten handelt es sich um die Abdrücke auf Metallgegenständen oder auf Keramikfunden. Sehr selten lassen sich unter günstigen Bedingungen kleine Gewebefragmente finden, deren Breite oder Länge sich aber nur auf einige Zentimeter beläuft.

Auf einigen Gegenständen aus der Fundkollektion aus Streda nad Bodrogom erhielten sich infolge von Korrosionsprozessen des Eisens kleine Stücke von Geweben unterschiedlicher Strukturen. Ganz besonders sind aber Funde von einzeln erhaltenen Geweben.

In der Sammlung von Funden wurden drei kleine, kreisförmig geschnittene Fragmente von Geweben komplizierter Struktur bis zur Größe von 5 cm entdeckt. Alle drei stammen aus dem Grab I - 1/1926. Die Gewebe sind in ziemlich gutem Zustand, an einigen Stellen waren nur Spuren nach ursprünglicher mechanischer Beschädigung zu finden. Bei näherer Untersuchung von den bereits erwähnten Gewebefragmenten hat sich gezeigt, dass es sich um *Samit* handelt. Darunter ist ein Seidengewebe zu verstehen. Es besteht aus einer Hauptkette, einer Bindekette und mindestens aus zwei Systemen von Schussfäden, sehr oft unterschiedlicher Farben. Das Gewebe aus dem Grab I - 1/1926 war wahrscheinlich ohne Muster. Im Nahen Osten hergestelltes Gewebe *Samit* gehörte zu luxuriösen Importartikeln und war mit dem Milieu der Gesellschaftselite eng verbunden. In Tschechien kennen wir dieses Gewebe zum Beispiel aus der Prager Burg.

Abb. 1. Streda nad Bodrogom. Durch Korrosionsprozesse erhaltenes Gewebefragment gewoben in Leinwandbindung auf Beschlag (Inv. Nr. H1-118988) - erhaltene Bindung (rechts) und beschädigte Struktur - Abdrücke von unteren Fadenseiten (links). Foto: K. Urbanová.

Abb. 2. Streda nad Bodrogom. Detail auf die Rückseite (links) und die Vorderseite (rechts) des Gewebes

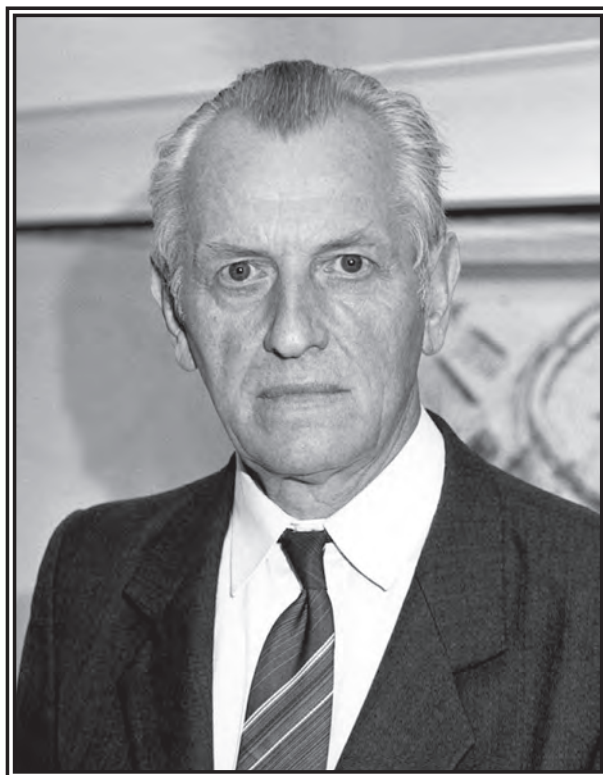
(Inv. Nr. H1-119016), *Samit*. Auf der Vorderseite des Gewebes Blick auf die Beschädigung von Schussfäden. Infolge dieser Beschädigung sind die verdoppelten Kettfäden zu sehen. Foto: K. Urbanová.

Abb. 3. Streda nad Bodrogom. Infolge der Eisenkorrosion erhaltenes Stück eines Gewebes - wahrscheinlich *Samit* (Inv. Nr. H1-119072). Foto: K. Urbanová.

IN MEMORIAM

Za akademikom Bohuslavom Chropovským

(* 9. 8. 1926 - † 5. 5. 2009)

Vo veku nedožitých 83 rokov zomrel dňa 5. mája 2009 prof. PhDr. Bohuslav Chropovský, DrSc. - významný archeológ, dlhoročný riaditeľ Archeologického ústavu SAV v Nitre, akademik SAV a bývalej ČSAV.

Bohuslav Chropovský sa narodil dňa 9. augusta 1926 v Čataji, v mnohohodetnej rodine chudobného dedinského kováča. V rokoch 1939-1940 navštevoval Meštiansku školu v Senci a v rokoch 1940-1947 Rímsko-katolícke biskupské gymnázium v Trnave. Od roku 1948 do roku 1952 študoval na Filozofickej fakulte UK v Bratislave, kde postupne plnil aj úlohu výpomocného asistenta a neskôr asistenta.

Vďaka pevnej vôli a morálnej podpore rodičov sa mu podarilo pretaviť záujem o dávnu minulosť do úspešného absolvovania univerzitného štúdia a získať titul PhDr. Ešte počas štúdia začal uskutočňovať viaceré archeologické výskumy. Z tých najdôležitejších, uskutočnených v rokoch 1950-1957, možno uviesť výskumy na lokalitách Abrahám,

Čataj, Nebojsa, Reca, Senec, Veľký Grob. V roku 1956 sa oženil s Emíliou Šmahelovou, s ktorou si navzájom boli nesmiernymi oporami. Rodina sa mu stala trvalou, dôležitou záštitou.

Po krátkom pedagogickom pôsobení (v r. 1953-1957 odborný asistent a tajomník Katedry všeobecných dejín a archeológie Filozofickej fakulty UK v Bratislave) svoju činnosť od roku 1957 pevne zviazal s Archeologickým ústavom Slovenskej akadémie vied. V roku 1961 získava vedeckú hodnosť CSc., v roku 1964 vedecko-pedagogickú hodnosť docent. Vedeckú hodnosť DrSc. získal v roku 1970, kedy sa stal aj členom Muzeálnej rady pri Ministerstve kultúry ČSSR. V roku 1975 bol menovaný za profesora slovanskej archeológie. V roku 1981 sa stáva členom korešpondentom Československej akadémie vied a v roku 1988 akademikom ČSAV.

Mnohé míľniky jeho plodného života, ako aj spomienky kolegov sú zhrnuté v monografii Bohuslav Chropovský. Život a dielo (Nitra 2006), vydanej

Prijatie členov Comité Exécutif UISPP prezidentom Českej a Slovenskej republiky Václavom Havlom dňa 5. 9. 1991.

Odovzdávanie ocenenia „Významná osobnosť SAV v roku 2006“ prof. Bohuslavovi Chropovskému predsedom SAV prof. Štefanom Lubym.

Archeologickým ústavom SAV a Slovenskou archeologickou spoločnosťou pri SAV v edícii Osobnosti slovenskej archeológie.

V rokoch 1970-1990 bol Bohuslav Chropovský riaditeľom Archeologického ústavu SAV v Nitre. Stal sa vrcholným predstaviteľom slovenskej i československej archeológie. Pomerne rýchlo si získal aj významné medzinárodné postavenie a výrazne upevnil medzinárodnú prestíž slovenskej archeológie (III. Medzinárodný kongres slovanskej archeológie UIAS 1975, Svetový kongres UISPP 1991 a celý rad ďalších vedeckých podujatí).

Od počiatku jeho vedeckovýskumných aktivít hral v jeho činnosti významnú úlohu terénny i teoretický výskum. Srdcovou záležitosťou v súkromnom živote, ale i vo vedeckom svete mu bola Nitra. Svoje bádateľské aktivity zameriaval predovšetkým na jej zázemie vo včasnom stredoveku. Viedol a odborne dohliadal na celý rad významných nitrianskych archeologických výskumov. Osobitne treba spomenúť objavy v Nitre na Lupke, na Martinskom vrchu, na Šindolke, na Vršku, na Párovciach či pri piaristickom kostole.

Samostatnou kapitolou bol výskum v Nitre na Martinskom vrchu (kasárne pod Zoborom) v šesťdesiatych rokoch minulého storočia. Okrem rozsiahlych informácií o pravekom a včasnodejinom osídlení tejto exponovanej polohy sa mu pod základmi románskeho Kostola sv. Martina podarilo identifikovať aj základy staršieho - veľkomoravského kostola. Vďaka tomuto objavu sa zintenzívnili záujem celej spoločnosti o naše najstaršie dejiny.

Jeho výskumný zámer logicky zastrešoval aj územie mimo Nitry a temer všetky obdobia praveku, včasnej doby dejinnej a stredoveku. Išlo napríklad o polykultúrne náleziská vo Veľkom Grobe, slovanské hradisko v Majcichove či pohrebisko z obdobia avarského kaganátu v Čataji. Osobitný dôraz tiež kládol na rozvoj výskumu v oblasti Spiša, so špeciálnym zreteľom na hradiská v oblasti Spišských Tomášoviec-Čingova.

Výsledky jeho vedeckej činnosti sú zverejnené vo vyše dvoch stovkách odborných štúdií a v dvoch desiatkach monografií, napríklad Pohrebiská zo staršej doby bronzovej na Slovensku. I (Bratislava 1960) - spoluautori: M. Dušek, B. Polla; Slovensko na úsvite dejín (Bratislava 1970); Krása slovienskeho šperku (Bratislava 1978); Významné slovanské náleziská na Slovensku (Bratislava 1978); Slované. Historický, politický a kultúrny vývoj a význam (Praha 1989) - viaceré cudzojazyčné mutácie. Jeho odborné, ale i vedecko-populárne práce znamenali významný impulz k záujmu o poznanie najstarších slovenských, ale i európskych dejín a vyniesli autorovi aj trvalé miesto v domácich a svetových encyklopédiách.

Nezastupiteľná bola jeho organizačná činnosť. Tu sa významne zaslúžil o rozvoj odboru a okrem iného zabezpečil dostatok finančných zdrojov na realizáciu archeologických výskumov nielen pre AÚ SAV, ale i pre mnohé múzeá či vysoké školy. Vďaka nemu sa v ústave udomácnili viaceré, najmä prírodovedné disciplíny (geofyzika, geológia, archeobotanika, archeozológia, antropológia a pod.). Priamo na pracovisku založil reprografické oddelenie a intenzívne podporoval vydávanie publikácií. Približne 20 rokov vykonával funkciu hlavného redaktora dvoch časopisov - Slovenskej archeológie a Študijných zvestí AÚ SAV. V záujme pohotového zverejňovania výsledkov terénnych výskumov založil časopis, resp. ročenku Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku (AVANS), ktorý patril k prvým svojho druhu v socialistickej časti Európy. Dozaista k najúspešnejším počínom v tejto oblasti patrí podpora projektu Dávnoveké umenie Slovenska - Ars Slovaca Antiqua. V rámci tejto edície sa v exkluzívnom grafickom spracovaní prezentovali laickej i odbornej verejnosti výsledky archeologického bádania.

V odbornej profilácii ústavu sa snažil dosiahnuť taký stav, aby zabezpečil odborné zastrešenie bádania minulosti od paleolitu po počiatok novoveku, od sídlisk cez pohrebiská až po ich zázemie a surovinné zdroje. Práve v čase jeho funkčného obdobia sa uskutočnili najväčšie odkryvy sakrálnych stavieb v dejinách Slovenska, resp. Československa, napríklad stredovekého kláštora - Kláštorská na Spiši (výskum M. Slivka), veľkomoravského veľmožského dvorca v Ducovom a Nitrianskej Blatnici (výskum A. Ruttkay), ale aj iných druhov nálezísk. Ako riaditeľ inštitúcie zákonom poverenej na organizáciu archeologického výskumu (zákon SNR 27/1987 o štátnej pamiatkovej starostlivosti) zriadil Komisiu pre terénny archeologický výskum na Slovensku. Jej členmi boli zástupcovia najdôležitejších archeologických inštitúcií. Komisia mala za úlohu posudzovať kvalitu výskumov a schvaľovať financie na výskumy. Prof. Chropovský nezištne každoročne vyčleňoval z rozpočtu AÚ SAV aj financie na výskum iným inštitúciám.

Osobitne je treba vyzdvihnúť jeho postoje po roku 1970, v čase tzv. normalizácie. Vďaka jeho pričineniu nemusel AÚ SAV, na rozdiel od mnohých iných spoločenskovedných pracovísk na Slovensku, opustiť ani jeden pracovník spomedzi vedcov vyškrtnutých či vylúčených z komunistickej strany. Zachránil tak osudy viacerých kolegov a nepochybne aj ich rodín. V niektorých prípadoch kolegov „ukryl“ presunom na pracovisko do Košíc, aby sa s odstupom času následne mohli vrátiť späť do Nitry. Dokonca v nasledujúcich rokoch sa stal ústav aj útočiskom pre niektorých, vtedajšiemu re-

žimu nepohodlných pracovníkov (doc. J. Melicher, F. Javorský, doc. M. Slivka a pod.).

Prof. Bohuslav Chropovský, DrSc., bol známy svojou prísnosťou a veľkými nárokmi na pracovníkov. Z vlastnej skúsenosti môžem potvrdiť, že stretnúť sa s ním bolo pre nás, vtedy začínajúcich archeológov, pomerne zložité. Keď však išlo o konkrétny dôležitý problém, našiel si čas oboznámiť sa s ním a podľa možností vyšiel ľuďom v ústrety. Práve vďaka takémuto postoju bolo možné aj po pôvodnom zastavení výskumu staroslovanského sídliska v Bajči doskúmať rozhodujúcu časť ohrozeného náleziska. Po rokoch som mal šancu ho trochu viac spoznať v súvislosti s výskumami na lokalitách, resp. so spracovaním nálezísk, ktoré boli predtým jeho doménou. Som rád, že som mohol spolu s ním tieto lokality navštíviť a v duchu sa vrátiť do čias, kedy tam robil výskumy. Tieto aktivity podporoval a ochotne poskytol potrebné informácie.

Popri svojej funkcii riaditeľa ústavu v rokoch 1970-1990 koncepčne a metodicky usmerňoval archeologické bádanie v celom bývalom Československu - pôsobil ako prezident UISPP pri UNESCO a v rokoch 1988-1991 ako generálny sekretár UIAS.

Významná bola aj jeho dlhoročná pedagogická činnosť, či už išlo o výchovu vysokoškolských študentov (Filozofická fakulta UK v Bratislave, Pedagogická fakulta v Nitre), o školenie doktorandov, alebo o aktívnu činnosť v komisiách pre obhajoby kandidátskych a doktorských dizertačných prác.

Spomedzi množstva vyznamenaní a ocenení, ktorých sa mu počas jeho plodného života dostalo, k najvýznamnejším patrí „Pribinov kríž I. triedy“, ktorý mu v roku 2002 udelil prezident Slovenskej republiky za celoživotný vedeckovýskumný prínos v oblasti archeológie. Medzi ďalšími uvediem aspoň Cenu Daniela Rapanta - historický odbor Matice Slovenskej, viaceré akademické ocenenia, ceny a plakety miest a obcí na Slovensku i v zahraničí.

O jeho akceptovanom medzinárodnom postavení svedčia aj zahraničné pocty. Ukrajinská akadémia vied mu v roku 1969 udelila pamätnú medailu pri príležitosti 50. výročia jej založenia. V roku 1970 ho zvolili za člena CP UIAS (Conseil Permanent de l'Union Internationale d'Archéologie Slave), roku 1971 sa stal členom korešpondentom Nemeckého archeologického ústavu v Berlíne (Deutsche Archäologisches Institut, Berlin), roku 1972 mu bola udelená strieborná medaila mesta Győr, roku 1981 to bolo udelenie jubilejnej medaily k 1300. výročiu vzniku Bulharského štátu, roku 1983 obdržal pamätnú medailu k 60. výročiu Národného archeolo-

gického múzea vo Varšave (Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie), roku 1988 sa stal členom Saskej akadémie vied v Lipsku.

K najvýraznejším pri popularizácii archeológie patrí prezentácia prostredníctvom výstav. Bohuslav Chropovský inicioval vybudovanie Klenotnice v priestoroch AÚ SAV v areáli Nitrianskeho hradu. Tá sa stala vyhľadávanou zastávkou na putovaní za kultúrou. V nezanedbateľnej miere pomohla propagácii archeológie, zdôvodneniu jej existencie a určite aj k získavaniu finančných prostriedkov na výskum. Azda najnavštevovanejšou sa stala výstava Počiatky slovenských dejín a prejavy veľkomoravskej tradície v literárnej a kultúrnej tvorbe (Nitra a ďalšie mestá 1985). Na jej úspech nadviazala aj expozícia na Bratislavskom hrade - Klenoty dávnej minulosti Slovenska, za ktorú získal aj osobitné ocenenie.

Veľký medzinárodný ohlas dosiahol dvojzväzkový zborník referátov z III. medzinárodného kongresu slovanskej archeológie.

So svojím kolektívom pracovníkov organizoval aj celý rad domácich a medzinárodných seminárov a konferencií. Okrem už spomenutých kongresov je treba uviesť konferenciu k 1100. výročiu úmrtia Metoda.

Prof. Chropovský zabezpečil tiež prevádzku kaštieľa v Malých Vozokanoch, ktorý sa stal miestom stretnutí niekoľkých generácií archeológov. Tu sa zrodil celý rad hypotéz a teórií, ktoré si autori museli v tvrdej, ale férovej diskusii obhájiť. Na týchto podujatiach boli vítaní aj mladí bádatelia a spravidla to bol ich prvý kontakt so zahraničnými bádateľmi.

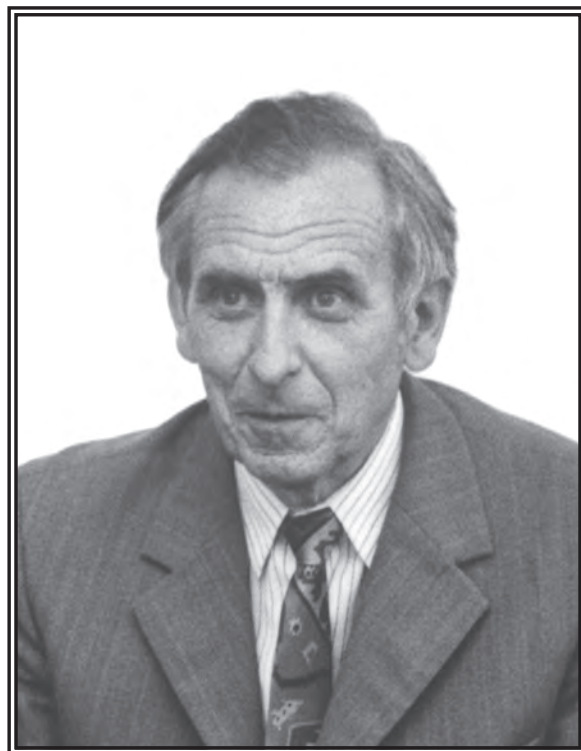
Po odchode do dôchodku na začiatku deväťdesiatych rokov sa Bohuslav Chropovský vracia do svojej rodnej dediny - Čataja. Tu sa naďalej venoval vedeckému výskumu a postupne publikoval viaceré štúdie doma i v zahraničí. Podporoval aj viaceré terénne výskumné projekty (obnovené výskumy hradiska Majcichov a v Nitre na Martinskom vrchu), aktívne tiež spracovával svoje staršie výskumy. V Čataji si po dlhoročnom odriekaní mohol konečne dožiť dostatok radosti z prítomnosti najbližšej rodiny. Žiaľ, dňa 5. mája 2009 osud jeho pozemskú púť náhle ukončil. Rozlúčka so zosnulým sa konala 8. mája 2009. Pochovaný je na cintoríne vo svojej rodnej obci - Čataji.

V našich spomienkach zostane prof. PhDr. Bohuslav Chropovský, DrSc., kolegom, ktorý sa významne zapísal do dejín slovenskej a európskej archeológie. Jeho odchod do večnosti znamená pre archeológiu obrovskú stratu.

Češť jeho pamiatke!

Matej Ruttkay

Odišiel Emil Rejholec
(* 15. 9. 1932 - † 12. 2. 2009)

V závale pracovných povinností nás zastihla nečakaná správa o úmrtí priateľa, kolegu a blízkeho človeka Ľemila Rejholca.

Narodil sa v železničarskej rodine dňa 15. 9. 1932 v Bratislave. Detstvo prežíval v Nových Zámkoch. Kvôli českej národnosti bola jeho rodina po roku 1938 nútená Nové Zámky opustiť. Útočisko počas vojnového obdobia našli v Chynoranocho a Trenčíne.

Po skončení školy nastúpil do zamestnania v ČSD - železničné staviteľstvo, do stavebného oddielu v Komárne. Po absolvovaní základnej vojenskej služby v roku 1955 začal pracovať v Archeologickom ústave SAV v Nitre, kde zotrval až do svojho odchodu do dôchodku v roku 1993. V roku 1960 uzavrel manželstvo s Máriou Hrmovou. Z manželstva s touto významnou slovenskou archeologičkou (PhDr. Mária Rejholcová) pochádzajú dve dcéry - Marta a Oľga.

Emil Rejholec krátko pracoval ako laborant a od roku 1956 sa stal technickým pracovníkom ústavu. V roku 1958 na výbornú absolvoval kurz pre technikov - v skúšobnej komisii boli také osobnosti

slovenskej archeológie ako Dr. Ludmila Kraskovská, Dr. Ing. Štefan Janšák a doc. Anton Točík. Veľmi rýchlo sa v archeologickom výskume, ale i v konzervačných technikách zapracoval a zakrátko sa stal jedným z najkvalitnejších technikov, ktorí následne školili celý rad novoprichádzajúcich technických pracovníkov a nezriedkavo i mladých archeológov. Patril ku generácii technikov, pre ktorú bola archeológia životným poslaním, k pracovníkom, ktorí v maximálnom nasadení, bez ohľadu na ročné obdobie a pracovnú dobu nasadili všetky svoje sily v záujme kvalitného technického vedenia výskumu. Jeho technické denníky, v ktorých zvládal okrem bežných náležitostí aj priebežnú dennú dokumentáciu archeologických nálezov, sú podnes príkladom pre nové generácie technikov i archeológov. Pravidelne bol poverovaný aj vedením mnohých výskumných aktivít a už od šesťdesiatych rokov aj publikoval v renomovaných odborných časopisoch. Pri archeologickom výskume sa snažil využívať aj moderné metódy, napríklad využívanie tzv. švédскеj veže na fotenie alebo pantografu na kreslenie archeologických situácií.

Na výskumoch spolupracoval s celým radom archeológov - s doc. Antonom Točíkom, Dr. Blažejom Benadikom, Dr. Jozefom Paulíkom a ďalšími. Samozrejmosťou bola vzájomná odborná spolupráca so svojou manželkou Dr. Máriou Rejholcovou. Pri výskumoch zúžitkoval aj svoje znalosti stavebno-technického charakteru a významnou mierou sa tiež zaslúžil o vybudovanie výskumnej základne v Liptovskej Sielnici-Liptovskej Mare. Z najvýznamnejších výskumov a dokumentačných aktivít je treba uviesť najmä odkrývky početných nálezísk v Štúrove, Nových Zámkoch, Nitre, Vlkasi, Mani, Chotíne, Liptovskej Mare, Čakajovciach, Ducovom a v Lefantovciach.

Emil Rejholec sa neskôr na dlhé roky stal pravou rukou vtedajšieho zástupcu riaditeľa Archeologického ústavu prof. Alexandra Ruttkaya. Po jeho boku zabezpečoval aj realizáciu rozsiahleho a náročného výskumu v horských podmienkach v Nitrianskej Blatnici, ako aj výskumu kláštora v Piešťanoch, stredovekého panského sídla v Partizánskom a Rudne nad Hronom či stredovekého cintorína a románskeho kostola v Dražovciach. Práve na výskume v Partizánskom som mal v rokoch 1987 a 1988 ako mladý odborný pracovník

možnosť s ním úzko spolupracovať. Dozvedel som sa nielen množstvo užitočných rád o technikách výskumu, ale v dlhých rozhovoroch v maringotke som spoznal aj jeho názory na život. Emil Rejholec nepatril k tým, ktorí sa za každú cenu klaňali aktuálnemu režimu. Na jednej strane sa preto v jeho súdobých hodnoteniach dozvedáme o „nedostatočnej angažovanosti a rezervovaných postojoch k politickému daniu“. Na druhej strane je známe, že bol priamym a otvoreným človekom s vyhranenými názormi a s obrovským vzťahom pre rodinu. Bol jadrom skvelej partie pracovníkov „nad bránou“ - v pôvodných priestoroch sídla ústavu na Nitrianskom hrade. V roku 1993 odišiel do penzie. Dôchodkový vek zasvätil rodine, záhradke a starostlivosti o kostol v Nitre na Chrenovej.

Emil Rejholec pracoval v Archeologickom ústave temer štyridsať rokov. Stal sa jeho aktívnym členom a pevnou, nezmazateľnou súčasťou. Skonal po ťažkej chorobe dňa 12. 2. 2009 v Nitre. Pochovaný je na cintoríne v Nových Zámkoch.

Zapamätáme si ho ako skromného a dobrého človeka.

Češť jeho pamiatke!

Matej Ruttkay

JUBILEÁ

Významné jubileum Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied

Kongresová sála Agroinštitútu v Nitre sa dňa 25. novembra 2009 zaplnila účastníkmi slávnostného zasadnutia uskutočneného pri príležitosti osláv 70. výročia vzniku Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied (AÚ SAV). Ide o výročie, ktoré zaraďuje toto akademické pracovisko k najstarším nepretržite fungujúcim vedeckovýskumným inštitúciám na Slovensku.

Na slávnostnom zasadnutí sa stretli terajší i bývalí pracovníci ústavu, ale aj celý rad významných bádateľov z domácich i zahraničných vedeckovýskumných inštitúcií, predstavitelia štátnej správy a samosprávy rôznych úrovní a, samozrejme, široká reprezentácia SAV. Spomedzi oficiálnych hostí treba spomenúť doc. PhDr. Dušana Čaploviča, DrSc. - podpredsedu vlády SR, PhDr. Augustína Jozefa Langa, CSc. - štátneho tajomníka Ministerstva kultúry SR, PhDr. Pavla Šimuniča, CSc. - generálneho riaditeľa sekcie kultúrneho dedičstva Ministerstva kultúry SR, Ing. Františka Baláža - nitrianskeho viceprimátora, doc. RNDr. Libora Vozára, CSc. - rektora Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, prof. Janku Hečkovú, CSc. - predsedníčku Akademického senátu Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, prof. Ing. Jána Supuku, DrSc. - prorektora Slovenskej poľnohospodárskej univerzity v Nitre, Ing. Helenu Psotovú - vedúcu odboru VÚC Nitra, ako aj významných hostí zo zahraničia - prof. Dr. Friedricha Lütha - riaditeľa Rímsko-germánskej komisie Nemeckého archeologického ústavu (RGK des DAI) vo Frankfurte nad Mohanom, prof. Dr. Joachima Henninga z J.-W. Goetheho univerzity vo Frankfurte nad Mohanom, Dr. Dietera Quasta z Rímsko-germánskeho centrálného múzea (RGZM) v Mainzi, doc. PhDr. Martina Kunu, CSc. - zástupcu

riaditeľa Archeologického ústavu AV ČR v Prahe, doc. PhDr. Pavla Kouřila, CSc. - riaditeľa Archeologického ústavu AV ČR v Brne, prof. PhDr. Zdeňka Měřínskeho, DrSc. - vedúceho katedry archeológie Masarykovej univerzity v Brne, prof. Dr. Istvána Fodora - dlhoročného riaditeľa Maďarského národného múzea v Budapešti a ďalšie osobnosti zo spolupracujúcich inštitúcií. Vedenie Slovenskej akadémie vied na slávnosti zastupovali PhDr. Viera Rosová, Mgr. Lubomír Falťan, CSc., RNDr. Eva Majková, CSc. a doc. Ing. Albert Breier, DrSc. - podpredsedovia SAV, členovia Predsedníctva SAV a Ing. Ján Malík, CSc. - vedúci Úradu SAV.

Podujatie moderovala Eva Pavlíková, umelecká šéfk a členka umeleckého súboru Divadla Andreja Bagara v Nitre.

Postavenie AÚ SAV v slovenskom a európskom výskumnom priestore v úvodnom slove zhodnotila podpredsedníčka SAV Dr. Viera Rosová. Osobitne vyzdvihla prínos tejto vedeckej ustanovizne SAV pre záchranu kultúrneho dedičstva a jeho prezentáciu verejnosti, ako aj rozsiahlu vedeckú i vedecko-populárnu publikačnú produkciu. Spomedzi zahraničných projektov vyzdvihla slovensko-kuvajtský projekt výskumu osady z doby bronzovej a dediny zo včasného stredoveku na ostrove Failaka v Perzskom zálive. Spomenula tiež, aký veľký, mimoriadne pozitívny ohlas si vyslúžili priebežne aj veľké výstavné projekty doma i v zahraničí. Tu osobitne podčiarkla úspechy série výstav Slovensko - križovatka európskych civilizácií, realizovaných vo viacerých mestách Talianska (Florenca, Rím, Forlì, San Cipirello). Uviedla, že výsledkom tvorivej činnosti a úspešnosti ústavu je získanie projektu

Centra excelentnosti SAV. V závere zaželaná pracovisku „... veľa síl, nápadov, entuziazmu mladých, aj dobré finančné zabezpečenie“.

Riaditeľ RGK des DAI vo Frankfurte nad Mohanom prof. Friedrich Lüth vo svojom príhovore predstavil viaceré medzinárodné projekty, v ktorých má popredné miesto AÚ SAV. Osobitne priblížil výsledky interdisciplinárneho výskumu polykulturnej lokality vo Vrábľoch a nové objavy rímskych pochodových táborov severne od Dunaja.

Nestor slovenskej archeológie prof. Jozef Vladár ako jeden z najstarších pracovníkov ústavu si zaspomínal na vývoj slovenskej archeológie od 19. storočia. Vyzdvihol predovšetkým charizmatickú a mnohodimenziálnu osobnosť Andreja Kmeťa, ktorý už vtedy sníval o založení národnej akadémie vied. Sny slovenských vlastencov o vlastných archeologických výskumoch sa však mohli uskutočňovať až po vytvorení Československa, keď vznikla Univerzita Komenského v Bratislave. Jozef Vladár podrobne priblížil osobnosti, ktoré slovenskú archeológiu budovali. Boli to predovšetkým prof. Ján Eisner, prof. Štefan Janšák, prof. Vojtech Budinský-Krička, doc. Anton Točík, ale aj mnohí ďalší, ktorí spojili sily do jednotného úsilia odborne preskúmať slovenské územie a prezentovať výsledky nielen doma, ale aj v zahraničí. „Treba s veľkým uznaním konštatovať, že v zložitých procesoch po roku 1948, keď začal Anton Točík pôsobiť v Štátnom archeologickom ústave v Turčianskom Sv. Martine, došlo k zriadeniu výskumnej expedície v Nitre a v Košiciach-Barci“, uviedol prof. Vladár. „Iniciátorom bol Anton Točík, ktorý bol poverený vedením expedície v Nitre. Nitra vďaka Točíkovi aj za rekonštrukciu hradu, kde sídlil ústav až do roku 1991 a slovenskí archeológovia za to, že v historicky krátkom čase dokázal vybudovať pracovisko, ktoré vďaka realizácii veľkých tematických systematických archeologických výskumov vynieslo slovenskú archeológiu na výsluní európskej archeológie.“ Z výsledkov výskumu prof. Vladár vyzdvihol najmä presvedčivé dôkazy o kontinuite vývoja osídlenia nášho územia od sklonku 8. storočia až do novoveku. Anton Točík spolu s Bohuslavom Chropovským dokázali pre tieto výskumy získať podporu ústredných aj miestnych orgánov a spolu so svojimi nástupcami sa významne zaslúžili o to, že Archeologický ústav v Nitre sa stal excelentným, medzinárodne uznávaným pracoviskom.

Súčasný riaditeľ ústavu Dr. Matej Ruttkay vo svojej obrazovej prezentácii stručne zrekapituloval súčasné výskumné úlohy ústavu a predstavil jeho spoluprácu s domácimi aj zahraničnými pracoviskami. „S hrdosťou môžem povedať, že Archeologický ústav SAV patrí k popredným európskym archeologickým inštitúciám“, zdôraznil. „Výsledkom je veľký počet monografií, zborníkov z konferencií a štúdií v domácom

aj zahraničných vedeckých časopisoch“. Pripomenul, že pracovníci ústavu sú členmi renomovaných zahraničných vedeckých spoločností a redakčných rád. Konštatoval, že po roku 1989 sa ústavu dotkli aj tienisté stránky prebiehajúcich procesov - drastické zníženie počtu pracovníkov, obmedzenie základných činností. Od záveru roka 1991 do roku 2008 ústav viedol prof. Alexander Ruttkay, ktorému sa, pravda, so značnými ťažkosťami podarilo postupne konsolidovať danú situáciu. Zlom nastal až začiatkom tisícročia. Aj preto chýba v ústave stredná generácia výskumníkov, mladí prichádzajú až v týchto rokoch. Archeologický ústav SAV v posledných rokoch organizoval niekoľko medzinárodných škôl archeológie vďaka rozsiahlej medzinárodnej spolupráci. Ústav je zapojený takmer do dvoch desiatok medzinárodných projektov - slovenskí archeológovia skúmajú v Kuvajte na Failake, v tomto roku začali výskumy aj v Sudáne a v budúcom roku sa rozbehne výskum v Turecku. Okrem toho sa uskutočňujú menšie výskumné aktivity aj v Rakúsku a vo Francúzsku.

V ďalšej časti vystúpenia Dr. Matej Ruttkay podrobnejšie informoval o spolupráci so zahraničnými inštitúciami, ale priblížil aj výskumy na Slovensku. Spomedzi početných skúmaných lokalít uviedol slovanské hradisko v Bojnovej, ale aj viaceré ďalšie, napríklad v Nitre, pohrebisko v Ždani, slovanské hradisko v Majcichove s unikátnym datovaním dendrologickou metódou, spomenul výskum v Budatíne pri Žiline, záchranné výskumy pri budovaní ciest či priemyselných objektov a mnohé iné. Osobitne zvýraznil tiež aktivity v oblasti ochrany a záchrany kultúrneho dedičstva a pri jeho prezentácii (významné archeologické pamiatky - Liptovská Mara, Ducové, Iža, Nitra, Nižná Myšľa a podobne).

Podpredsedníčka SAV Dr. Viera Rosová v sprievode Mgr. Ľubomíra Falfána následne odovzdala do rúk Dr. Mateja Ruttkaya vysoké ocenenie práce ústavu - Pamätnú medailu Slovenskej akadémie vied a v mene Predsedníctva SAV poďakovala riaditeľovi ústavu a jeho pracovníkom za doterajšiu prácu.

Slávnosť pokračovala pozdravnými vystúpeniami zástupcov domácich aj zahraničných spolupracujúcich inštitúcií. Pamätnými medailami či plaketami Archeologický ústav SAV ocenili okrem iných aj predseda Nitrianskeho samosprávneho kraja doc. Ing. Milan Belica, PhD., rektor UK v Bratislave doc. PhDr. František Gahér, CSc., a ďalší. Odznelo viacero zdravíc v rôznych jazykoch, avšak niekoľko desiatok pozdravných listov aj blahoželaní od partnerov z domova i zo zahraničia zostalo pre krátkosť času len v písomnej forme.

Doc. PhDr. Martin Kuna, CSc., počas gratulácie k výročiu vzniku ústavu.
Upozornil na nástrahy, ktoré na európsku vedu čakajú v najbližších rokoch. Foto: Jozef Kubíček.

Vyvrcholením slávnostného zhromaždenia bolo oceňovanie významných aktérov, spolupracovníkov a podporovateľov archeológie.

Zlaté plakety AÚ SAV

V kategórii Čestný člen Archeologického ústavu SAV:

- Prof. Dr. Herwig Friesinger (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien), dlhoročný spolupracovník AÚ SAV, ktorý sa zaslúžil o úzke kontakty medzi rakúskou a slovenskou archeológiou. Tieto vedecké väzby prinášajú ovocie v podobe stálej pomoci našim pracovníkom i v podobe mnohých pozoruhodných vedeckých projektov (napr. medzinárodné konferencie „Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im Mitteldonauraum“).
- Prof. Dr. Siegmund von Schnurbein (Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main), popredný európsky odborník a dlhoročný riaditeľ RGK des DAI, ktorý systematicky podporoval rozvoj slovenskej archeológie a neobyčajne sa zaslúžil o začlenenie hlavne našich mladých bádateľov do medzinárodnej spolupráce cestou podpory ich študijných pobytov a zapojenia do európskych vedeckých projektov.

- PhDr. Titus Kolník, DrSc. (Archeologický ústav SAV, Nitra) za skvelé dlhoročné výsledky v oblasti archeológie doby rímskej.

V kategórii Podporovateľ slovenskej archeológie:

- Doc. JUDr. Róbert Fico (predseda vlády Slovenskej republiky), ktorý sa svojím osobným i štátnickým záujmom podstatným spôsobom angažoval v prospech rozvoja slovenskej vedy a výskumu našich najstarších dejín. Jeho zásluhou bolo možné po rokoch opätovne obnoviť systematický archeologický výskum na Slovensku.
- Prof. Ing. Štefan Luby, DrSc. (Fyzikálny ústav SAV, Bratislava), dlhoročný predseda SAV, ktorý významne podporil činnosť AÚ SAV a archeologický výskum v celom rozsahu.

Strieborné plakety AÚ SAV

V kategórii Dopisujúci člen Archeologického ústavu SAV:

- Prof. Dr. Csanád Bálint (Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete, Budapest), riaditeľ maďarského Archeologického ústavu za úzku spoluprácu medzi oboma ústavmi.
- PhDr. Darina Bialeková, CSc. (Archeologický ústav SAV, Nitra) za pozoruhodné výsledky v oblasti výskumu včasného stredoveku.

Hlavným sprievodným podujatím osláv bola výstava Významné objavy slovenskej archeológie.
Foto: Jozef Kubíček.

- Doc. PhDr. Dušan Čaplovič, DrSc. (podpredseda vlády Slovenskej republiky) za dlhodobú pomoc a spoluprácu.
 - PhDr. Zlatica Čilinská, DrSc. (Košice), dlhoročná pracovníčka AÚ SAV, za výsledky pri výskume obdobia avarského kaganátu.
 - Prof. Dr. Falko Daim (Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz), generálny riaditeľ múzea, za intenzívnu pomoc slovenskej archeológii.
 - Prof. Dr. Bernhard Hänsel (Seminar für Ur- und Frühgeschichte, Berlin) za dlhoročnú podporu výskumu doby bronzovej na Slovensku.
 - Prof. Dr. Joachim Henning (Vor- und Frühgeschichte Institut für Archäologische Wissenschaften Johann Wolfgang Goethe-Universität, Frankfurt am Main) za dlhodobú aktívnu spoluprácu s AÚ SAV.
 - PhDr. Mária Lamiová, CSc. (Košice), dlhoročná pracovníčka AÚ SAV, za priekopnícku prácu pri výskume doby rímskej na východnom Slovensku.
 - Prof. Dr. Friedrich Lüth (Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologisches Institut, Frankfurt am Main) za intenzívnu podporu spoločných slovensko-nemeckých projektov.
 - Prof. PhDr. Mária Novotná, DrSc. (Bratislava), dlhoročná univerzitná profesorka odboru archeológie, za záslužnú pedagogickú činnosť a za spoluprácu pri výskume doby bronzovej.
 - Dr. Shehab A. H. Shehab (Department of Museums and Antique Director, National Council for Arts and Letters, Safat, Kuwait) za organizáciu Kuvajtsko-slovenskej misie.
 - Prof. PhDr. Tatiana Štefanovičová, CSc. (Modra), dlhoročná univerzitná profesorka odboru archeológie, za záslužnú pedagogickú a vedeckú prácu.
 - Doc. PhDr. Jaroslav Tejral, DrSc. (Archeologický ústav AV ČR, Brno) za realizáciu úspešných česko-slovenských vedeckých projektov.
- V kategórii Priaznivec slovenskej archeológie:*
- Ing. arch. Ladislav Švihel (Nitra) za dlhoročnú podporu a propagáciu slovenskej archeológie.
 - Ing. Radovan Majerský (Ministerstvo financií SR), generálny riaditeľ sekcie rozpočtovej politiky, za intenzívnu pomoc pri záchrane archeologického kultúrneho dedičstva.
 - Ing. Miloš Nosál, CSc. (Ministerstvo financií SR), riaditeľ štátneho rozpočtu, za účinnú podporu a pomoc slovenskej archeológii.
- Bronzové plakety AÚ SAV**
- V kategórii Významný pracovník Archeologického ústavu SAV:*
- Prof. PhDr. Jozef Bátora, DrSc.
 - PhDr. Július Béreš, CSc.
 - Prof. PhDr. Václav Furmánek, DrSc.

Návštevníci obdivujú unikátne nálezy zo staršej doby kamennej z Moravian nad Váhom.

- PhDr. Elena Miroššayová, CSc.
- Doc. PhDr. Juraj Pavúk, DrSc.
- Prof. PhDr. Alexander Ruttkay, DrSc.
- PhDr. Ladislav Veliačik, DrSc.
- Prof. PhDr. Jozef Vladár, DrSc.

V kategórii Spolupracovník Archeologického ústavu SAV:

- PhDr. Juraj Bartík, CSc., riaditeľ Archeologického múzea Slovenského národného múzea v Bratislave.
- Prof. Jozef Bujna, CSc., vysokoškolský pedagóg, bývalý dlhoročný pracovník a riaditeľ AÚ SAV.
- Prof. Janka Hečková, CSc., vysokoškolská pedagogička, bývalá dlhoročná pracovníčka AÚ SAV.
- Doc. PhDr. Klára Kuzmová, CSc., vysokoškolská pedagogička, bývalá dlhoročná pracovníčka AÚ SAV.
- PhDr. Jozef Moravčík, aktívny spolupracovník AÚ SAV.
- PhDr. Veronika Plachá, CSc., dlhoročná pracovníčka Múzea mesta Bratislavy.
- PhDr. Priska Ratimorská, aktívna spolupracovníčka AÚ SAV.
- PhDr. Mária Rejholcová, bývalá dlhoročná pracovníčka AÚ SAV, špecialistka na výskum ranostredovekých pohrebísk.
- Prof. PhDr. Peter Romsauer, CSc., vysokoškolský pedagóg, bývalý dlhoročný pracovník AÚ SAV.
- Mgr. Anton Števko, riaditeľ Ponitrianskeho múzea v Nitre.
- Ing. Jozef Zabák, bývalý dlhoročný vedúci ekonóm AÚ SAV.

Hlavným sprievodným podujatím osláv bola výstava Významné objavy slovenskej archeológie. Inštalovaná bola hlavne s cieľom priblížiť nielen účastníkom osláv, ale aj širokej verejnosti výsledky dôležitých archeologických výskumov Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied ako významnej inštitúcie sídliacej v Nitre.

Na výstave je vo vitrínach i na farebných posteroch predstavených približne 40 výskumov a pozornosť je venovaná aj viacerým moderným výskumným metódam. Návštevník sa môže oboznámiť aj s niektorými bádateľskými aktivitami v zahraničí (napr. Kuvajt, Maďarsko Rakúsko). Spomedzi množstva prezentovaných nálezísk si osobitú pozornosť zasluhuje včasnostredoveké hradisko v Bojnjej, pohrebisko zo staršej doby bronzovej v Nižnej Myšli, kniežacia hrobka v Poprade, najväčšie pohrebisko z doby bronzovej v Trenčíne, rímsky tábor v Iži, polykultúrna lokalita vo Fige, praveké hradisko Sitno, výskumy v Nitre a mnohé ďalšie. Vzácný exponát predstavuje originál tzv. moravianskej venuše z mamutoviny. Lákadlom počas

prvého týždňa bol výber z najvzácnejších klenotov archeologického ústavu - zlatých a strieborných šperkov (poklad zlatých šperkov zo Spišského Štvrtka, poklad zlatých mincí z Bíne), unikátnej slonovinej pyxidy z Čiernych Kľačian a mnohých ďalších pozoruhodných exponátov. Súčasťou výstavy je aj premietanie archeologických dokumentárnych filmov. Výstava, ktorá potrvá do konca apríla 2010, je hojne navštevovaná domácimi i zahraničnými záujemcami o dávnu minulosť.

Počiatky archeológie na území Slovenska

Korene archeológie na Slovensku siahajú ešte do 19. storočia. Vtedy sa začal významnejšie prebúdať záujem o našu najstaršiu minulosť. K rozhodujúcim osobnostiam v tejto oblasti patrili Andrej Kmeť. Tento všestranne vzdelaný kňaz sa výrazne zapísal do slovenského kultúrneho, politického i vedeckého diania. Ako historik a archeológ dokazoval autochtónnosť Slovákov v Uhorsku a medzi prvými začal u nás robiť systematické archeologické vykopávky s odbornými opismi nálezov. Podnecoval rozsiahlu zberateľskú činnosť, vďaka čomu sa do muzeálnych zbierok dostalo a pre slovenskú kultúru zachránilo veľa vzácných pamiatok. V Národných novinách vyzval k založeniu Slovenského vedeckého spolku alebo Slovenskej akadémie vied, teda inštitúcie, ktorá by v uhorskom viacnárodnom spoločenstve vyzdvihla našu osobitosť. Napriek tomu, že sa mu nepodarilo túto myšlienku uskutočniť, zameral sa na vytvorenie národnej múzejnej inštitúcie. Pričinil sa o vznik Muzeálnej slovenskej spoločnosti, ktorej bol predsedom, mal podiel na založení a vydávaní zborníka i časopisu tejto spoločnosti, na raste knižnice a muzeálnych zbierok. Patrila k zakladateľom vtedajšieho slovenského Národného múzea v Turčianskom Sv. Martine (neskôr Slovenské národné múzeum) a aktívne rozširoval jeho zbierkové fondy.

Archeologické aktivity sa zintenzívnili v prvej polovici 20. storočia, najmä po roku 1918. Osobitný podiel na tom má prof. Jan Eisner, ktorý na dlhé desaťročia pozitívne ovplyvnil nielen konkrétne archeologické výskumy, ale aj organizáciu archeologického života. Pôsobil na Univerzite J. A. Komenského v Bratislave a vychoval prvú domácu generáciu archeológov. Vydal tiež prvú komplexnú monografiu o najstaršom osídlení Slovenska - Slovensko v pravěku (Bratislava 1933). Po nútenom odchode zo Slovenska v roku 1939 sa jeho nástupcom stal Dr. Vojtech Budavár (Budinský-Krička) - ďalšia z výrazných osobností slovenskej archeológie. Nemenej významnú úlohu zohral aj prof. Štefan Janšák, ktorý bol okrem iného aj prvým predsedom Slovenskej archeologickej spoločnosti.

Vznik a novodobá história Archeologického ústavu SAV

Významným medzníkom v dejinách archeologického bádania na Slovensku bolo zriadenie Archeologického a konzervátorského ústavu pri Slovenskom národnom múzeu v Turčianskom Sv. Martine v zmysle zakladajúceho dekrétu vtedajšieho Ministerstva školstva a osvety Slovenskej krajiny zo dňa 1. marca 1939. Vedením ústavu bol poverený prof. PhDr. Vojtech Budinský-Krička, DrSc. Pôsobili v ňom traja pracovníci. V roku 1942 sa tento ústav na základe výnosu ministra školstva a národnej osvety Slovenskej republiky osamostatnil ako Štátny archeologický ústav so sídlom v Martine, neskôr v Bystrici. Jeho riaditeľom až do roku 1951 bol Vojtech Budinský-Krička. Ústav zabezpečoval všetky záležitosti súvisiace s archeologickým výskumom na Slovensku.

Od roku 1951 sa stal riaditeľom ústavu prof. PhDr. Ján Dekan, DrSc. Do sféry Slovenskej akadémie vied a umení bol ústav začlenený 11. novembra 1952 a neskôr, pri konštituovaní akadémie, bol už ako Archeologický ústav 18. júna 1953 zastrešený oficiálne zriadenou Slovenskou akadémiou vied. Jeho riaditeľom sa stal doc. PhDr. Anton Točík, DrSc., ktorý sa zaslúžil o presun pracoviska do Nitry a v pomerne krátkom čase dokázal rozšíriť počet interných pracovníkov na 31. Zabezpečil aj dostatočné priestorové a materiálové vybavenie ústavu. Jeho výskumné aktivity a podpora medzinárodnej spolupráce vyniesla slovenskú archeológiu na významné miesto v európskom výskumnom priestore. Začali sa tiež budovať mimonitrianske výskumné expedície. Spomedzi nich sa práve košická rozrástla na samostatné oddelenie zabezpečujúce terénny, ale aj teoretický výskum na východnom Slovensku. Ústav sa personálne rozrástol a začal s realizáciou rozsiahlych archeologických výskumov. V roku 1970 sa riaditeľom stáva akademik Bohuslav Chropovský. Jeho zásluhou sa počet pracovníkov, ale aj vedeckovýskumných projektov postupne zvyšoval. Po zásadných zmenách v spoločnosti po roku 1989 sa riaditeľom ústavu stal prof. Jozef Bujna, CSc. Od záveru roka 1991 prevzal funkciu riaditeľa AÚ SAV prof. PhDr. Alexander Ruttkay, DrSc., ktorému sa postupne podarilo skonsolidovať personálne zázemie ústavu a tiež obhájiť jeho miesto v medzinárodnom výskumnom priestore. Výrazne stúpol aj počet pracovníkov (123). Postupne sa rozvinulo projektové bádanie. Na zlome rokov 1992-1993 sa ústav presťahoval do nového sídla na Akademickej ul. 2 v Nitre. Súčasným riaditeľom AÚ SAV od roku 2008 je PhDr. Matej Ruttkay, CSc.

Od roku 1992 má Archeologický ústav hlavné sídlo v budove Slovenskej akadémie vied na Akademickkej ul. 2 v Nitre.
Foto: Jozef Kubíček.

Poslanie a hlavné úlohy Archeologického ústavu SAV

1. Ústav vykonáva vedeckovýskumnú činnosť vo vednom odbore archeológia a v príbuzných vedných disciplínach. Efektívnym a tvorivým spôsobom prispieva k riešeniu teoreticky závažných a pre prax aktuálnych vedeckých problémov. Vedeckovýskumnú činnosť rozvíja v rámci vlastného vedeckovýskumného programu, úloh grantových projektov, medzinárodných projektov a individuálnych úloh tvorivých pracovníkov. Pomáha uplatňovať dosiahnuté výsledky vo verejnom živote formou vedecko-popularizačnej a kultúrno-osvetovej činnosti. Ústav je jedným z pilierov ochrany a záchrany archeologického dedičstva.
2. Ústav spolupracuje s pracoviskami príbuzných odborov SAV, s vysokými školami a výskumnými pracoviskami doma i v zahraničí. Koordinuje a metodicky aj odborne usmerňuje tematický a záchranný terénny výskum na Slovensku.
3. Ústav je školiacim pracoviskom pre výchovu nových vedeckých pracovníkov v odbore archeológia. Zabezpečuje prípravu a výchovu vedeckých aspirantov pre vlastné potreby aj pre potreby iných organizácií. Zabezpečuje

činnosť komisie pre obhajoby kandidátskych a doktorských dizertačných prác v uvedenom odbore.

4. Na realizáciu úloh, ktoré pre pracovisko vyplývajú z tematického plánu dvojstranných a mnohostranných dohôd, uzatvára dohody s príslušnými domácimi i zahraničnými partnermi.
5. Redakčne pripravuje a vydáva časopisy Slovenská archeológia, Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku, Študijné zvesti AU SAV a Východoslovensky pravek, monografické rady Archaeologica Slovaca Monographiae, Acta Interdisciplinaria Archaeologica a Archeologické pamätníky Slovenska, edíciu zborníkov z vedeckých podujatí Communicationes a v spolupráci s Národným numizmatickým komitétom zborník Slovenská numizmatika.

Dlhodobý zámer rozvoja ústavu je v súlade s Dlhodobým zámerom Štátnej vednej a technickej politiky do roku 2015, ktorý uvádza „nevyhnutne pravidelne obnovovať a modernizovať technickú infraštruktúru výskumu a vývoja“, čo je aj podmienkou pre rovnocenné zúčastňovanie sa slovenských organizácií výskumu a vývoja v projektoch úzkych partnerstiev so špičkovými laboratóriami ostatných štátov EÚ.

Archeologický ústav SAV v Nitre patrí k popredným európskym vedeckovýskumným inštitúciám. Vykonaáva vedeckovýskumnú činnosť v celom rozsahu pravekej, včasnodednejnej, stredovekej a ranonovovekej archeológie, a to formou vedeckovýskumných projektov a v súlade s dlhodobou koncepciou. Výsledkom tvorivej práce je veľký počet monografií, zborníkov z vedeckých konferencií a štúdií v domácich i zahraničných vedeckých časopisoch.

Ústav má 130 stálych zamestnancov, z toho temer 70 vedeckých a odborných pracovníkov zabezpečujúcich riešenie vedeckovýskumných projektov rôznych kategórií. Jadrom výskumného kolektívu sú archeológovia, ale jeho neoddeliteľnú súčasť tvoria aj špecialisti prírodovedných disciplín (geofyzika, geológia, archeobotanika, archeozoológia, antropológia). Pozitívom dnešného vývoja je skutočnosť, že až 23 odborných a vedeckých pracovníkov je vo veku do 35 rokov, čo skutočne predstavuje výborný základ do budúcnosti.

K hlavným úlohám patrí aj vedecká výchova a ďalšie vzdelávanie. Viacerí zamestnanci pôsobili alebo pôsobia ako garanti vedných odborov na UKF v Nitre a UCM v Trnave. Vedeckí pracovníci ústavu prednášajú na prestížnych domácich i zahraničných univerzitách a s pracovníkmi univerzít sa podieľajú na vedeckovýskumnej činnosti (UKF Nitra - Katedra archeológie, Katedra muzeológie, Katedra histórie; FF UK Bratislava - Katedra archeológie; Trnavská univerzita - Katedra klasickej archeológie; Univerzita sv. Cyrila a Metoda Trnava; Katolícka univerzita Ružomberok; Masarykova univerzita Brno; Universität Wien).

Archeologický ústav SAV organizoval v posledných rokoch niekoľko medzinárodných letných škôl archeológie, zameraných na vzdelávanie v rámci bakalárskeho, magisterského a doktorandského štúdia. Ročne ich absolvujú desiatky študentov najmä z krajín strednej Európy, ale aj z Kuvajtu, Islandu, Egypta a dokonca i z Harvardovej univerzity v USA.

V súčasnosti je ústav zapojený takmer v dvoch desiatkach medzinárodných výskumných projektov, ktorých výsledkom sú spravidla nové objavy, hypotézy, metódy a interpretácie. Pracovisko sa v posledných rokoch výraznejšie aktivizuje vo vzťahu k výskumným aktivitám v zahraničí. Verejnosti je už známy výskumný projekt v Kuvajte, kde sa pod patronátom Kuvajtského národného múzea na ostrove Failaka odkryla časť osady z doby bronzovej a v súčasnosti sa skúma ranokresťanská osada zo 6.-9. stor. Od roku 2010 sa začína výskum v Turecku v spolupráci s Trnavskou univerzitou. Realizujú sa aj mnohé menšie aktivity v Rakúsku

(Hainburg - stredoveké opevnenie), vo Francúzsku (Tarquimpool) a pod.

AÚ SAV je kolektívnym členom najvýznamnejších svetových profesijných združení a jeho pracovníci zastávajú v týchto organizáciách mnohé významné funkcie. To je zárukou trvalého prepojenia domáceho i zahraničného výskumného priestoru. K najvýznamnejším členstvám patrí UISPP (Union Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques) od roku 1963. Vybraní pracovníci sú členmi všetkých rozhodujúcich orgánov únie; ICOM (International Council of Museums), EAC (Europae Archaeologiae Consilium).

Významnou súčasťou činnosti ústavu je terénny výskum. Od roku 1991, kedy sa zrušila možnosť čerpať zdroje z osobitného účtu na financovanie archeologických terénnych výskumov, nastal takmer absolútny útlm systematického bádania. Malý zlomok z významných výskumov sa podarilo udržať iba vďaka medzinárodným projektom (Iža, Nižná Myšľa, Liptovská Mara). Odvtedy muselo uplynúť viac ako 15 rokov, kým sa zdroje financií opäť našli. Za to môžeme v prvom rade ďakovať podpore vlády SR. Novozískané informácie zásadne menia pohľady na našu históriu a zároveň pomáhajú lepšie definovať ťažiská ďalšieho teoretického výskumu. Spomedzi najvýznamnejších terénnych aktivít posledných rokov treba uviesť aspoň výskumy veľkomoravského hradiska v Bojne, kniežacej hrobky z doby sťahovania národov v Poprade, rozsiahleho žiarového pohrebiska (viac ako 2300 hrobov) v Trenčíne, výskum zaniknutých stredovekých dedín v Nededzi a Fige, objav pohrebiska z doby sťahovania národov v Tesárskych Mlyňanoch, výskumy na hradoch v Nitre, Budatíne, sústavu výskumov na stavbe rýchlostných ciest a diaľnic, skúmanie pohrebiska zo staršej doby bronzovej v Nižnej Myšli atď.

Podiel na záchranných výskumoch spätne umožnil významne zdokonaľiť predovšetkým technické vybavenie pracoviska, ktoré sa v posledných rokoch výrazne zlepšilo, a to najmä vďaka prínosom z investorských výskumov. Pribudol céziový magnetometer, georadar, špičkový mikroskop, viaceré totálne stanice, vybavenie na digitalizáciu dokumentácie, 3D scanner, profesionálne programové balíky, množstvo výpočtovej techniky, detektory kovov, automobily, super presné GPS a pod.

Súčasťou práce ústavu je aj celý rad ďalších činností, ktoré, žiaľ, na tomto mieste nie je možné bližšie opísať. Jedným zo základných pilierov ústavu je vedecká dokumentácia archeologického ústavu, kde sa okrem iného nachádza aj centrálna evidencia archeologických nálezísk, vedená v zmysle zákona 49/2002 o ochrane pamiatkového fondu. Kvalitná

dokumentácia je jedným zo základných zdrojov a podkladov vedeckého výskumu. V posledných dvoch rokoch prebieha aktívna digitalizácia fondov. Zdigitalizovali sa všetky veľkoplošné plány, väčšina výskumných správ, cca 80 000 diapozitívov, resp. negatívov. Kópie dát sú okrem centrálného úložiska archivované aj v celkom inej budove pre prípad prírodných katastrof.

Významnou súčasťou ústavu sú konzervátorské a reštaurátorské laboratóriá. V súčasnosti sa spracovávajú projekty nových moderných laboratórií. Ústav spravuje tiež najväčšiu archeologickú knižnicu na Slovensku. Obsahuje viac ako 70 tisíc zväzkov, z ktorých väčšina je už aj v novovybudovanom knižničnom informačnom systéme.

Popularizáciu archeológie v podmienkach SAV zďaleka nepovažujeme za zbytočnú prácu. Práve naopak. Realizuje sa vo viacerých rovinách a v posledných rokoch sa zintenzívňuje. V prvom rade ide o pravidelné informovanie médií o našej činnosti. Ďalšou zložkou sú populárno-vedecké publikácie a cykly prednášok. Samozrejmou je budovanie trvalých expozícií a výstav, ako aj podiel na výstavnej činnosti v zahraničí. Veľký význam prikladáme aj budovaniu archeologických výstav priamo na miestach výskumov (Trenčín - OC Laugaricio, Nitra - Araver, Bratislava - TESCO Zlaté piesky atď.). Ústav aj naďalej pokračuje v sprístupňovaní archeologického kultúrneho dedičstva (Nitra - kazematy, Iža - rímsky tábor atď.).

Po krátkej anotácii súčasného stavu ostáva po odhalení otázky budúcnosti pracoviska. Ústav má všetky predpoklady udržať, ba dokonca posilniť si svoje postavenie vo vede v medzinárodnom výskumnom priestore. Za hlavné motto rozvoja považujeme interdisciplinárnu spoluprácu v rámci Slovenska, ale aj Európy. Práve tá môže najvýraznejšie

posunúť možnosti získavania a tiež interpretácie archeologických nálezov a situácií. Druhou veľkou výzvou je zdokonalenie konzervačných a reštaurátorských techník a tiež skladovania nálezov. Za týmto účelom plánujeme prebudovať novozískané objekty v Nitre na Martinskom vrchu. V súčasnosti sa realizujú projektové práce a ešte v tomto roku sa začnú prvé stavebné úpravy. Pribudnú nové konzervátorské laboratóriá, depozitáre archeologických nálezov, pracovne s možnosť komfortnej práce s archeologickými nálezmi, príručné sklady, sklad techniky. Vo výhľade je vybudovanie archeologického skanzenu a pokúsime sa aj o zriadenie múzea.

O dosiahnuté dobré výsledky sa zaslúžili predovšetkým zamestnanci ústavu, no nebolo by možné k nim dospieť bez intenzívnej spolupráce s domácimi aj zahraničnými partnermi. Vďaka za spoluprácu patrí Predsedníctvu SAV, ale i všetkým domácim a zahraničným partnerským vedeckým inštitúciám (AÚ AVČR Praha a Brno, Régészeti Intézet Budapest, Institut archeologii PAN, UKF Nitra, UK Bratislava, TU Trnava, Slovenské národné múzeum, Pamiatkový úrad, Universität Frankfurt am Main, RGZM Mainz, RGK Frankfurt am Main) a obchodným partnerom (Národná diaľničná spoločnosť, Dopravoprojekt, Geoconsult, Alfa 04, Valbek, Doprastav, Strabag, Granvia, Váhostav, Cesty Nitra, Alpine Slovakia, Inžinierske stavby, SPP, Enermont, VSE, SSE, Orange, Trnavainvest, Žilaininvest, SONY a mnohé ďalšie).

Vedeckovýskumná činnosť AÚ SAV je prínosom k poznaniu najstarších dejín civilizácie nielen na Slovensku, ale aj v celom európskom procese. Aktivity ústavu sú jedným zo základných pilierov ochrany kultúrneho dedičstva a rekonštrukcie dávneho života a kultúrnej krajiny.

Matej Ruttkay, Vladimír Šmihula

Riaditeľ RGK des DAI z Frankfurtu nad Mohanom prof. Dr. Friedrich Lüth (zastupujúci prof. Dr. Siegmara von Schnurbeina), preberá z rúk riaditeľa AÚ SAV PhDr. Mateja Ruttkaya, CSc., Zlatú plaketu AÚ SAV. Foto: Jozef Kubiček.

Časť ocenených účastníkov osláv (v poradí zľava): Ing. arch. Ladislav Švihel v kategórii Priaznivec slovenskej archeológie, prof. PhDr. Jozef Bátora, DrSc., PhDr. Július Béreš, CSc., prof. PhDr. Václav Furmánek, DrSc., PhDr. Elene Miroššayová, CSc., doc. PhDr. Juraj Pavúk, CSc. - všetci v kategórii Významný pracovník Archeologického ústavu SAV. Foto: Jozef Kubiček.

Riaditeľ AÚ SAV Dr. Matej Ruttkay pri gratulácii oceneným nositeľom Striebornej plakety AÚ SAV (v poradí zľava): PhDr. Zlatica Čilinská, DrSc., PhDr. Darina Bialeková, CSc., Dr. Eszter Bárfy (zastupujúca prof. Dr. Csanáda Bálinta), prof. PhDr. Václav Furmánek, DrSc. (zastupujúci prof. Dr. Bernharda Hensela), Dr. Shehab A. H. Shehab. Foto: Jozef Kubíček.

Významný slovenský archeológ PhDr. Titus Kolník, DrSc., preberá z rúk predsedu vedeckej rady AÚ SAV PhDr. Jána Rajtára, CSc., Zlatú plaketu AÚ SAV. Foto: Jozef Kubíček.

Riaditeľ sekcie ministerstva financií SR Ing. Miloš Nosál, CSc., pri preberaní Striebornej plakety AÚ SAV z rúk vedeckého tajomníka AÚ SAV doc. PhDr. Karola Pietu, DrSc. Foto: Jozef Kubíček.

Archeológ a podpredseda vlády SR doc. PhDr. Dušan Čaplovič, DrSc., pri preberaní Striebornej plakety AÚ SAV z rúk podpredsedníčky SAV PhDr. Viery Rosovej, CSc., a riaditeľa ústavu PhDr. Mateja Ruttkaya, CSc. Foto: Jozef Kubíček.

Sedemdesiatka PhDr. Júliusa Béreša, CSc.

Vo vedeckom bádani na Slovensku nie je častým javom, že popredný odborník pôsobí počas celej svojej vedeckej kariéry na jednom pracovisku a dokáže byť viac ako užitočným členom pracovných tímov v rôznych pozíciách a v rôznych obdobiach spoločenského a ekonomického vývoja. K takýmto vytrvalým a svojmu prvému pracovisku „verným“ bádateľom patrí PhDr. Július Béreš, CSc., ktorý 13. októbra 2009 slávil po štyridsiatich šiestich rokoch v službách Archeologického ústavu SAV v Nitre svoje - nechce sa ani veriť! - sedemdesiate narodeniny.

Známy archeológ, špecializujúci sa na obdobie včasného stredoveku, sa narodil 13. 10. 1939 v Jenkovciach, okr. Michalovce. Po maturite na gymnáziu v Sobranciach úspešne študoval v rokoch 1958-1963 archeológiu na vtedajšej Katedre archeológie, dejín umenia, etnografie a folkloristiky na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Ako jeho spolužiak môžem z autopsie potvrdiť, že patril medzi iniciatívnych a svedomitých študentov. V pozícii vtedajšej tzv. pomocnej vedeckej sily mal na starosti okrem iného prevádzku seminárnej archeologickej knižnice. Univerzitné štúdium ukončil obhajobou

diplomovej práce s problematikou keramiky tzv. potiského typu zo 7.-8. storočia.

Konštatácia, že Július Béreš po skončení štúdia roku 1963 nastúpil do Archeologického ústavu SAV v Nitre, kde pracuje doteraz, sa javí na prvý pohľad ako veľmi priamočiara. V skutočnosti však životná cesta jubilanta nebola hladká. Musel sa vyrovnávať s viacerými zložitými zmenami v odbornom i funkčnom zaradení na svojom pracovisku aj v osobnom živote. Odbornú kariéru začal vo Výskumnom pracovnom stredisku Archeologického ústavu SAV v Košiciach, odkiaľ bol zanedlho premiestnený na pracovisko do Nitry. Podieľal sa tu na výskume problematiky včasného stredoveku v meste a jeho okolí. Ďalším jeho pôsobiskom bola Bratislava, kde v širšom a svojím zložením výrazne interdisciplinárnom tíme pôsobil na záchrannom výskume počas rozsiahlych úprav mestskej časti Podhradie.

V Nitre a Bratislave mal možnosť - aj vďaka skúseným vedúcim výskumov, akými boli prof. PhDr. B. Chropovský a prof. Ing. arch. A. Píffl - preniknúť do problematiky organizačne a metodicky veľmi zložitých výskumov historických mestských jadier. Svoje teoretické vedomosti rozvíjal však

v odbornosti celkom inej - venoval sa najmä problematike slovanského obdobia. Prehľbil a rozšíril tému svojej diplomovej práce o keramike predveľkomoravského obdobia a s tým súvisiacich otázok slovansko-avarských a ďalších interetnických vzťahov v stredodunajskom priestore v 6.-8. stor. Po viacerých prípravných štúdiách bola vyvrcholením bádateľského úsilia nášho jubilanta v tomto smere jeho kandidátska dizertácia *Keramika 6.-8. storočia na Slovensku - pôvod, vývoj a etnické vzťahy*, ktorú obhájil v roku 1983.

Avšak už dávnejšie predtým, v roku 1973, sa Dr. Béreš vrátil na svoje rodné východné Slovensko. Ako skúsený organizátor vykonal záslužnú prácu pre rozvoj Výskumného pracovného strediska (VPS) AÚ SAV v Košiciach. Vo funkcii vedúceho tohto pracoviska pôsobil v rokoch 1986-1991 a potom od roku 2004 dodnes. Počas svojej prvej funkčnej etapy mal veľký podiel na ukončení rekonštrukčných prác na budove v Košiciach, kde VPS AÚ SAV sídli v dobrých priestorových a pracovných podmienkach. V ostatných rokoch je Dr. Béreš výkonným a úspešným manažérom v organizovaní záchranných aktivít AÚ SAV na východnom Slovensku, ktoré patria k terajším prioritám v činnosti ústavu.

Vo vlastnej vedeckovýskumnej práci nadviazal J. Béreš na neúnavnú prospektorskú a výskumnú aktivitu prof. Dr. V. Budinského-Kričku. Spomedzi výskumov, ktoré viedol, sú v popredí odkrývky na mohylníku v Kráľovskom Chlmci, výskumy na pohrebisku Valaliky-Všechsvätých a na slovanských hradiskách - najprv v Šarišských Sokolovciach a neskôr aj na Čingove pri Spišských Tomášovciach. Medzi odkrývkami spojenými so stavebnohistorickými a pamiatkovými podujatiami v jadre Košíc dôležité výsledky priniesol jeho výskum dominikánskeho kláštora v meste a podiel na prezentácii výskumov mestského opevnenia. V publikačnej činnosti v ostatných rokoch sa vo viacerých príspevkoch sústredil najmä na spracovanie starších výskumov, autorsky sa podieľal na regionálnych publikáciách o dávnych

dejínach. Veľký význam z hľadiska chronológie a teritoriálneho situovania má napríklad štúdia o veľkomoravskom pohrebisku vo Svätom Petre pri Komárne, alebo autorský podiel na publikáciách o dávnoveku východného Slovenska. Avšak vyvrcholením jeho najnovšej bádateľskej činnosti je kompletizácia a vydanie rozsiahleho korpusu „Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia. Zväzok III. Východné Slovensko“ (Nitra 2008, 395 strán). Dr. Béreš je nielen zostavovateľom diela, ale aj autorom značnej časti textov v tejto cennej publikácii, ktorá sa pripravovala dlho a jej kompletizácia si vyžadovala priam sisyfovské úsilie a trpezlivosť. Zostavovateľ si zaslúži gratuláciu nielen k okrúhlemu životnému jubileu, ale aj k tejto prameňnej publikácii, ktorá sa stane základom pre prieskumy a výskumy na východnom Slovensku i pre mladšie generácie archeológov.

PhDr. Július Béreš, CSc., patrí k tým archeológom, ktorí počas celej odbornej kariéry prispôbovali svoje osobné ambície potrebám svojho pracoviska a slovenskej archeológie. Jeho činnosť nesprevádzali senzácie a nadsadené odborné hypotézy. Vedecká kariéra jubilanta je však naplnená serióznymi, dokumentačne podloženými výsledkami, o ktoré sa môže odborná verejnosť spoľahlivo oprieť. Ak som vyzdvihol aj jeho obetavú prácu pri organizácii predstihovo-záchranných výskumov na východnom Slovensku, je to znak jeho osobnej charakteristiky - úprimnosti a priamočiareho správania v úradných i osobných kontaktoch. Vážia si ho aj predstavitelia samosprávy mesta Košíc a tiež obyvatelia sídliska, kde býva so svojou manželkou Martou a so svojím potomstvom.

V mene redakcie Slovenskej archeológie a zaiste i v mene slovenskej archeologickej obce prajem PhDr. Júliusovi Bérešovi, CSc., k jeho životnému jubileu aj ďalej zdravia nadostač, mladistvý pohľad na dianie okolo nás, výborné výsledky v napĺňaní svojich odborných i súkromných cieľov a naďalej i tú empatiu, ktorá je prameňom dobrých vzťahov v práci aj v rodine.

Alexander Ruttkay

BIBLIOGRAFIA

1965

1. Slovansko-avarský kostrový hrob v Radvani nad Dunajom-Virte. Štud. Zvesti AÚ SAV 15, 1965, 215, 216.
2. Slovanská sekerka z Hurbanova. Štud. Zvesti AÚ SAV 15, 1965, 217, 218.

1968

3. Zur Problematik der Keramikformen aus Gräbern des VII. Jahrhunderts in der Slowakei. Štud. Zvesti AÚ SAV 16, 1968, 9-19.

1969

4. Veľkomoravský hrob v Mojzesove. Naše novosti. Nové Zámky 5. 8. 1969.

1970

5. Záchranný výskum na keltskom pohrebisku v Chotíne. Štud. Zvesti AÚ SAV 18, 1970, 353-361.

1973

6. Odkryté tajomstvá Hradovej hury. Východoslovenské noviny. Príloha 20. Košice 18. 5. 1973, 5.

1974

7. Výsledky doterajšieho výskumu slovanského hradiska v Šarišských Sokolovciach. Nové Obzory 16, 1974, 113-131.

1976

8. Sídliiskové nálezy z doby rímskej v Budimíre. AVANS 1975, 1976, 42.
9. Sídliiskové nálezy z mladšej doby bronzovej v Petrovanoch. AVANS 1975, 1976, 42, 43.

1977

10. Včasnostredoveké hrobové nálezy z juhozápadného Slovenska. AVANS 1976, 1977, 55-59.
11. Veľkomoravské hroby v Mojzesove. AVANS 1976, 1977, 59-62.

1978

12. Výskum slovanského mohylníka v Kráľovskom Chlmci. Nové Obzory 20, 1978, 185-203.
13. Kultúrna skupina. In: Základné metodologické problémy a marxistické kategórie v archeológii. Nitra 1978, 43-47.
14. Kubáňovo, okres Levice. In: B. Chropovský (Ed.): Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava 1978, 115.
15. Šarišské Sokolovce, okres Prešov. In: B. Chropovský (Ed.): Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava 1978, 205-207.
16. E. A. Balahuri/S. I. Peňak: Zakarpattá - zemľa slovjanska. Z istoriji slovjanskyh plemen Zakarpattá VI-XIII vekov. Užhorod 1976 (rec.). Hist. Carpatica 9, 1978, 497-500.

1980

17. K problematike podunajského a potiského typu keramiky. In: IV. medzinárodný kongres slovanskej archeológie, Sofia 15.-22. septembra 1980. Zborník referátov ČSSR. Nitra 1980, 19-27.

1981

18. Eneolitické a stredoveké nálezy zo Somotora. AVANS 1980, 1981, 34, 35.

1982

19. Nové nálezy z Veľkého Kamenca. AVANS 1981, 1982, 38, 39.
20. Záchranný výskum v Strážnom. AVANS 1981, 1982, 39-41.

1983

21. Výsledky záchranného výskumu vo Valalikoch-Všechsvätých. AVANS 1982, 1983, 52, 53.
22. Peňak, S. I.: Ranňoslovjanske i davnoruske naselenňa Zakarpatt'a VI-XIII st., Kyjiv 1980 (rec.). Slov. Arch. 31, 1983, 451-455.
23. Výskum vo Valalikoch. Večer 16/193, Košice 16. 9. 1983, 2.

1984

24. Ethnische Probleme auf birituellen awarenzeitlichen Gräberfeldern in der Slowakei. In: Interaktionen der mittel-europäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.-10. Jahrhundert. Symposium Nové Vozokany, 3.-7. Oktober 1983. Nitra 1984, 27-32.
25. Záchranný výskum vo Valalikoch-Všechsvätých. AVANS 1983, 1984, 40, 41.

1985

26. Keramika na tzv. avarských pohrebiskách a sídliskách zo 7.-8. stor. na Slovensku. Slov. Arch. 33, 1985, 15-70.
27. Tretia výskumná sezóna vo Valalikoch-Všechsvätých. AVANS 1984, 1985, 51-53.
28. Slovanské osídlenie Košickej kotliny. Sprístupňujeme pokrokové národné revolučné tradície. Večer 17/8. Košice 11. 1. 1985, 4.

1986

29. Začatki slavianskoj keramiki v Vostočnoj Slovakii. In: Urzeitliche und frühhistorische Biesiedlung der Ostslowakei in Bezug zu den Nachbargebieten. Nitra 1986, 259-265.
30. Odkrývanie tajomstiev. Objavy na predveľkomoravskom pohrebisku v Košickej kotline. Východoslovenské noviny. Magazín 21. Košice 23. 5. 1986.

1987

31. Slovanský sídliskový objekt vo Valalikoch-Všechsvätých. Hist. Carpatica 18, 1987, 263-273.

1988

32. Sovremennoje sostojanije issledovanija slavianskich gorodišč v Vostočnoj Slovakii. In: Trudy V Meždunarodnogo kongressa archeologov-slavistov. Tom 2. Kijev 1988, 204-207.
33. Etnokulturnyje processy Vostočnoj Slovakii v V-VIII vv. n. e. In: Etnokulturnyje i etnosocialnyje processy v konce I. tys. do n. e. - pervoj polovine I. tys. n. e. na jugo-zapade USSR i sopredel'nyh regionach. (Tezisy dokladov II-oj sessii vsesojuznoj školy-seminara.) Evov 1988, 6-8.

1990

34. Archeologické pamätníky z východného Slovenska ako súčasť životného prostredia. Štud. Zvesti AÚ SAV 26, 1990, 399-402.
35. Slovanské hrnčiarstvo. PaS 39/3, 1990, 56-59.
36. Slovanské hrnčiarstvo. II. PaS 39/4, 1990, 56-59.

1992

37. Nález keramiky vo Valalikoch-Košfanoch. AVANS 1990, 1992, 26.

1993

38. Další žiarový hrob na pohrebisku vo Valalikoch-Všechsvätých. Vsl. Pravek 4, 1993, 175-180.
39. Die Besiedlungsproblematik der Ostslowakei im Zeitabschnitt des awarischen Kaganats. In: Actes du XIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Bratislava, 1-7 septembre 1991. Tome 4. Bratislava 1993, 270-273.
40. Sídliskové nálezy z Jakubovian. AVANS 1992, 1993, 27, 28.
41. K problematike osídlenia stredodunajskej oblasti vo včasnóm stredoveku (rec.). Slov. Arch. 41, 1993, 399-401.

1995

42. Slovanské pohrebisko v Dolnom Petre IV (teraz Svätý Peter). *Slov. Arch.* 43, 1995, 111-160.
43. K problematike osídlenia severovýchodného Slovenska vo včasnom stredoveku. In: *Bojkivščyna istorija ta sučasnist. Materialy Mižnarodnoho istoriko-narodoznavčoho seminaru „Naselenňa Bojkivščyny u konteksti zahal'nokarpatskoho etnokul'turnoho rozvytku. Sambir 14-16 veresňa 1995 r. Lviv - Sambir 1995*, 9, 10.

1996

44. Ethnokulturelle Prozesse in der Ostslowakei im Frühmittelalter. In: *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert*. Bratislava 1996, 133-139.
45. Záchranné výskumy na trase výstavby plynovodu. *AVANS* 1994, 1996, 31-34.

1997

46. Nižný Žipov I. In: M. Ruttkay (Zost.): *Archeológia na trase plynovodu (1993-1995)*. Bratislava 1997, 37, 38.
47. Nižný Žipov II. In: M. Ruttkay (Zost.): *Archeológia na trase plynovodu (1993-1995)*. Bratislava 1997, 39-42.
48. Nižný Žipov III. In: M. Ruttkay (Zost.): *Archeológia na trase plynovodu (1993-1995)*. Bratislava 1997, 43, 44.
49. Čelovce I. In: M. Ruttkay (Zost.): *Archeológia na trase plynovodu (1993-1995)*. Bratislava 1997, 45-48.
50. Slivník. In: M. Ruttkay (Zost.): *Archeológia na trase plynovodu (1993-1995)*. Bratislava 1997, 53-58.
51. Záchranný výskum neolitického a včasnostredovekého sídliska v Ždani. *AVANS* 1995, 1997, 33.

1998

52. Odras duchovnej kultúry v hmotných prameňoch Slovanov na východnom Slovensku. In: *Medobory i duchovna kul'tura davnich, sereďnovičnych Slovan (do 150-riččja vyjavlennja Žbruckoho „Svjatovyta“)*. Mat. naukovoji konferenciji (8-9 žovtňa 1998 r., Hrymajliv). Lviv 1998, 103-110.
53. Predbežné výsledky výskumu v kine Slovan v Košiciach. In: P. Roth (Zost.): *Archeol. v múzeách. Zborník príspevkov zo seminára v Podtatranskom múzeu v Poprade*. Poprad 1998, 48, 49.
54. Výskum v areáli dominikánskeho kláštora v Košiciach. *Inf. SAS* 9/2, 1998, 6, 7.

1999

55. Praveké a stredoveké nálezy z Obišoviec. *AVANS* 1997, 1999, 29, 30.
56. Výskum v areáli dominikánskeho kláštora v Košiciach. *AVANS* 1997, 1999, 30, 31.

2000

57. Záchranný výskum kina Slovan v Košiciach. *AVANS* 1998, 2000, 33.
58. Slovanská sekerovitá hrivna z Ličartoviec. *AVANS* 1999, 2000, 28.

2001

59. Predstihový výskum v Petrovanoch. *AVANS* 2000, 2001, 46.

2002

60. Neufunde von Axtbarren aus der Nordostslowakei. *Acta Arch. Carpathica* 37, 2002, 137-148.

2003

61. Nože s volútovým ukončením rukováti z východného Slovenska. *Musaica* 24, 2003, 79-85.

2004

62. Včasný stredovek. In: L. Gačková (Zost.): *Archeologické dedičstvo Zemplína*. Michalovce 2004, 91-99.

V spoluautorstve

63. B. Tomášová/J. Béreš: Revízný výskum mohylníka v Prešove-Cemjate. *AVANS* 2001, 2002, 208.
64. B. Tomášová/J. Béreš: Výskum na sídlisku II v Prešove. *AVANS* 2002, 2003, 149, 150.

65. D. Staššiková-Štukovská/P. Šalkovský/J. Béreš/E. Hajnalová/E. Hušťáková/Z. Krempaská/F. Javorský(†): Včasnostredoveké hradisko I. - Spišské Tomášovce - Smižany - 1. etapa spracovania. Zbor. SNM 100. Arch. 16, 2006, 187-234.
66. E. Miroššayová/J. Béreš: Prínos Jaroslava Vizdala k poznaniu mladšieho praveku a včasnohistorického obdobia. Vsl. Pravek 5, 1998, 9-12.
67. J. Batora/J. Béreš/K. Elschek/K. Pieta/S. Stegmann-Rajtár/P. Šalkovský: Heslá z archeológie. In: Encyclopaedia Beliana 5. Slovenská všeobecná encyklopédia. Bratislava 2007.
68. J. Béreš/A. Ruttkay: Nová lokalita zo staršej doby bronzovej a v stredoveku v Golianove. Štud. Zvesti AÚ SAV 18, 1970, 336-342.
69. J. Béreš/B. Tomášová: Druhá etapa záchranného výskumu v Prešove. AVANS 1989, 1991, 28, 29.
70. J. Béreš/B. Tomášová: Záchranný výskum na trase stavby MK4 v Prešove. AVANS 2001, 2002, 35, 36.
71. J. Béreš/D. Čaplovič/M. Slivka: Archeologický prieskum zátopovej oblasti Starina. AVANS 1981, 1982, 41-44.
72. J. Béreš/D. Štukovská: Výskum slovanského hradiska v Spišských Tomášovciach. AVANS 1978, 1980, 42-46.
73. J. Béreš/E. Horváthová: Záchranný výskum v Malých a Veľkých Raškovciach. AVANS 2000, 2001, 46-48.
74. J. Béreš/E. Miroššayová/L. Olexa: Záchranné výskumy na trase výstavby plynovodu v Ižkovciach. AVANS 1994, 1996, 35, 36.
75. J. Béreš/E. Miroššayová: Vzťah archeológie a životného prostredia. Pam. a Prír. 15, 1986, 134-138.
76. J. Béreš/F. Javorský: Pokračovanie výskumu v polohe Pod Hradiskom I. v Spišských Tomášovciach. AVANS 1985, 1986, 59-61.
77. J. Béreš/L. Kaminská/M. Uličný: Záchranný výskum na trase plynovodu. AVANS 1998, 2000, 33, 34.
78. J. Béreš/L. Kaminská/P. Mačala/E. Miroššayová: Prieskum na melioračných stavbách v okrese Trebišov. AVANS 1988, 1990, 40.
79. J. Béreš/M. Lamiová-Schmiedlová/L. Olexa: Prieskumy v okresoch Košice-mesto a Košice-vidiek. AVANS 1993, 1995, 33-35.
80. J. Béreš/M. Lamiová-Schmiedlová/L. Olexa: Ukončenie záchranného výskumu v Nižnej Myšli. AVANS 1986, 1987, 36.
81. J. Béreš/M. Lamiová-Schmiedlová/L. Olexa: Viacvrstvové sídlisko v Nižnej Myšli. AVANS 1985, 1986, 61, 62.
82. J. Béreš/M. Lamiová-Schmiedlová/L. Olexa: Záchranný výskum na polykultúrnom sídlisku v Nižnej Myšli, poloha Alamenec, okr. Košice. Vsl. Pravek 3, 1991, 166-190.
83. J. Béreš/M. Novák: Nález obsidiánového jadra z Košíc. AVANS 2001, 2002, 34.
84. J. Béreš/M. Novák: Záchranný výskum na polohe Košice-Galgovec. AVANS 2001, 2002, 35.
85. J. Béreš/M. Uličný: Výsledky archeologického výskumu v centre Košíc. Slov. Arch. 46, 1998, 333-351.
86. J. Béreš/P. Šalkovský: Výskum slovanského hradiska v Spišských Tomášovciach. AVANS 1977, 1978, 36-38.
87. J. Béreš/R. Daňo/L. Olexa: Predstihový výskum v Nižnej Myšli v polohe Moľva. AVANS 1994, 1996, 34, 35.
88. J. Béreš/R. Daňo: Čelovce II. In: M. Ruttkay (Zost.): Archeológia na trase plynovodu (1993-1995). Bratislava 1997, 49-52.
89. J. Béreš et al.: Okres Michalovce, Rožňava, Trebišov. In: J. Béreš (Zost.): Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia. III. zväzok. Východné Slovensko. Nitra 2008, 79-113, 189-204, 273-346.
90. J. Chovanec/J. Béreš: Výskum stredovekého kostola v Malej Bare. AVANS 1990, 1992, 51, 52.
91. L. Mihok/R. Laurinčíková/J. Béreš: Výroba a spracovanie železa v Košiciach na konci stredoveku a na začiatku novoveku. Vsl. Pravek 7, 2005, 143-180.
92. S. Dušek/J. Béreš: Dolný Peter, okres Komárno. In: B. Chropovský (Ed.): Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava 1978, 60, 61.

O autorovi

Jubileum PhDr. Júliusa Béreša, CSc. - Dáriuš Gašaj, Hist. Carpatica 20, 1989, 326-328.

PhDr. Július Béreš, CSc. - M. Lamiová, Jubileá, Inf. SAS 10/2, 1999, 27.

PhDr. Július Béreš, CSc. - Ondrej Ožďáni, Jubileá, Slov. Arch. 47, 1999, 175.

PhDr. Július Béreš, CSc., 70-ročný. - Mária Lamiová-Schmiedlová, Inf. SAS 20/1-2, 2009, 29, 30.

Významné osobnosti SAV v roku 2009. Slovenská akadémia vied si uctila svojich jubilujúcich vedcov (Sprac.: E. B.). Správy SAV 45/5, 2009, 5.

Podľa autorových podkladov zostavila *Marta Jasečková*

SPRÁVA

Medzinárodná konferencia Transkarpacie kontakty kulturowe w epoce kamienia, brązu i wczesnej epoce żelaza

V dňoch 17. a 18. novembra 2009 sa v Podkarpatskom múzeu v Krosne stretlo viac než 50 bádateľov z Poľska, Slovenska, Maďarska a Ukrajiny. Hlavnou témou tohtoročnej vedeckej konferencie boli transkarpatské kultúrne kontakty v dobe kamennej, bronzovej a halštatskej. Slovensko na podujatí reprezentovali pracovníci Archeologického ústavu SAV (Václav Furmánek, Elena Miroššayová, Vladimír Mitáš, Ladislav Olexa) a riaditeľka Vlastivedného múzea v Hanušovciach nad Topľou Mária Kotorová-Jenčová.

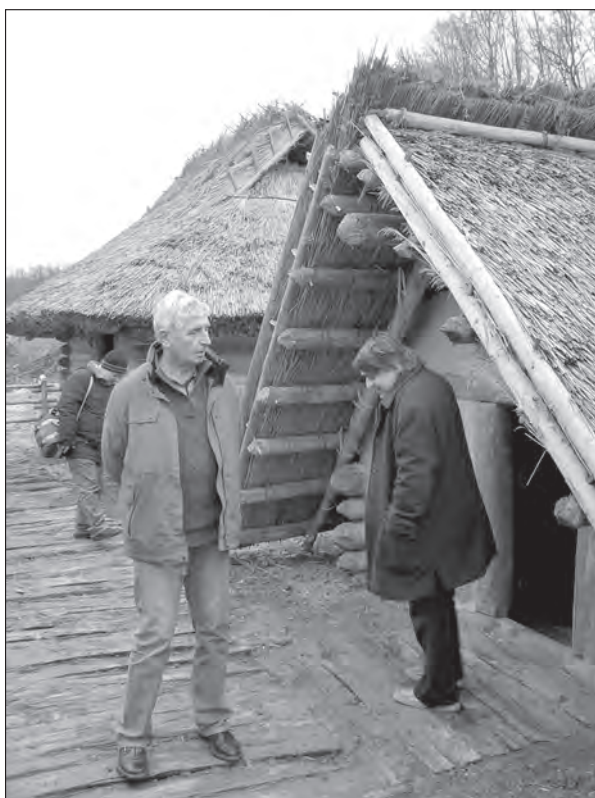
Konferenciu slávnostným príhovorom otvoril a všetkých prítomných srdečne uvítal riaditeľ Podkarpatského múzea Jan Gancarski. Hlavný organizátor neskrýval radosť z toho, že veľká sála múzea sa naplnila aj v čase médiami toľko komentovanej finančnej krízy a chrípkovej epidémie. Na jeho príhovor nadviazal Jan Machnik. Obaja rečníci krátkymi úvahami vstúpili do problematiky transkarpatských kultúrnych kontaktov. Prezentácie boli tradične rozdelené do blokov. Prvému a druhému bloku dominovali otázky staršieho praveku, tretí a štvrtý blok bol venovaný mladšiemu praveku.

V prvom okruhu referátov sa najčastejšie skloňoval paleolit. Maria Łanczontová a Józef Wojtanowicz (Lublin) v spoločnom príspevku poukázali na geografickú a kultúrnu dostupnosť karpatského regiónu oblasťou Przemyśla. Rolu Moravskej brány v kultúrnych kontaktoch staršej doby kamennej rozoberali vo svojom vystúpení Marta Połtowicz-Bobaková a Dariusz Bobak (Rzeszów). Karpatský tranzit v dobe kamennej priblížil Paweł Walde-Nowak (Kraków). Viola T. Dobosiová a András Markó (Budapest) vo svojich referátoch uviedli niektoré paleolitické nálezy a suroviny z Maďarska do širších geografických a kultúrnych súvislostí. Nálezy obsidiánu z doby kamennej vo svetle kultúrnych kontaktov prezentoval Jarosław Wilczyński (Kraków). Na rovnako datovanú kamennú industriu z podkarpatskej i zakarpatskej oblasti Ukrajiny poukázali Oleksandr Sytnyk a Natalia Bułyková (Lvov).

Druhý prednáškový blok otvoril príspevok Leonida Matskevyya a Halyny Panakhydovej (Lvov), ktorí sa zamerali na transkarpatské kontakty mezolitických kultúr. Neolitické nálezy z rôznych častí Poľska

vo svetle kultúrnych kontaktov prezentovali Marcin Szeliga (Lublin), Mirosław Furmanek (Wrocław) i Krzysztof Tunia (Kraków). Posledné dva referáty prvého dňa podujatia uviedli Piotr Włodarczyk a Jan Machnik (Kraków). Bádatelia sa zaoberali problematikou kultúry so šnúrovou keramikou na sklonku doby kamennej a počiatku doby bronzovej. Po celodennom kole prednášok a diskusií bolo pre účastníkov konferencie pripravené v neďalekej reštaurácii slávnostné pohostenie.

Druhý deň konferencie otvoril svojím vystúpením Jacek Górski (Kraków), venujúci sa transkarpatským kontaktom a ich vplyvom na kultúry staršej doby bronzovej v povodí hornej Visly. Justyna Molaková (Kraków) sa zaoberala „maďarovsko-věteřovskými“ ohlasmi na území juhozápadného Poľska. Spoločným menovateľom prezentácií Mateusza Jaegera (Poznań), Jana Gancarského (Krośno) a Ladislava Olexu (Košice) bola otomansko-füzesabonská kultúra a jej kontakty. V nasledujúcom referáte Anna Gawliková a Piotr Godlewski (Kraków) sledovali zakarpatské elementy v nálezoch včasnej lužickej kultúry z náleziska Witów - poloha 1, okr. Koszyce. Tretí prednáškový blok uzavrela Mária Kotorová-Jenčová (Hanušovce nad Topľou) prednáškou o popolnicových poliach na severovýchodnom Slovensku. V poslednom okruhu referátov najprv Václav Furmánek a Vladimír Mitáš (Nitra) predstavili nové pohrebisko kyjatickej kultúry v Cinobani. Václav Furmánek potom v mene Jaroslavy Pavelkovej (Praha) prezentoval výsledky antropologickej analýzy tohto žiarového pohrebiska. Pásmo prezentácií slovenských archeológov uzavrela Elena Miroššayová (Košice), ktorá sa zaoberala kontaktmi medzi severným Patisím a juhovýchodným Poľskom v dobe halštatskej. Exkluzívny a vedecky významný archeologický materiál zo staršej doby železnej z náleziska Domasław, okr. Kobierzyce, v rámci svojej prednášky ukázal a do kontextu kultúrnych kontaktov doby halštatskej uviedol Bogusław Gediga (Wrocław). Bogusław a Bożena Chorążyowi (Bielsko-Biala) detailne analyzovali rolu západných Beskýd v severojužných kultúrnych kontaktoch mladšieho obdobia doby bronzovej a v staršej dobe železnej. Osadu z doby halštatskej v Modlniczce, okr. Wielka Wieś, vo svetle kontaktov s Karpatskou kotlinou predsta-

Slovenskí archeológovia pri obhliadke archeoparku
Trzcínica - Karpacka Troja. Foto: V. Mitáš.

vili menovci Marcin S. Przybyła a Marcin M. Przybyła (Kraków). V poslednom príspevku Elżbieta M. Kłosińska (Lublin) prostredníctvom dávnejšie nájdených a zverejnených bronzových predmetov ilustrovala kultúrne kontakty Ukrajiny so strednou Európou v dobe bronzovej a halštatskej.

Záverečné slová, rovnako ako úvodné, patrili Janovi Machnikovi a hlavnému organizátorovi podujatia Janovi Gancarskému, ktorí informovali účastníkov, že príspevky, ktoré odzneli na konferencii, budú publikované v samostatnom zborníku.

Na konferencii odznelo celkom 27 referátov. Primárne mapovali kultúrne kontakty cez Karpaty, ktoré sa realizovali v rôznej intenzite vo viacerých obdobiach praveku a boli doložené reálnymi archeologickými nálezmi a nálezovými situáciami. Vyzdvihnúť možno skutočnosť, že o nastolenej problematike sa v rámci každého prednáškového bloku, medzi referátmi aj v kuloároch veľa diskutovalo. Inak tomu nebolo ani počas príjemného spoločenského večera, ktorý zavŕšil prvý deň prednášok. Aj tu sa potvrdilo, že voľné diskusie sú korením každého vedeckého stretnutia a že aj tento spôsob komunikácie posúva bádanie dopredu. Okrem myšlienok a názorov si vedci kolegiálne vymieňali alebo podarovali najnovšie publikácie.

Treba uznať, že Podkarpatské múzeum v Krosne má s organizáciou takýchto podujatí bohaté skúsenosti. Verím, že tradícia archeologických konferencií bude pokračovať a toto, v poradí už desiate stretnutie bádateľov na tejto pôde čoskoro vystrieda prvá konferencia už nasledujúcej desiatky. Predmetom ďalšieho rokovania by mali byť opäť transkarpatské kultúrne kontakty, avšak z obdobia včasnej doby dejinnej a stredoveku. Na záver chcem za všetkých zúčastnených archeológov zo Slovenska poďakovať riaditeľovi Podkarpatského múzea Janovi Gancarskému za priateľské prijatie a bezproblémový priebeh konferencie. Mužská časť slovenskej delegácie mu je zvlášť zaviazaná aj za prezentáciu pripravovaného archeoparku „Karpacka Troja“ na hradisku Wały Królewskie v neďalekej Trzcínici.

Vladimír Mitáš

RECENZIE

Jaroslav Peška: Protoúnětické pohřebiště z Pavlova. Archeologické centrum Olomouc. Olomouc 2009. 439 strán vrátane 49 materiálových tabuliek a 7 fototabuliek. ISBN 978-80-86989-14-3.

Recenzovaná publikácia obsahuje monografické spracovanie doteraz najväčšieho známeho pohrebiska protoúnětickej kultúry v Pavlove na južnej Morave, ktoré bolo preskúmané v polohe Horní pole v rámci rozsiahleho záchranného výskumu pri budovaní sústavy priehrad na vodnom diele Nové Mlýny na rieke Dyje v rokoch 1975-1988. Mimoriadne dôležité je, že pohrebisko v Pavlove bolo preskúmané celé. Teda jeho vypovedacia hodnota je kvalitatívne iná ako u prevažnej časti doteraz známych pohrebísk protoúnětickej kultúry.

Úvodom treba poznamenať, že protoúnětická kultúra je kultúra existujúca v období, ktoré patrí nielen na Morave, ale i v širšej oblasti stredného Dunaja k najzložitejším v rámci celého praveku. V relatívne krátkom časovom úseku tu dochádza k prelínaniu kultúr záveru eneolitu na jednej strane a kultúr vznikajúcej, resp. nastupujúcej doby bronzovej na strane druhej.

V úvodnej časti práce sa nachádza súpis a farebná mapa lokalít protoúnětickej kultúry na Morave. Doteraz ich je známych 94 zo 74 katastrov obcí. Všetky uvedené lokality sa týkajú hrobov a pohrebísk, pretože doteraz protoúnětická kultúra na Morave nie je jednoznačne doložená zo sídlisk. Ide vlastne o podobnú situáciu v pramennej základni, ako ju poznáme z nitrianskej kultúry na juhozápadnom Slovensku a z koštianskej kultúry na východnom Slovensku, kde tiež absentujú sídliská.

Nasledujúca kapitola, nazvaná Pohrebisko v Pavlove, predstavuje ťažiskovú časť práce. Autor v nej postupne čitateľa oboznamuje s topografiou, nálezovou situáciou, priestorovou analýzou a vertikálnou aj horizontálnou stratigrafiou na pohrebisku. Značná časť je venovaná analýze pohrebného ritu, pri ktorej postupuje štandardným spôsobom. Autor správne dáva výskyt bipolárnej orientácie Z-V, V-Z, vyskytujúcej sa na niektorých pohrebiskách protoúnětickej kultúry na juhovýchodnej Morave, do súvislosti s kultúrnym vplyvom z prostredia epišnúrového kultúrneho komplexu, t. j. kultúry Chłopice-Veselé, ktorú na juhozápadnom Slovensku a východnej Morave možno považovať za protonitriansku fázu nitrianskej kultúry.

Ďalšia časť tejto nosnej kapitoly je venovaná analýze inventáru hrobov. V Pavlove bolo celkom preskúmaných 47 hrobov protoúnětickej kultúry a 1 hrob zo včasnej fázy únětickej kultúry. Autor mal z týchto hrobov k dispozícii na analýzu 164 predmetov, z ktorých až 120 patrí keramike. Z tohto dôvodu je v práci venovaná najväčšia pozornosť analýze keramiky. Pri jej typologickom rozdelení vychádza síce J. Peška z triedenia protoúnětickej kultúry na Morave, ktorú uskutočnil už J. Ondráček (1964; 1967), uvedomuje si však potrebu novej typológie, resp. vytvorenie keramického kódu. Ako relevantný znak pri typológii keramiky sa mu ukazuje členený, resp. nečlenený profil. Najvýpuklejšie sa to prejavuje pri džbánoch a džbánkoch. Pozitívne možno hodnotiť celkovú detailnú analýzu keramiky a jej výzdobných prvkov či motívov v širšom stredoeurópskom kontexte.

Oproti keramike je na pohrebisku v Pavlove prekvapujúco málo zastúpená kamenná industria, v rámci ktorej venoval autor osobitnú pozornosť sílexovým hrotom šípov. Ich mor-

fologickou analýzou vo viacerých regiónoch strednej Európy dospel k zaujímavým výsledkom. Jedným z nich je, že hroty šípov protoúnětickej kultúry na Morave sa metricky zhodujú takmer vo všetkých aspektoch s hrotmi šípov kultúry so šnúrovou keramikou v Malopoľsku. Pozoruhodný je tiež fakt, že metricky majú bližšie k hrotom šípov epišnúrového kultúrneho komplexu (nitrianska kultúra) ako k hrotom šípov kultúry zvoncovitých pohárov.

Popri artefaktoch z kameňa, kosti a fajansy autor analyzuje i artefakty kovové. S autorom sa zhodujeme v poznaní, že pôvod náušnic z dvojitého drôtu s jednoduchou slučkou spočíva v kultúrach neskorého eneolitu v priestore Karpatskej kotliny a stredného Podunajska, kde vystupujú najmä exempláre zhotovené zo zlata. Nemožno však súhlasiť s jeho konštatovaním (s. 213), že „... šperk se spětnou kličkou není v epišnúrové oikumeně zprvu zastopen vůbec... Např. v Malopolsku vystupuje teprve v pozdní mierzanowické kultuře a jejich regionálních skupinách“. Náušnice z dvojitého medeného drôtu, dokonca aj so spätnou slučkou (Noppenringe) sa objavujú už v staršej fáze epišnúrového kultúrneho komplexu. Doložené sú napríklad v Malopoľsku, v hrobch kultúry Chłopice-Veselé na pohrebisku v Żernikach Górnych v hrobch 79 a 96, ako aj na pohrebisku v Miernowe v hrobe 6. Objavujú sa aj v hrobch strzyżowskej kultúry (napr. Chmelnik) a v neskoršej fáze podolskej skupiny podkarpatskej kultúry (napr. Pereďivanija). Náušnice so spätnou slučkou sa v nitrianskej kultúre objavujú obvykle v sprievode medenej industrie tvaru vrbového listu už od jej najstaršieho horizontu (Mýtna Nová Ves, Jelšovce, Holešov). Drôtená industria so spätnou slučkou sa neobjavuje neskôr ako medená industria tvaru vrbového listu, ale objavuje sa s ňou súčasne. Teda drôtenú industriu nie je možné považovať za všeobecné chronologické kritérium pre mladšie datovanie, ako sa doteraz predpokladalo. Všetky indicie sa prihovarajú za to, že pôvod drôtenej industrie so spätnou slučkou (Noppenringe) treba hľadať v kultúrach včasného obdobia epišnúrového kultúrneho komplexu.

V ďalšej nosnej kapitole práce (kapitola 4), nazvanej Analýza a vyhodnotenie, sa J. Peška zaoberá pohrebnými areálmi na pohrebisku v Pavlove a interakciou jednotlivých neskoroneolitických komponentov, t. j. moravskej kultúry so šnúrovou keramikou, kultúry zvoncovitých pohárov a protoúnětickej kultúry. Venuje pozornosť dynamike pohrebného ritu v prechodnom období od eneolitu do doby bronzovej. Snaží sa nájsť odlišnosti a podobnosti v pohrebnom rite na rozsiahlom území strednej a východnej Európy. V rámci kapitoly venuje pozornosť vývoju a premenám materiálnej kultúry na príklade vybraných tzv. kontaktných nálezov. Označenie kontaktné nálezy by možno bolo treba dať do úvodzoviek, tak ako to urobila vo svojej práci B. Metzinger-Schmitz (2004), keď použila termín „Kontaktfunden“. Ťažisko „kontaktných nálezov“ správne nachádza hlavne v rade keramických tvarov, ktoré sú chronologicky obzvlášť relevantné. Ide najmä o viaceré typy tzv. nagyrévskych džbáňok a hrčky typu Trausdorf-Leithaprodersdorf, ktoré, ako ukazujú nové nálezy, sa objavujú aj v centrálnej časti Karpatskej kotliny, v južnom Maďarsku vo včasnej fáze marošskej kultúry - Óbeba-Pitvaros.

Možno súhlasiť plne s J. Peškom, že nedostatkom doterajšieho výskumu sledovanej problematiky je skutočnosť, že nie je vypracovaná vnútorná chronológia kultúry Kosihi-Čaka/Makó a kultúry Somogyvár-Vinkovci. Domnievam sa, že v prípade hrobu z Modříc na južnej Morave, kde prevládajú

karpatské prvky, ide o hrob kultúry Kosihy-Čaka/Makó v areáli pohrebiska kultúry s moravskou šnúrovou keramikou. Tak ako pri definícii kultúry, tak aj pri kultúrnom zaradení je rozhodujúca keramika. V tomto prípade je tam výrazný exemplár lubjanskej misy na nôžke s vnútornou vruborezovou výzdobou. V danom kontexte ani najnovšie zaradenie hrobu Kosihy-Čaka/Makó zo Šale (Vladár 1967) Z. Benkovsky-Pivovarovou (2007) do kultúry so šnúrovou keramikou nie je opodstatnené.

Za prínosné v práci možno považovať autorove hľadanie pôvodu výzdoby pozostávajúcej zo zväzkov rýh, tzv. trásní. Ako presvedčivý sa javí pôvod tejto výzdoby v sprievodnej keramike mladšej a neskorej fázy kultúry zvoncovitých pohárov.

Významnou súčasťou 4. kapitoly sú podkapitoly venované relatívnej a absolútnej chronológii. Osobitnú pozornosť sústreďuje autor na problematiku tzv. stupňa „A0“, ktorý vyčlenil začiatkom deväťdesiatych rokov minulého storočia F. Bertemes (1992). V podstate sa J. Peška stotožnil s mojim ponímaním a kultúrnym členením stupňa „A0“ (Bátora 2000), kde starší horizont reprezentuje horizont Oggau-Wipfing, resp. najmladší horizont kultúry zvoncovitých pohárov, a horizont mladší, reprezentovaný horizontom Jois-Gollnsdorf a Leithaprodersdorf-Gemeinlebern 1. Ako novum pracovne vyčleňuje skupinu nálezov typu Leopoldsdorf, ktorá by mala byť čiastočne súčasná s horizontom Oggau-Wipfing a s počiatočným horizontom protoúnětickej kultúry.

Prínosná je podkapitola venovaná absolútnej chronológii. Autor v nej prináša sériu 19 absolútnych dát z Pavlova, ktoré reprezentujú kultúru s moravskou šnúrovou keramikou, kultúru zvoncovitých pohárov a protoúnětickej kultúry. Pre stredoeurópske bádanie je významné zistenie, že protoúnětická kultúra trvala v období rokov 2300-2000 cal. BC. Tým sa exaktné potvrdil doterajší predpoklad, že je chronologicky súčasná s protonitrianskou fázou (kultúra Chłopice-Veselé), ako aj so včasným horizontom nitrianskej kultúry na východnej Morave a juhozápadnom Slovensku. V tomto kontexte nie je prekvapením prítomnosť protoúnětickej šálky v hrobe 20 na pohrebisku nitrianskej kultúry v Blatnom.

Autor poukazuje aj na celý rad úskalí, ktoré so sebou prináša absolútna chronológia, a dokumentuje to na najvýpuklejšom príklade série dát kultúry zvoncovitých pohárov z lokality Tvoříhráz. V prípade hrobu 436 z Jelšovic, ktorý bol absolútne datovaný medzi roky 1780-1490 cal. BC, ide o chybné datovanie, pretože podľa archeologického datovania je to jednoznačne hrob nitrianskej kultúry. Na rozdiel od susedných epišnúrových kultúr nemôžeme na juhozápadnom Slovensku počítať s paralelnou existenciou nitrianskej a maďarovskej kultúry. Nitrianska kultúra z nich trvala najkratšie, pretože zanikla pod silným tlakom únětickej kultúry v priebehu druhej polovice Reineckeho stupňa BA1. Mierzanowická kultúra v Malopoľsku trvala až do počiatku trzcinieckej kultúry a koštianska kultúra v Košickej kotline do nástupu otomanskej kultúry.

V záverečnej, sumarizujúcej časti práce (kapitola 5) autor oboznamuje čitateľa so 135-ročnou históriou bádania protoúnětickej kultúry na Morave. Akcentuje pritom najmä prínos Jaromíra Ondráčka, ktorý sa výskumu protoúnětickej kultúry venoval už vo svojej kandidátskej dizertácii (obhájenej v roku 1964) a v jej následnom publikovaní v časopise Slovenská archeológia v roku 1967.

Autor nielen v tejto kapitole, ale v celej práci používa označenie kultúra Makó/Kosihy-Čaka. Domnievam sa, že nie je dôvod na abecednú zmenu poradnia lokalít (teda Kosihy-Čaka/Makó).

Za obsiahlym súpisom použitej literatúry a prameňov (kap. 6) a anglickým resumé (kap. 7) sú zaradené jednotlivé prírodovedné analýzy (kap. 8) materiálu z pohrebiska v Pavlove. Ide o antropologické analýzy (M. Dobisíková), analýzy kamennej industrie (J. Kopacz a L. Šebela), petrografické analýzy kamennej industrie (A. Přichystal), petrografický rozbor kameňov z hrobu 346 (M. Cheben), trasologickú analýzu silicitových dýk (L. Hroníková a D. Jančík) a analýzu kostenej a parohovej industrie (M. Rašková Zelinková). Uvedené analýzy kolegov z prírodných vied jednoznačne prispievajú ku kvalite a exaktnosti záverov práce.

Na konci práce (kap. 9) sa nachádzajú kresbové a fotografické tabuľky obsahujúce plány a inventár hrobov protoúnětickej kultúry z Moravy a fototabuľky terénnych záberov hrobov a nálezov z Pavlova. Kresbová i fotografická dokumentácia je zhotovená na štandardnej úrovni.

Prácu určite privíta odborná verejnosť, pretože prináša nielen viaceré nové poznatky a pozorovania k problematike záveru eneolitu a počiatku doby bronzovej v oblasti stredného Dunaja, ale zároveň otvára celý rad otázok, ktoré môžu byť, a zaiste aj budú inšpiráciou pre ďalšie bádanie.

LITERATÚRA

- Bátora 2000 - J. Bátora: Das Gräberfeld von Jelšovce/Slowakei. Ein Beitrag zur Frühbronzezeit im nordwestlichen Karpatenbecken. Prähist. Arch. Südosteuropa 16. Kiel 2000.
- Benkovsky-Pivovarová 2007 - Z. Benkovsky-Pivovarová: Zur Grabkeramik der Kosihy-Čaka/Makó-Kultur. Arch. Austriaca 89, 2007, 133-143.
- Bertemes 1992 - F. Bertemes: Der frühbronzezeitliche Bestattungsort von Singen im Landkreis Konstanz. SASTUMA 1, 1992, 61-97.
- Metzinger-Schmitz 2004 - B. Metzinger-Schmitz: Die Glockenbecherkultur in Mähren und Niederösterreich. Typologische und chronologische Studien auf dem Hintergrund der kulturhistorischen Abläufe während der späten Kupferzeit im Untersuchungsgebiet. Mit einem paläometallurgischen Exkurs. Dissertationsarbeit. Saarbrücken 2004. Nepublikované.
- Ondráček 1964 - J. Ondráček: Časné únětická kultura na Moravě a problém jejího vzniku. Kandidátska dizertačná práca. Brno 1964. Nepublikované.
- Ondráček 1967 - J. Ondráček: Moravská protoúnětická kultura. Slov. Arch. 15, 1967, 389-446.
- Vladár 1967 - J. Vladár: Žiarový hrob skupiny Kosihy-Čaka v Šali. Arch. Rozhledy 19, 1967, 295-302.

Jozef Bátora

Miroslav Buchvaldek/Andreas Lippert/Lubomír Košnar (Ed.): Archeologický atlas pravěké Evropy. Svazky 1, 2. Univerzita Karlova Praha. Karolinum. Praha 2007. ISBN 978-80-246-0774-0.

Takmer po tridsiatich rokoch od vydania Archeologického atlasu Evropy a Československa (1979) vyšlo v roku 2007 monumentálne dielo - nový Archeologický atlas pravěké Evropy. Ide o aktualizované, doplnené a rozšírené vydanie predchádzajúceho atlasu. Toto veľkolepé dvojzväzkové dielo je výstupom projektu, na ktorom participovali Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou FF UK v Prahe a Institut

für Ur- und Frühgeschichte der Universität Wien. Hlavným iniciátorom celého projektu bol prof. PhDr. Miroslav Buchvaldek, DrSc., ktorý sa však vydania diela už nedožil. Napriek jeho náhlemu, nečakanému úmrtiu v roku 2002 sa autorskému tímu podarilo projekt úspešne ukončiť vydaním oboch zväzkov tohto jedinečného archeologického atlasu.

Kým v archeologickom atlase z roku 1979 popri kultúrach a náleziskách v Európe spočívalo ťažisko najmä vo vymapovaní kultúr na území vtedajšieho Československa, nový atlas je koncipovaný tak, že v ňom nachádzame na 800 mapách rovnomerné zobrazenie kultúr v celej Európe, t. j. v jej 39 dnešných štátoch a v Kazachstane. Okrem toho sú na mapách vyznačené významnejšie náleziská samostatne v každej krajine. Atlas v chronologickej postupnosti zachytáva jednotlivé kultúry od obdobia paleolitu až do doby laténskej.

Pri získavaní komplexných podkladov dôležitých pre zostavenie diela editori úzko spolupracovali približne s 80 kolegami - odborníkmi z prevažnej väčšiny európskych štátov, ktorí doň dodávali materiály v priebehu rokov 1995-2003. Koordinovať spoluprácu s takým širokým medzinárodným tímom odborníkov bolo určite neobyčajne náročné a slúži ku cti zostavovateľov, že i takúto úlohu zvládli veľmi dobre.

Prvý zväzok „Mapy zemí a komentáře“, tzv. textová časť, obsahuje úvod, informáciu o koncepcii a štruktúre atlasu, ako aj životopis profesora Miroslava Buchvaldeka, ktorý bol až do jeho náhleho úmrtia „dušou“ celého projektu. Všetky uvedené informácie sú v českom, ale aj v nemeckom, anglickom a francúzskom jazyku.

Za týmto blokom nasleduje v rámci úvodnej časti zoznam spolupracovníkov podieľajúcich sa na diele a napokon index 27 máp s jednotlivými chronologickými horizontmi (počínajúc obdobím paleolitu a končiac mladšou dobou železnou - LD), ktoré sú uvedené v nemeckom jazyku. Hlavnú časť prvého zväzku tvorí spomenutých 800 regionálnych máp dnešných európskych štátov. Ako kľúč na vytvorenie poradia štátov v rámci atlasu poslúžili zostavovateľom v súčasnosti zaužívané medzinárodné označenia - skratky štátov.

Za rozsiahlym súborom máp nasleduje v rámci prvého zväzku neobvykle bohatá literatúra (na 188 stranách) k celému praveku Európy, zoznam vyše 1000 názvov európskych pravekých kultúr a register obsahujúci vyše 6700 významnejších pravekých európskych lokalít.

Druhý samostatný zväzok „Mapy rozšíření kultur“ pozostáva z 27 veľkých globálnych skladacích máp Európy, tzv. a-máp vo formáte A2, na ktorých je zobrazené nadregionálne geografické rozšírenie jednotlivých pravekých kultúr. Priestor ich rozšírenia je na mapách stvárnený farebným šrafovaním a číslami. Na mapách 1-8 sú názvy kultúr priamo vpísané do šrafovania. Najvýznamnejšie lokality sú na mapách 1-3 tiež priamo vyznačené čiernymi bodmi a číslami. Kým na prvých 8 mapách, zahŕňajúcich paleolit a mezolit a obsahujúcich údaje o kultúrach, ktoré sú zoradené za sebou v rámci relatívnej chronológie, od mapy 9, t. j. od obdobia neolitu sú tieto zoradené podľa jednotlivých horizontov v absolútnej chronológii, za použitia už kalibrovaných dát C¹⁴.

Obsiahly dvojzväzkový Archeologický atlas pravěku Evropy má pevnú jednotnú koncepciu a štruktúru, čo umožňuje jeho pohodlné a praktické používanie. Určený je nielen pre odborníkov či vysokoškolských študentov, ale aj pre záujemcov o archeológiu z radov širšej verejnosti. Ide skutočne o výnimočné dielo, ktorému rektor Karlovej univerzity v Prahe Václav Hampl udelil v roku 2007 ocenenie za najlepšiu knihu z odboru humanitných vied.

Záverom len jedna poznámka, resp. otázka, či doba laténska mala byť súčasťou atlasu pravekej Európy, keď, ako vieme, doba laténska už nereprezentuje obdobie praveku, ale protohistorického obdobia?

Jozef Bátora

Luboš Jiráň/Natalie Venclová (Ed.): Archeologie pravěkých Čech. Svazky 1-8. Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i. Praha 2007-2008.

Nielen európskej archeologickej obci, ale aj odborníkom z príbuzných vedných odborov, študentom archeológie a ochrancom archeologického dedičstva, ako aj širokým vrstvám českej a možno povedať aj slovenskej verejnosti, ktorí majú záujem o poznávanie minulosti, sa dostáva do rúk také impozantné dielo, akým je nepochybne súbor ôsmich monografií nazvaných jednotiacim titulom „Archeologie pravěkých Čech“ (APČ). Po úvodnom zväzku s názvom „Pravěký svět a jeho poznání“ nasleduje ďalších sedem kníh venovaných jednotlivým obdobiam českého praveku a súčasnej doby dejinnej.

Myšlienka pripraviť a vydať zhrnujúce dielo o praveku a súčasnej dobe dejinnej v Čechách rezonovala medzi vedeckými pracovníkmi pražského Archeologického ústavu AV ČR už od konca minulého tisícročia. Konkrétny projekt sa začal pripravovať v roku 2000. Bolo niekoľko dôvodov, aby sa tento, v európskej archeológii naozaj unikátny publikačný počin napokon začal realizovať. Ostatná syntéza českého praveku, ak nerátame populárno-vedeckú knižku J. Bouzka (2005), vyšla pred viac ako tridsiatimi rokmi (Pleiner/Rybová 1978). Súčasní českí kolegovia si uvedomovali povinnosť podať svedectvo o svojich excelentných odborných a vedeckých schopnostiach. Existovala tu aj zdravá medzinárodná rivalita a snaha pregnantne dokázať, že česká archeológia patrí právom medzi európsku špičku. Tiež magický prelom tisícročia bol nepochybne vážnou pohnútkou a výzvou k realizácii tohto projektu.

Som presvedčený, že súbor ôsmich monografií uzrel svetlo sveta predovšetkým zásluhou Luboša Jiráňa a Natalie Venclovej, editorov celého diela. Nebolo jednoduché stmeliť takmer päťdesiatčlenný autorský kolektív do jednotného virtuózneho orchestra. Patrili doň archeológovia, bádatelia majúci svoje bytostne zažité, podvedome zafixované svetonázorové, teoretické, metodické i terminologické princípy. Aj z toho dôvodu je každý zväzok trochu iný, čo však vôbec neprekáža celkovému mimoriadnemu a vysoko kladnému hodnoteniu.

Vedecké monografické spracovania českého praveku a súčasnej doby dejinnej celých Čiech, niektorých českých regiónov alebo Čiech v rámci bývalého Československa majú stopäťdesiatročnú tradíciu (Vocel 1866-1869; Buchtela 1899; Píč 1899-1909; Buchtela/Niederle/Matiegka 1910; Stocký 1923; 1926; Schráníl 1928; 1932; Böhm 1941; Filip 1948; Dubský 1949; Neustupný/Neustupný 1960; Neustupný a kol. 1960; Pleiner/Rybová 1978 a celý rad ďalších). Okrem toho bolo najstaršie dejinné obdobie Čiech prezentované aj v širšie koncipovaných historických, vlastivedných a vedecko-populárnych monografiách.

V nasledujúcich riadkoch by som si dovoľil recenzovať jednotlivé monografie tohto mimoriadneho vedeckého projektu. Vopred sa ospravedlňujem, ak niektoré moje hodnotenia a úvahy budú naivné a nekvalifikované. Mám síce českú archeologickú školu, dlhoročné vedecké a vedecko-pedagogic-

ke skúsenosti, bohatú recenznú činnosť, avšak k recenzovaniu niektorých prác tohto nevšedného publikačného komplexu pristupujem s veľkým rešpektom voči erudícii autorov a ich názorom. Treba podčiarknuť, že všetky monografie vznikli a boli vydané s podporou Grantovej agentúry Českej republiky (projekt č. 404/06/1262).

Martin Kuna (Ed.): Praveký svět a jeho poznání. Archeologie pravěkých Čech 1. Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i. Praha 2007. 163 strán, 63 obrázkov, 16 celostránkových farebných príloh a 11 tabuliek. ISBN 978-80-86124-75-9.

Editorom prvého zväzku, nazvaného „Praveký svět a jeho poznání“, je Martin Kuna. Okrem neho sa na autorskom naplnení tohto zväzku podieľali nielen pracovníci pražského Archeologického ústavu, ale aj odborníci z ďalších ústavov AV ČR, z českých vysokých škôl a iných inštitúcií. Boli to Jaroslav Brůžek, Viktor Černý, Dagmar Dreslerová, Martin Hájek, Ivan Horáček, Alžběta Kráčmarová, Jakub Likovský, Evžen Neustupný, Petr Pokorný, Petra Stránská, Zbyněk Šmahel (+), Markéta Urbanová, Pavel Vařeka a Petr Velemínský. Dôležité podklady dali zostavovateľovi k dispozícii Daniel Nývlt, Ivana Pleinerová a Ivo Světlík. Cenné odborné konzultácie a obrazový materiál poskytol však celý rad ďalších odborníkov. Na prvý pohľad je jasné, že stmeliť tak početný tím odborníkov nebolo vôbec jednoduché. Dá sa však povedať, že Martin Kuna túto úlohu zvládol. Rozhodol sa príliš nezasahovať do autorizovaných textov a ponechal pluralitu koncepcií a názorov. Pre zostavovateľa nebolo ľahké postihnúť celú zložitú archeologickú vedu, skĺbiť často nie celkom jednotné názory a terminológiu, zjednotiť závery styčných vedných disciplín a vytvoriť logickú koncepciu tejto práce. Výsledkom bolo päť kapitol, ktoré v určitom zmysle na seba tematicky nadväzujú. Zámerom a cieľom prvého zväzku bola nielen prezentácia metodologickej a metodologickej úrovne súčasnej českej archeológie, ale aj problematika využitia archeológie v praxi a otázky zmysluplného hospodárenia s archeologickým dedičstvom tak, ako to deklaruje Maltská konvencia.

V úvodnej kapitole, nazvanej „Vymezení archeologie“, ktorej autorom je popredný český a európsky metodológ archeologickej vedy E. Neustupný, sa stručne rieši problematika archeologických prameňov, artefaktov a otázok archeologickej metódy. V závere kapitoly je prehľadne pertraktovaný vývoj archeologických paradigiem (romantická, evolucionistická, kultúrnohistorická, procesuálna, postprocesuálna). Prehľadná prezentácia týchto teoretických otázok iba na dvanástich stránkach bola dosť náročnou úlohou. Bolo preto užitočné, že E. Neustupný v poznámke pod čiarou uviedol niekoľko základných monografií, ktorých bol autorom, ako aj aktuálne zahraničné práce k tejto problematike. Keďže v predslove k celému osemzväzkovému dielu Archeologie pravěkých Čech sa spomínajú také pojmy ako „vzdelaný národ“ alebo „čitateľ“, v čom chápem nielen odbornú a vedeckú komunitu, ale aj širokú laickú verejnosť, bolo azda potrebné vysvetliť obecné otázky predmetu a objektu archeologickej vedy. Neuspokojí sa iba s konštatovaním už v prvej vete tejto monografie, že „Archeologie je obor (! V. F.), který pojednává o určitém segmentu lidského světa založeném na artefaktech.“ (s. 11). Domnievam sa, a podobne aj väčšina iných archeológov, že archeológia nie je odbor, ale vedecká disciplína. A je to vedecká disciplína spoločenskovedná, humanitná a predovšetkým disciplína historická so všetkými atribútmi a dôsledkami, ktoré z tejto klasifikácie vyplývajú.

Druhá kapitola tejto monografie sa venuje prírodnému prostrediu Čiech a jeho vývoju. Jej autormi sú D. Dreslerová, I. Horáček a P. Pokorný. Využili sa tu aj podklady, ktoré dal k dispozícii D. Nývlt z brnianskej pobočky Českej geologickej služby. Čechy predstavujú prirodzený geografický celok ohraničený po celom obvode horami a vrchovinami. Tým sa výrazne odlišujú nielen od susednej Moravy, ale tiež od geomorfologie väčšiny európskych štátov. V úvode tejto kapitoly autori na mape (obr. 1) prezentovali geomorfologické členenie Čiech. Ďalej charakterizovali dnešné podnebie, vodstvo a pedologické podmienky. Druhá podkapitola je venovaná prírodným podmienkam v pleistocéne a tretia vývoju krajiny v holocéne. V tomto prípade zostavovateľ, žiaľ, neudržal jednotnú líniu. Je predsa, jemne povedané, nezvyčajné, aby podkapitoly v jednej knihe, hovoriace o tom istom, ale v rôznom čase, mali rozličné názvy. Domnievam sa, že táto podkapitola mala byť iba stručná a jej obsah mal byť organicky zakomponovaný do ďalších kultúrno-chronologicky koncipovaných zväzkov.

Rešpektujem však rozhodnutie zostavovateľa, že dve spomenuté podkapitoly zaradil do tohto úvodného zväzku. Myslím si však, že prírodné podmienky jednotlivých historických úsekov praveku a včasnej doby dejinnej by bolo osožnejšie zaradiť do konkrétnych chronologicko-historických monografií. Okrem iného aj preto, že záujemca o pravek a včasnú dobu dejinnú si spravidla kúpi iba ten zväzok, ktorý ho osobne z hľadiska chronologického záberu zaujíma. Žiaľ, informácie o životnom prostredí obdobia, ktoré ho interesuje, tam nenájde.

Tretia kapitola podáva výklad o vývoji človeka ako biologického druhu. Prezentuje sa v nej vznik a vývoj človeka nielen v pliocéne a pleistocéne, ale aj antropológia holocénnych populácií. Niektoré časti tejto kapitoly nepochybne patria do tohto zväzku APČ, iné by však mali byť integrálnou súčasťou ďalších zväzkov.

Nesúrodým dojmom pôsobí predovšetkým podkapitola „Vývoj člověka v pliocéne a pleistocéne“. Nevieť posúdiť, do akej miery bol jej autor odborník na antropogénu, ale je signifikantné, že v zozname literatúry sa neuvádza ani jeden jeho príspevok k tejto problematike. Recenzent nadobúda dojem, že ide o nie celkom úspešnú kompiláciu z cudzích podkladov. Tiež použité formulácie, terminológia a pojmy sú na hranici vedy, alebo sú úplne chybné. Len pre ilustráciu uvediem niekoľko príkladov: *Boj o zdechlíny...* (s. 54), *habiliny* (s. 56, 57), *Asijské erektové* (s. 59) atď. Napríklad použitím latinského termínu *canalis hypoglossus* (s. 65) mal autor pravdepodobne na mysli *canalis hypoglossalis* pre hlasový nerv - *nervi hypoglossi* (Feneis 1981, 8). Bolo nad sily a možnosti recenzenta kontrolovať všetky údaje a limitovaný bol aj rozsahom recenzie.

Domnievam sa, že integrálnou súčasťou tretej kapitoly mala byť aj všeobecná teoretická pasáž o paleodemografii. Jej konkrétne výsledky potom mali byť v jednotlivých chronologických dieloch APČ.

Vo štvrtej kapitole sú prehľadne sumarizované metódy archeologického výskumu. V historických vedách je heuristika prvotným stupňom vedeckého bádania. V podmienkach archeológie je to získavanie prameňov zvyčajne terénymi aktivitami. V súčasnosti je optimálnou formou vyhľadávania prameňov nedeštruktívnym výskumom. Tento forme heuristiky venovali autori príslušnej pasáže zaslúženú pozornosť. Dominantnou metódou získavania prameňov bol, je a ešte dlho bude terénny archeologický výskum (odkryv), ktorému sa v recenzovanom zväzku poskytol zaslúžený priestor. Ak sa však kapitola volá „Metody

archeologického výzkumu“, potom naozaj nechápem, prečo obsahuje aj pasáže venované človeku vo vzťahu k životnému prostrediu (biologická podstata človeka, hlavné faktory prírodného prostredia, strava a spôsob obživy), spoločnosti a svetu ideí (ekonomika a spoločnosť, symbolické systémy, etnicita pravekých spoločností). Je to buď pleonazmus vo vzťahu k celej monografii, alebo demokratický prístup zostavovateľa podľa princípu „nech si každý píše, čo chce a čo vie“.

V poslednej, piatej kapitole sa autori venujú otázkam ochrany archeologického dedičstva, uplatneniu a využitiu archeológie v praxi a zamýšľajú sa nad etikou archeologickej práce. Je to výborne napísaná kapitola, ktorá v takej ucelenej forme nemá v českej archeologickej spisbe obdobu. Pravda, aj tu sú pasáže, ktoré na danom mieste nemajú opodstatnenie. Názorným príkladom tohto tvrdenia je posledný odsek knihy!

Ospravedlňujem sa zostavovateľovi, ale musím, žiaľ, konštatovať, že prvý zväzok zapôsobil na mňa nepresvedčivo a rozpačito. Sú v ňom kapitoly, ktoré by mali byť v iných zväzkoch, chýbajú však informácie, ktoré by tento zväzok určite mal obsahovať. Viem, že v koncepcii tzv. postprocesuálnej archeológie sa história vývoja vednej disciplíny akosi „nenosi“, avšak v monografii tohto druhu nesmie absentovať! Taktiež mi v tejto knihe okrem iného chýba kapitola, ktorá by sa komplexne venovala spolupráci archeológie so spoločenskovednými, prírodovednými, technickými a inými vednými disciplínami.

Slavomil Vencľ (Ed.): Paleolit a mezolit. Archeologie pravěkých Čech 2. Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i. Praha 2007. 164 strán, 73 obrázkov, 16 farebných príloh a 4 tabuľky. ISBN 978-80-86124-76-6.

Editorom druhého zväzku projektu APČ „Paleolit a mezolit“ je Slavomil Vencľ, ktorý je tiež autorom predhovoru, úvodu a kapitol venovaných mladému a neskorému paleolitu a mezolitu. Okrem neho sa autorsky na tomto zväzku podieľal Jan Fridrich (†). Napísal kapitolu venovanú najstaršiemu, starému a strednému paleolitu. Na rozdiel od východnej časti Českej republiky, Moravy, kde sa problematika paleolitu riešila vedeckými metódami podstatne skôr, boli otázky paleolitu a mezolitu Čech komplexne publikované zriedkavo. Toto najstaršie obdobie ľudskej histórie nepatrilo v Čechách k preferovaným dejinným úsekum. Už takmer šesťdesiat rokov uplynulo od zverejnenia ostatnej syntézy venovanej staršej a strednej dobe kamennej v Čechách (Skutil 1952). Odvtedy sa tak terénny, ako aj teoretický výskum zintenzívnil, čoho dokladom je aj táto publikácia.

V tejto monografii je v úvode postulovaný predmet výskumu paleolitu a mezolitu, definované sú základné pojmy, načrtnuté sú otázky antropogenézy, času a priestoru. Zaslúžená pozornosť sa tu venovala kvantite a kvalite prameňnej základne. S tým súvisí aj selektívne zverejnenie dominantných paleolitických a mezolitických lokalít, ktorých význam pre poznanie tohto úseku ľudských dejín v Čechách je nezastupiteľný.

V kapitole o najstaršom, starom a strednom paleolite sú stručne charakterizované prírodné podmienky a ich vplyv na človeka v strednom pleistocéne, načrtnuté sú významné medzery v histórii bádaní, chronológia a periodizácia. Doklady najstarších ľudských sídlisk sú z objektívnych dôvodov vo všeobecnosti vzácne. Tak tomu bolo aj v Čechách. Napriek tejto limitujúcej skutočnosti podal J. Fridrich

pregnantné dôkazy sídliskových aktivít z tohto obdobia. Ďalšie informácie o živote lovcov zo starého a stredného paleolitu prináša materiálna kultúra zachovaná prevažne vo forme kamennej štiepanej industrie. V závere kapitoly sa autor venoval rituálnym praktikám, európskym interakciám a významu štúdia najstarších ľudských dejín v Čechách z hľadiska európskeho kontextu.

Tretia a štvrtá kapitola pojednáva o mladom a neskorom paleolitu. Obe kapitoly majú rovnakú, logickú a prehľadnú štruktúru. Postupne sa tu riešia otázky prírodných podmienok, dejín bádaní, chronológie, materiálnej kultúry, kultu a interakcií. Prvý raz sa stretávame s entitou archeologickej kultúry, ktorá bude dominantným časopriestorovým pojmom vo všetkých ďalších zväzkoch APČ. Pre mladý a neskorý paleolit boli v Čechách dôležité tri archeologické kultúry: aurignacien, gravettien a magdalénien. Všetky boli podrobne analyzované a čitateľovi prehľadne prezentované.

Podobnú osnovu ako mladý a neskorý paleolit má záverečná, piata kapitola pojednávajúca o mezolitickom osídlení Čech. Ide o obdobie, ktoré nepredstavuje v periodizácii európskych pravekých dejín jednotku globálnej platnosti, ako to výstižne nazval S. Vencľ (s. 124). V závere tejto kapitoly sú načrtnuté kardinálne otázky vzťahov obyvateľstva neskej doby kamennej (mezolit) a mladšej doby kamennej (neolit). Pre poznanie a objasnenie konkrétnych procesov tejto možnej symbiózy chýbajú v Čech relevantné archeologické a chronologické dáta. V súlade so S. Vencľom sa tiež domnievam, že hypotéza vzájomného vyhýbania sa populácií mezolitických korisťníkov a neolitických poľnohospodárov je reálnejšia ako hypotéza o ich vzájomných kontaktoch a súžitíu.

Uvedomujem si svoju nekompetentnosť kvalifikovane posúdiť prácu z problematiky paleolitu a mezolitu. Je to úloha pre povolanejších. Z českej strany sa tak už stalo v dvoch fundovaných recenziách (časopis *Archeologické rozhledy* 61, 2009, 350-357) a verím, že podobné recenzie sa čoskoro objavia aj z pera slovenských špecialistov na problematiku staršej a strednej doby kamennej. Záverom tejto parciálnej recenzie druhého zväzku APČ konštatujem, že ide o výstižný a pútavo napísaný prehľad najstaršieho osídlenia Čech, ktorý podáva objektívny stav bádaní v staršej a strednej dobe kamennej a ktorý bude dlhé roky základnou pomôckou nielen pre špecialistov, ale aj pre široký okruh archeológov z mladších období, pre vysokoškolských učiteľov i laických záujemcov o archeológiu.

Ivan Pavlů (Ed.): Neolit. Archeologie pravěkých Čech 3. Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i. Praha 2007. 118 strán, 54 obrázkov a 12 celostranových farebných príloh. ISBN 978-80-86124-71-1.

Editorom tretieho zväzku projektu APČ „Neolit“ je Ivan Pavlů. Na autorskom naplnení tohto zväzku sa okrem jeho zostavovateľa podieľala Marie Zápotocká. Keďže jednotlivé kapitoly neboli autorizované, tak predpokladám, že autorský podiel oboch renomovaných bádateľov bol približne rovnaký. Ak porovnáme problematiku neolitu v Čechách s tou istou problematikou na Slovensku, vidíme markantný rozdiel. Riešiť problematiku slovenského neolitu a eneolitu parciálne je nemysliteľné. Hranica medzi neolitom a eneolitom je iba pomyselná. Tak kultúry lengvetského kultúrneho komplexu, ako aj kultúry polgárskeho kultúrneho komplexu majú v severnej časti Karpatskej kotliny kontinuálny vývoj.

Naproti tomu v Čechách predstavuje neolit vyhranenú historickú epochu. Aj preto hlavní zostavovatelia, ako aj zostavovatelia monografií o neolite a eneolite volili cestu vydania dvoch samostatných zväzkov. Bolo to rozhodnutie správne a prospešné.

Recenzovaný zväzok predstavuje novú, modernú syntézu relevantných poznatkov, ktoré sa navršili od posledného, pred viac ako štvrtstoročím publikovaného súhrnu. Autori tejto monografie sa disciplinovane podriadili celkovej koncepcii APČ a zverejnili na vysokej vedeckej úrovni problematiku kultúr s lineárnou a vypichovanou keramikou. Tieto kultúry predstavujú v Čechách dva základné kultúrnohistorické fenomény mladšej doby kamennej. Existovali síce vplyvy z východu, avšak tie boli iba marginálneho charakteru, na čo autori výstižne poukázali v patričných podkapitolách.

Výklad o študovanom období je rozdelený do deviatich kapitol. V úvodnej kapitole je podaná charakteristika mladšej doby kamennej, dejiny bádania v danom historickom segmente, ako aj geografická charakteristika a rieši sa i vzťah k staršiemu osídleniu. Je zaujímavé porovnať názory na interakcie mezolitických a neolitických spoločenstiev ako boli podané v predchádzajúcom zväzku APČ a v tomto. Autori monografie o neolite zdôraznili, že proces neolitizácie, alebo ako pod vplyvom súčasnej hospodársko-politickej terminológie napísali, že zmeny charakterizované „*neolitickým balíčkom*“ (s. 13) neboli v celej Európe rovnaké. Rozdiely boli spôsobené zemepisnou šírkou a prímorskou či vnútrozemskou polohou toho-ktorého regiónu. Stotožnili sa s teóriou prevažujúcou v ostatnom čase, že existovali lokálne modely kultúrnej difúzie s rozdielnym podielom domáceho a novo prichádzajúceho obyvateľstva. Túto hypotézu v podstate prijali aj pre českú oblasť.

Druhá kapitola podáva stav pramennej základne kultúry s lineárnou a kultúry s vypichovanou keramikou v Čechách. Užitočnou pomôckou je abecedne zoradený súpis hlavných prameňov. Podľa jednotnej koncepcie bolo prezentovaných 63 nielen publikovaných, ale aj nepublikovaných lokalít, ktorých význam pre formulovanie hospodárskych, spoločenských a historických záverov je dominantný.

V tretej kapitole sa podrobne hovorí tak o absolútnej, ako aj o relatívnej chronológii českého neolitu. Absolútne datovanie, vychádzajúce z kalibrovaných rádiokarbónových dát kultúry s lineárnou keramikou v celej oblasti jej rozšírenia, sa v súčasnosti dáva medzi roky 5600-5000/4950 pred n. l. a kultúry s vypichovanou keramikou medzi roky 5000-4200 pred n. l. Domnievam sa, že podkapitola, v ktorej sa hovorí o zásahu lengyelského kultúrneho komplexu, respektíve kultúry s moravskou maľovanou keramikou do Čiech, by mala byť skôr v kapitole osem, ktorá sa venuje interakciám európskych neolitických populácií.

Vo štvrtej až šiestej kapitole sa hovorí o typických archeologických entitách, ako sú druhý sídlisk a ich charakteristika, hmotná kultúra, pohrebiská, pohrebný rítus a vzťah sídlisk a pohrebísk. Všetky uvedené fenomény sú podané prehľadne, logicky, s akribiou hodnou popredných európskych bádateľov v problematike mladšej doby kamennej.

Tri záverečné kapitoly podávajú obraz neolitickej spoločnosti, riešia už spomenuté interakcie a hodnotia prínos českého neolitu pre súveku európsku civilizáciu a prínos tohto obdobia pre ďalší historický vývoj. Zaujímavé, a možno povedať nevšedné konštatovania prinášajú autori v záverečnej podkapitole, kde konštatujú, analyzujú a zdôvodňujú význam tradície neolitických symbolických predstáv pre civilizačné korene súčasnej Európy.

Evžen Neustupný (Ed.): Eneolit. Archeologie pravěkých Čech 4. Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i. Praha 2008. 185 strán, 59 obrázkov, 16 celostranových farebných príloh a 5 tabuliek. ISBN 978-80-86124-77-3.

Editorom štvrtého zväzku projektu APČ „Eneolit“ je Evžen Neustupný. Na obsahovej náplni zväzku sa okrem neho autorsky podieľali Miroslav Dobeš, Jan Turek a Milan Zápotocký. Chronologicky a abecedne usporiadané významné pramene zostavila Radka Šumberová. Percentuálne najväčší autorský podiel mal E. Neustupný - viac ako 45 %, M. Zápotocký - 30 %, J. Turek - viac ako 13 %, M. Dobeš - viac ako 6 % a podiel zostavovateľky prameňov R. Šumberovej bol takmer 4 % textového rozsahu práce.

Autorom koncepcie monografie o českom eneolite je E. Neustupný. Vzhľadom na jeho postavenie, metodické a metodologické postojom tak v českej, ako aj v európskej archeológii sa tento zväzok čiastočne líši od iných monografií projektu APČ. Predstavuje naozaj impozantné dielo, ktoré je doteraz najrozsiahlejším a najpodrobnejším prehľadom českého eneolitu a len ťažko možno nájsť podobnú monografiu v iných európskych krajinách.

Eneolit býval v rámci trojperiodizačného systému niekedy tiež nazývaný ako tzv. doba prechodná a tiež sa niekedy používa pojem doba medená či chalkolitik. Za jeden zo signifikantných znakov eneolitu sa považoval výskyt medených artefaktov. Toto kritérium je však iba formálne a vôbec nevystihuje hospodárske a spoločenské zmeny, ku ktorým v období na prechode od doby kamennej k dobe bronzovej došlo. Boli to predovšetkým zmeny v poľnohospodárstve, ktoré sa prejavili v zmenených sídliskových štruktúrach, a zmeny v oblasti organizácie spoločnosti a spoločenských vzťahov. Zvýšila sa prestíž a význam muža do tej miery, že sa hovorí o existencii patriarchátu, ktorý vystriedal tisícročia trvajúci matriarchát. Aspoň tak je to oddávna postulované.

Treba si uvedomiť, že eneolit nepredstavuje nejaké krátke epizodné obdobie, ktoré iba preklenuje prechod od doby kamennej do doby bronzovej, ale je to doba, ktorá trvala viac ako dvetisíc rokov, doba ktorá položila základy mladšieho praveku, základy doby bronzovej, všeobecne prijímanej ako zlatý vek ľudstva a počiatok spoločnej európskej histórie. V súčasnosti sa český eneolit delí na včasný, starší, stredný a mladší. Na základe kalibrovaných rádiokarbónových dát je to doba datovaná medzi roky 4500/4400 až 2300/2200 pred n. l. Počas tej doby sa v Čechách vystriedalo rôznorodé obyvateľstvo, ktoré v klasickej kultúrno-chronologickej terminológii bolo klasifikované ako nositelia archeologických kultúr pomenovaných už dávnejšie názvoslovím, ktoré sa užíva a je nenahraditeľné.

S veľkou rozpačitosťou pristupujem k hodnoteniu niektorých častí prvej kapitoly. Niekoľkokrát som sa k nej vracal a asi som nepochopil, čo v nej chcel E. Neustupný povedať. Pleonazmu sa dopúšťa on, alebo autori (vrátane E. Neustupného) ďalších kapitol? Najnázornejší príklad predstavuje trojriadková pasáž „Dýky“ (s. 24). Tá nemá absolútne žiadnu informačnú hodnotu, keďže o medených dýkach kultúry zvoncovitých pohárov podrobne a kvalifikovane informoval J. Turek (s. 162). E. Neustupný je autorom a rozvíjateľom teórie, koncepcie a aplikácie tzv. sídliskových areálov (Neustupný 1986; 1998). Táto teória sa ukázala v praxi užitočná a bola úspešne aplikovaná aj v monografiách APČ. Znova som však nepochopil, prečo tak erudovaný bádateľ, akým E. Neustupný azda naozaj je, niekedy pod nadradený pojem „*Sídelní areály*“ (s. 16, 41) dáva aj „*Pohřební areály*“ (s. 20, 43), a inokedy sú tieto pojmy v knihe, ktorej bol editorom, úplne rovnocenné (pozri napr. s. 66 a 71).

Výklad o českom eneolite je podaný z hľadiska kultúrno-chronologického. Celá táto epocha bola rozdelená na včasný, starší, stredný a mladší eneolit. Aj tu je zreteľná terminologická nejasnosť. Niekde sa hovorí o kultúrnych skupinách, inde o kultúrach, bez toho, aby sa táto terminologická diskrepancia vysvetlila. Bolo by tiež vhodné vyvarovať sa v tejto knihe aj tzv. archeologickému slangu. Namiesto „michelsberská keramika“ použiť síce trochu dlhší, avšak korektnejší termín „keramika michelsberskej kultúry“ (s. 56). V recenzovanej knihe bola pri každej kultúrno-chronologickej entite (obdobie, kultúra) podaná základná charakteristika, časová a priestorová variabilita, sídliskové areály, hmotná kultúra, náboženské a kultové predstavy, spoločenské vzťahy a spoločenská štruktúra. Takmer vo všetkých častiach, okrem kultúry zvoncovitých pohárov, absentuje zamyslenie nad významom doby a jej postavenia v európskom kontexte. Nielen tým, ale aj celkovou osnovou sa tento zväzok trochu odlišuje od ostatných a v celom kontexte projektu APČ pôsobí nesúrod.

Luboš Jiráň (Ed.): Doba bronzová. Archeologie pravěkých Čech 5. Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i. Praha 2008. 265 strán, 144 obrázkov, 16 celostranových farebných príloh a 4 tabuľky. ISBN 978-80-86124-78-0.

Editorom piateho zväzku projektu APČ „Doba bronzová“ je Luboš Jiráň. Okrem neho sa na tejto monografii autorsky podieľalo desať mimoriadne erudovaných českých bádateľov, ako sú Eva Čujanová-Jílková (+), Jiří. Hrala (+), Jindra Hůrková, Ondřej Chvojka, Drahomír Koutecký, Jan Michálek, Václav Moucha, Ivana Pleinerová, Zdeněk Smrž, Vít Vokolek, podklady poskytli ďalší šiesti kolegovia, a to Jan Blažek, Jan Bouzek, Pavel Břicháček, Miroslav Dobeš, Milan Metlička, Radka Šumberová. Cennými informáciami prispeli tiež kolegovia Michal Ernée, Natalie Venclová. Aj keď sa na koncipovaní knihy podieľal značný počet skúsených bádateľov, nie je uvádzané autorstvo jednotlivých kapitol, či podkapitol. Zostavovateľ túto skutočnosť dostatočne vysvetlil v predhovore a k jeho argumentom netreba nič dodávať. Výsledná podoba tohto zväzku dokazuje, že toto riešenie bolo správne a v danej situácii optimálne. Keďže L. Jiráň bol jedným z dvoch editorov náročného projektu „Archeologie pravěkých Čech“, je pochopiteľné, že štruktúra celého zväzku, ako aj štruktúra jednotlivých kapitol monografie „Doba bronzová“, mala profilovať a zjednocovať koncepcie väčšiny zväzkov tejto impozantnej edície.

Monografia o dobe bronzovej v Čechách je doteraz najrozsiahlejším a najúspešnejším zhrnutím poznatkov o tomto období českej pravekej histórie. Zároveň je aj svojím rozsahom najväčším zväzkom projektu APČ. Je príznačné, že autorský kolektív pozostával zo zástupcov niekoľkých generácií, žiaľ, niektorí z nich - príslušníci najstaršej generácie - už dnes nie sú medzi nami (E. Čujanová-Jílková, J. Hrala). Ostatná syntéza doby bronzovej bola zverejnená pred tridsiatimi rokmi. Od tej doby sa niektoré poznatky zachovali v nezmenenej podobe, iné sa korigovali a niektoré, vďaka terénnemu a teoretickému výskumu, predstavujú celkom novú kvalitu.

V úvode knihy boli akcentované tie fenomény, ktoré profilovali a akcelerovali historický vývoj na konci tretieho, v druhom a na začiatku prvého tisícročia pred n. l. Bola to výroba bronzových artefaktov so všetkými činnosťami, ktoré s ňou súviseli. S tým bola úzko spätá tezaurácia kovových artefaktov, ktorých funkcia bola tak profánna, ako aj sakrálna. Ďalšou dominantou doby bronzovej bola výroba

variabilnej keramiky, o ktorej zostavovateľ predpokladá, že bola príležitostnou činnosťou popri ďalších k životu nutných činnostiach. Z hľadiska pozície odborníka na dobu bronzovú v severnej časti Karpatskej kotliny musím poznamenať, že keramická produkcia maďarovskej alebo otomanskej kultúry na Slovensku nesie už všetky znaky remeselnej produkcie. Významným fenoménom doby bronzovej bola aj existencia rozvinutej výmeny a diaľkového obchodu, ktorý sa nepochybne podieľal na šírení progresívnych technológií a nových svetonázorových predstáv.

Ďalšie tri kapitoly recenzovanej knihy sú usporiadané a zoradené podľa stále živej kultúrno-chronologickej paradigmy: staršia doba bronzová - únětická kultúra; stredná doba bronzová - mohylová kultúra; mladšia a neskorá doba bronzová - kultúry popolnicových polí. Ak si uvedomím existenciu 23 archeologických kultúr doby bronzovej na Slovensku, potom českým kolegom úprimne závidím tieto jednoznačné, a vonkoncom správne chronologické sekvencie. Každá z týchto troch kapitol má rovnakú osnovu a členenie na podkapitoly: dejiny bádania, pramene, chronológia, osídlenie, artefakty, rítus, spoločnosť, interakcie, význam období v európskom kontexte. Nesporne je to zásluha a cieľavedomosť Luboša Jiráňa, zostavovateľa tohto zväzku. Škoda len, že on, ako jeden z dvoch hlavných zostavovateľov, nemal toľko sily a tvrdosti, aby k podobne prehľadnej a logickej koncepcii prinútil zostavovateľov niektorých iných parciálnych monografií projektu APČ.

Z hľadiska koncepcie a výkladu dejín je mimoriadne zaujímavá posledná, piata kapitola, záver. Akcentuje sa tu, že doba bronzová v Čechách trvala okolo 1500 rokov a že sa tam vystriedalo, ako píše autor pod vplyvom názorov E. Neustupného, 55 generácií. Možnože to bolo o desať či pätnásť generácií viac, ale to vôbec nehrá rolu, bolo to veľa. Doba bronzová znamenala nielen v Čechách, ale aj v celej vtedajšej barbarskej Európe monumentálnu historickú epochu. Bolo to obdobie, ktoré sa často poeticky nazýva „Prvý zlatý vek Európy“. Doba bronzová trvala v Európe 2000 rokov. Od záveru reštrukturalizácie poľnohospodárskej spoločnosti až po predvečer Perzských vojen. Vtedy vznikli veľké historické populácie so svojimi jazykmi, identitami a náboženstvom. Len málo období bolo v histórii nášho kontinentu charakterizované takým intenzívnym a širokým tokom informácií, výmeny predmetov a posunmi obyvateľstva. Doba bronzová položila základy súčasnej európskej civilizácie. Na týchto procesoch sa aktívne podieľalo aj obyvateľstvo archeologických kultúr doby bronzovej, sídliace na území Čiech.

Natalie Venclová (Ed.): Doba halštatská. Archeologie pravěkých Čech 6. Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i. Praha 2008. 173 strán, 95 obrázkov, 16 celostranových farebných príloh a 1 tabuľka. ISBN 978-80-86124-79-7.

Editorkou šiesteho zväzku projektu APČ „Doba halštatská“ je Natalie Venclová. Okrem nej sa na tvorbe tejto monografii autorsky podieľali Petr Drda, Miloslav Chytráček, Drahomír Koutecký, Jan Michálek a Vít Vokolek. Podklady k väčšine kapitol poskytol Pavel Sankot. Za podnetné konzultácie a informácie bola zostavovateľka vďačná predovšetkým Dagmare Dreslerovej, Lubošovi Jiráňovi, Martinovi Kunovi a celému radu ďalších, v predhovore vymenovaných kolegov.

V úvode zostavovateľka výstižne poznamenala, že: „V této práci nebylo možné zabývat se hlouběji otázkami kulturní specifičnosti, a tedy ani definicí archeologické kultury obecně, která musí být řešena na teoretické úrovni.“ Treba si však uvedomiť, že

ako jedna z hlavných editorov projektu APČ mala možnosť primäť jedného z autorov prvého zväzku, aby tak urobil. To, ako on definoval pojem *archeologická kultúra* (APČ/1, s. 20), je vyjadrením bádateľa, ktorému sa pojem archeologická kultúra až tak moc nepáči.

Recenzovaný zväzok je vlastne prvou monografiou tohto druhu z územia Čiech. Doba halštatská predstavuje vo väčšine stredoeurópskych krajín zvláštne, prechodné obdobie. Končí sa pravek a kedysi barbarské oblasti sa vďaka Trákom, Keltom a južným interakciám posúvajú do protohistórie. Tak tomu bolo aj v českej kotline. Správne to vystihla zostavovateľka a všetci autori tohto zväzku. Študovaná problematika tu bola rozdelená do dvoch častí - vlastná doba halštatská (stupne HC až HD1) a neskorá doba halštatská (stupne HD2 až LTA). Pravda, kým sa začali riešiť tieto historické entity, prehľadne boli prezentované dejiny bádania, pramenná základňa, chronológia, periodizácia, prírodné prostredie, výrodné areály a aktivity. Podaný výklad je originálny a presvedčivý. Prejavila sa tu nielen invencia autorov, ale aj bohatosť českého jazyka. Ako príklad by som uviedol pasáž z podkapitoly „Získávaní a spracováni černých materiálů“, kde sa prezentujú a analyzujú predmety zhotovené predovšetkým z lignitu. Táto surovina, využívaná hlavne na výrobu šperkov, bola v krátkom odseku pomenovaná ešte ďalšími tromi názvami (posidoniová bridlica, sapropelit, švartna).

V počiatočných etapách staršej doby železnej nadväzoval kultúrnohistorický vývoj v podstate na dejiny neskej doby bronzovej, na dejiny kultúr popolnicových polí. Túto historicky jasnú a logickú nadväznosť predstavuje bylanská kultúra v stredných Čechách, sliezskoplatěnická kultúra v severovýchodných Čechách, halštatská mohylová kultúra v južných a juhozápadných Čechách a napokon zásah bilendorfskej kultúry do oblasti severozápadných Čiech. Napriek tomu, že jednotlivé archeologické kultúry spracovali rôzni bádatelia, je štruktúra všetkých častí rovnaká. Čitateľovi tu uľahčuje orientáciu a dovoľuje vzájomné porovnávanie jednotlivých oblastí. Postupne boli podrobne pertraktované sídliskové areály, materiálna kultúra, rituálne areály a aktivity.

V závere doby halštatskej, v období stupňov HD2 a LTA, sa tieto lokálne zvláštnosti postupne začali strácať a kultúrnohistorický vývoj smeroval k homogénnej prejavu v celom českom regióne. Z toho dôvodu už nebol výklad v tejto časti prezentovaný kultúrno-geograficky, ale toto obdobie bolo spracované v rámci celých Čiech. Z hľadiska štruktúry kapitoly bola použitá rovnaká osnova ako v predošlej časti.

V záverečnej kapitole sa autori venovali hospodárstvu a spoločnosti doby halštatskej v Čechách. Výstižne a prehľadne je prezentované hospodárstvo a jeho prejavy, interakcie, spoločnosť a jej štruktúra. Podnetná je posledná podkapitola, v ktorej sú nielen realizované predchádzajúce závery, ale zdôrazňuje sa, že práve vďaka hospodárskemu a spoločenskému vývoju v dobe halštatskej patrili Čechy v nasledujúcej historickej epoche k najprogresívnejším oblastiam vtedajšej barbarskej Európy.

Natalie Venclová (Ed.): Doba laténská. Archeologie pravěkých Čech 7. Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i. Praha 2008. 164 strán, 73 obrázkov, 16 celostranových farebných príloh a 8 tabuliek. ISBN 978-80-86124-80-3.

Editorkou siedmeho zväzku projektu APČ „Doba laténská“ je opäť Natalie Venclová. Okrem nej na knihe participovali autori Petr Drda, Jan Michálek, Jiří Militký, Vladimír Salač, Pavel Sankot a Vít Vokolek. Ich podiel bol konkretizovaný

v predhovore, kde editorka vyslovila vďaka aj ďalším kolegom, ktorých informácie, nezverejnené poznatky a dokumentácia boli nesmierne dôležitým odborným prínosom pre recenzovanú monografiu.

Touto predposlednou knihou sa projekt APČ dostal chronologicky do protohistorického obdobia českej histórie. Okrem archeologických prameňov sú v širšom meradle k dispozícii aj antické písomné pramene. Tomu zodpovedá aj štruktúra a používaná terminológia recenzovaného zväzku. Vychádza z teórie tzv. sídliskových areálov, postulovanej predovšetkým E. Neustupným (1986; 1998). Celá koncepcia knihy bola výstižne charakterizovaná v predhovore editorkou N. Venclovou.

V úvodnej kapitole autori stručne objasnili históriu a súčasnosť chronologickej terminológie, prezentovali písomné správy a historické toponymy týkajúce sa Čiech a dotkli sa otázok kooperácie biologických a humanitných vied v oblasti štúdia „keltských“ génov. Následné tri kapitoly sa venujú dejinám bádania laténskeho obdobia, prezentácii hlavných prameňov, absolútnej aj relatívnej chronológii a periodizácii.

V ďalších troch kapitolách je pertraktovaná problematika sídliskových, výrobných a rituálnych areálov a aktivít na nich realizovaných. Všetky tieto kapitoly sú spracované mimoriadne prehľadne, doložené vynikajúcou dokumentáciou a podkladmi, ktoré sú verifikovateľné. Následná, ôsma kapitola sa zaoberá materiálnou kultúrou získanou z uvedených areálov. Bola to predovšetkým keramika, kovové predmety, sklo, lignit, pravdepodobne gagát, kameň a predmety zhotovené z organických materiálov.

Významným fenoménom doby laténskej bolo keltské mincovníctvo, ktoré zohralo významnú úlohu vo vtedajšej spoločnosti. Jeho špecifickou formou v Čechách bolo mincovníctvo bójske. Túto problematiku excelentne spracoval J. Militký. Venoval sa mincovému systému, importovaným a exportovaným minciam a nálezom mincí v Čechách. V tejto súvislosti azda zámerne nespomenul problémy okolo nelegálneho hľadania keltských mincí. Najstaršie v Čechách razené mince sa datujú k roku 250 pred n. l. Predpokladá sa, že po polovici 1. stor. pred n. l. sa v Čechách už mince nerazili. Ich razba sa potom presunula na Slovensko.

Čechy, podobne ako Morava a Slovensko predstavovali v dobe laténskej bipolárnu oblasť. V južnej polovici krajiny žilo keltské obyvateľstvo, časť Čiech sa dokonca pokladá za kolísku Keltov. V severnej časti zeme to boli kultúrne skupiny žijúce pod vplyvom a na okraji laténskej kultúry. Bola to podmokelská a kobyľská skupina. U oboch kultúrnych skupín boli prezentované hlavné pramene, ich chronológia, sídliskové a rituálne aktivity, materiálna kultúra, interakcie a etnická interpretácia.

Záverečná kapitola hovorí o hospodárstve a spoločnosti doby laténskej. Ekonomika doby laténskej bola na podstatne vyššej úrovni ako ekonomika predchádzajúcich období. Výrazne vrástla špecializovaná výroba a pravdepodobne existovala aj tzv. závislá výroba, čiže výroba pre elitu spoločnosti. Tieto progresívne zmeny v priebehu doby laténskej narastali a v niektorých odvetviach a oblastiach sa napokon stali dominantnými. Bolo to predovšetkým v tých regiónoch, v ktorých vznikli a ďalej sa rozvíjali oppidá. Pravda, na túto problematiku nie sú názory jednotné. Uvažuje sa o vonkajších príčinách vzniku oppid, ale aj ako o výsledku domáceho vývoja. Tiež príčiny ich zániku sa vysvetľujú nielen dôvodmi ekonomickými, ale aj vojensko-politickými.

Prehľadne a presvedčivo je zverejnená problematika interakcií, výmeny a obchodu, so všetkými entitami, ktoré s tým súviseli. V závere kapitoly sa autori venovali otáz-

kam spoločnosti, jej štruktúre a zániku laténskej kultúry v Čechách. Mimoriadne vydarená je posledná podkapitola tejto nezvyčajne poučnej a pútavo napísanej monografie. Hodnotí sa v nej európsky kontext českej doby laténskej a celkom pozitívne sa vníma súčasná „keltománia“. Recenzent sa úplne stotožňuje so znením poslednej vety tejto monografie: *„Společné rysy spojující laténskou Evropu mohou být modelovým příkladem pro dnešní Evropu, která jednotlivci proky velmi potřebuje.“*

Vladimír Salač (Ed.): Doba římská a stěhování národů. Archeologie pravěkých Čech 8. Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i. Praha 2008. 214 strán, 113 obrázkov, 16 celostranových farebných príloh a 4 tabuľky. ISBN 978-80-86124-81-0.

Editorom ôsmeho zväzku projektu APČ „Doba římská a stěhování národů“ je Vladimír Salač. Okrem neho sa na tejto monografii autorsky podieľali Eduard Droberjár, Jiří Militký, Jiří Musil a Kristýna Urbanová. Nepublikované údaje poskytli Milan Metlička, Karla Motyková a Petr Zavřel. Kapitoly sú autorizované a pokiaľ niektorú z jej častí vypracoval iný ako hlavný autor kapitoly, je to aj uvedené.

Posledný zväzok nevšednej vedeckej epopeje, akú projekt APČ predstavuje, zoznamuje s dejinami Čiech v prvých šiestich storočiach nového letopočtu. Tak zostavovateľ, ako aj spoluautori boli postavení pred náročnú úlohu. Od ostatnej syntézy z roku 1978 vývoj teoretického bádania o tomto období napredoval relatívne pomaly a nové kľúčové nálezové súbory sú buď nezverejnené, alebo sú zverejnené iba čiastočne. Zostavovateľ tiež v predhovore konštatoval, že celý autorský kolektív je relatívne mladý a nikto z nich sa na predchádzajúcej syntéze nepodieľal. Bola to výhoda, či handicap? Konfrontácia historických a archeologických prameňov vystúpila ako nový fenomén do popredia už v predchádzajúcom zväzku. V tomto sa prejavila ešte výraznejšie.

Úvod z pera V. Salača nie je úvodom k celej knihe, ale len k jej prvej časti „Doba římská“. Autor objasnil kultúrno-chronologickú terminológiu a zdôraznil diskrepancie, ktoré používanie pojmu „Doba římská“ v českom prostredí prináša. Z hľadiska absolútnej chronológie je to obdobie datované medzi roky 50/30 pred n. l. až 375 n. l. Druhý úvod, napísaný E. Droberjárom, zverejnený v tejto monografii takmer o 150 strán ďalej, charakterizuje obdobie sťahovania národov. To je v Čechách datované od sklonku 4. stor. až do záveru 6. stor., na rozdiel od Slovenska, kde sa koniec sťahovania národov kladie do roku 568 v súvislosti s odchodom Longobardov z Karpatskej kotliny do Talie.

V druhej kapitole sa V. Salač venoval dejinám bádania o dobe rímskej. Je to prehľadne spracovaná pasáž, ktorá podrobne a mimoriadne objektívne zmieňuje všetky literárne, teoretické a terénne aktivity počnúc kronikárom Kosmasom a Václavom Hájkom z Libočan až po celočeské aktivity z prvých decénií tretieho tisícročia. Užitočný a prospešný je krátky exkurz o výsledkoch výskumu o dobe rímskej v okolitých krajinách.

Tretiu kapitolu, o staršej dobe rímskej, až na podkapitolu o minciach, vypracovanú J. Militkým, podkapitolu o výrobkoch rímskych dielni od J. Musila a časť o textilnej výrobe od K. Urbanovej, vypracoval V. Salač. Podľa premyslenej, logickej osnovy sa postupne venoval archeologickým a historickým prameňom, chronológii, sídliskovým objektom, osadám a demografií. V ďalšej časti prezentoval hospodárske aktivity, obchod a materiálnu kultúru. Podal prehľad pohrebného rítu

a iných kultových prejavov. Význam staršej doby rímskej je riešený v dvoch úrovniach. Jednak z hľadiska archeologického kontextu, jednak z hľadiska kontextu historického. Tu sa riešili vzťahy medzi postupne asimilovanými Keltmi, dominantnými Germánmi a prichádzajúcimi Rimanmi. Zaslúžená pozornosť sa venuje trom, z písomných prameňov viac-menej dobre známym dejinným udalostiam. Bolo to obdobie Marobudovej ríše, ktorá sa v súčasnosti pripomína 2000 výročím (Salač/Bemmann 2009), doba medzi koncom Marobudovej ríše a markomanskými vojnami a obdobie markomanských vojen. Pri tejto príležitosti M. Salač výstižne poznamenal, že existencia historických a archeologických prameňov vedľa seba umožňuje modelovo testovať vypovedaciu schopnosť archeologických prameňov, čo by sa azda dalo aplikovať aj v iných obdobiach.

Mladšiu dobu rímsku, až na problematiku výrobkov rímskych dielni od J. Musila, spracoval E. Droberjár. Použil rovnakú metodiku a členenie ako autor predchádzajúcej kapitoly. Vzhľadom na rozsah problematiky a množstvo podkladového materiálu však táto kapitola bola podstatne menšia a stručnejšia. Po markomanských vojnách totiž nastala iná historická situácia nielen na území severných rímskych provincií, ale aj v priľahlom barbariku. Do českej kotliny prichádzajú nové etniká, predchádzajúca hospodárska, kultúrna a etnická stabilita sa postupne stráca. Čechy sú na pokraji veľkých etnických posunov obdobia sťahovania národov.

Obdobie sťahovania národov, až na numizmatické prameňe od J. Militkého, tiež spracoval E. Droberjár. Použil tú istú metódu, ktorá sa osvedčila v predošlých kapitolách. V záverečnej podkapitole sa zamyslel nad významom obdobia sťahovania národov v Čechách a nad jeho európskou dimenziou. Postupne odtiaľ odchádzali Germáni a v druhej polovici 6. stor. tam začali prenikať skupiny prvých Slovanov, ktorí sa postupne začleňovali do západoeurópskej civilizácie.

V úvode recenzie tohto zväzku som položil otázku, či skladba autorského kolektívu bola pre túto monografiu prínosom či handicapom. Som presvedčený, že to bol určite prínos. Posledná kniha je jednou z najlepších a dôstojne ukončuje taký náročný a ambiciózny projekt, aký Archeologie pravěkých Čech (APČ) naozaj predstavuje.

Záverom si dovoľím konštatovať, že všetky knihy impozantného osemzväzkového projektu „Archeologie pravěkých Čech“ predstavujú rozsiahle publikačné dielo. Jeho iniciovanie a základný plán je zásluhou Luboša Jiráňa, ktorý ako riaditeľ Archeologického ústavu AV ČR v Prahe prácu na monografiách tiež koordinoval a autorov pobádal a stimuloval. Ide o nevšedný výsledok početného, fundovaného a mimoriadne skúseného vedeckého kolektívu, ktorý bol vynikajúco dirigovaný, usmerňovaný a nábádaný hlavnými editormi. Zverejnené knihy možno bez zveličovania hodnotiť ako vynikajúce autorské, editorské a vydavateľské kompletne dielo.

Jazyková, štylistická a pravopisná úprava všetkých zväzkov je na vysokej úrovni. Texty sa dobre čítajú, formulácie sú zrozumiteľné a majú nezahmlievajúce znenie. Grafická a ilustračná úprava je viac-menej jednotná a porovnateľná so súčasným európskym štandardom. Badateľná je však nejednotnosť chronologických a synchronizačných tabuliek. U niektorých bol preferovaný prístup geologický (čo je dole, to je staršie, čo je hore, to je mladšie), u iných to bolo obrátene. Toto je však možno vidieť vo vedeckých publikáciách v celej Európe. Jednotný postoj je otázkou širšieho medzinárodného konsenzu.

Integrálnou súčasťou všetkých recenzovaných monografií je bohatý zoznam relevantnej literatúry, ktorý umožňuje nielen odborníkom, ale aj širokému okruhu čitateľov, ktorí nie sú špecialistami v tom-ktorom období, a zasväteným laikom preniknúť hlbšie do konkrétnej historickej problematiky.

Celému skutočne obdivuhodnému projektu, ktorý v Európe takmer nemá obdobu, možno vyčítať azda iba to, že knihy nemajú cudzojazyčné resumé, ktoré by niektorým zahraničným odborným kruhom sprístupnilo excelentné poznatky zverejnené v češtine. Prečo sa tak nestalo, tuším a chápem.

Súbor monografií projektu APČ predstavuje tiež veľkú výzvu a nasledovaniahodný príklad pre archeológov z ostatných európskych krajín vrátane Slovenska. A práve slovenskí archeológovia z Archeologického ústavu SAV v Nitre, inšpirovaní českými kolegami, vypracovali obdobný projekt v rámci Centier excelentnosti, nazvaný „Staré Slovensko“ (akronym STASLO). Projekt bol schválený a od roku 2009 je financovaný. Do roku 2012 by malo vyjsť deväť zväzkov - úvodný s názvom „Archeológia ako historická veda“ a osem ďalších by sa malo venovať problematike od staršej doby kamennej až po vrcholný a neskorý stredovek. Som presvedčený, že tento smelý plán sa naplní a bude podobne úspešný ako recenzované monografie projektu APČ.

LITERATÚRA

- Böhm 1941 - J. Böhm: Kronika objeveného věku. Praha 1941.
 Bouzek 2005 - J. Bouzek: Pravěk českých zemí v evropském kontextu. Praha 2005.
 Buchtela 1899 - K. Buchtela: Vorgeschichte Böhmens. I. Nordböhmen bis zur Zeit um Christi Geburt. Praha 1899.
 Buchtela/Niederle/Matiegka 1910 - K. Buchtela/L. Niederle/J. Matiegka: Rukověť české archeologie. Praha 1910.
 Dubský 1949 - B. Dubský: Pravěk jižních Čech. Blatná 1949.
 Feneis 1981 - H. Feneis: Anatomický obrazový slovník. Praha 1981.
 Filip 1948 - J. Filip: Pravěk Československa. Praha 1948.
 Neustupný 1986 - E. Neustupný: Sídelní areály pravěkých zemědělců. Pam. Arch. 77, 1986, 226-254.
 Neustupný 1998 - E. Neustupný (Ed.): Space in prehistoric Bohemia. Praha 1998.
 Neustupný/Nustupný 1960 - J. Neustupný/E. Neustupný: Nástin pravěkých dějin Československa. Sbor. Národ. Muz. Praha 14, 1960, 95-221.
 Neustupný a kol. 1960 - J. Neustupný a kolektiv: Pravěk Československa. Praha 1960.
 Píř 1899-1909 - J. L. Píř: Starožitnosti země České. I-III. Praha 1899, 1900, 1902, 1903, 1905, 1909.
 Pleiner/Rybová 1978 - R. Pleiner/A. Rybová: Pravěké dějiny Čech. Praha 1978.
 Salač/Bemmann 2009 - V. Salač/J. Bemmann (Hrsg.): Mitteleuropa zur Zeit Marbods. Praha - Bonn 2009.
 Schráníl 1928 - J. Schráníl: Vorgeschichte Böhmens und Mährens. Berlin - Leipzig 1928.
 Schráníl 1932 - J. Schráníl: Československo v pravěku Praha 1932.
 Skutil 1952 - J. Skutil: Přehled českého paleolitika a mesolitika. Sbor. Národ. Muz. Praha 6, 1952.
 Stocký 1923 - A. Stocký: Čechy v pravěku. Praha 1923.
 Stocký 1926 - A. Stocký: Pravěk země České. Praha 1926.
 Vocol 1866-1869 - J. E. Vocol: Pravěk země České. Praha 1866-1869.

Jens Martin: Die Bronzegefäße in Mecklenburg-Vorpommern, Brandenburg, Berlin, Sachsen-Anhalt, Thüringen und Sachsen. Prähistorische Bronzefunde. Abteilung II. Band 16. Herausgegeben von Albrecht Jockenhövel und Ute Luise Dietz. Franz Steiner Verlag Stuttgart 2009. IX + 198 strán, 59 celostránkových tabuliek a 3 prílohy. ISBN 978-3-515-09388-0.

Recenzovaná kniha podáva mimoriadne rozsiahle a komplexné spracovanie kovových tepaných nádob z nových spolkových krajín Spolkovej republiky Nemecko. Je koncipovaná podľa tradičnej schémy edície Prähistorische Bronzefunde (PBF), ktorú ešte v šesťdesiatych rokoch dvadsiateho storočia vytvoril a profiloval Herrmann Müller-Karpe. Túto koncepciu dôsledne vyžadovali a vyžadujú dodržiavať aj jeho následníci (Albrecht Jockenhövel, Wolf Kubach, Ute Luise Dietz). Monografia je skrátenou a prepracovanou verziou autorovej dizertácie „Metallgefäßen der Bronze- und älteren Eisenzeit in Ostdeutschland“, ktorá bola vypracovaná na Filozofickej fakulte Westfálskej univerzity v Münsteri (Westfälische Wilhelms-Universität Münster in Westfalen). Zhodou okolností bol školiteľom autora recenzovanej knihy profesor Albrecht Jockenhövel, ktorý je v súčasnosti aj jedným z organizátorov a vydavateľov edície PBF.

Úvodom recenzie by som si dovoľil podotknúť, že názov práce plne nekorešponduje s jej obsahom. Sú v nej prezentované nielen bronzové liate a tepané nádoby, ale aj zlaté tepané nádoby a jedna nádoba keramická, v ktorej boli zakomponované aj bronzové pliešky (Tongefäße mit Metallbestandteilen). Preto by azda bolo vhodné ponechať pôvodný názov spomenutej dizertácie, ktorá sa zaoberala kovovými nádobami. Keďže práca má značný severojužný diapazón, je logické, že autor požíva pre severnú časť záujmovej oblasti chronologický systém O. Montelia a pre južnú časť systém juhonemecký. Tento tzv. juhonemecký systém síce vychádza z chronologického systému P. Reinbecka, ten však bol postupne modifikovaný a dopĺňaný, takže by bolo korektnejšie napísať, že ide o komparatívny chronologicko-regionálny synchronizačný systém aplikovateľný na rôzne európske oblasti a úspešne používaný predovšetkým v edícii PBF (Furmánek/Veljačik/Vladár 1999, 12-16). Nepochopiteľnú diskrepanciu však vidím v používanej chronologickej terminológii. Ak je archeológia vedeckou disciplínou, a som presvedčený, že naozaj je, potom by aspoň niektoré chronologické a synchronizačné pojmy mali byť používané korektne, exaktne a minimálne v súlade so stredoeurópskymi zvyklosťami. Skutočne nechápem, prečo bronzová misa z lokality Sellin je v obsahu a v príslušnej kapitole časovo zaradená ako „eine älterbronzezeitliche gegossene Tasse von Sellin“, keď v jej chronologickej analýze sa môžeme dočítať, že je datovaná do „Übergang von der Periode II zur Periode III“. Podobne možno hovoriť aj o datovaní bronzových tepaných nádob z mohyly v Peckatel. Mýli sa recenzent, alebo je to triviálna chyba autora recenzovanej práce?

V úvode recenzovanej monografie jej autor zdôvodnil, prečo sa zapodieva aj tzv. pastierskymi rohmi, resp. kovovými trúbami („Blashörner“). Je to preto, lebo tento hudobný nástroj (aerofón) je tak po stránke tvarovej, ako aj po stránke technologickej takmer identický s rohmi na pitie. Autor sa pregnantne vyjadril ku kultúrno-historickej situácii v záujmovom geografickom priestore svojej štúdie. Objektívne konštatoval, že ide o oblasť, ktorá bola prakticky po celý čas (v rozsahu študovanej problematiky) osídlená obyvateľstvom

lužickej kultúry, aj keď v jej iniciálnej fáze na ňu silne pôsobili vplyvy mohylových kultúr, čo dalo niektorým bádateľom podnet na vyčlenenie samostatnej tzv. predlužickej kultúry. Tejto časti úvodu by prospelo, keby autor okrem slovného výkladu aj formou synchronizačnej tabuľky ozrejmil kultúrno-chronologickú situáciu v jednotlivých prezentovaných geografických oblastiach.

Objavy bronzových tepaných nádob a ich zverejňovanie formou, ktorá bola v súlade so stavom a úrovňou archeologického bádania, majú v tejto časti Nemecka už takmer tristoročnú tradíciu (Neulingen - objavený 1719, publikovaný 1720). Značná časť bronzových tepaných nádob bola objavená a zverejnená v 19. stor. Ich počet dokonca prevyšuje počet nálezov z 20. stor. Spôsobené to bolo predovšetkým výrazným poklesom nálezov v čase 2. svetovej vojny a v druhej polovici 20. stor. Túto skutočnosť názorne ukazuje stĺpcový graf na obr. 1 (s. 8). Je to podobná situácia, aká sa v prípade frekvencie objavov bronzových depotov konštatovala pred rokmi aj na Slovensku (Furmánek 1995, 162, obr. 1). Je pochopiteľné, že tak atraktívne predmety, akými sú kovové tepané nádoby, boli často predmetom publikačných aktivít. Boli to nielen zverejnenia nálezov z jednotlivých lokalít, ale aj súborné spracovania tohto druhu predmetu. Autormi boli poprední nemeckí a iní európski archeológovia, ako napríklad E. Sprockhoff, F. Holste, G. v. Merhart, W. Coblentz, W. A. v. Brunn, H. Müller-Karpe, H. Thrane, B. Stjernquist, G. Kossack, A. Jockenhövel, A. Hänsel a B. Hänsel a ďalší.

Bronzovým tepaným nádobám sa venovala zaslúžená pozornosť aj v edícii PBF. Recenzovaná kniha je v tejto edícii síce uvedená pod poradovým číslom 16, ale celkovo už vyšlo 18 zväzkov. Spracované boli nálezy nielen zo západnej Európy (S. Gerloff), Talianska (D. Marzoli), západnej a južnej časti Nemecka (Ch. Jacob), Rakúska (G. Prüssing), Čiech (O. Kytlicová), Moravy (J. Nekvasil/V. Podborský), Slovenska (M. Novotná), Poľska (M. Gedl), Maďarska (P. Patay), krétsko-mykénskej kultúry (H. Matthäus), Cypru (H. Matthäus), ale aj z Egypta (A. Radwan), Izraela a Jordánska (L. Gershuny), severnej časti Iraku (H. Müller-Karpe), Iránu (G. M. Bellelli a E. O. Negahban), Pakistanu a severozápadnej Indie (P. Yule). Je to pochopiteľné. Ide o prestížny druh tovaru, ktorý sa spravidla nachádza v dôležitých hrobách elity alebo v bohatých depotoch s dobrou vypovedacou schopnosťou.

Podstatná časť recenzovanej práce, ako je to napokon v edícii PBF zvykom, sa venuje nálezovému materiálu od strednej doby bronzovej až po starší úsek doby halštatskej. Nádoby boli zoradené chronologicko-typologicky a v rámci takto vydelení skupín sa analyzovala ich funkcia, datovanie a rozšírenie.

Prvá kapitola sa zaoberá bronzovými liatymi nádobami. Liate kovové nádoby sú v iných oblastiach Európy vzácné. Boli typickým prejavom vyspelých nordických kovolejárskych dielní. Avšak ani tam nebola ich produkcia masová. Takmer každá typologická skupina je reprezentovaná jedným, maximálne tromi exemplármi. Unikátnosť týchto predmetov je umocnená ešte ďalšími faktormi. Z hľadiska funkčného sú to nielen nádoby klasických tvarov (hrnce, šálky, misy, vysoké misy), ale aj rohy na pitie, tzv. pastierske rohy a ich kovania. Pestré je aj ich datovanie. Najstaršie sú zo strednej doby bronzovej v stredoeurópskom poňatí a najmladšie až zo staršej doby železnej. Aj keď sa kapitola volá „Gegossene Bronzegefäße“, sú do nej zaradené aj dve misy tvaru guľového „vrchlika“ (hornej časti gule), zhotovené z medi legovanej zlatom, striebrom a antimónom. Možno to ani neboli misy, ale nepoužité polotovary na výrobu te-

paných nádob. Pri tejto príležitosti by som poznamenal, že autor sa mohol podrobnejšie zmieniť o technológii výroby liatych kovových nádob.

Ťažiskom recenzovanej monografie je kapitola venovaná bronzovým tepaným nádobám. Autor ich rozdelil na *Tassen* (šálky), *Schalen* (misky), *Schöpfgefäße* (črpáky), *Siebe* (cedidlá), *Becken* (kotly), *Eimer* (vedrá) a nakoniec prezentoval zvláštne tvary bronzových nádob - amfory skupiny *Gevelinghausen-Wejo-Seddin*, pokrievku amfory z lokality Wolfshagen-Seddin, situlu, dve cisty, šesť kanvíc a kultový kotlíkový voz z lokality Peckatel. Ide o celkovo úctyhodný počet 127 bronzových tepaných nádob. K tomu ešte treba pripočítať ich typologicky neurčiteľné fragmenty, zlomky a nádoby známe len z literatúry (57 kusov). K tejto problematike poznamenávam, že tak v slovenčine a češtine, ako aj v nemčine neexistuje exaktná terminológia bronzových nádob. Skutočne neviem, aké typologické znaky má mať šálka (koflík v češtine), miska, misa. Klasickým príkladom sú bronzové tepané nádoby typu Blatnica. M. Novotná ich nazýva „Schüsselartige Tassen“, J. Martin a väčšina ďalších autorov iba „Tassen“. Je zaujímavé, že v tejto oblasti absentujú šálky typu Stillfried-Hostomice z neskej doby bronzovej.

Ďalšia kapitola sa venuje nádobám zo zlata. Boli to väčšinou šálky, zriedkavo kotly. Je signifikantné, že všetky zlaté nádoby sa našli už koncom 19. stor., respektíve na začiatku 20. stor. Najznámejší zlatý depot z Eberswalde bol objavený roku 1913. Obsahoval okrem ôsmich tepaných nádob ďalšie zlaté predmety (šperky, drôt, hrivny, surovínu). Hmotnosť tohto pokladu bola 2540 g. Všetky zlaté nádoby pochádzajú z depotov a pravdepodobne boli vyrábané v severonemeckej a juhoškandinávskom priestore. Tiež sa predpokladá, že ich funkcia bola jednoznačne kultová.

Samostatnú „mini“ kapitolu reprezentuje keramická nádoba zdobená bronzovými plieškami. Pravdepodobne pochádza z hrobu a bola prvý raz zverejnená roku 1925. Počas 2. svetovej vojny sa stratila. Pri tomto zaujímavom náleze sa zastavím z niekoľkých dôvodov. Domnievam sa, že autor urobil dobre, keď nádobu zdobenú kovovými aplikáciami zaradil do monografie, ktorá sa venuje kovovým nádobám. Azda autori iných kníh z tohto oddielu edície PBF mohli tiež do materiálového korpusu podobné nádoby zaradiť. Druhá poznámka sa týka terminológie. J. Martin použil pre tento spôsob výzdoby termín „*Tongefäße mit Metallbestandteilen*.“ V nemeckej odbornej terminológii a literatúre sa pre túto výzdobnú raritu používa aj termín „*Bronzenagelung*“. V diskusii k tomuto problému autor konštatoval, že zo svojej záujmovej oblasti analógie nepozná a potom upriamil pozornosť na imitácie kovových nádob v keramike. Podobných keramických napodobení kovových predlôh by bolo možné zo stredoeurópskych popolnicových polí a tiež z doby halštatskej priniesť tucty. Tiež vkladanie kovových plieškov do povrchových častí keramických nádob bolo v kultúrach stredoeurópskych popolnicových polí bežné. Na Slovensku sa aplikácie kovu na keramike zistili v prostredí juhovýchodných popolnicových polí - vo Včelinciach (Furmánek/Marková 2008, 51), stredodunajských popolnicových polí - v Očkove a Brhlovciach (Ožďáni 1977) a tiež v lužickej kultúre - v Beluši (Furmánek 1970a).

Po analytických kapitolách nasleduje syntetizujúci prehľad, ktorý, ako vyplýva z názvu, sa venuje funkcii kovových nádob zo záujmovej oblasti. Funkcia bronzových tepaných nádob už bola v odbornej literatúre veľakrát pertraktovaná. V edícii PBF sú z tohto hľadiska významné predovšetkým práce O. Kytlicovej (1991) a Ch. Jacoba (1995). Okrem sakrálnych mali aj funkciu profánnu. Viac ako polovica bronzových

nádob prezentovaných v recenzovanej práci pochádza z hromadných nálezov bronzových predmetov a asi jedna štvrtina bola v bohatých hrobch vyššej spoločenskej vrstvy. Išlo jednoznačne o prestížny tovar značnej hodnoty. To ostatne poznáme aj od Homéra, ktorý uvádza, že otrokyňa bolo možné kúpiť za štyri býky, ale medenú nádobu na trojnožke až za dvanásť býkov. J. Martin predpokladá, že tieto nádoby využívala vyššia vojenská vrstva. V Meklenbursku sa v hrobch tejto vrstvy často objavovala kombinácia nálezov: šálka typu Friedrichsruhe a meč. Neskôr počet hrobov s kovovými nádobami klesal. Zaujímavá a inšpiratívna je pasáž interpretujúca objemy jednotlivých typov nádob a zamyslenie nad tekutinou, ktorá sa v nej podávala. Autor uvažuje o víne, pive alebo o medovine. Pitie vína v tejto oblasti Európy v období popolnicových polí je hypotéza azda príliš odvážna. V závere tejto kapitoly sú pre používateľa užitočné prehľadné tabule, ktoré ukazujú prítomnosť bronzových nádob v jednotlivých hrobových celkoch, na sídliskách v depotoch, v ojedinelých nálezoch a v nálezoch, ktorých nálezné okolnosti nie sú známe. V prípade hrobových nálezov je k dispozícii ďalšia tabuľka, na ktorej sú prehľadne uvedené hrobové prílohy, druh hrobu a pohrebný ritus.

Integrálnou súčasťou recenzovanej knihy sú štyri dodatky. Prvým z nich je autorizovaný nemecký preklad latinský publikovanej podrobnej správy z roku 1720 o náleze z obce Neulingen, doplnený kópiou súvekej ilustrácie. Druhý mimoriadne užitočný dodatok prezentuje súpis európskych nálezov bronzových tepaných šálok typu Friedrichsruhe, Fuchstadt, Jenišovice a ich variantov. Doplnkom tohto dodatku sú tri prílohy v záložke, ktoré obsahujú všetky podstatné údaje k šálkam uvedených typov. V treťom dodatku sú zverejnené realizované kvantitatívne a kvalitatívne analýzy kovových nádob, ich nitov a úch (88 vzoriek zo 44 nádob). Výsledky sú dosť podobné analýzam, ktoré už pred päťdesiatimi rokmi robil P. Mišustov z bronzových tepaných nádob z lokality Liptovský Mikuláš-Ondrašová (Furmánek 1970b, 454). Štvrtý dodatok uvádza objemy nádob v litroch. Objem typických šálok bol okolo pol litra, objem najväčšieho meraného kotlíka bol takmer deväť litrov. Najväčšou nádobou v súbore bolo vedro z lokality Granzin, ktorého objem bol vyše 20 litrov. Amfory z lokalít Herzberg a Seddin mali objem 14,54 litra, respektíve 14,04 litra. Formou stĺpcových grafov sú tieto údaje názorne prezentované v texte na obrázkoch 6 a 7 (s. 141, 142).

Súčasťou knihy je starostlivo a bezchybne spracovaný zoznam skracovanej literatúry, časopisov, múzeí, zbierok, skratiek lokalít uvádzaných na tabuľke 55 a miestny register. Kresbové tabuľky sú vyhotovené prehľadne a po technickej stránke na vysokej profesionálnej úrovni, čo je pre edíciu PBF už od začiatku jej existencie typické. Na 54 tabuľkách je prezentovaný nálezový materiál, tabuľka 55 predstavuje mapu rozšírenia nálezísk a na tabuľkách 56-59 je sedem máp rozšírenia jednotlivých typov nádob. Na poslednej, nečíslovanej tabuľke je prehľadný súpis doteraz v edícii PBF zverejnených monografií o bronzových tepaných nádobách.

Európskej odbornej verejnosti sa dostáva do rúk mimoriadne cenná, vedecky vysoko náročne koncipovaná monografia, ktorá predstavuje súčasný vrchol teoretického bádania v tomto segmente štúdia problematiky mladšieho praveku, v problematike európskeho metaliku. Moje marginálne kritické poznámky nemajú charakter hľadania nedostatkov a chýb, ale zväčša predstavujú drobné doplnky a pluralitu názorov.

LITERATÚRA

- Furmánek 1970a - V. Furmánek: Lužické žárové pohrebíště v Beluši. Slov. Arch. 18, 1970, 433-450.
 Furmánek 1970b - V. Furmánek: Hromadný nález bronzových předmětů v Liptovské Ondrašově. Slov. Arch. 18, 1970, 451-468.
 Furmánek 1995 - V. Furmánek: Tausch und Verkehr im Spiegel bronzezeitlicher Horte der Slowakei. In: B. Hänsel (Hrsg.): Handel, Tausch und Verkehr im bronze- und frühisenzeitlichen Südosteuropa. München - Berlin 1995, 161-172.
 Furmánek/Marková 2008 - V. Furmánek/K. Marková: Včelince. Archív dávnej minulosti. Nitra 2008.
 Furmánek/Veliačik/Vladár 1999 - V. Furmánek/L. Veliačik/J. Vladár: Die Bronzezeit im slowakischen Raum. Rahden/Westf. 1999.
 Jacob 1995 - Ch. Jacob: Metallgefäße der Bronze- und Hallstattzeit in Nordwest- West- und Süddeutschland. PBF II/9. München 1995.
 Kytlicová 1991 - O. Kytlicová: Die Bronzegefäße in Böhmen. PBF II/12. München 1991.
 Ožďáni 1977 - O. Ožďáni: Amfory podolskej kultúry s kovovou výzdobou z Brhlav. Slov. Arch. 25, 1977, 463-472.

Václav Furmánek

Václav Furmánek/Mária Novotná: Die Sichel in der Slowakei. Prähistorische Bronzefunde. Abteilung XVIII. Band 6. Franz Steiner Verlag. Stuttgart 2006. 121 strán, 55 tabuliek. ISBN 10: 3-515-08981-0; ISBN 13: 978-3-515-08981-4.

V edícii Prähistorische Bronzefunde, v oddelení XVIII - kosáky, vyšiel v poradí už šiesty zväzok. V tomto zväzku známej edície sú zhrnuté nálezy kosákov a ich fragmentov z územia Slovenska v celkovom počte 571 kusov. Autormi diela „Die Sichel in der Slowakei“ je dvojica renomovaných slovenských bádateľov doby bronzovej na Slovensku - Václav Furmánek a Mária Novotná. Autori si rozdelili predmet práce na dve samostatné, materiálovo-typologicky členené časti. Obe majú spoločný poznámkový aparát a register, číslovanie katalógu a tabuľkových príloh.

Prvú časť publikácie, nazvanú „Kosáky s gombíkom a odlievacie formy na kosáky na Slovensku“, spracoval V. Furmánek. Uvedená časť pozostáva z predslovu, úvodu, katalógu materiálu a konečných záverov. V krátkom predslove autor oboznamuje čitateľov s okolnosťami a priebehom vzniku diela, pričom uvádza heuristické dôvody rozdelenia základnej témy. V stručnom úvode načrtáva základné body dejín výskumu kosákov na Slovensku. Konštatuje, že základné kategórie kosákov, t. j. kosáky s gombíkom, kosáky s jazykovitou rukoväťou, hákovité kosáky a kosáky s tuľajkou, rozpoznané už na počiatku 20. storočia, sa zaužívali aj vo výskume kosákov na Slovensku. Toto základné členenie použili autori aj v tejto práci.

Materiálová časť je vyčlenená osobitne a predchádza samotné kosáky s gombíkom. Autor sa tu venuje kosákom v tvare vinohradníckeho noža. V. Furmánek sa stotožňuje nielen s názormi o spätosti vývoja tohto kovového poľnohospodárskeho náradia s kamennými predchodcami, ale zároveň aj s názormi autorov, ktorí kosáky v tvare vinohradníckeho noža považujú za najstaršie typy európskych bronzových

kosákov. Autor zároveň upozorňuje na terminologickú nejednotnosť, resp. na odlišnosti v názore na ich spojitosť s vlastnými kosákmi s gombíkom. Ku kosákom v tvare vinohradníckeho noža radí, v zhode s členením M. Petrescu-Dîmboviţu, nálezy príslušného tvaru bez gombíka. Zo Slovenska do tohto typu zaradil len dva nálezy. Prvým je kosák z depotu vo Vyškovciach nad Ipľom. Druhý, označený ako typologicky blízky, je známy nález zo železa, pochádzajúci zo studne otomanskej kultúry v Gánovciach. V literatúre sa použitie tohto železného predmetu interpretuje rôzne (napr. dýka, držadlo, držadlo dýky). Pri interpretácii funkcie V. Furmánec argumentuje jednak podobnosťou obrýsu a prierezu s vyškovským či obdobnými európskymi nálezmi, jednak poukazuje na prítomnosť otvoru pri hrote na funkčne jednoznačných kosákoch (Včelince, kat. č. 6; Velikij Gaj-Banát). Podľa autora otvor slúžil na upevnenie bronzovej tuľajky - priečok. Kosáky v tvare vinohradníckeho noža datuje na základe nálezu vo Vyškovciach nad Ipľom a vo vzťahu k datovaniu kosákov s otvorom v hrote do staršej fázy mohylového obdobia a počiatkov strednej doby bronzovej v Karpatskej kotline.

Nasledujúcu časť práce V. Furmánec venoval kosákom s gombíkom, kde vyčlenil 13 typov s ich ďalšími prípadnými variantmi či im podobnými exemplármi. V záhlaví autor v skratke načrtáva dlhé dejiny výskumu kosákov s gombíkom. Existujúce typológie týchto kosákov považuje za veľmi nejednotné a poznamenáva, že v triedení slovenských nálezov sa nemohol oprieť o osvedčený model. Rozhodol sa pre vytvorenie svojho typologického členenia kosákov s gombíkom, s uplatnením starších hľadísk. Pre metrické údaje prebral väčšinu postupov a pojmov M. Primasovej (napr. dĺžka, šírka, vrchol/výška, hmotnosť), pričom však nahradil jej kvocient zakrivenia D/L (vzdialenosť medzi vyškovým bodom P4 a základňou/dĺžkou) svojím kvocientom zakrivenia H/L (výška oblúka/dĺžka). Tieto termíny a východiská použil aj pri technickom označení viacerých zo skúmaných typov. V triedení kosákov s gombíkom V. Furmánka sa označenie typu podľa názvu lokality charakteristického nálezu (kosák s dvojicou gombíkov typu Kosziderpadlás II, kosák typu Dreveník, typu Ardovo) uplatnilo len ojedinele.

K pôvodu kosákov s gombíkom sa autor vyjadril aj v rámci typu *kosákov s pozdĺžnym gombíkom*, ktoré sa na Slovensku vyskytujú v najmladšom horizonte maďarovskej a otomanskej kultúry, s datovaním do staršej fázy mohylového obdobia. Podľa autora došlo technicko-typovým rozvojom, t. j. vytvorením gombíka, k zlepšeniu funkčných parametrov. Pozdĺžny gombík umožňoval, na rozdiel od predchádzajúcich kosákov bez gombíka, lepšie upevnenie držadla z organického materiálu. Podľa názoru V. Furmánka kosáky s pozdĺžnym gombíkom vznikli v Karpatskej kotline, o čom svedčí podľa neho ich súčasný výskyt v Sedmohradsku, Maďarsku a na juhu Karpatskej kotliny. Výskyt tohto typu v západnejších regiónoch Európy je dokladom kontaktov s Karpatskou kotlinou pozdĺž Dunaja. Najvýraznejšie je to doložené známym depotom Bühl.

Kosáky typu Kosziderpadlás II, s dvojicou gombíkov, predstavujú podľa autora ďalší technický vývoj tejto kategórie kosákov. Majúc kvocient ohnutia vyšší ako kosáky s pozdĺžnym gombíkom, dvojica gombíkov umožňovala lepšie uchytenie a rebrá tiež poskytli väčšiu pevnosť. Kosáky toho druhu sa vyskytujú aj západne - v depotoch Ackenbach a Bühl a v prostredí mohylových kultúr.

Rovné kosáky s gombíkom definuje kvocient zakrivenia čepele nie väčší ako 0,1. Tento typ predstavuje nevelký súbor datovaný staršou až strednou fázou mohylového obdobia, ktorý

môžeme považovať v typologickom systéme V. Furmánka za chronologicky kontinuálny. Staršie exempláre, ako uvádza autor, sa kultúrne viažu so staršou fázou pilinskej kultúry a sú súčasné s nálezom maďarského depotu Uzd. Mladšie nálezy, znázornené aj na tabuľke chronologického postavenia v závere publikácie, reprezentuje nález z depotu Gerner V a časové spojenie s neskorou fázou mohylového obdobia s obdobím včasnej až staršej fázy obdobia popolnicových polí, resp. s depotom horizontu Kurd.

Typ kosákov s prehnutým chrbtom, ktorý autor charakterizuje azda výstižnejšie aj esovitým tvarom tela a kvocientom zakrivenia 0,1-0,2, je na Slovensku jedným z najčastejších tvarov tejto kategórie. Datovanie jeho nálezov má podľa autora značné rozpätie. Vyskytuje sa v depotoch mladšej fázy mohylového obdobia horizontu Ožďany až po staršiu fázou obdobia popolnicových polí, čo napriek určitej odlišnosti v skladbe depotov platí aj v Maďarsku. Na Slovensku sa typ viaže na oblasť pilinskej kultúry, neskôr horizontom depotov Bodrog ku kultúre. Gáva. Jeho výskyt v rámci lužickej kultúry a stredodunajských popolnicových polí je ojedinelý. Vyskytuje sa na Morave a v Poľsku, kým v južnej časti Karpatskej kotliny sa podľa autora objavuje už len zriedkavo.

Vo svojej typológii kosákov s gombíkom autor považuje za výrazný typologický znak aj charakter základnej čepele, podľa ktorej, eventuálne v kombinácii so zakrivením čepele vyčlenil niekoľko ďalších typov.

Kosáky s pravým uhlom či takmer pravým uhlom medzi základňou a ostrím patria počtom 49 kusov na Slovensku k výrazne zastúpeným typom vyskytujúcimi sa takmer v troch štvrtinách dobových depotov. Tento typ zahŕňa viaceré variantné a blízko stojace nálezy. Na Slovensku najstaršie nálezy v depotoch s výskytom tohto typu kosáka datujú tento predmet do prechodu z mladšej do neskoršej fázy mohylového obdobia. Najmladšie nálezy sú v kontextoch staršej fázy obdobia popolnicových polí. Daný typ sa vyskytuje podľa autora prevažne na území juhovýchodných popolnicových polí s väzbou k pilinskej kultúre a s doznievaním v prechodnom pilinsko-kyjatickom horizonte. Najmladšie nálezy tohto typu kosáka v Maďarsku sú v horizonte depotov Kurd. Z územia stredodunajských popolnicových polí je tento typ zastúpený len jedným kusom z Ducového, v prostredí lužickej kultúry sú známe dva kusy. Vychádzajúc z literatúry autor konštatuje jeho značné geografické rozšírenie najmä na západe v Nemecku, ale aj v Maďarsku, Rumunsku, ba i na Balkáne, často v sprievode kosákov so šikmou základňou.

Aj *typ vysoko klenutého kosáka so šikmou základňou* sa zväčša nachádza v súdobých depotoch. Tento typ sa celkove používal dlho, od neskoršej fázy mohylového obdobia, resp. včasnej fázy obdobia popolnicových polí (napr. depot Buzica) cez staršiu fázou obdobia popolnicových polí v horizonte depotov Martinček/Bodrog, kam autor radí aj depot Ducové, až po koniec staršej fázy popolnicových polí. Analogické datovanie je podľa autora aj v susedných oblastiach, napríklad v Maďarsku v horizonte Kurd. Geografické rozšírenie daného typu je značné a tiež s veľkým časovým rozpätím. Karpatské vzory tohto typu prenikli podľa autora na západ, kde sa prejavili v Bavorsku výskytom kosáka Penkhof II, variantu C obdobného typu. Zastúpený je aj v Poľsku, kde sa používal ešte dlhšie (od konca II. periódy po začiatok III. periódy). Je zaujímavé, čo autor aj zdôrazňuje, že juhovýchodným smerom sa naproti tomu typ nešíril, keďže v Rumunsku a na centrálnom Balkáne nie je nateraz zastúpený.

V názore na význam rebierok pri *type kosákov s rebierkami na základni* sa V. Furmánec prikláňa k ich technickej funkcii späť s lepším upevnením rukoväti. Autor zastáva názor,

že hypotézu Ch. Sommerfela, podľa ktorej predstavujú kovolejárske značky pre systém počítania s princípom rímskych číslíc, slovenské nálezy nepotvrdzujú ani nevyvracajú. Datovanie nálezu v depote Gemer I kladie do mladšieho až neskorého mohylového obdobia, kým ostatné depoty sú mladšie. Predpokladá, že sa vyskytovali vo včasných a starších fázach obdobia popolnicových polí. Na Morave sú zastúpené v depotoch, v ktorých je preukázaná karpatská proveniencia náleзов. Tento typ bol doložený aj na severe strednej Európy, v Poľsku.

Pri *kosákoch s rebierkami* na hrote autor nezistil ich praktický funkčný význam a pripúšťa, že môžu byť ozdobou alebo označením tovaru. Vyskytujú sa len v prostredí gávskej kultúry. V datovaní sa opiera o zistenia M. Novotnej a kladie nálezy do stupňa Kisapáti, teda do staršej fázy doby popolnicových polí a horizontu depotov Bodrog.

Kosáky so zahrotenou základňou charakterizuje autor aj kvocientom zakrivenia ich čepele 0,27. Najstaršie nálezy tohto typu na Slovensku predstavujú kosáky zo staršej fázy obdobia popolnicových polí (Bešeňová), mladšie sa datujú do strednej fázy popolnicových polí (Bobrovec) a najmladšie sú z mladšej fázy popolnicových polí (Žaškov). V Poľsku sa datujú III. až V. periódou doby bronzovej. Na Morave autor konštatuje ich výskyt len v prostredí lužickej kultúry z mladšej a začiatku neskorkej doby bronzovej.

Polmesiacové kosáky podľa autora pre malé rozmery sotva slúžili ako kosáky a predpokladá, že sa používali skôr ako nože. Na Slovensku boli v čase ich výskytu v neskorkej dobe bronzovej (HB3) viaceré kovové výrobky cudzieho pôvodu, tieto však predstavujú domáci produkt.

Súčasťou katalógu prvej časti sú aj zlomky kosákov s gombíkom. Vyskytujú sa vo všetkých nálezových prostrediach - na sídliskách, pohrebiskách i v depotoch. Fragmenty vznikli okrem bežného pracovného poškodenia aj zámerne - buď z rituálneho dôvodu, alebo rozsekaním, ohnutím či rozkúskovaním za účelom pretavenia. V. Furmánek pokazuje na to, že v počiatkoch výskytu kosákov začiatkom strednej doby bronzovej na území Slovenska intencionálna fragmentarizácia kosákov nebola známa, hoci v západných územiach v horizonte depotu Bühl je zaznamenaná. Z konca uvedeného obdobia a zo začiatku mladšej doby bronzovej sa fragmenty kosákov vyskytujú v hrobách stredodunajskej mohylovej kultúry, pilinskej kultúry a v pilinsko-kyjatickom horizonte. Pomerne značný počet zlomkov pochádza najmä z pohrebiska v Radzovciach. Autor zdôrazňuje, že fragmenty kosákov sú tu takmer výlučne v prostredí hrobov pilinskej kultúry. Len jeden zlomok kosáka bol v hrobe z prechodného pilinsko-kyjatického horizontu a z hrobu kyjatickej kultúry pochádza jediný fragment neistého pôvodu. V depotoch starších fáz obdobia popolnicových polí sú zlomky bežné, vyskytujú sa aj v mladších komplexoch. Autor konštatuje, že pramenná základňa pre širšie podrobné analýzy, ako ich zrealizoval napríklad Ch. Sommerfeld, je malá. Oprávnené navrhuje sledovať uvedený problém v rámci celej Karpatskej kotliny, čo je však zjavne mimo rámca práce.

V rámci kooperácie autorov V. Furmánek spracoval v publikácii aj časť o kadľuboch na odlievanie kosákov všetkých typov z územia Slovenska. Táto časť je dôležitá nielen z aspektu problematiky kosákov, ale je prínosom aj pre ďalšie hľadiská štúdia rozvoja metalurgie na Slovensku. Na ôsmich kadľuboch je zhotovená odlievacia forma pre 15 negatívov, zväčša na výrobu kosákov s gombíkom. Až na jeden exemplár z Povedima boli ostatné formy už publikované. Autor odôvodnene zastáva názor, že kosáky sa vyrábali v dvojdielných kadľuboch, pričom druhý diel tvoril plochý

kameň. Na pohrebisku sa našli len kadľuby z hrobov metalurgov lužickej kultúry vo Vyšnom Kubíne. Ďalšie formy pochádzajú z hradísk, z opevnených aj neopevnených sídlisk. V súvislosti s výskytom kadľubov sa autor zamýšľa tiež nad otázkou organizácie kovolejárstva. Dospieva k názoru, že každé agrárne sídlisko bolo v dobe bronzovej hospodársky nezávislé a samo si zhotovovalo hlavný sortiment bronzových nástrojov, ku ktorým patria aj kosáky.

V. Furmánek zhodnotil vo svojej časti monografie súhrnne 244 kosákov s gombíkovitou rukoväťou. Svoje zistenia, najmä v základných sledovaných otázkach edície, ako sú rozšírenie, časové určenie či nálezové prostredie, ucelene uvádza v záverečných úvahách.

Autor prehľadne štatisticky doložil (tabela 1), že časovo ani teritoriálne výskyt kosákov s gombíkom nie je rovnomerný. Nálezy sa sústreďujú na celom území Slovenska do troch chronologických horizontov. Najstarší horizont sa dá identifikovať s obdobím mohylových kultúr, teda strednou dobou bronzovou (BB-BC). Stredný horizont začína obdobím neskorkej fázy mohylového obdobia, eventuálne včasnou fázou kultúry popolnicových polí a končí v staršej fáze obdobia popolnicových polí (BD-HA1). Záverečný časový horizont nastupuje v strednej fáze popolnicových polí a trvá až do neskorkej fázy popolnicových polí, zahŕňa teda koniec mladšej a celú neskorú dobu bronzovú (HA2-HB).

V. Furmánek viackrát konštatuje, že výskyt kosákov s gombíkom sa koncentruje zemepisne na územie juhu stredného a na východné Slovensko a z časového hľadiska na časový horizont BD-HA1 opäť na tomto území. Uvádza problémy aj pri presnejšom datovaní niektorých kosákov s gombíkom, keďže je jasné, že prechody medzi jednotlivými horizontmi náleзов kosákov predstavujú umelé hranice, ktoré nie vždy odzrkadľujú historický vývoj. Ako príklad istého schematizmu uvádza prechod od strednej k mladšej dobe bronzovej, ako sa prejavil pri časovom zaradení kosákov s gombíkom a ich zlomkov z pohrebiska v Radzovciach, resp. hrobových komplexov pilinskej kultúry do polovice prvého horizontu (stupňa BB-BC) a iných do druhého horizontu (BD-HA1). Táto situácia azda bola aj dôsledkom písania publikácie pred celkovým spracovaním uvedeného pohrebiska a najmä analýzy jeho keramického materiálu, bez ktorej je jednoznačné určenie zaiste problematické.

V. Furmánek v záverečných úvahách zhrnul aj výsledky získané k otázke nálezového prostredia kosákov s gombíkom. Zistil, že celkovo najčastejšie sa vyskytujú v depotoch bronzových predmetov (tabela 2). V týchto súvislostiach sa pokúša zodpovedať aj úlohu depotov a tým aj zistiť funkciu kosákov, ktoré sa v nich nachádzajú. Najstarší horizont náleзов zastupujú depoty kosziderského horizontu a postkosziderské depoty Dreveníka a Ožďany. Depoty kosziderského horizontu majú podľa autora profánny charakter, kým depot zo Žehry-Dreveníka mal už súvislosť s kultom. Pri depote z Ožďan, patriacemu k sídlisku pilinskej kultúry, nie sú jasné nálezové súvislosti, ktoré by umožnili zistiť bližšie jeho charakter.

Väčšina depotov pochádza z druhého horizontu depotov obdobia BD-HA1. Z dôvodu neznámych nálezových okolností sa autor nevyjadruje k funkcii takto datovaných depotov z Ducového a Levíc z prostredia stredodunajských popolnicových polí. Votívny charakter nevylučuje u viacerých depotov z dôvodu nálezových okolností, najčastejšie situovania na svahu kopca (Zvolen, Gemer, Somotor, Viničky), resp. pri vodnom rezervoári (pri depote Bešeňová).

Autor poznamenáva, že v treťom časovom horizonte výskytu kosákov s gombíkom dochádza v depotoch k úbytku týchto predmetov. Autor sa tiež vyjadruje k skladbe depotov.

V prvom horizonte výskytu sa nachádzajú prevažne celé predmety. V druhom horizonte je široký sortiment predmetov, zbraní, šperkov a nástrojov často aj v zlomkoch. V tomto horizonte sú zastúpené aj depoty - hromadné nálezy kosákov (Gemer, Slizské, Spiš).

V. Furmánek konštatuje, že na sídliskách sa našlo 26 kosákov s gombíkom. Nálezy pochádzajú nielen z vrstiev, profánnych sídliskových objektov, ale aj z objektov kultového charakteru, akým bol objekt v Gánovciach alebo nálezy z jaskýň. Kultúrne a chronologicky sú zastúpené nerovnomerne. Najviac kosákov s gombíkom pochádza zo sídlisk otomanskej kultúry.

V spojitosti s hodnotením výskytu kosákov s gombíkom na pohrebiskách autor konštatuje, že okrem pohrebiska stredodunajskej mohylovej kultúry v Smoleniciach sa kosáky v hrobách mohylových a popolnicových kultúr na juhozápadnom Slovensku nevyskytujú. Prekvapivé je, že nie sú v prostredí lužickej kultúry, hoci sú známe v obsahu jej hrobov zo susedných území. Najviac kosákov s gombíkom sa našlo v hrobách juhovýchodných popolnicových polí. Aj tu nie je výskyt všeobecný, keďže na veľkých pohrebiskách, ako sú Kyjatice, Tornaľa a Zádielske Dvorníky, sa zarážajúco nenašiel ani jeden celý či fragmentárny kus kosáka.

Druhú časť monografie, pod názvom „Kosáky s jazykovitou a hákovitou rukoväťou na Slovensku“, napísala Mária Novotná. Táto časť práce o kosákoch pozostáva, ako je v edícii obvyklé a ako je to aj v predchádzajúcej časti, z predslovu, úvodu a katalógu materiálu.

V úvode autorka konštatuje, že práca zahŕňa 327 kusov kosákov s jazykovitou a hákovitou rukoväťou s rôznou mierou celistvosti a zachovanosti. Tento počet považuje za nízky a podľa autorky je nízky aj vtedy, ak sa zvažuje súhrnný počet všetkých typov kosákov zo Slovenska. Prevažnú časť materiálu tu tvoria kosáky s jazykovitou rukoväťou v počte 324 kusov. M. Novotná uvádza zaujímavé pozorovania vo vzťahu k nálezovému prostrediu, keď zisťuje, že z uvedeného počtu je síce 61 % nálezov súčasťou nejakého depotu, napriek tomu sú však kosáky súčasťou len 20 % všetkých evidovaných depotov v rozpätí od horizontu Ožďany po horizont Somotor-Lúčky. V úvode tiež poznamenáva, že výskyt kosákov s jazykovitou rukoväťou v depotoch nie je kultúrne ani časovo rovnomerne zastúpený. Ďalší text úvodu autorka rozčlenila na niekoľko osobitne pomenovaných častí.

Celú prácu obohacuje autorkou v úvode vyčlenená časť s názvom „K funkcii“, kde uvedenú tému sumarizuje a diskutuje nielen vzhľadom na svoj diel práce. M. Novotná vychádza oprávnene z názoru, že môže ísť o polyfunkčný predmet. Poukazuje na rôzne stránky nálezov, ktoré vedú k ďalšiemu pilkovitým časťou, ktoré bolo možné použiť pri usekávaní silnejších stebiel obilnín, alebo aj drobných vetvičiek. Obecne súhlasí s názormi o vzťahu ďalšej funkčnej špecifikácie jednotlivých typov najmä vo vzťahu k zvýšenej hmotnosti a uhlu ohnutia čepele, avšak tento aspekt necháva v konkrétnych prípadoch otvorený. Taktiež si všimá vzťah funkcie a tvrdosti čepele. Tvrdosť čepele, ako zdôrazňuje, je určená nielen pri výrobe zliatiny, ale závisí aj na jej ďalšej úprave, najmä naklepaním. Tieto momenty si priebežne

podrobnejšie všimá v ďalšej, materiálnej časti práce. I keď sa na sídliskách našlo len desať kosákov s jazykovitou rukoväťou, tiež poukazujú v prvom rade na vzťah k poľnohospodárstvu. Na sídlisku v Pobedime sa našli tri fragmenty kosákov v objekte s obilninami. Podobne autorka poukazuje na lokalitu Zemianske Podhradie-Bošáca, kde sa okrem nálezov kosákov podarilo systematickým výskumom zistiť aj veľké množstvo obilia a poľnohospodárskych plodín.

Na Slovensku sa podľa M. Novotnej napriek očakávaniu nezískali dôkazy o použití kosákov v kultových praktikách pravekých agrárnych spoločenstiev. V súvisi s obetami vo vzťahu s roľníctvom sa o tom dá podľa jej názoru s opatrnosťou uvažovať len pri depotoch obsahujúcich výlučne kosáky. Za takýto autorka považuje výnimočný depot na hore Kletečná v severných Čechách. Aj v prípade depotov zlomkov, v ktorých sú aj fragmenty kosákov, pripúšťa spojitost s bližšie nešpecifikovaným kultom ako s dlhodobou postupne narastajúcou hodnotou obety. Autorka zvažuje alternatívu spojenia tohto kultu a metalurgie s dôvodmi fragmentarizácie predmetov v staršej a mladšej fáze obdobia popolnicových polí. Určujúce pre posúdenie funkcie sú podľa M. Novotnej stupeň a spôsob znehodnotenia predmetov. U kosákov je to zlomenie, ohnutie, deformovanie hrotu. Autorka upozorňuje tiež na rozdiel v zachovanosti znehodnotených kosákov s jazykovitou rukoväťou a kosákov s gombíkom, ktoré zostali v depotoch častejšie úplné. Uvádza určitú paralelu v niektorých zlomkoch mečov, kde votívny charakter je podľa nej ešte pravdepodobnejší, predstavujú obety vojakov. Inou stránkou votívneho charakteru kosákov je stavebná obeta, ako interpretuje autorka depot s kosákom typu Uioara 7 zo sídliskového objektu čačianskej kultúry v Štúrove z obdobia staršej fázy popolnicových polí.

M. Novotná v tejto časti úvodu zaujala stanovisko aj k ďalšej funkcii kosákov, ktorou je dávnejšie diskutovaná otázka úlohy kosákov v predmonetárnej forme výmenného obchodu, ktorú rozpracovali M. Primas a Ch. Sommerfeld. Autorka tu nabáda k ďalšiemu štúdiu a analýzam. Upozorňuje, že je otázne, či prax platby dlhu kosákmi, zachytená v staroasýrskych právnych predpisoch v Kültepe-Kaneš, sa zovšeobecnila u asýrskych obchodníkov v Anatólii a kladie tiež otázku, do akej miery sa uplatňovala v iných obdobiach a na iných kultúrnych územiach. Navyše tiež pripomína, že pri rozsekávaní kosákov, ktoré sa spája s touto praxou, je rozhodujúce, či fragment vznikol zámerne, alebo náhodne. Upozorňuje, že zámerne rozsekanie môže mať aj iné príčiny. Rozsekanie z dôvodu pretavovania považuje však za neúčelné, s poukazom na čiastočne roztavené celé predmety z obsahu niektorých depotov (napr. Pácin IV). Na nálezoch kosákov zo Slovenska autorka nespokořovala zámerne rozkúskovanie. O kosákoch v úlohe platidla sa tu dá uvažovať podľa autorky len v prípade nálezov z Ducového a Levíc, a to tak z dôvodu skladby depotu, ako aj charakteru zlomkov, resp. ich hmotnosti. V prípade depotu z Levíc túto úlohu podľa autorky mohli mať aj rozsekané čepele meča s obdobnou hmotnosťou akú mali zlomky kosákov (10, 20, 30 g). O dôležitej roli kosákov vo výmennom obchode doby bronzovej svedčia podľa M. Novotnej aj dva kosáky z čistého cínu (Napkor, Maďarsko), aj plastické značky na kosákoch, ktoré sú podľa nej azda symbolmi zastupujúcimi údaje o veľkosti, hmotnosti či označenia kvality bronzoviny. Z tohto pohľadu sa opäť vrátila k otázke významu depotov zlomkov bronzov. Oproti ich významu ako skladu tovaru remeselníka či skladu produktov určených na pretavenie, sa autorka prikláňa k názoru, že tieto predstavujú výsledok alebo medzistupeň rozsiahlejšej obchodnej činnosti, na ktorej

sa podieľal väčší počet ľudí. V časti úvodu „K typologickému členeniu“ pripomína dlhšie známe slabosti typologického členenia, v dôsledku čoho sa objavujú aj u skúsených autorov v rámci typu nepresné či cudzie tvary. Rozdiely typologického rázu, ktoré vyšli najavo v diskutovanej práci, autorka chápe ako indikátor miestnej rôznorodosti.

Materiálovú časť o kosákoch z územia Slovenska M. Novotná rozčlenila na dve základné zoskupenia - na kosáky s hákovitou rukoväťou a kosáky s jazykovitou rukoväťou. Pri ich ďalšom triedení vychádzala zo zistenia úzkych typologických vzťahov k susedným regiónom a následne ich zaradila do spravidla už dávnejšie v literatúre používaných typov kosákov.

V kategórii *kosákov s hákovitou rukoväťou*, ktoré sa často označujú aj ako kosáky sedmohradského typu, zistila na Slovensku len 3 exempláre. Všetky slovenské nálezy autorka priraduje k typu Cristian-Drajna 2. Pri exemplári z Blatnice poznamenáva, že svojou rukoväťou má blízky vzťah aj k typom so severopontským vplyvom. Všetky nálezy kosákov s hákovitou rukoväťou zo Slovenska považuje za importy. Datuje ich do prvých dvoch stupňov rumunskej mladšej doby bronzovej, určovanej depotmi Uriu a Cincu, v Moldavsku depotmi Ilieșeni, v Maďarsku horizontom Ópályi a Aranyos, ktoré v malom množstve zasahujú aj do horizontu Kurd.

Kosáky s jazykovitou rukoväťou zo Slovenska zaradila M. Novotná priamo do jednotlivých sedemnástich vyčlenených typov, z nich graficky vyčlenila typy česko-bavorskej skupiny. Pre niektoré tvary uviedla v publikácii niekoľko nových typov a variantov.

Za prvý výskyt kosáka s jazykovitou rukoväťou v Karpatkej kotline M. Novotná v úvode označuje v zhode s literatúrou nález z depotu Kosziderpadlás II. Autorka však zdôrazňuje jeho viaceré zvláštnosti oproti neskorším kosákom tejto kategórie (napr. držadlo bez rebier, ľavorukosť). Podľa M. Novotnej vzbudzuje podozrenie, či nejde o kazový výrobok, keďže technicky je blízky skôr ku kosákum s gombíkom, hoci je porovnateľný aj s pokročilejším tvarom z Mošorinu.

Prvé skutočné kosáky s jazykovitou rukoväťou zo Slovenska podľa M. Novotnej pochádzajú z obdobia BC2-BD, z oblasti rozšírenia pilinskej kultúry. Prevažná časť typologicky identifikovateľných nálezov tejto kategórie kosákov je v publikácii zaradená, i keď nerovnako početne, do všetkých typov kosákov Uioara (typy 1 až 9) podľa Petrescu-Dimbovițu.

Typ *Uioara 1* zahŕňa na Slovensku podľa charakteristiky M. Novotnej tri hlavné varianty - autorkou vytvorený variant Ožďany (bez výzdoby kosákov), novovytvorený variant Ducové (s výzdobou kosákov), variant Kindberg. Čitateľ tu však nájde aj ďalšie dva varianty uvedeného typu - variant s priečnou lištou medzi rebrami pri nasadení čepele a nálevným kanálikom na trní a variant označený ako zvláštne tvary. Do týchto zoskupení autorka zahrnula 54 nálezov. Na viacerých zistila stopy používania, vyskytlo sa aj ozubené ostrie (Púchov, kat. č. 330) alebo stopy po naklepaní (Púchov, kat. č. 331).

Do *novovytvoreného variantu Ožďany* zatriedila autorka aj doposiaľ najstarší slovenský kosák s jazykovitou rukoväťou, za ktorý považuje fragmentárne zachovaný nález z depotu Ožďany II (BC2-BD), ktorý pomenoval aj celý horizont. Podľa M. Novotnej je súčasný s horizontom Forró, pričom aj regionálny horizont Ópályi v severovýchodnom Maďarsku je súčasný a nie následný s horizontom Forró. Autorka konštatuje, že najstarší zdobený kus tohto typu je z depotu Zvolen-Pustý Hrad, ktorý je súčasný s predchádzajúcim ná-

lezom. Hoci je tento depot z územia lužickej kultúry, v jeho zložení sú výrazné výrobky kovolejárů pilinskej kultúry. M. Novotná zdôrazňuje, že v oblasti včasnej fázy lužickej kultúry, ako aj v okruhu doznievajúcej stredodunajskej a karpatskej mohylovej kultúry nie sú depoty obsahujúce kosáky s jazykovitou rukoväťou. Výskyt nálezov kosákov typu Uioara 1 na Slovensku datuje M. Novotná obdobím včasnej a staršej fázy popolnicových polí (BD-HA1) a horizontom depotov Bodrog/Kurd. K nárastu kosákov uvedeného typu došlo podľa autorky v staršej fáze popolnicových polí. Výskyt typu Uioara 1 podľa nej v zásade končí v horizonte depotov Martinček-Bodrog (variant Ducové). V mladších depotoch sa vyskytne celkom ojedinele. *Novovytvorený typ Zemplín* má charakteristické esovité tvarovanie čepele a jeho tri nálezy majú podľa autorky blízke tvarové vzťahy k typu Uioara 1, resp. Uioara 2, a tiež obdobné datovanie.

Zaujímavé názory uvádza autorka v súvislosti s typom Uioara 7, ktorý je zastúpený na Slovensku síce len tromi nálezmi, má ale značné rozšírenie a v literatúre aj viaceré označenia. A. Mozsolics pre tento typ používala napríklad označenie typ terramare. Ako M. Novotná uvádza, existujúce rozdiely medzi talianskymi a východostredoeurópskymi exemplármi ju viedli k uprednostneniu označenia podľa Petrescu-Dimbovițu aj v tomto prípade.

Veľké rozšírenie typu Uioara 7, od dolného Talianska až po Rumunsko, dáva M. Novotná do súvisu s rozšírením obchodu. Všetky nálezy na Slovensku aj na Morave považuje za importy - variant s rovnou základňou zo Sedmohradska, variant v výrezom na základni z Maďarska. Výzdobu kosákov na rukoväti tromi až piatimi radmi rebier považuje za charakteristickú pre typy kosákov Uioara 1 až 7.

Práve pri type Uioara 8 autorka uvádza existujúce problémy s jednoznačným typologickým zaradením kosákov s jazykovitou rukoväťou. Tak napríklad typ Uioara 8 má síce podobné črty ako česko-bavorský typ Přestavlky, chýbajú mu však otvory na nit. Autorka zároveň naznačuje aj podobnosť niektorých znakov k typu Cenadu Mare. Istým východiskom bolo vytvorenie viacerých variantov typu Uioara 8, pričom aj novovytvorený typ Domaniža, datovaním mladší, je mu tvarovo blízky.

Pedantným pozorovaním autorka zistila viaceré technologické nuansy aj u týchto kosákov (badateľné stopy naklepania; zúbkované ostrie, napr. kosák z depotu z okolia Bratislavy, kat. č. 412). Uvádza aj svoje zistenia o výzdobe dvomi rebrami na rukoväti, ktoré nastupuje až u kosákov typu Uioara 8. Najstaršie sú v depote zo Zádielskych Dvorníkov, bežnejšie sú v mladších komplexoch stredodunajských popolnicových polí a v lužickej kultúre. Nálezy kosákov typu Uioara 8 sa vyskytujú v prostredí nálezov včasnej a staršej fázy popolnicových polí, datované horizontom depotov Bodrog/Kurd/Suseni, mladšie strednou až mladšou fázou popolnicových polí a horizontom depotov Trenčianke Bohuslavice a horizontom Germely.

M. Novotná upozorňuje v súvislosti s kosákmi tohto typu aj na viaceré nepresnosti v starých publikáciách, napríklad na vyobrazenia kosáka z Čičaroviec (kat. č. 415, 416) u J. Hampla, vyjadruje tiež presvedčenie o nesprávnom prvotnom zverejnení obsahu depotu zo Žaškova (kat. č. 411) a pochybnosti o pôvodnosti údajného depotu z okolia Bratislavy. Aj pri depote zo Strekova (maďarsky Kürt) v Holsteho náčrtoch uvádzaná čiaškovitá ihlica je podľa autorkinho overenia závesok.

Datovanie typov Uioara 1-8, a novovytvoreného typu Zemplín považuje autorka v zásade za súčasné, s rôznosťou nástupu a doznievania, čo vyjadruje ich datovaním do obdo-

bia horizontov Bodrog/Kurd/Suseni, s poukazom na prepojenie a vzájomné výskyt v depotoch, čo možno vidieť aj na prehľadnej chronologickej tabuľke v závere publikácie.

Typ kosáka s jazykovitou rukoväťou *Uioara 9-Salard 2* je na Slovensku známymi nálezovými okolnosťami zastúpený tromi nálezmi v depote zo sídliska čačianskej kultúry v Chľabe. Patrí k najstarším nálezom tohto typu v celom potisko-sedmohradskom regióne. Publikácia ukazuje, že typ *Uioara 9-Salard 2* je najmladším v rade typov *Uioara*, keď ho autorka ako jediný datuje do horizontu depotov Gyermely/Hajdúböszörményi.

Typ *Cenadu Mare*, s charakteristickou mierne von vyhnutou alebo esovite tvarovanou čepeľou, má zdobené a nezdobené varianty. Na Slovensku sa k nemu radí niekoľko exemplárov z prostredia lužickej kultúry a kultúry Gáva z horizontu Germely/Hajdúböszörményi. Ako najmladší nálezový celok s týmto typom kosáka sa v publikácii uvádza depot z Domaniže (kat. č. 438). M. Novotná do typu *Cenadu Mare* priradila aj kosáky z Trenčianskych Bohuslavíc (kat. č. 429, 430), ktoré viacerí autori, zistiť určitú príbuznosť, spojili s typom *Uioara 8*, resp. 8a. Autorka však poukazuje na viaceré rozdiely, najmä na esovitú čepeľ, ktoré boli dôvodom pre priradenie týchto slovenských nálezov skôr k typu *Cenadu Mare* z horizontu stupňa Jupalnic zo strednej fázy obdobia popolnicových polí. Zaoberá sa v tejto súvislosti aj otázkou preformovania čepele naklepávaním. Autorka upozorňuje, že pri typologickom určení treba rozlišovať zámerné dodatočné opracovanie od zmeny, ktorá vznikla ostrením a tvrdením čepele. Sekundárne použitie mohlo tvar výrazne zmeniť.

V súvisi s depotom z Trenčianskych Bohuslavíc poukázala nielen na problémy jeho datovania, a teda aj celého horizontu, ale na problém datovania väčšiny depotov obdobia popolnicových polí. Podľa M. Novotnej dlhodobosť mnohých typov predmetov neumožňuje presnejšiu definíciu časových stupňov a nie je vhodné predpokladať rovnaké uloženie všetkých depotov naraz. Autorka vyslovila domnienku, že uvedený jav súvisí aspoň s funkciou depotov.

Na slovenskom území sa uplatnil aj tvar kosáka s jazykovitou rukoväťou typu *Josani 1*, do ktorého autorka s početnými novovytvorenými variantmi zaradila 25 slovenských nálezov. Typ patrí k mladším kosákam v Rumunsku, keď sa spájajú s horizontom Moigrad, a v Maďarsku s ním paralelným horizontom Hajdúböszörményi. Na území Slovenska autorka opiera časové určenie o predpokladaný depot z územia stredodunajských popolnicových polí z okolia Bratislavy a o depot z mladšej fázy obdobia popolnicových polí zo Svätušie.

Výskyt kosákov s jazykovitou rukoväťou česko-bavorskej skupiny na Slovensku autorka graficky zvýraznila. Napriek podobnosti s typom *Uioara 8* definuje ich vzájomné rozdiely odlišnou rukoväťou a rozdielnymi proporciami, keď kosáky česko-bavorskej skupiny sú pri rovnakej výške kratšie ako kosáky typu *Uioara 8*. V literatúre pojem česko-bavorskej skupiny zahŕňa viacero typov, z ktorých sa na Slovensku vyskytujú len dva. Typ *Přestavky* zastupuje desať kusov, avšak autorka poznamenáva, že až na pár nálezov sa slovenské nálezy nedajú datovať podľa sprievodného materiálu. Tvarovo a chronologicky sú blízke typu *Uioara 1*. Odvoláva sa predovšetkým na ich datovanie v Karpatskej kotline (stupeň Uriu-Domanești, najčastejšie v stupni Suseni) a datovanie samotného horizontu *Přestavky* na Morave, ktorý paralelizuje v zhode M. Salašom s karpatským horizontom Kurd.

Druhým z česko-bavorskej skupiny kosákov na Slovensku je typ *Linz*, zastúpený šiestimi exemplármi. Za najstarší označila autorka kosák zo Zvolena-Pustého hradu, datovaný

do staršej fázy obdobia popolnicových polí, za najmladším kosák z depotu Brvnište zo strednej až mladšej fázy obdobia popolnicových polí.

Datovanie typov *Uioara 9-Salard*, *Přestavky*, *Linz*, *Cenadu Mare*, *Domaniža*, *Josani 1* je v zásade obdobné, ako to možno vidieť aj na chronologickej tabuľke v závere publikácie. Autorka ich datuje do obdobia horizontov Bodrog/Kurd, prepojené aj vzájomnými výskytmi v depotoch, s rôznymi počiatkami a závermi.

Podľa publikácie sa z kosákov typu *Helešteni* na Slovensku vyskytol jediný nález z Pobedima, pochádzajúci z lužickej sídliskovej, bližšie nedatovateľnej vrstvy. Ťažisko rozšírenia tohto typu kosákov je v Moldavsku a už vo Valašsku len ojedinele. V Rumunsku sa datujú na počiatok staršej fázy obdobia popolnicových polí (stupeň Băleni), ktorý autorka považuje za zhruba súčasný s horizontom Aranyos v Maďarsku, resp. s horizontom Malá Vieska na Slovensku.

Typológia kosákov s jazykovitou rukoväťou podľa autorky ukazuje, že oblasť východného Slovenska tvorí so severo-východným Maďarskom celok, na čo poukazuje aj zloženie depotov, ozdobné predmety neprofánneho účelu, ako aj pozoruhodné množstvá suroviny v rôznej podobe. Tieto javy spája s rozšírením kultúry Gáva. Všíma si aj spoločný výskyt kosákov s gombíkovitou a jazykovitou rukoväťou - západnejšie prevažujú kosáky s gombíkom, na východe Slovenska s jazykovitou rukoväťou, čo autorka tiež dáva do súvisu so spomenutou metalurgickou provinciou, kde Slovensko je na jej okraji.

Na Slovensku sa vyskytli aj nálezy, ktoré nebolo možné priradiť k typom známym v literatúre. Z týchto M. Novotná vyčlenila nové typy, a to typ *Zemplín*, blízky typu *Uioara 1* a 2 so svojimi vlastnými novými variantmi, samostatný typ *Domaniža*, ktorý doposiaľ nemá porovnateľné kusy, ako aj nové varianty *Ožďany* a *Ducové*, tiež blízke k typu *Uioara 1*.

Ťažisko používania kosákov s jazykovitou rukoväťou je v staršej fáze obdobia popolnicových polí. Počas stredného a začiatkom mladšieho stupňa popolnicových polí je zjavný ich úbytok. Z neskorého úseku popolnicových polí (HB2, resp. HB3) kosáky s jazykovitou rukoväťou úplne chýbajú a ako príklad uvádza M. Novotná depoty z oblasti kyjatickej kultúry, kde nie sú zastúpené.

Odborná, a to nielen archeologická verejnosť dostala do rúk cennú publikáciu, ktorá má v rámci zásad edície v prvom rade charakter katalógu v typologickom usporiadaní predmetov. Autori monografie k tejto prvoradej úlohe pristupovali so snahou po presnosti spojenej s jednoduchou orientáciou v materiáli, čo recenzovaná publikácia používateľom v plnej miere aj poskytuje. V. Furmánek vytvoril pre kosáky s gombíkom z územia Slovenska nové typologické usporiadanie zozbieraných nálezov, vychádzajúce z prehľbovania tvarovo-úžitkových vlastností nástroja, ktoré svojou štruktúrou je prehľadné, umožňujúce jeho jednoduché používanie. V prípade kosákov s hákovitou a jazykovitou rukoväťou M. Novotná v zásade aplikovala odbornou verejnosťou uznávané, osvedčené a už používané triedenie aj u nás sa vyskytujúcich karpatských typov kosákov podľa Petrescu-Dîmbovițu. Rozšírila ich o nálezy typov česko-bavorskej oblasti, vyskytujúce sa na Slovensku, čo zvýraznila aj grafickou úpravou. Obdobná úprava aj pre kosák východného či severopontského typu *Helešteni*, konštatovaná v texte, by zvýšila prvotnú rýchlu orientáciu. Zaujímavé východné prejavy v poľnohospodárskom náradí sa už v tomto období prejavili aj pri kosákoch s hákovitou rukoväťou a budú iste predmetom ďalšej pozornosti v širších súvislostiach. O kon-

taktoch opačným smerom svedčia okrem iného aj pomerne početné kosáky s gombíkom, ďaleko na východ svojho hlavného priestoru rozšírenia (*Dergačev/Bočkarev 2006*: séria Dunărea de Jos - pre najstaršie kovové kosáky s pozdĺžnym gombíkom typu Safialani; rozšírenie typu Deva-Böheimkirchen ukazuje mapa 312 a rozvinutejšieho typu Dičevo mapa 320, tab. 94-96). V dôsledku monohorakosti odlišností tvarov a výzdoby kosákov s jazykovitou rukoväťou od ideálneho typu bolo typologické zaradenie do typu či typového radu náročné. Pritom v snahe o rozpoznanie regionálnych zvláštností si autorka všimla aj jemné typologické znaky. Ako aj sama poznamenáva, niektoré typologické prvky a jednotlivosti sú pre chronológiu síce závažné, ale neslúžia ako chronologická opora.

Datovanie jednotlivých náleзов a typov na Slovensku sa v publikácii opiera najmä o datovanie depotov. Najmä tu sa pri spracovaní nálezov kosákov a ich časovom zaradení prejavil široký rozhľad a skúsenosti autorov, predovšetkým znalosti vzájomných stredoeurópskych súvislostí, opierajúce sa o dôkladné poznanie obsahu depotov bronzových predmetov doby bronzovej a s nimi spojené problematiky nielen v rámci Slovenska, ale aj na susedných územiach.

Publikácia môže byť oporou a cenným zdrojom informácií pri sledovaní viacerých otázok. Prispieva v prvom rade k budúcemu súhrnnému prehľadu o rozvoji technologických postupov v poľnohospodárstve na Slovensku a môže prispieť aj k spresneniu hraníc širších poľnohospodárskych okruhov najmä vo vzťahu ku základným typologickým kategóriám kosákov a zberu, následne aj k ďalším stránkam poľnohospodárstva, ktoré bolo v praveku hlavným hospodárskym odvetvím.

Výsledky publikácie ukázali tiež potrebu intenzívnejšieho výskumu sociálnej a rodovej väzby užívateľov kosákov. Antropologická analýza doložila fakt, že na pohrebisku pilinskej a kyjatickej kultúry v Radzovciach sa fragmenty kosákov viažu na hroby detí a žien (str. 22, 44). Doterajšie poznatky v západnej strednej Európe, ako sa poznamenáva aj v publikácii, však poukazujú na kosáky ako na charakteristický milodar mužských hrobov. V publikácii vyjadrenú spojitost' využívania kosáka ženami (str. 74) oslabujú staroveké písomné pramene a plastiky (*Makkay 1964*), ako aj plastika muža z neolitu z náleziska Szegvár-Tűzköves (*Csalog 1959; Kalicz 1970*). Možnosť regionálne či karpatsky určovanej zvyklosti treba overiť na širšom priestore ďalšími analýzami, v zhode s konštatovaním v závere prvej časti monografie.

Publikácia významne prispieva aj k štúdiu otázky ľavorukosti v praveku, ku ktorej existuje obecné len veľmi málo prameňov. Po prvý raz sú v publikácii zverejnené dva kosáky s gombíkom pre ľavákov - kosák s pravým alebo takmer pravým uhlom medzi základňou a ostrím (Veľký Krtíš, kat. č. 66) a typologicky neurčený zlomok (Zemianske Podhradie (kat. č. 260) a jeden exemplár kosáka s jazykovitou rukoväťou typu Josani I, variant s mimoriadne krátkym držadlom a kruhovitým otvorom (neznáma lokalita, kat. č. 453). Publikácia v tejto súvislosti upozorňuje na ich výskyt v Maďarsku (*Kosziderpadás II*) a v Poľsku (*Kwaczala, Karmin - z prechodu doby bronzovej a staršej doby železnej*). Súčasne s diskutovanou prácou boli zverejnené kosáky s jazykovitou rukoväťou pre ľavákov z územia Slovenska a Talianska, datované do obdobia Bronzo Medio IIA, resp. IIB (*Pavlin 2006*). Situácia naznačuje, že v tejto záležitosti ide o širší jav. Ďalší výskum azda ukáže, do akej miery početnosť

výskytu kosákov pre ľavákov má hlbšie súvislosti s hypotézou V. Furmánka o predpokladanej úlohe prevýchovy na pravorukosť.

Monografia o kosákoch z územia Slovenska prináša významné podnety aj k diskusii o pôvode čiernej metalurgie v Európe a v Karpatskej kotline osobitne. Názor na funkciu a datovanie nálezu vinohradníckeho noža z Gánoviec (kat. č. 2) V. Furmánek už publikoval podrobnejšie (*Prähistorische Zeitschrift*). Svoje dôvody nielen proti takejto jeho interpretácii funkcie, ale aj proti datovaniu studne uviedla dávnejšie Z. Benkovsky-Pivovarová, pričom celok datuje do doby halštatskej. V Furmánek v diskutovanej publikácii v poznámke na str. 16 zotrváva na svojich názoroch. V súvisi s výskytom železa naopak zdôrazňuje výskyt ďalších, doteraz inde nepublikovaných bimetalických nálezov so železom na Slovensku, napríklad zo staršej doby bronzovej z výskumov v Nižnej Myšli. V prospech diskusie a posúdenia železného nálezu z objektu bude vhodné nielen úplné publikovanie celého objektu a jeho nálezov, ale aj realizácia ďalších, najmä chemických a technologických analýz (kovov, skla/fajansy), petrografických analýz sílexov, resp. doplnenie dát ¹⁴C (zvieracích kostí či obilia z výplne studne), a teda za daných možností plné využitie rozsiahlych pramenných zdrojov tohto mimoriadne významného objektu a nájdenných predmetov. Ďalšie podnety k diskusii o pôvode čiernej metalurgie v Karpatskej kotline monografia prináša tiež na inom mieste, keď dokladá používanie železa aj na výrobu kosákov už v neskoršej dobe bronzovej (HB3) a ich vzťah k tvarom bronzových exemplárov, napríklad lokálny typ kosáka s gombíkom typu Ardovo (kat. č. 132) z obdobia HB3, kosáky s jazykovitou rukoväťou z Bošáče (str. 72, 73). *Bronzový kosák* zo Zvolena, s lichobežníkovou základňou (kat. č. 119), vypovedá v prospech continuity tvaru uplatnením pri železných kosákoch. Územne je metalurgia železa zastúpená tak v oblasti juhovýchodných popolnicových polí z neskoršej fázy kyjatickej kultúry, z územia ktorej sú známe aj osobité tvary železných nožíkov, ako aj z centra lužickej kultúry z územia stredného Považia.

Napriek autorskému členeniu monografie spoločné časti umožňujú užívateľovi pohodlné prechádzanie a používanie publikácie. Historicky prvé súborné zhrnutie a spracovanie problematiky kosákov z doby bronzovej na Slovensku umožní presnejšie a lepšie zhodnotenie významu tohto nástroja - technológie výrobného postupu pri jeho zhotovení, ako aj jeho uplatnenia v rozvoji samotnej poľnohospodárskej výroby.

LITERATÚRA

- Csalog 1959* - J. Csalog: Die anthropomorphen Gefäße und Idolplastiken von Szegvár-Tűzköves. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 11, 1959, 7-38.
- Dergačev/Bočkarev 2006* - V. Dergačev/V. Bočkarev: Secerile de metal din epoca bronzului târziu din Europa de est. Iasi 2006.
- Kalicz 1970* - N. Kalicz: Götter aus Ton. Budapest 1970.
- Makkay 1964* - J. Makkay: Early Near Eastern and South East European Gods. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 16, 1964, 3-64.
- Pavlin 2006* - P. Pavlin: Srednjebronastodobni levoročni jezičastoročajni srp in meč iz Ljubljane. Arh. Vestnik 57, 2006, 69-83.

Klára Marková

SKRATKY ČASOPISOV A PERIODÍK

ABKÜRZUNGEN VON ZEITSCHRIFTEN UND PERIODIKA

ABBREVIATIONS OF JOURNALS AND PERIODICALS

- Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae = Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest
- Acta Arch. Carpathica = Acta Archaeologica Carpathica. Kraków
- Agria = Agria. Annales Musei Agriensis. Eger
- Anglo-Saxon Stud. Arch. and Hist. = Anglo-Saxon Studies in Archaeology and History. Oxford
- Anodos = Anodos. Studies of Ancient World. Trnava
- Antaeus = Antaeus. Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Budapest
- Antiquity = Antiquity. A Quarterly Review of Archaeology. Cambridge - London - Oxford
- Arh. Vestnik = Arheološki Vestnik. Ljubljana
- Arch. Austriaca = Archaeologia Austriaca. Beiträge zur Paläoanthropologie, Ur- und Frühgeschichte Österreichs. Wien
- Arch. Ért. = Archaeologiai Értesítő. A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat Tudományos Folyóirata. Budapest
- Arch. Hist. = Archaeologia Historica. Brno
- Arch. Hungarica = Archaeologia Hungarica. Acta Archaeologica Musei Nationalis Hungarici. Budapest
- Arch. Interregionalis = Archaeologia Interregionalis. Kraków - Warszawa
- Arch. Pam. Ukrajinskoj RSR = Archeolohični Pamjatky Ukrajinskoj RSR. Kyjiv
- Arch. Rozhledy = Archeologické rozhledy. Praha
- Archeolohija (Kyjiv) = Archeolohija. Kyjiv
- Ausgr. u. Funde = Ausgrabungen und Funde. Nachrichtenblatt für Vor- und Frühgeschichte. Berlin
- AVANS = AVANS. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku. Nitra
- Avar Corpus Füzetek = Avar Corpus Füzetek. Debrecen - Budapest
- Castrum Novum = Castrum Novum. Zborník Okresného múzea. Nové Zámky
- Commun. Arch. Hungariae = Communicationes Archaeologicae Hungariae. Budapest
- Čas. Moravského Muz. Brno = Časopis Moravského muzea v Brně. Brno
- Čas. Národ. Muz. Praha = Časopis Národního muzea. Praha
- Čas. Vlastivěd. Společ. Muz. Olomouc = Časopis Vlastivědné společnosti muzejní v Olomouci. Olomouc
- Der Anschnitt = Der Anschnitt. Zeitschrift für Kunst und Kultur in Bergbau. Essen - Bochum
- Dolg. M. Kir. Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből = Dolgozatok a M. Kir. Horthy Miklós-Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből. Szeged
- Ethnogr.-Arch. Zeitschr. = Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift. Berlin
- Ethnol. Slavica = Ethnologia Slavica. Zborník Filozofickej fakulty UK v Bratislave. Bratislava
- Folia Arch. = Folia Archaeologica. Annales Musei Nationalis Hungarici. Budapest
- Fundber. Baden-Württemberg = Fundberichte aus Baden-Württemberg. Stuttgart
- Fundber. Österreich = Fundberichte aus Österreich. Wien
- Germania = Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt am Main
- Herman Ottó Múz. Évk. = A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve. Miskolc
- Hist. Carpathica = Historica Carpathica. Zborník Východoslovenského múzea v Košiciach. Košice
- Historica (Bratislava) = Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Historica. Bratislava
- Inf. SAS = Informátor Slovenskej archeologickej spoločnosti pri SAV. Nitra
- Jahrb. RGZM = Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz. Mainz
- Közl. Erdélyi Nemzeti Múz. Éremtárából = Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából. Kolossvár
- Kratkie Soob. Inst. Arch. = Kratkie soobščenija Instituta archeologiji. Moskva
- Mat. Arch. = Materiały Archeologiczne. Kraków
- Mat. Starożytność = Materiały Starożytności. Wrocław - Warszawa - Kraków
- Mitt. Arch. Inst. Ungar. Akad. = Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Budapest
- Móra Ferenc Múz. Évk. Stud. Arch. = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica. Szeged
- Moravské Num. Zprávy = Moravské numismatické zprávy. Brno
- Musaica = Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Musaica. Bratislava
- Múzeum (Bratislava) = Múzeum. Metodický, študijný a informačný časopis pre pracovníkov múzeí a galérií. Bratislava
- Nové Obzory = Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. Košice
- Nyíregyházi Jós András Múz. Évk. = A Nyíregyházi Jós András Múzeum Évkönyve. Budapest
- Obzor Prehist. = Obzor Prehistorický. Orgán Společnosti Československých Prehistoriků. Praha
- Pam. a Múz. = Pamiatky a múzeá. Revue pre kultúrne dedičstvo. Bratislava
- Pam. a Prír. = Pamiatky a príroda. Metodicko-odborný a informačný časopis. Bratislava
- Pam. Arch. = Památky archeologické. Praha
- PaS = PaS. Príroda a spoločnosť. Populárno-vedecký dvojtyždenník. Bratislava
- Prace Kom. Arch. Kraków = Prace Komisji Archeologicznej. Oddział PAN w Krakowie. Kraków
- Prähist. Zeitschr. = Prähistorische Zeitschrift. Leipzig - Berlin
- SASTUMA = Saarbrücker Studien und Materialien zur Altertumskunde. Bonn
- Sbor. Čsl. Společ. Arch. = Sborník Československé společnosti archeologické při ČSAV. Praha - Brno
- Sbor. Národ. Muz. Praha. Hist. = Sborník Národního muzea v Praze. História. Praha

- Sbor. Společ. Přátel Starožit. = Sborník Společnosti přátel starožitností. Praha
- Schlesiens Vorzeit Bild u. Schr. = Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift. Zeitschrift des Vereins für das Museum Schlesischer Altertümer. Breslau
- Slov. Arch. = Slovenská archeológia. Časopis Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied v Nitre. Nitra
- Slov. Národopis = Slovenský národopis. Časopis Slovenskej akadémie vied. Bratislava
- Sovetskaja Arch. = Sovetskaja archeologija. Moskva - Lenin-grad
- Správy SAV = Správy Slovenskej akadémie vied. Bratislava
- Spraw. Arch. = Sprawozdania Archeologiczne. Wrocław
- Stud. Nova = Studia nova. Budapest
- Štud. Zvesti AÚ SAV = Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied. Nitra
- Trudy Gosud. Istor. Muz. = Trudy Gosudarstvennogo istoričeskogo muzeja. Moskva
- Ve Službách Arch. = Ve službách archeologie. Brno
- Vědec. Práce Zemědel. Muz. = Vědecké práce Zemědělského muzea. Praha
- Vlastivěd. Sbor. Podbrdská = Vlastivědný sborník Podbrdská. Příbram
- Vsl. Pravek = Východoslovenský pravek. Nitra - Košice
- Wiadomości Arch. = Wiadomości Archeologiczne. Organ Muzealnictwa i Konserwatorstwa Archeologicznego. Warszawa
- Wiss. Zeitschr. Univ. Halle-Wittenberg = Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin Luther-Universität Halle-Wittenberg
- Zbor. SNM. Arch. = Zborník Slovenského národného múzea. Archeológia. Bratislava
- Zbor. SNM. Hist. = Zborník Slovenského národného múzea. História. Bratislava
- Zprávy Pam. Péče = Zprávy Památkové péče. Praha

EDÍCIE VYDÁVANÉ ARCHEOLOGICKÝM ÚSTAVOM SAV V NITRE

ARCHAEOLOGICA SLOVACA MONOGRAPHIAE

FONTES

- I. Benadík, B. - Vlček, E. - Ambros, C.: Keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku. Bratislava 1957. -----
- II. Budinský-Krička, V.: Slovanské mohyly v Skalici. Bratislava 1959. -----
- III. Chropovský, B. - Dušek, M. - Polla, B.: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej na Slovensku. Bratislava 1960. -----
- IV. Polla, B.: Stredoveká zaniknutá osada na Spiši (Zalužany). Bratislava 1962. -----
- V. Točík, A.: Opevnená osada z doby bronzovej vo Veselom. Bratislava 1964. € 4.-
- VI. Dušek, M.: Thrakisches Gräberfeld der Hallsattzeit in Chotín. Bratislava 1966. € 5.-
- VII. Čilinská, Z.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. Bratislava 1966. € 5.-
- VIII. Bánesz, L.: Barca bei Košice - paläolithische Fundstelle. Bratislava 1968. -----
- IX. Novotná, M.: Die Bronzehortfunde in der Slowakei (Spätbronzezeit). Bratislava 1970. -----
- X. Polla, B.: Kežmarok (Ergebnisse der historisch-archäologischen Forschung). Bratislava 1971. -----
- XI. Svoboda, B.: Neuerworbene römische Metallgefäße aus Stráže bei Piešťany. Bratislava 1972. -----
- XII. Vladár, J.: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej v Branči. Bratislava 1974. -----
- XIII. Ambros, C. - Müller, H.-H.: Frühgeschichtliche Pferdeskelettfunde aus dem Gebiet der Tschechoslowakei. Bratislava 1980. € 3.-
- XIV. Kolník, T.: Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei. Bratislava 1980. -----
- XV. Rejholcová, M.: Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie). Nitra 1995. Analyse. ISBN 80-88709-23-7 -----
- Rejholcová, M.: Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie). Nitra 1995. Analýza. ISBN 80-88709-13-X -----
- Rejholcová, M.: Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie). Nitra 1995. Katalóg. ISBN 80-88709-22-9 -----
- XVI. Kuzmová, K.: Terra sigillata im Vorfeld des nordpannonischen Limes (Südwestslowakei). Nitra 1997. ISBN 80-88709-32-6 € 23.-
- XVII. Kaminská, L.: Hôrka-Ondrej. Nitra 2000. ISBN 80-88709-47-4 € 23.-

CATALOGI

- I. Točík, A.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Holiare. Bratislava 1968. € 6.-
- II. Točík, A.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Štúrovo. Bratislava 1968. € 4.-
- III. Točík, A.: Altmagyarische Gräberfelder in Südwestslowakei. Bratislava 1968. -----
- IV. Dušek, M.: Bronzezeitliche Gräberfelder in der Südwestslowakei. Bratislava 1969. € 5.-
- V. Čilinská, Z.: Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce. Bratislava 1973. -----
- VI. Veliačik, L. - Romsauer, P.: Vývoj a vzťah osídlenia lužických a stredodunajských popolnicových polí na západnom Slovensku I. Katalóg. Nitra 1994. ISBN 80-88709-15-6 -----
- VII. Bujna, J.: Malé Kosihe. Latènezeitliches Gräberfeld. Katalog. Nitra 1995. ISBN 80-88709-18-0 € 20.-
- VIII. Březinová, G.: Nitra-Šindolka. Siedlung aus der Latènezeit. Katalog. Bratislava 2000. ISBN 80-224-0649-X -----
- IX. Březinová, G. a kol.: Nitra-Chrenová. Archeologické výskumy na plochách stavenísk Shell a Baumax. Katalóg. Nitra 2003. ISBN 80-88709-62-2 € 20.-
- X. Kolník, T. - Varsík, V. - Vladár, J.: Branč Germánska osada z 2. až 4. storočia. Nitra 2007. ISBN 978-80-88709-98-5 € 45.-
- XI. Lamiová-Schmiedlová, M.: Žiarové pohrebisko z mladšej doby bronzovej na lokalite Dvorníky-Včeláre. Nitra 2009. ISBN 978-80-89315-13-0 € 20,70.-

STUDIA

- I. Pieta, K.: Die Púchov-Kultur. Nitra 1982. -----
- II. Veliačik, L.: Die Lausitzer Kultur in der Slowakei. Nitra 1983. -----
- III. Fusek, G.: Slovensko vo včasnოსlovenskom období. Nitra 1994. ISBN 80-88709-17-2 -----
- IV. Pavúk, J.: Štúrovo. Ein Siedlungsplatz der Kultur mit Linearkeramik und der Želiezovce-Gruppe. Nitra 1994. ISBN 80-88709-19-9 € 18.-
- V. Pavúk, J. - Batora, J.: Siedlung und Gräberfeld der Ludanice-Gruppe in Jelšovce. Nitra 1995. ISBN 80-88709-24-5 -----
- VI. Šalkovský, P.: Häuser in der frühmittelalterlichen slawischen Welt. Nitra 2001. ISBN 80-88709-52-0 € 17.-
- VII. Ruttkay, A. - Ruttkay, M. - Šalkovský, P. (Ed.): Slovensko vo včasnom stredoveku. Nitra 2002. ISBN 80-88709-60-1 -----
- VIII. Hanuliak, M.: Veľkomoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9.-10. storočí na území Slovenska. Nitra 2004. ISBN 80-88709-72-5 -----
- IX. Pieta, K. - Ruttkay, A. - Ruttkay, M. (Ed.): Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva. Nitra 2007. Druhé vydanie. ISBN 978-80-88709-91-6 € 20.-
- X. Soják, M.: Osídlenie spišských jaskýň od praveku po novovek. Nitra 2007. ISBN 978-80-89315-01-7 € 28.-
- XI. Pieta, K.: Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska. Nitra 2008. ISBN 978-80-89315-05-5; ISBN 978-80-224-1027-4 € 36.-

COMMUNICATIONES

- I. Batora, J. - Peška, J. (Hrsg.): Aktuelle Probleme der Erforschung der Frühbronzezeit in Böhmen und Mähren und in der Slowakei. Nitra 1999. ISBN 80-88709-40-7 € 28.-
- II. Kuzma, I. (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín - 1998. Nitra 1999. ISBN 80-88709-41-5 € 25.-
- III. Friesinger, H. - Pieta, K. - Rajtár, J. (Hrsg.): Metallgewinnung und- Verarbeitung in der Antike. Nitra 2000. ISBN 80-88709-48-2 € 28.-
- IV. Cheben, I. - Kuzma, I. (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín - 2001. Nitra 2002. ISBN 80-88709-57-1 € 45.-
- V. Kuzmová, K. - Pieta, K. - Rajtár, J. (Hrsg.): Zwischen Rom und dem Barbaricum. Festschrift für Titus Kolník zum 70. Geburtstag. Nitra 2002. ISBN 80-88709-61-X -----
- VI. Batora, J. - Furmánek, V. - Veliačik, L. (Hrsg.): Einflüsse und Kontakte alteuropäischer Kulturen. Festschrift für Jozef Vladár zum 70. Geburtstag. Nitra 2004. ISBN 80-88709-70-9 € 35.-
- VII. Fusek, G. (Ed.): Zborník na počesť Dariny Bialekovej. Nitra 2004. ISBN 80-88709-71-7 -----
- VIII. Cheben, I. - Kuzma, I. (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín - 2004. Nitra 2005. ISBN 80-88709-83-0 € 55.-
- XI. Cheben, I. - Kuzma, I. (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín - 2007. Nitra 2008. ISBN 978-80-89315-06-2 € 47.-

ARCHEOLOGICKÉ PAMÄTNÍKY SLOVENSKA

- I. Furmánek, V.: Radzovce - osada ľudu popolnicových polí. Bratislava 1990. ISBN 80-224-0094-7 -----
- II. Lamiová, M.: Zemlín - obec s bohatou minulosťou. Košice 1993. ISBN 80-900444-2-5 -----
- III. Čilinská, Z.: Slovania a avarský kaganát. Bratislava 1993. ISBN 80-7127-059-8 -----
- IV. Šiška, S.: Dokument o spoločnosti mladšej doby kamennej. Bratislava 1995. ISBN 80-224-0198-6 -----
- V. Pieta, K.: Liptovská Mara. Bratislava 1996. ISBN 80-967366-7-1 € 13.-
- VI. Hromada, J.: Moravany nad Váhom. Bratislava 2000. ISBN 80-88709-45-8 € 13.-
- VII. Olexa, L.: Nižná Myšľa. Osada a pohrebisko z doby bronzovej. Košice 2003. ISBN 80-88709-66-0 € 15.-
- VIII. Kaminská, L.: Hôrka-Ondrej. Osídlenie spišských travertínov v staršej dobe kamennej. Košice 2005. ISBN 80-88-709-74-1 € 15.-
- IX. Furmánek, V. - Marková, K.: Včelince. Archív dávnej minulosti. Nitra 2008. ISBN 978-80-89315-09-3 € 17.-
- X. Šalkovský, P.: Detva. Praveké a včasnohistorické hradisko k dávny dejinám Slovenska. Nitra 2009. ISBN 978-80-89315-14-7 € 17.-

ACTA INTERDISCIPLINARIA ARCHAEOLOGICA

- I. Aktuálne otázky výskumu slovanských populácií na území Československa v 6.-13. storočí. Nitra 1979. -----
- II. Furmánek, V. - Stloukal, M.: Antropologický rozbor žárových hrobů pilišské a kyjatické kultury. Nitra 1982. -----
- III. Acta Interdisciplinaria Archaeologica. Tom. III. Nitra 1984. € 9.-
- IV. Acta Interdisciplinaria Archaeologica. Tom. IV. Nitra 1986. -----
- V. Acta Interdisciplinaria Archaeologica. Archeológia-Geofyzika-Archeometria. Tom. V. Nitra 1987. € 7.-
- VI. Súčasný poznatky z archeobotaniky na Slovensku. Nitra 1989. € 6.-
- VII. Palaeoethnobotany and Archaeology, International Work-Group for Paleoethnobotany. 8th Symposium Nitra - Nové Vozokany 1989. Nitra 1991. € 16.-
- VIII. Hajnalová, E.: Obilie v archeobotanických nálezoch na Slovensku. Nitra 1993. ISBN 80-88709-02-4 € 9.-
- IX. Vondráková, M.: Malé Kosihy II. Nitra 1994. ISBN 80-88709-14-8 € 13.-
- X. Hajnalová, E.: Ovocie a ovocinárstvo v archeobotanických nálezoch na Slovensku. Nitra 2001. ISBN 80-88-709-38-5 € 13.-

MATERIALIA ARCHAEOLOGICA SLOVACA (edícia ukončená)

- I. Točík, A.: Výčapy-Opatovce a ďalšie pohrebiská zo staršej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku. Nitra 1980. -----
- II. Budinský-Krička, V.: Kráľovský Chlmec. Nitra 1980. -----
- III. Točík, A.: Nitriansky Hrádok-Zámeček. I, II. Tabuľky. Nitra 1981. -----
- IV. Točík, A.: Malé Kosihy - osada zo staršej doby bronzovej. Nitra 1981. -----
- V. Benadik, B.: Maňa. Keltisches Gräberfeld - Fundkatalog. Nitra 1983. -----
- VI. Dušek, M. - Dušková, S.: Smolenice-Molpír I. Befestigter Fürstensitz der Hallstattzeit. Nitra 1985. -----
- VII. Wiederman, E.: Archeologické pamiatky topolčianskeho okresu. Nitra 1985. -----
- VIII. Budinský-Krička, V. - Veliačik, L.: Krásna Ves. Gräberfeld der Lausitzer Kultur. Nitra 1986. -----
- IX. Kuzmová, K. - Roth, P.: Terra sigillata v Barbariku. Nitra 1988. -----
- X. Hanuliak, M. - Kuzma, I. - Šalkovský, P.: Mužla-Čenkov I. Osídlenie z 9.-12. storočia. Nitra 1993. ISBN 80-88709-07-5 € 20.-
- XI. Šalkovský, P.: Hradisko v Detve. Nitra 1994. ISBN 80-88709-10-5 € 10.-
- XII. Hanuliak, M.: Malé Kosihy I. Nitra 1994. ISBN 80-88709-12-1 -----
- XIII. Dušek, M. - Dušková, S.: Smolenice - Molpír II. Nitra 1995. ISBN 80-88709-20-2 € 15.-

ZOZNAM PUBLIKÁCIÍ ZARADENÝCH VO VÝMENNOM FONDE ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SAV

Actes du XII Congrès U. I. S. P. P. 1. zv.	€ 20.-	Colloque International l'Aurignacien et le	
Actes du XII Congrès U. I. S. P. P. 2. zv.	€ 20.-	Gravettien (perigordien) dans leur	
Actes du XII Congrès U. I. S. P. P. 3. zv.	€ 18.-	Cadre Ecologique.	€ 13.-
Actes du XII Congrès U. I. S. P. P. 4. zv.	€ 15.-	Complex of upper palaeolithic sites near	
Archaeologia Historica 13/1988.	€ 8.-	Moravany. Vol. II.	€ 13.-
Archaeologia Historica 22/1997.	€ 25.-	Complex of upper palaeolithic sites near	
Archaeologia Historica 24/1999.	€ 28.-	Moravany. Vol. III.	€ 15.-
Archaeologia Historica 31/2006.	€ 30.-	Der sonderbare Baron. Dvořák, P.	€ 13.-
Archaeologia Historica 33/2008.	€ 30.-	Die Ergebnisse der arch. Ausgrab. beim Aufbau	
Archaeologia Historica 34/2009.	€ 26.-	des Kraftwerksystems Gabčíkovo-Nagymaros.	€ 7.-
Archeológia - História - Geografia (Archeológia).	€ 3.-	Die Slowakei in der jüngeren Steinzeit. Novotný, B.	€ 1.-
Archeológia - História - Geografia (Geografia).	€ 3.-	Európa okolo roku 1000.	€ 25.-
Archeológia - História - Geografia (História).	€ 3.-	Europas mitte 1000.	€ 67.-
Archeologická topografia Bratislavy.	€ 13.-	Gerulata I.	€ 20.-
Archeologická topografia Košíc.	€ 13.-	Graphische Auswertung osteometrischer Werte in der	
Archeologické nálezy v zbierkach Mestského múzea		historischen Osteologie. Sep. SZ 12/1964. Rajtová, V.	€ 3.-
v Zlatých Moravciach. Ruttkayová, J. - Ruttkay, M.	€ 6.-	Hallstatt a Býčí skála. Průvodce výstavou.	€ 2.-
Archeologické pamiatky a súčasnosť.	€ 3.-	Importants Sites Slaves en Slovaquie.	€ 3.-
Archeologičeskije vesti.	€ 6.-	IX. meždunarodnyj sjezd slavistov. Kijev 7. 9.-13. 9. 1983.	€ 1.-
AVANS v roku 1975.	€ 4.-	Ján Dekan. Život a dielo.	€ 5.-
AVANS v roku 1976.	€ 5.-	Kelemantia Brigetio. (ang.).	€ 10.-
AVANS v roku 1977.	€ 5.-	Kelemantia Brigetio. (nem.).	€ 10.-
AVANS v roku 1978.	€ 3.-	Liptovská Mara. Ein frühgeschichtliches Zentrum	
AVANS v roku 1979.	€ 3.-	der Nordslowakei. Pieta, K.	€ 13.-
AVANS v roku 1989.	€ 10.-	Liptovská Mara. Včasnohistorické centrum severného	
AVANS v roku 1990.	€ 10.-	Slovenska. Pieta, K.	€ 13.-
AVANS v roku 1991.	€ 13.-	Najstaršie roľnícke osady na Slovensku. Novotný, B.	€ 1.-
AVANS v roku 1995.	€ 15.-	Numizmatika v Československu.	€ 3.-
AVANS v roku 1996.	€ 15.-	Vyhodnotenie. Hanuliak, M.-Rejholcová, M.	€ 23.-
AVANS v roku 1997.	€ 18.-	Pleistocene Environments and Archaeology of the	
AVANS v roku 1998.	€ 18.-	Dzeravá skala Cave, Lesser Carpathians, Slovakia.	€ 20.-
AVANS v roku 1999.	€ 19.-	Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca	
AVANS v roku 2000.	€ 20.-	5. až 13. stor. II. časť. Stredoslovenský kraj.	€ 10.-
AVANS v roku 2001.	€ 32.-	Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca	
AVANS v roku 2002.	€ 22.-	5. až z 13. stor. III. časť. Východné Slovensko.	€ 31,50.-
AVANS v roku 2003.	€ 23.-	Rapports du III ^e Congrès International	
AVANS - register za roky 1984-1993.	€ 25.-	d'Archeologie Slave 1. sept. 1975.	€ 8.-
AVANS v roku 2004.	€ 27.-	Rapports du III ^e Congrès International	
AVANS v roku 2005.	€ 27.-	d'Archeologie Slave 2. sept. 1975.	€ 3.-
AVANS v roku 2006.	€ 29.-	Referáty o pracovných výsledkoch čs. archeologie	
Bajč-Vlkanovo. Sep. SZ 12/1964. Točík, A.	€ 1.-	za rok 1958, časť II.	€ 1.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1980.		Rímske kamenné pamiatky. Gerulata. Shmidtová, J.	€ 10.-
Melicher, J.	€ 2.-	Sádok - Cibajky - Šiance. Gogová, S.	€ 3.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1981.		Slovacchia. Crocevia delle civiltà' Europee 2005.	€ 25.-
Melicher, J.	€ 2.-	Slovacchia. Katalóg výstavy.	€ 25.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1986.		Slovenská archeológia 1962/2.	€ 7.-
Melicher, J.	€ 2.-	Slovenská archeológia 1968/2.	€ 7.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1987.		Slovenská archeológia 1972/1.	€ 9.-
Melicher, J.	€ 1.-	Slovenská archeológia 1984/1.	€ 9.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1988.		Slovenská archeológia 1984/2.	€ 9.-
Melicher, J. - Mačalová, H.	€ 2.-	Slovenská archeológia 1985/1.	€ 9.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1989 a 1990.		Slovenská archeológia 1987/1.	€ 9.-
Mačalová, H.	€ 3.-	Slovenská archeológia 1987/2.	€ 9.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1991 a 1992.		Slovenská archeológia 1988/1.	€ 10.-
Jasečková, M.	€ 4.-	Slovenská archeológia 1988/2.	€ 10.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1993 a 1994.		Slovenská archeológia 1989/1.	€ 10.-
Jasečková, M.	€ 4.-	Slovenská archeológia 1989/2.	€ 10.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1995 a 1996.		Slovenská archeológia 1990/1.	€ 10.-
Jasečková, M.	€ 4.-	Slovenská archeológia 1990/2.	€ 10.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1997 a 1998.		Slovenská archeológia 1992/1.	€ 15.-
Jasečková, M.	€ 4.-	Slovenská archeológia 1992/2.	€ 15.-
Bojná. Nové nálezy z počiatkov slovenských dejín.		Slovenská archeológia 1993/1.	€ 15.-
Pieta, K.	€ 5.-	Slovenská archeológia 1993/2.	€ 15.-
Castrum Bene 7.	€ 22.-	Slovenská archeológia 1994/1.	€ 15.-

Slovenská archeológia 1994/2.	€ 15.-	Študijné zvesti 18/1970.	€ 9.-
Slovenská archeológia 1995/1.	€ 16.-	Študijné zvesti 19/1981.	€ 7.-
Slovenská archeológia 1995/2.	€ 16.-	Študijné zvesti 21/1985.	€ 8.-
Slovenská archeológia 1996/1.	€ 17.-	Študijné zvesti 23/1987.	€ 9.-
Slovenská archeológia 1996/2.	€ 17.-	Študijné zvesti 24/1988.	€ 6.-
Slovenská archeológia 1996/2 (nezviazaná).	€ 12.-	Študijné zvesti 25/1988.	€ 5.-
Slovenská archeológia 1997/1.	€ 18.-	Študijné zvesti 26/1990.	€ 18.-
Slovenská archeológia 1997/2.	€ 18.-	Študijné zvesti 27/1991.	€ 15.-
Slovenská archeológia 1998/1.	€ 20.-	Študijné zvesti 28/1992.	€ 20.-
Slovenská archeológia 1998/2.	€ 20.-	Študijné zvesti 29/1993.	€ 18.-
Slovenská archeológia 1999/1.	€ 20.-	Študijné zvesti 30/1994.	€ 15.-
Slovenská archeológia 1999/2.	€ 20.-	Študijné zvesti 31/1995.	€ 20.-
Slovenská archeológia 2000/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 32/1996.	€ 21.-
Slovenská archeológia 2000/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 33/1999.	€ 20.-
Slovenská archeológia 2001/1-2.	€ 44.-	Študijné zvesti 34/2002.	€ 23.-
Slovenská archeológia 2002/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 35/2002.	€ 25.-
Slovenská archeológia 2002/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 36/2004.	€ 30.-
Slovenská archeológia 2003/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 37/2005.	€ 20.-
Slovenská archeológia 2003/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 38/2005.	€ 20.-
Slovenská archeológia 2004/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 39/2006.	€ 20.-
Slovenská archeológia 2004/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 40/2006.	€ 35.-
Slovenská archeológia 2005/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 41/2007.	€ 40.-
Slovenská archeológia 2005/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 42/2007.	€ 35.-
Slovenská archeológia 2006/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 43/2008.	€ 35.-
Slovenská archeológia 2006/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 44/2008.	€ 35.-
Slovenská archeológia 2007/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 45/2009.	€ 35.-
Slovenská archeológia 2007/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 46/2009.	€ 35.-
Slovenská archeológia 2008/1.	€ 22.-	Tak čo, našli ste niečo? Svedectvo archeológie	
Slovenská archeológia 2008/2.	€ 22.-	o minulosti Mostnej ulice v Nitre.	
Slovenská archeológia 2009/1.	€ 22.-	Březinová, G. - Samuel, M.	€ 20.-
Slovenská numizmatika VIII.	€ 3.-	Terra sigillata in Mähren. Droberjar, E.	€ 13.-
Slovenská numizmatika X.	€ 3.-	Točík Anton 1918-1994. Biografia, bibliografia.	€ 5.-
Slovenská numizmatika XV.	€ 8.-	Urzeitliche und frühhistorische Besiedlung der Ost-	
Slovenská numizmatika XVII.	€ 8.-	slowakei in Bezug zu den Nachbargebieten.	€ 10.-
Slovenská numizmatika XVIII.	€ 8.-	Ve službách archeologie IV.	€ 25.-
Stredné Slovensko 2.	€ 2.-	Ve službách archeologie V.	€ 25.-
Studia Archaeologica Slovaca Mediaevalia III-IV.	€ 18.-	Ve službách archeologie 2007/1.	€ 20.-
Studia Historica Slovaca XVI.	€ 3.-	Ve službách archeologie 2007/2.	€ 20.-
Studia Historica Slovaca XVII.	€ 4.-	Ve službách archeologie 2008/1.	€ 40.-
Študie muzea Kroměřížska 88.	€ 5.-	Ve službách archeologie 2008/2.	€ 40.-
Šebastovce I. Gräberfeld aus der Zeit des awarischen		Velikaja Moravia. Sokrovišča prošlogo	
Reiches. Katalog. Budinský-Krička, V. - Točík, A.	€ 13.-	Čechov i Slovakov. Katalog - Kiev.	€ 1.-
Študijné zvesti 7/1961.	€ 3.-	Východoslovenský pravek - Special Issue.	€ 28.-
Študijné zvesti 8/1962.	€ 3.-	Východoslovenský pravek I.	€ 7.-
Študijné zvesti 10/1962.	€ 3.-	Východoslovenský pravek II.	€ 7.-
Študijné zvesti 12/1964.	€ 3.-	Východoslovenský pravek V.	€ 13.-
Študijné zvesti 13/1964.	€ 2.-	Východoslovenský pravek VI.	€ 20.-
Študijné zvesti 14/1964.	€ 2.-	Východoslovenský pravek VII.	€ 20.-
Študijné zvesti 15/1965.	€ 3.-	Východoslovenský pravek VIII.	€ 20.-
Študijné zvesti 16/1968.	€ 5.-	Zlatý vek v Karpatoch. Keramika a kov doby bronzovej	
Študijné zvesti 17/1969.	€ 5.-	na Slovensku (2300-800). Furmánek, V.	€ 19.-